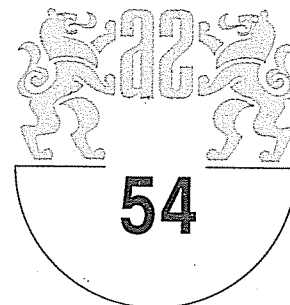

АРХИВІТЕ ГОВОРЯТ

ДЪРЖАВНА АГЕНЦИЯ „АРХИВИ“
ИНСТИТУТ ПО ИСТОРИЯ ПРИ БАН

Граф Н. П. ИГНАТИЕВ

ДИПЛОМАТИЧЕСКИ

ЗАПУСКИ

(1864 – 1874)

&

ДОНЕСЕНИЯ

(1865 – 1876)

Том Втори:

Записки (1871–1874) & Донесения (1865–1876)

ИЗДАТЕЛ НА ПОРЕДИЦАТА
„АРХИВИТЕ ГОВОРЯТ“:
ДЪРЖАВНА АГЕНЦИЯ „АРХИВИ“

Издателски съвет:

ВАСИЛ ГЮЗЕЛЕВ,
ГЕОРГИ МАРКОВ,
ДОЙНО ДОЙНОВ,
ПЛАМЕН МИТЕВ,
СТЕФАН АНДРЕЕВ

Отговорен секретар:
ПАНТО КОЛЕВ

София, 2009

Документалният сборник

**„Граф Н. П. Игнатиев.
Дипломатически записки (1864-1874)
&
Донесения (1865-1876). Том втори“**

е част от Програмата на

*Националния комитет за честване на
130-ата годишнина
от Освобождението на България
от турско робство и
Годината на България в Русия*

под патронажа на
Президента на Република България
г-н Георги Първанов

и се издава с подкрепата на

Форум „България – Русия“

Превод, увод, коментар
Илия ТОДЕВ

© Държавна агенция „Архиви“, Република България, 2009
© Илия Тодев, превод, увод, коментар, 2009
© Магделина Георгиева, редакция, глосар, показалец, 2009

ISBN 978-954-9800-73-9

**ЗАПУСКИ
(1864 – 1874)**

QUATRIEME PERIODE [1871-1874]

Nos relations avec la Porte. - Dans un mémoire rédigé le 7 janvier 1868, au moment des complications crétoises, lorsqu'on s'attendait à un soulèvement général des populations chrétiennes dans la presqu'île des Balkans, je caractérisais, comme il suit, l'attitude que nous aurions dû adopter à mon avis: *"Pour ne pas compromettre l'avenir de notre politique en Orient, pour empêcher l'Occident d'exploiter à notre détriment la situation actuelle de la Turquie, éviter les plus grandes complications européennes et le réveil de la question Polonaise - nous devons chercher à endormir par tous les moyens possibles la vigilance des Cabinets surexcités par les derniers événements et par les publications et les manifestations de notre presse. Pour réussir en Turquie il faut calmer les appréhensions européennes, avoir l'air d'oublier la question d'Orient et de vouloir le maintien du statu quo. Plus nous nous montrerons indifférents, moins nous parlerons des affaires orientales - et moins nous attirerons sur elles l'attention de l'Europe, plus nous pourrons agir sur les lieux et plus nous réussirons à faire prévaloir nos vues en fournissant le moins possible d'armes à nos adversaires"*.

Après la guerre Franco-Allemande et le règlement de la question de la Mer Noire, le moment était venu de mettre en pratique, d'une manière suivie et systématique cette conduite, que j'avais déjà adoptée depuis l'année 1869, mais qui ne pouvait porter des fruits qu'à la faveur des circonstances propices. Le coup porté par la dernière guerre dans la balance des pondérations européennes avait enlevé à la coalition, qui en 1856

ЧЕТВЪРТИ ПЕРИОД [1871-1874]

Отношенията ни с Портата. - В меморандум, съставен на 7 ян. 1868, по време на критските усложнения, когато се очакваше общо надигане на християнските народи от Балканския полуостров, характеризирах по следния начин позицията, която според мен би трябвало да заемем: *"За да не компрометираме бъдещето на политиката си в Ориента, за да попречим на Запада да изкористи в наша вреда сегашното положение на Турция, за да избегнем най-големите европейски усложнения и повдигането на Полския въпрос, ние трябва да се постареем с всички възможни средства да приспим бдителността на правителствата, свърхраздразнени от последните събития и от публикациите и демонстрациите на нашата преса. За успех в Турция е необходимо успокоение на европейските опасения, преструвка, че Източният въпрос е забравен и че се желае поддържане на statu quo-то. Колкото по-безразлични се показваме, колкото по-малко говорим за източните дела и колкото по-малко привличаме върху тях вниманието на Европа, толкова повече ще можем да действеем на място и с толкова по-голям успех ще наложим възгледите си, давайки възможно най-малко оръжия на нашите противници."*

След Френско-германската война и уреждането на Черноморския въпрос дойде моментът да се приложи на практика, последователно и системно, тази политика, която бях възприел от 1869, но която можеше да донесе плодове единствено под въздействие на благоприятни обстоятелства. Ударът, нанесен от последната война на европейското равновесие, лиши коалицията, която в 1856 ни бе наложила во-

nous avait imposé ses volontés, le puissant appoint de la France. Réduite par ses désastres non pas à un "recueillement", mais à un "effacement", à un "anéantissement" politique qui devra nécessairement durer plusieurs années encore, - cette Puissance ne sera probablement pas tenté, lorsqu'elle reprendra le rôle qui lui revient, de suivre les errements de la diplomatie du dernier Empire. Les combinaisons créées en vue de soustraire entièrement l'Orient à notre action étant ainsi détruites nous nous sommes retrouvés en face d'un état de choses que nous pouvions exploiter à notre profit en rétablissant notre influence légitime.

Les Turcs de leur côté avaient pu se convaincre, par l'expérience de la guerre de Crimée et des années qui l'avaient suivie, des inconvénients de la situation dans laquelle ils se trouvaient depuis cette époque. Je ne saurais mieux indiquer les véritables dispositions du Gouvernement Ottoman sous ce rapport qu'en citant en extrait - selon ma dépêche en Cour du 15 décembre 1870 № 318 - un passage des instructions adressées par Aali Pacha à l'Ambassadeur du Sultan à Londres lors de la Conférence pour le règlement de la question de la Mer Noire: *"Une triste expérience, y est-il dit, a démontré à la Porte que les coalitions offrent de graves inconvénients et souvent même des dangers. En s'alliant des Etats qui sont plus puissants qu'on ne l'est soi-même, on se donne des protecteurs dont les exigences dépassent souvent la durée de la guerre. Ils vous imposent des sacrifices hors de proportion avec les services rendus et que l'on est obligé de subir pour ne pas encourir le reproche de l'ingratitude. C'est alors que l'administration intérieure se trouve gênée au point de devenir parfois impossible et que l'exercice des droits souverains rencontre des entraves continuelles. Or, si la Turquie devait s'adresser aujourd'hui à celle des Puissances dont les intérêts concordent avec les siens, elle ne saurait pas au juste de quels sacrifices moraux et matériels elle aurait à payer cette assistance. Il se pourrait bien que les garanties exigées fussent excessives"*.

Ces considérations résument l'enseignement puisé depuis 1853 par l'homme d'Etat turc imbu de prédilections occidentales. Tout en se rapportant à l'éventualité d'une guerre avec la Russie, que la Turquie ne pouvait pas entreprendre à elle seule et qu'elle ne voulait pas faire à l'aide d'une coalition européenne, les idées développées dans les instructions à

лята си, от мощното участие на Франция. Принудена от тази катастрофа не да се "съсредоточи", а да се "самоотстрани", да се "унищожи" политически за много години напред, тази Велика сила няма да се изкуши, когато си върне полагащата ѝ се роля, да следва дипломатическата линия на Втората империя. Тъй като съюзът, създаден за да ни попречи да развиваме каквато и да била дейност в Ориента, по този начин беше разрушен, ние се изправяме пред положение, което можем да използваме в наш интерес, възстановявайки законното си влияние.

Турците, от своя страна, можаха да се убедят, от опита си от Кримската война и от последвалите я години, в неудобствата на положението, в което се намират оттогава. Най-добра представа за истинските настроения на османското правителство в това отношение би се създала, ако цитирам, според моята депеша до Двореца от 15 дек. 1870, № 318, пасаж от инструкциите, изпратени от Али паша на султанския посланик в Лондон по време на конференцията за уреждане на Черноморския въпрос: *"Тъжният опит, е казано там, показва на Портата, че коалициите носят сериозни неудобства, а даже и опасности. Съюзявайки се с по-мощни от вас държави, вие се сдобивате стпокровители, чиито изисквания често надхвърлят времетраенето на войната. С направените услуги те ви налагат чрезмерни жертви, които сте длъжни да понасяте за да не си навлечете упрек в неблагодарност. Именно тогава вътрешната администрация се оказва дотолкова затруднена, че става на моменти безсилна, а упражняването на суверенните права среща постоянни пречки. Прочее, ако Турция днес трябва да се обърне към тази от Великите сили, чиито интереси се съгласуват с нейните, тя не би могла да знае с какви морални и материални жертви ще трябва да плаща нейната помощ. Твърде е вероятно изискваните гаранции да бъдат чрезмерни."*

Тези мисли предават накратко урока, научен след 1853 от надъхан с предпочитания към Запада турски държавник. Макар че касаят вероятността за война с Русия, която Турция не можеше да предприеме сама и която тя не желаше да води с помощта на европейска коалиция, идеите, развити в инструкциите за Мусурус паша, са при-

Mussurus Pacha s'appliquent également aux relations normales entre les deux Etats. En effet la prépondérance occidentale pesait à la Turquie. La Porte ne demandait pas mieux que d'y porter un contre-poids en admettant la légitime part de l'influence que la Russie devait exercer dans les affaires orientales. Le Sultan, lui-même, était dans ces dispositions. Dans les entretiens intimes que nous eûmes après le règlement des difficultés soulevées par la déclaration du 19 octobre [1870], il s'étendait longuement sur les rapports satisfaisants qui avaient existé entre les deux Empires voisins du temps du Sultan Mahmoud, sur les regrettables malentendus qui avaient surgi lors de la mission du Prince Menchikow et enfin sur les inconvénients du "protectorat" de l'Occident inauguré depuis; Sa Majesté reconnaissait l'urgence qu'il y aurait à sortir peu à peu de cette dépendance avec l'appui de la Russie.

Aali Pacha en parlant sur le même thème accentuait tout particulièrement la nature des rapports qui avaient existé entre la Russie et la Turquie jusqu'à 1848. Suivant le Ministre Ottoman, elles avaient été interrompues souvent, par des guerres dont la Russie était toujours sortie victorieuse et agrandie, mais dans les intervalles les relations se rétablissaient constamment sur un pied de franchise qui laissait clairement voir à la Turquie le chemin qu'elle avait à suivre. Depuis l'arrivée de Sir Stratford de Redcliff tout avait changé, selon Aali Pacha; l'influence occidentale avait prévalu en Turquie, les craintes d'une part et les méfiances de l'autre avaient profondément troublé les rapports avec la Russie. *"La Turquie, disait-il, est constamment ballottée entre le Nord et l'Occident; tantôt le flot la jette vers la Russie, tantôt la vague, qui se brise, la repousse vers l'Europe. N'y aurait il pas moyen d'échapper à cette tourmente et ne nous conviendrait il pas de rechercher en commun le port abrité où nous retrouverions le calme?"*

Tous en n'attachant pas une foi absolue à la sincérité de ces ouvertures, j'y répondais en faisant ressortir que la Russie ne songeait qu'à faire prévaloir des idées de conciliation, de paix et de justice, que personne n'était plus intéressé que nous à la conservation de la Turquie, mais que nous avions l'intime conviction que le maintien du pouvoir du Sultan était étroitement lié au succès avec lequel il se concilierait l'affection et la confiance de ses sujets chrétiens et que c'était là, selon nous, la condition

ложими и за нормалните отношения между двете държави. Всъщност, западното надмощие тежеше на Турция. Портата искаше просто да му потърси противотежест, признавайки законната част от влиянието, което Русия трябваше да упражнява в източните дела. И самият султан²⁶⁴ споделяше тези виждания. В интимните ми разговори с него след трудностите, създадени от декларацията от 19 окт. [1870], той надълго говореше за добрите отношения, съществували между двете съседни империи по времето на султан Махмуд, за достойните за съжаление недоразумения, възникнали по време на мисията на княз Меншиков, и, накрая, за неудобствата от тогава започналия "протекторат" на Запада. Негово Величество признаваше, че е неотложно полека-лека да се излезе от тази зависимост с помощта на Русия.

Али паша, говорейки по същия въпрос, особено изтъкваше естеството на съществуващите до 1848 турско-руски отношения. Според османския министър те често били прекъсвани от войни, от които Русия винаги излизала победила и уголемена, но в интервалите отношенията неизменно се възстановявали на основата на искреността, която ясно показвала на Турция какъв път трябва да следва. С пристигането на сър Стратфорд де Редклиф всичко се променило, смята Али паша; западното влияние взело връх в Турция, опасенията, от една страна, и недоверчивостта, от друга, сериозно объркали отношенията с Русия; *"Турция, казваше той, непрекъснато се люшка между Севера и Запада; ту приливът я тласва към Русия, ту отливът я отблъсква към Европа. Няма ли начин да се избегне това мъчение и не би ли било уместно заедно да потърсим сигурно пристанище, където да си върнем спокойствието?"*

Макар да не вярвах напълно в искреността на тези думи, в отговор изтъкнах, че Русия мисли единствено за това как връх да вземат идеите за спогаждане, за мир и справедливост, че никой не е по-заинтересован от нас от съхраняването на Турция, но че сме дълбоко убедени, че запазването властта на султана силно зависи от това, доколко той би спечелил любовта и доверието на своите християнски поданици и че тъкмо там се крие, според нас, conditio sine qua non²⁶⁵ за

sine qua non de l'existence politique de la Turquie en Europe; j'ajoutai que notre amitié était d'autant plus nécessaire à la Porte, que vivant côté à côté avec elle - nous pouvions souvent lui faire sentir l'influence que notre position géographique nous assurait et ne tolérerions dans aucun cas une politique hostile à nos portes. *"En possédant le Bosphore Vous avez entre Vos main la clef de notre maison"*, disais-je un jour au Sultan. *"Si Vous êtes notre ami nous ne demandons pas mieux que de Vous voir forts et puissants; mais si Vous deveniez l'élément d'une coalition hostile à la Russie, nous tendrions nécessairement à Vous rendre aussi impuissants que possible. Nous préférons la première alternative et nous ne nous résignerions à la seconde qu'à contre-cœur"*.

Mort d'Aali Pacha. - Pendant de longues années Aali Pacha, qui s'était fait le continuateur de la politique de son devancier Réchid, avait combattu notre politique et notre influence historique en se basant sur le faisceau des Puissances Occidentales. Poursuivant sans relâche son but, il ne reculait devant aucun des sacrifices que l'Occident demandait à la Turquie comme récompense de son assistance. Plus réservé que son collègue Fuad, Aali Pacha nous était plus systématiquement hostile; son action habile et persévérante était infiniment plus dangereuse à nos intérêts que les boutades spirituelles du *"Ministre fallacieux"*. Si ce dernier passait pendant la guerre d'Orient pour le champion ardent et zélé du parti occidental et pour l'instrument préféré de la coalition formée contre nous, - c'est certainement Aali Pacha, qui en a été l'âme et la force motrice et c'est plutôt lui que Fuad Pacha, qui doit être rendu responsable des événements de cette époque.

Les circonstances s'étant radicalement modifiée depuis 1870, le Grand Vézir opéra une évolution justifiée certainement par les intérêts de la Turquie, mais dont on ne l'aurait pas cru capable à cause de son caractère indécis et de son manque d'initiative. Les anciens amis politiques l'ont vu, non sans quelque surprise, dans la question de la Mer Noire rompre avec ses traditions et tendre la main à la Russie avec une sûreté de coup d'œil qui faisait le plus grand honneur à sa perspicacité. Nous pouvions donc le considérer comme un *"converti"* et en cette qualité le préférer dans un moment donné à tout homme nouveau. Mais pouvait on se

политическото съществуване на Турция в Европа; добавих, че нашето приятелство е още по-нужно на Портата поради факта, че, живеейки редом, ние често можем да я накараме да почувства влиянието, което нашето географско положение ни осигурява и че няма да търпим враждебна политика пред вратите си. *"Притежавайки Босфора, Вие държите в ръцете си ключа от нашата къща"*²⁶⁶ - казах един ден на султана. - *Ако сте ни приятел, не бихме искали друго, освен да сте силен и могъщ; но ако станете част от враждебна на Русия коалиция, по необходимост бихме се старали да Ви направим колкото е възможно по-безсилен. Ние предпочитаме първото, а с второто бихме се примирили единствено по принуда."*

Смъртта на Али паша. - Дълги години Али паша, който бе станал продължител на политиката на своя предшественик Решид, се бе борил срещу нашата политика и нашето историческо влияние, опирайки се на единомислието по този въпрос на западните Велики сили. Преследвайки неотстъпно своята цел, той не се спираше пред никоя от жертвите, които Западът искаше от Турция като награда за своята помощ. По-резервиран от своя колега Фуад, Али паша ни бе по-системно враждебен; неговите действия, изкусни и настойчиви, бяха безкрайно по-опасни за нашите интереси от остроумията на *"коварния министър"*. Ако последният минаваше през Източната война за разпален поддръжник на [про]западната партия и за предпочитано оръдие на създадения срещу нас съюз, то без съмнение тъкмо Али паша беше нейна душа и нейна движеща сила и повече той отколкото Фуад паша трябва да бъде смятан отговорен за събитията от тази епоха.

След като в 1870 обстоятелствата коренно се промениха, великият везир изживя несъмнено оправдана от интересите на Турция еволюция, на която обаче никой не би повярвал, че е способен заради нерешителния му характер и липсата на инициативност. Не без известна изненада старите му политически приятели видяха как по Черноморския въпрос той къса със своите традиции и протяга ръка на Русия с увереност, която правеше най-голяма чест на неговата проникателност. Можехме, следователно, да го смятаме за *"претърпял пълен обрат"* и като такъв в даден момент да го предпочетем пред

fier à ses assurances et à ses protestations? Sa conduite sympathique à notre égard durerait-elle plus longtemps que l'état de choses exceptionnel qui l'avait obligé de se départir de ses tendances précédentes? Ne serait-il pas revenu à ses anciens errements si la situation générale se modifiait de nouveau? Ce sont là des questions que seule sa conduite ultérieure pouvait résoudre. Mais il n'était pas donné à Aali Pacha de nous fournir des preuves que la conversion était définitive, qu'elle était à l'abri de toute défaillance et qu'il persévérerait irrévocablement dans la voie adoptée à la fin de l'année 1870.

Après une maladie de quelques semaines cet éminent homme d'Etat mourut le 25 août 1871. Sa disparition était une perte irréparable pour la Turquie. Il avait eu le tort de ne pas se préparer de successeur et même de n'initier personne à ses idées. Les traditions de la Porte, la science de gouverner l'agglomération d'éléments discordants qui forment l'Empire Ottoman, l'art de mettre à profit les rivalités et les jalousies des Puissances Européennes furent enterrés dans la tombe du défunt Grand Vézir. Et pourtant les Turcs ne mesuraient pas toute la profondeur de l'abîme qui s'ouvrait devant eux. L'inconnu ne les effrayait pas. On peut même dire que lorsque l'intelligence supérieure qui venait de s'éteindre cessa de dominer les sphères gouvernementales, celles-ci en éprouvèrent une sorte de soulagement. Le Sultan, lui-même, paraissait vouloir saisir avec empressement l'occasion qui se présentait d'essayer du gouvernement personnel.

Grand Vézirat de Mahmoud Pacha. - La tombe d'Aali Pacha n'était pas encore fermée que son successeur était déjà nommé. Le 26 août Mahmoud Pacha s'installait à la Porte. C'était certainement un homme d'une valeur secondaire comparé à Aali Pacha. Mais il jouissait d'une grande fortune ainsi que d'une forte position parmi les "vieux Turcs", appartenait à une ancienne famille musulmane et était resté fidèle aux traditions; d'une fermeté de caractère remarquable, il était actif, bon travailleur, intelligent et doué de beaucoup de finesse; le Sultan le considérait comme un ministre dévoué à sa personne et qui remplirait fidèlement ses ordres. Mahmoud Pacha ne tarda pas à s'apercevoir des difficultés de sa position. Placé entre le désir de ne pas déplaire au Sultan et celui de sa-

всеки нов човек. Но можеше ли да се има доверие на неговите уверения и обещания? Щяха ли неговите симпатии към нас да траят по-дълго от изключителните обстоятелства, които го бяха накарали да се отклони от предишните си тежнения? Не би ли се върнал към стария си начин на действие, ако международната обстановка отново се променеше? Това бяха въпроси, на които единствено неговото по-сетнешно държание можеше да отговори. Но не бе съдено на Али паша да ни даде доказателства, че коренната промяна в неговите разбирания е окончателна, че той е защитен от каквито и да било отстъпления и че ще върви неотклонно по пътя, който бе поел в края на 1870.

След няколкоседмично боледуване този бележит държавник почина на 25 авг. 1871. Неговата смърт беше непоправима загуба за Турция. Той бе направил грешката да не си подготви заместник и даже никого да не посвети в своите идеи. Традициите на Портата, науката да се управляват множеството съставляващи Османската империя разнородни елементи, изкуството да се използват съперничествата и завистите на европейските Велики сили бяха погребани заедно с покойния велик везир. Турците, обаче, не си даваха точна сметка за дълбочината на пропастта, която зейваше пред тях. Неизвестността не ги плашеше. Даже би могло да се каже, че в момента, в който угасналият превъзходен ум престана да властва в правителствените среди, там изпитаха нещо като облекчение. Самият султан, както изглежда, бързаше да се възползва от представилия се случай за да опита лично управление.

Великото везирство на Махмуд паша. - Гробът на Али паша още зееше, когато неговият наследник вече бе назначен. На 26 авг. в Портата се настани Махмуд паша. В сравнение с Али паша това беше човек от второстепенно значение. Но той се радваше на голямо богатство и на силна позиция сред старотурците, принадлежеше на старинно мюсюлманско семейство и бе останал верен на традициите; със забележителна твърдост на характера, той беше деен, работеше добре, беше интелигентен и надарен с много финес; султанът го смяташе за предан лично нему министър, който точно изпълнява волята му. Махмуд паша бързо забеляза трудностите в своето положение. Поставен между желанията да не си навлече неодобрението на сул-

tisfaire dans la mesure de possible aux exigences les plus essentielles d'une administration régulière tout Ministère Ottoman doit lutter avec des embarras quotidiens. Les principes de la science administrative, les besoins réels des populations, les vœux qui en découlent, les moyens financiers enfin dont le Gouvernement peut disposer sont naturellement étrangers à l'esprit du Sultan. Aussi S. M. ne s'inspire-t-elle que de ses idées personnelles et de ses goûts passagers.

Par contre les ministres ont forcément à tenir compte de toutes les données que leur Souverain ignore et qu'ils n'osent pas lui révéler. Il en résulte des tiraillements, des hésitations, des mesures contradictoires qui ne peuvent que faire le plus grand tort à l'Etat et rendre toute administration précaire. D'ailleurs le Sultan lui-même, depuis qu'il était sorti de la tutelle de ses anciens ministres, trouvait plus commode de ne pas laisser prendre à son Grand Vézir une position solide et n'hésitait même pas à exploiter la mésintelligence entre ses ministres. Souvent même il prenait des résolutions importantes sans consulter le Grand Vézir. Il voulait que ce dernier remplisse ses ordres, mais ne lui impose pas ses opinions. En appelant Mahmoud Pacha au pouvoir S. M. lui avait dit qu'elle ne se sentait "régner" que depuis la mort d'Aali Pacha. Le nouveau Grand Vézir avait donc à compter avec la volonté de son Maître qui - longtemps comprimé - venait de prendre une explosion désordonnée. Aussi ne faut-il pas rejeter sur lui seul toute la responsabilité de l'arbitraire qui a caractérisé son administration. On peut tout au plus l'accuser d'avoir sacrifié parfois l'intérêt de l'Etat au désir de conserver sa position et de rendre inoffensifs ses ennemis.

Mahmoud Pacha avait à lutter contre les divers partis, ou plutôt les différentes personnalités qui, mettant en avant des questions de principes, se disputaient le pouvoir dans des vues intéressées. Par sa forte personnalité, son prestige et son influence au Palais feu Aali Pacha avait réussi pendant sa vie à dominer tant les conservateurs à outrance, que ceux qui voulaient régénérer la Turquie dans un sens occidental, en rompant radicalement avec le passé. Mais les deux partis opposés reparurent au moment même de la mort d'Aali Pacha en se préparant à disputer son

тана, от една страна, и, от друга, да задоволи в рамките на възможното най-съществените изисквания на една редовно управление, всеки османски кабинет трябва да преодолява ежедневни препятствия. Принципите на науката за управлението, действителните нужди на населението, произтичащите от тях пожелания, финансовите средства, най-сетне, с които правителството може да разполага, са естествено чужди на мисленето на султана. Ето защо Н[егово] В[еличество] се вдъхновява единствено от личните си виждания и от преходните си желания.

Напротив, министрите по необходимост трябва да държат сметка за всички онези неща, които техният суверен игнорира и които те не смеят да му разкрият. От това се получават търкания, колебания, противоречиви мерки, които могат само да нанесат изключителна вреда на държавата и да направят всяко управление несигурно. Впрочем, сам султанът, откак се бе освободил от опеката на старите си министри, намираше за по-удобно да не оставя своя велик везир да заеме солидно положение и дори не се колебаеше да се възползва от несъгласията между министрите. Даже често вземаше важни решения без да се посъветва с великия везир. Той искаше последният да изпълнява заповедите му, но да не му налага мненията си. Назначавайки Махмуд паша, Н[егово] В[еличество] му бе казал, че едва след смъртта на Али паша чувства, че "царува". Прочее, новият велик везир трябваше да се съобразява с волята на своя господар, която, дълго време потискана, току-що бе приела формата на неконтролирана експлозия. Ето защо не бива върху него да се хвърля цялата отговорност за произвола, който характеризира неговото управление. Може най-много да бъде обвинен, че понякога е жертвал интересите на държавата пред желанието да запази своето положение и да неутрализира противниците си.

Махмуд паша трябваше да се бори срещу разни партии, или по-скоро срещу различни личности, които, изтъквайки принципни въпроси, си оспорваха властта с користни цели. Чрез силните си личност, престиж и влияние в Двореца, покойният Али паша през живота си бе успял да доминира както над крайните консерватори, така и над тези, които искаха да възродят Турция в западна посока, късайки радикално с миналото. Но щом Али паша умря, двете противостоящи си партии се появиха отново, готвейки се да си оспорват неговото наследство.

héritage. Mahmoud Pacha lui-même appartenait au parti conservateur "des vieux Turcs" et représentait les tendances qui couvaient depuis longtemps à Stamboul. Ce parti a conservé avec ses traditions le souvenir de nos anciens exploits. Il considère la Russie comme une voisine puissante qu'il est non seulement bon de ménager, mais dont l'appui pourrait seul opposer une digue à l'envahissement de l'esprit occidental auquel il attribue la décadence de l'Empire. Jaloux par conséquent de préserver la Turquie de tout empiètement venant du dehors Mahmoud Pacha et ses adhérents nous étaientsans doute plus favorables que ceux des hommes d'Etat ottoman, que la crainte exclusive des "empiètements de la Russie" rend aveugles à l'égard de l'Occident. Personnellement le Grand Vézir n'avait aucune prévention contre les chrétiens et les élevait volontiers aux hautes charges de l'Etat. Sous son administration six moustéchars chrétiens furent nommés aux différents ministères entre autres à celui des Affaires Etrangères - ce qui ne s'était jamais vu jusqu'alors. Aussi Mahmoud Pacha jouit-il d'une grande popularité parmi nos coreligionnaires, principalement parmi les Bulgares et les Arméniens. L'économie qu'il voulut introduire dans l'administration et les finances de l'Etat et sa décision de ne pas contracter pendant quelque temps d'emprunt pour relever le crédit de l'Empire - étaient certainement de nature à lui attirer la confiance de son pays et de l'Europe. Néanmoins il n'en fut pas ainsi.

C'est précisément les mesures radicales d'économie ordonnées par Mahmoud Pacha et l'énergie personnelle, un peu brusque qu'il apportait dans le traitement des affaires qui indisposèrent contre lui beaucoup de personnages, les petits employés de l'administration et les étrangers, habitués à exploiter les ministres et le trésor ottomans. D'autre part les cadeaux considérables qu'il obtint à différentes reprises de la faveur du Sultan excitèrent au plus haut point la jalousie de ses compétiteurs. Le parti de la "Jeune Turquie", qui depuis la mort d'Aali Pacha mettait tout en œuvre pour arriver au pouvoir, profita habilement de cette situation pour faire une opposition violente au Grand Vézir. Parmi les causes multiples qui rendaient la chute de ce dernier de plus en plus imminente, les mutations incessantes dans l'administration turque ont joué le plus grand rôle et

во. Сам Махмуд паша принадлежеше на консервативната партия на Старотурците и представляваше тежненията, които отдавна зрееха в Стамбул. Заедно със своите традиции тази партия пазеше и спомена за старите ни подвизи. Тя смята Русия за могъща съседка, която е добре не само да уважаваш, но помощта на която е единственият бент срещу нахлуването на западния дух, комуто отдава упадъка на империята. Загрижени, прочее, да предпазят Турция от всяко външно посегателство, Махмуд паша и неговите привърженици без съмнение бяха по-благоразположени към нас от онези османски държавници, които изключителният страх от "посегателствата на Русия" прави слепи спрямо Запада. Лично великият везир нямаше никакви предубеждения срещу християните и на драго сърце ги издигаше на високи държавни служби. При неговото управление шестима мюстешари-християни бяха назначени в различни министерства, между които това на външните работи - нещо дотогава невиджано. Ето защо Махмуд паша се радва на голяма популярност сред нашите единоверци, главно сред българите и арменците. Пестеливостта, която искаше да въведе в управлението и финансите на държавата, и решението му за известно време да не сключва заеми за да повиши доверието в империята бяха от естество да му спечелят благоразположението на страната и на Европа. Обаче не се получи така.

Именно разпоредените от Махмуд паша радикални мерки за икономии и личната и донейде рязка енергичност, с която се отнасяше към работата, настроиха срещу него мнозина важни особи, дребните чиновници от администрацията и чужденците, свикнали да експлоатират османските министри и османската хазна. От друга страна, големите подаръци, които неведнъж получи от султана, възбудиха до краен предел завистта на неговите съперници. Младотурската партия, която след смъртта на Али паша правеше всичко възможно за да дойде на власт, ловко се възползва от това положение за да застане рязко в опозиция на великия везир. Сред многото причини, които правеха падането на последния все по-неизбежно, най-голяма роля изиграха непрекъснатите промени в турската администрация, давайки

прêtaient en effet à des attaques fondées. Les poursuites dirigées contre plusieurs hauts fonctionnaires, Hussein Avni, Husni Pacha, Emin bey etc., leur déportation sans procès ni jugement, entourée de mystère et de mesures de précaution - avaient produit une grande émotion. Les adversaires de Mahmoud les représentaient comme des mesures barbares, répandant la terreur dans le pays et rappelant les plus mauvais jours du régime arbitraire avant le Sultan Mahmoud. Au mécontentement que ces rigueurs provoquèrent dans les hautes sphères se joignit l'irritation des familles des employés subalternes que, pour réduire les dépenses de l'administration, on renvoyait sans discernement et sans prendre même le temps d'établir leur culpabilité ou leur insuffisance.

L'instabilité et l'incertitude régnaient ainsi dans tous les rangs, depuis les fonctionnaires les plus élevées jusqu'aux plus infimes. Mahmoud Pacha montrait trop de rigidité envers ses adversaires et ne ménageait pas assez ses propres adhérents, qui n'étaient pas sûrs du lendemain. Presque tous les Représentants Ottomans à l'étranger lui étaient hostiles et ameutèrent contre lui la presse européenne en provoquant le mécontentement des Cabinets. Les ennemis mirent en jeu les intrigues du harem pour faire parvenir aux oreilles du Sultan les rumeurs défavorables qui circulaient sur le compte de son Grand Vézir. Ils réussirent à faire placer en traduction sous les yeux de Sa Majesté des articles de journaux accusant Mahmoud Pacha d'isoler la Turquie, de lui attirer toutes les calamités du régime arbitraire et de s'être rendu personnellement coupable des plus graves malversations dans les affaires de chemins de fer et dans la négociation d'un emprunt qu'il fut obligé de contracter au printemps 1872. On exploita habilement la corde sensible d'Abdoul-Aziz en lui représentant que les fautes des ministres rejaillissaient sur sa personne, diminuaient sa popularité et lui enlevaient l'amour de ses sujets. Finalement le Sultan destitua le 19 juillet 1872 Mahmoud Pacha et éleva au pouvoir son adversaire principal Mithad Pacha.

Grand Vézirat de Mithad Pasha. - Le nouveau Grand Vézir me fit, lors de son installation, les ouvertures les plus chaleureuses. *"Si Vous m'accordez la moindre dose d'intelligence Vous comprendrez,* me dit-il, *que portant une immense responsabilité comme chef du Gouvernement,*

поводи за обосновани нападки. Преследванията, насочени срещу мнозина висши сановници (Хюсеин Авни, Хюсни паша, Емин бей и т.н.), и заточението им, без съд и присъда и съпроводено с тайнственост и мерки за сигурност, създадоха голямо вълнение. Противниците на Махмуд ги представяха за варварщина, сееща ужас в страната и напомняща за най-лошите дни на деспотичния режим преди султан Махмуд. Към недоволството, което тези сурови мерки предизвикаха във висшите сфери, се прибави гневът на семействата на второстепенни чиновници, които, с оглед ограничаване управленските разходи, биваха уволнявани безразборно и без да се губи време за доказване на вина или некадърност.

По този начин, нестабилност и несигурност цареше сред всички, от най-висшите чиновници до най-нисшите. Махмуд паша се държеше прекалено твърдо към своите противници и не демонстрираше достатъчно уважение към привържениците си, които нямаха сигурност за утрешния ден. Почти всички османски представители в чужбина му бяха враждебни и насъскваха европейския печат срещу него, предизвиквайки недоволството на правителствата. Враговете пуснаха в действие хaremските интриги за да доведат до знанието на султана злословията, които се разнасяха по адрес на неговия велик везир. Те успяха да покажат на Негово Величество преводи от вестникарски статии, обвиняващи Махмуд паша, че изолира Турция, че ѝ навлича злочестините на един деспотичен режим и че е лично виновен за грамадни злоупотреби в ж.п. делата²⁶⁷ и в преговорите за заема, който бе принуден да сключи през пролетта на 1872. Бе ловко експлоатирано слабото място на Абдул-Азиз, като му бе казано, че грешките на министрите рефлектират върху неговата личност, намаляват популярността му и му отнемат любовта на неговите поданици. В края на краищата, на 19 юли 1872, султанът уволни Махмуд паша и издигна на негово място главния му противник Мидхат паша.

Великото везирство на Мидхат паша. - Новият велик везир, при въвеждането си в длъжност, ми отправи най-сърдечни думи. *"Ако ми признаете минимум интелигентност, Вие ще разберете,* ми каза той, *че, носейки огромна отговорност като шеф на правителство-*

je ne puis, dans l'intérêt même de mon pays, ne pas attacher un prix immense à l'amitié de la Russie, notre voisine". Tout en accueillant les assurances de Mithad, je ne me fis aucune illusion sur ses véritables dispositions à notre égard et ne me prêtai à ses avances qu'en ayant l'œil sur ses agissements et en exigeant des garanties de son bon vouloir. Les antécédents du nouveau Sadrazam n'étaient pas de nature à nous inspirer de la confiance. Pour le juger à neuf, comme il me le demandait, je devais d'abord le voir à l'œuvre. Son administration portait le cachet d'une réaction aveugle contre celle de Mahmoud et il était évident qu'il serait plus favorable que ce dernier aux Puissances Occidentales, d'autant plus qu'il avait toujours servi d'instrument à la politique anglaise. Dans les premiers temps Mithad Pacha, cherchant à tirer parti de l'expérience qu'il avait acquise dans les fonctions de valy qu'il avait exercées, porta principalement son attention sur l'administration intérieure. La réorganisation de l'armée, la construction des chemins de fer, l'extension du système des vilayets, dénigré sous Mahmoud, les attaques dirigées contre les capitulations et contre les droits du clergé, l'institution d'écoles basées sur le principe de la fusion des races - formaient l'objet de ses soins particuliers. Mais d'autre part l'économie rigoureuse qui avait présidé à l'administration de l'ex-Grand Vézir, avait été complètement abandonnée. Cette circonstance préparait des embarras financiers, qui devaient servir de pierre d'achoppement à la nouvelle administration.

En général, Mithad Pacha, peu habitué au maniement des grandes affaires, ne s'est nullement montré ainsi que je l'avais prévu à la hauteur du rôle qui lui était échu en partage. Les qualités qu'il avait déployées dans l'administration provinciale n'étaient pas suffisantes pour le poste du Grand Vézir. Exécuteur habile, zélé, et surtout déterminé, des mesures administratives, il manquait de la largeur de vues indispensable à un véritable homme d'Etat. Sa réputation d'honnêteté dans les affaires pécuniaires parut contestable, dès qu'il se crut libéré de tout contrôle supérieure. Visant à l'effet et à la popularité, ne pouvant pas se dégager de ses attaches au parti de la *"Jeune Turquie"*, il faisait en quelque sorte étalage d'un libéralisme de faux aloi. Son entourage, soi-disant *"libéral"*, mais

то, не мога, заради самия интерес на страната си, да не отдавам огромно значение на приятелството на Русия, нашата съседка." Макар да не оспорих уверенията на Мидхат, не си правех никакви илюзии за истинското му отношение към нас, приемайки неговите аванси само с оглед начина му на действие и изисквайки гаранции за добра воля. Миналото на новия садразам не можеше да ни вдъхва доверие. За да го преценявам по новому, както той искаше, трябваше най-напред да видя делата му. Неговото управление носеше печата на сляпа реакция срещу онова на Махмуд и бе ясно, че той ще бъде по-благоклонен към западните Велики сили от предшественика си, още повече, че винаги бе служил за оръдие на английската политика. На първо време Мидхат паша, пробвайки да извлече полза от опита си, придобит при изпълнение на валийските функции, които бе упражнявал, насочи главното си внимание към вътрешната политика. Реорганизацията на армията, строежът на ж.п. линии, разширяването на очернената при Махмуд вилаетска система, нападите срещу капитулациите и срещу правата на духовенството, създаването на училища, основаващи се на принципа за сливане на народностите - всичко това беше предмет на специалните му грижи. От друга страна, строгата пестеливост, от която се бе ръководело управлението на бившия велик везир, бе напълно изоставена. Това подготвяше финансови затруднения, която щяха да послужат като препъни камък на новото управление.

Като цяло, Мидхат паша, без опит в ръководенето на големи начинания, изобщо не се показва, както бях и предположил, на висотата на ролята, която му се бе паднала. Качествата, които бе показал като провинциален управител не бяха достатъчни за поста на великия везир. Кадърен, усърден и, най-вече, решителен изпълнител на управленски мероприятия, на него му липсваше необходимата за истинския държавник широта на вижданията. Репутацията му на честен в паричните дела човек се оказа спорна, щом се почувства свободен от висшестоящ контрол. Търсейки ефективност и популярност, не можейки да се освободи от връзките си с партията *"Млада Турция"*, в известна степен той демонстрираше псевдолиберализъм. Антуражът му, нари-

d'une moralité plus que douteuse et professant des principes exécrables, exerçait sur lui une influence fâcheuse. Il avait fait appel à tout ce qui tenait à l'école occidentale dans l'administration turque. De nombreuses mutations avaient lieu pour faire place à ses amis. Les employés éloignés par Mahmoud, dans des vues d'économie et de simplification des rouages administratifs, revenaient en masse. La Turquie, qui s'était émancipée quelque peu sous le précédent Grand Vézirat des individus de toute origine qui s'abattaient sur elle habituellement pour l'exploiter, retombait plus que jamais sous leur joug. La nouvelle administration présentait une orgie de libéralisme ou plutôt de licence la plus extravagante, jointe à des procédés barbares et arbitraires. Les persécutions dirigées contre Mahmoud Pacha et la condamnation de ce dernier à la restitution au Trésor d'une somme de 100 000 livres, payée pendant son Grand Vézirat à un banquier sous forme de commission, dépassèrent le but que Mithad s'était proposé. De telles mesures n'étaient certes pas de nature à raffermir le pouvoir d'un Grand Vézir quelconque; elles contribuèrent à produire un revirement dans l'opinion publique, en soulevant un vif mécontentement parmi les *"vieux turcs"*.

La position de Mithad Pacha fut surtout ébranlée depuis que Khalil Chérif Pacha avait remplacé au poste de Ministre des Affaires Etrangères Djémil Pacha, mort au retour d'une mission de courtoisie dont il avait été chargé auprès de notre Auguste Maître. Les difficultés politiques jointes aux embarras financiers, déterminèrent vers la mi-octobre [1872] la chute de Mithad Pacha, que depuis longtemps déjà j'appelai de tous mes vœux. J'avais réussi à ouvrir les yeux au Sultan et à lui faire comprendre que son premier ministre n'était qu'un révolutionnaire déguisé, qu'il visait à la limitation des droits du Souverain et que les relations de la Turquie avec la Russie seraient compromises, s'il continuait à diriger les affaires. Je me trouvai en effet dans l'impossibilité de maintenir sur un bon pied mes rapports avec ce dignitaire, qui a été loin de tenir les promesses qu'il m'avait données lors de son avènement au pouvoir. Mithad n'avait ni la sagesse, ni la grande expérience, ni la prudence d'Aali. La conviction profonde de Mahmoud que la bienveillance du Cabinet Impérial était nécessaire à la Turquie lui manquait également. Les bons rapports inaugurés entre nous

чан *"либерален"*, но всъщност имащ съмнителен морал и изповядващ отблъскващи принципи, упражняваше върху него вредно въздействие. В турската администрация той бе настанил всички, които се придържаха към западната школа. Много промени бяха направени за да се освободи място за неговите приятели. Чиновниците, които Махмуд бе уволнил за икономии и за опростяване на управленската машина, масово се завръщаха. Турция, която при предходния велик везир се бе поосвободила от обикновено експлоатиращата я разнородна пасмина, се намери повече от всякога под нейния ярем. Новото управление беше оргия на либерализъм или по-скоро на невиджана разпуснатост, съчетано с варварство и произвол. Преследванията срещу Махмуд паша и осъждането му да заплати на хазната сумата от 100 000 лири, платени на банкер през неговото везирство като комисиона, надхвърлиха целта, която Мидхат си бе поставил. Без съмнение, подобни мерки не бяха от естество да затвърдят властта на който и да било велик везир; те допринесоха за обрат в общественото мнение, създавайки остро недоволство сред Старотурците.

Положението на Мидхат паша особено се разклати след като Халил Шериф паша замести на поста *"външен министър"* Джемил паша, починал след завръщането си от посещението на вежливост, което бе натоварен да направи при нашия Августейши Господар. Политическите трудности, в съчетание с финансовите проблеми, предизвикаха, около средата на октомври [1872], падането на Мидхат паша, което отдавна желях с цялото си сърце. Бях успял да отворя очите на султана и да го убедя, че неговият първи министър е чисто и просто прикрит революционер, който цели да ограничи правата на суверена, и че отношенията на Турция с Русия ще се окажат в трудно положение, ако той продължи да управлява. И наистина, бях поставен в невъзможност да поддържам добри отношения с този сановник, малко държач на обещанията, които ми бе дал при идването си на власт. Мидхат не притежаваше нито мъдростта, нито голямата опитност, нито благоразумието на Али. Липсваше му също така дълбокото убеждение на Махмуд, че благосклонността на императорското правителство е необходима на Турция. Създаде се риск изцяло да бъдат раз-

et la Porte depuis le règlement de l'affaire de la Mer Noire risquaient de se gêner entièrement. Tout en sauvegardant les apparences, le Grand Vézir semblait avoir pris pour règle de sa politique le contre-pied de tous nos intérêts.

Depuis l'entrevue des Empereurs à Berlin, il croyait pouvoir tout risquer contre les slaves sans craindre d'attirer des dangers sur la Turquie. La politique de non-intervention en Orient hautement proclamée par les trois Grandes Puissances du Nord lui paraissait devoir couvrir ses menées hostiles. Il lui semblait suffisant de s'assurer du bon vouloir et de l'approbation de l'Autriche-Hongrie. S'il était resté encore quelque temps au pouvoir, il aurait pu nous susciter les plus grandes difficultés de la manière la plus inattendue. Heureusement l'instinct vague du Sultan que l'amitié du Gouvernement Impérial lui est indispensable et qu'elle seule peut lui assurer les bienfaits d'une entière sécurité, servait à contrebalancer jusqu'à un certain point l'influence funeste de son premier ministre et finit par provoquer sa destitution.

D'ailleurs, l'enthousiasme que Mithad Pacha avait excité dans certaines sphères s'était sensiblement refroidi pendant son court passage aux affaires. Ses amis eux-mêmes, entre autre Sir H. Elliot et le Comte Ludolf, qui avaient salué sa nomination avec un si grand empressement durent reconnaître qu'il n'avait pas justifié leurs espérances. Les réformes destinées à régénérer la Turquie n'avaient pas vu jour. Mithad Pacha s'était discrédité à plusieurs reprises en se contredisant lui-même. Il n'avait aucune influence au Palais; le Sultan qui ne lui avait jamais témoigné de la sympathie, le prit en aversion à tel point qu'il refusait de l'admettre en sa présence. Finalement on comprit tant à Constantinople qu'à l'étranger que sa réputation avait été surfaite. Quelques organes de la presse occidentale gardaient cependant leurs illusions et déplorèrent son éloignement des affaires, en subissant l'influence des adhérents de la "Jeune Turquie" et un certain parti parmi les Grecs, qui fondait des grandes espérances sur les sentiments anti-slaves de Mithad Pacha.

Grand Vézirat de Mehmed Ruchdi Pacha. - Son successeur Mehmed Ruchdi Pacha Mouterdjim appartenait à la pléiade des hommes d'Etat

валени добрите отношения между нас и Портата, начало на които постави уреждането на Черноморския въпрос. Макар външно да не го показваше, великият везир изглежда бе възприел за правило на своята политика да противостои във всичко на нашите интереси.

След срещата на императорите в Берлин²⁶⁸ той смяташе, че може да си позволи всичко срещу славяните без това да заплашва по някакъв начин Турция. Струваше му се, че политиката на невмешателство в Ориента, високо прокламирана от трите северни Велики сили, ще прикрие неговите враждебни интриги. Изглеждаше му достатъчно да си осигури благосклонността и одобрението на Австро-Унгария. Ако бе останал още известно време на власт, той би могъл да ни създаде най-големи неприятности по най-неочакван начин. За щастие, смътният инстинкт на султана, че приятелството на императорския кабинет му е необходимо и че единствено то може да му осигури благополучието на пълната сигурност, послужи до известна степен за баланс на злокобното влияние на неговия първи министър и накрая предизвика свалянето му.

Впрочем, ентузиазмът, който Мидхат паша бе предизвикал в определени сфери, чувствително се бе охладил през краткото му велико везирство. Самите му приятели, между които сър Х. Елиът и граф Лудолф, които с такова задоволство бяха приветствали неговото назначение, трябваше да признаят, че той не е оправдал техните надежди. Реформите, предназначени да възродят Турция, не видяха бял свят. Мидхат многократно се бе дискредитирал, противоречейки сам на себе си. Той нямаше никакво влияние в Двореца; султанът, който никога не му бе засвидетелствал симпатия, до такава степен го намрази, че не го допускаше до себе си. Накрая се разбра, както в Цариград, така и в чужбина, че неговата репутация е била преувеличена. Отделни органи на западния печат все пак запазиха своите илюзии и оплакаха неговото отстраняване, тъй като бяха под влияние на привържениците на "Млада Турция" и на една партия сред гърците, която основаваше големи надежди на антиславянските чувства на Мидхат паша.

Великото везирство на Мехмед Рушди паша. - Неговият наследник, Мехмед Рушди паша Мютерджим, беше от плеядата сериоз-

sérieux de la Turquie. C'était le seul représentant de l'école Réchid-Fuad-Aali, quoiqu'il leur fût bien inférieur par son esprit et ses capacités. D'une expérience reconnue et d'une réputation d'intégrité rare en Turquie, le nouveau Grand Vézir se tenait à une égale distance des deux partis extrêmes - des vieux et des jeunes Turcs, tout en inclinant par son caractère plutôt vers les premiers et par son éducation vers les seconds. Il était un ancien ami personnel de l'Ambassade Impériale. Mais ce serait se faire illusion que de voir en lui un partisan dévoué de la Russie: ses préférences le portaient plutôt du côté de l'Allemagne où il avait séjourné pendant de longues années et qu'il envisageait comme la seule Puissance complètement désintéressée en Orient.

Profondément patriote, Mehmed Ruchdi n'a cependant pas foi - chose étrange - dans l'avenir de l'Empire Ottoman; habitué à réfléchir et à peser mûrement les circonstances il voit avec douleur le monde musulman crouler autour de lui. Il apprécie la force des slaves et comprend leurs destinées futures. Aussi les craint-il sincèrement et ce sentiment le rend parfois méfiant à l'égard de la Russie. Comme beaucoup d'hommes d'Etat de la Turquie il ménage les Grecs à cause de leur caractère remuant et leur témoigne de l'indulgence par suite du mépris que lui inspire leur force matérielle. S'imaginant que les Turcs pourront écraser les Grecs quand ils le voudront, il croit que ces derniers peuvent leur servir d'auxiliaires contre les masses slaves et arrêter leur développement redoutable. Se plaçant au-dessus des passions de son entourage Mehmed Ruchdi n'avait pas le désir de travailler à la consolidation de sa position personnelle et n'employait pour sa défense ni la vigueur de Mahmoud, ni les intrigues de Mithad. Son caractère ne le disposait pas à sévir énergiquement contre ses compétiteurs qui le battaient impunément en brèche dans l'espoir de lui succéder. L'administration était donc moins stable qu'elle ne l'avait jamais été.

En vue du changement ministériel que tout le monde attendait, le parti à la tête duquel se trouvaient Moustapha Fazyl, Khalil Cherif et Mithad, espérant arriver au pouvoir, a mis en avant l'idée de la formation en Turquie d'un ministère indépendant soi-disant "*constitutionnel*" qui serait imposé au Sultan et dont celui-ci n'aurait pas le droit de se défaire. Ce minis-

ни турски държавници. Той беше единственият представител, макар и много по-долу по дух и по качества, на школата на Решид-Фуад-Али. С призната опитност и с рядка за Турция репутация за честност, новият велик везир се държеше на еднаква дистанция от двете крайни партии - Старо- и Младотурците, въпреки че по характер клонеше по-скоро към първите, а по образование - към вторите. Той беше стар личен приятел на императорското посолство. Но би било илюзорно да се вижда в него предан привърженик на Русия: неговите предпочитания го тласкаха по-скоро към Германия, където бе прекарал дълги години и която смяташе за единствената напълно лишена от интереси в Ориента Велика сила.

По странен начин, обаче, Мехмед Рушди съчетава в себе си горещ патриотизъм с липса на вяра в бъдещето на Османската империя; навикнал да разсъждава и зряло да претегля обстоятелствата, с болка гледа как около него мюсюлманският свят се руши. Той цени силата на славяните и разбира бъдещата им съдба. Ето защо искрено се страхува от тях и това чувство понякога го прави недоверчив към Русия. Като мнозина турски държавници той се отнася с почит към гърците заради техния неспокоен характер и им демонстрира снисхождение вследствие презрението, което му вдъхва тяхната материална сила. Въобразявайки се, че турците ще могат да сразят гърците когато си поискат, той смята, че последните могат да му служат за помощници срещу славянските маси и да спрат тяхното вдъхващо страх развитие. Стоейки над страстите на своето обкръжение, Мехмед Рушди не бе пожелал да работи за заздравяване на личното си положение и не използваше в своя защита нито енергията на Махмуд, нито интригите на Мидхат. Неговият характер не го тласкаше да преследва сурово съперниците си, които успешно и безнаказано му противостояха с надежда да го наследят. Управлението, прочее, беше по-нестабилно от когато и да било.

С оглед на очакваната от всички смяна на кабинета, партията, начело на която стояха Мустафа Фазъл, Халил Шериф и Мидхат паша, надявайки се дойде на власт, издигна идеята за въвеждане в Турция на независимо, наречено "*конституционно*", правителство, което да бъде наложено на султана и което той да няма правото да сваля. То-

tère serait doublé d'un simulacre de représentation nationale destiné à faire croire en Europe à un changement radical dans le régime gouvernemental de l'Empire Ottoman. Une pareille tentative serait, vu l'absence des éléments les plus essentiels d'une constitution dans l'Empire Ottoman, l'anéantissement complet de l'ordre des choses qui s'y trouve établi et un bouleversement général des conditions de son existence. Il est curieux d'établir un rapprochement entre les tentatives faites à Constantinople en 1872 en faveur du régime constitutionnel et l'opinion émise à ce sujet par Fuad Pacha 5 années auparavant. Voici les paroles de ce ministre citées dans ma dépêche en Cour datée du 7/19 mars 1867 № 72.

“Personne ne saurait m'accuser de tendances rétrogrades. Je suis le premier à soutenir que chaque citoyen a le droit de demander compte au Gouvernement de l'usage qu'il fait de son argent et de la manière dont il administre ses intérêts, mais la convocation d'une assemblée que nos adversaires nous demandent serait tout simplement l'érection de la tour de Babel. Pour qu'une fusion soit possible entre les éléments hétérogènes en Turquie il faut qu'elle commence par la base de l'édifice et non par le sommet. C'est sur les bancs de l'école qu'elle doit prendre son origine. On nous parle constamment de la nécessité de maintenir dans toute sa pureté l'élément musulman et national, mais ne voit-on pas que nous paierions cette pureté de la perte de l'Empire Ottoman et que pour nous conserver intacts on commencerait pour nous renvoyer à Brousse”.

Fort d'un témoignage aussi autorisé je n'hésitai pas à me prononcer vis-à-vis des Turcs contre la combinaison projetée, sans craindre le reproche qu'on m'adressait de combattre les vues de progrès et de soutenir l'autorité absolue du Sultan, qu'on nous accusait autrefois d'avoir voulu ébranler tantôt par des intrigues, tantôt par la violence.

Entrant jusqu'à un certain point dans les vues de la “Jeune Turquie” quelques unes des Puissances Occidentales voulurent provoquer des démarches auprès du Sultan à l'effet de recommander à Sa Majesté une plus grande stabilité dans le personnel des hautes sphères gouvernementales. L'idée d'une telle démarche paraît avoir été suggérée par Sir H. Elliot sous l'influence de Khalil Chérif Pacha. L'Angleterre qui avait fait du

ва правителство щяло да бъде подсилено с едно подобие на национално представителство, предназначено да накара Европа да повярва, че в управлението на Османската империя е настъпила коренна промяна. Предвид липсата на основните елементи на каквато и да било конституция в Османската империя, подобен опит би бил пълно унищожение на установения в нея порядък и обща бъркотия в условията на нейното съществуване. Любопитно е да се съпоставят направените в Цариград през 1872 опити в полза на конституционен режим с мнението за него, изразено от Фуад паша 5 години по-рано. Ето думите на този министър, приведени в моята депеша до Двореца с дата 7/19 март 1867, № 72:

“Никой не би могъл да ме обвинява в ретроградни тежнения. Аз съм първият, който ще поддържа, че всеки гражданин има правото да иска сметка от правителството за какво употребява неговите пари и как защитава интересите му, но свикването на искания от нашите противници парламент чисто и просто ще бъде строеж на Вавилонска кула. За да стане възможно сливане на всички разнородни елементи в Турция, то трябва да започне от основите на сградата, а не от върха. Не другаде, а на ученическите скамейки трябва да се постави неговото начало. Непрекъснато ни говорят за нуждата от поддържане в чистия му вид на националния и мюсюлманския елемент, но не виждат ли, че тази чистота ще бъде платена със загубване на Османската империя и че за да ни запазят непокътнати, би трябвало да започнат да ни връщат в Бруса.”

Чувствайки се силен от толкова авторитетно свидетелство, не се поколебах пред турците да се произнесе против замисъла, без да се страхувам от отправяния ми упрек, че се боря срещу прогреса и че поддържам абсолютната власт на султана, която някога ни бяха обвинявали, че искаме да разклатим било чрез интриги, било със сила.

Тъй като отчасти споделях вижданията на “Млада Турция”, някои от западните Велики сили пожелаха да предизвикат демарш пред султана с цел да препоръчат на Негово Величество повече стабилност в персонала на висшите правителствени сфери. Идеята за такъв демарш изглежда е била внушена от сър Х. Елиът под влиянието на Халил Шериф паша. Англия, която от принципа за ненамеса

principe de non-intervention dans les affaires intérieures de la Turquie son credo politique, si longtemps exploité contre la Russie, comprenait cependant les inconvénients qu'il y aurait à prêter le flanc à nos observations par un changement de système brusque et inopiné. Aussi tout en travaillant sous main, elle poussa la France à prendre l'initiative de la proposition en question, qui ne put toutefois aboutir par suite de notre refus de nous associer à toute démarche de cette nature.

M'inspirant des vues constantes de notre Auguste Maître j'ai combattu le projet d'une immixtion dans les affaires intérieures de la Turquie, qui ne pouvait convenir qu'à des ministres capables de méconnaître, dans des vues personnelles, les intérêts les plus essentiels de leur pays et de trahir leur Souverain. L'instabilité dont on se plaignait constitue l'état normal de la Turquie et tient bien plus aux principes fondamentaux de son organisation qu'à une disposition momentanée du Souverain. Le Sultan est l'héritier des Khalifes. Il a toujours été le maître absolu de son Empire; sa volonté seule est l'élément dirigeant, toute restriction constitutionnelle serait en contradiction avec le principe vital de la Turquie. Si pendant quelque temps l'Europe s'était habituée à voir s'établir à Stamboul, sous la direction d'Aali et de Fuad Pachas un ordre de choses moins précaire, c'est à la supériorité incontestable de ces deux hommes d'Etat qu'il fallait attribuer cet effet de leur administration prolongée et presque exclusive.

Loin de devenir normal cet état n'était qu'accidentel et ne saurait guère se reproduire avec des ministres qui n'inspiraient pas assez de confiance à l'Europe pour que les Grandes Puissances dussent assumer la responsabilité de tous leurs actes en recommandant au Sultan leur maintien indéfini au pouvoir. Une telle mesure équivaldrait dans les conditions actuelles au remplacement de l'autorité traditionnelle des Sultans par l'action d'une bande de pachas, qui pilleraient impunément les provinces de l'Empire sous les dehors de la civilisation européenne. Au point de vue de nos intérêts la réforme que l'on voulait recommander au Sultan aurait été doublement nuisible, en facilitant la ruine de nos coreligionnaires et en jetant définitivement la Turquie entre les mains de l'Occident

във вътрешните работи на Турция бе направила свое дълго използвано срещу Русия политическо кредо, разбираше обаче, че една рязка и ненадейна смяна на системата ѝ навлича неудобството да се изложи на нашата критика. Ето защо, продължавайки да действа прикрито, тя подтикна Франция да вземе инициативата за въпросното предложение, което, обаче, не би могло да успее, вследствие нашия отказ от участие в какъвто и да било демарш от такова естество.

Вдъхновяван от неизменните виждания на нашия Августейши Господар, аз се противопоставих на проекта за вмешателство във вътрешните дела на Турция, който би ползвал единствено онези от министрите, които за лична изгода биха могли да пренебрегнат висшите интереси на своята страна и да предадат своя суверен. Нестабилността, от която има оплаквания, е нормалното състояние на Турция и много повече се дължи на основополагащите начала на нейната организация, отколкото на някакви моментни настроения на суверена. Султанът е наследник на халифите. Той винаги е бил абсолютен господар на своята империя; единствено неговата воля е водещият елемент, всяко конституционно ограничение би било в противоречие с принципа, на който се основава съществуването на Турция. Ако за известно време, под ръководството на пашите Али и Фуад, Европа бе свикнала да вижда в Цариград да се установява по-малко неустойчив порядък, то този резултат безспорно би следвало да се отдаде на тяхното продължително и почти изключително управление.

Далеч от да се превърне в нормално, това положение беше само случайно и изобщо не би могло да се възпроизведе чрез министри, които не биха вдъхвали достатъчно доверие на Европа така щото Великите сили да трябва да носят отговорността за всичките им дела, препоръчвайки на султана безкрайното им оставане на власт. При днешните условия подобна мярка би била равнозначна на заместване традиционната власт на султана с действията на банда паши, която, представяйки се за европейската цивилизация, безнаказано би грабнала провинциите на империята. От гледна точка на нашите интереси, реформата, която искаха да препоръчат на султана, би била два пъти по-вредна, тъй като улеснява разоряването на нашите единоверци и окончателно предава Турция в ръцете на Запада, който не би

qui n'aurait pas manqué d'exploiter à son profit exclusif les défauts du nouveau régime.

Aussi, après avoir discrédité dans le public turc les conseils franco-anglais, je profitai d'une audience chez le Sultan pour dévoiler à Sa Majesté les dangers qui menaçaient son pouvoir et le mettre en garde contre les tentatives de son entourage. Abdul-Aziz tint compte de mes conseils et m'en sût gré: l'intrigue occidentale fut déjouée au grand désespoir des partisans de la *"Jeune Turquie"*. Khalil Chérif Pacha ne peut se consoler de cet insuccès qu'il attribuait à mon action personnelle et m'en garda une rancune profonde. Néanmoins l'altitude correcte adoptée par l'Ambassade Impériale dans cette question fut généralement appréciée par les hommes d'Etat turcs jaloux de la dignité de leur pays et par Mehmed Ruchdi Pacha, lui-même, qui tout en devenant dans les mains de Moustapha Fazyl et de Khalil Chérif Pachas un instrument involontaire de la *"Jeune Turquie"* - n'en comprenait pas moins que leur action serait fatale à l'Empire Ottoman.

Les deux ex-Grands Vézirs Mithad et Mahmoud travaillaient à rentrer au pouvoir. Le premier s'appuyait sur la *"Jeune Turquie"* et exerçait une action pressante par ses adhérents qu'il avait laissés dans différentes administrations. On croyait que le second était soutenu par l'Ambassade Impériale quoiqu'en réalité nous n'avions nullement à souhaiter son retour aux affaires. Pour calmer l'opposition et l'opinion publique il aurait été obligé en rentrant au pouvoir avant que l'impression laissée par son Grand Vézirat ne se fut effacée, d'adopter vis-à-vis de nous une attitude très prudente si non hostile, afin de se laver du reproche qu'on n'avait cessé de lui adresser de n'avoir été que l'instrument de notre politique. Comprenant cette situation, quelques membres de la *"Jeune Turquie"* tentèrent auprès de Mahmoud Pacha des essais de rapprochement. Malgré la sympathie que le Sultan continue à lui porter, la rentrée au pouvoir de cet ancien Grand Vézir est difficile car elle rencontrerait l'opposition de tous les ennemis qu'ils s'est créés pendant son administration, aussi bien que de ceux qui l'avaient persécuté avec tant de violence après sa démission et qui s'attendaient à une juste vengeance de sa part.

пропуснал да изкористи в своя изключителна изгода недъзите на новия режим.

Ето защо, след като дискредитирах пред турското общество френско-английските съвети, аз се възползвах от аудиенцията при султана за да разкрия пред Негово Величество опасностите, които грозяха неговата власт, и да го предупредя за намеренията на неговото обкръжение. Абдул-Азиз взе предвид моите съвети и ми благодари: западните интриги бяха пресечени за голямо отчаяние на привържениците на *"Млада Турция"*. Халил Шериф паша не можа да понесе този неуспех, който отдаде на личните ми действия и поради това силно ме намрази. Въпреки това, коректната позиция, която по този въпрос зае императорското посолство, бе одобрена като цяло от турските държавници, които милееха за достойнството на своята страна, и от самия Мехмед Рушди паша, който, макар в ръцете на Мустафа Фазъл и на Халил Шериф паша несъзнателно да се бе превърнал оръдие на *"Млада Турция"*, добре разбираше, че нейната дейност би била пагубна за Османската империя.

Двамата бивши велики везири Мидхат и Махмуд полагаха усилия да се върнат на власт. Първият се опираше на *"Млада Турция"* и упражняваше силно въздействие чрез своите привърженици, които бе оставил в различните клонове на управлението. Смяташе се, че вторият бива поддържан от императорското посолство, макар в действителност ние изобщо да нямахме защо да желаем неговото завръщане на власт. За да успокои опозицията и общественото мнение, той би бил длъжен, ако отново дойдеше на власт преди да се бе изличило впечатлението от великото му везирство, да възприеме към нас твърде предпазлива, ако не и враждебна, позиция за да неутрализира упрека, който непрекъснато му отправяха, че не е бил нищо повече от оръдие на нашата политика. Схващайки положението, неколцина членове на *"Млада Турция"* опитаха сближение с Махмуд паша. Въпреки симпатията, която султанът продължава да му засвидетелства, връщането на власт на този бивш велик везир е трудно, защото то би срещнало противодействието на всички противници, които той си създаде по време на своето управление, както и на онези, които го преследваха толкова яростно след оставката му и които основателно очакват отмъщение от негова страна.

Grand Vézirat d'Essad Pacha. - Lorsque la destitution de Mehmed Ruchdi fut décidée, le choix du Sultan ne s'arrêta ni sur Mahmoud ni sur Mithad. Il se porta le 2 février 1873 sur un homme entièrement nouveau - Essad Pacha, ministre de la guerre sous l'administration précédente. Un mécontentement général parmi les dignitaires accueillit la nomination au Grand Vézirat de ce jeune militaire que j'avais trouvé à mon arrivée en Turquie dans les fonctions subalternes d'aide de camp du ministre de la guerre avec le rang de major et qui était trop superficiel, trop présomptueux et beaucoup trop inexpérimenté pour remplir d'aussi hautes fonctions. Son élévation subite à la principale charge de l'Etat a porté le désarroi dans l'administration en brisant les traditions qui servaient de base à cette dernière. Jusqu'alors le cercle des personnes qui pouvaient parvenir au Grand Vézirat avait été très restreint et ne sortait pas des vieux dignitaires connus par leurs services antérieurs et possédant une forte position dans le pays. Depuis la nomination d'Essad Pacha tout ministre et même tout fonctionnaire ottoman aspire à devenir Grand Vézir et à s'emparer du pouvoir. Il ne faut pas oublier qu'un Grand Vézir occupe en Turquie une position supérieure à celle d'un Premier Ministre dans les pays constitutionnels. C'est l'alter ego du Sultan chargé de toute l'administration ainsi que de la direction de toutes les forces de l'Empire et de l'emploi de toutes ses ressources; le Souverain n'intervient généralement que pour changer le Grand Vézir ou déplacer quelques hauts fonctionnaires.

Or, les antécédents et le caractère d'Essad Pacha ne pouvaient pas le mettre au niveau de la position qui lui était faite. En nommant Essad Pacha, le Sultan avait d'ailleurs annoncé son intention de décharger le Grand Vézir d'une partie de ses fonctions en travaillant directement avec ses ministres. Sa Majesté expliqua cette décision par expérience suffisante qu'elle aurait acquise dans les affaires gouvernementales pour pouvoir prendre une part plus directe à l'administration de son Empire. Elle fit appeler à plusieurs reprises auprès d'elle les ministres de la Guerre, de la Marine, des Finances et des Travaux Publics pour leur donner des ordres sur les affaires importantes. Cette activité ne durait cependant pas longtemps. Habitué à l'oisiveté le Sultan se fatigua bientôt d'un travail régulier et peu versé, comme il l'est, dans les détails des affaires, il ne tarda pas à

Великото везирство на Есад паша. - Когато уволнението на Мехмед Рушди паша бе решено, изборът на султана не се спря нито на Махмуд, нито на Мидхат. Той падна, на 2 февр. 1873, върху напълно нов човек - Есад паша, министър на войната в предишното правителство. Общо недоволство сред сановниците посрещна назначението за велик везир на този млад военен, който при моето пристигане в Турция бях заварил на второстепенната длъжност "адютант на военния министър" с чин "майор" и който бе твърде повърхностен и твърде самомнителен и още по-неопитен за изпълнение на такава висока служба. Неговото внезапно издигане на главния държавен пост внесе безпорядък в управлението, погазвайки принципите, които служеха за негова основа. Дотогава кръгът от хора, които можеха да стигнат до великото везирство, беше много ограничен и не излизаше извън старите и известни със своите заслуги сановници, имащи силни позиции в страната. След назначаването на Есад паша всеки министър и даже всеки чиновник в Османската империя се стреми да стане велик везир и да вземе властта. Не бива да се забравя, че в Турция великият везир заема по-високо положение от премиер-министър в конституционна страна. Той е alter ego²⁶⁹ на султана, натоварен с цялото управление, както и с ръководството на всички сили на империята и с използването на всичките ѝ ресурси; като правило, суверенът се намесва единствено за да смени великия везир или за да уволни някой висш чиновник.

Прочее, миналото и характерът на Есад паша не можеше да го тури на нивото на положението, до което бе издигнат. Назначавайки Есад паша, султанът, впрочем, бе обявил своето намерение да разтвори великия везир от някои негови задължения и да работи пряко с министрите си. Негово Величество обясни това си решение с достатъчната опитност, която бе придобил в държавните дела, за да може да вземе по-пряко участие в управлението на своята империя. Той нееднократно вика при себе си министрите на войната, на военноморските сили, на финансите и на обществените сгради за да им дава нареждания по важни въпроси. Но тази негова дейност не продължи много. Навикнал на безделие, султанът скоро се умори от редовната и по-специфична работа и, слабо познавайки подробностите на дър-

s'apercevoir de l'inconvénient de devoir prendre des résolutions sans pouvoir en rejeter la responsabilité sur le Grand Vézir. Il comprit dès lors la nécessité d'avoir un chef de Gouvernement d'une certaine autorité et fit reprendre le 2 avril à Essad Pacha le sceau de l'Etat dont le Grand Vézir est le dépositaire.

Resté 58 jours seulement au pouvoir Essad n'a signalé par rien de marquant son administration. Il a cependant le mérite d'avoir éloigné du Ministère des Affaires Etrangères Khalil Chérif Pacha qui s'y était maintenu depuis la mort de Djémil Pacha. Le Ministre destitué, rentré ainsi dans l'opposition, en est devenu un des membres les plus actifs. Khalil Chérif est un homme intelligent et instruit, mais superficiel, léger, capricieux et volontaire, il a peu de discernement, manque du vrai bon sens si commun chez les *"vieux Turcs"* et se distingue par une absence complète de suite dans ses idées. Son passage aux affaires a démontré son inaptitude à remplir toute charge d'Etat. Les personnes qui se décident à se mettre dans son intimité, en vivant de la vie déréglée qu'il mène et en passant leur temps à jouer avec lui aux cartes, peuvent, s'ils ont la patience de guetter les moments où il est de bonne humeur, lui arracher avec une grande facilité les concessions les plus sérieuses et lui faire trahir avec une légèreté incroyable et une désinvolture extrême les plus graves intérêts de l'Etat.

Khalil Chérif est complètement ruiné depuis quelques années et fait flèche de tout bois pour maintenir un train de maison qui ne répond pas à ses moyens. Marié à la fille de Moustapha Fazyл Pacha, il fait cause commune avec ce dernier et le parti de la *"Jeune Turquie"*. Comme Ministre des Affaires Etrangères Khalil Chérif Pacha ne nous a témoigné que de l'hostilité et a singulièrement compliqué et aggravée les questions politiques et religieuses qu'il était appelé à résoudre. Sous sa direction les relations de la Porte avec la Serbie et la Roumanie furent tendue au plus haut degré, les difficultés avec le Monténégro n'ont pas été résolues, les embarras provoqués par le canal de Suez furent augmentés par la conduite inconséquente de la Porte, les relations de la Turquie avec la Perse furent gravement compromises, la question Gréco-Bulgare fut extrêmement compliquée et le Gouvernement irrita gratuitement la population bul-

жавните дела, бързо забеляза неудобството да се вземат решения без да може отговорността за тях да се хвърля върху великия везир. Тогава той разбра нуждата от правителствен шеф с определена власт и на 2 апр. върна на Есад паша държавния печат, който се съхранява от великия везир.

Останал само 58 дни на власт, Есад не се прояви с нищо забележително в своето управление. Той обаче има заслугата, че отстрани от Външното министерство Халил Шериф паша, който се бе заседял там от смъртта на Джемил паша. Сваленият министър, връщайки се сред опозицията, стана един от най-дейните ѝ членове. Халил Шериф е интелигентен и образован, но повърхностен, лекомислен, капризен, вироглав, неблагоприятен, без така разпространения сред старотурците здрав смисъл, напълно непоследователен. Пребиваването му във властта показва пълната му негодност да изпълнява каквато и да било държавна служба. Тъй като споделят безпътния му живот и прекарват времето си в игра на карти с него, хората, които се решават да се сблизят с него, могат, ако имат търпението, да издебнат моменти, в които той е в добро настроение, да изтръгнат от него много важни отстъпки и да го убедят да предаде с невероятна лекота и с крайна непринуденост най-висши държавни интереси.

От няколко години Халил Шериф е напълно съсипан и прибъгва до всякакви средства за да поддържа начин на живот, който не отговаря на неговите възможности. Женен за дъщерята на Мустафа Фазъл паша, той е с него и с партията *"Млада Турция"*. Като външен министър Халил Шериф паша ни демонстрираше единствено враждебност и крайно усложни и влоши политическите и религиозните въпроси, които бе призван да реши. Под неговото ръководство отношенията на Портата със Сърбия и Румъния се обтегнаха до крайна степен, проблемите с Черна гора не бяха решени, затрудненията, предизвикани от Суецкия канал, бяха увеличени от непоследователността на Портата, турско-персийските отношения бяха изложени на сериозна опасност, Гръцко-българският въпрос бе крайно усложнен, като правителството излишно раздразни българското население без да

gare sans satisfaire les Grecs; sa conduite inqualifiable à l'égard du Patriarche Cyrille ajouta à tous ces embarras une question arabe difficile à résoudre, enfin les Arméniens catholiques plus divisés que jamais étaient mécontents de l'action de Khalil Chérif Pacha qui de plus s'était attiré par une action inconsidérée la haine des grégoriens. Safvet Pacha, appelé à recueillir cet héritage compromis ne resta lui-même pas longtemps aux affaires.

Grand Vézirat de Mehmed Ruchdi Pacha Schirvanizadé. - Quant au Grand Vézirat, il fut confié au membre le plus influent du Cabinet précédent, Mehmed Ruchdi Schirvanizadé. Travaillant à arriver à la plus haute position de l'Empire, il avait fait en qualité de Ministre des Finances - une sourde opposition à Essad Pacha. Mithad qui avait aussi voulu s'assurer la succession de ce dernier avait taché de profiter de cette rivalité dans l'espoir d'user l'un contre l'autre les deux concurrents qui le tenaient éloigné du Grand Vézirat. Mais il n'avait pas compté avec les vues personnelles du Sultan qui tenait à ne pas confier les affaires à un homme désagréable à la Russie. Le nouveau Grand Vézir me donna les assurances les plus chaleureuses sur ses dispositions à notre égard ainsi que sur sa ferme intention de placer nos relations sur le pied de l'intimité. Cependant ayant pris, en qualité de Ministre des Finances, l'habitude de subir l'influence de l'Angleterre, il ne savait pas résister à son action dans les questions politiques, ainsi que l'a prouvé son attitude dans les affaires du Yémen et dans les contestations relatives au canal de Suez. D'un caractère aimable, mais peu sûr, généreux en promesses, mais tenant rarement parole, habile et insinuant quoique sans principes, ni vues sérieuses Mehmed Ruchdi Pacha - vrai type d'un uléma rusé et intelligent - en voulant contenter tout le monde a fini par indisposer beaucoup de ses amis et s'est aliéné la confiance générale. En général, c'était toujours le dernier sortant de chez le Grand Vézir qui avait raison à ses yeux. Aussi tout en entretenant avec lui d'excellents rapports personnels j'étais obligé d'avoir toujours l'œil ouvert et l'oreille aux aguets, afin de ne pas laisser aux suggestions de nos adversaires la possibilité de s'emparer de son esprit.

Ces inconvénients furent compensés dans une certaine mesure par le caractère honorable de Rachid Pacha, que Schirvanizadé s'était adjoint

задоволи гърците; недостойното му отношение към патриарх Кирил прибави към всичките тези затруднения един мъчен за решаване арабски въпрос; най-сетне повече от всякога разделените арменокатолици бяха недоволни от Халил Шериф паша, който освен това чрез необмислени действия си бе навлякъл омразата на [армено]григорцианците. Сафвет паша, натоварен да поеме това тежко наследство, също не се задържа дълго на власт.

Великото везирство на Мехмед Рушди паша Ширванизаде. -

Що се отнася до великото везирство, то бе поверено на най-влиятелния член на предишния кабинет, Мехмед Рушди Ширванизаде. Правейки усилия да се добере до най-високото положение в империята, като министър на финансите той скрито се противопоставяше на Есад паша. Мидхат паша, който също искаше да наследи последния, се бе опитал да използва това съперничество с надежда да употреби един срещу друг двамата конкуренти, които му препречваха пътя към Великото везирство. Но той не бе взел предвид личните възгледи на султана, който държеше да не поверява властта на неугоден на Русия човек. Новият велик везир ми даде най-горещи уверения както за благоразположението си към нас, така и за твърдото си намерение да изгради най-близки отношения с нас. Но бидейки свикнал, в качеството си на финансов министър, да търпи влиянието на Англия, той не можеше да се противи на нейното въздействие върху политическите въпроси, както го доказва неговата позиция в Йеменския въпрос²⁷⁰ и в констатациите²⁷¹ относно Суецкия канал. С приятен, но нестабилен характер, щедър на обещания, но рядко държаш на думата си, ловък и пробивен, без принципи и без сериозни възгледи, типичният хитър и интелигентен улема Мехмед Рушди паша [Ширванизаде], искайки да задоволи всички, накрая настрои срещу себе си много от своите приятели и загуби доверието на всички. Изобщо, в неговите очи винаги право имаше този, който последен бе излязъл от великото везирство. Ето защо, макар да поддържах с него превъзходни лични отношения, трябваше постоянно да съм нащрек, за да не позволя внушенията на нашите противници да обсебят ума му.

Тези неудобства до известна степен се компенсират от почтения характер на Рашид паша, когото Ширванизаде бе взел за свой външен

comme Ministre des Affaires Etrangères. Etant devenu un de nos partisans sincères, - Rachid Pacha tenait à entretenir de bons rapports avec la Russie, afin de pouvoir compter sur un soutien de notre part, sauf à suivre nos conseils ce qui lui paraissaient indispensable dans l'intérêt bien entendu de la Turquie. Touché de la bienveillance pour la Turquie dont Sa Majesté Impériale a daigné lui donner des témoignages lors de la mission de courtoisie qu'il est venu remplir auprès d'Elle à Odessa, Rachid Pacha devint plus que jamais l'organe fidèle d'une politique d'entente avec la Russie. Les suffrages de notre Auguste Maître ont incontestablement contribué à consolider la position de ce Ministre et le maintinrent pendant toute une année en dehors de ces changements inattendus dans les dispositions de son Souverain, dont la fréquence continuait à donner une instabilité particulière aux administrations qui se succédaient en Turquie depuis la mort d'Aali Pacha.

Grand Vézirat de Hussein Avni Pacha. - Dès les derniers mois de l'année 1873 la position de Mehmed Ruchdi Chirvanizadé avait commencé à faiblir en présence des intrigues de ses adversaires, ligüés momentanément entre eux quitte à s'entre-déchirer plus tard. La crise financière qui a pesé pendant tout l'hiver sur la place de Constantinople en augmentant encore davantage la pénurie du Trézor ne fut pas étrangère à sa chute. Il fut remplacé le 5/17 février 1874 par Hussein Avni Pacha, qui conserva entre ses mains ses anciennes fonctions de Ministre de la Guerre et qui se trouve jusqu'à présent à la tête des affaires. La réunion entre les mains d'un seul dignitaire des pouvoirs de Grand Vézir et de Serasker est un fait qui ne s'est pas présenté depuis Fuad Pacha et qui offre à Hussein Avni des chances de se maintenir à la tête du Gouvernement plus longtemps que ses prédécesseurs. La carrière antérieure du nouveau Sadrazam a été intimement liée à celle de Fuad et d'Aali. Mais ayant toujours occupé des postes militaires, il n'a pas été initié à leur science administrative et politique.

Les tendances politiques de Hussein Avni Pacha ne sont pas très prononcées quoique sa devise semble être aujourd'hui: "*Turchia fara da se*" - principe digne d'éloges, mais entièrement nouveau dans la bouche des hommes d'Etat ottomans depuis l'époque du Sultan Mahmoud. Du vi-

министър. Станал един от искрените ни привърженици, Рашид паша държеше да има добри отношения с Русия за да може да разчита на подкрепа от наша страна; да следва нашите съвети му се виждаше необходимо за добре разбраните интереси на Турция. Трогнат от благосклонността към Турция, която Негово Императорско Величество благоволи да му засвидетелства, когато той му направи посещение на вежливост в Одеса, Рашид паша се превърна в повече от всякога вярно оръдие на приятелска към Русия политика. Доброто мнение на нашия Августейши Господар без съмнение допринесе за затвърждаване положението на този министър и в течение на цяла година го държа извън обсега на неочакваните промени в настроението на неговия суверен, чиято честота продължаваше да създава особена нестабилност в правителствата, които се сменяха след смъртта на Али паша.

Великото везирство на Хюсеин Авни паша. - Към края на 1873 положението на Мехмед Рушди Ширванизаде бе започнало да отслабва поради интригите на неговите противници, за кратко съюзени помежду си с риск да се разкъсат един друг по-късно. Финансовата криза, в плен на която през цялата зима се намираше цариградския пазар и която още повече засили недоимъка в хазната, също изигра роля за неговото падане. На 5/17 февр. 1874 той бе заменен от Хюсеин Авни паша, който запази и предишната си служба на министър на войната и който и понастоящем все още е на власт. Обединяването функциите на велик везир и на съраскер в ръцете на един и същи сановник не се бе случвало от времето на Фуад паша и предлага на Хюсеин Авни шансове да се задържи начело на правителството по-дълго от своите предшественици. Дотогавашната кариера на новия садразам бе тясно свързана с Фуад и Али. Но тъй като бе заемал все военни постове, той не бе посветен в тяхната административна и политическа наука.

Политическите тежнения на Хюсеин Авни паша не са твърде ясно изразени, макар че в момента неговият девиз изглежда гласи: "*Turchia fara da se*"²⁷² - достопохвален принцип, който, обаче, е напълно нов в устата на османските държавници от времето на султан Махмуд насам.

vant de ses illustres amis, Aali et Fuad, il partageait leurs sympathies pour l'Occident et spécialement pour la France; mais les désastres de cette dernière lui ont fait perdre ses prédilections; il semble avoir subi en dernier lieu l'ascendant de la puissance de l'Allemagne. Personnellement nous avons toujours été dans d'excellents rapports. Acceptant les conseils de Rachid Pacha, qu'il maintint pendant quelques mois à son poste, il laissa suivre à la politique extérieure la voie adoptée par ce dernier. Néanmoins des rivalités personnelles amenèrent entre eux une brouille qui finit par la destitution du Ministre des Affaires Etrangères. Le Grand Vézir ne pouvait pas pardonner à Rachid son intimité avec Mehmed Ruchdi et ses anciennes relations avec le Khédive. De plus il avait pris ombrage de la position qu'il s'était acquise dans le corps diplomatique et fut blessé de l'insistance qu'il mit pour écarter certains froissements avec l'Ambassade d'Angleterre.

Profitant du mécontentement du Sultan à propos de l'affaire de Zvornik, Hussein Avni provoqua le remplacement de Rachid par Aarifi Pacha, en écartant, pour nous être agréable, la candidature de Khalil Chérif, avec lequel il avait toujours été en bons termes et qui espérait profiter de ce changement ministériel. Tout en regrettant la chute de Rachid Pacha, j'entretiens les meilleures relations avec Aarifi fidèle à notre principe de ne jamais intervenir à Constantinople dans les questions personnelles et de ne pas prendre qui que cela soit sous notre protection ostensible ou notre responsabilité. Le nouveau Ministre des Affaires Etrangères est un homme excellent et bien intentionné, mais nul et insignifiant. Le Grand Vézir n'aura pas à compter avec lui ou à le craindre, mais il ne pourra pas non plus attendre de lui des services utiles.

Dans des circonstances données, la marche des affaires pourrait se ressentir du caractère personnel de Hussein Avni et de son énergie un peu brusque, contrastant avec la souplesse timide de son prédécesseur. Tout en étant ombrageux et vindicatif, ayant beaucoup de ruse et de finesse orientale, Hussein Avni est un patriote fanatique, un homme décidé et prêt à se servir de tous les moyens pour atteindre son but. Il a réussi

Приживе на своите знаменити приятели Фуад и Али, той споделяше техните симпатии към Запада, и по-специално към Франция; но катастрофата на последната го накара да се откаже от своите предпочитания; както изглежда, напоследък той е под влияние на германската мощ. В личен план, с него винаги сме имали превъзходни отношения. Вслушвайки се в съветите на Рашид паша, когото запази за няколко месеца на поста му, той остави външната политика да следва възприетия от него път. Личното съперничество, обаче, доведе до скарване между двамата, което свърши с уволнението на външния министър. Великият везир не можеше да прости близостта на Рашид с Мехмед Рушди [Ширванизаде] и предишните му отношения с хедива. Освен това, съмнения му вдъхваше положението, което си бе създадал сред дипломатическото тяло, и бе уязвен от настойчивостта, която той вложи за отстраняване на някои търкания с английското посолство.

Възползвайки се от недоволството на султана по повод Зворнишкия въпрос²⁷³, Хюсеин Авни паша предизвика замяната на Рашид с Арифи паша, като отхвърли, за да ни се хареса, кандидатурата на Халил Шериф паша, с когото винаги бе поддържал добри отношения и който се надяваше да спечели от тази министерска смяна. Макар да съжалявам за падането на Рашид паша, аз поддържам отлични отношения с Аарифи, като оставам верен на нашия принцип никога в Цариград да не се намесваме в лични въпроси и да не вземаме когото и да било под наше явно покровителство или на наша отговорност. Новият външен министър е превъзходен и добронамерен като човек, но е некадърен и незначителен. Великият везир няма да има нужда да се съобразява с него или да се страхува от него, но също така не ще може да очаква от него полезна работа.

В дадените обстоятелства, ходът на делата би могъл да се усети от характера на Хюсеин Авни и на неговата малко рязка енергичност, контрастираща с боязливата гъвкавост на неговия предшественик. Макар да е недоверчив и отмъстителен, много хитър и по ориенталски изтънчен, Хюсеин Авни е фанатичен патриот, решителен и готов на всичко за да постигне целта си. До момента той успешно блокира всич-

jusqu'à présent à tenir en échec tous les compétiteurs, il a même su profiter, dans ses propres vues, de la haine de Mehmed Ruchdi, Mithad, Khalil, Fazyl Pachas contre Mahmoud Pacha, son ennemi le plus dangereux, qu'il maintient au poste de Valy d'Adana pour l'user définitivement et pour rendre à jamais impossible sa rentrée au affaires. Il s'est ménagé des accointances au Palais, y a placé une de ses créatures comme Premier Chambellan, jouit de l'amitié du Prince Ioussouf-Izeddin et voit fréquemment le Sultan, dont il a su capter la bienveillance par les commandes d'armes faites en Allemagne et en Amérique. Dans ces conditions la position de Hussein Avni est assez solide. Reste à savoir si les derniers arrangements financiers, avec lesquels il a identifié son administration, ne nuiront pas à son crédit personnel et ne rendront pas son passage au pouvoir aussi éphémère que l'ont été les grands vézirats de ses prédécesseurs.

Toutes les administrations qui se sont succédées à Stamboul depuis 1872 ont porté le même cachet d'incertitude et de provisoire, en passant sans laisser aucune trace sérieuse et en constatant une chose seulement - leur incapacité de diriger les affaires d'un grand Empire. La race des véritables hommes d'Etat turcs s'est éteinte avec Aali Pacha. Ses successeurs ne sont pas à la hauteur de leur position. Ils ont des goûts, des préférences, des tendances vagues, des amitiés et des rancunes personnelles, mais ils manquent tous de principes et de convictions politiques. Plus que jamais il devient nécessaire d'agir à Constantinople par l'intimidation et la crainte, tout en faisant sentir l'utilité de notre amitié. Dans ces conditions les relations personnelles, intimes et suivies ont la plus grande importance. La bienveillance que nous témoigne le Sultan et les audiences fréquentes qu'il m'accorde m'ont permis de lui inculquer la conviction de la nécessité d'entretenir de bonnes relations avec nous et du danger de nous mécontenter. Ce sentiment de Sa Majesté est notre seule garantie au milieu des fréquents changements de son administration.

Aussi même les ministres qui nous ont été le plus hostiles, comme Mithad et Khalil Chérif Pachas, ont été forcés, malgré leurs sentiments personnels, de nous ménager et de compter avec notre influence. Ils ont craint de se laisser aller aux suggestions des Anglais, qui semblaient vou-

ките си съперници, даже успя да се възползва, с оглед своите цели, от омразата на пашите Мехмед Рушди [Мютерджим], Мидхат, Халил, Фазъл срещу Махмуд паша, негов най-опасен враг, когото държи валия на Адана за да го изчерпа докрай и да направи веднъж завинаги невъзможно връщането му на власт. Той си създаде връзки в Двореца, постави своя креатура за първи шамбелан, радва се на приятелството на принц Юсуф Изеддин и често се среща със султана, чиято благосклонност успя да спечели с поръчки на оръжие в Германия и Америка. При тези условия положението на Хюсеин Авни е доста здраво. Остава да се види дали последните финансови споразумения, с които той отъждестви своето управление, няма да навредят на личния му авторитет и няма да направят престоя му на власт също толкова мимолетен, колкото бяха и великите везирства на неговите предшественици.

Всички правителства, които се изредиха в Цариград след 1872, носят печата на несигурността и преходността; те си отиваха без да оставят нищо важно след себе си, давайки доказателства само за едно - неспособност да се управлява голяма империя. Расата на истинските турски държавници угасна с Али паша. Неговите наследници не са на висотата на своето положение. Те имат неясни вкусове, предпочитания, тежнения, както и лични приятелства и омрази, но на всички им липсват политически принципи и убеждения. Повече от всякога в Цариград става необходимо да се действа чрез сплашване и страх, изтъквайки едновременно с това ползата от нашето приятелство. При тези условия личните, интимните, редовните връзки имат най-голямо значение. Благосклонността, която ни засвидетелства султанът, и честите аудиенции, които ми дава, ми позволиха да му създам убеждението, че е необходимо да поддържа добри отношения с нас и че е опасно да ни дразни. Това чувство на Негово Величество е единствената ни опора сред честите промени в неговата администрация.

Ето защо дори най-враждебните към нас министри, като Мидхат и Халил Шериф, бяха принудени, въпреки личните си чувства, да ни уважават и да се съобразяват с нашето влияние. Те се страхуваха да следват внушенията на англичаните, явно искащи да се възползват

loir profiter du moment où ces deux dignitaires se trouvaient simultanément aux affaires pour provoquer un éclat contre la Russie au risque même de soulever toute la question d'Orient, contrairement aux intérêts réels de la Grande-Bretagne. Néanmoins le Grand Vézirat de Mithad Pacha avec Khalil Chérif au poste de Ministre des Affaires Etrangères a été pour l'Ambassade Impériale une époque d'épreuve, qui aurait pu amener les complications les plus sérieuses si nous n'avions pas réussi d'y mettre rapidement un terme.

Attitude des Puissances Occidentales. - a) Allemagne. - J'ai déjà eu l'occasion de signaler l'influence croissante que l'Allemagne exerçait depuis la dernière guerre dans les sphères gouvernementales de la Turquie, ainsi que l'importance que la Porte attachait à la direction que le nouvel Empire donnerait à sa politique en Orient. Le Sultan, lui-même, ébloui par les brillants succès de cette Puissance, lui témoignait une prédilection mêlée de respect et de crainte, qui s'unissent dans son esprit aux rancunes qu'il portait à la politique Napoléonienne. La première fois que je vis Sa Majesté après la mort d'Aali Pacha, elle me dit: *“Depuis que la France est abaissée, la tranquillité semble renaître en Europe. On me parle, il est vrai, d'un refroidissement entre la Russie et l'Allemagne et, par contre, d'un rapprochement entre cette dernière Puissance et l'Autriche-Hongrie. Si ce fait était exact, les aspirations, ou plutôt les convoitises, des Magyars auraient pu nous causer des préoccupations. Mais aussi longtemps que la Russie et la Turquie sont d'accord, je suis convaincu que nous n'aurons rien à craindre”*.

Ce que le Sultan représentait, sincèrement ou non, comme un danger pour la Turquie était exploité dans un sens diamétralement opposé par un très grand nombre de dignitaires ottomans, surtout par les adeptes de la *“Jeune Turquie”*. L'entrevue des Empereurs Guillaume et François-Joseph à Gastein servait de point de départ, à des nombreuses conjectures. L'entente qu'on croyait exister ou sur le point d'être contractée entre les Cabinets de Vienne et de Berlin dans un but hostile à la Russie en particulier et aux Slaves en général ne pouvait, disait-on, qu'être profitable à la Turquie. Beaucoup de Turcs sans même croire que la Russie veuille du mal à l'Empire Ottoman, prévoyaient le moment où la Porte se

от момента, в който тези двама сановници заедно бяха на власт, за да предизвикат скандал срещу Русия с риск дори да повдигнат целия Източен въпрос, противно на действителните интереси на Великобритания. Така или иначе, обаче, великото везирство на Мидхат паша, с Халил Шериф като външен министър, беше за императорското посолство време на изпитания, които можеха да доведат до най-сериозни усложнения, ако не бяхме успели бързо да му сложим край.

Позиции на Западните сили. - а) Германия. - Вече имах случай да отбележа нарастващото влияние, което Германия, от последната война насетне, упражнява върху правителствените среди на Турция, както и значението, което Портата отдава на направлението, което новата империя би дала на своята политика в Ориента. Заслепен от бляскавите успехи на тази Велика сила, сам султанът ѝ засвидетелства предпочитание, примесено с уважение и страх, които в неговото съзнание се преплитат с ненавистта, която той храни към наполеоновата политика. Първият път, когато след смъртта на Али паша видях Негово Величество, той ми каза: *“Откак Франция е принижена, спокойствието изглежда се връща в Европа. Наистина, говорят ми за охлаждане между Русия и Германия и, от друга страна, за сближение между последната и Австро-Унгария. Ако това е вярно, стременията, или по-скоро необузданите желания, на маджарите биха могли да ни създадат грижи. Но докато Русия и Турция са в съгласие, убеден съм, че няма от какво да се боим.”*

Това, което султанът представя, искрено или не, като опасност за Турция, бе използвано в напълно противоположен смисъл от много голям брой османски сановници, най-вече от привържениците на *“Млада Турция”*. Срещата на императорите Вилхелм и Франц-Йосиф в Гащайн²⁷⁴ послужи като отправна точка за множество предположения. Съглашението, което се смяташе, че съществува, или че е на път да се осъществи, между правителствата във Виена и Берлин с цел враждебна на Русия в частност и на славянството изобщо, само би могло, казваха, да е от полза на Турция. Много турци, без дори да вярват, че Русия желае злото на Османската империя, са сигурни, че

verrait forcée d'opter entre notre amitié et l'appui d'une prétendue alliance qui aurait la force pour elle. Au lieu d'attendre qu'un dilemme aussi sérieux se pose, Khalil Chérif Pacha et ses amis conseillaient à la Porte de se faire plutôt un mérite en se joignant d'avance à nos adversaires pour prévenir, de concert avec eux, les progrès des populations slaves.

Toutes les fois que l'écho de ces suggestions parvenait jusqu'à moi, je tâchai de les combattre. J'avais soin surtout d'assurer aux ministres ottomans que les relations entre le Cabinet Impérial et celui de Berlin étaient des plus intimes et n'avaient fait que se resserrer depuis la guerre Franco-Allemande et qu'en outre aucune tension ne s'était produite entre la Russie et l'Autriche-Hongrie. Je tâchais de leur démontrer que quand même un antagonisme devait se produire entre ces Empires - le rôle qui conviendrait le mieux à la Turquie serait celui de l'abstention. Mes conseils et surtout l'attitude correcte suivie par la politique allemande firent justice des bruits que nos ennemis voulaient accrédi-ter.

Lors de la nomination de Mr de Keudell au poste de Ministre à Constantinople on a prétendu que l'arrivée de ce confident du Prince Bismarck devait marquer l'inauguration par l'Allemagne d'une politique orientale active, défavorable aux intérêts de la Russie. C'est exactement le contraire qui a eu lieu. Mon nouveau collègue fit entendre aux Turcs que le Représentant d'Allemagne n'avait pas à faire de la politique proprement dite en Orient et que ses intérêts se bornaient à activer la solution des affaires litigieuses que les sujets allemands avaient en Turquie. En même temps la cordiale amitié qui s'établit entre Mr de Keudell et moi, déjoua les intrigues ourdies par nos adversaires pour nous séparer et fit tomber les illusions auxquelles les Grecs s'étaient laissés aller en espérant que l'Allemagne interviendrait en leur faveur dans l'affaire bulgare. J'ai profité de mes excellents rapports avec mon nouveau collègue pour étendre l'entente qui existait entre les deux Ambassades à nos Consulats respectifs dans les provinces.

Sous ce rapport nous avons parfois rencontré de sérieuses difficultés, car des personnes peu pénétrées des idées générales de la politique

в даден момент Портата ще се види принудена да избира между нашето приятелство и подкрепата на един предполагаем и неизбежен за нея съюз. Вместо да чака момента, в който толкова сериозна дилема ще се постави, Халил Шериф паша и неговите приятели съветват Портата по-скоро да си регистрира заслуга, като предварително се присъедини към нашите противници за да предотврати, заедно с тях, напредването на славянските народи.

Всеки път, когато отзвукът от тези внушения стигаше до мен, аз полагах усилия да ги опровергавам. Най-вече имях грижата да уверявам османските министри, че отношенията между императорското и берлинското правителства са най-приятелски, че от Френско-германската война те само са станали още по-близки и че никакво напрежение не се е създавало между Русия и Австро-Унгария. Стараех се да им доказвам, че въпреки това антагонизмът между тези империи е неизбежен, а на Турция най-подходя да стои настрана. Моите съвети, и особено коректната позиция на германската политика, отдадоха заслуженото на слуховете, които нашите врагове искаха да разпространят.

При назначаването на г-н фон Койдел за министър в Цариград се твърдеше, че пристигането на този довереник на княз Бисмарк щяло да постави начало за Германия на активна източна политика, неблагоприятна за интересите на Русия. Но стана точно обратното. Новият колега даде на турците да разберат, че в Ориента германският представител няма да прави политика в точния смисъл на думата и че неговите интереси се ограничават в активизиране решението на спорните дела, които немските поданици имат в Турция. В същото време, установилата се между г-н фон Койдел и мен сърдечна дружба осуети интригите, които нашите противници бяха скроили с цел да ни разделят, и разруши илюзиите, които гърците си бяха създали в надеждата си, че Германия ще се намеси в тяхна полза в Българския въпрос. Възползвах се от превъзходните си отношения с новия колега за да разширя в провинцията, между съответните консулства, съществуващото между двете посолства съгласие.

В това отношение на моменти срещаме сериозни трудности, тъй като някои зле проникнати от общите идеи на немската политика ли-

germanique, telles que le Baron Alten à Jérusalem, Kalisch à Roustchouk et un assez grand nombre d'Agents honoraires, pris parmi les habitants du pays et ignorant complètement la situation des affaires, ont souvent fait à nos consuls une opposition haineuse et systématique. Des faits de cette nature produisent sur nos coreligionnaires une impression d'autant plus fâcheuse, que ces derniers sont habitués en province à juger des relations entre les Puissances par l'attitude des consuls avec lesquels ils se trouvent en contact immédiat. Toutes les fois que j'ai eu à signaler à Mr de Keudell de tels écarts d'Agents subalternes, il les a rappelé à l'ordre avec beaucoup d'empressement; le Baron Alten, entre autres, fut éloigné de Jérusalem afin de prouver aux Grecs l'inanité de leurs calculs politiques qui tendaient à combattre avec l'appui de l'Allemagne l'influence russe en Palestine.

Malheureusement Mr de Keudell ne resta pas longtemps à Constantinople. Comme on avait cherché quelques mois auparavant à exploiter contre nous sa nomination, on disait que son déplacement était dû à l'influence de l'Angleterre et de l'Autriche-Hongrie lesquelles, mécontentes des bonnes dispositions du Représentant de l'Allemagne à notre égard auraient réussi à s'en débarrasser et à faire nommer à Constantinople un homme dévoué à la politique occidentale.

Mr de Eichemann, le remplaçant de Mr Keudell, ne nous a pas été favorable ayant des sympathies très vives pour les Turcs et entretenant des rapports intimes avec l'Autriche-Hongrie. L'activité et le zèle qu'il a déployé ne lui ont pas réussi et ont été la cause de son rappel de Constantinople malgré la position avantageuse qu'il s'était acquise auprès du Sultan et parmi les Turcs. D'ailleurs le Prince Bismarck qui disait de ce diplomate: "*er ist euer aufgeblasener Bureaucrat und weiter nichts*", en avait une opinion assez médiocre. Il se peut qu'en le laissant agir pendant quelque temps dans le sens de ses vues personnelles, le Cabinet de Berlin ait voulu sonder le terrain et que si on avait pas arrêté ses vellétés - il aurait, peut-être adopté une politique plus accentuée en Orient. Voyant que l'attitude de Mr d'Eichemann lui attirait des difficultés et des désagréments, le Gouvernement Allemand a préféré rentrer dans la réserve, en sacrifiant son représentant.

ца, като барон Алтен в Йерусалим, Калиш в Русе и мнозина почетни дипломатически агенти, наети измежду местните хора и напълно непознаващи състоянието на нещата, често оказваха на нашите консули системно и изпълнено с омраза противодействие. Факти от такова естество произвеждат неприятно впечатление върху нашите единоверци, толкова повече, че в провинцията те са свикнали да съдят за отношенията между Великите сили по поведението на консулите, с които се намират в непосредствен контакт. Всеки път, когато сигнализирах на г-н фон Койдел за подобни отклонения на подчинените му, той веднага ги призоваваше да спазват реда; барон Алтен, между другото, бе отстранен от Йерусалим за да се покаже на гърците, че политическите им сметки да използват подкрепата на Германия за борба срещу руското влияние в Палестина са погрешни.

За съжаление, г-н фон Койдел не остана дълго в Цариград. Както няколко месеца по-рано бяха търсили да изкористят срещу нас неговото назначение, сега обявиха, че преместването му се дължало на влиянието на Англия и Австро-Унгария, които, недоволни от доброто отношение на немския представител към нас, успели да се освободят от него и да направят така, че в Цариград да бъде назначен предан на западната политика човек.

Г-н фон Айхеман, приемник на г-н Койдел, не бе благоразположен към нас, имайки силни симпатии към турците и поддържайки близки връзки с Австро-Унгария. Нито дейността му, нито показаното усърдие, обаче, му бяха от полза, а станаха причина за неговото отзоваване от Цариград, въпреки че бе завоювал благоразположението на турците, включая самия султан. Впрочем, княз Бисмарк, който казваше за този дипломат "*er ist euer aufgeblasener Bureaucrat und weiter nicht*"²⁷⁵, имаше за него неособено високо мнение. Възможно е, оставяйки го известно време да действа съобразно неговите разбирания, берлинският кабинет да е искал да сондира почвата и, ако тежненията му не бяха преустановени, той, може би, щеше да възприеме по-определена политика в Ориента. Виждайки, че позицията на г-н фон Айхеман му създава трудности и неприятности, немското правителство предпочете да се върне към резервираността, жертвайки своя представител.

L'Ambassadeur actuel d'Allemagne à Constantinople Mr de Werter a replacé les relations, avec l'Ambassade Impérial sur un pied conforme à l'accord sincère et intime existant entre les deux Empires. J'applique tous mes efforts à rendre cette entente durable et à maintenir mon collègue dans ses bonnes dispositions à notre égard.

En général un Représentant Allemand à Constantinople doit user de beaucoup de prudence et de droiture pour ne pas se laisser aller aux tentations dont les personnes qui désirent jeter de la froideur entre la Russie et l'Empire Germanique ne manquent pas de l'entourer. Sous ce rapport il serait à désirer que les intérêts matériels de l'Allemagne ne soient pas trop engagés en Orient, ainsi que le voudraient les Turcs dans l'espoir d'obtenir par ce moyen la protection efficace de cette Puissance. Les commandes si considérables des canons "*Krupp*" faites dernièrement par la Porte, la présence des instructeurs prussiens dans l'armée ottomane, l'augmentation considérable du nombre des ingénieurs allemands employés à la construction des chemins de fer - sont déjà autant de liens qui attachait la Turquie à l'Empire Germanique et que ce dernier pourrait exploiter le jour où il voudrait exercer un rôle actif en Turquie. Vu les dispositions du Sultan, des dignitaires de la Porte et même des populations il serait facile à l'Allemagne d'acquérir en Turquie une influence prépondérante contre laquelle il nous serait beaucoup plus difficile de lutter qu'avec celle des autres Puissances Occidentales. Il faut cependant espérer que le bon sens et l'esprit pratique de la politique allemande l'empêcheront de s'égarer dans une voie, qui ne peut lui procurer en définitive que des mécomptes, en lui aliénant les sympathies de la Puissance dont l'amitié lui est d'une si grande utilité.

b) Autriche. - Après les événements de 1870-71 l'Autriche-Hongrie s'est appliqué activement à semer la discorde entre nous et l'Allemagne sur le terrain brûlant de Constantinople dans l'espoir que des dissensions entre nous profiteraient aux vues intéressées de sa politique et relèveraient sa position aux yeux des Turcs. Les allures m'ont inspiré une sérieuse inquiétude, surtout depuis que le Baron Prokesch avait été remplacé par le Comte Ludolf, diplomate jeune et actif qui ayant passé plusieurs années à Varsovie en qualité de Consul Général d'Autriche, en avait

Сегашният германски посланик в Цариград, барон фон Вертер, отново постави отношенията с императорското посолство в съответствие с близкото и искрено съгласие, което съществува между двете империи. Полагам всички усилия за да придам трайност на това съгласие и да поддържам благоразположението на моя колега към нас.

Изобщо, един немски представител в Цариград трябва да е много благоразумен и много ловък за да не попадне в капана на изкушенията, с които желязките да охладят отношенията между Русия и Германската империя не пропускат да го обградят. В това отношение би било желателно материалните интереси на Германия да не бъдат прекалено замесени в Ориента, така както биха го искали турците с надежда по този начин да си осигурят ефикасното покровителство на тази Велика сила. Направените напоследък от Портата значителни поръчки на оръдия "*Круп*", присъствието на пруски инструктори в османската армия, значителното увеличение броя на заетите в ж.п. строителство немски инженери - всичко това са вече връзки, които привързват Турция към Германската империя и които последната би могла да използва когато поиска да играе активна роля в Турция. Предвид настроенията на султана, на сановниците от Портата и даже на населението, би било лесно за Германия да получи в Турция преобладаващо влияние, срещу което би ни било много по-трудно да се борим, отколкото срещу онова на другите западни държави. Трябва обаче да се надяваме, че здравият смисъл и практичният дух на немската политика ще ѝ попречат да се залута по път, в края на който я чакат само разочарования, тъй като ще загуби симпатиите на онази Велика сила, чието приятелство ѝ е от толкова голяма полза.

b) Австрия. - След събитията от 1870-71 Австро-Унгария дейно се зае да сее раздор между нас и Германия върху горещата цариградска почва с надеждата, че разногласията между нас ще бъдат в полза на користните цели на нейната политика и ще я издигнат отново в очите на турците. Тези действия сериозно ме разтревожиха, особено откак барон Прокеш бе заменен с граф Лудолф, млад и деен дипломат, който, прекарал много години във Варшава в качеството си на австрийски генерален консул, бе донесъл оттам неособено благо-

rapporté des souvenirs peu sympathiques à la Russie. Il était, du reste, arrivé à Constantinople quelque temps avant la nomination de Khalil Chérif Pacha au Ministère des Affaires Etrangères à l'époque de la plus grande russophobie parmi les Hongrois. Il se mit, en conséquence, en relations avec tout ce qui nous était hostile et voulut exploiter contre nous tout les éléments qui se prêtaient à son action. Le Cabinet de Vienne semblait vouloir jouer à notre égard le rôle que la France avait rempli sous le régime impérial: tandis que le Comte Andrassy nous prodiguait les assurances de ses bonnes dispositions, ses Agents en Orient cherchaient à miner systématiquement notre influence tant auprès de la Porte que des populations chrétiennes; on essayait de détacher de nous ces dernières pour les faire graviter vers Pesth, tout en poursuivant l'exploitation matérielle de la Turquie sur la plus large échelle; on représentait la protection que la Russie accorde à ses coreligionnaires comme une politique "panslaviste" qui devait faire périr la Turquie et créer de grands dangers à l'Europe. Une officine de correspondance de journaux patronnée sous main par le gouvernement propageait tant à Constantinople qu'en Occident cette doctrine, en formulant journellement les accusations les plus fausses au sujet de nos prétendues menées subversives.

Voyant que beaucoup de Turcs se laissaient prendre aux manœuvres de l'Autriche-Hongrie, je m'appliquai à faire comprendre à la Porte le danger qu'il y aurait pour elle à se lier au point de se compromettre avec une Puissance dont l'instabilité politique est connue et dont l'état intérieur est certes peu fait pour fournir les éléments d'une alliance à longue échéance. Je faisais remarquer que le pacte qui unit la Hongrie à l'Autriche a pour base les idées dont le Comte Andrassy s'était fait l'apôtre pendant son séjour à Constantinople en 1848. Du reste, disais-je, la monarchie Austro-Hongroise n'est plus l'Autriche que le Gouvernement Ottoman était habitué à considérer comme son ami naturel: celle-ci était autrefois forte en Italie et en Allemagne, tandis qu'aujourd'hui, éliminée de partout, elle doit se rabattre forcément sur l'Orient. Mis en garde les Turcs se montrèrent moins coulants qu'on ne l'avait espéré à Pesth. L'influence du Cabinet de Vienne déclinait graduellement à Constantinople. La meilleure preuve en est le refus opposé par le Sultan à la demande de l'Empereur

приятни за Русия спомени. Впрочем, той бе дошъл в Цариград известно време преди назначението на Халил Шериф паша за външен министър, по време на най-голямата русофобия сред унгарците. Вследствие на това той завърза връзки с всички онези, които бяха враждебно настроени към нас и пожела да използва срещу нас всички, които се поддаваха на влиянието му. Виенското правителство изглежда искаше да играе спрямо нас онази роля, която Франция изпълняваше по време на имперския режим: докато граф Андраши ни обсипваше с уверения за добронамереност, неговите дипломати в Ориента системно се стремяха да подравят нашето влияние както пред Портата, така и сред християнските народи; полагаха се усилия последните да бъдат откъснати от нас и да бъдат насочени към Пеща, като в същото време продължаваше все по-мощната материална експлоатация на Турция; покровителството, което Русия оказваше на своите единоверци, се представяше за "панславистка" политика, която щяла да погуби Турция и да създаде големи опасности за Европа. Едно тайно покровителствано от правителството ателие за вестникарски кореспонденции разпространяваше, както в Цариград, така и на Запад, тази доктрина, ежедневно издигайки напълно лъжливи обвинения за някакви си наши размирнически попълзновения.

Виждайки, че много турци се поддават на австро-унгарските маневри, аз се постарях да посоча на Портата опасността, на която тя би се изложила, ако се обвърже компрометиращо много с една Велика сила, чиято политическа нестабилност е известна и чиято вътрешна конституция не предлага много възможности за дългосрочен съюз. Изтъквах, че договорът, привързващ Унгария към Австрия, има за основа идеите, на които граф Андраши бе апостол по време на престоя си в Цариград през 1848²⁷⁶. Впрочем, говорех аз, австро-унгарската монархия не е повече онази Австрия, която османското правителство е свикнало да смята за свой естествен приятел: последната някога беше силна в Италия и в Германия, докато днес, отстранена от всякъде, тя по необходимост трябва да се задоволи с Ориента. Алармирани, турците се показаха по-малко сговорчиви, отколкото очакваха в Пеща. Влиянието на виенското правителство лека-полека намаляваше в Цариград. Най-доброто доказателство за това е отказът, който

François-Joseph de se rendre à l'exposition de Vienne malgré l'invitation, faite personnellement par l'archiduc Charles et l'insistance extraordinaire du Comte Ludolf.

Les événements de Gradiska produisirent même, au mois d'août 1873, une tension de rapports assez marquée entre les deux Puissances. La Porte attribuait l'émigration des Bosniaques à des excitations venant de dehors et auxquelles les agents austro-hongrois n'auraient pas été étrangers. L'enquête dirigée par le Valy de Bosnie, en présence du Consul Général d'Autriche à Sérayevo, n'a pas pu mettre fin à l'incident. Un mémoire fut remis par la Porte aux Représentants des Grandes Puissances dans le but de repousser les accusations élevées à la charge des Autorités Ottomanes tant par les réfugiés eux-mêmes que par les agents autrichiens et d'accuser ces derniers dans des termes très violents d'avoir fomenté l'agitation parmi les habitants de Gradiska. Tout en contribuant à raffermir parmi les Turcs l'opinion que ce n'était pas la Russie, mais bien l'Autriche-Hongrie qui agitait les Slaves occidentaux de l'Empire Ottoman et que le moyen le plus sûr de combattre cette propagande serait de satisfaire les vœux de la population, je m'employai à l'aplanissement du différend tant auprès du Comte Ludolf que de Rachid Pacha. J'amenai ce dernier à adresser au Représentant d'Autriche-Hongrie une lettre d'excuse exprimant les regrets de la Porte à propos de son "mémoire", et à promettre une amnistie complète aux réfugiés bosniaques, s'ils consentaient à revenir dans leur pays en se soumettant aux autorités. Le Cabinet de Vienne s'est déclaré satisfait et dès lors l'incident bosniaque fut définitivement vidé.

Le rôle de médiateur conciliant que j'ai assumé dans cette affaire, en me conformant aux ordres de Sa Majesté l'Empereur, nous a valu la gratitude tant de l'Autriche que de la Porte. En tout dernier lieu encore le Cabinet de Vienne a demandé notre concours dans la question des traités de commerce avec les Principautés vassales, qui avait failli provoquer de nouvelles difficultés avec la Porte. Dans cette affaire comme dans l'affaire de Bosnie, le Gouvernement Austro-Hongrois, ayant échoué dans l'action isolée qu'il avait tenté, a pu reconnaître l'utilité de ne pas séparer son action de la nôtre à Constantinople. D'ailleurs le Cabinet de Vienne avait totalement modifié son attitude à notre égard depuis l'entrevue des trois Em-

султанът даде на предложението на император Франц-Йосиф да посети Виенското изложение²⁷⁷, въпреки поканата, отправена му лично от ерцхерцог Карл²⁷⁸, и специалното настояване на граф Лудолф.

Събитията в Градишка²⁷⁹, през авг. 1873, даже създадоха недвусмислено напрежение в отношенията между двете страни. Портата отдаваше емиграцията на босненците на външни подстрекателства, на които австро-унгарските [дипломатически] агенти не били чужди. Анкетата, проведена от валията²⁸⁰ на Босна в присъствието на генералния консул²⁸¹ на Австрия в Сараево, не можа да сложи край на инцидента. Портата връчи мемоар на представителите на Великите сили с цел да отблъсне обвиненията, издигнати срещу османските власти както от самите бежанци, така и от австрийските [дипломатически] агенти, и много рязко да обвини последните, че са подклаждали агитацията сред жителите на Градишка. Положих усилия да затвърдя у турците убеждението, че не Русия, а Австро-Унгария бунтува западните славяни в Османската империя и че най-сигурното средство за борба срещу тази пропаганда би било удовлетворяване исканията на населението, като в същото време се постарях да изгладя спора и пред граф Лудолф, и пред Рашид паша. Убедих последния да отправи до австро-унгарския посланик извинително писмо, в което се казва, че Портата съжалява за своя "мемоар" и се обещава пълна амнистия на босненските бежанци, ако те се съгласят да се върнат в страната си и да се подчинят на властите. Виенското правителство изрази своето удовлетворение и с това босненският инцидент беше окончателно приключен.

Ролята на посредник-помирител, с която, съгласно волята на Негово Величество Императорът, се нагърбих в тази работа, ни спечели благодарността и на Австрия, и на Турция. Най-сетне, виенският кабинет поиска нашето съдействие относно търговските договори с васалните княжества, които едва не бяха предизвикали нови затруднения с Портата. От тази работа, както и от босненската, австро-унгарското правителство, след като не успя да се оправи само, можа да се убеди колко е полезно да съгласува с нас действията си в Цариград. Впрочем, Виенският кабинет, след срещата на тримата императори в Берлин²⁸², напълно смени отношението си към нас. Виждайки

pereurs à Berlin. Voyant la difficulté qu'il y avait à faire abandonner par l'Allemagne les principes de la politique traditionnelle de la Prusse, le Comte Andrassy avait renoncé à une entente isolée avec cette Puissance et s'est prêté, avec un grand empressement et sa souplesse d'esprit si remarquable, à une entente entre les trois Empires qui avaient formé la "Sainte Alliance". L'Autriche avait compris qu'un tête à tête avec l'Allemagne ressemblait plutôt à un vasselage à son égard, tandis qu'à trois sa situation se relevait et gagnait même de l'importance. Aussi l'Empereur François-Joseph semble attacher personnellement un grand prix à cette entente; ainsi il me disait lors de son séjour à Saint-Pétersbourg *"que notre Auguste Maître avait été inspiré de Dieu"* en venant à Berlin, ce qui lui avait permis à lui-même *"de rompre la glace et de sortir d'une fausse position qui lui pesait depuis longtemps"*.

L'accord entre les trois Empires exercera sans doute une très grande influence sur la politique générale de l'Europe, tout en favorisant le maintien de la paix en Orient et la solution des difficultés pendantes. En saisissant la première occasion qui se présentait de témoigner à l'Autriche-Hongrie notre cordial bon vouloir sur le terrain de Constantinople, nous lui avons rendu un service dont elle doit nous tenir compte. L'entrevue de l'Empereur François-Joseph avec notre Auguste Maître à Saint-Pétersbourg a consolidé encore davantage les bonnes relations entre les deux Empires. Le Comte Zichy vint remplacer à Constantinople Mr de Ludolf, qui n'avait pas assez d'élasticité d'esprit pour se plier entièrement au caractère modifié des dispositions du Cabinet Austro-Hongrois à notre égard. Ce changement contribua à écarter les difficultés qui empêchaient d'affirmer franchement notre entente à Constantinople. Le nouvel Ambassadeur d'Autriche-Hongrie entretient en effet les relations les plus intimes avec moi. Je ne puis que désirer que ces rapports durent le plus longtemps possible.

c) Angleterre. - Le seul point noir dans nos relations diplomatiques à Constantinople est placé pour le moment du côté de l'Angleterre. J'ignore si, dans l'idée du Cabinet de St. James, une divergence de principes est inévitable entre la Russie et l'Angleterre en Orient. Le fait est que cette Puissance s'entend invariablement avec tous les éléments qui nous sont

колко е трудно да накара Германия да изостави принципите на традиционната политика на Прусия, граф Андраши се отказа от отделно съглашение с тази Велика сила и заработи, с голямо старание и със забележителната гъвкавост на своя ум, за съглашение между трите империи, които бяха съставлявали *"Свещения съюз"*. Австрия бе разбрала, че един тет-а-тет с Германия би приличал повече на васалитет спрямо последната, докато при троен съюз тя възстановява положението си и даже придобива по-голяма значимост. Тъкмо затова, изглежда, лично император Франц-Йосиф цени високо това съглашение; така, по време на своето посещение в Санкт-Петербург²⁸³, той ми каза, че отиването *"на нашия Августейши Господар"* в Берлин *"било боговдъхновено"* и позволило на него самия *"да счупи леда и да излезе от едно трудно положение, което отдавна му тежало."*

Без съмнение, споразумението между трите империи ще има много голямо въздействие върху политиката на цяла Европа, като ще благоприятства поддържането на мира в Ориента и решаването на висящите въпроси. Възползвайки се от първата представила се възможност да засвидетелстваме на цариградска сцена нашата сърдечна добронамереност към Австро-Унгария, ние ѝ направихме услуга, за която тя не може да не държи сметка. Срещата на император Франц-Йосиф с нашия Августейши Господар в Санкт-Петербург още повече укрепя добрите отношения между двете империи. В Цариград граф Зичи смени граф Лудолф, който не притежаваше достатъчно гъвкавост за да се нагоди изцяло към промененото отношение на австро-унгарското правителство към нас. Тази промяна допринесе за отстраняване на трудностите, които пречеха за искреното утвърждаване на нашето съглашение в Цариград. Новият австро-унгарски посланик поддържа най-близки отношения с мен. Мога да желая само тези отношения да траят колкото си може по-дълго.

с) Англия. - За момента, единствената черна точка, що се отнася до цариградската ни дипломатия, стои в отношенията ни с Англия. Не зная дали според представите на Сейнт-Джеймския кабинет принципните различия между Русия и Англия в Ориента са неизбежни. Факт е, че тази Велика сила неизменно е в разбирателство с всички,

hostiles. Elle nous témoigne un éloignement, une méfiance, une jalousie qui créent une rivalité continuelle entre nous et entretiennent les espérances de ceux qui comptent sur des complications politiques prochaines. L'Ambassadeur britannique à Constantinople, homme bilieux et passionné, met un zèle tout particulier à combattre l'action de l'Ambassade Impériale. Appartenant à l'école palmerstonienne, il s'attaque systématiquement à notre influence légitime en intervenant dans des affaires où l'intérêt anglais n'est nullement engagé, comme, par exemple, dans la question Gréco-Bulgare, dans les affaires du Mont Athos, de Palestine etc. Sans se donner la peine d'étudier à fond les questions religieuses et nationales, les Anglais croient devoir prendre aveuglement le contre-pied de nos tendances et de nos vues réelles ou supposées. Pour nous nuire ils deviennent avec la Porte plus Turcs que les Turcs en les mettant constamment en garde contre des velléités imaginaires de notre part. Ayant constamment deux poids et deux mesures dans leur politique orientale, ils affectent vis-à-vis des chrétiens de s'intéresser à leur sort et de leur porter la sympathie. Après avoir vainement essayé de diriger sous main les Bulgares par l'action de leurs consuls à Andrinople et à Salonique, ils ont pris aujourd'hui sous leur protection spéciale les Grecs, afin de les exploiter contre nous.

Il est curieux de noter que la position de l'Angleterre ne s'est pas améliorée ces derniers temps et n'a guère profité en Orient de cette politique à contre vue qui peut servir tout au plus les passions de la colonie anglo-levantine, traditionnellement hostile à la Russie. Les membres les plus respectables des véritables colonies anglaises dans le Levant se plaignent hautement d'être abandonnés au bon plaisir des Turcs par l'Ambassade britannique qui court après des mirages en se vouant à des intérêts étrangers à la nation anglaise. Rien ne serait cependant plus facile que d'établir une entente cordiale entre la Russie et l'Angleterre en Turquie. La condition essentielle d'une telle entente devrait être que les Agents Anglais abandonnent une fois pour toutes les idées préconçues et les préjugés dont ils s'inspirent contre nous, qu'ils agissent avec sincérité à notre égard, en cessant de nous créer à chaque instant des désagréments, de mettre en suspicion notre bonne foi et de croire perpétuelle-

които са ни враждебни. Тя ни демонстрира дистанцираност, недоверие, завист, които създават постоянно съперничество между нас и поддържат надеждите на онези, които разчитат на скорошни политически усложнения. Британският посланик²⁸⁴ в Цариград, човек буен и гневлив, с особена ревност се старее да противодейства на императорското посолство. Числящ се към школата на лорд Палмерстон, той системно се бори с нашето законно влияние, намесвайки се в дела, които изобщо не засягат английските интереси, като, например, Гръцко-българския, Атонския, Палестинския и пр. въпроси. Без да си дадат труда да проучат задълбочено религиозните и национални въпроси, англичаните се чувстват длъжни слепешката да правят обратното на нашите действителни или предполагаеми тежнения и възгледи. За да ни вредят, с Портата те са по-големи турци от самите турци, като постоянно ги настройват срещу въображаеми наши домогвания. Като непрекъснато прилагат двоен стандарт в своята източна политика, пред християните те се преструват, че се интересуват от тяхната съдба и че им симпатизират. След като напразно се опитваха тайно да направляват българите чрез своите консули в Одрин²⁸⁵ и Солун²⁸⁶, сега те са взели под своето специално покровителство гърците с цел да ги използват против нас.

Любопитно е да се отбележи, че позицията на Англия напоследък не се е подобрила и че в Ориента тя изобщо не печели от тази политика на правене на обратното, която може единствено да задоволява страстите на традиционно враждебната към Русия англо-levantинска колония. Най-уважаваните членове на истинските английски колонии в Леванта открито се оплакват, че са оставени на произвола на турците от страна на британското посолство, което преследва миражи, посвещавайки се на интереси, чужди на английската нация. И все пак, нищо не би било по-лесно от установяване в Турция на откровено разбирателство между Русия и Англия. Основното условие за подобно разбирателство би трябвало да бъде английските [дипломатически] агенти да се откажат веднъж завинаги от всички предубеждения и предразсъдъци, които ги вдъхновяват срещу нас, да се държат открито към нас, като престанат при всеки случай да ни създават неприятности, да поставят под съмнение нашата искреност и непрекъснато

ment aux prétendues arrières pensées qui sont censées guider notre politique en Orient. Quoiqu'il en soit et malgré la malveillance qu'elle nous témoigne, il n'est pas à prévoir que l'Angleterre accentue son action en Orient, du moins tant qu'aucune affaire importante ne se trouve sur le tapis. Elle deviendrait, du reste, dangereuse pour nous que si elle s'entendait avec l'Allemagne. Pour le moment l'action des trois Puissances conservatrices paralyse son action.

d) France. - Quant à la France, elle n'est pas encore sortie de l'effacement politique qui lui a été imposé par ses défaites. Son Ambassadeur à Constantinople n'est occupé que des affaires se rapportant directement aux intérêts français ou ultramontains, et tâche de nous faire oublier l'attitude des représentants de l'Empereur Napoléon. Il se montre jaloux de nos bons rapports avec l'Allemagne, résiste parfois aux suggestions de son collègue d'Angleterre et tient avant tout à ménager à son pays notre amitié pour l'avenir. L'Ambassade de France est d'ailleurs radicalement désillusionnée sur le compte des Turcs. Elle est fréquemment en mauvais rapports avec la Porte par suite des questions religieuses et, en se souvenant de la position prépondérante dont elle jouissait il y a quelques années, elle supporte difficilement le changement d'attitude des Turcs à son égard. Il est fâcheux que le principe de l'entente spéciale avec l'Angleterre continue à prévaloir dans sa politique en Turquie. Car tant que la France n'aura pas rompu irrévocablement et localement avec les traditions de la guerre de Crimée - une entente réelle et une action commune entre elle et la Russie est complètement impossible.

Grèce. - Depuis que les Grecs se sentent menacés par des nationalités chrétiennes qui jadis passaient inaperçues sous leur domination, ils semblent renier ostensiblement la "grande idée" qui servait de drapeau à leur hostilité contre les Turcs. En réalité ils travaillent au même but, mais sous main et par des moyens détournés en cherchant à exploiter les Turcs, en endormant leur vigilance, en les excitant contre nous et en leur offrant de faire cause commune contre le "panslavisme". Nos adversaires politiques profitent naturellement de ces tendances. Ainsi on a fait il y a un an certain bruit au sujet du prétendu rapprochement qui se serait opéré à cette époque, sous le patronage de l'Angleterre, entre la Grèce et la

да вярват в мнимите задни мисли, от които уж се ръководела нашата политика в Ориента. Така или иначе, и въпреки недоброжелателството, което ни засвидетелства, не може да се очаква, че Англия ще засили своята дейност в Ориента, поне докато нещо важно не застане на дневен ред. Тя, обаче, би станала опасна за нас, ако установи разбирателство с Германия. За момента съюзът на трите консервативни Велики сили парализира нейните действия.

d) Франция. - Що се отнася до Франция, тя още не е излязла от политическото безличие, което ѝ наложиха нейните поражения. Нейният посланик²⁸⁷ в Цариград се занимава само с делата, които пряко засягат френските или ултрамонтанските интереси, и се старее да ни накара да забравим позицията на представителите на император Наполеон. Той завивжда за добрите ни отношения с Германия, понякога се противопоставя на предложения на своя английски колега и преди всичко държи за в бъдеще да осигури на своята страна нашето приятелство. Прочее, френското посолство е напълно разочаровано от турците. Често е в лоши отношения с Портата вследствие на религиозните въпроси и, спомняйки си преобладаващата позиция, на която се радваше преди няколко години, то трудно понася промененото отношение на турците към него. Жалко, че принципът за подчертано разбирателство с Англия продължава да доминира в турската му политика. Защото, докато в Ориента Франция не скъса безвъзвратно с традициите от Кримската война, действително разбирателство и общо действие между нея и Русия е свършено невъзможно.

Гърция. - Откак гърците се чувстват заплашени от страна на християнските народности, които някога минаваха незабелязвани под тяхното владичество, те изглежда демонстративно се отказват от "Мегаполи идея", която служеше за знаме на тяхната враждебност срещу турците. В действителност, те пак работят за същата цел, но скришом и по обиколни пътища, с желание да се възползват от турците, като приспиват тяхната бдителност, като ги настройват срещу нас и като им предлагат общ фронт срещу "панславизма". Естествено, нашите политически противници печелят от тези домогвания. Така, преди година се вдигна шум по повод на мнимо сближение, уж осъществено по това време, под патронажа на Англия, между Гърция и Турция. Со-

Turquie. En signalant comme symptômes de ce rapprochement l'envoi de l'ordre du "Sauveur" au Sultan et la conclusion d'une convention pour la répression du brigandage, les Grecs se livraient aux dissertations les plus hardies sur les suites de ce fait tant pour les deux pays intéressés que pour l'Europe en général. La pointe de la nouvelle combinaison politique serait naturellement dirigée, selon eux, contre la Russie et les slaves.

Mais lorsqu'on examine de plus près le point de départ de ces élucubrations, on s'aperçoit, sans difficulté, que c'est le Gouvernement Grec seul qui affecte une intimité avec la Turquie et voudrait y faire croire le monde politique. Quant à la Porte elle poursuit à l'égard de la Grèce une attitude dépourvue d'hostilité puisque le Cabinet d'Athènes semble avoir abandonné toute idée d'agression. Mais elle ne porte nullement à l'égard de cette Puissance une confiance absolue, tout en voulant tirer le plus grand profit possible des intrigues incessantes dirigées contre les slaves et de la rivalité qui se développe entre les populations coreligionnaires. Malgré les tentatives de rapprochement du Cabinet Hellénique les difficultés sur la frontière et la question de la mise en vigueur de l'arrangement élaboré en 1869 relativement aux sujets grecs dont la nationalité est contestée par la Porte continuent à former l'objet des pourparlers désagréables entre les deux Puissances.

Pour ce qui est de nos rapports avec le Cabinet d'Athènes nous avons recueilli sur le terrain de la Turquie des preuves plus qu'évidentes de son hostilité. Les encouragements qui ont été donnés à la déclaration du schisme bulgare, l'attitude de Mr Licurgue à Constantinople et au Mont Athos, la part prise par les Grecs dans les événements de Palestine contre Mgr Cyrille, la distribution des décorations helléniques aux membres les plus exaltés du dernier concile, le refus du Roi de confirmer en qualité de Président du Synode d'Athènes un prélat sympathique à la Russie et qui aurait pu contribuer à la solution du différend Gréco-Bulgare, l'envoi dans les provinces d'Agents consulaires connus pour leur animosité à notre égard, mille autres incidents enfin, sont autant de fautes que la Grèce aura à expier lorsqu'elle voudra replacer nos relations sur le pied de l'ancienne sympathie.

чейки за признаци на това сближение изпращането на ордена "Спасител"²⁸⁸ на султана и сключването на конвенция за изкореняване на разбойничеството, гърците се отдадоха на най-смели разисквания върху последиците от този факт както за двете заинтересовани страни, така и изобщо за Европа. Според тях, острието на новата политическа комбинация било насочено, естествено, срещу Русия и славяните.

Но когато отблизо се разгледа отправната точка на тези натрапчиви спекулации, лесно се вижда, че единствено гръцкото правителство симулира близост с Турция, като иска да накара политиците да вярват в това. Що се отнася до Портата, тя се отнася спрямо Гърция без враждебност, тъй като атинското правителство изглежда се е отказало от всяко желание за агресия. Но към тази държава тя в никакъв случай не питае безусловно доверие, като в същото време иска да извлече колкото се може повече полза от непрестанните интриги, насочени срещу славяните, и от растящото съперничество между единоверните народи. Въпреки опитите на гръцкото правителство за сближение, проблемите по границата и въпросът за влизане в сила на споразумението от 1869 относно гръцките поданици, чието гражданство е оспорвано от Портата, продължават да бъдат предмет на неприятни преговори между двете държави.

Що се отнася до нашите отношения с атинския кабинет - в Турция намерихме повече от очевидни доказателства за неговата враждебност. Насърченията за обявяването на българската схизма, позицията на г-н Ликурго в Цариград и на Атон, участието, което гърците взеха в събитията в Палестина срещу патриарх Кирил, раздаването на гръцки отличия на най-разпалените членове на последния Църковен събор²⁸⁹, отказът на краля²⁹⁰ да утвърди за председател на Атинския синод един висш духовник, който симпатизира на Русия и който би могъл да допринесе за решаване на Гръцко-българската разпра, изпращането в провинцията на известни с омразата си към нас консулски агенти, както и хиляди още случаи - това са все грешки, които Гърция ще трябва да изкупува, когато отново поиска да постави нашите отношения върху основата на старата симпатия.

Dans toutes ces questions religieuses, les Grecs sont d'autant plus hardis à notre égard qu'ils s'imaginent avoir le monopole de l'orthodoxie et sont persuadés qu'une scission avec les Patriarches d'Orient nous mettrait dans les plus grands embarras et devrait être évitée par nous à tout prix. Cependant à leurs yeux l'Eglise Orthodoxe n'est qu'un drapeau politique et un moyen d'action. Le véritable sentiment religieux, qui animait jadis les Grecs et qui unissait les populations orthodoxes de l'Orient en un seul faisceau compacte, se perd de plus en plus. L'idée nationale subsiste seule et utilise tous les éléments subversifs qui existent en Turquie. Sentant que le temps des hétaires était passé, les Grecs n'ont pas hésité à leur substituer pour la lutte avec les Slaves les loges franc-maçonniques, dont l'organisation insaisissable est concentrée aujourd'hui entre leurs mains et qui couvrent d'un réseau mystérieux toute l'étendue de l'Empire Ottoman. Ces loges, jointes aux associations dites "sylogos", constituent une véritable force entre les mains des Grecs, mais discréditent de plus en plus le clergé et nuisent puissamment à l'orthodoxie en Orient.

Dans ces conditions il n'est pas étonnant que les relations de l'Ambassade Impériale avec la Légation de Grèce se trouvent depuis deux années dans un état anormal. Le Représentant Hellénique à Constantinople est tombé, dès son arrivée, entre les mains d'un groupe démagogique qui l'exploite de toutes les façons. Il est atteint lui-même de la "rusophobie" la plus prononcée. Son programme politique consiste à obtenir à la Grèce la protection de l'Allemagne et de l'Angleterre dans sa lutte avec les Slaves. Voyant que la première de ces Puissances ne se prête pas à cette combinaison, il puise toutes ses inspirations à l'Ambassade Britannique en nous témoignant un éloignement qui fait un singulier contraste avec les rapports de confiance qui avaient toujours existé entre l'Ambassade Impériale et les représentants de Grèce. L'attitude nouvelle du Cabinet Hellénique nous a causé quelques difficultés et a nui à la cause des chrétiens en général, mais elle n'a nullement profité jusqu'à présent à la Grèce et n'a fait que constater son impuissance aux yeux des Turcs, qui ne se gênent plus à son égard ne craignant plus de nous trouver derrière elle. Il n'y a que le parti Delygeorges, qui dans sa haine aveugle contre la Russie ne veut pas comprendre les inconvénients de cette situation. Mr

Във всички тези религиозни въпроси гърците са толкова по-безочливи към нас, колкото [повече] си въобразяват, че притежават монопол върху православието, и са убедени, че едно отцепване на Източните патриарси от нас ще ни постави в най-голямо затруднение и ние би трябвало да го избегнем на всяка цена. Все пак, в техните очи Православната църква не е нищо повече от политическо знаме и начин на действие. Истинското религиозно чувство, което някога въодушевяваше гърците и което свързваше православните народи от Ориента в здраво единство, все повече и повече изчезва. Остава единствено националната идея, която използва всички налични в Турция подривни елементи. Усещайки, че времето на хетериите е минало, гърците не се поколебаха в борбата срещу славяните да ги заместят с масонски ложи, чиято неуловима организация днес е в техни ръце и покрива с тайнствена мрежа цялата Османска империя. В ръцете на гърците тези ложи, заедно със сдруженията, наречени силогоси, са истинска сила, но те все повече и повече дискредитират духовенството и нанасят огромни вреди на православието в Ориента.

Не е странно, че при тези условия от две години отношенията между императорското посолство и гръцката легация се намират в ненормално положение. Още от своето пристигане гръцкият представител²⁹¹ в Цариград попадна в ръцете на група демагози, които го експлоатират както си искат. Той самият е в плен на най-отявлена "русифобия". Единствената цел на неговата политическа програма е да спечели за Гърция покровителството на Германия и Англия в борбата ѝ срещу славяните. Виждайки, че първата от тези Велики сили не се поддава на такава комбинация, той черпи цялото си вдъхновение от британското посолство, засвидетелствайки ни дистанцираност, особено контрастираща с отношенията на доверие, които винаги са съществували между императорското посолство и представителите на Гърция. Новата позиция на гръцкия кабинет ни създаде някои затруднения и навреди на християнската кауза като цяло, но тя до настоящия момент изобщо не е донесла полза на Гърция и само показва нейната безпомощност в очите на турците, които, като не се страхуват да ни намерят зад нея, повече не ѝ се церемонят. Неискаща в сяпата си омраза срещу Русия да разбере несгодата от това положение, партията на Делигеоргис е сама. Г-н Симос е един от корифеите на та-

Simos est un des choriphés de ce parti. Je dois constater que depuis le changement ministériel survenu à Athènes et sous l'influence du courant d'apaisement qui se manifeste depuis quelques mois dans la colonie hellénique à Constantinople au sujet de la question religieuse, le ministre de Grèce cherche à se rapprocher de moi et à améliorer nos relations réciproques.

Perse. - Les relations de la Turquie avec la Perse, qui ont toujours été assez tendues, ont failli amener en 1873 un conflit violent entre les deux états musulmans et troubler le repos de l'Orient. Je n'entrerai pas dans les détails des négociations antérieures sur les questions ardues de la délimitation et du traité de commerce, qui formaient l'objet des dissentiments entre la Perse et la Turquie. La première de ces questions a passé depuis longtemps à l'état chronique. Quant à la seconde, à laquelle se rattache la contestation relative à la situation légale des sujets persans en Turquie, elle avait pris, il y a un an, un caractère aigu. Le Schah entendait que ses sujets fussent traités à l'égal de ceux des Puissances Européennes et réclamait, par conséquent, pour eux le bénéfice des capitulations tandis que la Porte, se basant sur le fait qu'aucun traité ne pouvait être invoqué par le Gouvernement de Téhéran en faveur d'une situation exceptionnelle, voulait assimiler les persans, domiciliés en Turquie, aux sujets ottomans. Elle faisait observer que les sujets persans étaient trop nombreux en Turquie pour pouvoir être traités sans inconvénients en étrangers et que comme musulmans ils n'avaient pas les mêmes raisons que les européens de tenir aux capitulations. Se basant sur ces considérations la Porte n'hésita pas, sous le ministre de Khalil Chérif Pacha à faire décréter sans entente préalable avec le Gouvernement Persan que les sujets du Schah seraient dorénavant soumis aux lois indigènes en Turquie. Le ministre de Perse protesta vivement contre une décision aussi arbitraire et parlait de la guerre comme du seul moyen de trancher le différend.

M'inspirant des instructions du Prince Gortchacow je m'employai à calmer les ardeurs belliqueuses de Mohsin Khan et à amener une entente entre lui et Rachid Pacha. Cette tâche n'était pas facile, malgré la destitution de Khalil Chérif Pacha, l'auteur du décret en question; la Porte ne

зи партия. Трябва да констатирам, че след правителствената промяна в Атина и под влияние на умиротворителното течение към църковния въпрос, проявяващо се от няколко месеца насам сред гръцката колония в Цариград, гръцкият министър търси да се сближи с мен и да подобри взаимните отношения.

Персия. - Отношенията на Турция с Персия, които винаги са били обтегнати, през 1873 за малко да доведат до остър конфликт между двете мюсюлмански държави и да смутят спокойствието в Ориента. Няма да разглеждам в подробности последвалите преговори по парливите въпроси за уточняване на границата и за търговския договор, които бяха предмет на разногласията между Персия и Турция. Първият от тези въпроси отдавна е придобил хроничен характер. Що се отнася до втория, с който е свързан спорът за правното положение на персийските поданици в Турция, той от една година се изостри. Шахът²⁹² смяташе, че неговите поданици трябва да бъдат поставени на равна нога с тези на европейските държави и вследствие на това искаше те да се ползват от привилегиите на капитулациите, докато Портата, опирайки се на факта, че правителството в Техеран не може да се позове на никакъв договор в подкрепа на едно изключително положение, настояваше да се отнася със заселилите се в Турция персийци като с османски поданици. Тя изтъкваше, че персийските поданици са твърде многобройни в Турция за да могат без неудобства да бъдат третирани като чужденци и че, бидейки мюсюлмани, те нямат същите основания да държат на капитулациите като европейците. Основвайки се на тези съображения, Портата не се поколеба, когато начело на външното министерство стоеше Халил Шериф паша, да постанови, без предварително споразумение с персийското правителство, че поданиците на шаха занапред ще бъдат подчинени на местните закони в Турция. Персийският представител живо протестира срещу едно толкова произволно решение и заговори за войната като единствено средство за разрешаване на спора.

Воден от инструкциите на княз Горчаков, аз се постарях да успокоя войнственото настроение на Мохсин хан и да го спогодя с Рашид паша. Това не се оказа лесно, въпреки свалянето на Халил Шериф паша, автор на въпросното постановление; Портата не можеше да от-

pouvait reculer sans perdre son prestige aux yeux du monde musulman; d'autre part, comptant sur l'action personnelle du Schah pendant son voyage en Europe, le Gouvernement Persan se montrait raide et intraitable. Je réussis, après de longs efforts, à amener la Porte à révoquer, d'une manière déguisée et sous la forme d'une instruction aux Valys des provinces, la déclaration de Khalil Chérif, tout en stipulant d'une manière satisfaisante les droits dont jouiraient provisoirement les sujets persans. Le Schah et ses ministres ne pouvaient qu'être contents de cette solution qui laissait, en outre, la porte ouverte à un arrangement bilatéral et définitif à conclure à l'occasion de l'arrivée attendue du Schah à Constantinople.

Il n'a cependant pas été facile de faire accepter cette transaction par le Schah et ses ministres, qui recevaient des encouragements à Londres pendant que l'Ambassadeur d'Angleterre à Constantinople ne soutenait leur cause que très mollement. L'attitude du Cabinet de St. James dans tout ce différend a été des plus équivoques: elle a fait croire qu'inquiète de l'extension que prenait l'idée de l'union islamique, l'Angleterre cherchait à empêcher une entente entre la Turquie et la Perse, en soutenant les exigences des deux parties. Pour ma part je suis plutôt porté à supposer que la cause du peu de sincérité de l'Angleterre à favoriser l'arrangement qui se négociait doit être cherchée uniquement dans sa répugnance de contribuer à la réussite d'une œuvre dont nous avons pris si activement l'initiative et dont l'honneur devait nous revenir en premier lieu. Quoiqu'il en soit l'entente fut finalement établie en principe et le Schah se décida à venir à Constantinople.

Pendant le séjour de ce dernier dans la capitale du Sultan, les préliminaires de la convention judiciaire furent posés sous la forme d'une lettre adressée par le Ministre ottoman des Affaires Etrangères au représentant du Schah et qui prenait pour base l'*instruction* adressée par la Porte aux Valys tout en y apportant quelques modifications. Après de nouvelles difficultés de détails la convention fut enfin signée entre Mohsin Khan et Rachid Pacha au mois de janvier 1874. On procéda ensuite à la négociation du traité de commerce entre les deux états en prenant pour point de départ le projet qui avait été élaboré, il y a quelques années, entre feu Aali

стъпи без да накърни престижа си в очите на мюсюлманския свят; от друга страна, разчитайки на личното действие на шаха по време на неговото пътуване²⁹³ в Европа, персийското правителство се показа твърдо и неотстъпчиво. След много усилия успях да убедя Портата да оттегли, по замаскиран начин, чрез инструкция до валиите, декларацията на Халил Шериф, определяйки в същото време по задоволителен начин правата, на които щяха да се радват временно персийските поданици. Шахът и неговите министри можеха само да бъдат доволни от това решение, което, освен това, оставяше отворена вратата за сключване на окончателно двустранно споразумение по повод очакваното пристигане на шаха в Цариград.

Не бе, обаче, лесно тази сделка да бъде приета от шаха и неговите министри, които получаваха насърчения в Лондон докато английският посланик²⁹⁴ в Цариград подкрепяше твърде вяло тяхната кауза. Позицията на Сейнт-Джеймския кабинет в цялата тази разпра беше крайно противоречива: тя създаваше впечатление, че, обезпокоена от разпространението на идеята за ислямски съюз, Англия се стреми да попречи на разбирателството между Турция и Персия, насърчавайки претенциите и на двете страни. Аз лично съм по-склонен да вярвам, че причината за малкото искреност на Англия при насърчаването на договаряното споразумение трябва да се търси единствено в нейното нежелание да допринесе за успеха на дело, за което ние така активно бяхме взели инициативата и честта за което трябваше най-вече на нас да се падне. Както и да е, накрая съглашението бе уточнено по принцип и шахът реши да дойде в Цариград.

При престоя на последния в султанската столица бе постигнато предварително споразумение за правната конвенция под формата на писмо, адресирано от османския външен министър до представителя на шаха и вземащо за основа изпратената от Портата до валиите *"инструкция"*, внасяйки в нея известни промени. След някои нови, засягащи подробностите, трудности, конвенцията най-сетне бе подписана от Мохсин хан и Рашид паша през ян. 1874. След това се пристъпи към преговори за търговския договор между двете държави, като за изходна точка се взе проектът, който преди няколко години бе израбо-

Pacha et Mirza Hussein Khan, alors Ambassadeur à Constantinople. Cette négociation est encore pendante.

Quant aux pourparlers relatifs à la délimitation ils sont entrés en dernier lieu dans une voie qui pourrait amener des résultats pratiques si la bonne foi présidait à cette négociation. A la suite de mes démarches et de celles de notre ministre à Téhéran la négociation qui devait être déferée à une Commission turco-persane à la frontière, a été transporté à Constantinople et le Gouvernement du Schah a déjà désigné pour la suivre son représentant près la Porte ainsi qu'un commissaire spécial. Je me suis entendu avec l'Angleterre conformément à l'accord entre nos Gouvernements respectifs sur les points suivants: 1) de recommander aux deux parties de résoudre, s'il était possible, à Constantinople toutes les difficultés que la délimitation soulève sur plusieurs points spéciaux de manière à n'avoir que le tracé graphique à faire sur les lieux et 2) d'offrir au besoin, si l'entente ne parvenait pas à s'établir d'elle même, nos bons offices conformément à l'arrangement de 1865.

Je crois devoir signalé une tendance qui s'était manifestée précédemment à plusieurs reprises à la Porte, de faire intervenir dans ses relations avec la Perse toutes les Puissances garantes de la Turquie tandis que la Russie et l'Angleterre seules, ayant pris part au Traité d'Erzeroum et aux travaux de délimitation qu'en étaient résultés, peuvent être appelées en cas de difficultés à l'arbitrage entre les deux parties. Il n'y a cependant aucune base logique de faire participer dans la question des Puissances tout à fait étrangères au débat et je tâche de faire comprendre à la Porte que, si deux arbitres peuvent à peine s'entendre et à arriver à un résultat pratique un nombre plus considérable d'intervenant ne serviraient qu'à augmenter les embarras des travaux de délimitation.

En général mon premier soin dans les affaires turco-persanes consiste à maintenir le rôle prépondérant qui revient de droit à la Russie, tant à cause de ses traditions que de sa position géographique. Tout en laissant subsister les causes des dissentiments qui divisent des deux états musulmans et qui ne peuvent qu'être profitables à notre influence, je ne néglige rien pour prévenir tout conflit sérieux entre eux, pouvant amener à une rupture de relations ou à une guerre. Une telle éventualité donnerait

тен от покойния Али паша и от Мирза Хюсеин хан, тогава посланик в Цариград. Тези преговори още не са завършили.

Що се отнася до преговорите за определяне на границата, напоследък те влязоха в път, който би могъл, при наличие на добра воля, да доведе до практически резултати. Вследствие на моите постъпки, както и на постъпките на нашия посланик²⁹⁵ в Техеран, преговорите, които трябваше да бъдат възложени на турско-персийска комисия на границата, бяха пренесени в Цариград и правителството на шаха назначи в нея своя представител при Портата, както и един специален комисар. Договорих се с Англия, в съответствие със споразумението между нашите две правителства, за следното: 1) да се препоръча на двете страни да изгледят, ако е възможно, в Цариград всички трудности, които определянето на границата създава в много отделни случаи, така че да остане само да се изготви графичното трасе на място и 2) при нужда да се предложи, ако не се стигне до съглашение, нашето посредничество съобразно със спогодбата от 1865²⁹⁶.

Смятам, че съм длъжен да съобщя за една тенденция, която преди това многократно се бе проявявала у Портата, а именно, да се намесват в нейните отношения с Персия всички Велики сили-гарантки на Турция; докато само Русия и Англия, тъй като те имат участие в Ерзерумския договор²⁹⁷ и в последвалата работа по определянето на границата, могат да бъдат призовавани за арбитраж в случай на трудности между двете страни. Няма обаче никаква логика да се намесват във въпроса държави, които са напълно чужди на спора, и аз се старая да убедя Портата, че, ако двама арбитражи трудно могат да се разберат и да стигнат до практически резултат, то по-голям брой застъпници само ще увеличат трудностите в работата по разграничаването.

Изобщо, в турско-персийските отношения моята първа грижа е да поддържам преобладанието на Русия, което ѝ се пада по право както по причина на нейните традиции, така и заради географското ѝ положение. Не пречейки на съществуването на причините, които създават разногласия между двете мюсюлмански държави и от които нашето влияние само може да спечели, аз не пренебрегвам нищо за да предотвратя между тях какъвто и да било сериозен конфликт, който би мо-

lieu à une intervention des Puissances Occidentales que nous devons tâcher d'éviter. Une lutte entre la Turquie et la Perse ne pourrait d'ailleurs servir à nos intérêts que si elle coïncidait avec un soulèvement des populations chrétiennes ou si nous étions engagés nous-mêmes dans une guerre en Orient, elle doit par conséquent être réservée pour cette occasion. Les causes de conflit ne manqueront jamais. Si mêmes toutes les questions en litige étaient résolues, les convoitises du Schah pour la possession de Bagdad et de Kerbellah - lieux saints des schiites vers lesquels se porte également tout le mouvement commercial de la Perse, - serviraient de point de départ pour des difficultés nouvelles. Je m'empresse d'ajouter que ces considérations ne se rapportent qu'à un avenir éloigné.

Roumanie. - Aucun événement saillant ne s'est produit des dernières années dans les destinées des états tributaires de la Turquie et dans leurs rapports avec la Cour Suzeraine. A Bucarest le parti de l'ordre semble avoir pris le dessus après les troubles qui s'étaient produits en 1870. Une difficulté d'un autre genre est bientôt venue s'imposer aux préoccupations du Gouvernement du Prince Charles. Elle avait trait aux chemins de fer roumains et aux contestations soulevées à propos de la concession "*Strousberg*". En juillet 1871 le Gouvernement Allemand a demandé à la Porte de recommander au Prince Charles les droits et réclamations des sujets allemands porteurs d'obligations de la compagnie en question. Tout en cherchant à se soustraire à un rôle actif, le Gouvernement Ottoman fit faire quelques démarches à Bucarest qui restèrent toutefois sans résultat pratique. Les Turcs étaient balancés entre le désir de faire acte d'autorité à l'égard de la Roumanie et la crainte de créer par une attitude trop accentuée un précédent, qui pourrait être invoqué contre eux dans le cas prévu dès cette époque où l'entreprise du réseau de Roumélie confiée à la compagnie "*Hirsch*" produirait des complications quelconques. De leur côté les Roumains maintenaient la nature purement litigieuse et financière de l'incident "*Strousberg*" qui dès lors ne comportait pas, selon eux, d'action diplomatique. L'attitude raide et énergique adoptée par le Cabinet de Berlin qui se refusait à toute transaction et paraissait agir de concert avec Autriche-Hongrie donnait cependant à l'affaire un caractère alarmant.

гъл да доведе до скъсване на отношенията или до война. Такава евентуалност би дала повод за вмешателство на западните държави, което ние трябва да се стараем да избегнем. Прочее, борба между Турция и Персия би обслужвала нашите интереси, само ако съвпадне с надигане на християнските народности или само ако ние самите сме ангажирани във война в Ориента - следователно, тя трябва да се пази за този случай. Причини за конфликт винаги ще се намерят. Дори всички спорни въпроси да се решат, силното желание на шаха да притежава Багдад и Кербела, свети места за шиитите, към които е насочена и цялата търговия на Персия, биха послужили като отправна точка за нови трудности. Бързам да добавя, че тези съображения се отнасят за далечно бъдеще.

Румъния. - През последните години в живота на трибутарните на Турция държави и в отношенията им с техния сюзерен не стана никакво забележително събитие. След смутовете през 1870²⁹⁸, връх в Букурещ, изглежда, взе партията на реда. Скоро трудност от друго естество обсеби грижите на правителството на княз Карл. Тя бе свързана с румънските железници и с контестациите по повод концесията "*Щрусберг*".²⁹⁹ През юли 1871 немското правителство поиска от Портата да препоръча на княз Карл [да признае] правата и оплакванията на немските поданици-държатели на облигации на въпросната компания. Макар да се стараше да се предпази от активна роля, османското правителство направи постъпки в Букурещ, които, обаче, останаха без резултат. Турците се колебаеха между желанието да демонстрират властта си спрямо Румъния и страха да не създадат с прекалено остра позиция прецедент, който би могъл да бъде използван срещу тях, когато в поверената на компанията "*Хирш*" румелийска ж.п. мрежа биха възникнали усложнения. От своя страна румънците поддържаха, че инцидентът "*Щрусберг*" е изцяло от съдебно и финансово естество и, следователно, изключва, според тях, дипломатическо действие. Твърдата и енергична позиция, заета от берлинския кабинет, който не допускаше каквито и да било разисквания и изглежда действаше съвместно с Австро-Унгария, придаваше на въпроса, обаче, тревожен характер.

Me conformant à la bienveillance traditionnelle du Gouvernement Impérial à l'égard de la Roumanie, je conseillai au Prince Charles, par l'intermédiaire de son Agent à Constantinople, de songer sans perte de temps à un arrangement à l'amiable avec les intéressés, qui serait soumis ensuite à l'appréciation du Gouvernement Allemand. Une combinaison de cette nature prévalut après une négociation assez difficile: les bases d'un arrangement furent arrêtées avec les porteurs d'obligation "Strousberg"; une nouvelle convention fut signée avec la compagnie "Bleichröder Hanseman" et le Cabinet de Berlin se déclara satisfait. A notre point de vue il était important avant tout que le réseau "Strousberg" ne passe pas définitivement entre les mains d'une compagnie austro-hongroise. En effet par la navigation du Danube, par la dépendance dans laquelle leur commerce et leur industrie tiennent la Roumanie, par le nombre de leurs sujets, les Austro-Hongrois peuvent déjà exercer une grande influence dans ce pays. Leur position serait devenu prépondérante, s'ils avaient réussi à se substituer officiellement à la compagnie "Strousberg" en s'emparant de tous les chemins de fer de la Roumanie, ainsi qu'ils n'auraient pas manqué de la faire sans la résistance que nous leur avons opposée de la part des Roumains eux-mêmes.

Après le règlement de l'affaire "Strousberg" le Gouvernement du Prince Charles eut à lutter contre une série d'autres difficultés, qui lui furent suggérées par les Puissances Occidentales. Je ne citerai que des démarches au sujet des bérats de la Porte dont on demandait que soient munis les consuls étrangers en Roumanie, la conduite des Puissances dans l'affaire de l'arrestation du consul hellénique à Braïla, enfin leur intervention dans la question des juifs à propos des désordres d'Ismaïl. Nous avons invariablement cherché à maintenir la Porte dans une attitude prudente et réservée. En nous refusant nous-mêmes à nous associer aux démarches faites à Bucarest en faveur des israélites, nous avons empêché le Gouvernement Turc de céder aux suggestions occidentales et d'admettre le principe des interventions européennes, que cette nationalité cherche à provoquer dans tous les pays où elle habite en grand nombre. D'autre part nous donnions au Gouvernement Roumain des conseils de modération et tâchions de calmer les impatiences du parti qui poussait à la procla-

В съгласие с традиционната благосклонност на императорското правителство към Румъния, аз посъветвах княз Карл, посредством неговия дипломатически агент³⁰⁰ в Цариград, незабавно да помисли за приятелско споразумение със заинтересованите, което после да бъде предложено на преценката на немското правителство. След нелесни преговори бе постигнато подобно решение: бяха договорени основите на споразумение с държателите на облигации "Щрусберг"; бе подписана нова конвенция с компанията "Блайхрьодер & Ханземан", а Берлинският кабинет заяви, че е удовлетворен. От наша гледна точка, преди всичко беше важно мрежата "Щрусберг" да не мине окончателно в ръцете на австро-унгарска компания. В същност, чрез дунавското корабоплаване, чрез зависимостта, с която тяхната търговия и промишленост държат Румъния, чрез броя на техните поданици, австро-унгарците са в състояние да упражняват голямо влияние в тази страна. Тяхната позиция би станала преобладаваща, ако бяха успели официално да заместят компанията "Щрусберг", вземайки под свой контрол всички железници на Румъния, каквото те не биха пропуснали да направят без съпротивата, която им противопоставихме от страна на самите румънци.

След урегулирането на въпроса "Щрусберг", правителството на княз Карл се изправи пред серия други трудности, създадени му от западните държави. Ще спомена само постъпките по повод бератите от Портата, с каквито се искаше да бъдат снабдени чуждите консули в Румъния, поведението на Великите сили във връзка с арестуването на гръцкия консул³⁰¹ в Браила и, накрая, тяхната намеса във въпроса за евреите³⁰² по повод безредиците в Измаил. Неизменният ни стремеж бе да поддържаме у Портата благоразумна и съдържана позиция. Като сами отказахме да се присъединим към постъпките, направени в Букурещ в полза на израилтяните, ние попречихме на турското правителство да се поддаде на западните внушения и да приеме принципа за европейска намеса, която тази народност търси да предизвика във всяка страна, където има многобройно нейно население. От друга страна, препоръчахме на румънското правителство умереност и се стараехме да намалим нетърпението на партията, която напираше да

mation de l'indépendance. Les questions depuis longtemps en suspens du titre des Principautés, de la monnaie, de la création d'un ordre de chevalerie etc., n'ont pas encore reçu de solution, la situation ne se prêtant pas à un arrangement à l'amiable de ces difficultés entre la Porte et la Roumanie.

La situation troublée de l'Eglise Moldo-Valaque a enfin reçu au mois de janvier de l'année 1873 une solution qui fait espérer à une entente prochaine avec le Siège Œcuménique. Depuis longtemps la négociation entamée à ce sujet avec le Patriarche Œcuménique n'avancait qu'avec la lenteur inhérente à toutes les questions religieuses. Elle a subi plus d'un temps d'arrêt, mais notre intervention conciliante a eu pour conséquence d'aplanir les difficultés, d'arrondir les angles et de ramener les deux parties à une plus juste appréciation de leurs intérêts. En réponse à une lettre du Prince Charles datée du 12 décembre 1869, le Patriarche Grégoire par un épître daté du 25 janvier [1870] accepta dans son ensemble le projet de règlement ecclésiastique roumain et consentit à reconnaître le métropolitain de Moldavie et les autres évêques nommés par le Prince Couza. Les négociations n'ont pas abouti définitivement. Malgré cela la loi destinée à régler la situation a été adoptée à la Chambre roumaine en janvier 1873 sans d'ailleurs trop s'écarter des concessions aux quelles nous avons amené le patriarche Grégoire. Ainsi la nouvelle constitution de l'Eglise Roumaine, en la faisant sortir de l'état chaotique et dégradant où elle se trouvait depuis l'arrivée du Prince Couza au pouvoir, lui assure une autonomie complète qui émancipe définitivement le clergé roumain de l'influence du Phanar tout en laissant une porte ouverte à un arrangement avec le Siège Œcuménique qui donnerait à la nouvelle église une base canonique.

Sous le Grand Vézirat de Mehmed Ruchdi Pacha, Khalil Chérif poursuivant l'idée de l'ex-Grand Vézir Mithad Pacha, a failli faire prendre à la Porte vis-à-vis de la Roumanie, ainsi que de la Serbie une attitude qui aurait pu compliquer sérieusement la situation politique en Orient, si on lui en avait laissé le temps. Appartenant au groupe de la *"Jeune Turquie"* qui recherche la consolidation de l'Empire Ottoman dans l'union islamique d'un côté et de l'autre dans l'extension des droits de la Porte sur les états

обявява независимост. Всящите от дълго време въпроси за името на Княжествата, за паричната единица, за учредяването на орден и пр.³⁰³ оставаха неразрешени, тъй като положението не даваше възможност за уреждане по приятелски начини на тези трудности между Портата и Румъния.

През ян. 1873 неуреденото положение на Молдо-влашката църква най-сетне получи решение, което дава надежди за скорошно спогождение с Вселенския престол. Отдавна започналите преговори за това с Вселенския патриарх напредваха с присъщата на всички религиозни въпроси бавност. Те неведнъж бяха прекъсвани, но нашата помирителна намеса доведе до изглаждане на трудностите, до заобляне на ъглите и до по-вярна преценка и от двете страни на техните интереси. В отговор на писмо на княз Карл от 12 дек. 1869, патриарх Григорий, с послание от 25 ян. [1870], прие като цяло проекта за румънски църковен правилник и се съгласи да признае Молдавския митрополит и другите епископи, назначени от княз Куза. Преговорите не приключиха окончателно. Въпреки това, предназначеният да уреди положението закон бе гласуван от румънския парламент през ян. 1873, без, впрочем, да се отдалечава особено от отстъпките, за които бяхме убедили патриарх Григорий. Така новата конституция на Румънската църква, изваждайки я от хаотичното и принижено състояние, в която тя се намираше от идването на княз Куза на власт, ѝ осигурява пълна автономия, освобождаваща окончателно румънското духовенство от влиянието на Фенер, оставяйки същевременно отворена врата за споразумение с Вселенския престол, което ще даде на новата Църква канонична основа.

При великото везирство на Мехмед Рушди паша, Халил Шериф, работещ за идеите на бившия велик везир Мидхат паша, не успя да накара Портата да заеме, спрямо Румъния, както и спрямо Сърбия, позиция, която би могла, ако му бе оставено време за това, сериозно да усложни политическото положение в Ориента. Принадлежащ към групата на *"Млада Турция"*, която иска да заздрави Османската империя чрез ислямския съюз, от една страна, и чрез разширяване правата на Портата над васалните страни, от друга, Халил Шериф и Мид-

vassaux, Khalil Chérif et Mithad prenaient pour modèle de leurs aspirations l'Union Allemande et rêvaient de faire à la Serbie et à Roumanie une position analogue à celle qu'occupent dans l'Empire Germanique la Bavière, le Wurtemberg, le Grand Duché de Bade ou la Saxe. C'était évidemment un moyen déguisé d'incorporer les vassaux dans l'Empire. Le principal but qu'on avait eu en vue était en premier lieu l'unification de l'armée ottomane avec celle de ses vassaux. Ils avaient d'abord eu l'intention d'arranger cette affaire secrètement de nous, et Khalil Chérif Pacha avait sondé sir H. Elliot, le Comte de Vogüé, le Comte Ludolf et enfin Mr de Keudell avec prière de ne pas me parler des projets de la Porte.

Mais le représentant d'Allemagne ayant fait observer au Ministre ottoman des Affaires Etrangères que le consentement préalable de la Russie était une condition essentielle pour la réussite d'une négociation de cette nature, Khalil Chérif se décida à m'en parler en novembre 1872. En me faisant des ouvertures à ce sujet il me dit que toutes les Puissances Européennes avaient gagné quelque chose dans ces dernières années, qu'elles s'étaient agrandies et consolidées, mais que la Turquie seule était restée dans la même position, entourée d'états vassaux, dont la situation hybride et les prétentions ambitieuses ne cessaient de lui susciter des embarras. Cet état de choses devait, selon lui, être modifié; il fallait chercher des combinaisons nouvelles qui fussent de nature à satisfaire les aspirations légitimes des états placés sous la suzeraineté du Sultan, tout en offrant à la Porte des gages de sécurité qui devraient consister dans l'incorporation des troupes roumaines et serbes dans l'armée ottomane.

Khalil Chérif Pacha donna également connaissance de son projet aux Agents du Prince Charles et du Prince Milan en promettant à l'un et à l'autre le règlement de toutes les "petites" réclamations des deux Principautés - reconnaissance du titre ["Roumanie"], monnaies et décorations nationales, jonction de chemins de fer etc. Tant le Prince Ghica que Mr Christitch se montrèrent très alarmés de ce projet: ils comprenaient les dangers auxquels leurs pays seraient exposés, si, en échange de quelques concessions faites à leur amour propre, on leur retirait les bénéfices des traités et capitulations qui forment le palladium de leur existence nationale. Je n'eus pas de peine à faire comprendre au Grand Vézir l'impos-

хат взеха за модел на своите домогвания Германския съюз и мечтаеха да поставят Сърбия и Румъния в положението, което в Немската империя заемат Бавария, Вюртемберг, великото херцогство Баден или Саксония. Очевидно, това бе замаскиран начин за включване на васалните държави в империята. Основната цел бе обединяването на османската армия с армиите на нейните васали. Първоначално намерението било тази работа да се уреди тайно от нас, като Халил Шериф паша сондирал сър Х. Елиът, граф дьо Вогюе, граф Лудолф и накрая г-н Койдел с молба да не ми казват за проектите на Портата.

Но тъй като германският представител обърнал внимание на османския външен министър, че предварителното съгласие на Русия е съществено условие за успеха на преговори от подобно естество, Халил Шериф реши да ми говори за това през ноем. 1872. Като начало той ми каза, че през последните години всички европейски държави спечелили по нещо, уголемили се и се заздравили, но че единствено Турция останала в същото положение, заобиколена от васални държави, нееднородното положение и амбициозните претенции на които не преставали да ѝ създават главоболия. Това, според него, трябвало да се промени; трябвало да се търсят нови комбинации, годни да задоволят законните стремежи на поставените под сюзеренитета на султана държави и в същото време да предложат на Портата гаранции за сигурност, изразяващи се във включване на румънските и сръбските войски в османската армия.

Халил Шериф паша запозна със своя проект и дипломатическите агенти на княз Карл и княз Милан, обещавайки и на единия, и на другия уреждане на всички "малки" оплаквания на двете княжества - признаване на името ["Румъния"]³⁰⁴, на националните монетни единици и декорации, свързване на железниците и пр. Както княз Гика, така и г-н Христич се показаха силно разтревожени от този проект: те разбираха опасностите, на които техните страни ще бъдат изложени, ако, в замяна на някои отстъпки за тяхното самолюбие, биха били лишени от предимствата на договорите и капитулациите, които са опората на тяхното национално съществуване. Без усилие убедих великия везир, че планът на Халил Шериф е практически неизпълним и че даже е

sibilité pratique que rencontrerait la mise à exécution du projet de Khalil Chérif et même le danger qu'il y aurait pour la Porte d'accorder à Belgrade et à Bucarest tout ce qu'on pouvait y désirer et d'envoyer en même temps des pachas pour prendre possession des armées respectives des deux Principautés. Mehmed Ruchdi Pacha traita tout le projet d'enfantin et en rejeta la responsabilité sur la légèreté de Khalil Chérif et de Mithad en tachant cependant d'absoudre le premier. Toute l'affaire tomba ainsi dans l'eau, malgré l'appui que lui avaient prêté dans le début les représentants d'Angleterre et d'Autriche-Hongrie.

Cette manière sommaire d'entamer une question d'une si grande portée politique prouve suffisamment la légèreté des promoteurs de l'idée de la consolidation de l'Empire Ottoman aux dépens de ses vassaux. Mithad, Khalil Chérif et consorts sont incontestablement des hommes d'Etat dangereux pour leur pays aussi bien que pour le repos de l'Europe. Cependant avec l'instabilité des administrations ottomanes, il n'est pas impossible que l'un d'eux n'arrive au pouvoir et ne reprenne l'idée mise inconsidérément en avant en 1872. Mais on peut être sûr d'avance que ces projets n'auront dans l'avenir pas plus de chances de réussite qu'il n'en on eu à cette époque. Il est évident que les états vassaux de la Turquie ne consentiront jamais de bon gré à modifier leur position dans le sens désiré par la *"Jeune Turquie"*. Le Prince Charles de Hohenzollern refuserait catégoriquement de recevoir pour commander ses troupes un pacha turc. Les Serbes s'accommoderaient tout aussi peu du retour sous la férule militaire de leurs anciens oppresseurs.

Quoiqu'il en soit l'incorporation des troupes serbes et roumaines dans l'armée ottomane entraînerait à la suite une série de questions financières, économiques et administratives qui ne pourraient être réglés qu'au prix de modifications profondes à apporter aux stipulations des traités fondamentaux concernant la Turquie. Une conférence serait seule compétente à se prononcer sur cette matière et elle reconnaîtrait, selon toute probabilité, l'impossibilité pratique du projet d'unification militaire. Il est à remarquer cependant que si cette conférence avait jamais lieu, elle nous donnerait l'occasion de revendiquer en face des Grandes Puissances réunies une rectification de notre frontière du côté de la Bessarabie, que

опасно за Портата да даде на Белград и на Букурещ всичко, което по този повод те биха поискали, изпращайки в същото време паши, които да оглавят армиите на двете княжества. Мехмед Рушди паша сметна плана за детински и хвърли отговорността за това върху лекомислието на Халил Шериф и на Мидхат, стараяйки се все пак да оправдае първия. Прочее, работата си провали, въпреки че първоначално бе подкрепена от представителите на Англия³⁰⁵ и на Австро-Унгария³⁰⁶.

Такъв несериозен начин за поставяне на въпрос от такова политическо значение достатъчно добре говори за лекомислието на онези, които смятат да заздравят Османската империя за сметка на нейните васали. Мидхат, Халил Шериф и тям подобните безспорно са държавници, опасни не само за тяхната страна, но и за спокойствието в Европа. Поради нестабилността на османските правителства, обаче, не е невъзможно някой от двамата да се върне на власт и да подеме отново идеята, така необмислено издигната през 1872. Но можем предварително да сме сигурни, че и в бъдеще тези проекти няма да имат повече шансове за успех, отколкото имаха на времето. Очевидно е, че васалните на Турция държави доброволно никога не биха се съгласили да променят положението си в желаната от *"Млада Турция"* посока. Княз Карл фон Хоенцолерн щеше категорично да откаже турски паша да командва неговите войски. Сърбите също не биха приели да се върнат под военното командване на своите някогашни потисници.

Както и да е, включването на сръбските и румънските войски в османската армия би породило последователно цяла поредица от финансови, икономически и административни проблеми, които биха могли да бъдат решени единствено с цената на съществени промени в основните договори, засягащи Турция. Само международна конференция би била компетентна да се произнесе по този въпрос и тя по всяка вероятност би констатирала практическата неприложимост на проекта за обединяване на войските. Следва, обаче, да се отбележи, че ако някога такава конференция все пак се проведе, тя би ни дала повод да претендираме пред събралите се Велики сили за ректификация на нашата граница откъм Бесарабия, каквато би трябвало да

nous aurions localement préparée par les moyens indiqués dans une autre partie de ce travail. Aucun reproche ne saurait nous être adressé pour une semblable réclamation; ce serait les Turcs, eux-mêmes, qui en soulevant la question de l'union militaire ottomane dans un but évident d'hostilité et de défiance à notre égard, nous auraient mis dans le cas de légitime défense et justifié de notre part la recherche d'une ligne de frontière moins désavantageuse.

La chute de Khalil Chérif qui suivit de près sa boutade "*d'unification militaire*", amena un apaisement dans les relations de la Porte avec la Roumanie. La discussion porte aujourd'hui sur un autre sujet - le renouvellement prochain des traités de commerce conclus par la Porte en 1862 a mis sur le tapis la question de leur force obligatoire pour les Principautés vassales et du droit de celles-ci de conclure des actes internationaux. En abandonnant le terrain du Traité de Paris et de la Convention de 1858, les Roumains font découler ce droit des anciennes capitulations du XIV, XV et XVI siècles. Selon eux ces antiques immunités confirmées par le Traité d'Andrinople [1829] et que l'Europe n'a fait que sanctionner en 1856 sur la demande de notre Plénipotentiaire, constituent la véritable charte de l'autonomie nationale et ne restreignent que dans des cas exclusifs la souveraineté du pays en liens de vassalage. La Porte, au contraire, dit avoir toujours ignoré le texte authentique de ces documents qui n'ont pas empêché anciennement de disposer en maître de la Roumanie et ne reconnaît comme restriction de la souveraineté que les stipulations du Traité de Paris. L'Orient est le pays des malentendus dans l'ordre de choses légal qu'on laisse souvent à l'état de contestation, tout en recherchant un *modus vivendi* provisoire. La Porte et la Roumanie gardèrent chacune pour soi l'interprétation à donner à leurs rapports au point de vue théorique.

Afin d'éviter des malentendus dans la pratique j'avais primitivement conseillé aux ministres turcs de trouver dans la question des traités de commerce une solution qui, tout en étant acceptable pour les Principautés vassales (il est bien entendu que la Serbie réclame les mêmes droits que la Roumanie), puisse sauvegarder la dignité et les droits du Gouvernement Ottoman dans la mesure de la stricte nécessité. La Porte abandon-

приготвим на място чрез средствата, указани другаде³⁰⁷ в настоящата работа. Никакъв упрек не би могъл да ни бъде отправен по повод подобно искане; самите турци биха били тези, които, повдигайки, очевидно от враждебност и недоверие към нас, въпроса за османски военен съюз, биха ни поставили в положение на законна самоотбрана и биха оправдали нашия стремеж към не толкова неизгодна гранична линия.

Падането на Халил Шериф, което дойде непосредствено след неговата прищявка за "*обединяване на войските*", доведе до успокоение в отношенията на Портата с Румъния. Сега се обсъжда друга тема - скорошното подновяване на сключените от Портата през 1862 търговски договори постави въпроса дали те са задължителни за васалните княжества и за правото на последните да бъдат страна в международни актове. Изоставяйки почвата на Парижкия договор и на конвенцията от 1858, румънците основават това право на старите капитулации от 14-16 в. Според тях, тези древни, потвърдени от Одринския договор [1829], привилегии, които Европа просто санкционира през 1856 по искане на нашия пълномощник, съставляват истинската харта на тяхната национална автономия и само в изключителни случаи ограничават с връзки на васалитет суверенитета на страната. Портата, напротив, заявява, че никога не е признавала автентичността на тези документи, които не са й пречили в определено време да се разпорежда като господар на Румъния, и като ограничения на суверенитета признава само клаузите на Парижкия договор. В Ориента съществуват недоразумения относно законността на нещата, които често биват оставяни в спорно състояние, като в същото време се търсят временни решения. Портата и Румъния запазиха всяка за себе си интерпретациите, които от теоретическа гледна точка следва да получат техните взаимоотношения.

За да избягна практически недоразумения, първоначално бях посъветвал турските министри да намерят на въпроса за търговските договори такова решение, което, бидейки приемливо за васалните княжества (разбира се от само себе си, че Сърбия претендира за същите права като Румъния), може същевременно да запази, в необходимата степен, достойнството и правата на османското правителство. Порта-

nerait aux principautés le droit de faire un tarif spécial, tout en maintenant en principe pour tout l'Empire la validité des traités de commerce qui seraient conclus par la Puissance suzeraine. En hésitant à prendre cette décision la Porte a perdu l'occasion de sortir avec honneur de la situation difficile où elle s'est placée. Le Comte Andrassy, agissant sous la pression de l'opinion publique en Hongrie, a prescrit au Comte Zichy d'exiger, péremptoirement des Turcs le droit réclamé par les Principautés. Les démarches faites à cet effet par mon collègue n'ayant cependant pas eu de succès, la question est traitée aujourd'hui de concert avec moi et le représentant d'Allemagne. La Porte devra finir par céder à cette pression puissante, d'autant plus que les Chambres roumaines viennent d'adopter un nouveau règlement douanier qui préjuge la question du traité de commerce en établissant des tarifs comme mesure administrative. Mais Hussein Avni, comptant suivre l'exemple d'Aali Pacha dans des circonstances analogues, semble vouloir laisser se produire un fait accompli en l'acceptant tacitement après coup et tout en sauvegardant les droits suzerains du Sultan par une circulaire aux représentants de la Porte à l'étranger. Les Puissances aussi bien que les Principautés n'auraient rien à objecter à une résistance aussi platonique.

Les démonstrations qui eurent lieu à Bucarest, tant à la Chambre des députés que dans le public et dans la presse, à l'occasion de l'admission d'un Agent Roumain à Saint-Petersbourg, sont un symptôme des sentiments sympathiques qui s'affirment de plus en plus dans la Principauté à l'égard de la Russie. C'est avec une vive satisfaction que je constate sous ce rapport la différence essentielle dans la situation en 1864 et en 1874. Il y a dix ans les Roumains nous considéraient comme leurs ennemis les plus dangereux et cherchaient même à s'appuyer sur les Turcs pour nous faire de l'opposition. Aujourd'hui ces sentiments ont complètement disparu, quoique nous soyons avec la Porte en meilleurs termes qu'autrefois. Il s'ont laissé subsister que la reconnaissance que la Principauté nous doit pour la protection que nous lui avons accordée depuis le commencement du siècle, lorsque nous étions seuls à défendre ses droits, ainsi que pour notre attitude conséquente et bienveillante à son égard pendant ces dernières années. Les Roumains ont compris que nous les avons constam-

та би могла да остави на княжествата правото да въвеждат специални тарифи, по принцип запазвайки за цялата империя валидността на търговските договори, които би сключила държавата-сюзерен. Докато се колебаеше дали да вземе такова решение, Портата пропусна шанса за излизане с чест от трудното положение, в което се бе поставила. Граф Андраши, под натиска на унгарското обществено мнение, предписа на граф Зичи да поиска категорично от турците правото, за което претендираха княжествата. Тъй като, обаче, направените с тази цел постъпки от моя колега не се увенчаха с успех, въпросът сега се решава съвместно от мен и германския представител³⁰⁸. Накрая Портата ще трябва да отстъпи пред този мощен натиск, толкова повече че румънският парламент току-що одобри митнически правилник, който предreshава въпроса за търговския договор, въвеждайки тарифи като административна мярка. Но Хюсеин Авни, възнамерявайки да следва примера на Али паша при подобни обстоятелства, изглежда иска да остави да се създаде свършен факт, който мълчаливо след това да приеме, запазвайки сюзеренните права на султана чрез циркуляр до представителите на Портата в чужбина. Както Великите сили, така и княжествата, не биха имали нищо против толкова платоническа съпротива.

Демонстрациите, които станаха в Букурещ както в камарата на депутатите, така и сред обществото и в пресата, по повод приемането³⁰⁹ на румънски дипломатически агент в Санкт-Петербург, са признак на все по-видимите в Румъния симпатии към Русия. С истинско задоволство констатирам съществената разлика в това отношение между положението в 1864 и в 1874. Преди десет години румънците ни смятаха за най-опасните си противници и даже търсеха подкрепата на турците за да ни се противопоставят. Днес тези чувства са напълно изчезнали, при това отношенията ни с Портата са по-добри от когато и да било. Остана само признанието, че княжеството ни е задължено за покровителството, което му оказваме от началото на века, когато бяхме единствените, които защитаваха неговите права, както и за нашата последователна и благосклонна към него позиция през последните години. Румънците разбраха, че непрекъснато сме ги защитавали по

ment défendus d'une manière généreuse et désintéressée, tandis que l'Occident les exploitait et ne leur témoignait de la sympathie que pour entretenir leurs défiances à notre égard et les priver ainsi du seul appui qui peut leur être véritablement utile. Oubliant les folles espérances d'agrandissement territorial promis naguère par la France, reniant l'idée de se soumettre à la couronne des Habsbourg avec une position analogue à celle de la Hongrie, ne songeant plus qu'avec horreur à la consolidation des liens avec la Porte dans des vues hostiles à la Russie, la Roumanie ne songe plus aujourd'hui qu'à former avec notre coopération un petit royaume dans le genre de la Belgique, jouissant des droits de la souveraineté complète, garanti par l'Europe et neutralisé pour le cas de guerre entre ses puissants voisins.

Serbie. - Je ne m'étais pas trompé en prédisant que le voyage à Livadia du Prince de Serbie et du Premier Régent aurait de bons résultats. Nous n'avons eu, en effet, qu'à nous féliciter sous tous les rapports de la conversion que le prestige personnel de notre Auguste Maître a opéré sur Mr Blasnavatz et de l'impression profonde produite sur le Prince Milan par l'accueil paternel dont Sa Majesté Impériale a daigné l'honorer. Les résultats favorables de cette double et puissante cause ont pu être constatés dans les relations du Gouvernement Serbe avec les Magyars, dans ses rapports avec l'"Omladina", dans son attitude à l'égard des Slaves de l'Autriche et enfin dans la politique de la Principauté à l'égard du Monténégro. Les Régents serbes se disaient décidés à suivre sincèrement les conseils de la Russie; ils comprenaient que la Turquie et les Puissances Occidentales verraient assurément de mauvais œil cette attitude et créeraient, peut être, des difficultés à la Principauté, mais ils pensaient qu'il ne fallait pas se décourager, car l'essentiel était de répondre aux vœux unanimes de toute la nation. Ainsi qu'il fallait s'y attendre les excitations contre les Serbes n'ont pas manqué à Constantinople de la part des représentants occidentaux, surtout du ministre d'Autriche-Hongrie, qui tâchaient d'éveiller les susceptibilités des Turcs à l'occasion du voyage de Livadia. Si ces excitations ne produisirent pas d'effet à la Porte, il faut l'attribuer principalement à nos bons rapports avec le Grand Vézir Mahmoud Pacha. Les Turcs se demandaient pourquoi le Prince de Serbie

един благороден и безкористен начин, докато Западът ги е използвал и им е демонстрирал симпатия единствено за да поддържа недоверчивостта им към нас и така да ги лиши от единствената опора, която може да им бъде истински полезна. Забравяйки лудите надежди за териториално уголемяване, което някога ѝ бе обещала Франция, отказвайки се от идеята да се подчини на Хабсбургската корона със статут подобен на унгарския, допускайки единствено с ужас заздравяване на връзките с Портата с враждебна на Русия цел, днес Румъния мисли само как с наша помощ да образува неголямо кралство от рода на Белгия, което да се радва на пълен суверенитет, да е гарантирано от Европа и да има право на неутралитет в случай на война между могъщите си съседи.

Сърбия. - Не се излъгах, предсказвайки, че пътуването в Ливадия³¹⁰ на сръбския княз и на първия регент ще има добри резултати. В действителност, можехме само във всяко отношение да се поздравим за обратата, който настъпи у г-н Блазнавац под въздействие на личния престиж на нашия Августейши Господар, и за дълбокото впечатление, произведено върху княз Милан от бащинския прием, с който Негово Императорско Величество благоволи да го почете. Благоприятните резултати на тази могъща двойна причина можеха да се констатират в отношенията на сръбското правителство с маджарите и с "Омладината", в неговата позиция към славяните в Австрия и най-сетне в политиката на княжеството спрямо Черна гора. Сръбските регенти заявиха, че са решени искрено да следват съветите на Русия; те разбраха, че Турция и западните Велики сили сигурно ще погледнат с лошо око на такава политика и, може би, ще създадат трудности на княжеството, но смятаха, че не бива да се обезсърчават, защото основното бе да се даде израз на единодушните желаниа на цялата нация. Както следваше да се очаква, в Цариград не мина без антисръбски подстрекателства от страна на западните, особено австро-унгарския³¹¹, представители, които целяха да събудят докачливостта на турците по повод пътуването в Ливадия. Ако тези подстрекателства не произведоха никакъв ефект върху Портата, това трябва да се отдаде главно на добрите ни отношения с великия везир Махмуд паша. Турците се питаха защо сръбският княз най-напред не се бе появил в

n'avait pas paru d'abord à Constantinople, ainsi que l'exigeait son devoir de vassal et ne s'était pas donné la peine de solliciter préalablement l'autorisation de son Suzerain. Mais le Sultan, lorsque ces rumeurs parvinrent jusqu'à lui, se dit trop persuadé des sentiments d'amitié de l'Empereur de Russie à l'égard la Turquie pour qu'il lui fût possible de mal interpréter incident ou d'en exagérer la portée.

La Porte avait espéré qu'après sa majorité le Prince Milan viendrait, recevoir l'investiture à Constantinople, se basant sur le précédent du Prince Michel et surtout du Prince Charles de Roumanie. Cette attente ayant été déçue et les démonstrations, qui eurent lieu à Belgrade à l'occasion des fêtes de la majorité de Son Altesse, ayant produit sur les Turcs une mauvaise impression, les relations du Gouvernement Ottoman avec la Serbie subirent une altération sensible. Poussée par l'Autriche-Hongrie la Porte témoignait une certaine hostilité à la Principauté surtout après la chute de Mahmoud Pacha et pendant que Khalil Chérif occupait le Ministère des Affaires Etrangères. Les griefs étaient en premier lieu d'une nature assez vague: elle reprochait au Prince Milan de ne pas se livrer à des manifestations de dévouement et de vénération pour le Suzerain; elle se montrait froissée par la proclamation adressée au peuple serbe par le Prince le jour de son avènement au pouvoir et qui faisait allusion aux traditions de la famille Obrénovitch; elle se plaignait des tendances de la Serbie qui lui paraissait vouloir de plus en plus traiter d'égal à égal avec le Sultan. Sur le terrain pratique le Gouvernement Ottoman se montrait mécontent de ce que le tribut de la Serbie tardait à être acquitté ainsi que de l'insistance que la Principauté mettait dans la question du Petit Zvornik et des chemins de fer qui étaient en négociation depuis plusieurs années. La crainte de voir le Prince Milan s'affranchir de l'obligation de venir à Constantinople pour se présenter au Sultan se retrouvait toujours, en fin de compte, au fond de ces griefs.

En profitant des irrégularités commises par le Gouvernement de Belgrade, Khalil Chérif Pacha semblait vouloir profiter des avantages du moment pour frapper contre la Serbie un coup décisif. J'ai déjà indiqué les tendances de ce Ministre aventureux et des partisans de la "*Jeune Turquie*" de resserrer les liens de l'Empire Suzerain avec les vassaux soit en

в Цариград, както го изисква неговият дълг на васал, и не си бе дал труда предварително да изпроси позволение от своя сюзерен. Но султанът, когато тези роптания стигнаха до него, заяви, че е твърде сигурен в приятелските чувства на руския император към Турция за да тълкува зле инцидента или за да преувеличава неговото значение.

Портата, имайки предвид прецедента с княз Михаил и особено с княз Карл Румънски, се бе надявала, че, след като навърши пълнолетие, княз Милан ще дойде да получи инвеститурата си в Цариград. Тъй като това очакване не се оправда и тъй като демонстрациите, които станаха в Белград по случай празнуването пълнолетието на Негово Височество, направиха лошо впечатление на турците, отношенията на османското правителство със Сърбия чувствително се влошиха. Подтиквана от Австро-Унгария, Портата прояви определена враждебност спрямо княжеството, особено след падането на Махмуд паша и през времето, когато Халил Шериф оглавяваше външното министерство. Първоначално недоволството бе твърде неопределено: Портата упрекваше княз Милан, че не показал преданост и почит към своя сюзерен; тя се показваше засегната от прокламацията, адресирана от княза към сръбския народ в деня на поемане на властта, в която се намекваше за традициите на фамилията Обренович; оплакваше се от тежненията на Сърбия, която ѝ се струваше, че все повече и повече иска да е на равна нога със султана. В практически план османското правителство демонстрираше недоволство, че Сърбия бави плащането на данъка си и проявява настойчивост относно Мали Зворник и железниците, за които се преговаряше от няколко години. На дъното на тези недоволства, в крайна сметка, неизменно стоеше страхът, че княз Милан ще се освободи от задължението да дойде в Цариград за да се представи на султана.

Вземайки повод от извършените от белградското правителство нередности, Халил Шериф паша изглежда искаше да се възползва от възможностите на момента за да нанесе решителен удар на Сърбия. Вече отбелязах³¹² стремежите на този авантюристичен министър и на партизаните на "*Млада Турция*" да затегнат връзките на империята-сюзерен с васалите било чрез анулиране на привилегиите, на които

annulant les privilèges dont jouissent ces derniers, soit en leur en accordant de nouveaux dans le domaine administratif en échange de l'abandon par eux de l'indépendance militaire au moyen de l'incorporation de leurs troupes dans l'armée ottomane. Or, comme il pouvait y avoir danger à attaquer les deux Principautés simultanément on en était venu au projet de les réduire une à une, en puisant des encouragements pour un pareil mode d'action dans le succès de cette politique vis-à-vis de la Grèce en 1868-69. Tant que la Porte usait de ménagements à l'égard des Grecs pour complaire aux Puissances Européennes, l'insurrection Crétoise durait; mais dès qu'elle se fut décidée à brusquer les choses - et Khalil Chérif alors Mustéchar des Affaires Etrangères avait été pour beaucoup dans cette résolution - le danger disparut, et les Grecs eux-mêmes, loin d'en avoir gardé rancune à la Porte, recherchèrent quelque temps plus tard son amitié et devinrent ses plus fidèles alliés contre les slaves. Si cet exemple parle en faveur du procédé même, le moment semblait en 1872 à Khalil Chérif exceptionnellement propice pour son application à la Serbie.

Depuis la mort du Prince Michel, la situation de cette Principauté s'était modifiée au détriment de son prestige antérieur. Une attaque contre la Serbie aurait été, il y a de cela six ans, le signal d'un soulèvement général des chrétiens de l'Empire Ottoman. Il n'en était plus de même depuis cette époque. Les Grecs, naguère forcément alliés ardents du Prince Michel, sont devenus les adversaires des slaves et la Porte espérait pouvoir compter sur leur coopération morale et matérielle dans la lutte qu'elle entreprendrait pour combattre les Serbes. Ceux-ci d'ailleurs n'ont pas profité du temps dans la même mesure que les Turcs: tandis que l'armée ottomane a fait des progrès notables, les troupes serbes sont loin de pouvoir lui tenir tête, tant sous le rapport numérique, que par l'organisation et l'armement - et il suffirait à la Porte de jeter brusquement en Serbie 40 à 50 mille hommes pour mettre en péril la Principauté, qui pourrait bien être cernée d'autre part par l'Autriche-Hongrie. Si toutes ces considérations militaient, aux yeux des patriotes turcs, en faveur d'une action énergique de la Porte, elles devraient inspirer aux Serbes la plus grande prudence. Malheureusement ces derniers se laissèrent entraîner, lors des ouvertures

тези последните се радваха, било чрез даване на нови такива в административната сфера срещу отказ от тяхна страна от военна независимост посредством включване на техните войски в османската армия. Прочее, тъй като едновременната атака срещу двете княжества можеше да е опасна, беше се стигнало до проекта за подчинението им едно по едно, като насърчения за такъв начин на действие се черпеха от успеха на подобна политика спрямо Гърция през 1868-69. Критското въстание продължаваше само докато Портата щадеше гърците за да се хареса на европейските Велики сили; щом обаче тя реши да приложи сила - а Халил Шериф, тогава министър на външното министерство, имаше голям дял във вземането на това решение - опасността изчезна, като гърците, далеч от да бъдат злопапетни по този повод към Портата, след известно време сами потърсиха нейното приятелство и станаха нейните най-верни съюзници срещу славяните. Ако този пример говори в полза на самото използвано средство, то през 1872 моментът изглеждаше на Халил Шериф изключително благоприятен за негово приложение спрямо Сърбия.

След смъртта на княз Михаил положението на това княжество се промени в ущърб на неговия предишен престиж. Преди шест години една атака срещу Сърбия би била сигнал за общо въстание на християните от Османската империя. После нещата се промениха. Гърците, по необходимост до неотдавна пламенни съюзници на княз Михаил, станаха врагове на славяните и Портата се надяваше, че ще може да разчита на тяхното морално и материално сътрудничество в борбата, която тя би предприела срещу сърбите. Последните не се възползваха от времето в същата степен като турците: докато османската армия отбеляза забележителен напредък, сръбските войски са далеч от да могат да й се противопоставят, както откъм численост, така и откъм организация и въоръжение; на Портата би стигнало внезапно да хвърли в Сърбия 40-50 хиляди души за да застраши княжеството, което пък от другата страна би могло да бъде обкръжено от Австро-Унгария. Ако тези [военни] съображения в очите на турските патриоти работят в полза на енергични действия от страна на Портата, те би трябвало да внушават на сърбите най-голямо благоразумие. За съжаление, последните, по време на предложенията за военно обеди-

à propos de l'unification militaire, à des aveux compromettants, en parlant des aspirations du parti serbe avancé vers l'annexion de la Bosnie et de l'Herzégovine à la Serbie.

Tout en tenant à l'Agent Serbe à Constantinople un langage pacifique, je ne lui dissimulai pas les luttes que l'avenir réservait nécessairement à son pays, car un combat suprême avec les Turcs semble être arrêté dans les décrets inexorables de l'histoire et la Serbie doit s'y préparer, sous peine de faillir à la mission qui lui est réservée par la Providence. *“Vos entretiens avec les Ministres Turcs, ai-je dit à Mr Christitch lorsqu'il quittait le poste d'Agent près la Sublime Porte, ont dû Vous prouver suffisamment que le Gouvernement Ottoman ne consentirait jamais de bonne grâce à la réalisation de la “grande idée” serbe en vous accordant l'annexion administrative des provinces slaves. Évitez donc soigneusement à l'avenir d'éveiller les soupçons de la Porte, mais travaillez avec persévérance, ardeur et sagesse à vos préparatifs militaires, pour ne pas être pris au dépourvu lorsque le danger sera imminente”.*

Ces conseils étaient d'autant plus nécessaires à la Serbie qu'elle avait perdu à la fin du mars 1873 son homme d'Etat le plus marquant, le Général Blasnavatz, qui depuis la majorité du Prince avait échangé sa position du premier Régent contre celle du premier Ministre de la Principauté. On ne peut que rendre justice aux qualités du défunt Ministre qui faisait oublier parfois ses nombreux défauts. Capable de se laisser aller à des entraînements irréfléchis, manquant souvent de système dans ses théories, le Général Blasnavatz était cependant un véritable patriote, un homme d'énergie et d'action, capable de vaincre des obstacles pour mettre à exécution un projet qu'il croyait utile. Sa mort laissait un grand vide et devait rendre le jeune Prince encore plus circonspect dans ses rapports avec la Turquie.

Khalil Chérif avait d'ailleurs été remplacé par Rachid Pacha, qui paraissait désireux d'amener une entente avec la Serbie. Je n'hésitai donc pas à conseiller à Son Altesse de venir à Constantinople pour faire disparaître le mécontentement personnel du Sultan qu'on pouvait exploiter contre la Principauté.

няване, изтърваха компрометиращи признания, говорейки за домогванията на крайната сръбска партия към присъединяване на Босна и Херцеговина към Сърбия.

Макар да говорех на цариградския сръбски агент в дух на миролюбие, не скрих от него борбите, които бъдещето по необходимост пази за неговата страна, тъй като битката на живот и смърт с турците изглежда е предопределена от неумолимите закони на историята и Сърбия трябва да се приготи за нея, ако иска да изпълни мисията, която Провидението ѝ е запазило. *“Вашите разговори с турските министри, казах на г-н Христич, когато той напускаше поста “дипломатически агент при Високата Порта”, би трябвало в достатъчна степен да са Ви убедили, че османското правителство доброволно никога не ще ви позволи административна анексия на славянските области и няма да приеме осъществяването по този начин на сръбската “Велика идея”. Прочее, за в бъдеще се старайте да не събуждате подозренията на Портата, като с постоянство, жар и мъдрост увеличавате военната си мощ за да не бъдете сварени неподготвени когато опасността приближи.”*

Тези съвети бяха твърде необходими на Сърбия, тъй като в края на март 1873 тя бе загубила най-изтъкнатия си държавник, генерал Блазнавац, който, след като князът навърши пълнолетие, бе заменил длъжността *“първи регент”* с *“премиер-министър на княжеството”*. Не може да не се признаят качествата на покойния министър, който често правеше да се забравят многобройните му недостатъци. Податлив на необмислени увлечения, често лишен от системност в своите теории, генерал Блазнавац бе, обаче, истински патриот, човек енергичен и деловит, способен да преодолява препятствията в името на проект, който смята за полезен. Неговата смърт остави голяма празнина и трябваше да направи младия княз още по предпазлив в отношенията му с турците.

Междувременно, Халил Шериф бе заменен от Рашид паша, който изглежда желаше да се споразумее със Сърбия. Прочее, не се колебах да посъветвам Негово Височество да дойде в Цариград за да разсее личното недоверие на султана, което би могло да бъде използвано срещу княжеството.

Les Serbes tenaient à subordonner la visite du Prince à l'évacuation du Maly Zvornik et à la fixation du point de jonction des chemins de fer ottomans avec la future ligne de Serbie. Malgré l'appui que nous prêtions à ces réclamations, la négociation n'avancait que lentement. Le Sultan considérait l'évacuation de Zvornik comme une cession territoriale et témoignait une répugnance invincible à y donner son assentiment, tandis que les Ministres Ottomans craignaient même d'aborder cette question se souvenant des reproches qu'on faisait peser sur la mémoire d'Aali Pacha pour la cession des forteresses au Prince Michel. Quant à la question des chemins de fer, elle était pendante depuis l'année 1868. Primitivement les Serbes étaient contraires à tout projet de raccordement. Mais voyant que la Porte avait pris vis-à-vis de l'Autriche-Hongrie l'engagement de continuer ses chemins de fer vers l'Occident par la Bosnie et comprenant d'une part la signification stratégique de cette ligne et de l'autre les désavantages qui résulteraient pour les intérêts commerciaux de la Principauté, si elle était laissée en dehors du réseau ottoman, les Régents sollicitèrent la continuation des nouvelles voies ferrées par la Serbie. Les Ministres Turcs ne se prêtèrent que très difficilement à la négociation qu'ils tâchèrent d'enrayer par tous les moyens en leur pouvoir.

Considérant l'importance primordial de cette question, j'ai concerté tous mes efforts à faire accepter par la Porte la demande serbe, en profitant de ce que la Hongrie ne saurait être contraire à une direction moins occidentale de la nouvelle ligne ferrée, que celle qui aboutirait par la Bosnie à la Croatie autrichienne. Les Turcs offraient aux Serbes la jonction par Novi Bazar, par Widdin ou du côté de la Bosnie. Mais la Principauté ne consentait pas à accepter ces propositions désirant que la voie ferrée en partant de Nisch traversât la Serbie dans toute sa longueur. Après une longue négociation la demande serbe fut néanmoins prise en considération. Rachid Pacha annonça à l'Agent de Serbie à la fin du mars 1874, le consentement de la S. Porte au raccordement du réseau ottoman avec le chemin de fer serbe soit par Widdin, soit par Nisch. Le Gouvernement Princier s'étant naturellement empressé d'accepter le second de ces deux points de jonctions, la question fut ainsi résolue en principe et quelques points de détail ainsi que l'époque de la construction des tronçons respectifs restèrent seuls à discuter.

Сърбите държаха да поставят посещението на княза в зависимост от евакуацията на Мали Зворник и от определянето съединителната точка на османските железници с бъдещата сръбска ж.п. линия. Въпреки нашата подкрепа за тези искания, преговорите напредваха бавно. Султанът смяташе евакуацията на Зворник за териториална отстъпка и демонстрираше непреодолимо отвращение от съгласяване с нея, докато османските министри се страхуваха даже да зачекнат този въпрос, припомняйки си упреците, с които бе обременена паметта на Али паша заради отстъпването на крепостите³¹³ на княз Михаил. Що се отнася до въпроса за железниците, той бе висящ от 1868. Първоначално сърбите бяха против какъвто и да било проект за свързване. Но виждайки, че Портата бе поела ангажимент пред Австро-Унгария да продължи нейните железници на запад през Босна, и разбирайки, от една страна, стратегическото значение на тази линия и, от друга, неизгодите за търговските интереси на княжеството, ако то остане извън османската ж.п. мрежа, регентите поискаха продължение на новите железни пътища през Сърбия. Турските министри много трудно се съгласиха да участват в преговори, които те всячески се стараеха да спъват.

Предвид първостепенната важност на този въпрос, аз съсредоточих всичките си усилия да убедя Портата да приеме сръбското искане, като се възползвах от това, че Унгария не би могла да бъде против едно по-малко западно направление на новата ж.п. линия от това, което през Босна би стигнало до австрийска Хърватия. Турците предлагаха на сърбите свързване при Нови Пазар, при Видин или пък откъм Босна. Обаче княжеството не се съгласяваше да приеме тези предложения, като желаше железницата, тръгвайки от Ниш, да прекоси Сърбия по цялата ѝ дължина. След дълги преговори сръбското искане бе взето под внимание. В края на март 1874 Рашид паша извести на сръбския [дипломатически] агент³¹⁴ съгласието на В[исоката] порта за свързване на османската мрежа със сръбската железница или при Видин, или при Ниш. Тъй като, естествено, княжеското правителство побърза да приеме втората от тези съединителни точки, така въпросът бе решен по принцип; за дообсъждане останаха единствено някои подробности, както и времето за построяване на съответните отсечки.

Simultanément l'arrivée du Prince Milan fut officiellement annoncé à la Porte par l'Agent Princier. Arrivée à Constantinople le 9 mai Son Altesse reçut l'accueil le plus distingué. Les Turcs paraissaient vouloir étouffer dans le bruit des fêtes les réclamations que les Serbes voudraient faire entendre. Mais le jeune Prince, tout en se montrant très satisfait du raccordement des chemins de fer et comprenant que cette affaire était d'un intérêt bien plus réel pour la Principauté que celle de Zvornik, tenait cependant à rehausser son prestige personnel en obtenant un succès dans cette dernière question. Il croyait que le peuple ne se rendrait nullement compte des avantages d'une voie ferrée, tandis que grâce au bruit qui avait été fait autour de l'affaire du petit Zvornik, chaque paysan serbe plaçait la possession de cette localité au dessus des autres réclamations de la Principauté. Je m'employai donc à amener les Ministres Turcs et particulièrement celui des Affaires Etrangères à une solution conforme aux vœux des Serbes. Les négociations conduites entre Rachid Pacha et Mr Marinovitch, avec notre concours, laissaient espérer une solution satisfaisante. Toutefois croyant pouvoir emporter l'affaire directement et induit en erreur sur le compte des dispositions du Sultan par des employés ottomans attachés à sa personne, le Prince Milan eut la malheureuse idée de demander à Sa Majesté une entrevue spéciale pour traiter la question de Zvornik.

Son Altesse ne fut admise auprès du Sultan que le jour de son départ de Constantinople et subit un échec complet auprès de Sa Majesté comme on pouvait d'ailleurs s'y attendre. Le seul résultat de la démarche inconsiderée du jeune Prince fut la destitution de Rachid Pacha, celui de tous les Ministres Ottomans qui était le plus favorable aux Serbes, mais sur lequel on avait fait retomber toute la responsabilité de cette affaire. La question de Zvornik fut ainsi radicalement compromise tandis que le Grand Vézir qui désirait depuis longtemps éloigner Rachid Pacha du Ministère, peut atteindre ce résultat en exploitant l'impression produite sur le Sultan par sa dernière discussion avec le Prince de Serbie. Ce n'est que lorsque le temps aura effacé l'impression défavorable du dernier incident,

Едновременно с това пристигането на княз Милан бе официално оповестено на Портата от страна на княжеския [дипломатически] агент. Пристигнал в Цариград на 9 май, Негово Височество бе приет по великолепен начин. Турците изглежда желяеха да заглушат с празничен шум исканията, които сърбите очакваха да бъдат чути. Младият княз, обаче, въпреки че се показва много доволен от свързването на ж.п. линиите и въпреки че разбираше, че тази работа е от много по-действителен интерес за княжеството от въпроса за Зворник, държеше да издигне своя личен престиж, като постигне успех и по него. Той вярваше, че народът изобщо няма да си даде сметка за изгодите от една железница, докато, благодарение на шума, който се бе вдигнал около Мали Зворник, всеки сръбски селянин поставяше притежаването на това населено място над всички други искания на княжеството. Постарах се, прочее, да убедя турските министри, и особено този на външните работи, да вземат решение в съответствие с желанията на сърбите. Проведените с наше съдействие между Рашид паша и г-н Маринович³¹⁵ преговори даваха надежди за задоволително решение. Вярваш, обаче, че ще може пряко да получи исканото и въведен от аташираните към него османски чиновници в заблуждение относно разположенията на султана, княз Милан имà нещастната идея да поиска от Негово Величество специална среща за да обсъди въпроса за Зворник.

Негово Височество бе допуснат при султана едва в деня на своето заминаване от Цариград и претърпя пълен неуспех при Негово Величество, както, впрочем, можеше и да се очаква. Единственият резултат от необмисления демарш на младия княз бе свалянето от длъжност на Рашид паша, който от всички османски министри бе най-благоразположен към сърбите и върху който бе хвърлена цялата отговорност за тази работа. По този начин въпросът за Мали Зворник бе напълно провален, докато великият везир³¹⁶, който отдавна искаше да уволни Рашид паша от министерството, можа да постигне този резултат, използвайки впечатлението, произведено върху султана от последния му разговор със сръбския княз. Едва когато времето заличи неблагоприятното впечатление от последната случка, преговорите ще могат да бъдат възобновени с някакъв шанс за успех. За момента, г-н

que les pourparlers pourront être repris avec quelque chance de succès. Pour le moment Mr Marinovitch, le nouvelle Agent Serbe, a l'ordre d'attendre dans cette affaire l'initiative des Turcs et de concentrer ses efforts sur le règlement définitif des détails relatif aux chemin de fer.

La question des travaux à exécuter pour le déblaiement des catacactes du Danube dites "*Portes de fer*" a préoccupé à juste titre le Gouvernement Serbe, surtout à cause de sa signification stratégique. A la suite du Traité de Londres de 1871 l'Autriche-Hongrie et la Turquie avaient conclu en 1873 une convention à ce sujet. La Serbie, ainsi que la Roumanie ont élevé des objections contre cet acte, en se basant sur le Traité de Paris et en demandant à être consultés en qualité d'"*Etats riverains*". Il était difficile d'insister sur ces réclamations, car le Traité de Londres, en parlant des Portes de fer, ne mentionne que les "*Puissances riveraines*". J'ai néanmoins réussi à amener la Porte à donner l'assurance qu'elle n'avait nulle intention d'écarter les deux Etats vassaux de la participation légitime aux questions danubiennes et qu'elle ne manquerait pas de communiquer à la Serbie et à la Roumanie l'arrangement conclu avec l'Autriche et qu'elle les consulterait pour l'exécution des travaux qui devraient être effectués sur leurs territoires respectifs. Les deux Principautés ont manifesté de leur côté l'intention, tout en réservant leurs droits, de ne pas s'opposer au déblaiement des Portes de fer.

La question a d'ailleurs perdu une partie de son importance stratégique depuis qu'il a été décidé que le chenal qui sera creusé dans le lit du Danube ne dépassera pas une profondeur de 4,5 mètres. La totalité des dépenses est fixée à 10 millions de francs qui seront payés à parts égales par la Turquie et l'Autriche au moyen d'un emprunt conclu par le Gouvernement Hongrois. Dans tous les cas, vu l'incurie du Gouvernement Turc, l'entreprise restera entre les mains du Cabinet de Vienne qui a agi dans cette affaire avec une persévérance remarquable. Reléguée par le Traité de 1856 à une place secondaire dans la Commission riveraine où elle aurait été infailliblement majorisée, l'Autriche-Hongrie en a systématiquement empêché la réunion et en 1873 elle à écarté par un accord direct avec la Porte, basé sur le Traité de Londres, l'intervention des Principautés hostiles à ses projets pour devenir désormais la maîtresse absolue du

Маринович³¹⁷, новият сръбски [дипломатически] агент, има заповед да изчака по този въпрос инициативата на турците и да съсредоточи своите усилия върху окончателното уреждане на подробностите относно железниците.

С основание, особено заради своето стратегическо значение, въпросът за работите, които следва да се извършат за разчистване на дунавските водопади, наречени "*Железни врата*", ангажира вниманието на сръбското правителство. Вследствие Лондонския договор от 1871 Австро-Унгария и Турция сключиха през 1873 конвенция за това. Сърбия, както и Румъния, направиха възражения срещу този документ, основавайки се на Парижкия договор и искайки, в качеството им на "*крайбрежни държави*", да се вземе предвид и тяхното мнение. Бе трудно да се отстояват тези искания, защото Лондонският договор, споменавайки Железните врата, говори само за "*крайбрежни сили* [=суверенни държави]". Независимо от всичко, успях да убедя Портата да даде уверение, че няма никакво намерение да отстранява двете васални държави от легитимно участие в дунавските въпроси, че няма да пропусне да запознае Сърбия и Румъния със сключеното с Австрия споразумение и че ще се консултира с тях за работите, които трябва да се направят върху територията им. От своя страна, двете княжества обявиха, че, отстоявайки своите права, няма да се противопоставят на разчистването на Железните врата.

Впрочем, въпросът загуби част от стратегическото си значение след като се реши, че улеят, който ще се изкопае в коритото на Дунав, няма да е по-дълбок от 4.5 метра. Определи се общата сума на разходите да възлезе на 10 милиона франка, които ще бъдат поети по равно от Турция и Австрия чрез заем, сключен от унгарското правителство. Във всички случаи, предвид нехайството на турското правителство, предприятието ще остане в ръцете на виенския кабинет, който по този въпрос прояви забележителна упоритост. След като бе изместен от договора от 1856 на втори план в Крайбрежната комисия, където той неизбежно би получил първостепенно значение, Австро-Унгария системно пречеше на нейното събиране, а в 1873, чрез пряко споразумение с Портата въз основа на Лондонския договор, премахна възможностите за намеса на враждебните към нейните проекти княже-

Danube. La Bavière et le Wurtemberg pouvant seuls par l'organe du Cabinet de Berlin élever des difficultés aux plans austro-hongrois, j'avais questionné dans le temps le Représentant d'Allemagne sur les intentions de son Gouvernement relativement aux Portes de fer: dans sa réponse le Prince Bismarck avait fait sentir qu'il ne voulait pas gêner l'action austro-hongroise sur le Danube. C'est un indice que nous ne devons pas perdre de vue.

Монтенегро. - Les affaires monténégrines sont une source intarisable de difficultés. Après le règlement de la question des Brdos un incident désagréable fut soulevé à la suite de l'invitation du Prince Nicolas à l'exposition de Vienne, envoyée par la Porte au lieu d'être transmise directement, comme le désirait Son Altesse. Quelques mois plus tard, en septembre 1872, un conflit survenu entre les troupes turques et les monténégrins sur la frontière, près de Lipovo et Kolachine, faillit avoir les suites les plus graves. Nos consuls affirmaient que c'était la conduite irréfléchie des Autorités Turques qui avait provoqué l'incident, tandis que les Agents Occidentaux en rejetaient la responsabilité sur les Monténégrins. Tant la Porte que le Prince demandaient réciproquement réparation pour ce qui s'était passé. Sous l'impression des encouragements de l'Ambassadeur d'Angleterre qui soutenait que la Porte avait le droit et le devoir d'infliger une punition exemplaire aux montagnards, le Grand Vézir Mithad Pacha se montrait intraitable. Tout en reconnaissant les dispositions conciliantes du Prince Nicolas qui, en ordonnant une enquête sur les causes du conflit, avait rappelé les Monténégrins qui s'étaient portés sur Kolachine pour venger leurs confrères, Mithad soutenait néanmoins que les habitants de la Montagne Noire se préparaient à attaquer de nouveau les troupes turques en passant la frontière. Aussi soutenait-il que les hostilités commenceraient inévitablement à la première provocation. Près de 20 bataillons furent concentrés à l'effet de se porter sur le Monténégro, si le territoire ottoman était violé.

L'incident pouvait prendre ainsi une tournure redoutable. La lutte une fois engagée menaçait de recevoir un développement considérable. Les Albanais manifestaient l'intention de s'en mêler. Cette population intrépide, mais qui pendant longtemps avait été hostile aux Slaves, a été ce

ства за да стане занапред пълна господарка на Дунав. Тъй като само Бавария и Вюртемберг можеха, посредством берлинския кабинет, да затруднят австро-унгарските планове, аз своевременно запитах немския представител за намеренията на неговото правителство относно Железните врата: в отговора си княз Бисмарк даваше да се разбере, че не иска да поставя пречки пред австро-унгарското действие на Дунава. Това е знак, който не бива да губим от очи.

Черна гора. - Черногорските дела са неизчерпаем източник на трудности. След уреждането на въпроса за Бърдата³¹⁸ възникна неприятен инцидент, вследствие на това, че поканата до княз Никола за Виенското изложение бе изпратена чрез Портата вместо да се връчи пряко, както желаше Негово Височество. Няколко месеца по-късно, през септ. 1872, на границата, при Липово и Колашин, се стигна до сблъсък между турските и черногорските войски, които за малко не доведе до най-сериозни последици. Нашите консули твърдяха, че неразумното държание на турските власти бе довело до инцидента, докато западните дипломати хвърляха отговорността за него върху черногорците. Както Портата, така и князът, взаимно си искаха удовлетворение за това, което се бе случило. Насърчаван от английския посланик³¹⁹, който твърдеше, че Портата има право да накаже планинците за назидание, великият везир Мидхат паша прояви неотстъпчивост. Макар да признаваше миролюбивите намерения на княз Никола, който, заповядвайки провеждане на анкета за причините за конфликта, бе споменал за черногорците, насочили се към Колашин за да отмъстят за своите събратя, Мидхат настояваше, че жителите на княжеството се готвели отново да преминат границата и да атакуват турските войски. Ето защо той заявяваше, че първата провокация неизбежно ще доведе до враждебни действия. Около 20 батальона бяха съсредоточени с цел да ударят Черна гора, ако се извърши посегателство над османската територия.

По този начин инцидентът можеше да вземе опасен обрат. Веднъж започнала, борбата заплашваше да придобие значителни размери. Албанците демонстрираха намерение да се намесят в нея. Това безстрашно население, което дълго е било враждебно към славяните,

dernier temps mécontenté à son tour par les mesures administratives du Gouvernement Turc qui cherche à la priver de ses anciens privilèges par l'introduction du système des vilayets. Il y avait donc tout lieu de croire qu'une guerre avec le Monténégro serait compliquée pour la Turquie par un soulèvement des Albanais, qui porterait le désordre dans une grande partie des provinces ottomanes. Cherchant avant tout à prévenir une nouvelle effusion de sang, je me suis employé à exhorter la Porte à la modération et à la prudence. Mithad Pacha ne voulait cependant pas se calmer et se laissa aller à une nouvelle provocation à l'égard du Prince Nicolas en décidant le renvoi de Scutari de l'Agent Princier chargé de défendre les intérêts des Monténégrins auprès des Autorités Turques de l'Albanie et d'aplanir les différends qui surgissent continuellement entre ces derniers et les sujets ottomans.

J'ai dû intervenir directement auprès du Sultan, en profitant des bons offices du premier secrétaire de Sa Majesté et du Ministre de la guerre, pour Lui faire comprendre les dangers que la conduite de son Grand Vézir risquait de provoquer. Ce ne fut que lorsque Mehmed Ruchdi Pacha succéda à Mithad que les affaires monténégrines entrèrent dans une phase d'apaisement. Désirant nous être agréable, le nouveau Grand Vézir accorda toutes les satisfactions possibles, à nos demandes en faveur des Monténégrins. La construction des deux blockhaus, qui avait été l'une des causes du conflit, fut suspendue; on arrêta la concentration des troupes turques en rappelant de la frontière les bataillons mobilisés; le Valy de Sarajevo fut remplacé par un fonctionnaire personnellement agréable au Prince Nicolas - Moustafa Assim Pacha, et l'ordre fut donné à ce dernier de régler toutes les questions pendantes entre la Turquie et le Monténégro; la Porte se déclara favorable à la régularisation de la ligne frontière et de la délimitation définitive des localités contestées; enfin le consentement fut donné à la nomination d'un nouvel Agent à Scutari; le renvoi de l'Agent précédent ayant été expliqué par des raisons purement personnelles.

Ainsi le Prince Nicolas pût puiser dans la solution satisfaisante de ses différends avec la Porte une nouvelle confiance pour nos conseils qui sont venus toujours à son aide sans jamais le compromettre. Telles n'est pas la conduite des Puissances Occidentales à l'égard du Monténégro. Les

напоследък на свой ред изпадна в недоволство от административните мерки на турското правителство, което се опита да го лиши от неговите стари привилегии чрез въвеждане на вилаетската система. Имаше, следователно, основание да се мисли, че война с Черна гора за Турция ще се усложни с въстание на албанците, което би създадо безпорядък в много от османските провинции. В желанието си преди всичко да предотвратят ново кръвопролитие, аз се заех да увещавам Портата да прояви умереност и благоразумие. Мидхат паша, обаче, не искаше да се успокои и отиде на нова провокация към княз Никола, като реши да изгони от Скутари княжеския [дипломатически] агент³²⁰, който бе натоварен да защитава интересите на черногорците пред турските власти в Албания и да изглажда непрекъснато възникващите конфликти между тях и османските поданици.

Трябваше да интервенирам пряко пред султана, възползвайки се от услугите на първия секретар на Негово Величество и на министъра³²¹ на войната, за да го убедя, че поведението на неговия велик везир крие големи рискове. Едва след като Мехмед Рушди паша наследди Мидхат черногорските работи навлязоха в период на умиротворение. В желанието си да ни се хареса, новият велик везир удовлетвори във възможния максимум всички наши искания в полза на черногорците. Строежът на двата блокхауса, които бяха една от причините за конфликта, бе прекратен; бе спряно съсредоточаването на турски войски, като от границата бяха изтеглени мобилизираните батальони; Сараевският валия³²² бе заменен с чиновник, който лично се нравеше на княз Никола - Мустафа Асим паша, комуто бе наредено да уреди всички висящи въпроси между Турция и Черна гора; Портата се произнесе в полза на прокаране на граничната линия и на окончателно разграничаване на спорните места; най-сетне, бе дадено съгласие за назначаване на нов [дипломатически] агент³²³ в Скутари, а изгонването на предишния бе обяснено с чисто лични мотиви.

Така, от удовлетворителното решение на своите разногласия с Портата, княз Никола можа отново да се убеди, че нашите съвети, които винаги са му помагали без никога да го поставят в трудно положение, заслужават доверие. Не такова бе отношението на западните

excitations données à Son Altesse pendant son voyage de l'année dernière en Occident en sont la meilleure preuve. Le Prince fut particulièrement grisé par la réception brillante qui lui fut faite à Vienne. A son retour à Cettigné il fut sur le point d'adresser aux Puissances un mémoire dans le but de régler une fois pour toutes la situation particulière du Monténégro avec la Turquie et de provoquer un échange de territoire avec cette dernière pour rétablir les "*limites naturelles*" de la Principauté. Ayant cependant renoncé à cette démarche inopportune, le Prince voulut envoyer à Constantinople le Président du Sénat monténégrin Bojidar Petrovitch en le chargeant de demander des cessions de territoire, la reconnaissance officielle d'un Agent près la S. Porte, la création d'un tribunal mixte sur la frontière, des facilités commerciales etc. Ces réclamations ne pouvaient pas avoir de résultat satisfaisant et n'aurait servi qu'à jeter l'inquiétude dans les esprits. M'inspirant des idées de conciliation et d'apaisement du Cabinet Impérial ainsi que de la volonté de notre Auguste Maître d'écarter les germes de conflit en Orient je n'encourageai pas le Prince Nicolas à donner suite à son projet en lui faisant comprendre que dans l'état normal des choses il valait mieux résoudre une à une les difficultés qui s'élèvent entre le Monténégro et la Porte, que présenter toute la carte à payer en une fois.

D'ailleurs les travaux de délimitations continuaient; l'affaire Kolachine-Lipovo avait heureusement été vouée à l'oubli; la Montagne Noire avait obtenu du Gouvernement Ottoman les petites concessions d'intérêt local qu'elle désirait, telles que l'entrée gratuite du blé à l'occasion de la disette, des facilités pour l'installation d'une scierie de bois etc. Quant à l'institution d'une Commission mixte pour juger les crimes et délits commis sur la frontière, la Porte se refuse à l'adoption de cette juridiction extraordinaire et prétend que les tribunaux réguliers sont parfaitement satisfaisants. Le remplacement du "*capitaine*" monténégrin à Constantinople par un agent d'un rang plus élevé nous offrirait, sans doute, l'avantage de laisser le Prince Nicolas régler directement ses contestations avec les Autorités Ottomanes au lieu de nous obliger d'en assumer la responsabilité aux yeux des Monténégrins en servant d'intermédiaires dans la négociati-

Велики сили към Черна гора. Най-доброто доказателство за това са подстрекателствата, които бяха отправени към Негово Височество по време на пътуването му миналата година на Запад. Особено опиянен бе князът от бляскавото посрещане, което му бе устроено във Виена. При завръщането си в Цетине той бе готов да адресира към Великите сили мемоар, с цел веднъж завинаги да уреди особеното положение на Черна гора спрямо Турция и да предизвика размяна на територии за да възстанови "*естествените граници*" на княжеството. След като се отказа от тази неуместна стъпка, князът, обаче, поиска да изпрати в Цариград председателя на черногорския сенат, Божидар Петрович, със задача да поиска териториални отстъпки, официално признаване на [дипломатически] агент при В[исоката] порта, създаване на смесен съд на границата, търговски улеснения и пр. Тези искания не можеха да получат удовлетворителен резултат и само щяха да разбунят духовете. Изхождайки от вижданията на императорското правителство за помирение и успокоение, както и от волята на нашия Августейши Господар за отстраняване семената на конфликт в Ориента, аз не насърчих княз Никола да пристъпи към осъществяване на своя проект, давайки му да разбере, че, при нормално положение на нещата, е по-добре да се разрешават една по една възникващите между Черна гора и Портата трудности, отколкото да се иска всичко наведнъж.

От друга страна, разграничителните работи продължаваха; за щастие, инцидентът Липово-Колашин бе обречен на забравя; Черна гора получи от османското правителство негодлемите отстъпки от местно значение, които желаше, като безмитен внос на жито заради недоимъка, улеснения за създаване на дъскорезница и пр. Що се отнася до учредяване на смесена комисия, на която да са подсъдни извършените по границата престъпления, Портата отказа да приеме тази извънредна юрисдикция, смятайки, че обикновените съдилища са напълно достатъчни. Заместването на черногорския "*капитан*" в Цариград от [дипломатически] агент с по-висок ранг би ни предложило, без съмнение, удобството да оставим княз Никола да урежда пряко своите спорове с османските власти, вместо, бидейки посредници при преговорите, да сме длъжни да поемаме отговорността за тях в очите на

on. Mais la Porte ne saurait admettre un tel agent que sur le pied de ceux des Etats vassaux et le Prince Nicolas ne pourrait accepter cette position pour son Représentant.

L'accalmie qui existe depuis quelque temps de côté du Monténégro, ne doit pas nous donner le change sur l'état précaire de ces parages. Des conflits de frontière se reproduisent périodiquement tous les ans à l'époque de la floraison. Enfermés dans des rochers arides et privés de champs cultivables ou de pâturage pour leurs troupeaux, les habitants de la Montagne Noire n'ont de ressources que dans la rapine ou l'envahissement des terrains situés à proximité de leurs frontières sur le territoire turc. C'est de là que naissent la plupart des conflits qui viennent troubler périodiquement les relations du Monténégro avec la Porte. Mais s'il est facile de constater la source du mal, il est presque impossible d'y trouver un remède pratique. Il n'y a pas d'argument pour convaincre les Turcs de la nécessité de céder des terrains cultivables à un peuple voisin qui affirme son indépendance par des incursions sur le territoire étranger. C'est un pierre d'achoppement contre laquelle sont venues se briser tous nos efforts en faveur du Monténégro. Depuis Fuad Pacha j'ai toujours entendu de la bouche des Turcs la même réplique dans une forme plus ou moins dure que *"la reconnaissance de la suzeraineté ottomane pourrait seule gagner au Monténégro la bienveillance de la Porte et pousser cette dernière à des sacrifices en faveur de la Principauté"*.

Ainsi que la Serbie, le Monténégro doit se préparer à régler un jour ou l'autre sa position politique par l'ultimo ratio, par les armes. Mais à cet effet une entente sincère entre Cettigné et Belgrade est indispensable. La polémique irritante soulevée par les Régents Serbes à propos de la position subordonnée qu'ils avaient désiré donner au Monténégro et les difficultés surgies relativement à la conclusion d'une convention militaire ont quelque peu compromis les résultats des pourparlers, mais non pas pu modifier la nature des choses et l'identité des aspirations. Je m'emploie à donner aux relations de deux pays coreligionnaires et consanguins une tournure pratique en écartant tout sujet de rivalité et de mésintelligence.

Tant la Serbie que le Monténégro pourront trouver, au moment de la lutte, un contingent puissant dans les populations albanaises. Je conseille

черногорците. Портата, обаче, би допуснала само [дипломатически] агент, който да е равен с онези на васалните държави, а княз Никола не би приел такова положение за своя представител.

Затишието, което от известно време съществува откъм Черна гора, не трябва да ни заблуждава относно несигурното положение по тези места. Граничните сблъсъци периодично се подновяват всяка година по време на пролетното цъфтене. Затворени в безводни чукари и лишени от обработваема земя и от пасбища за стадата, черногорците нямат други източници за препитание освен грабежа и нашествията в земите на турска територия близо до тяхната граница. Именно на това се дължат повечето конфликти, които периодически смущават отношенията на Черна гора с Портата. Ако е лесно да се установи източникът на злото, то е почти невъзможно да му се намери практическо изцеление. Не съществуват аргументи, които да убедят турците в необходимостта да отстъпят обработваеми земи на съседен народ, който отстоява своята независимост чрез набези на чужда територия. Това е препъни камък, о който са се разбивали всичките ни усилия в полза на Черна гора. Още от времето на Фуад паша непрекъснато слушам от устата на турците една и съща реплика в по-твърда или по-мека форма: *"единствено признаването на османския сюзеренитет би могло да спечели на Черна гора благосклонността на Портата и да я тласне към жертви в полза на княжеството."*

Подобно на Сърбия, и Черна гора трябва да се приготви един ден да уреди своето политическо положение чрез ultima ratio³²⁴, чрез силата на оръжието. На за тази цел между Цетине и Белград е необходимо искрено съгласие. Дразнещият спор, подет от сръбските регенти относно подчиненото положение, което те искаха да предоставят на Черна гора, и трудностите, възникнали по повод сключването на военна конвенция, донякъде компрометираха резултатите от преговорите, но не можах да променят естеството на нещата и съвпадението на домогванията. Премахвайки всеки повод за съперничество и за неразбирателство, аз се старая да придам на отношенията между двете единоверни и единоплеменни страни практически характер.

Както Сърбия, така и Черна гора, би могла, когато настане време за борба, да разчита на мощна подкрепа от страна на албанците. За

donc aux unes et aux autres d'entretenir des relations utiles avec les Albanais et à se les rendre favorables. Comprenant, de leur côté, l'importance de cette population les Turcs cherchent à l'exciter contre les Slaves voisins, tout en tâchant de les rendre inoffensifs en y introduisant le service militaire régulier et obligatoire et en soumettant les montagnards au régime administratif commun des vilayets. Il est fort probable que les Albanais seront obligés en définitive de se soumettre au projet de la Porte, car chaque fois qu'ils ont essayé ces derniers temps de se mesurer avec les soldats de ligne, les rencontres ont tourné à l'avantage de la troupe, en établissant la supériorité que donnent à l'armée la discipline et les armes de précision. Mais les tribus albanaises conserveront longtemps encore une animosité sourde à l'égard du Gouvernement. Des chefs influents aspirent au rôle de Skender bey et leur voix sera écoutée au moment d'un soulèvement général des populations.

En exploitant le prestige immense dont nous jouissons dans ces contrées depuis nos guerres du siècle passé, l'Ambassade Impériale favorise un rapprochement entre les Guègues (Albanais du nord) et les Slaves, tandis que les Tosks (Albanais du sud) sont généralement exploités par les Hellènes qui voudraient pouvoir les diriger et les greciser à leur guise. Le rapprochement entre les Albanais et nos coreligionnaires s'affirme de plus en plus et pourrait être fructueux dans l'avenir, quoique sa signification se perd à mesure que les Turcs consolident leur pouvoir en Albanie. En général le temps n'est pas toujours l'allié des chrétiens en Orient, surtout des petites nationalités qui pouvaient anciennement s'insurger isolément contre les Turcs. Mais il y a un fait positif et incontestable - c'est que les chrétiens progressent, se multiplient et se développent, tandis que le contraire arrive aux musulmans dont le nombre diminue chaque année dans la Turquie d'Europe et dont l'état social se trouve de plus en plus en contradiction avec les principes du véritable progrès et la civilisation moderne.

Question Gréco-Bulgare. - La crise que traverse l'Eglise d'Orient a atteint ces dernières années son point culminant. Nous avons eu à subir la période aiguë du mal. Nous nous sommes trouvés en présence des plus graves difficultés et même des plus grands dangers. Aujourd'hui la

това препоръчвам и на едните, и на другите, да поддържат полезни връзки с албанците и да спечелят тяхната благосклонност. Разбирайки важността на това планинско население, турците, от своя страна, гледат да го насъскват срещу неговите славянски съседи, като в същото време се мъчат да го обезвредят с въвеждане на задължителна редовна военна служба и включвайки планинците към административния режим на общата вилаетска система. Твърде е вероятно, че, в края на краищата, албанците ще бъдат принудени окончателно да се подчинят на планове на Портата, тъй като всеки път, когато напоследък те опитваха да се мерят с редовните войници, схватките биваха печелени от армията, с констатация на превъзходството, което й дават дисциплината и точните оръжия. Но албанските племена още дълго ще таят скрита омраза към правителството. Влиятелни главатари мечтаят за ролята на Скендербег и техният глас ще бъде чул в момента на общо въстание.

Възползвайки се от огромния престиж, на който по тези места се радваме от времето на войните през предишното столетие, императорското посолство поощрява сближение между гегите (северните албанци) и славяните, докато тоските (южните албанци), общо взето, биват използвани от елините, които биха искали да могат да ги ръководят и елинизират. Сближението между албанците и нашите единоверци все повече и повече се затвърждава и в бъдеще то би могло да даде плодове, макар че неговото значение намалява в степента, в която турците заздравяват своята власт в Албания. Общо взето, времето не винаги е съюзник на християните в Ориента, особено на малките националности, които някога можеха да се бунтуват изолирано срещу турците. Но има един неоспорим положителен факт - именно, че християните напредват, нарастват числено и се развиват, докато с мюсюлманите става обратното: в Европейска Турция те с всяка изминала година намаляват, а социалното им положение е все повече и повече в противоречие с принципите на истинския прогрес и на съвременната цивилизация.

Гръцко-българският въпрос. - Кризата, която изживява Източната църква, през последните години достигна своята кулминационна точка. На нас се падна обостреният период на болестта. Показахме се изправени пред най-сериозни трудности и даже - пред най-големи опас-

crise s'est calmée considérablement: nous travaillons à amener une réaction salutaire, à faire disparaître les plaies que, dans son délire, l'Eglise de Constantinople s'est portées à elle-même; nous espérons lui rendre la paix et la concorde, formant la base de la doctrine de notre Seigneur.

Depuis que la question Bulgare s'était imposée avec toutes ses difficultés, l'idée de la convocation d'un Concile Œcuménique s'était présentée à l'esprit du clergé, comme l'unique moyen de remédier aux maux de l'Eglise. Cette idée, outre de très graves difficultés d'exécution, offrait des inconvénients très sérieux à notre point de vue, car elle nous aurait obligé de prendre une part directe dans le conflit Gréco-Bulgare, sans que nous soyons sûrs de faire prévaloir notre avis. Mais elle avait son côté lumineux: la participation au Concile projeté des délégués des Eglises indépendantes de Russie et de Grèce, des Eglises autonomes de Serbie, des Principautés Unies et de Carlovitz, aurait puissamment contribué à relever moralement l'Eglise Orthodoxe et à donner un lustre extraordinaire au Patriarcat aux yeux de ses dominateurs; en affirmant solennellement, en cas de succès, la communauté religieuse qui unit le monde oriental à la Russie, elle aurait pu resserrer nos liens traditionnels avec les chrétiens de Turquie.

Aussi considérant le Concile comme une question de vie ou de mort pour le Siège Œcuménique, Mgr Grégoire en poursuivait la réalisation avec la ténacité qui le caractérise tout particulièrement et que possèdent du reste les clergés de tous les rites. Après avoir placé le Gouvernement Ottoman dans l'alternative soit d'accepter sa démission, soit de consentir à la convocation de cette Assemblée Ecclésiastique, Sa Sainteté, sans attendre la réponse de la Porte, s'adressa, à la fin d'octobre 1870, à toutes les Eglises Autocéphales, en leur soumettant la question Bulgare et en insistant sur la nécessité d'en déférer la solution à un Concile Œcuménique. Les Kyriarques d'Orient et le Synode d'Athènes répondirent affirmativement à cet appel. L'opinion du St. Synode de Russie devait être décisive. En prouvant l'impossibilité de la réalisation de l'idée de Mgr Grégoire, elle produisit sur lui, ainsi que sur tout le clergé d'Orient, une impression profondément douloureuse. *"Il ne me reste plus, me fut-il dire,*

ности. Днес кризата значително се е успокоила: работим в името на спасителна реакция, за излекуване на раните, които в своето безумие Цариградската църква сама си нанесе; надяваме се да ѝ върнем мира и съгласието, които са основата на учението на нашия Господ.

Откак Българският въпрос се наложи на вниманието с всичките си трудности, идеята за свикване на вселенски събор, като единствено средство за изцвяване злините в Църквата, занимаваше умовете на духовенството. Тази идея, освен сериозните трудности, свързани с нейното осъществяване, беше твърде неудобна за нашата гледна точка, защото тя би ни заставила да вземем пряко участие в гръцко-българския конфликт, без да сме сигурни, че ще можем да наложим мнението си. Но тя имаше и своята светла страна: участието в проектирания събор на независимите Църкви на Русия и Гърция, на автономните Църкви на Сърбия, на Обединените княжества³²⁵ и на Карловиц извънредно много би допринесло за моралното издигане на Православната църква и би придало изключителен блясък на Патриаршията в очите на нейните [светски] господари; тържествено утвърждавайки, в случай на успех, религиозната общност, която обединява източния свят с Русия, тя би засилила традиционните ни връзки с християните в Турция.

Ето защо, виждайки в събора въпрос на живот и смърт за Вселенския престол, патриарх Григорий се стремеше да го осъществи с упоритостта, която е особено характерна за него и която, впрочем, притежават духовниците от всички вероизповедания. След като бе поставил османското правителство пред дилемата или да приеме неговата оставка, или да се съгласи със свикването на това църковно събрание, Негово Светейшество, без да дочака отговора на Портата, се обърна, в края на окт. 1870, към всички автокефални Църкви, задавайки им Българския въпрос и настоявайки, че е необходимо неговото решение да се възложи на вселенски събор. Източните патриарси и Атинският синод откликнаха положително на този призив. Отговорът на Руския Св.Синод трябваше да бъде решаващ. Доказвайки невъзможността за осъществяване идеята на патриарх Григорий, на последния, както и на цялото източно духовенство, той направи мъчително впечатление. *"Не ми остава нищо друго, казал той да ми пре-*

qu'à me retirer dans la vie privée pour regretter, le reste de mes jours, que la Russie ait laissé échapper l'occasion de relever le prestige de la Grande Eglise et de l'Orthodoxie en Orient".

En juin 1871, Mgr Grégoire quitta le Patriarcat. Malgré les hautes qualités morales et intellectuelles qui le distinguent, malgré l'élévation de ses sentiments et l'autorité incontestable dont il jouissait en Orient à juste titre, ce Prélat n'a pas contribué à diminuer les malheurs de l'Eglise. Il doit comprendre aujourd'hui, mais trop tard, qu'au lieu de donner à la question Bulgare une importance exagérée, il eut mieux valu agir avec détermination en faisant la part du feu et résoudre les difficultés par des concessions équitables lorsqu'un règlement du différend à l'amiable était encore possible.

La retraite de Mgr Grégoire ne pouvait qu'augmenter les difficultés de la situation, car il était à prévoir que le haut clergé grec se ferait un honneur de ne pas accorder aux Bulgares les concessions, que le dernier Patriarche leur avait refusées. Parmi les candidats qui convoitaient le Siège Œcuménique, l'ex-Patriarche d'Alexandrie Callinique et l'Archevêque de Dercos Néophyte furent portés aux premiers rangs. Mais ni l'un, ni l'autre ne pouvaient nous convenir sous aucun rapport. Le premier jouit de la plus triste réputation pour ses détournements de fonds ecclésiastique. Quant à Mgr Néophyte, c'est un ennemi avoué de la Russie. Ce sont ses conseils perfides qui avaient fait dévier le Patriarche Grégoire de la voie de l'entente avec les Bulgares, dans laquelle il était si sincèrement entré lors de son avènement; c'est lui qui, par des intrigues incessantes, avait jeté du froid entre l'Ambassade Impériale et le Patriarcat Œcuménique.

En dehors des Prélats de la même trempe, il n'y avait que deux candidats qui s'imposaient par leur âge avancé, leur autorité reconnue et qui pouvaient réunir assez de suffrages pour écarter sûrement l'élection de l'un des deux candidats susmentionnés. C'était les ex-Patriarches Anthimos et Joachim. Tandis que l'action du second avait déjà été engagée dans l'affaire bulgare dans un sens contraire à nos vues, le premier semblait favorable à une solution satisfaisante du différend. Il me fit même des ouvertures et prit vis-à-vis de l'Ambassade Impériale des engagements

дадат, освен до края на дните си да се затворя в частния си живот за да съжалявам, че Русия пропусна случая да възстанови престижа на Великата църква и на православието в Ориента."

През юни 1871 Негово Светейшество Григорий напусна Патриаршията. Въпреки възвишените нравствени и интелектуални качества, с които се отличава, въпреки високите си чувства и безспорния авторитет, на който основателно се радваше в Ориента, този висш духовник не допринесе за намаляване нещастията на Църквата. Днес, когато е твърде късно, той сигурно разбира, че вместо да придава преувеличено значение на Българския въпрос, по-добре щеше да бъде, ако бе действал решително, като пожертва спасяемото и разреши трудностите чрез справедливи отстъпки, докато уреждането на разпрата по мирен начин все още беше възможно.

Оттеглянето на патриарх Григорий можеше само да влоши и без това трудното положение, защото беше предвидимо, че за високото гръцко духовенство ще е въпрос на чест да не направи на българите отстъпките, които той им бе отказал. Сред кандидатите за Вселенския престол начело се озоваха Калиник, бивш патриарх на Александрия, и Неофит, Дерконски митрополит. Но нито единият, нито другият можеше да ни бъде удобен в каквото и да било отношение. Първият се радва на изключително лоша репутация заради злоупотребите с църковни средства. Що се отнася до Негово Високопреосвещенство Неофит, той е отявлен враг на Русия. Тъкмо неговите коварни съвети отклониха патриарх Григорий от пътя на разбирателство с българите, път, по който последният искрено бе поел още от своето възшествие; и все той, с непрестанните си интриги, бе охладил отношенията между императорското посолство и Вселенската патриаршия.

Освен подобните тям, оставаха само двама висши духовници, които изпъкнаха поради своите напреднала възраст и признат авторитет и които можеха да съберат достатъчно гласове, за да осуетят със сигурност избора на някой от гореспоменатите кандидати. Това бяха бившите патриарси Антим и Йоаким. Докато вторият беше вече ангажиран в Българския въпрос с позиция, противна на нашите разбирания, първият изглеждаше настроен в полза на задоволително решение на разпрата. Той дори излезе пред мен с предложения, а пред

quant à des concessions à faire par les Grecs. Il ne cachait pas du reste aux personnes qui étaient disposées à soutenir sa candidature, qu'il avait "en poche" un projet d'accommodement avec les Bulgares, "qui terminerait la question Bulgare en deux ou trois semaines". Ces promesses ont été le principale titre à l'élection au Patriarcat de Mgr Anthimos, élection qui avait été désirée de tout temps par mes prédécesseurs, entre autres, par le Prince Lobanow et Mr Novicow.

Grâce à notre appui Mgr Anthimos fut élu à une grande majorité de voix. Dans les premiers mois de son Patriarcat, il paraissait poursuivre activement une entente avec les Bulgares et dépassa même la mesure de la prudence en compromettant le résultat de la négociation. Pour donner une preuve palpable de son désir de vouer, pour sa part, à l'oubli l'excommunication, dont les évêques bulgares avaient été frappés du temps du Patriarche Joachim, il alla en personne leur faire une visite à Orta-keui. Tout en désapprouvant cette visite comme prématurée, je la fis servir de point de départ à de nouveaux pourparlers entre les deux partis. Je faisais comprendre à Sa Sainteté, que l'unique moyen pour assurer l'innocuité du firman au point de vue de l'indépendance des mesures ecclésiastiques serait une décision patriarcale conçus dans le sens de ce document, sauf à remplacer les dispositions de l'art X par une délimitation précise, et qui fut de nature à satisfaire les Bulgares sans porter atteinte aux droits réel de la Grande Eglise. Je recommandai en outre aux Bulgares de ne point considérer le firman comme ayant définitivement clos la question et de tâcher de s'entendre directement avec le Patriarche sur la délimitation des éparchies mixtes en usant de modération et de prudence, afin de ne pas compromettre leur propre cause.

Je n'entrerai pas dans les détails ardu de la longue et laborieuse négociation qui aboutit à la proposition patriarcale, dont j'ai rendu compte par ma dépêche en Cour du 30 novembre 1871, № 282, et selon laquelle 23 éparchies, y compris Velessa et Ochrida, devaient être cédées aux Bulgares, sauf quelques villes et villages, qui seraient conservés aux Grecs. Selon mes conseils, cette négociation avait été tenue secrète par le Patriarche, la cession des éparchies de Veless et d'Ochrida étant de nature à provoquer une vive opposition de la part des laïques Grecs. Tout

императорското посолство пое ангажменти за отстъпките, които да направят гърците. Впрочем, той не криеше от онези, които бяха склонни да подкрепят неговата кандидатура, че има "в джоба си" проект за спогодба с българите, "който би приключил Българския въпрос за две-три седмици". Тези обещания бяха главното основание Негово Високопреосвещенство Антим да бъде избран за патриарх, избор който през цялото време бе желан от моите предшественици, между другото от княз Лобанов и от г-н Новиков.

Благодарение на нашата подкрепа Негово Високопреосвещенство Антим бе избран с голямо мнозинство. През първите месеци на своето патриаршество той изглежда дейно се стремеше да постигне съгласение с българите и даже премина границата на благоразумието, компрометирайки резултата от преговорите. За да даде осезаемо доказателство за желанието си да се предаде на забора отлъчването от Църквата, с което бяха наказани българските владици по времето на патриарх Йоаким, той лично отиде да ги³²⁶ посети в Ортакой. Макар да не одобрих това посещение, тъй като то беше преждевременно, направих така, че то да послужи за отправна точка на нови преговори между двете страни. Убедих Негово Светейшество, че единственото средство за обезвреждане на Фермана³²⁷, що се отнася до независимостта на църковните мерки, би било патриаршеско решение в духа на този документ, с право да се замести предвижданото от член X³²⁸ с точно разграничение, което решение можеше да задоволи българите без да посяга на действителните права на Великата църква. Освен това, препоръчах на българите изобщо да не смятат, че Ферманът окончателно приключва Въпроса, както и да се стараят да се разберат пряко с патриарха относно разграничаването на смесените епархии, като проявят умереност и благоразумие за да не компрометират собствената си кауза.

Няма да навлизам в мъчителните подробности на дългите и трудоемки преговори, които приключиха с предложението на патриарха, за което докладвах в Двореца с моята депеша под № 282 от 30 ноем. 1871³²⁹, според която 23 епархии, включително Велес и Охрид, трябваше да бъдат отстъпени на българите, с изключение на няколко града и села, които гърците щяха да запазят. В съответствие с моите съвети, патриархът държа тези преговори в тайна, тъй като отстъпването на Велешка и Охридска епархии беше в състояние да предизвика силно

allait bien jusqu'à ce qu'on en vint à la question de la rémunération des évêques, qui devaient quitter les éparchies bulgares. Cette affaire, en envenimant les passions personnelles du clergé et en mettant en jeu la cupidité du Patriarche et de son entourage, compromit le résultat final des pourparlers. Les détails des propositions faites aux Bulgares furent ébruités dans le public, et la presse grecque et bulgare s'emparèrent de ce thème pour diriger des attaques contre le projet, en le commentant différemment. Le Patriarche lui-même paraît ne pas avoir été complètement étranger aux sorties violentes de la presse, espérant pouvoir en profiter pour effrayer les Bulgares, les forcer à la modération et faciliter une entente, sauf à calmer les esprits parmi les Grecs après coup et les amener à des sentiments de conciliation. Ce calcul a porté complètement à faux. En excitant les esprits d'une manière regrettable, les manifestations hostiles aux Bulgares n'ont fait que prouver qu'on aurait eu à vaincre bien des obstacles avant de faire accepter une entente par la masse des Grecs, et que ce n'était pas par un accord avec les laïques, mais par un coup d'Etat, par surprise qu'il eut fallu procéder, afin d'imposer aux deux partis un fait accompli.

De leur côté, les Bulgares, ou du moins un grand nombre d'entre eux, poussés par des meneurs tels que Tchoumacow et Panarète, tenaient à empêcher une entente avec les Grecs, dans l'espoir que le temps augmenterait le nombre des adhérents du particularisme bulgare. En poussant visiblement à la création d'une Eglise schismatique, le parti avancé semblait faire ce raisonnement: l'arrangement avec le Patriarcat ne pourrait avoir lieu qu'au prix de concessions plus ou moins considérables, tandis qu'en organisant une Eglise dissidente, les Bulgares ne perdraient pas un seul de leurs compatriotes, et tôt ou tard les autres Eglises autocéphales finiraient par reconnaître la nouvelle hiérarchie. Ceux qui soutenaient ces idées essayaient à l'approche de chaque grande fête de faire célébrer l'office divin par les évêques excommuniés à l'église de St. Etienne à Galata. Pendant plusieurs années nous avons réussi à mettre à néant leurs tentatives. Mais, voulant rompre à tout prix les pourparlers avec Mgr Anthimos ils se décidèrent à produire un scandale. Profitant d'une lettre que le Patriarche avait fait adresser à l'Evêque de Lovtcha pour le préve-

противодействие от страна на миряните-гърци. Всичко вървеше добре до момента, когато се стигна до заплащането на владите, които трябваше да напуснат българските епархии. Този въпрос, разпалвайки личните страсти на духовенството и намесвайки алчността на патриарха и на неговото обкръжение, провали крайния резултат на преговорите. Подробностите за направените на българите предложения бяха публично разгласени, а гръцкият и българският печат обсебиха темата за да атакуват проекта, коментирайки го всеки по различен начин. Сам патриархът изглежда не бе напълно чужд на силните нападки на пресата, надявайки се да се възползва от тях за да стресне българите, да им наложи умереност и да улесни споразумението и запазвайки си правото след това да успокои духовете сред гърците и да ги настрои помирително. Тази сметка излезе напълно погрешна. Възбуждайки духовете по достоен за съжаление начин, враждебните към българите прояви само показаха, че би имало много пречки за преодоляване преди гърците масово да приемат спогодба и че това нямаше да стане чрез договаряне на миряните, но чрез преврат, чрез изненада, за да се наложи и на двете страни свършения факт.

От своя страна, българите, или най-малкото мнозина от тях, подтиквани от водачи като Чумаков³³⁰ и Панарет³³¹, се стремяха да попречат на споразумение с гърците, с надежда, че времето ще увеличи броя на привържениците на българския партикуларизъм. Видимо тласкайки нещата към създаване на схизматична Църква, крайната българска партия изглежда разсъждаваше по следния начин: съгласението с Патриаршията може да стане единствено въз основа на повече или по-малко значителни отстъпки, докато, организирайки дисидентска Църква, българите не ще загубят нито един от своите сънародници, а пък накрая, рано или късно, другите автокефални Църкви ще признаят новата йерархия. Поддържащите тези идеи опитваха, при приближаването на всеки голям празник, да накарат отлъчените владци да извършат богослужение в църквата "Св. Стефан" в Галата³³². В продължение на много години успяхме да осуетяваме техните опити. Но, желаещи на всяка цена да прекъснат преговорите с патриарх Антим, те решиха да направят скандал. Възползвайки се от едно писмо, което патриархът пратил на Ловчанския владика³³³ за да

nir que lorsque lui et ses collègues voudrait officier à Constantinople, ils n'auraient qu'à demander préalablement l'autorisation du Patriarcat, les meneurs bulgares, après avoir préparé leur coup dans le plus grand secret, enlevèrent de force d'Orta-keui Panarète et les deux Hylarions et, avec la connivence du premier, les obligèrent d'officier le 6 janvier [1872] à la fête de l'Épiphanie, malgré le refus par lequel le Patriarche avait répondu à la demande qui lui fut adressée la veille, à une heure avancée de la nuit.

Ce déplorable événement pèse jusqu'aujourd'hui sur l'hierarchie Bulgare, et - chose curieuse à noter, - beaucoup de Grecs s'en réjouissaient tout autant que le parti avancé bulgare, car ils y voyaient le plus sûr moyen de rompre les négociations directes entre le Patriarcat et les hommes placés à la tête de la nationalité bulgare, d'en compromettre les résultats et de nous forcer à renier un clergé qui ne respecte pas les canons et se fait forcer la main par des menées révolutionnaires. Les exaltés grecs croyaient en outre que les mesures que l'Église prendrait à l'égard des évêques bulgares frapperait de terreur la masse de la population et la déciderait à abandonner ses meneurs. Il s'est établi de cette façon un accord tacite dans le programme des deux partis extrêmes grec et bulgare, qui tout en poursuivant des buts diamétralement opposés, s'entendaient sur les moyens à employer et creusaient en commun l'abîme qui devait les séparer. Les modérés étaient complètement débordés par cette coalition, tandis que l'Ambassade Impériale restait seule à prêcher aux camps ennemis l'union et la concorde, mais n'avait aucun moyen d'imposer ses conseils.

Considérant le service du 6 janvier [1872] comme un acte anticanonique de la plus haute gravité, le Patriarche se décida à sévir contre les évêques rebelles. Malheureusement, il dépassa la mesure de la raison. Dépourvu des convictions profondes, abattu par ses infirmités, presque tombé dans l'enfance, Mgr Anthimos perdit subitement toute énergie. Il passa d'un extrême à l'autre avec une facilité excessive en se soumettant aveuglement aux exigences des hommes exaltés et remuants, dont l'appui lui paraissait nécessaire pour se maintenir au Phanar. J'avais espéré, dans le premier moment, que le Patriarche Œcuménique n'abandonnerait

го уведоми, че, когато той и неговите колеги биха искали да отслужат литургия в Цариград, те трябва само предварително да поискат разрешение от Патриаршията, българските водачи, след като подготвили в най-голяма тайна своя удар, отвлекли от Ортакой Панарет³³⁴ и двамата Иларионовци³³⁵ и при съучастие то на първия ги принудили да извършат богослужение на 6 ян. [1872], на празника Богоявление, въпреки отказа на патриарха да удовлетвори съответната молба, която те му били отправили преди това късно през нощта.

Това достойно за окайване събитие и до днес тегне върху българската йерархия и, което е любопитно да се отбележи, много гърци му се радваха толкова, колкото и крайната българска партия, защото виждаха в него най-сигурното средство за да прекъснат преговорите между Патриаршията и онези, които са поставени начело на българската националност, за да компрометират техните резултати и да ни принудят да отхвърлим духовенство, което не зачита каноните и се преструва, че го принуждават с революционни интриги. Екзалтираните гърци вярваха, освен това, че мерките, които Църквата ще вземе спрямо българските владици, ще уплашат масата от населението и ще я накарат да изостави своите водачи. По този начин се установи мълчаливо-разбирателство между програмите на крайната гръцка и крайната българска партия, които, макар че преследваха диаметрално противоположни цели, бяха в съгласие относно средствата за използване и съвместно копаеха пропастта, която трябваше да ги раздели. Умерените бяха напълно смазани от тази коалиция, докато само императорското посолство проповядваше на двата неприятелски лагера единство и съгласие, без да разполага с каквото и да било средство да наложи своите съвети.

Смятайки богослужението от 6 ян. [1872] за извънредно сериозен антиканоничен акт, патриархът реши строго да накаже непокорните владици. За съжаление, той прекали. Лишен от дълбоки убеждения, сломен от телесни недъзи, почти вдетинен, патриарх Антим внезапно остана без сили. Прекомерно лесно той мина от едната крайност в другата, сляпо подчинявайки се на буйни и екзалтирани хора, чиято подкрепа му изглеждаше необходима за да се задържи във Фенер. В първия момент се бях надявал, че Вселенският патриарх няма напълно

pas complètement le projet d'arrangement avec les Bulgares concerté en novembre 1871, d'autant plus que ce projet avait été primitivement communiqué aux Saints Synodes de Russie et d'Athènes et avait déjà obtenu en principe l'approbation de ces deux hautes Assemblées ecclésiastiques. J'ai donc conseillé à Sa Sainteté de considérer l'événement du 6 janvier [1872] comme un simple accident regrettable, mais ne devant pas influencer sur la marche générale de la négociation. Aussi me suis-je empressé d'appuyer le Patriarche contre les trois évêques, qui avaient agi anticononiquement et j'ai approuvé la punition que la Porte s'était décidée à leur infliger, tout en engageant fortement Mgr Anthimos à demander lui-même leur pardon.

Loin de déférer à ce conseil, le Patriarche ne voulut même pas admettre en sa présence les évêques bulgares qui se disaient prêts à faire acte de repentir. Il préféra commettre une faute déplorable en soumettant l'examen de l'incident du 6 janvier à une Assemblée nationale convoquée ad hoc, bien que celle-ci, composée en majeure partie de laïques, fut incompétente et dépourvue du calme nécessaire pour discuter des matières aussi graves que délicates. L'Eglise abdiquait dès lors son autorité et la faisait tomber entre les mains d'une sorte de réunion républicaine. Ayant cédé une fois à une pression aussi fatale, le Patriarche ne pouvait plus reprendre son autorité légitime. Après de longs et orageux débats l'Assemblée s'arrêta aux résolutions suivantes: 1) infliger les peines ecclésiastiques aux évêques bulgares ayant officié sans autorisation canonique; 2) fixer un délai de 40 jours pour la soumission au Patriarcat des autres évêques et adresser aux Bulgares un appel destiné à isoler les meneurs; 3) exiger l'exil des trois évêques et la punition de tous les coupables; 4) convoquer à Constantinople un Concile restreint, vu la difficulté de réunir le Concile Œcuménique.

Le Patriarcat se borna à mettre à exécution ces différentes résolutions. Le Synode rédigea et signa au milieu d'une grande excitation l'acte décrétant la dégradation hiérarchique de Panarète et d'Hylarion de Lovtcha et l'expulsion du sein de l'Eglise d'Hylarion de Macariopolis, qui avait déjà été condamné précédemment à la peine infligée à ses deux confrères. On ressent de la répugnance à mentionner les démarches acharnées

да се откаже от проекта за споразумение с българите, съгласуван през ноем. 1871, толкова повече, че този проект преди това бе съобщен на Руския и на Атинския Св.Синоди и по принцип вече бе одобрен от тези две високи църковни институции. Прочее, бях посъветвал Негово Светейшество да смята събитията от 6 ян. [1872] за достойна за съжаление случка, която обаче не бива да влияе върху общия ход на преговорите. Ето защо побързах да подкрепя патриарха срещу тримата владици, които бяха действали антиканонично, и одобрих наказанието, което Портата бе решила да им наложи, като в същото време силно настоявах сам патриарх Антим да поиска прошка за тях.

Далеч от да се съгласи да следва този съвет, патриархът даже не искаше да допусне до себе си българските владици, които заявиха, че са готови да се разкаят. Той предпочете да извърши достойна за съжаление грешка, като за инцидента от 6 ян. поиска мнението на едно ad hoc³³⁶ свикано народно събрание, въпреки че то, съставено в голямата си част от миряни, беше некомпетентно и не притежаваше необходимото спокойствие за да обсъжда въпроси колкото сериозни, толкова и деликатни. От този момент Църквата се отказа от своята власт и я остави в ръцете на нещо като републиканско събрание. След като веднъж бе отстъпил пред толкова фатален натиск, патриархът не можеше повече да си върне своята законна власт. След дълги и бурни разисквания, събранието взе следните решения: 1) да се наложат църковни наказания на българските владици, задето са свещенодействали без канонично основание; 2) да се даде 40-дневен срок на другите български владици да се подчинят на Патриаршията и да се отправи към българите призив, предназначен да изолира водачите; 3) да се иска заточение на тримата владици и наказание за всички виновни; 4) да се свика в Цариград църковен събор в тесен състав, предвид трудностите да се организира вселенски събор.

Патриаршията се ограничи с туряне в действие на тези решения. Св.Синод състави и подписа сред голяма възбуда акт за лишаване от сан на Панарет [Пловдивски] и Иларион Ловчански и отлъчване от Църквата на Иларион Макариополски, на който преди това вече е било наложено наказанието, получено сега от двамата му събрата. Човек се отвращава да описва настървените постъпки, които патриархът

que le Patriarche fit auprès des Turcs, d'abord pour obtenir l'exil définitif des fauteurs du 6 janvier et, ensuite, pour empêcher leur retour d'Ismid à Constantinople, et réclamer des poursuites contre leurs adhérents bulgares. Cette attitude valut à Sa Sainteté la réponse suivante du Grand Vézir Mahmoud Pacha: *"De nos jours les populations ne peuvent être gouvernées par la violence, surtout en ce qui concerne leurs convictions religieuses; il m'est impossible de Vous offrir l'appui de la force armée pour Vous ramener les cœurs attiédés de Vos ouailles."*

Au lieu d'arriver à ses fins, Mgr Anthimos obtint un résultat tout à fait contraire à ses vues: du moment où le différend était discuté non pas par le clergé, mais par une assemblée nationale, la Porte se crut en droit de se saisir de l'affaire et de la trancher à sa guise. Les trois évêques exilés à Ismid reçurent l'autorisation de rentrer dans la capitale par suite d'une démonstration bruyante faite à la Porte par les Bulgares en leur faveur. D'autre part, l'appel adressé aux évêques des diocèses et au peuple bulgare n'ayant eu pour résultat que de faire cesser toute hésitation parmi le clergé et les masses, qui se prononcèrent unanimement contre le Patriarcat, le Grand Vézir se décida à prendre des mesures de nature à calmer l'excitation qui s'était produite et qui inspirait de sérieuses appréhensions au Gouvernement Ottoman. Il fit donc déclarer aux Bulgares, qu'ils étaient désormais libres de procéder à l'exécution de leur firman et d'élire l'Exarque. Cette autorisation fut transmise plus tard à l'Assemblée d'Orta-keui par écrit. Il était urgent, dès lors, qu'aucun des évêques excommuniés ne fut porté à la dignité d'Exarque. Par suite de nos efforts, le choix se porta sur Mgr Anthimos de Widdin, incontestablement le meilleur des prélats bulgares. Par un suprême effort, j'obtins du Patriarche la promesse de ne pas excommunier l'Exarque aussi longtemps qu'il ne ferait aucun acte anticanonique; je décidai, d'autre part, ce dernier à s'adresser à deux reprises différentes par lettre à Sa Sainteté pour obtenir sa reconnaissance. J'espérai même trouver un modus vivendi qui peut être accepté tant par les Grecs que par les Bulgares.

Malheureusement les deux réponses que notre Saint Synode avait adressées aux évêques du Patriarcat Œcuménique relativement à l'affaire

направи пред турците - първо за да иска постоянно заточение за виновниците за 6 ян. и, после, за да попречи на тяхното завръщане от Измид в Цариград и да настоява за преследвания срещу техните български поддръжници. Тази позиция на Негово Светейшество му струваше следния отговор от великия везир Махмуд паша: *"днес хората не могат да бъдат управлявани с насилие, особено когато става дума за техните религиозни убеждения; невъзможно ми е да Ви дам въоръжена подкрепа за да Ви върна охладнелите сърца на Вашите пасоми."*

Вместо да постигне целите си, патриарх Антим получи резултат, точно обратен на онова, което бе желал; щом разпратата започна да се обсъжда не от духовенството, а от народно събрание, Портата се сметна в правото си да се заеме с въпроса и да го реши както намери за добре. Тримата заточени в Измид владици получиха разрешение да се върнат в столицата, вследствие на шумна демонстрация, която българите направиха пред Портата в тяхна полза. От друга страна, тъй като единственият резултат от призива към епархиалните владици и към българския народ беше прекратяване на каквото и да било колебание сред духовенството и масите, които единодушно се произнесоха срещу Патриаршията, великият везир реши да вземе мерки за уталожване на създалото се възбуждение, което вдъхваше сериозни опасения на османското правителство. Прочее, той каза да обявят на българите, че са свободни да пристъпят към изпълнение на техния Ферман и да изберат екзарх. По-късно това разрешение бе върчено на Ортакойското събрание³³⁷ в писмен вид. След като това стана, важно бе никой от отлъчените владици да не бъде издигнат в екзаршеско достойнство. Вследствие на нашите усилия, изборът падна върху Негово Високопреосвещенство Антим Видински, безспорно най-добрият сред българските висши духовници. С върховно усилие взех от патриарха обещание да не отлъчва екзарха докато той не е извършил никакъв антиканоничен акт; накарах, от друга страна, последния на два пъти да се обръща с писма към Негово Светейшество за признаване. Даже се надявах да мога да намеря приемлив както за гърците, така и българите, modus vivendi³³⁸.

За нещастие, двата отговора, които нашият Св.Синод бе изпратил на посланията на Вселенския патриарх относно Българския въпрос, ме

bulgare me plaçaient dans la situation la plus difficile: en déclarant dans la première de ces pièces que ceux qui formeraient une Eglise autonome sans la consécration de la Grande Eglise seraient "schismatiques" et en donnant dans la seconde une approbation trop complète et trop absolue du firman de la Porte, notre Saint Synode, en mécontentant principalement les Grecs, avait donné des armes aux deux partis en litige. D'autre part, l'Exarque nouvellement élu, était d'un caractère timide, faible et même pusillanime; il n'a pas su résister à la pression de la foule dirigée par des personnes malintentionnées et a commis des fautes, dont il se repent amèrement aujourd'hui. Ainsi, la messe célébrée, le jour des Saints Cyrille et Méthode (en mai 1872) par l'Exarque Bulgare, eut un effet désastreux. Le Synode patriarcal, auquel avaient été invités de se joindre tous les ex-patriarches et les évêques, se trouvant accidentellement à Constantinople, prononça à l'unanimité les peines suivantes: dégradation complète de toute dignité hiérarchique "du ci-devant Métropolitain de Widdin Anthmios", anathème des ci-devants évêques de Lovtcha Hylarion et Métropolitain de Philippopoli Panarète; quant à l'ex-évêque de Macariopolis Hylarion, frappé d'anathème antérieurement, il fut anathématisé pour la seconde fois et voué aux feux de la géhenne.

La rupture était désormais ouverte entre les Grecs et les Bulgares et n'offrait plus de chances à la continuation de l'action conciliante. Prévoyant ce résultat depuis plusieurs mois, j'écrivais au Prince Chancelier sous la date du 5/27 février [1872], № 42: *"Malheureusement nos conseils de modération et d'entente n'ont pas de prise sur aucun de deux partis et nous subirons fatalement le contre-coup des dangers de la situation sans pouvoir les prévenir. Les Bulgares sauront que s'ils ont obtenu ce qu'ils désiraient, l'accomplissement de leurs vœux n'a pas d'autre base qu'un firman turc. Les Grecs, qui depuis l'issue malheureuse de l'insurrection Crétoise se sont détournés de nous, en nous accusant de tiédeur et de panslavisme, nous considéreront naturellement comme des auxiliaires occultes de leurs adversaires. Nous pouvons, il est vrai, chercher des consolations dans la conviction d'avoir fait tout ce qui dépendait de nous. Mais nous devons reconnaître que nos efforts sont demeurés stériles: tout ce*

поставяха в изключително трудно положение; като обявяваше в първия от тях, че тези, които биха създали автономна Църква без утвърждаване от Великата църква, биха били "схизматици" и като одобряваше във втория твърде пълно и твърде безусловно Фермана на Портата, нашият Св.Синод, вдъхвайки недоволство основно на гърците, бе дал оръжия в ръцете и на двете спореци страни. От друга страна, новоизбраният екзарх беше по характер стеснителен, слаб и даже малодушен; той не можа да устои на натиска на ръководената от злонамерени личности тълпа и направи грешки, за които сега горчиво се разкайва. Така, отслужената от Българския екзарх литургия в дена на Св.Св.Кирил и Методий (през май 1872) имаше катастрофален ефект. Патриаршеският Синод, към който бяха поканени да се присъединят всички екс-патриарси и всички случайно намиращи се в Цариград владици, единодушно произнесе следните присъди: пълно низложение на "бившия Видински митрополит Антим", анатема за бившите владици на Ловеч и Пловдив Иларион и Панарет; що се отнася до бившия Макариополски владика Иларион, веднъж вече наказван с анатема, сега той бе анатемосан за втори път и обречен на пламъците на ада.

Пътят към раздялата на българи и гърци бе открит и помирителните усилия нямаха повече шанс. Месеци преди това предвиждайки този резултат, писах на княза канцлер³³⁹ под № 42, с дата 15/27 февр. [1872]: *"За съжаление, нашите съвети за умереност и съгласие нямат въздействие върху нито една от двете страни и ние фатално ще понесем косвените опасности на положението без да можем да ги предотвратим. Българите ще знаят, че са постигнали това, което са искали, изпълнението на техните желания се основава само на един турски ферман. Гърците, които след нещастния завършек на Критското въстание [1866-69] ни обърнаха гръб, обвинявайки ни в студенина и панславизъм, естествено ще ни смятат за скрити помощници на своите врагове. Наистина, можем да търсим утешение в убеждението, че сме направили всичко, което зависеше от нас. Но трябва да признаем, че нашите усилия останаха безплодни: всичко, което напоследък се случи във Ферер и Ортакой, ста-*

qui s'est passé dernièrement au Phanar et à Orta-keui a eu lieu en dépit de nos conseils. Aussi si les Bulgares ont commis des fautes, les Grecs de leur côté n'ont été ni plus sages, ni plus habiles. Le Patriarche a perdu toutes les occasions que nous lui avons offertes de sortir de la difficulté. Maintenant, que le sort en est jeté, il faut avouer que Mgr Anthimos s'est montré aussi inférieur à la tâche qu'il avait assumée qu'à la confiance qu'on lui avait témoignée”.

La convocation d'un Concile local restreint, composé du clergé résidant en Turquie avait été décidée, nous l'avons vu, à la suite de l'incident du 6 janvier [1872]. Mais on avait donné officiellement pour prétexte de sa réunion le règlement de la question des biens conventuels. La Porte se laissa prendre à ce stratagème et n'éleva aucune objection lorsque les évêques réunis à Constantinople, profitant de l'ignorance et de l'ineptie des hommes d'Etat ottomans, se mirent à discuter la question Bulgare sans autorisation préalable. Le Concile tint ses séances dans la première quinzaine de septembre 1872. Il n'était pas difficile de prévoir quelle serait la décision d'une pareille assemblée, formée exclusivement de prélats grecs: les derniers événements ayant partagé le monde orthodoxe en deux camps opposés et presque ennemis, l'exclusion de l'élément slave enlevait au Concile toute garantie d'impartialité. La Grande Eglise offrait un spectacle de plus en plus attristant surtout pour le Représentant de la Puissance Orthodoxe, sa protectrice naturelle. Le Patriarche n'était en quelque sorte qu'un instrument passif entre les mains des intrigants et des hommes sans principe, ni religion véritable. L'aveuglement des membres de son Synode augmentait constamment sous la pression des laïques du parti exalté et gagnait les ex-patriarches et les kyriarques, arrivés à Constantinople. Les articles violents de la presse grecque passionnaient de plus en plus l'opinion publique. Des démonstrations bruyantes se renouvelaient journellement dans les rues; la foule ameutée se portait en processions et criait: *“vive le schisme”*. En acclamant également le Sultan, on avait soin de placer ces manifestations sous la protection du Gouvernement.

Sous la conduite des meneurs exaltés, les Grecs cherchaient à intimider les kyriarques par tous les moyens qui se trouvaient à leur disposition.

на напук на нашите съвети. Също така, ако българите извършиха грешки, то гърците, на свой ред; не се показаха нито по-мъдри, нито по-изкусни. Патриархът проигра всички възможности, които му предложихме за излизане от затрудненията. Сега, когато неговият жребий е хвърлен, трябва да се признае, че Негово Светейшество Антим се показва толкова недостоеен за задачата, която пое, колкото и за доверието, което му бе засвидетелствано.”

Както видяхме, свикването на Поместен църковен събор, съставен от живеещото в Турция духовенство, бе решено вследствие на инцидента от 6 ян. [1872]. Официално, обаче, като повод за това събрание бе изтъкнато уреждането на въпроса за манастирските имоти. Портата се хвана на тази маневра и не направи никакви възражения когато събралите се в Цариград владици, възползвайки се от невежеството и некадърността на османските държавници, започнаха да обсъждат Българския въпрос без предварително разрешение. Съборът държа своите заседания през първата петнадесетдневка на септ. 1872: Не бе трудно да се предвиди какво ще бъде решението на подобно събрание, съставено изключително от гръцки висши духовници: тъй като събитията напоследък бяха разделили православния свят на два противоположни и почти враждебни лагера, изключването на славянския елемент лишаваше Събора от каквато и да било гаранция за безпристрастие. Великата църква представляваше все повече и повече плачевно зрелище, особено за представителя на православната Велика сила, нейна естествена покровителка. До известна степен патриархът беше само бездейно оръдие в ръцете на интригантите и на безпринципните нечестивци. Заслепението на неговия Синод постоянно нарастваше под натиска на миряните от крайната партия и завладяваше стеклите се в Цариград экс-патриарси и други кириарси. Настървените статии на гръцката преса ожесточаваха все повече и повече общественото мнение. Шумни демонстрации по улиците ставаха всеки ден; разярени тълпи правеха шествия, крещейки *“да живее схизмата”*. Акламираше се султанът за да се поставят тези манифестации под закрилата на правителството.

Начело с екзалтирани водачи, гърците се стремяха да вдъхнат страх у кириарсите с всички средства, с които разполагаха. Обект на тях-

Le Patriarche de Jérusalem, qu'on suspectait d'indulgence envers les Bulgares, fut plus particulièrement l'objet de leur fureur. Nous avons espéré, que les trois kyriarques de Jérusalem, d'Antioche et de Chypres, qui entretenaient entre eux des relations intimes et qui s'étaient toujours montrés disposés à suivre nos conseils, pourraient opposer une résistance sérieuse au parti exalté et domineraient le Concile en entraînant le quatrième kyriarque, - le Patriarche d'Alexandrie, homme timide, borné et sans caractère. Malheureusement tous ces prélats ont été au dessous de leur mission. Mgr Cyrille lui-même n'a su que résister passivement sans chercher à faire prévaloir son opinion. Pendant que le Concile hésitait encore, une proposition insidieuse vint rallier les timides autour de la bannière du Phanar. Une commission de théologiens fut proposée pour préparer le texte de la décision à prendre, et cette proposition fut adoptée. En présence de l'opinion bien connue de la majorité du Concile, elle devait nécessairement aboutir à une satisfaction donnée aux exaltés qui le jour même de l'institution de cette commission connaissaient dans tous ses détails la substance du rapport qu'elle présenta ultérieurement.

Le Patriarche de Jérusalem refusa de se faire représenter dans la Commission. Résistant à toutes les intrigues dont l'entouraient les fanatiques du Phanar et les émissaires hellènes, ainsi qu'aux protestations et aux menaces qui lui parvenaient de tous côtés, Mgr Cyrille se retira du Concile et quitta Constantinople en blâmant hautement la conduite des kyriarques et en déclarant qu'il ne pouvait souscrire à une sentence prise sous l'influence des passions populaires qui s'étaient emparées de la Grande Eglise. Le voyage prochain de Son Altesse Impériale Monseigneur le Grand Duc Nicolas en Palestine m'offrit la possibilité de faciliter la retraite du Patriarche Cyrille, en demandant à la Porte qu'il soit chargé de prendre les mesures nécessaires pour la réception de l'Auguste Voyageur dans la ville sainte. Cependant l'émotion produite par le départ de ce digne Prélat ne fit qu'exaspérer encore davantage le parti exalté, qui resta maître du Concile. Entourés d'une foule furieuse qui vociférait aux portes de la salle des réunions, les membres de Concile purent à peine discuter le rapport de la Commission qu'ils avaient nommée. Il fut adopté sans modification aucune.

ната ярост бе най-вече Йерусалимският патриарх³⁴⁰, подозиран в снизхождение към българите. Бяхме се надявали, че тримата кириарси на Йерусалим, Антиохия³⁴¹ и Кипър³⁴², които поддържаха помежду си близки отношения и винаги се бяха показвали склонни да следват нашите съвети, ще могат да окажат сериозна съпротива на крайната партия и ще се наложат в Събора, привличайки четвъртия кириарх - Александрийския патриарх³⁴³, човек плах, ограничен и безхарактерен. За съжаление, всички те се оказаха недостойни за мисията си. Сам патриарх Кирил можа да окаже единствено пасивна съпротива без да се опита да наложи своето мнение. Докато Съборът още се колебаеше, едно лукаво предложение събра нерешителните под знамето на Фенер. Предложи се комисия от богослови за да подготви текста на решението, което трябваше да се приеме, и това предложение беше одобрено. При добре известното настроение на болшинството от Събора тя по необходимост трябваше да свърши с удовлетворяване на крайните, които в самия ден на създаване на тази комисия знаеха във всички подробности основното от доклада, който тя представи по-късно.

Патриархът на Йерусалим отказа да прати свой представител в комисията. Съпротивлявайки се на всички интриги, с които го окръжаваха фанатиците от Фенер и емисарите от Гръцкото кралство, както и на сипещите се върху него от всички страни протести и заплахи, патриарх Кирил се оттегли от Събора и напусна Цариград, като открито осъди поведението на кириарсите и обяви, че не може да подпише решение, взето под влияние на завладелите Великата църква простонародни страсти. Предстоящото скоро след това пътуване на Негово Императорско Височество Великия княз Николай в Палестина ми даде възможност да улесня оттеглянето на патриарх Кирил, като поисках от Портата той да бъде натоварен с необходимите мерки по престо на Августейшия пътешественик в светия град. Вълнението, обаче, което създаде отпътуването на този достоен духовник, само още повече раздражни крайната партия, която остана господар на Събора. Заобиколени от разбесняла се тълпа, която кряскаше пред вратите на залата за събрания, членовете на Събора едва можаха да обсъдят доклада на комисията, която бяха назначили. Той бе приет без никакви промени.

Le 16/28 septembre [1872] à sa séance clôturale, le Concile prononça le schisme officiellement et à l'unanimité de tous les Patriarches et évêques présents. L'acte formulant cette décision, l'„oros" fut proclamé à l'Eglise du Phanar et lu dans toutes les églises grecques de la capitale et des provinces; il fut ensuite communiqué à toutes les Eglises Autocéphales. Dépouillées de toutes les phrases usitées en pareil cas et des dispositions de détails, les résolutions conciliaires se résument aux déclarations suivantes: 1) elles considèrent hérétique la doctrine des nationalités dans l'Eglise - le „philitisme", en affirmant que les canons ne permettent pas de faire une distinction quelconque entre les chrétiens orthodoxes, 2) l'excommunication majeure est lancée ensuite contre l'Exarque et les évêques bulgares nominativement, ainsi que contre tous ceux que se trouvent „en communication spirituelle avec eux", sans toutefois mentionner explicitement la nation bulgare.

L'attitude de la Porte pendant la crise de l'année 1872, l'impunité qui était assurée aux meneurs des deux partis, voir même les encouragements qu'ils recevaient - ont mis en évidence la complète nullité des hommes d'Etat ottomans et ont démasqué la politique dans la question Gréco-Bulgare. Depuis que Mithad Pacha était au pouvoir la Porte agissait sans système et portait la plus grande confusion dans ses déterminations, que les intrigants parvenaient à modifier ou à lui arracher par surprise, profitant de l'ignorance absolue des Ministres. En définitive, le Grand Vézir poussait au schisme, craignant, en cas de réconciliation entre les Grecs et les Bulgares, de devoir fixer, par la délimitation des éparchies, les limites politiques de la „Bulgarie", il préférerait voir surgir une Eglise dissidente, ce qui dispenserait la Porte de tirer une ligne de démarcation entre les deux nationalités et maintiendrait entre elles un antagonisme profitable à la domination ottomane. Il était tout naturel que les Turcs soient hostiles au rétablissement de la paix et de la concorde entre les chrétiens d'Orient. Il n'y avait rien d'étonnant à les voir soutenus dans cette voie par l'Ambassade d'Angleterre et par les latins, qui - l'une dans des vues politiques, les autres par haine des orthodoxes poursuivaient le même but avec les musulmans.

Mais il était profondément regrettable de voir le Gouvernement Hellénique contribuer à ce but par une conduite indigne d'un Etat chrétien et or-

На заключителното си заседание, на 16/28 септ. [1872], Съборът обяви схизмата официално и при единодушие на всички присъстващи патриарси и владици. Оросът³⁴⁴, тоест актът на това решение, бе прокламиран в [патриаршеската] църква във Фенер и прочетен във всички гръцки църкви в столицата и провинцията; после бе съобщен на всички автокефални Църкви. Ако се изчистят от употребяваната в такива случаи фразеология и от подробностите, съборните решения се свеждат до следните декларации: 1) смята се за ерес учението за народностите в Църквата, „филетизмът", като се заявява, че каноните не позволяват да се прави каквото и да било различие между православните християни; 2) от Църквата поименно се отлъчват екзархът и българските владици, както и всички онези, които „са в духовно общение с тях", без обаче изрично да се споменава българската нация.

Позицията на Портата по време на кризата от 1872, безнаказаността, даже насърченията, за водачите на двете партии - всичко това показва пълната нищожност на османските държавници и демаскира политиката по Гръцко-българския въпрос. Откак на власт дойде Мидхат паша, Портата действаше без система и създаваше страхотна неразбория в своите решения, които интригантите успяваха да променят или да й изтръгват с изненада, възползвайки се от пълното невежество на министрите. В края на краищата, великият везир тласкаше нещата към схизма и, страхувайки се, че, в случай на помирение между гърците и българите, ще трябва, чрез разграничаване на епархиите, да определи политическите граници на „България", предпочиташе създаване на дисидентска Църква, което би освободило Портата от прокарване на демаркационна линия между двете националности и би поддържало между тях полезен за османското господство антагонизъм. Бе съвсем естествено турците да са враждебни към възстановяването на мира и съгласието сред източните християни. Нямахше нищо учудващо, че в това те бяха подкрепяни от английското посолство и от латинците, които - едните от политически съображения, другите от омраза към православните - преследваха цел, еднаква с тази на мюсюлманите.

Беше, обаче, непоносимо тъжно да се гледа как гръцкото правителство служеше на тази цел с поведение, недостойно за християнска

thodoxe. L'agitation fébrile des Agents Helléniques et les excitations prodiguées par des meneurs de bas étage, recevant des instructions directement d'Athènes offraient un contraste frappant avec l'attitude de l'Ambassade Impériale. La conduite équivoque du Saint Synode d'Athènes et de Mgr Lycurgue, son Représentant officieux à Constantinople pendant la réunion du Concile, sont inqualifiables. Il n'y a pas de doute que la déclaration du schisme est dûe en grande partie à la mission confiée à ce Prélat et à l'approbation anticipée donnée par le Synode Hellénique à la condamnation des Bulgares. Un fait peu remarqué et qui cependant est plus significatif encore que l'agitation produite au Phanar par les excitations venant d'Athènes - consiste dans l'envoi de secours pécuniaires avec le but évident de maintenir le Patriarche dans la voie périlleuse dans laquelle on l'avait poussé. Ainsi la Grèce avec ses finances délabrées et une dette dont elle n'était pas en état de solder les intérêts, trouvait les moyens de consacrer des sommes considérables pour semer et propager la discorde au sein de l'Eglise de Constantinople.

Quels étaient les mobiles qui poussaient les Hellènes et les Grecs en général aussi ardemment à la rupture avec les Bulgares? La religion était certainement étrangère à ces entraînements violents. Le but qu'on avait en vue était purement politique. Les Grecs m'ont souvent demandé de leur assurer la possession future de la Macédoine, en se déclarant prêts à faire à ce prix toutes les concessions demandées par les Bulgares. Ils voulaient avant tout se mettre à l'abri des empiètements de l'élément bulgare. En criant lors des séances du Concile *"vive le schisme!"*, la populace ajoutait: *"nous ne voulons pas être absorbés par les Slaves; nous tenons à prévenir la bulgarisation de nos enfants!"* Cette crainte était exploitée par des hommes qui poursuivaient un but moins avouable. Le mariage du Roi Georges à une Grande Duchesse Russe n'ayant pas suffi à prévenir l'issue malheureuse de la lutte engagée en 1866 en Crète, cette circonstance avait - aux yeux de beaucoup de Grecs - démontré, que la Russie ne voulait pas protéger d'une manière sincère et efficace les aspirations des Hellènes: nous aurions feint, selon eux, de favoriser leurs vues uniquement pour les compromettre et les affaiblir, tandis que nos sympathies se portaient toutes entières du côté des Slaves en général et

и православна държава. Трескавата агитация на гръцките [дипломатически] агенти и възбуждението, създавано от нисшестоящите водачи, които получаваха инструкциите си пряко от Атина, бяха в ярък контраст с позицията на императорското посолство. Двусмисленото държание на Атинския Св.Синод и на Негово Високопреосвещенство Личургос, негов официозен представител в Цариград по време на Събора, са неокачествими. Няма съмнение, че провъзгласяването на схизмата в голяма степен се дължи на мисията, поверена на този висш духовник, и на предварителното одобрение, дадено от Гръцкия синод на осъждането на българите. Един почти незабелязан факт, който, обаче, е още по-многозначителен от създаденото във Фенер, под влияние на идващите от Атина подстрекателства, възбуждение, е изпращането на парични помощи с очевидната цел да се задържи патриархът в опасния път, в който бе тласнат. По този начин Гърция, със своите разнебитени финанси и с дълг, на който не можеше да плаща лихвите, бе намерила начин да отдели значителни суми за да създава и разпространява раздор в лоното на Цариградската църква.

Кои бяха мотивите, които така силно тласкаха гърците от кралството, а и изобщо гърците, към скъсване с българите? Със сигурност, религията бе чужда на тези силни увлечения. Преследваната цел беше чисто политическа. Гърците често са ми искали да им осигуря бъдещото владение на Македония, обявявайки, че на тази цена са готови да направят всички искани от българите отстъпки. Те преди всичко желяеха да се защитят от посегателствата на българския елемент. Викайки, по време на Събора, *"Да живее схизмата!"*, простолудиято добавяше: *"не искаме да бъдем погълнати от славянския елемент; държим да предотвратим българизацията на децата си!"* Този страх беше експлоатиран от хората, които преследваха не толкова изповедаема цел. Тъй като бракът на крал Георгиос с една руска велика княгиня³⁴⁵ не бе достатъчен за да предотврати нещастния изход на започналата през 1866 на Крит борба, това събитие, за много гърци, означаваше, че Русия не иска искрено и ефикасно да покровителства техните домогвания: били сме се престрували, според тях, че поощряваме стремежите им само за да ги компрометираме и отслабим, докато всичките ни симпатии били насочени към славяните изобщо

des Bulgares en particulier. Impressionnés par ces insinuations perfides et fatigués de notre circonspection et des conseils de modération que nous leur donnions après la solution de la question Crétoise, les partisans de la *“grande idée”* hellénique croyaient devoir se tourner du côté des Puissances Occidentales. Ils affichaient la pensée que l'Europe ne s'opposerait pas à leurs aspirations ambitieuses, quand elle les verrait en rupture ouverte avec le monde slave. L'alliance avec ce dernier était, disaient-ils, une barrière entre la Grèce et l'Occident. Il était urgent de la faire disparaître. Les Grecs s'imaginaient dans leur for intérieur que la politique de l'Angleterre et de l'Autriche se façonnerait à leurs idées, dès qu'ils auraient hautement proclamé la scission des Bulgares. Ils espéraient, en affirmant par ce moyen leur hostilité à l'égard de la Russie, gagner les bonnes grâces de nos adversaires occidentaux, qui se prêteraient à leurs vues, croyaient-ils, avec d'autant plus de zèle qu'ils y trouveraient leur propre intérêt.

Le courant d'idées, qui s'était manifesté ainsi, était trop prononcé pour être enrayé immédiatement d'une manière efficace. Il devait s'épuiser de lui-même. En attendant, il fallait le surveiller et laisser à l'avenir le soin de dissiper des illusions regrettables et de faire disparaître de faux calculs. J'exposai dans deux lettres, adressées à notre Ministre à Athènes en date du 20 septembre et du 14 octobre [1872], mon opinion quant à l'attitude que nous devons adopter tant à l'égard des Grecs du Royaume, que des Grecs-rayas, afin de pouvoir mener de front notre politique tant en Turquie qu'en Grèce.

Voici quelques passages de ces lettres: *“Les conséquences de la conduite du Synode d'Athènes seront, sans doute, funestes pour les intérêts de l'Orthodoxie en général. Mais elles pèseront encore plus lourdement sur les destinées de la nationalité grecque et frapperont ainsi ceux là même, qui avaient cru profiter du schisme, en sacrifiant la dignité et la paix de l'Eglise à leurs tendances politiques et à leurs vues intéressées. En effet, dès aujourd'hui, les Bulgares sont dégagés de toutes les obligations que leurs liens avec l'Eglise de Constantinople leur imposaient envers les Grecs; rien ne s'opposera dorénavant à la création d'évêchés bul-*

и към българите по-специално. Впечатлени от тези коварни подмятания и уморени от нашата съдържаност и от съветите за умереност, които им давахме след решението на Критския въпрос, сторонниците на гръцката *“Велика идея”* сметнаха, че трябва да се обърнат към западните Велики сили. Те афишираха мисълта, че Европа нямало да се противопостави на техните амбициозни домогвания, когато види, че открито са скъсали със славянския свят. Съюзът с него, казваха те, бил бариера между Гърция и Запада. Било наложително да я премахнат. Гърците си въобразяваха, че, щом открито провъзгласят отделянето на българите, политиката на Англия и Австрия ще се нагоди към техните идеи. Те се надяваха, демонстрирайки по този начин враждебността си към Русия, да спечелят благоразположението на нашите западни противници, които щели да усвоят вижданията им, смятаха те, толкова повече, че те били в техен собствен интерес.

Проявилото се по този начин идейно течение бе твърде ярко изразено за да може да бъде незабавно спряно по ефикасен начин. То трябваше да се изчерпи от само себе си. Междувременно, трябваше да бъде наблюдавано, като се остави на бъдещето грижата да разсее достойните за съжаление илюзии и да изтрие погрешните сметки. В две писма, с дати 20 септ. и 14 окт. [1872], до нашия пълномощен министър³⁴⁶ в Атина изложих мнението си относно позицията, която трябваше да възприемем както спрямо гърците от кралството, така и към гърците-рая, за да можем да водим една и съща политика както в Турция, така и в Гърция.

Ето няколко пасажа от тези писма: *“Последиците от поведението на Атинския Синод, без съмнение, ще бъдат пагубни за интересите на православието изобщо. Но те ще се отразят още по-тежко върху съдбините на гръцката националност и ще ударят по тези, които бяха смятали да спечелят от схизмата, жертвайки достойнството и мира в Църквата заради своите политически домогвания и користни цели. В действителност, от днес българите са освободени от всички задължения, които спрямо гърците им налагаха техните връзки с Цариградската църква; занаяпред нищо не ще се противопоставя на създаването на български епископства в Ця-*

gares à Constantinople et jusqu'aux frontières du Royaume Hellénique; tous les Bulgares grécisés seront entièrement libres de revenir à leur nationalité primitive: en un mot, l'élément grec risque aujourd'hui sérieusement d'être débordé par les Bulgares, qui pourront s'organiser sur les territoires revendiqués par les Hellènes comme nécessaires à l'existence du Royaume. Le but que les Grecs poursuivent en demandant le schisme et qui consisterait, selon eux, à sauver l'hellénisme et à mettre un terme au progrès des slaves, est donc loin d'être atteint, et d'ailleurs, toutes les tendances nationales des Grecs et la "grande idée" elle-même sont invalidées par la déclaration du Concile, qui condamne catégoriquement le principe des nationalités...

Ce n'est pas nous, qui avons créé cette situation, mais nous devons évidemment y conformer aujourd'hui notre action politique. La haine aveugle et inintelligente que nous ont témoignée les Grecs dans ces derniers temps et la décision prise par les prélats grecs, contrairement à tous nos conseils, justifient entièrement une attitude nouvelle de notre part et nous permettent d'abandonner les Grecs à leur propre sort et de ne plus nous compromettre gratuitement à l'avenir vis-à-vis de la Turquie et de l'Occident en défendant les intérêts de nos coreligionnaires helléniques. Il serait utile de faire comprendre aux Grecs du Royaume combien leur conduite dans la question Bulgare a été impolitique et combien surtout les engagements pris par le Synode Hellénique avaient été prématurés...

La Grèce a été pendant trop longtemps notre enfant gâté pour que nous n'ayons pas le droit, je dirai même le devoir, sinon de la punir par notre froideur, du moins de lui faire sentir le frein pour l'arrêter sur la pente dangereuse, où elle s'est imprudemment laissée aller en voulant créer un antagonisme politique et religieux entre elle et la Puissance qui l'a mise au monde. Un tel antagonisme est monstrueux sans doute, mais il existe malheureusement à l'heure qu'il est, tout en n'étant pas dans la nature des choses et malgré tous les efforts que nous avons fait pour l'éviter. C'est un fait qu'il ne faut pas se dissimuler et avec lequel il faut compter, car en politique - l'illusion est aussi dangereuse que l'appréciation exacte des événements est indispensable. Il me semble donc utile de

риград и до границите на Гръцкото кралство; всички погърчени българи ще бъдат напълно свободни да се върнат в първоначалната си народност: с една дума, гърците днес сериозно рискуват българите да вземат връх над тях и да се организират върху земите, за които те самите претендират като необходими за съществуването на кралството. Целта, която гърците преследваха, искайки схизмата, и която, според тях, се състои в спасяване на елинизма и в спиране напредъка на славяните, е, следователно, далеч от да бъде постигната, като, освен това, всички национални домогвания на гърците, включително и самата "Велика идея", се лишават от законност поради декларацията на Събора, която категорично осъжда принципа на националностите...

Не ние създадохме това положение, но ние очевидно днес трябва да съобразим политическите си действия с него. Сляпата и глупава омраза, която гърците ни засвидетелстваха в последно време, както и решението, взето от гръцкото висше духовенство противно на нашите съвети, напълно оправдават заемането на нова позиция от наша страна и ни позволяват да изоставим гърците на собствения им жребий и повече да не се компрометираме без полза пред турците и пред Запада, защитавайки интересите на нашите гръцки единоверци. Би било полезно да се даде на гърците от кралството да разберат колко неполитично е било тяхното поведение по Българския въпрос и особено колко преждевременни са били поетите от Гръцкия Синод ангажименти...

Гърция прекалено дълго бе нашето глезено дете за да имаме правото, бих казал даже задължението, ако не да я накажем с резервираност, най-малкото да я накараме да почувства как спирачка я задържа по опасния наклон, по който тя лекомислено се плъзна в желанието си да влезе в политически и религиозен антагонизъм с Великата сила, която я създаде. Този антагонизъм е чудовищен, без съмнение, но днес, за съжаление, той съществува, макар да е противоестествен и въпреки всичките ни усилия да го избегнем. Това е факт, който не бива да крием и с който трябва да се съобщаваме, тъй като в политиката илюзията е толкова опасна, колкото е необходима точната оценка на събитията. Вижда ми се, следователно, полезно да се възползваме от първия удобен случай

saisir la première occasion qui pourrait se présenter pour donner à la Grèce et au peuple grec tout entier un avertissement salutaire...

Notre attitude envers les Grecs sans être ouvertement hostile, ni se manifester par des actes ostensibles, ne peut pas, dans les circonstances actuelles, être aussi chaleureusement bienveillante qu'elle l'a toujours été et devrait nécessairement porter le caractère de la réserve et d'une certaine réprobation...

Tout ce que je viens de dire au sujet de nos relations avec les Grecs se rapporte à l'état de choses anormal et transitoire qu'ont produit la malencontreuse excitation des esprits et la déclaration du schisme. Lorsque cette situation pénible aura cessé d'exister nos intérêts nous commanderont une nouvelle évolution qu'il serait difficile de préjuger dès aujourd'hui, mais qui dans tous les cas devra répondre aux tendances traditionnelles de notre politique".

En profitant de tous les éléments malsains qui se prêtaient à son action, le Grand Vézir Mithad Pacha, aidé de Khalil Chérif Pacha, essayait d'attiser le feu et de rendre l'abîme, qui séparait les Grecs et les Bulgares aussi profond que possible. Tout en refusant aux Bulgares la sanction de l'"Устаев" élaboré sous Mahmoud Pacha il leur faisait entendre, que par suite de la rupture définitive avec la Grande Eglise, rien ne s'opposait à ce qu'ils forment une communauté chrétienne indépendante; on poussait en même temps l'Exarque à la création de nouveaux évêques pour les éparchies mixtes. D'autre part, les deux ministres ottomans promettaient au Patriarche que le bérat, en vertu duquel l'Exarquats avait été constitué, serait modifié et que la dénomination de "schismatiques" y serait insérée: ils faisaient espérer que la Porte imposerait au clergé bulgare différents changements dans son habillement, afin de le distinguer du clergé grec "orthodoxe" et autorisaient l'envoi d'ecclésiastiques grecs dans les diocèses soumis à l'Exarque. Par toutes ces mesures qui porteraient le trouble dans les populations sincèrement attachés aux formes extérieures de la religion, Mithad Pacha et Khalil Chérif avaient en vue de pousser à bout les Bulgares et de jeter une partie d'entre eux dans les bras de l'Union avec l'Eglise Catholique. La lutte intestine qui ne tarderait pas à s'en suivre

за да дадем на Гърция и на целия гръцки народ спасително предупреждение...

Без да е открито враждебно или да съдържа демонстративни актове, в днешните обстоятелства отношението ни към гърците не може да бъде толкова горещо благосклонно, каквото винаги е било, и по необходимост би трябвало да носи характер на резервираност и на известно неодобрение...

Всичко, което току-що казах по повод нашите отношения с гърците, засяга ненормалното и преходно състояние на нещата, създадено от злополучното възбуждение на духовете и от обявяването на схизмата. Когато това мъчително положение престане да съществува, нашите интереси ще ни наложат нова промяна, която би било трудно да предрешим от днес, но която във всички случаи ще трябва да отговаря на традиционните тежнения на нашата политика."

Възползвайки се от всички нездравни елементи, които се поддаваха на въздействието му, великият везир Мидхат паша, подпомогнат от Халил Шериф паша, се опита да налее масло в огъня и да направи пропагата, разделяща гърците и българите, колкото е възможно по-дълбока. Като отказваше на българите да утвърди изработения при Махмуд паша "устаев", той заедно с това им даваше да разберат, че, вследствие окончателното скъсване с Великата църква, нищо не пречи те да образуват независима християнска общност; в същото време екзархът беше подтикван да ръкополага нови владици за смесените епархии. От друга страна, двамата османски министри обещаваха на патриарха, че бераът³⁴⁷, по силата на който бе създадена Екзархията, ще бъде променен и че названието "схизматици" ще бъде вмъкнато в него; те даваха надежди, че Портата ще наложи на българското духовенство различни промени в облеклото, за да се отличава то от "православното" гръцко духовенство, и разрешаваха изпращането на гръцки духовници в подчинените на екзарха епархии. С всички тези мерки, които внасяха смут у населението, което искрено бе привързано към външните форми на религията, Мидхат паша и Халил Шериф целяха да тласнат българите към крайни решения и да хвърлят част от тях в обятията на унията с Католическата църква. Вътрешната борба, която вследствие на това нямаше да закъснее да започне в лоното на славянското население, им изглеждаше благоприятен случай

au sein de la population slave, leur paraissait une occasion favorable pour l'application du fameux principe de la domination par la division.

Ces espérances étaient exagérées. La proclamation du schisme, au lieu de décourager les Bulgares avait excité chez eux des rêves d'indépendance politique. Loin de songer à l'union avec Rome, la plupart des dignitaires de l'Eglise excommuniés repoussèrent avec fermeté les ouvertures qui leur furent faites dans ce sens. Ils voulaient au contraire rester orthodoxes à tous prix, et les prêtres bulgares dans différents endroits se prononcèrent pour l'adoption du costume de nos ecclésiastiques dans le cas où il leur serait défendu de continuer à se vêtir comme par le passé. La population était même décidée à résister, les armes à la main, aux vexations qu'on voulait lui infliger. Si le Sultan ne s'était pas pris à temps pour destituer son premier Ministre, celui-ci aurait provoqué lui-même la guerre civile dans le pays, dont l'ordre et la sécurité lui avaient été confiés. Les projets de Mithad Pacha furent ostensiblement désapprouvés par son successeur Mehmed Ruschdi et ils furent complètement abandonnés lorsque Khalil Chérif quitta le Ministère des Affaires Etrangères.

Grâce au commencement d'apaisement qui se produisit dans la partie saine de la population grecque, dès qu'elle fut privée des encouragements de Mithad et de Khalil Chérif, l'Ambassade Impériale réussit à y former un parti, qui dans un but de réconciliation des Bulgares avec le Siège Œcuménique, visait au remplacement de Mgr Anthimos par un prélat moins compromis dans la question. Sentant le danger, dont il était menacé et voulant rehausser son prestige, le Patriarche se munit d'un bérat d'investiture de la Porte, contenant l'énumération de toutes les éparchies bulgares, comme étant placées sous son autorité directe. Cette satisfaction d'amour-propre était d'autant plus illusoire, que les éparchies bulgares n'étaient mentionnées qu'à côté de celles de la Grèce indépendantes soumises depuis trente ans au Synode d'Athènes; mais elle fut payée par le sacrifice des droits essentiels de l'Eglise d'Orient quant à la juridiction du haut clergé, aux questions litigieuses de l'Eglise, aux rédevances ecclésiastiques etc. – concessions qui la Porte n'avait pas réussi à obtenir des Patriarches précédents, qui étaient ainsi restés privés de firmans.

да приложат прословутия принцип за господство посредством разделение.

Тези надежди бяха прекомерни. Обявяването на схизмата, вместо да обезсърчи българите, възбуди у тях блянове за политическа независимост. Далеч от да мислят за уния с Рим, повечето от сановниците на отлъчената Църква твърдо отхвърлиха направените им в този смисъл предложения. Напротив, те искаха на всяка цена да останат православни, а българските свещеници от различни селища се обявиха за възприемане дрехите на нашите духовници в случай, че им се забрани да продължат да се обличат както дотогава. Населението даже бе решено да се съпротивява с оръжие в ръка на притесненията, на които искаха да го подложат. Ако султанът не се бе усетил навреме да уволни своя първи министър, последният сам щеше да предизвика гражданска война в страната, чиито порядък и сигурност му бяха поверени. Проектите на Мидхат паша се подложиха на открито неодобрение от неговия наследник Мехмед Рюшди и бяха напълно изоставени, когато Халил Шериф паша напусна външното министерство.

Благодарение на започналото успокоение сред здравата част на гръцкото население, щом престанаха насърченията от страна на Мидхат и Халил Шериф, императорското посолство сполучи да състави там партия, която, за да се постигне помирение между българите и Вселенския престол, си постави за цел да замени патриарх Антим с друг, по-малко компрометиран във въпроса, висш духовник. Чувствайки застрашаващата го опасност и искайки да издигне престижа си, патриархът се снабди с инвеститурен бérat от Портата, в който всички български епархии бяха споменати като намиращи се под неговата пряка власт. Това удовлетворение на самолюбието беше още по-иллюзорно, ако се вземе предвид, че българските епархии се изброяваха редом с онези от независима Гърция, които от тридесет години бяха подчинени на Атинския Синод; то, обаче, бе платено с жертване на основни права на Източната църква, засягащи юрисдикцията на висшето духовенство, спорните въпроси на Църквата, църковните данъци и пр. - все отстъпки, които Портата не бе успяла да получи от предишните патриарси, които така и бяха оставени без фермани.

Cette manœuvre ne réussit pas. Toute la communauté de Constantinople fut indignée contre la conduite de Mgr Anthimos, dont les actes arbitraires avaient déjà mécontenté le Synode. Le Patriarche ne se maintint que quelques mois après la réception de son firman d'investiture: en septembre 1873, presque à l'anniversaire même de la proclamation du schisme, il fut obligé de donner sa démission. Idole du peuple à l'époque du Concile, il tomba indignement sous le poids du mépris et de l'aversion de ses ouailles à force d'avoir voulu flatter la populace et s'assurer de son soutien. Sa chute n'était qu'un acte de justice providentielle. Mais la proclamation du schisme, auquel restera attaché le nom du Patriarche déchû, sera pendant longtemps une source d'embarras inextricables, dont ses successeurs auront de la peine à triompher. Vu les circonstances, on ne pouvait pas espérer voir élever au Siège Œcuménique un prélat, qui nous fût notoirement favorable et qui y montât avec l'intention hautement avancée de révoquer le schisme.

Mgr Joachim, le nouveau Patriarche, n'était certainement pas le meilleur titulaire qu'on pouvait désirer pour le Trône Œcuménique. Mais c'était celui, qui s'imposait le plus à l'attention générale. Pour nous, l'essentiel était d'écarter le Métropolitain de Dercos qui représentait le parti avancé. L'Ambassade Impériale a contribué à assurer l'élection de Mgr Joachim, qui nous en tient compte et nous témoigne de bonnes dispositions. Il paraît désirer sincèrement la reconstitution de l'unité au sein de l'Eglise Orthodoxe. Mais il est obligé de compter avec les passions, qui ont amené la proclamation du schisme et qui ne sont pas encore entièrement calmées. Homme intelligent, ferme et résolu, il a cependant les mains complètement liées par la Règlement Organique, qui admet l'immixtion des laïques dans les affaires religieuses. Il se trouve enfin à la merci d'un comité financier, qui s'est formé pour entretenir le Patriarcat, car depuis la sécularisation des biens conventuels en Roumanie et la séparation des éparхий bulgares, le Siège Œcuménique manque complètement de ressources pécuniaires. Dans ces conditions, Mgr Joachim aura de la peine à s'affranchir des influences qui ont si lourdement pesé sur ses prédécesseurs.

Тази маневра на сполучи. Цялата цариградска общност бе разгневена от поведението на патриарх Антим, чиито произволни деяния вече бяха възбудили недоволството на Синода. Патриархът се задържа само няколко месеца след получаването на своя инвеститурен ферман: през септ. 1873, почти на самата годишнина от обявяването на схизмата, той бе принуден да даде оставката си. Идол на народа по време на Събора, той падна безславно под тежестта на презрението и отвращението на своите пасоми, след като бе ласкал простолюдието за да си осигури подкрепата му. Неговото проваляне не бе повече от акт на справедливост от страна на Провидението. Но обявяването на схизмата, с която ще остане свързано името на сваления патриарх, дълго ще бъде извор на огромни затруднения, с които неговите наследници мъчно ще се справят. Предвид обстоятелствата, нямаше надежда на Вселенския престол да се възкачи духовник, който открито да е благосклонен към нас и който да има категорично намерение да вдигне схизмата.

Негово Светейшество Йоаким, новият патриарх, не бе, без съмнение, най-подходящият титуляр на Вселенския престол. Но тъкмо той най-вече се налагаше на вниманието на всички. За нас най-важното бе да отстраним Дерконския митрополит³⁴⁸, представител на крайната партия. Императорското посолство допринесе за избора на Негово Светейшество Йоаким, който държи сметка за позицията ни и ни засвидетелства симпатии. Както изглежда, той искрено желае възстановяване единството в лоното на Православната църква. Но той е принуден да се съобразява със страстите, които бяха породени от обявяването на схизмата и които още не са преминали. Интелигентен, твърд и решителен, той обаче е с изцяло вързани ръце от Органическият устав, който допуска намеса на миряните в религиозните дела. Той, освен това, е зависим от един финансов комитет, който се създаде за поддържане на Патриаршията, тъй като след секуларизацията на манастирските имоти в Румъния³⁴⁹ и след отделянето на българските епархий, Вселенският престол е напълно лишен от източници на парични средства. При тези условия, Негово Светейшество Йоаким мъчно ще се избави от влиянията, които толкова силно тегнеха върху неговите предшественици.

La principale difficulté qui s'oppose à une entente entre les Grecs et les Bulgares consiste dans la délimitation des éparchies mixtes. Comme une entente directe entre les deux Eglises n'était pas à prévoir dans cette question, j'ai engagé la Porte à la trancher de sa propre autorité, en adjoignant quelques-unes des éparchies mixtes à l'Exarquat et en déclarant que c'était la décision définitive et irrévocable du Gouvernement. En effet, s'il est impossible de satisfaire les convoitises et les réclamations des deux partis, les Grecs comme les Bulgares trouveront dans le fait accompli de la décision de la Porte un point de départ pour un rapprochement; la délimitation établie, le côté canonique de la question pourra être résolu facilement. Par suite de mes conseils, une enquête (istilam) fut ouverte par les Autorités Ottomanes pour l'application de l'article X du firman dans les éparchies mixtes. Les résultats acquis dans les provinces d'Ochrida et de Skopia furent soumis au Conseil des Ministres qui prononça leur annexion à l'Exarquat et autorisa l'envoi d'évêques bulgares dans les diocèses.

Cependant le mode de procéder de la Porte ayant soulevé de vives objections tant de la part des Bulgares que de Mgr Joachim je recherchai, dans l'intérêt de la conciliation, une nouvelle combinaison qui put rallier les Grecs et les Bulgares. J'amenai, au mois de mai dernier, la Porte à consentir à ce que les travaux de délimitation fussent continués par une Commission mixte turco-gréco-bulgare, composée de délégués du Gouvernement, du Patriarcat et des Bulgares. Le Patriarche et l'Exarque ayant donné leur assentiment à cette proposition, je me félicite d'avoir pour la première fois obtenu une entente pratique entre les Chefs des deux Eglises rivales. La Commission est en train de remplir son mandat, qui tracera une limite aux exigences réciproques et calmera par l'évidence des faits les personnes les plus exaltées des deux partis. Ce n'est que lorsque cette Commission aura présenté son rapport qu'on pourra reprendre les pourparlers.

Je dois constater avec une vive satisfaction le changement notable qui s'est produit depuis l'époque du Concile dans les dispositions des Grecs à notre égard. Connaissant à fond le caractère de cette nation, je faisais prévoir ce résultat à Mr Sabourow peu de temps après la déclarati-

Основната пречка пред гръцко-българското разбирателство се крие в разграничението на смесените епархии. Тъй като по този въпрос пряка спогодба между двете Църкви не можеше да се очаква, на карах Портата да го уреди чрез собствената си власт, присъединявайки няколко от смесените епархии към Екзархията и обявявайки, че това е окончателното и безвъзвратно решение на правителството. В действителност, ако е невъзможно да се задоволят исканията и оплакванията и на двете страни, както гърците, така и българите ще намерят в свършения факт на решението на Портата отправна точка за сближение; след като веднъж разграничението е направено, каноническата страна на въпроса може лесно да се уреди. Вследствие моите съвети, османските власти започнаха анкета (истилям) за прилагане на член X от Фермана³⁵⁰ в смесените епархии. Получените резултати в Охридска и Скопска области³⁵¹ бяха обсъдени от министерския съвет, който провъзгласи тяхното присъединяване към Екзархията и разреши изпращането на български владци в тези диоцези.

Тъй като, обаче, начинът, по който Портата бе процедираща, предизвика остри възражения както от страна на българите, така и от страна на патриарх Йоаким, аз потърсих, в интерес на помирието, нова комбинация, която да може отново да събере гърците и българите. През май т.г.³⁵² убедих Портата да се съгласи работата по разграничението да бъде продължена от смесена турско-гръцко-българска комисия, съставена от представители на правителството, на Патриаршията и на българите. Тъй като патриархът и екзархът приеха това предложение, аз бях доволен, че за първи път постигнах практическо съгласие между главите на двете съпернически си Църкви. Понастоящем комисията е в процес на изпълнение на своята задача, която ще постави предел на взаимните претенции и посредством очевидността на фактите ще успокои най-възбудените представители на двете страни. Едва след като тази комисия представи своя доклад, преговорите ще могат да започнат отново.

Трябва с голямо задоволство да констатирам, че след Събора отношението на гърците към нас значително се промени. Познавайки изтънко характера на този народ, скоро след обявяването на схизмата предсказах на г-н Сабуров такъв резултат. "С присъщата им под-

on du schisme "Avec leur mobilité d'esprit ordinaire et la versatilité qui les caractérise, les Grecs, disais-je, ne persévèreront probablement pas longtemps dans la voie où ils se trouvent engagés actuellement. Leurs folles espérances, fondées sur la déclaration du schisme, une fois déçues, une réaction se produira spontanément parmi eux et ils ne manqueront pas de venir nous prier de les tirer des embarras qu'ils se sont créés si gratuitement. Notre réserve les impressionnera plus que n'aurait pu les toucher notre indulgence et nos avances qu'ils n'auraient peut-être pas apprécier."

Ces prévisions se sont pleinement accomplies. Les Prélats du Phanar et les notabilités Helléniques qui depuis l'année 1869 semblaient avoir oublié le chemin de l'Ambassade Impériale, affluent de nouveau chez moi, soit par solliciter mes conseils, soit pour me transmettre les demandes des écoles et des établissements de bienfaisance placés sous leur patronage. Tout le monde comprend l'impossibilité de revenir à l'ancien ordre de choses et l'inconvénient de celui qu'on subit actuellement. Sous l'impulsion élevée de son Chef, la Grande Eglise se familiarise peu à peu avec l'idée d'un Exarquat Orthodoxe autonome, pourvu que ses droits spirituels soient respectés et que les dehors d'une réparation régulière et canonique soient offerts par ceux qui refusent d'accepter la dénonciation de schismatiques. Malheureusement, le parti avancé parmi les Bulgares, qui n'a aucune conviction religieuse et aucun principe, vise à perpétuer la rupture avec la Grande Eglise et songe même parfois à l'union avec Rome, qui lui semble utile au point de vue politique et national. Sous ce rapport Tchoumacow, les évêques Panarète et Hylarion sont les mauvais génies des Bulgares. Ces deux derniers, possédant les plus riches éparхий et craignant que l'accord avec le Patriarcat n'oblige leurs compatriotes à les sacrifier, s'appliquent à écarter tous les projets d'entente que nous favorisons.

Or, la déclaration du schisme, qui pourrait facilement être levée aujourd'hui peut devenir très dangereuse à la longue: toutes les querelles religieuses ont commencé par des contestations anodines, mais des ambitieux et des fanatiques s'en sont emparés et ont creusé de plus en plus l'abîme pour se maintenir et avoir une raison d'être. C'est ainsi que le grand schisme entre l'Orient et l'Occident s'est produit, que les Arméniens

вижност на духа и с характерното им непостоянство, гърците, казвах аз, вероятно не ще вървят дълго по пътя, по който сега са поели. След като рухнат лудите им, основани на обявяването на схизмата, надежди, сред тях спонтанно ще се породи противодействие и те непременно ще дойдат с молба да ги измъкнем от затрудненията, които те толкова ненужно сами си създадоха. Резервираността ни ще ги впечатли повече отколкото биха ги трогнали нашата снизходителност и нашите насърчения, които те вероятно не биха могли да оценят."

Тези предвиждания напълно се оправдаха. Фенерските висши духовници и гръцките първенци, които от 1869 изглежда бяха забравили пътя към императорското посолство, отново се тълпят при мен - било за да търсят съветите ми, било за да ми подават молби за поставените под тяхно попечителство училища и благотворителни заведения. Всички разбират, че някогашният порядък на нещата е невъзвратим, а сегашният е неудобен. Под благородния подтик на своя глава, Великата църква лека-полека свиква с идеята за автономна православна Екзархия, стига нейните духовни права да се зачитат, а онези, които отказват да приемат клеймото "схизматици", да предложат формално удовлетворение според реда и каноните. За съжаление, крайната българска партия, която няма никакви религиозни убеждения и никакви принципи, се стреми да увековечи разрыва с Великата църква и даже понякога мисли за уния с Рим, която ѝ изглежда полезна от политическа и национална гледна точка. В това отношение Чумаков³⁵³ и владиците Панарет³⁵⁴ и Иларион³⁵⁵ са злите гении на българите. Последните двама притежават най-богатите епархий и, страхувайки се спогаждането с Патриаршията да не накара техните сънародници да ги пожертват, се стараят да отклоняват всички поощрявани от нас проекти за споразумение.

Прочее, схизмата, която сега би могла лесно да се вдигне, в дългосрочен план може да стане твърде опасна: всички религиозни разпри са започвали с безобидни спорове, но честолюбците и фанатиките са ги обсебвали и са копаели все по-дълбока пропаст за да се крепят и да имат основание за съществуване. Точно така е станал Великият разкол³⁵⁶ между Изтока и Запада, така арменците са се откъс-

se sont détachés de l'Eglise Grecque et c'est ainsi que nos dissidents se sont constitués. Le même sort pourrait attendre les Bulgares et les Grecs s'ils subissaient l'influence de ceux qui repoussent toute solution à l'amiable. Le parti modéré de l'Assemblée d'Orta-keui, se rendant à nos conseils et comprenant les dangers de la situation, paraît aujourd'hui revenir à une compréhension plus claire de la position irrégulière de l'hierarchie bulgare. Privée de base canonique, la position de l'Exarquat est d'autant plus précaire que son règlement, "Уставъ", n'est pas encore sanctionné par la Porte. Mgr Anthimos ma fait entendre qu'il n'insisterait plus sur l'acceptation du firman pure et simple par le Patriarche, qu'il s'en tiendrait à la délimitation qui serait faite par la Commission et recevrait avec reconnaissance des mains de Sa Sainteté un acte constitutif pour son église, pourvu que cette dernière ne perde rien des privilèges déjà acquis par l'Exarquat, à l'exception de ceux toutefois qui seraient incompatibles avec les canons, tel que le maintien de son siège légal à Constantinople etc. Ainsi l'Exarque consentirait à transférer le centre religieux des Bulgares à Tirnovo ou à Ochrida, tout en se réservant le droit de venir dans la capitale lorsque les affaires de sa communauté l'exigeront et en laissant dans la capitale son conseil laïque.

En présence de ces bonnes dispositions de l'Exarque et d'une partie de son entourage, les difficultés continuent encore à surgir dans les couches intérieures. Des rixes éclatent nécessairement dans les éparchies contestées. Les luttes dans les villes et villages mixtes pour la possession des églises et des écoles, les empiètements des uns, la résistance illégale des autres, les persécutions contre les ecclésiastiques résidant ou arrivant dans les limites de l'église adverse - tels sont les événements quotidiens qui nécessitent sans cesse l'intervention conciliante de l'Ambassade Impériale à Constantinople et les bons offices de nos consuls dans les provinces. Des conflits de ce genre ont donné lieu à des faits regrettables dans certaines localités du vilayet de Salonique, où quelques Bulgares sont même passés au catholicisme. Mais ce ne sont encore que des cas isolés provoqués par les mesures de l'administration turque, qui - influencée par l'élément grec plus remuant et plus éveillé que l'élément bulgare - sévit fréquemment contre ce dernier et le réduit parfois au déses-

нали³⁵⁷ от Гръцката църква и по този начин са се създали нашите отцепници³⁵⁸. Същата съдба би могла да очаква гърците и българите, ако те се поддадат на влиянието на онези, които отблъскват решение, основано на приятелски компромис. Умерената партия в Ортакойското събрание, вслушвайки се в нашите съвети и схващайки съществуващите опасности, днес изглежда се връща към по-ясно разбиране за нередовното положение на българската йерархия. Лишена от каноническа основа, Екзархията става още по-неустойчива от факта, че нейният правилник, "уставът", още не е утвърден от Портата. Екзарх Антим ми даде да разбере, че повече не ще настоява патриархът чисто и просто да признае Фермана, че ще се съгласи с разграничението, което ще направи комисията, и ще приеме с благодарност от ръцете на Негово Светейшество учредителния акт за своята Църква, стига само тя да не загуби нищо от вече спечелените от Екзархията придобивки, с изключение на онези, които биха били несъвместими с каноните, като запазването на неговото законно седалище в Цариград и пр. Така екзархът би се съгласил да премести религиозния център на българите в Търново или Охрид, запазвайки си в същото време правото да идва в столицата тогава, когато делата на неговото паство ще го изискват, и оставяйки там Мирския си съвет.

На фона на това добро разположение на екзарха и на част от неговото обкръжение, трудности продължават да възникват в по-ниските нива. В спорните епархии неизбежно възникват крамоли. Борбите за училищата и църквите в смесените градове и села, посегателствата на едните, незаконната съпротива на другите, преследванията срещу духовниците, обитаваци или посещаващи диоцеза на противната Църква - това са ежедневните събития, които постоянно изискват помирителното вмешателство на императорското посолство в Цариград и посредничеството на консулите ни в провинцията. Сблъскванията от този род станаха причина за прискърбни деяния в редица селища на Солунския вилает, където някои българи даже преминаха в католицизма. Но това все още са само изолирани случаи, предизвикани от отношението на турската администрация, която, повлияна от гърците, които са по-неспокойни и по-будни от българите, често прилага сурови

poir. La masse des Bulgares reste invariablement fidèle à l'orthodoxie et à son chef religieux Mgr Anthimos. Quoiqu'il en soit, le branle est donné au mouvement national bulgare et son développement ultérieur ne saurait plus être arrêté. Mais il est indispensable de le diriger soigneusement dans une voie qui ne soit pas contraire à nos intérêts et à l'orthodoxie. La constitution d'une Bulgarie n'est qu'une question de temps et de circonstances favorables.

A l'ombre de l'affaire bulgare et par suite des passions qu'elle a soulevé, vient de surgir une question des plus délicates - celle des couvents du Mont Athos. Une série d'articles publiés l'année dernière dans les journaux grecs signalait les soi-disants empiètements dans ces couvents de l'élément slave sur les Grecs, ainsi que la nécessité d'y mettre terme. L'Archevêque de Syra, Lycurgue, après avoir accompli sa déplorable mission à Constantinople, s'est rendu au Mont Athos pour jeter la discorde dans ses communautés religieuses en y prêchant une croisade contre les slaves. De son côté le Patriarche Anthimos crut nécessaire de charger une commission de se rendre sur les lieux pour étudier la situation et aviser aux mesures à prendre en vue de sauvegarder les intérêts grecs. Les germes de discorde laissés par Mgr Lycurgue, ainsi que par la Commission Patriarcale ont porté leurs fruits. Une lutte intestine divise le couvent russe de „*St. Pantéléimon*” et doit servir aux yeux de nos adversaires de point de départ à un schisme gréco-russe. Par suite de mes demandes, le Patriarche a chargé une commission mixte d'administrer le Couvent - jusqu'à ce que la paix se rétablisse entre les moines grecs et russes.

Deux solutions sont désirées par la partie russe de la communauté: 1) soit la reconnaissance de ses droits à l'entière possession du Couvent basée sur d'antiques chrysobulles et d'autres documents historiques; 2) soit la séparation du Couvent en deux communautés, qui ne tarderaient pas à s'entendre, car les Grecs, n'ayant pas de moyens d'existence, finiront par s'arranger avec les moines russes. Dans tous les cas, nous sommes moralement obligés de sauvegarder les droits de nos nationaux établis sur la Montagne Sainte. Mais notre position est très délicate, car nous

мерки срещу последните, довеждайки ги понякога до отчаяние. Масата от българите неизменно остава вярна на православието и на своя религиозен началник екзарх Антим. Така или иначе, българското национално движение получи своя тласък и неговото по-нататъшно развитие вече не би могло да бъде спряно. Но е необходимо то грижливо да се насочва в посока, която да не бъде противна на нашите интереси и на православието. Създаването на една България е само въпрос на време и на благоприятни обстоятелства.

В сянката на Българския въпрос и вследствие пробудените от него страсти, неотдавна възникна един извънредно деликатен въпрос - този за атонските манастири. Поредица от статии, публикувана миналата година в гръцките вестници, алармира за някакви си уж посегателства от страна на славянския елемент срещу гърците в тези манастири, както и за необходимостта да им се тури край. Сирският архиепископ Ликуркос, след като изпълни достойната си за окайване мисия в Цариград, замина на Атон за да хвърли семето на раздора в тамошните религиозни братства, проповядвайки кръстоносен поход срещу славяните. От своя страна, патриарх Антим сметна за необходимо да натовари една комисия, която да изучи на място положението и да предложи мерки за защита на гръцките интереси. Семената на раздора, посети както от Негово Високопреосвещенство Ликуркос, така и от патриаршеската комисия, дадоха своите плодове. Вътрешна борба разделя руския манастир „*Св. Пантелеймон*” и в очите на нашите противници тя трябва да послужи като отправна точка за гръцко-руската схизма. Вследствие моите настоявания, патриархът натовари една смесена комисия, която да управлява манастира, докато се възстанови мирът между гръцките и руските монаси.

Две решения са желани от руската част на манастирското братство: 1) или признаване нейните, основани на древни хрисовули и на други исторически документи, права да притежава целия манастир; 2) или разделяне на манастира на две братства, които бързо биха се разбрали помежду си, тъй като гърците, нямайки средства за съществуване, в края на краищата ще се спогодят с руските монаси. Така или иначе, ние имаме моралното задължение да защитаваме правата на установилите се на Света гора наши сънародници. Но нашето положение

avons à éviter de rompre avec le Patriarcat et de compromettre la situation privilégiée du Mont Athos. Jamais les Turcs ne se sont encore décidés à violer les droits de ces paisibles retraités et à intervenir d'aucune façon dans leurs affaires. Le désordre qui y règne aujourd'hui pourra facilement servir à la Porte de prétexte pour étendre son action directe jusque dans les établissements religieux du Mont Athos.

Lors de la déclaration du schisme, nous avons fait entendre au Patriarcat Œcuménique que l'entraînement des passions humaines dans la question Gréco-Bulgare et les violences que cet entraînement avait provoqué nous imposaient la nécessité de garder le silence jusqu'au rétablissement de la concorde et de la paix dans des temps meilleurs. Cette sage attitude a sauvé la situation en laissant une porte ouverte à la réconciliation entre les Grecs et les Bulgares. Sans doute, on ne saurait reconnaître comme infaillible la décision d'un Concile local, surtout lorsqu'elle a été prise dans des conditions aussi anormales que celles qui ont entouré celui de 1872. Plusieurs points semblent de nature, si non à invalider le dernier oros, du moins à donner lieu à une révision du jugement rendu, par un Concile plus régulièrement composé et agissant dans des conditions plus normales. En effet, le Patriarche Grégoire en évoquant l'idée d'un Concile pour résoudre la question Bulgare avait eu en vue la convocation d'un Concile Œcuménique; le Patriarche Anthimos l'a déferé à un Concile local des kyriarques grecs d'Orient; elle fut tranchée, malgré l'éloignement de Mgr Cyrille et contrairement aux conseils de modération, que le St. Synode de Russie avait antérieurement fait parvenir au Patriarcat.

L'Eglise avait toujours agi, dans ses assises précédentes avec une prudente lenteur et n'avait jamais manqué d'inviter la partie adverse à comparaître devant elle; le Concile de 1872 à précipité la solution d'une question de la plus grande importance, se faisant juge et parti dans sa propre cause et fermant l'oreille aux conseils de charité et d'indulgence; il a laissé dominer dans les débats religieux des passions politiques et a permis aux laïques d'exercer une influence fâcheuse sur les résolutions du clergé; les prélats d'Orient se sont mis enfin en contradiction avec eux-mêmes en subissant l'influence du principe des nationalités qu'ils ont condamné si énergiquement dans l'„oros". Peut-on qualifier autrement que de

ние е твърде деликатно, защото трябва да гледаме както да не скъсаме с Патриаршията, така и да не изложим на риск привилегиите на Атон. Никога досега турците не са се осмелявали да нарушават правата на тези мирни прибежища и да се месят по какъвто и да било начин в техните дела. Безпорядъкът, който днес цари там, ще може лесно да послужи на Портата като претекст за да разшири тя прякото си въздействие и върху религиозните учреждения на Атон.

При обявяването на схизмата дадохме на Вселенския патриарх да разбере, че намесата на човешките страсти в Гръцко-българския въпрос и предизвиканите от нея насилия ни налагат да пазим мълчание до възстановяване, в по-добри времена, на мира и съгласието. Тази мъдра позиция спаси положението, оставяйки вратата отворена за помирение между гърците и българите. Без съмнение, не би могло да се признае за непогрешимо решението на един поместен Църковен събор, особено когато то е било взето при толкова ненормални условия, като онези от 1872. Много неща дават основание, ако не да се обезсили последния орос, поне взетото решение да се ревизира от страна на Църковен събор, който да е по-редовно съставен и да действа в по-нормални условия. В същност, патриарх Григорий, издигайки идеята за Църковен събор за решаване на Българския въпрос, имаше предвид свикване на Вселенски събор; патриарх Антим го възложи на поместен Църковен събор на източните гръцки кириарси; той бе решен, въпреки оттеглянето на патриарх Кирил и противно на съветите за умереност, които Руският Св.Синод предварително бе изпратил на Патриаршията.

Църквата, в предишните си събрания, винаги е действала с благоразумна бавност и никога не е пропускала да покани и противната страна да се яви пред нея; Църковният събор от 1872 ускори решението на въпрос от най-голяма важност, вземайки ролята на съдия в процес, по който е и страна, и оставяйки глух към съветите за милост и снизходителност; той остави в обсъжданията връх да вземат политическите страсти и позволи на миряните да упражняват вредно въздействие върху решенията на духовенството; най-сетне, източните йерарси влязоха в противоречие със самите себе си, понасяйки влиянието на националния принцип, който те така енергично осъди в оро-

"philitisme" les dissensions qui divisent actuellement les moines grecs et slaves du Mont Athos? Que penser de l'aveu de certains Grecs qui motivent les désordres du couvent de "St. Pantéléimon" en disant que le "philitisme" leur est avantageux au Mont Athos, tandis qu'il est contraire à leurs intérêts dans les provinces bulgares et mixtes? Toutes ces considérations devraient pousser le Synode d'Athènes et les Eglises de Serbie et de Roumanie à s'unir au St. Synode de Russie, afin de s'interposer entre les Bulgares et le Patriarcat Œcuménique pour rétablir la concorde dans le monde orthodoxe. Mais cette action ne pourra s'exercer que lorsque les passions, qui ont produit le schisme, auront été définitivement calmées et dans tous les cas après que les limites géographiques de l'Exarquat bulgare auront été fixées, ne fut ce que provisoirement.

Lieux saints; Arabes de la Palestine. - La déclaration du schisme a donné lieu à des événements profondément regrettables en Palestine. L'attitude ferme et digne que le Patriarche de Jérusalem avait suivie en présence de la pression violente, que les fanatiques et les intrigants cherchaient à exercer sur lui, avait exaspérée au plus haut degré les Grecs contre sa personne. Arrivé à Jérusalem après sa rupture avec le Concile, Mgr Cyrille se trouva en présence d'une opposition unanime du clergé grec de Palestine, qui exigeait son assentiment immédiat à la communication du Patriarche Œcuménique au sujet du schisme bulgare. Pendant la présence du Grand Duc Nicolas à Jérusalem l'ordre fut superficiellement maintenu. Mais immédiatement après le départ de Son Altesse Impériale, le Synode somma le Patriarche, à son retour de Jaffa et à une heure avancée de la nuit, de se présenter aussitôt dans son sein pour justifier sa conduite dans l'affaire bulgare. Mgr Cyrille n'ayant pas pu déférer à cette demande, le Synode violant toutes les lois de justice civile et religieuse, prononça séance tenante l'excommunication et la déposition du digne Prélat octogénaire, qui pendant plus de trente ans avait été le chef de l'Eglise de Jérusalem et le fidèle gardien du St. Sépulcre.

Une députation fut envoyée à Constantinople pour obtenir l'autorisation de la Porte de procéder à l'élection d'un nouveau Patriarche. Simultanément des délégués arabes vinrent se plaindre au Grand Vézir des actes illégaux du Synode et réclamer au nom de toute la population indigène

са. Може ли другояче, освен като "филетизъм", да се определят разногласията, които понастоящем разделят гръцките и славянските манастири на Атон? Какво да се мисли за признанията на някои гърци, които обосновават безредиците в манастира "Св.Пантелеймон", заявявайки, че филетизмът им е изгоден на Атон, но е противен на техните интереси в българските и в смесените области? Всички тези съображения би трябвало да накарат Атинския Синод и Сръбската и Румънската църкви да се присъединят към Руския Св.Синод за да посредничат между българите и Вселенската патриаршия за възстановяване на съгласието в православния свят. Но това въздействие не ще може да се упражни преди страстите, които създаде схизмата, окончателно да се успокоят и във всички случаи, след като географските граници на Българската екзархия бъдат, пък било то и временно, определени.

Светите места; арабите от Палестина. - Обявяването на схизмата стана причина за най-достопечални събития в Палестина. Твърдата и достойна позиция, която Йерусалимският патриарх отстоя под силния натиск на фанатиците и интригантите, бе раздразнила във висша степен гърците срещу него. Пристигнал в Йерусалим след скъсването си с Църковния събор, патриарх Кирил се сблъска с единодушното противодействие на гръцкото духовенство от Палестина, което настояваше за незабавното одобрение на съобщението на Вселенския патриарх за българската схизма. Докато траеше пребиваването на Великия княз Николай, редът привидно бе запазен. Но веднага след тръгването на Негово Императорско Височество Синодът призова патриарха, едва завърнал се от Яфа и в късен час през нощта, да се представи пред него за да оправдае държанието си по Българския въпрос. Тъй като Негово Блаженство не могъл да изпълни това искане, Синодът, в нарушение на всички закони на гражданската и религиозната справедливост, начаса анатемосал и низвергнал достойния осемдесетгодишен йерарх, който в продължение на повече от тридесет години бе глава на Йерусалимската църква и верен пазител на Божи гроб.

Депутация бе проведена в Цариград да вземе разрешение от Портата за избор на нов патриарх. Едновременно с това, арабски пратеници дойдоха да се оплакват на великия везир от незаконните действия на Синода и да искат от името на цялото местно население

et d'une grande partie du clergé, la réintégration de Mgr Cyrille dans ses fonctions ecclésiastiques. Les Grecs mirent tout en œuvre pour s'assurer de la coopération du Gouvernement. Ils y réussirent grâce à la crédulité incroyable du Grand Vézir Mehmed Ruschdi Pacha et surtout à la protection du Ministre des Affaires Etrangères. Khalil Chérif Pacha voyait dans la destitution de Mgr Cyrille un moyen de combattre notre influence, qu'il s'obstinait avec les Grecs exaltés à qualifier de "panslaviste" même en Palestine. Malgré mes démarches pressantes, quoique officieuses, la Porte, après avoir délibéré plusieurs fois en conseil, s'est décidée à donner cours à la demande de déposition du vénérable Patriarche. Le point de vue auquel les Turcs se plaçaient nous mettait dans l'impossibilité d'intervenir efficacement en faveur de Mgr Cyrille. En effet, comme les Autorités Ottomanes ne peuvent pas entrer dans l'examen du côté religieux de la question, elles doivent se borner aux formalités consacrées par l'usage.

Or, ce sont les Synodes locaux, qui élisent les Patriarches d'Alexandrie, de Jérusalem et d'Antioche, et c'est à eux qu'appartient, aux yeux de la Porte, le droit exclusif de réclamer leur déposition. Pour le cas de Mgr Cyrille, la demande avait été faite dans les formes voulues. Quant aux dispositions du peuple, qui s'étaient manifestées en faveur de Sa Béatitude, leur valeur légale n'a jamais été admise par les Autorités Turques, qui ne reconnaissent que le Synode. Donc, le Patriarche, qui se trouverait en contradiction avec ce dernier, ne saurait se maintenir et devrait céder la place à un Prélat élu par le Synode. Mgr Cyrille reçut en décembre 1872 l'ordre de quitter Jérusalem. On procéda à l'élection du nouveau Patriarche. Ce fut Mgr Procopios le Métropolitain de Gaza, vieillard faible, ignorant et incapable, qui fut porté au Siège patriarcal par les chefs du dernier mouvement, l'archimandrite Benjamin et ses acolytes. Son premier acte fut de confirmer l'adhésion du Synode de Jérusalem à la proclamation du schisme.

Tel fut le grand drame religieux qui se déroula à la suite du Concile de Constantinople près du berceau même du christianisme et dans lequel les passions humaines furent seules en jeu. L'acharnement des Grecs y a été puissamment secondé par l'action des consuls étrangers. Ceux d'Angleterre et d'Allemagne, mûs par le désir inhérent aux consuls de jouer un

и на част от духовенството патриарх Кирил да бъде възстановен на църковния му пост. Гърците използваха всичко за да си осигурят помощта на правителството. В това те успяха благодарение невероятната доверчивост на великия везир Мехмед Рушди паша и особено на покровителството на външния министър. Халил Шериф паша виждаше в свалянето на патриарх Кирил средство за намаляване на нашето влияние, което той, заедно с въодушевените гърци, упорстваше, даже що се отнася до Палестина, да квалифицира като "панславизъм". Въпреки настоятелните ми, макар и полуофициални, постъпки, Портата, след нееднократни обсъждания, реши да одобри искането за сваляне на достопочтения патриарх. Гледната точка, която турците усвоиха, ни постави в невъзможност ефикасно да се застъпим за Негово Блаженство Кирил. Тъй като османските власти не могат да навлязат в религиозните тънкости на въпроса, те трябва да се ограничат с осветените от обичая формалности.

Прочее, местните синоди са тези, които избират патриарсите на Александрия, Йерусалим и Антиохия, и на тях, в очите на Портата, принадлежи изключителното право да искат свалянето им. В случая с патриарх Кирил искането бе направено съобразно надлежната форма. А пък настроенията на народа, който се бе произнесъл в полза на Негово Блаженство Кирил, никога не са имали законна сила пред турските власти, които признават единствено Синода. Следователно, патриархът, който се намираше в противоречие с последния, не би могъл да се задържи и би следвало да отстъпи мястото си на избран от Синода йерарх. През дек. 1872 патриарх Кирил получи заповед да напусне Йерусалим. Пристъпи се към избор на нов патриарх. Това бе митрополитът на Газа Прокопий, немощен старец, невеж и некадърен, който бе поставен на патриаршеския престол от ръководителите на последните вълнения, архимандрит Вениамин и помощниците му. Неговият първи акт бе да потвърди решението на Йерусалимския Синод за одобряване на схизмата.

Такава бе великата религиозна драма, която се разигра вследствие на Цариградския църковен събор досама люлката на християнството и в която участие взеха единствено човешките страсти. В нея ожесточението на гърците получи мощната подкрепа на чуждите консули. Английският³⁵⁹ и немският³⁶⁰, движени от присъщото на консули-

rôle politique, n'ont pas hésité à se mêler de l'affaire en aidant les Grecs d'effrayer les Autorités Turques par l'imminence d'un soulèvement des Arabes, fomenté par le Patriarche Cyrille et nos Agents. Ces prédispositions locales, jointes au désir général des étrangers de diminuer notre influence, aux intentions haineuses de Khalil Chérif Pacha et à la connivence du gouverneur de Jérusalem, acheté par les Grecs - décidèrent du sort du Patriarche Cyrille. Il porte aujourd'hui la peine de la mauvaise gestion des affaires de son siège au point de vue administratif. Il n'a su ni composer convenablement son Synode, ni bien choisir les évêques, ni moraliser son clergé, ni se concilier sérieusement l'élément arabe, sur lequel il aurait pu s'appuyer et qui seul encore lui est resté en partie favorable. Il s'est laissé déborder par les ecclésiastiques qu'il avait envoyé, lui-même, étudier en Allemagne, mais qui de retour en Palestine sont devenus des meneurs influents de la communauté et qu'il n'a pu ni maîtriser, ni guider par les faibles ressources intellectuelles qu'il possédait.

On a pu croire un instant, que les Arabes soutiendraient sérieusement le Patriarche Cyrille et il se prononceraient, en Palestine, comme en Syrie, contre la proclamation du schisme, basé sur un principe, qui les touchait tout autant que les Bulgares. Mais la faiblesse et la versatilité de cette nationalité, privée de convictions et de principes, n'ont procuré que des mécomptes à ceux qui y avaient compté. Les Grecs ont eu beau jeu, en réussissant à inspirer aux Turcs la crainte de voir cet élément passif devenir une arme dangereuse entre nos mains. Nous ne pouvions d'ailleurs pas pousser les Arabes dans la voie où ils s'étaient engagés au premier moment, car, en Syrie, comme en Palestine, la moindre imprudence dans les affaires religieuses peut servir au triomphe des adversaires du rite orthodoxe. Dans tous les cas il nous importe de ne pas donner des armes à ceux qui voudraient semer la discorde entre nous et l'Eglise d'Orient. J'ai donc prescrit à notre Consul à Jérusalem d'observer la réserve la plus absolue à l'égard du Couvent, sans abandonner les Arabes, et d'éviter avec soin tout ce qui pourrait le compromettre aux yeux des Turcs et des Grecs.

Il est inutile de relever combien la déclaration de Mgr Cyrille schismatique est irrégulière et même scandaleuse et imprudente de la part de son

те желание да играят политическа роля, не се поколебаха да се намесят в работата, подпомагайки гърците да вдъхнат страх у османските власти от предстоящо въстание на арабите, подстрекавано от патриарх Кирил и от нашите [дипломатически] агенти. Тези местни настроения, прибавени към общото желание на чужденците да намалят нашето влияние, към изпълнените с омраза намерения на Халил Шериф паша и към съучастничеството на подкупения от гърците управител³⁶¹ на Йерусалим, решиха съдбата на патриарх Кирил. Понастоящем той понася наказанието за лошото от административна гледна точка управление на делата в своя диоцез. Той не съумя нито по подходящ начин да състави своя Синод, нито добре да подбере владиците, нито да възпита своето духовенство, нито сериозно да се сближи с арабите, на които би могъл да се опре и които единствено все още отчасти са благосклонни към него. Той допусна връх над него да вземат духовниците, които сам бе пратил да учат в Германия, но които, щом се върнаха в Палестина, станаха влиятелни водачи на общността и които той не успя нито да обуздае, нито да води със своите слаби умствени възможности.

За момент можеше да се сметне, че арабите ще окажат сериозна поддръжка на патриарх Кирил и ще се произнесат, както в Палестина, така и в Сирия, против обявяването на схизмата, въз основа на принцип, който ги засяга точно толкова, колкото и българите. Но слабостта и непостоянството на тази народност, лишена от убеждения и от принципи, само разочарова тези, които бяха разчитали на нея. Гърците се оказаха в изгодно положение, след като успяха да вдъхнат страх у турците, че този пасивен народ в нашите ръце може да се окаже опасно оръжие. Впрочем, не можехме да тласкаме арабите по пътя, който те първоначално бяха поели, тъй като, в Сирия, както и в Палестина, и най-малкото неблагоприятие в религиозните дела може да доведе до триумф на противниците на православния обряд. Във всеки случай, за нас важно е да не даваме козове в ръцете на тези, които биха искали да посеят семето на раздора между нас и Източната църква. Следователно, предписах на нашия консул³⁶² в Йерусалим да съблюдава пълна резервираност спрямо Манастира³⁶³, без да изоставя арабите и грижливо да избягва всичко, което би могло да го компрометира в очите на турците и гърците.

Излишно е да се отбелязва колко обявяването на патриарх Кирил за схизматик е нередно и даже скандално и неблагоприятно от стра-

clergé: elle devra nécessairement être levée ou plutôt être déclarée nulle et non avenue. Le clergé de Palestine m'a déjà fait des avances dans ce sens, tout en demandant que nous cessions préalablement de soutenir les Arabes et que nous fassions parvenir au Couvent les revenus séquestrés des terres en Bessarabie. Je n'ai pu naturellement répondre qu'en exigeant la réhabilitation préliminaire de Mgr Cyrille, comme pouvant seule nous prouver la bonne foi du clergé de Jérusalem. Quant à la déposition de la Patriarche, quoique injuste et même anticanonique, elle peut être considérée comme légale au point de vue administratif ottoman, et à ce titre il serait difficile d'insister pour la réintégration de Mgr Cyrille en Palestine, à laquelle il a d'ailleurs renoncé lui-même. Cependant rien ne nous oblige pour le moment à nous hâter de reconnaître la validité de la nomination de Mgr Procopios, qui ne semble pas destiné à se maintenir longtemps à Patriarcat.

Nous attendrons que le clergé grec de Palestine, après sa conduite inqualifiable, rentre dans la bonne voie et vienne faire auprès de nous amende honorable. Il a déjà tenté plusieurs démarches dans le sens tant à Jérusalem qu'à Constantinople, surtout depuis que les fonds nécessaires commencent à lui manquer par suite du séquestre des revenus des biens conventuels de Bessarabie. Mais nous devons nous convaincre d'abord de la sincérité des dispositions du clergé de Palestine en faisant résilier l'acte qui déclare Mgr Cyrille schismatique et en obtenant des garanties sérieuses pour l'avenir. Car, nous ne saurions tolérer que les Saints Lieux se trouvent exposés à devenir de nouveau le théâtre de désordres scandaleux; nous sommes également tenus de nous assurer que les sommes considérables, qui sont envoyées de Russie pour l'entretien du Tombeau de notre Seigneur et pour des œuvres de bienfaisance en Palestine, ne soient pas détournées de leur véritable destination pour servir, entre les mains des moines grecs, à ourdir contre nous des intrigues et à combattre notre influence légitime et notre action conciliatrice dans les affaires qui troublent la paix de l'Eglise d'Orient. Des négociations ont déjà été ouvertes dans ce but entre nous et le clergé de Palestine. Malgré

на на неговото духовенство: то задължително трябва да бъде отменено или по-скоро провъзгласено за невалидно. Палестинското духовенство вече ми направи предложения в такъв смисъл, искайки, като предварително условие, да престанем да поддържаме арабите и да изпратим на Манастира секвестрираните приходи от земите в Бесарабия. Естествено, не можах да отговаря другояче, освен с искане за предварителна реабилитация на патриарх Кирил, като доказателство, което единствено е в състояние да ни убеди в добрата воля на йерусалимското духовенство. Що се отнася до низвержението на патриарха, макар несправедливо и неканонично, то може да се смята за законно от османска административна гледна точка и поради тази причина би било трудно да се настоява за връщане на патриарх Кирил в Палестина, от което, впрочем, той сам се отказа. Все пак, за момента нищо не ни принуждава да бързаме с признаване валидността на назначението на Негово Блаженство Прокопий, който не изглежда предопределен дълго да се задържи в Патриаршията.

Ще очакваме гръцкото духовенство в Палестина, след неокачествимото си поведение, да се върне в правилния път и да ни поиска прошка. То вече направи нееднократни постъпки в такъв смисъл, както в Йерусалим, така и в Цариград, особено откак започнаха да не му стигат средствата, вследствие запора върху доходите от манастирските имоти в Бесарабия. Но най-напред следва да се уверим в искреността на настроенията на духовенството в Палестина, като постигнем унищожаване на акта, който обяви патриарх Кирил за схизматик, и като получим сериозни гаранции за бъдещето. Защото не бихме могли да търпим Светите места да бъдат изложени на опасността отново да станат сцена на скандални раздори; също така, длъжни сме да се уверим, че значителните суми, които от Русия се изпращат за поддържане Гроба на нашия Господ и за благотворителните заведения в Палестина, не биват отклонявани от истинското си предназначение за да служат, в ръцете на гръцките монаси, за интриги срещу нас и срещу нашето законно влияние и помирителните ни усилия в делата, които смуцават мира в лоното на Източната църква. Преговори с тази цел вече започнаха между нас и палестинското духовенство. Въпреки противодействието на партията, която най-много

l'opposition du parti le plus compromis dans la dernière crise, elles semblent promettre un résultat satisfaisant.

Deux faits se détachent de l'ensemble des événements déplorable, qui ont bouleversé l'Eglise de Jérusalem à la fin de l'année 1872 - la tendance du clergé de considérer les Lieux Saints comme propriété nationale des Grecs et celle de soumettre toutes les Eglises autocéphales au Siège patriarcal de Constantinople. La qualification de "*propriété nationale grecque*" est donnée au St. Sépulcre et à ses dépendances dans les communications du Synode de Jérusalem de l'époque de la lutte avec Mgr Cyrille. Le généreux concours de toutes les Eglises et nations orthodoxes à la glorification des Lieux Saints, font justice d'une prétention aussi insolite et qui devient absurde lorsqu'on songe que chaque pouce de terrain en Palestine, chaque pierre des temples consacrés au culte représente non seulement des années d'efforts persévérants de notre diplomatie, mais encore le sang que nous n'avons jamais marchandé quand il s'agissait de la protection de nos coreligionnaires. Au point de vue légal ottoman, la thèse du Synode de Jérusalem est également inadmissible: les hattî-chérifs, dont il cherchait à se prévaloir désignent du nom de "*Roum*" - la nation à laquelle ils concédaient la propriété des Lieux Saints; or ce nom s'applique en Turquie à la population orthodoxe entière et n'appartient pas plus aux Grecs, qu'aux Serbes, aux Bulgares, aux Roumains ou aux Arabes.

Les Grecs semblent d'ailleurs avoir compris, eux-mêmes, depuis lors l'inanité et la folie de cette tendance, car dans les avances, qui nous sont faites aujourd'hui, le Synode de Jérusalem n'hésite pas à affirmer, de sa propre initiative et sans aucune provocation de notre part, les droits de tout le monde orthodoxe sur les Lieux Saints. Mais en partant du même principe le clergé grec se défend de la prétention des Arabes de participer à l'élection du Patriarche, en déclarant que le trône de Palestine n'a pas une importance purement locale et n'existe pas uniquement pour les indigènes, mais appartient, comme les Sanctuaires, au monde orthodoxe tout entier. La tendance d'élever le Siège Patriarcal de Constantinople au dessus de tous les autres a jeté des racines assez sérieuses dans la société grecque. Elle s'est manifestée d'une manière ostensible lors du recours

се компрометира в последната криза, те дават изгледи за задоволителен резултат.

Две неща особено изпъкват сред комплекса от достопащевни събития, които разтърсиха Йерусалимската църква в края на 1872 - стремежът на духовенството, от една страна, да разглежда Светите места като национална собственост на гърците и, от друга, да подчини всички автокефални Църкви на патриаршеския престол в Цариград. Квалификацията "*гръцка национална собственост*" се дава на Божигроб и на всичко, което му принадлежи, в съобщенията на Йерусалимския синод от времето на борбата срещу патриарх Кирил. Славата на Светите места е дело на щедрия принос на всички православни Църкви и нации - такъв би бил достойният отговор на една толкова необичайна претенция, която става абсурдна, когато се помисли само, че всяка педя палестинска земя, всеки камък от нейните светини са свързани не само с години упорити усилия на нашата дипломация, но също така и с кръвта, за която никога не сме се пазарили, когато е ставало дума за покровителство на нашите единоверци. Неприемлива е тезата на Йерусалимския синод и от гледна точка на османските закони: хатишерифите, на които той се позовава, използват името "*рум*" - нацията, на която те отстъпват собствеността върху Светите места; това име, обаче, се прилага за обозначаване на цялото православно население в Турция и се отнася толкова за гърците, колкото и за сърбите, българите, румънците и арабите.

Впрочем, гърците, изглежда, сами са разбрали безполезността и безумието на това домогване, тъй като в предложенията, които сега ни се правят, Йерусалимският синод не се колебае да потвърждава, по своя собствена инициатива и без никакво искане от наша страна, правата на целия православен свят над Светите места. Тръгвайки обаче от същия принцип, гръцкото духовенство се защитава от претенцията на арабите да участват в избора на патриарх, обявявайки, че Палестинската църква няма само локално значение и не съществува единствено за местното население, а принадлежи, както всички тамошни светини, на целия православен свят. Желанието да се издигне Цариградската патриаршия над всички останали е пуснало дълбоки корени в гръцкото общество. То се прояви съвършено ясно, кога-

du Synode de Jérusalem au Patriarche Anthimos pour la déposition de Mgr Cyrille, quoique aujourd'hui, par un jeu de bascule assez fréquent en Orient, les rebelles de cette époque, arrivés au pouvoir, cherchent à empêcher l'immixtion du Patriarcat Œcuménique dans leurs affaires, en défendant l'indépendance du trône de Jérusalem.

L'opinion erronée, comme quoi tous les Patriarches d'Orient relèvent spirituellement de celui de Constantinople, a son origine dans le fait que tout en reconnaissant l'indépendance des différents Sièges, - la Porte considère le Patriarche Œcuménique comme l'organe accrédité des autres Patriarches pour leurs affaires dans la capitale. Mais l'attribution à ce dernier d'une primauté analogue à celui du Pape est une idée purement politique des Grecs, qui voient dans la centralisation du pouvoir ecclésiastique les germes de la reconstitution de l'Empire Byzantin. Une tendance pareille est contraire aux traditions glorieuses, ainsi qu'aux règles formelles de l'Eglise Orthodoxe et à ses principes fondamentaux. Il nous appartient donc de maintenir l'autonomie de toutes les Eglises Autocéphales, tout en contribuant à resserrer les liens, qui les unissent canoniquement.

Par suite de l'attitude insolite qu'avait adopté à notre égard le clergé grec de Palestine, j'ai prescrit à notre Consul à Jérusalem d'observer dans les affaires des Lieux Saints une abstention prudente, qui - tout en sauvegardant les droits essentiels et les intérêts fondamentaux des orthodoxes - ne nous exposât pas gratuitement à un conflit avec la France. Nous eûmes à mettre en pratique cette attitude nouvelle par suite d'une rixe qui eut lieu au mois d'avril 1873 entre les Grecs et les Latins dans le Sanctuaire de Bethléem, ainsi qu'à l'occasion des pourparlers relatifs à la restauration de la Grotte de la Nativité. La réserve nous était d'autant plus indiquée dans cette affaire que les plus grands torts dans le conflit étaient du côté des Grecs: quoique dans les contestations qui avaient servi de prélude à la rixe définitive c'était les latins qui avaient été les agresseurs, - les Orthodoxes s'étaient fait justice, eux-mêmes, par des actes sacrilèges commis dans la Grotte de la Nativité.

En intervenant officiellement, nous nous serions donc trouvés dans l'alternative soit de soutenir une cause injuste, soit de donner raison aux

то Йерусалимският синод потърси помощта на патриарх Антим за свалянето на Негово Блаженство Кирил, въпреки че сега, както, впрочем, често става в Ориента, нещата се обърнаха и дошлите на власт тогавашни бунтовници се стремят да предотвратят намесата на Вселенската патриаршия в своите дела, защитавайки независимостта на Йерусалимския престол.

Погрешното мнение, че всички източни Патриаршии духовно уж зависят от Цариградската, води началото си от факта, че, признавайки независимостта им, Портата смята Вселенския престол за орган, упълномощен от другите патриарси да ги представлява в столицата. Но да му се придава първенство, аналогично на папското, е чисто политическа идея на гърците, които в централизацията на църковната власт виждат първата стъпка към възстановяването на Византийската империя. Подобна тенденция е противна на славните традиции, както и на изричните правила на православната Църква и на нейните фундаментални принципи. Наша грижа е, следователно, да поддържаеме автономията на всички автокефални Църкви, допринасяйки, в същото време, за заздравяване на връзките, които канонически ги обединяват.

Вследствие необичайната позиция, която гръцкото духовенство в Палестина бе възприело спрямо нас, предписах на нашия консул³⁶⁴ в Йерусалим да съблюдава, що се отнася до Светите места, благоразумна въздържаност, която, пазейки съществените права и основните интереси на православните, напразно да не ни въвлеча в конфликт с Франция. Трябваше на практика да приложим тази нова политика вследствие на спречване между гърци и латинци през апр. 1873 във Витлеемския храм, както и по случай преговорите относно реставрацията на Пещерата на Рождеството. Въздържаност ни налагаше и обстоятелството, че за конфликта по-голяма вина носеха гърците: макар в споровете, които бяха послужили за начало на свадата, агресивно да се бяха държали латинците, православните, обаче, си бяха отмъстили чрез извършване на светотатствени деяния в Пещерата на Рождеството.

Намесвайки се официално, ние, прочее, бихме се изправили пред дилемата или да подкрепим една несправедлива кауза, или да дадем

Latins contre nos coreligionnaires. Aussi, laissâmes nous faire l'Autorité Ottomane et l'Ambassade de France. Une commission mixte fut envoyée à Jérusalem et le statu quo ante fut rétabli dans la Grotte et dans l'«Eglise de la Nativité» d'un commun accord entre les délégués turcs et français et du consentement des chefs des différentes communautés. Après avoir infligé des dommages aux Latins, les Grecs en ont soufferts, eux-mêmes, ayant été obligés de payer une indemnité et de laisser châtier les personnes compromises dans l'incident. Cette leçon leur profitera à l'avenir. Elle a déjà eu l'avantage de détruire le prestige des meneurs du parti, qui nous était hostile, en faisant sentir aux Grecs, combien notre protection leur manquait et à quels dangers ils s'exposaient dès que la main puissante de la Russie cessait de les défendre. Quoi qu'il en soit, la décision de la commission n'a nullement compromis la situation générale des Orthodoxes en Terre Sainte, le principe du statu quo ayant été maintenu intact, conformément à la condition expresse que nous avons préalablement posée à la Porte.

Notre abstention dans l'affaire de Bethléem a eu un effet curieux à noter et qui doit être pris en considération dans l'avenir. Les prétendus dangers de nos empiètements en Palestine étant momentanément diminués, la division a failli se mettre dans le camp de nos ennemis, en excitant la rivalité d'influences entre les différentes Puissances Catholiques et leurs prétentions à exercer des droits sur le clergé latin en Orient. Les Consuls d'Autriche, d'Italie et même d'Espagne ont voulu participer à l'enquête sur l'incident de Bethléem. La Porte n'a pu décliner ces demandes qu'en objectant aux Puissances que si leurs agents étaient admis à défendre les intérêts des moines de leur nationalité, le Gouvernement Russe aurait aussi le droit d'intervenir officiellement en faveur du clergé orthodoxe de Turquie et que, quant aux Lieux Saints, la France était seule admise à faire valoir des droits de concert avec la Russie.

De son côté le Comte de Vogüé, en témoignant de l'indulgence aux Grecs pour ne pas provoquer notre intervention active, se préoccupait surtout d'écartier toute immixtion dans l'affaire des autres Puissances Ca-

право на латинците срещу нашите единоверци. Ето защо оставихме въпроса на османските власти и на френското посолство. Смесена комисия бе изпратена в Йерусалим и, с общото съгласие на турските и френските делегати и на ръководителите на различните вероизповедания, в Пещерата и в църквата «Рождество Христово» бе възстановено status quo ante³⁶⁵. След като бяха нанесли щети на латинците, гърците понесоха последствията от това, като бяха задължени да платят обезщетение и да предадат за наказание компрометиралите се в инцидента лица. Този урок ще им послужи за в бъдеще. Той вече принесе полза, разрушавайки престижа на водачите на враждебната ни партия, като показва на гърците колко им липсва нашето покровителство и на какви опасности се излагат щом могъщата ръка на Русия престане да ги закриля. Така или иначе, решението на комисията изобщо не навреди на общото положение на православните в Светата земя, тъй като принципът за съхраняване на status quo³⁶⁶ остана непокътнат - в съгласие с изричното условие, което предварително бяхме поставили на Портата.

Следва да се отбележи, а в бъдеще и да се има предвид, че нашата въздържаност във Витлеемската афера³⁶⁷ доведе до любопитни последствия. Тъй като за момент мнимата опасност от нашите посегателства в Палестина намаля, малко остана разделението да се всели в лагера на нашите врагове, възбуждайки у различните католически Сили съперничество за влияние и претенции за права над латинското духовенство в Ориента. Консулите на Австрия³⁶⁸, на Италия и даже на Испания поискаха да участват в анкетата по повод на Витлеемския инцидент. Портата можа да отклони тези претенции едва когато възрази на Силите, че, ако техните дипломати бъдат допуснати да защитават интересите на духовниците от тяхната народност, то руското правителство също би имало право да се намесва официално в полза на православното духовенство в Турция и че, що се отнася до Светите места, единствено Франция може, съвместно с Русия, да претендира за права.

Граф дьо Вогюе, пък, демонстрирайки снизхождение към гърците за да не ни провокира да интервенираме активно, бе загрижен особено да отклони всяко вмешателство във въпроса от страна на другите

tholiques, afin de maintenir intact le droit traditionnel de la France de protéger seule vis-à-vis de la Porte les intérêts des Latins établis en Turquie. Ce droit le Comte de Vogüé voudrait l'étendre au point de ne retrouver dans les conflits religieux - en face de la France représentant tous les Latins, que le Gouvernement Ottoman parlant au nom de toutes les autres communautés composées de sujets ottomans. De leur côté l'Allemagne, l'Autriche et l'Italie ne veulent pas admettre cette prétention exclusive de la France qui semble être complètement déplacée dans les circonstances actuelles. Lorsque la protection catholique en Palestine se partagera entre plusieurs Puissances dont les agents ne pourront pas toujours s'entendre entre eux, notre rôle sera considérablement facilité et les dangers de complications entre nous et la France, ainsi que d'embarras avec les Turcs auront beaucoup moins de chances de se reproduire.

Propagandes catholique et protestante. - Pendant que le clergé latin mettait une ardeur persévérante dans la lutte avec l'orthodoxie en Palestine, la propagande travaillait activement sur toute l'étendue de la Turquie. Tout en poursuivant l'œuvre de la conversion, elle ne négligeait pas les revendications temporelles, mieux faites pour impressionner les populations primitives de l'Orient. Partout elle travaillait à la revendication d'anciens sanctuaires, à l'édification de nouveaux temples et à la construction d'édifices de tout genre. En même temps elle se départissait quelque peu des rigueurs des principes romains dans le domaine de la conscience. Sous ce rapport il se passe en Orient l'inverse de ce que nous voyons en Europe. Plus l'établissement papal se voit menacé dans ses conditions temporelles par le souffle des idées modernes et plus il affirme en Occident ses droits censés imprescriptibles à la direction des consciences et à l'infailibilité dogmatique. Dans son action en Orient, au contraire, la propagande transige fréquemment sur les questions de discipline; elle tient parfois compte des traditions autonomes et des particularités des différentes communautés chrétiennes, en recherchant principalement le prestige des récupérations extérieures et en restant fidèle à son principe d'envahissement. En Orient, comme en Occident, c'est toujours

католически Сили за да запази непокътнато традиционното и изключително право на Франция да покровителства пред Портата интересите на установилите се в Турция латинци. Граф дьо Вогюе би искал да разшири това право до степен, щото в религиозните конфликти Франция, говореща от името на всички латинци, да няма насреща си друг освен османското правителство, представляващо всички останали вероизповедания, състоящи се от османски поданици. Германия, Австрия и Италия, от своя страна, отхвърляха тази френска претенция за изключителност, която в днешните обстоятелства изглежда напълно неуместна. Докато католическото покровителство в Палестина ще се раздели между различните Велики сили, чиито дипломати не винаги ще могат да се разберат помежду си, нашата роля ще бъде значително улеснена и опасностите от усложнения между нас и Франция, както и затрудненията с турците, ще имат много по-малко шансове за възпроизвеждане.

Католическата и протестантската пропаганди. - Докато латинското духовенство постоянно беше в разпалената си борба с православните в Палестина, пропагандата развиваше активна дейност върху цялата територия на Турция. Без да престава да работи за обръщане [в католицизъм], тя не пренебрегваше и земните придобивки, които правят по-голямо впечатление на изостаналите източни народи. Навсякъде тя се стараше да си възвърне стари църкви, да изгражда нови храмове и да строи сгради от всякакъв род. Същевременно, до известна степен смекчаваше строгостта на латинските вероизповедни принципи. В това отношение, в Ориента става обратното на онова, което наблюдаваме в Европа. Колкото папската власт се чувства по-застрашена в своите земни измерения от полъха на съвременните идеи, толкова повече на Запад тя претендира за неотемливо право на ръководство над човешката съвест и на догматическа непогрешимост. В дейността си в Ориента тя постъпва по обратния начин, като често прави компромиси по доктринални въпроси; тя понякога държи сметка за различните традиции и за особеностите на една или друга християнска общност, търсейки преди всичко престижни външни придобивки и оставяйки вярна на своя завоевателен принцип. Както на Изток, така и на Запад, именно войнстващият дух на Римската църква е този,

le même esprit militant de l'Eglise de Rome qui puise, avec une singulière énergie, dans les circonstances les plus défavorables des forces nouvelles pour poursuivre avec activité son œuvre. Etant plus affranchie que les autres états de l'Europe des préoccupations intérieures que le Vatican crée partout, la Russie a à lutter avec le catholicisme en Turquie pour sauvegarder le développement moral et religieux de ses coreligionnaires.

La propagande protestante nous offre presque autant de dangers que les menées latines. Soutenus par l'Angleterre et l'Amérique et espérant trouver dorénavant un appui encore plus efficace dans l'Allemagne unifiée, les missionnaires protestants poursuivent leur campagne avec ardeur. On tâche de convertir nos coreligionnaires au moyen d'écoles créées dans les principaux centres de population, entre autres, en Palestine et sur les bouches du Danube, où les colonies allemandes, qui deviennent chaque jour plus nombreuses servent de base à un prosélytisme religieux autant que politique. Donnant une plus grande extension à leur action, les missionnaires ont entrepris depuis quelque temps un genre de propagande des plus dangereux, - car son effet est général et immédiat. Ils parcourent les villes et les villages, pénètrent dans les lieux publics et dirigent principalement leurs attaques contre les cérémonies du culte extérieur et les traditions de l'Eglise qu'ils battent en brèche. Ce moyen peut malheureusement produire des résultats désastreux parmi les Bulgares, les Arméniens et les Arabes, qui, dépourvu généralement de toute instruction, mettent surtout leurs croyances et leur foi dans les pratiques rituelles. Le jour, où ils n'y croiront plus, l'orthodoxie orientale aura été ébranlée.

Ce n'est point qu'il y ait lieu de redouter que nos coreligionnaires abjurent une religion qui s'est maintenue intacte à travers tant de siècles. Mais il faut craindre un mal non moins grand - l'indifférentisme complet en matière de religion et le progrès du matérialisme. On a remarqué que ceux qui se laissent séduire par les prédications des missionnaires en Orient ne se convertissent pas, à proprement parler, au protestantisme. Seulement ils se laissent envahir par le doute à l'endroit du culte qu'ils finissent par considérer comme un anachronisme. Pour eux le mot "*protestant*" signifie - "*libre penseur*", "*indifférent*" et même "*athée*". C'est là le dan-

който от най-неблагоприятните обстоятелства неизменно и с много енергия черпи нови сили за продължаване на своето дело. Бидейки по-свободна, в сравнение с другите европейски държави, от вътрешните грижи, които Ватиканът навсякъде създава, Русия трябва да се бори с католицизма в Турция за да охранява нравственото и религиозно развитие на своите единоверци.

Протестантската пропаганда ни създава не по-малко опасности от латинските интриги. Поддържани от Англия и Америка и надяващи се занапред да намерят още по-здрава опора в обединена Германия, протестантските мисионери с жар продължават своя поход. Стремят се да обърнат нашите единоверци в своята религия като създават училища в главните населени пунктове - между другото, в Палестина и в Дунавската делта, където ежедневно увеличаващите се немски колонии служат за основа на един колкото религиозен, толкова и политически прозелитизъм. Разширявайки своята дейност, мисионерите напоследък предприеха вид пропаганда, която, имайки повсеместно и непосредствено въздействие, е крайно опасна. Те обикалят градове и села, явяват се на обществени места и с успех насочват главните си удари срещу формите на външния култ и срещу традициите на Църквата. За съжаление, този подход може да доведе до катастрофални резултати сред българите, арменците и арабите, които, лишени, общо взето, от каквото и да било наставление, изразяват своята вяра изключително чрез практикуване на обредите. Щом престанат да вярват в тях, източното православие ще бъде поколебано.

Не става дума за страх, че нашите единоверци ще се откажат от религия, която толкова векове се е запазила непокътната. Но трябва да се опасяваме от не по-малко зло - пълно безразличие в религиозните въпроси и напредък на материализма. Известно е, че тези, които биват спечелвани от проповедите на мисионерите в Ориента, не се обръщат, собствено казано, в протестантизъм. Те просто се оставят да бъдат завладени от съмнението, което измества богопочитанието, което, пък, в крайна сметка започва да се смята за отживелица. За тях думата "*протестант*" означава "*свободомислещ*", "*безразличен*" или даже "*атеист*". Тъкмо в това се крие опасността от протестантската

ger de la propagande protestante tant par rapport à l'avenir des populations coreligionnaires qu'à leurs relations futures avec la Russie. Nous combattons la propagande hétérodoxe par tous les moyens en notre pouvoir. Aussi, on peut constater que ni les missionnaires catholiques de toutes nationalités, ni les missionnaires protestants - allemands, anglais ou américains - n'ont fait beaucoup de prosélytes en Orient pendant ces dernières années.

Parmi les moyens que nous employons pour combattre la propagande morale et religieuse de l'Occident, la première place est dûe à l'éducation orthodoxe donnée en Russie à nos coreligionnaires, surtout aux jeunes filles bulgares, qui deviendront plus tard des mères de familles ou des maîtresses d'école, ainsi qu'aux jeunes gens qui se destinent à la carrière ecclésiastique. L'assistance prêtée - grâce à la magnificence personnelle de notre Auguste Maître, de Sa Majesté l'Impératrice et des Membres de la Famille Impériale - aux établissements de bienfaisance et aux écoles populaires en Turquie, produit également les résultats les plus satisfaisants.

Pour compléter ces mesures, j'ai travaillé pendant de longues années à la création d'un hôpital russe à Constantinople, destiné à servir de modèle aux établissements de ce genre de nos coreligionnaires et à tenir tête aux nombreux hôpitaux catholiques et protestants. Malgré toutes les difficultés qu'a rencontré ce projet, le nouvel hôpital a déjà été institué et se trouve établi dans une bâtisse provisoire. Il est desservi par des sœurs de charité russes. Bientôt il sera transporté dans un bel édifice, dont la construction sera achevée dans quelques mois. Une église sera élevée à côté de l'hôpital, en réalisant ainsi l'art. XIV du Traité de Kainardji qui stipule le droit de construire une église publique orthodoxe à Constantinople, mais dont l'exécution avait rencontré jusqu'à ce jour des difficultés insurmontables.

Tous ces moyens sont certainement minimes comparés aux sommes énormes et au personnel nombreux dont disposent les catholiques et les protestants. Mais comme nous avons à agir dans un milieu sympathique et qui présente des affinités naturelles avec nous; comme il ne s'agit nullement pour nous de prosélytisme, mais uniquement du maintien de la foi traditionnelle, - il nous suffit de diriger les forces qui s'offrent à notre influ-

пропаганда както по отношение бъдещето на единоверните ни народи, така и що се отнася до техните бъдещи връзки с Русия. Ние се борим срещу инославната пропаганда с всички възможни средства. Поради това може да се констатира, че нито всевъзможните по своята националност католически, нито протестантските мисионери - били те немци, англичани или американци, - имат през последните години много последователи в Ориента.

Измежду средствата, които използваме за да се борим срещу нравствената и религиозна пропаганда на Запада, най-важно е православно образование, получавано в Русия от нашите единоверци, най-вече от младите българки, които по-късно ще станат майки или учителки, както и от младежите, които избират църковното поприще. Помощта, осигурявана благодарение голямата лична щедрост на нашия Августейши Господар, на Нейно Величество Императрицата³⁶⁹ и на членовете на императорското семейство, на благотворителните учреждения и на народните училища в Турция, също така дава най-удовлетворителни резултати.

За да допълня тези мероприятия, дълги години работих за създаване на руска болница в Цариград, предназначена да служи като образец за подобен род заведения на нашите единоверци и да съперничи на многобройните католически и протестантски болници. Въпреки всички трудности, които среща този проект, новата болница вече съществува, помещавайки се в една временна постройка. Тя се обслужва от руски милосърдни сестри и скоро ще се премести в хубава сграда, чийто строеж ще завърши след няколко месеца. До болницата ще бъде построена църква. По този начин се изпълнява чл. XIV от [Кючук-]Кайнарджанския договор, който установява правото за издигане на обществен православен храм в Цариград и чието оделотворяване до сега срещаше непреодолими трудности.

Без съмнение, всички тези средства са много малко в сравнение с огромните суми и персонал, с които разполагат католиците и протестантите. Но тъй като действваме сред симпатизиращо ни население, което има естествена прилика с нас, тъй като при нас изобщо не става дума за прозелитизъм, а за поддържане на традиционната вяра, за нас е достатъчно да направляваме силите, които се предлагат на на-

ence et de mettre à profit les éléments indigènes. Ne manquant ni de vitalité, ni de force de résistance ces éléments sans pouvoir lutter d'eux-mêmes avec la propagande occidentale, ne demandent qu'à être soutenus dans la voie du développement national et religieux en s'opposant aux empiètements hétérodoxes.

Emigration polonaise. - La Turquie est de tous les états de l'Europe celui où le révolutionnaire peut se mouvoir et conspirer avec le plus de facilités, grâce à la position géographique du pays, à la diversité des races qui l'habitent, à l'affluence des aventuriers, grâce à la liberté dont jouissent les étrangers et aux lois spéciales qui les protègent, grâce enfin à l'absence de toute police sérieuse, au relâchement de l'administration et, surtout, à sa dépendance de la politique extérieure. Toutes ces circonstances offraient à l'émigration polonaise un terrain des plus favorables. Elle avait pris pied en Turquie depuis 1848 et en 1864 une affluence nouvelle de réfugiés s'y porta avec tous les éléments malsains propres à de pareilles migrations. Les nouveaux venus se groupaient autour du corps militaire commandé par Sadyk Pacha Tchaïkovsky et c'est sous le prétexte d'entrer dans ses cadres que les Polonais venaient poursuivre leurs projets subversifs en Orient. Cette troupe était devenue peu à peu le point de ralliement de toute l'émigration en Turquie et nos adversaires politiques fondaient sur elle ces grandes espérances pour l'avenir.

La protection officielle accordée par la France à tous les émigrés polonais en général, créait à ces derniers une position officielle, dont ils surent tirer un grand profit. Agents actifs, remuants et infatigables de toute politique hostile à la Russie, ils étaient toujours à la disposition des intrigues dirigées contre nous ou l'orthodoxie et servaient avec zèle la France, l'Angleterre et même l'Autriche-Hongrie. Les Turcs se laissaient exploiter par eux de toutes les façons. Ainsi, un certain Okcha était devenu le chef de la police secrète d'Aali Pacha. Cet aventurier, entouré d'un certain nombre d'individus de sa trempe, avait constitué à Constantinople un véritable bureau polonais d'intrigues, d'espionnage et de faux renseignements. Il avait été pour ainsi dire l'„inventeur” des bandes bulgares et avait provoqué l'hallucination de l'Europe au sujet des comités secrets slaves, qu'on croyait être inspirés par la Russie.

шето влияние, и да използваме местното население. Нелишено нито от жизненост, нито от съпротивителни сили, това население не може само да се бори със западната пропаганда, но то се нуждае единствено от подкрепа за националното и религиозното си развитие за да се противопостави на инославните посегателства.

Полската емиграция. - От всички европейски страни Турция е тази, в която революционерите могат най-лесно да се придвижват и съзаклятничат, благодарение на географското положение на страната, на разнообразието от населяващи я народи, на изобилието от авантюристи, благодарение на свободата, на която се радват чужденците, и на специалните закони, които ги закрилят, благодарение, най-сетне, на пълната липса на сериозна полиция, на разпуснатостта на администрацията и, най-вече, на нейната зависимост от чуждата политика. Всички тези обстоятелства предлагат на полската емиграция най-благоприятна почва. Тя се установи в Турция от 1848, а през 1864 нов приток от бежанци се насочи насам, заедно с годните за подобни миграции нездрави елементи от всякакъв род. Новодошлите се събраха около военните части³⁷⁰, командвани от Садък паша Чайковски, и тъкмо с претекст да постъпят в тях поляците идваха да изпълняват подривните си проекти в Ориента. Тази войска лека полека стана сборен пункт на цялата емиграция в Турция, а нашите политически противници основаваха на нея големите си надежди за бъдещето.

Официалната закрила, която обикновено Франция осигуряваше на всички полски емигранти, им създаваше официално положение, от което те съумяха да извлекат голяма полза. Дейни, неспокойни и неуморими поддръжници на всяка враждебна на Русия политика, те всякога биваха на разположение на насочените срещу нас или срещу православието интриги и служеха ревностно на Франция, на Англия и даже на Австро-Унгария. Турците по всякакъв начин се оставяха да бъдат използвани от тях. Така, някой си Окша бе станал шеф на тайната полиция на Али паша. Заобиколен от група себеподобни, този авантюрист бе създавал в Цариград истинско полско бюро за интриги, шпионаж и дезинформация. Той беше, така да се каже, „изобретател” на българските чети и бе предизвикал халюцинации в Европа по повод тайните славянски комитети, за които се смяташе, че са създадени по внушение от Русия.

Les défaites de la France ont privé l'émigration polonaise de l'appui de cette Puissance et des suggestions qui lui venaient, si ce n'est du Cabinet de Tuileries, du moins du Prince Napoléon et de quelques autres personnages proches de l'Empereur. La désorganisation s'est introduite dans les Polonais, et l'influence croissante de la Russie leur fit perdre, avec leurs illusions, leur énergie et leur esprit de corps. M'étant aperçu que la position de Tchaïkovsky devenait équivoque par suite de dissenti-ments avec les meneurs du parti extrême et de quelques démêlés avec le Ministère de la guerre, j'en ai profité pour me mettre en rapports avec le chef des régiments polonais et pour l'amener à me faire des aveux de repentir. Compromis de cette façon aux yeux des émigrés et ne pouvant plus compter sur les Turcs, Tchaïkovsky, - à la suite d'une autorisation spéciale de Sa Majesté l'Empereur, - rentra en Russie et se fixa à Kiew. Il soutient aujourd'hui ouvertement la thèse que *"les Polonais doivent se rallier à la Russie en rentrant ainsi dans la grande famille slave, d'où ils n'auraient jamais dû sortir et qu'ils doivent faire disparaître par ce moyen la situation anormale qui leur a fait commettre tant de fautes politiques et tant de crimes"*.

La défection de Tchaïkovsky a sensiblement affaibli l'émigration polonaise en Turquie, dont il avait été pendant longtemps le drapeau. Depuis son départ les régiments cosaques ont perdu leur caractère polonais et sont de plus en plus privés des privilèges dont ils jouissaient autrefois. Les Ambassadeurs de France et d'Angleterre, voyant ainsi disparaître un élément sur lequel ils avaient sérieusement compté il y a quelques années, crurent nécessaire, à l'occasion de la signature du dernier Protocole libanais, de conseiller à la Porte de conserver au régiment cosaque cantonnés dans le Liban son *"caractère chrétien"*. J'obtins qu'aucune suite ne fut donnée à cette demande et à l'heure qu'il est, le Ministère de la guerre ottoman s'occupe d'assimiler définitivement les anciens régiments de Tchaïkovsky aux troupes musulmanes et de remplacer par des Turcs les officiers polonais qui se trouvent encore dans les cadres et qui offrent l'un après l'autre leur démission.

Liban. – Franco Pacha, décédé en mars 1873, fut remplacé au poste de gouverneur général du Liban par Rustem Pacha, ex-ambassadeur à Saint-Pétersbourg. Le terme des pouvoirs de ces derniers fut fixé à dix ans

Пораженията на Франция лишиха полската емиграция от опората в тази Велика сила и от внушенията, които ѝ се правеха, ако не от Тюлерийския кабинет, то поне от страна на принц Наполеон и от неколцина други приближени на императора³⁷¹. Сред поляците настъпи безпорядък, а поради нарастващото влияние на Русия те, заедно със своите илюзии, загубиха и своята енергия и солидарност. Забелязвайки, че положението на Чайковски става неустойчиво вследствие разногласия с водачите на крайната партия и спречквания с военния министър, аз се възползвах от това за да вляза в контакт с началника на полските полкове и да го уговоря да се разкае. Компрометиран по този начин в очите на емигрантите и не можещ да разчита повече на турците, Чайковски, след специално разрешение от Негово Величество Императора³⁷², се върна в Русия и се установи в Киев. Днес той открито поддържа гледището, че *"поляците трябва да се сплотят около Русия, връщайки се по този начин в голямото славянско семейство, което те би трябвало никога да не напускат, и премахвайки неестественото положение, което ги бе накарало да извършат толкова политически грешки и толкова престъпления."*

Прехвърлянето на Чайковски в противниковия лагер чувствително отслаби полската емиграция в Турция, на която той дълго време бе знаме. След неговото заминаване казашките полкове загубиха полския си характер и все повече биват лишавани от привилегиите, на които някога се радваха. Посланиците на Франция и Англия, виждайки по този начин да изчезва елемент, на който от няколко години сериозно разчитаха, сметнаха за необходимо, по повод подписването на последния Ливански протокол³⁷³, да посъветват Портата да съхрани, що се отнася до казашкия полк, настанен в Ливан, неговия *"християнски характер"*. Благодарение на моята намеса това искане остана без последствие и понастоящем османското военно министерство е заето окончателно да приравни бившите полкове на Чайковски към мюсюлманските войски и да замести с турци полските офицери, които все още са на служба и които един след друг подават оставка.

Ливан. - Франко паша, починал през март 1873, бе заместен като главен управител на Ливан от Рустем паша, бивш посланик в Петербург. Срокът на неговите пълномощия бе определен на десет години,

et le protocole d'usage fut signé entre la Porte et les représentants à Constantinople le 10 avril. Au mois de mars 1874 des difficultés se sont élevées relativement à des terrains situés aux ports de Tripoli et appelés "Mouayssera", dépendant de l'administration du Liban, mais que les Turcs voulaient faire rentrer sous leur autorité directe. Il était question d'échanger cette localité contre quelques villages maronites qui ne font pas partie de la Montagne. Ne voyant aucun avantage à un échange territorial dans le Liban qui ne pourrait profiter qu'aux catholiques au détriment de l'élément orthodoxe, je me suis opposé à l'exécution de ce projet, soutenu tant par Rustem Pacha que par toutes les Puissances Occidentales, tout en conseillant à la Porte de se borner à annexer à la ville de Tripoli le strict nécessaire, c'est à dire les vergers et les vignobles, qui appartiennent aux citadins, sans toucher aux terrains des villages avoisinants. L'affaire "Mouayssera" semble d'ailleurs être tombée dans l'oubli et c'est d'autant plus heureux qu'elle ne pouvait servir qu'à rouvrir la question toute entière de la délimitation du Liban, en jetant des germes de fomentation dans les esprits et en préparant ainsi des difficultés pour l'avenir.

Arméniens grégoriens. - Deux questions, celle de la situation du Siège de Siz et celle de la révision du "Sahmanatroutioun", occupent la communauté arméno-grégorienne de Constantinople en donnant lieu à des intrigues des mécontents du Caucase qui, pour se donner de l'importance, excitent leur coreligionnaires de Turquie par des correspondances hostiles aux vues du Cabinet Impérial et à notre administration locale. De tous temps les patriarches de Siz voulaient être indépendants. Cette tendance séparatiste s'est accentuée parmi les Arméniens, soi-disant "libéraux" de Turquie. Elle était alimentée par les visées politiques de certains ministres turcs et des représentants de France et d'Angleterre qui cherchaient à déplacer le centre religieux des Arméniens au détriment du Siège d'Etchmiadzin et au profit de la Porte Ottomane et de l'influence occidentale. Nos efforts ont cependant réussi à faire déposer le prétendu Catholicos de Siz qui fut exilé à Nicomédie. Il était question de le remplacer par un évêque sacré à Etchmiadzin et de définir plus nettement ses relations tant avec le Patriarcat de Constantinople qu'avec le chef suprême de

а протоколът³⁷⁴ за встъпването му длъжност бе подписан между Портата и представителите в Цариград на 10 апр. През март 1874 възникнаха трудности, свързани със земи, разположени в пристанището на Триполи³⁷⁵ и наречени "Муайсера"; те зависеха от ливанската администрация, но турците искаха да ги върнат под пряката си власт. Ставаше дума да се замени тази местност срещу няколко маронитски села, които не са част от Планината³⁷⁶. Не виждайки никаква изгода от размяна на земи в Ливан, която би могла да облагодетелства единствено католиците в ущърб на православния елемент, аз се противопоставих на изпълнението на този проект, който бе подкрепян както от Рустем паша, така и от всички западни Сили, като същевременно посъветвах Портата да се ограничи с присъединяване към Триполи само на строго необходимото, тоест овощните градини и лозята, които принадлежат на гражданите, без да посяга на земите на съседните села. Аферата "Муайсера", впрочем, изглежда забравена и е добре, че тя може да послужи единствено за ново поставяне на въпроса като цяло за разграничаването на Ливан, хвърляйки в душите семената на недоволството и по този начин подготвяйки бъдещи трудности.

Арменогригорианците. - Два въпроса - за положението на Сиския престол и за ревизията на "Саманатрутиун"-а³⁷⁷ - занимават цариградската арменогригорианска общност, създавайки почва за интриги на недоволните от Кавказ, които, за да си придадат повече тежест, подстрекават своите единовеци в Турция с писма, враждебни на възгледите на императорското правителство и на нашата местна администрация. От край време Сиските патриарси са искали да бъдат независими. Тази сепаратистка тенденция се засили сред т.н. "либерални арменци" в Турция. Тя беше подхранвана от политическите намерения на някои турски министри и от представителите на Франция и Англия, които се стремяха да преместят религиозния център на арменците в ущърб на Ечмиадзинския престол и в изгода на османската Порта и на западното влияние. Ние, обаче, успяхме да постигнем сваляне на т.н. Сиски католикос³⁷⁸, който бе заточен в Никомидия. Въпросът бе той да бъде заместен от епископ, ръкоположен в Ечмиадзин, и по-ясно да се определят неговите отношения както с Цариградската [арменогригорианска] патриаршия, така и с върховния начал-

l'Eglise Arméno-Grégorienne. Mgr Kévork ne se prêta pas à cette combinaison et la question de Siz, restée en suspens, à moitié de 1872 - la proposition de réunir un Concile Œcuménique. J'ai réussi à faire abandonner ce projet qui aurait pu faire surgir des questions embarrassantes pour nous, telle que la demande de révision du Règlement Organique de 1836 relatif à l'Eglise Arménienne en Russie. Il est à désirer que Mgr Kévork n'envenime pas, par une trop grande rigidité, les questions de son ressort, afin de ne pas provoquer une scission propre à encourager la propagande catholique et protestante parmi les Arméniens grégoriens ou bien à préparer la rupture tant désirée par nos adversaires entre Etchmiadzin et les Arméniens de Turquie.

La révision du Sahmanatroutioun est sur le tapis depuis plusieurs années. Après avoir passé successivement par différentes commissions elle vient d'être soumise à l'assemblée générale de la communauté de Constantinople. Il n'est guère probable toutefois qu'on tombe d'accord pour une solution pratique et définitive de toutes les difficultés. Après la démission de Mgr Khérimian, l'Archevêque Nersèz a été élevé à la dignité patriarcale de Constantinople au printemps dernier. Il était naguère considéré comme adversaire du Siège d'Etchmiadzin et partisan de l'autonomie de Siz. Mais il a fait depuis amende honorable, s'étant rendu personnellement à Etchmiadzin. Il passe aujourd'hui pour dévoué à Mgr Kévork et se trouve dans d'excellentes relations avec l'Ambassade Impériale. C'est incontestablement le Prélat le plus intelligent, le plus éclairé et le plus actif de la communauté arméno-grégorienne de Turquie.

Arméno-catholiques. - La lutte entre les hassounistes et les anti-hassounistes a donné lieu pendant ces dernières années à des incidents assez sérieux. Ayant indiqué antérieurement le caractère de cette lutte et sa portée à notre point de vue, je me bornerai à en relater ici les faits les plus saillants. En 1871, Mgr Franchi était arrivé à Constantinople en qualité de Nonce apostolique pour le règlement de la question Arménienne. Tout en faisant des avances aux anti-hassounistes, il poursuivait d'un autre côté des négociations avec la Porte pour la reconnaissance formelle de l'Eglise Catholique en Turquie, reconnaissance que la Porte n'a, du reste, jamais refusée, et pour l'obtention d'une déclaration par laquelle le

ник на Арменогригорианската църква. Негово Светейшество Кеворк не прие тази комбинация, а Сиският въпрос, останал висящ, в средата на 1872 [доведе до] предложението за свикване на вселенски събор. Успях да осуемя този план, който би могъл да породи трудни за нас въпроси - като искане за ревизия на Органическия устав от 1836 относно Арменската църква в Русия. Желателно е Негово Светейшество Кеворк да не изостря, чрез прекалена твърдост, намиращите се в неговото ведомство въпроси за да не предизвика разцепление, което би могло да насърчи католическата и протестантската пропаганди сред арменогригорианците или пък да подготви така желаното от нашите противници скъсване между Ечмиадзин и арменците в Турция.

Ревизията на "Саманатрутиун"-а е в процес на осъществяване от много години насам. След като последователно мина през различни комисии, той неотдавна бе внесен в общото събрание на Цариградската общност. Не е вероятно, обаче, да се стигне до съгласие за окончателно практическо решение на всички проблеми. След оставката на Негово Светейшество Керимиан, миналата пролет за Цариградски [арменогригориански] патриарх бе издигнат архиепископ Нерзес, който до неотдавна минаваше за противник на Ечмиадзинския престол и за привърженик на автономията на Сис. Но после той призна грешката си, като лично отиде в Ечмиадзин. Днес е смятан за предан на Негово Светейшество Кеворк и е в превъзходни отношения с императорското посолство. Без съмнение, това е най-интелигентният, най-просветеният и най-дейният висш духовник на арменогригорианската общност в Турция.

Арменокатолиците. - Борбата между хасунисти и антихасунисти напоследък създаде сериозни инциденти. Тъй като по-горе³⁷⁹ съм посочил характера на тази борба и ролята ѝ от наша гледна точка, тук ще се огранича да представя нейните най-важните моменти. През 1871 Монс. Франки дойде в Цариград като апостолически нунций за уреждане на Арменския въпрос. Той даде аванси на антихасунистите, като в същото време преговаряше с Портата за официално признаване на Католическата църква в Турция, признаване, което, впрочем, Портата никога не бе отказвала, както и за получаване на декларация,

Gouvernement Ottoman s'engagerait à ne considérer comme catholiques que ceux qui seraient reconnus comme tels par le St. Siège. Il consentait de son côté à l'immixtion de la Porte et des laïques dans l'élection des évêques et même à ce que ceux-ci prêtassent serment de fidélité au Sultan.

Aali Pacha se montrait assez disposé à poursuivre les négociations avec l'Envoyé du Pape, espérant probablement éliminer par un arrangement direct avec lui l'ingérence des Puissances Catholiques et particulièrement celle que la France tenait de ses anciennes capitulations. De plus, la Porte attachait un grand prix à la prestation du serment par les évêques catholiques, dont elle pourrait se prévaloir comme d'un précédent vis-à-vis du clergé orthodoxe et arménien. J'ai fait tout ce qui était en mon pouvoir pour faire manquer la mission de Mgr Franchi et empêcher la conclusion d'un arrangement entre le Vatican et la Porte. La négociation fut peu à peu enrayée. En automne 1871, elle fut définitivement rompue par la mort d'Aali Pacha. Le nouveau Grand Vézir notifia au Nonce du Pape que la Porte, tout en étant fermement résolue à maintenir intacts les droits et privilèges de ses sujets chrétiens et à ne pas s'immiscer dans les affaires purement religieuses des différentes communautés n'entend ni autoriser les gouvernements étrangers à intervenir dans les affaires temporelles de celles-ci, ni prendre aucun engagement international relativement à ses sujets rayas. Bientôt après Mgr Franchi quitta Constantinople.

Après quelques essais de rapprochement entre les hassounistes et les anti-hassounistes la Porte déclara nulle et non avenue la bulle "*Reversurus*" qui avait donné lieu au conflit, retira le bérat de Mgr Hassoun et convia les deux partis à élire un nouveau Patriarche d'après l'usage qui existait avant l'apparition de la bulle en question. Malgré l'abstention des hassounistes, l'élection se fit en mai 1872. Mgr Kupélian obtint le plus de suffrages et fut proclamé "*Patriarche civil des Arméniens catholiques*". Cependant les partisans de Mgr Hassoun demandaient à être constitués en communauté distincte ne voulant pas se soumettre à un clergé excommunié par le Pape. L'Ambassadeur de France intervint très activement en leur faveur, mais cette intervention a nui à leur cause plus qu'elle ne l'a servie. Elle a excité la vigilance du Ministre d'Allemagne, auquel les anti-hassounistes étaient allés porter leurs plaintes, après s'être adressés à

чрез която османското правителство би се ангажираше да смята за католици само онези, които биха били признати за такива от Св. Престол. От своя страна той се съгласи с намесата на Портата и на миряните в избора на епископи и даже с това, последните да полагат клетва за вярност пред султана.

Али паша се показваше твърде склонен да продължи преговорите с папския пратеник, надявайки се вероятно посредством пряко споразумение с него да прекрати вмешателствата на католическите Сили и специално това, което Франция имаше по силата на своите стари капитулации. Освен това, Портата отдаваше голямо значение на полагането на клетва от католическите епископи, което тя можеше да изтъкне като прецедент пред православно и арменското духовенство. Направих всичко, което беше по силите ми, за да проваля мисията на Монс. Франки и да попреча на сключването на споразумение между Ватикана и Портата. Лека-полека преговорите замряха. През есента на 1871 смъртта на Али паша ги прекъсна окончателно. Новият велик везир³⁸⁰ осведоми папския нунций, че Портата, бидейки твърдо решена да пази непокътнати правата и привилегиите на своите християнски поданици и да не се бърка в чисто религиозните дела на различните общности, не възнамерява нито да разреши на чуждите правителства да се месят в светските дела на последните, нито да поема каквито и да било международни ангажименти относно своята рая. Скоро след това Монс. Франки напусна Цариград.

След няколко опита за сближение между хасунисти и антихасунисти, Портата обяви за нищожна булата "*Reversurus*", която бе дала повод за конфликта, оттегли берата на Монс. Хасун и покани двете страни да изберат нов патриарх според практиката, която бе съществувала преди появата на въпросната була. Въпреки бойкота на хасунистите, изборът се състоя през май 1872. Монс. Купелиан получи повечето гласове и бе обявен за "*Граждански патриарх на арменокатолиците*". Привържениците, обаче, на Монс. Хасун поискаха да бъдат признати за отделна общност, тъй като не искаха да се подчинят на анатемосано от папата духовенство. Френският посланик се намеси твърде активно в тяхна защита, но той им донесе повече вреда, отколкото полза. Това увеличи бдителността на немския министър, до който антихасунистите се бяха отнесли с жалба, след като се бяха

l'Ambassade Impériale et avoir obtenu de moi la réponse que, tout en leur portant de la sympathie, je ne voulais pas intervenir directement dans une affaire intérieure de l'Empire Ottoman. Par suite de ce recours, Mr d'Eichmann fit de vives représentations à la Porte, en protestant contre l'immixtion de la France en faveur des catholiques rayas. Cette démarche ne fit qu'exciter le zèle du Comte de Vogüé - et la question hassouniste semblait être devenue un terrain de lutte pour l'influence française et allemande en Orient.

Les Turcs se trouvaient d'autant plus embarrassés, - qu'en vue de la détresse financière et de la froideur anglaise à leur égard - c'est sur la France qu'ils comptaient encore le plus en vue d'obtenir le secours de ses richesses. Ils firent donc leur possible pour faire sortir la question de la voie politique où elle s'était égarée et pour la ramener sur le terrain des affaires intérieures. Sans vouloir donner aux hassounistes une organisation, qui assurerait l'influence du clergé latin, de la Cour de Rome et du Gouvernement Français, la Porte reconnaissait la nécessité d'accorder une représentation légale à une partie de ses sujets. Elle finit par accorder aux hassounistes le droit de se constituer civilement avec un Vékil laïque à leur tête; par un accord tacite ils furent qualifiés dans la langue officielle de "*catholiques*" tandis que les anti-hassounistes s'appellent "*Arméniens catholiques*". Ces derniers représentent toutefois l'ancienne communauté jouissant des prérogatives et des droits accordés antérieurement. A ce titre ils furent reconnus propriétaires du patriarcat arméno-catholique, situé à Galata, qui leur fut remis, il y a quelques mois, après une vive opposition des hassounistes. Quant à ces derniers, ils n'ont pas profité de la position qui leur a été accordée, le Pape ayant refusé d'accepter le règlement proposé par la Porte: leur Vékil donna sa démission et la communauté se trouve aujourd'hui dans un état chaotique.

L'issue de la question hassouniste et l'établissement d'une église catholique dissidente met à néant tous les projets que la France avait eus en vue dans cette affaire - tant ceux de Mr Bourée, que ceux du Comte de Vogüé. En effet, tandis que le Vatican perd l'autorité qu'il exerçait sur les Arméniens catholiques, la constitution de la nouvelle église se fait dans de telles conditions, que le danger qui pourrait venir de se côté pour

обърнали към императорското посолство и бяха получили от мен отговор, че, независимо от симпатиите ми към тях, не искам пряко да се бъркам във вътрешна работа на Османската империя. Вследствие на тази жалба, г-н фон Айхеман остро протестира пред Портата против френското вмешателство в полза на католическата рая. Този демарш само увеличи усърдието на граф дьо Вогюе, а Хасунисткият въпрос изглежда бе станал поле за борба между французи и немци за влияние в Ориента.

Турците се чувстваха особено затруднени, тъй като, предвид финансовата катастрофа и английската резервираност към тях, те най-вече на богатствата на Франция разчитаха за помощ. Прочее, те направиха всичко възможно за да извадят въпроса от политиката, където той се бе залутал, и да го върнат в сферата на вътрешните си дела. Без да иска да дава на хасунистите организация, която би осигурила влиянието на латинското духовенство, на Римската курия и на френското правителство, Портата признаваше нуждата от законно представителство на част от своите поданици. В края на краищата, тя даде на хасунистите правото да се организират граждански начело с мирски векил; по силата на негласно споразумение те бяха квалифицирани в официалния език като "*католици*", докато антихасунистите се наричат "*арменокатолици*". Те, обаче, представляват старата общност, радваща се на преди това получените права и привилегии, и по силата на това бяха признати за собственици на разположената в Галата Арменокатолическа патриаршия, която им бе предадена преди няколко месеца, след ожесточена съпротива от страна на хасунистите. Що се отнася до последните, те не спечелиха от получения статус, тъй като папата отказа да приеме предложеното от Портата решение: техният векил си даде оставката и понастоящем общността се намира в състояние на хаос.

Решението, което получи хасунисткият въпрос, и установяването на дисидентска католическа Църква унищожиха всички проекти, които Франция бе имала относно тази работа - както тези на г-н Буре, така и онези на граф дьо Вогюе. И наистина, докато Ватиканът губи властта, която упражняваше над арменокатолиците, създаването на новата Църква става при такива условия, че опасността, която от тази страна

les grégoriens semble être écarté, pour le moment du moins. De plus la scission avec Rome qui aurait pu produire une attraction puissante sur les Bulgares à l'époque, où ces derniers, ayant rompu avec le Patriarcat, n'avaient pas encore de centre religieux - ne fait aujourd'hui que discréditer à leurs yeux l'église latine et les confirmer dans le désir de rester fidèles à l'orthodoxie.

Au point de vue politique, l'importance de la question hassouniste a été d'amener pour la première fois sur le terrain de Constantinople un facteur nouveau - l'Allemagne, qui devait tôt ou tard entrer en lice et avec lequel il faudra compter dans l'avenir. En outre, tout en compromettant l'influence de la France, elle a servi à démontrer d'une manière plausible à cette Puissance les inconvénients du Traité de Paris, dont les Turcs invoquent l'article IX pour décliner son intervention en faveur des hassounistes, en lui faisant observer que les Puissances étrangères n'ont aucun droit d'intervenir, soit collectivement, soit isolément, dans les affaires intérieures de la Turquie. Le Comte de Vogüé me disait dernièrement: *"ce malencontreux traité est toujours là, pour nous empêcher d'exercer notre légitime protection sur nos coreligionnaires en Turquie, conformément aux glorieuses traditions de la France. Pour combattre l'influence russe, nous avons perdu de vue nos propres intérêts et c'est nous maintenant qui sommes le plus gênés par les stipulations de 1856"*.

Egypte.- Les relations entre la Turquie et l'Egypte offrent un caractère d'intermittence assez singulier: un refroidissement dans les relations de la Porte à l'égard de l'état vassal se produit périodiquement presque chaque année, mais il est suivi chaque fois par une recrudescence d'amitié et de bonnes dispositions, réelles quelque fois, le plus souvent apparentes. Il se peut que ce fait tienne au système adopté par Ismaïl Pacha de payer largement et matériellement le retour de la bienveillance de son Suzerain. Dans tous les cas, il atteste le malaise profond qui règne en Orient et qui demande un remède radical.

Après l'entente établie en 1870, des difficultés surgirent au printemps de l'année suivante et ne furent aplanies que grâce aux explications rapportées par Nevrez Pacha que le Sultan avait chargé de se rendre en Egypte auprès du Vice-Roi. En 1872, après quelques malentendus, Ismaïl

би могла да дойде за [армено]григорианците, изглежда, поне за момента, елиминирана. Освен това, отделянето от Рим, който можа силно да привлече българите във времето³⁸¹, когато те, след като бяха скъсали с Патриаршията, още нямаха религиозен център, днес само дискредитира в техните очи Латинската църква и укрепва желанието им да останат верни на православието.

От политическа гледна точка, важноста на Хасунитския въпрос беше в това, че доведе за първи път на цариградска почва един нов фактор - Германия, която рано или късно трябваше да се намеси в борбата и която за в бъдеще следва да бъде вземана предвид. Освен това, подлагайки на изпитание влиянието на Франция, той по задоволителен начин показва на тази Велика сила неудобствата на Парижкия договор [1856], на чийто член IX турците се позовават за да отклонят нейното вмешателство в полза на хасунистите, обръщайки й внимание, че чуждите държави нямат никакво право да се бъркат, нито колективно, нито поединично, във вътрешните работи на Турция. Граф дьо Вогюе ми каза преди известно време: *"този злополучен договор е все още в сила и ни пречи да упражняваме законното си покровителство над нашите единоверци в Турция, в съответствие със славните френски традиции. За да се борим с руското влияние, ние изпуснахме из предвид собствените си интереси и клаузите от 1856 затрудняват най-много нас самите."*

Египет. - Отношенията между Турция и Египет предлагат доста странна повтораемост: почти ежегодно у Портата се наблюдава охлаждане към васалната страна, което всеки път е последвано от засилване на приятелството и на благоразположението - понякога действително, но по-често привидно. Възможно е това да се дължи на възприетата от Исмаил паша практика щедро да плаща в материално изражение за възвръщането благосклонността на своя сюзерен. Във всички случаи, това говори за тежката болест, от която страда Ориентът и която изисква радикално лечение.

След постигнатото през 1870 съглашение, трудности възникнаха през пролетта на следващата година; те бяха изгладени само благодарение обясненията на Неврез паша, когото султанът бе натоварил да замине при вице-краля в Египет. През 1872, след някои недо-

Pacha réussit à faire révoquer le firman de 1869 et obtint la confirmation par un nouveau firman des privilèges qui lui avaient été accordés en 1867. Mais ce fut en 1873 que les concessions les plus importantes furent assurées à l'Égypte par un nouveau firman, daté du 23 juin. Cet acte est la reproduction amplifiée du firman de 1867; il accorde au Khédive une entière liberté d'action dans ses armements de terre et de mer, sauf la construction des bâtiments cuirassés pour laquelle l'autorisation de la Porte doit être sollicitée; il lui donne la faculté de contracter des emprunts, de décréter des lois et des mesures administratives, de conclure des conventions avec les Puissances étrangères etc.; enfin il sanctionne l'hérédité directe dans la descendance d'Ismaïl Pacha et établit les règles de la régence en cas de minorité des héritiers d'Ismaïl Pacha. Cette dernière disposition est considérée par le Khédive comme étant d'une grande importance au point de vue dynastique, et se trouve amplement développée dans le firman, qui donne également satisfactions aux aspirations des dignitaires égyptiens, en les désignant officiellement sous le titre de "ministres", tandis qu'ils ne passaient autrefois aux yeux de la Porte que pour de simples employés de l'administration provinciale. Ismaïl Pacha était heureux des concessions qu'il venait d'obtenir. Mais, instruit par l'expérience, il sentait que pour se mettre à l'abri de l'arbitraire et ne plus se laisser régenter par les firmans de la Porte, il fallait consolider la situation établie en lui, obtenant la sanction de l'Europe; sans cela tout ce qui avait été fait resterait bâti sur du sable. Aussi, insista-t-il pour que la décision de la Porte fût officiellement communiquée aux Puissances, comme servant de complément au firman de 1841. Ce vœu fut exaucé et, les Cabinets ayant pris acte de la communication turque, la nouvelle situation faite à l'Égypte est supposée avoir acquis une certaine valeur internationale.

En général, les Puissances se sont montrées satisfaites du firman égyptien. L'Ambassade de France le considère comme un correctif des arrangements de 1841 et se félicite de l'extension de l'autonomie égyptienne que son Gouvernement avait naguère protégée. Seul sir Henri Elliot se montra mécontent des concessions faites au Khédive et les envisagea comme le commencement du démembrement de l'Empire Ottoman. Ce sentiment ne l'a cependant pas empêché d'approuver avec empressement les

разумея, Исмаил паша успя да постигне отмяна на фермана от 1869³⁸² и потвърждаване чрез нов ферман на привилегиите, които му бяха дадени през 1867. Но най-важните отстъпки за Египет бяха осигурени през 1873 чрез нов ферман, с дата 23 юни. Този акт е разширено повторение на фермана от 1867³⁸³; той предоставя на хедива пълна свобода в неговите сухоземни и морски въоръжения, с изключение строежа на бронирани кораби, за които трябва да се иска разрешение от Портата; той дава право за сключване на заеми, за издаване на закони и административни постановления, за влизане в договорни отношения с чужди държави и пр.; най-сетне, той утвърждава пряко наследодателство сред потомството на Исмаил паша и при малолетност на неговите наследници установява регентските правила. Последните се смятат за особено важни от страна на хедива в династическо отношение и са широко развити във фермана, който задоволява и стремежите на египетските сановници, като официално ги обозначава като "министри", докато преди в очите на Портата те не бяха повече от обикновени чиновници от провинциалната администрация. Исмаил паша бе доволен от отстъпките, които току-що бе получил. Но, поучен от опита си, той чувстваше, че за да се предпази от произвола и за да не бъде повече зависим от ферманите на Портата, е необходимо да се заздравя установеното положение чрез санкция от страна на Европа; при липса на такова нещо всичко построено оставаше без надеждна основа. Ето защо той настоя решението на Портата официално да се съобщи на Великите сили като допълнение към фермана от 1841³⁸⁴. Желанието му бе удовлетворено и се прие, след като правителствата се запознаха с турското комюнике, че новосъздаденото положение в Египет има международно признание.

Общо взето, Великите сили изразиха задоволство от египетския ферман. Френското посолство го разглежда като поправка към споразуменията от 1841 и се поздравява с разширяването на до неотдавна закриляната от неговото правителство египетска автономия. Единствен сър Хенри Елиът се показва недоволен от направените на хедива отстъпки и ги смята за начало на разчленяването на Османската империя. Това, обаче, не му попречи да побърза да одобри

facilités accordées par le nouveau firman pour les arrangements commerciaux avec l'Égypte.

Le firman de 1873 est la consécration pacifique des aspirations de Mehmed Aali, qui ont troublé pendant si longtemps la paix de l'Europe: dorénavant l'Égypte peut être considérée comme virtuellement détachée de l'Empire Ottoman et, avec un chef décidé et ferme, elle n'aura dans sa nouvelle position que rarement l'occasion de recourir à l'autorité suzeraine de la Porte. Aussi voyons-nous des aujourd'hui Ismaïl Pacha s'abstenir de ses fréquentes visites au Sultan. Cependant le Khédive actuel avec son caractère faible et timoré n'est pas à la hauteur de sa nouvelle position. Il faudrait un homme comme Mehmed Aali pour savoir en profiter. Mais, dans tous les cas l'Égypte seule et isolée ne pourrait jamais résister au Sultan, armé du prestige que le Khalifat exerce sur les populations musulmanes. Ce n'est que, si elle était soutenue par une Puissance Européenne ou si elle s'entendait avec les Grecs et les vassaux de la Turquie, qu'elle pourrait devenir dangereuse pour cette dernière et utiliser l'excellente position stratégique qu'elle occupe à l'égard de Constantinople.

Après le succès acquis dans le règlement de ses rapports avec la Puissance suzeraine, Ismaïl Pacha a obtenu de la plupart des Cabinets un avantage très essentiel pour l'Égypte - leur adhésion à la réforme judiciaire qui avait été mise à l'étude depuis l'année 1865. L'extension abusive donnée en Égypte à la protection consulaire date du commencement de ce siècle. Les étrangers, si nombreux dans ce pays, prétendaient tous depuis longtemps à des immunités bien plus grandes, que celles dont les capitulations assurent la jouissance aux étrangers dans la Turquie proprement dite. Des concessions, faites par les administrations précédentes en vue de rompre les liens de vassalité en s'appuyant sur l'Europe, avait fini s'établir en Égypte un régime exceptionnel qui entravait à chaque pas les actes du gouvernement. Ainsi, tous les différends entre étrangers et indigènes étaient soumis à la juridiction consulaire, tandis qu'en Turquie ils sont de la compétence des tribunaux locaux.

Ismaïl Pacha avait primitivement eu l'intention de provoquer un retour pur et simple au régime des capitulations avant leur extension abusive. Mais, eu égard aux difficultés qu'un tel retour pouvait provoquer, on préfé-

създадените от новия ферман улеснения за търговски споразумения с Египет.

Ферманът от 1873 е мирно признаване домогванията на Мехмед Али, които толкова дълго бяха смущавали европейския мир: занаят Египет може да се взема за почти отделен от Османската империя и, ако разполага с решителен и твърд водач, при новото си положение той само рядко ще има повод да прибегва до османския сюзеренитет. Ето защо още сега виждаме Исмаил паша да прекратява честите си гостувания при султана. Сегашният хедив, обаче, при слабия си и боязлив характер, не е на висотата на новото си положение. Да се възползва от него би могъл човек като Мехмед Али. Така или иначе, обаче, самотният и изолиран Египет никога не би бил в състояние да се съпротивлява на султана, който е въоръжен с престижа, който халифатът има в очите на мюсюлманското население. Единствено ако бъде подкрепен от някоя европейска Сила или пък ако се спогоди с гърците и с васалите на Турция, той би успял да стане опасен за последната и да се възползва от превъзходната си стратегическа позиция, която заема спрямо Цариград.

След като успешно уреди отношенията си със своя сюзерен, от повечето правителства Исмаил паша получи нещо твърде изгодно за Египет - тяхната подкрепа за съдебната реформа, която се проучваше от 1865. Прекаленото разширение, което в Египет доби консулската закрила, датира от началото на настоящия век. Всички чужденци, толкова многобройни в тази страна, от дълго време претендираха за значително по-големи привилегии от онези, на които по силата на капитулациите се радваха чужденците в Турция собствено казано. В края на краищата, отстъпките, направени от предишните управници с цел премахване на васалните отношения с помощта на Европа, бяха установили в Египет изключителен режим, който на всяка крачка затрудняваше действията на правителството. Така, всички спорове между чужденци и туземци бяха подчинени на консулска юрисдикция, докато в Турция те са от компетенцията на местните съдилища.

Първоначално Исмаил паша възнамеряваше чисто и просто да осъществи връщане към режима на капитулациите преди тяхното прекалено разширяване. Но, предвид трудностите, които подобно връ-

ra aviser à la confection de nouveaux codes qui prenaient pour base l'établissement de cours mixtes, offrant aux étrangers - en théorie du moins - toutes les garanties possibles d'impartialité et de justice. J'ai déjà eu l'occasion de mentionner mes pourparlers à ce sujet avec le Vice-Roi lors du retrait des troupes égyptiennes de Candie, ainsi que l'engagement moral que nous avons pris à cette époque en promettant notre concours dans cette question. Je ne reviendrai pas sur les détails de cette fastidieuse négociation qui a duré pendant près de huit ans. Les travaux des commissions qui ont siégé au Caire et à Constantinople, ainsi que les délibérations des représentants dans cette dernière capitale et ma correspondance avec le Ministère Impérial ont élucidé tous les points de la question. Toutes les Puissances, sauf la France, s'étaient déclarées prêtes à accéder aux propositions du Vice-Roi.

Notre abstention seule, motivée par le désir de ne pas nous séparer de la France, a retardé une solution qui devenait urgente. Finalement, lors de mon séjour à Saint-Pétersbourg, en janvier de l'année courante, le Gouvernement Impérial accorda officiellement son adhésion à la réforme judiciaire sur la base d'une formule, combinée avec les Cabinets de Vienne et de Berlin. Voici la substance de l'adhésion donnée à Ismaïl Pacha:

- 1) reconnaissance des nouveaux tribunaux en matière civile à titre d'essai;
- 2) extension de la juridiction de ces tribunaux aux crimes et délits commis contre les magistrats soit dans l'exercice de leurs fonctions, soit à cause de ces fonctions;
- 3) maintien dans tous les autres cas de la juridiction consulaire en matière criminelle;
- 4) faculté de donner son acquiescement définitif à la réforme après une épreuve de cinq années ou d'aviser à de nouvelles réformes sans même attendre l'expiration de ce terme;
- 5) confirmation du droit de profiter des avantages qui pourraient être accordés aux sujets des autres Puissances.

Il est évident que dans ces conditions, sans sacrifier aucun des droits qui nous sont acquis par les traités, nous avons obtenu pour nos nationaux en Egypte une situation régulière et normale. L'Egypte a été exploitée de tous temps commercialement et financièrement par la France et l'Angleterre; les colonies les plus nombreuses sont dans ce pays celles des

щане би могло да създаде, той предпочете да оповести изработване на нов кодекс, който се основаваше на учреждаване на смесени съдилища, предлагащи на чужденците, поне на теория, всички възможни гаранции за безпристрастие и справедливост. Имах вече случай да спомена за моите преговори³⁸⁵ по този предмет с вице-краля по време на оттеглянето на египетските войски от Кандия, както и за нравствения ангажимент, който тогава поехме, обещавайки съдействие в този въпрос. Няма да се връщам към подробностите на тези досадни преговори, които продължиха почти осем години. Работата на комисиите, които бяха заседавали в Кайро и в Цариград, както и разискванията на представителите във втората столица и моята преписка с императорското министерство, осветляват всички страни на въпроса. С изключение на Франция, всички Сили бяха обявили готовност да се съгласят с предложението на вице-краля.

Единствено нашата съдържаност, мотивирана от желанието да не бъдем отделно от Франция, забави решение, което бе станало наложително. Накрая, по време на моя престой в Петербург през ян. т.г., императорският кабинет официално изрази своето съгласие за съдебната реформа въз основа на формула, съобразяваща се с правителствата във Виена и Берлин. Ето същината на даденото на Исмаил паша съгласие: 1) признаване, като експеримент, на новите съдилища в гражданските дела; 2) разширяване юрисдикцията на тези съдилища върху престъпления, извършени срещу магистрати, било при изпълнение на техните функции, било поради тези функции; 3) запазване на консулската юрисдикция в наказателните дела при всички други случаи; 4) право за даване окончателно одобрение на реформата след петгодишно изпитание или за предлагане на нови реформи, дори този срок да не е изтекъл; 5) потвърждение на правото за възползване от предимствата, които биха могли да бъдат предоставени на поданици на други държави.

Вижда се, че с тези условия, без да се жертва нищо от полагащите ни се по силата на договорите права, постигнахме редовно и нормално положение за нашите граждани в Египет. Търговски и финансово Египет винаги е бил експлоатиран от Франция и Англия; най-многолюдните колонии в тази страна принадлежат на гърци и италианци.

Greco et des Italiens. Nous y avons peu d'intérêts directs et un nombre très limité de sujets. L'introduction de la nouvelle juridiction égalisera nos moyens d'influence avec ceux des autres colonies européennes. Certainement, la question de personne a, surtout en Orient, la plus grande importance. Aussi c'est la magistrature des nouveaux tribunaux qui établira leur valeur réelle. L'avenir démontrera si la nouvelle réforme aura apportée de bons résultats ou bien si elle devra nécessiter de nouvelles modifications et provoquer de nouveaux arrangements avec l'Égypte.

Canal de Suez. - La navigation du canal de Suez a donné lieu en 1873-1874 à des difficultés graves et a failli provoquer des complications sérieuses à la suite de la mesure adoptée par Mr de Lesseps de prélever la taxe de 10 francs fixée par le firman de concession, en prenant pour base le "gros tonnage" et non le "net tonnage", calculé différemment dans les marines de diverses Puissances. Il n'y a pas lieu d'entrer ici dans l'examen de la question du jaugeage et de relater la discussion qui s'est produite à Constantinople au sujet du "tonneau type" et de la "capacité utilisable" des navires. Une commission technique internationale trancha la question, en établissant des règles générales à suivre pour le mesurage des navires transitant par le canal de Suez et ne proposant en outre une transaction en faveur de la Compagnie par un système de surtaxe variable et devant diminuer proportionnellement à l'augmentation des revenus du canal jusqu'au minimum de 10 francs par tonne. Par ce moyen on a cherché à écarter les velléités des Anglais qui, payant les $\frac{7}{8}$ des taxes de transit par le canal, voulaient les diminuer dans l'intérêt de leur commerce, sauf à ruiner par ce moyen la Compagnie dans des vues politiques. Cependant Mr de Lesseps ne fut pas content de la décision de la commission et déclara qu'il ne laisserait passer par le canal aucun bâtiment, qui ne consentirait pas à acquitter la taxe selon les calculs de la Compagnie et que si on voulait lui faire violence, il éteindrait les phares et retirerait les pilotes.

Cependant le Khédivé ayant reçu l'ordre de la Porte de mettre à exécution la décision de la commission avant le 17 avril 1874 fit marcher vers Ismaïlia des troupes mises au pied de guerre et envoya une corvette à Port-Said pour prendre militairement possession du canal. La Porte fut très

В нея ние имаме малко преки интереси и твърде ограничен брой поданици. Въвеждането на новата юрисдикция ще изравни нашите средства за упражняване на влияние с тези на другите европейски колонии. Без съмнение, въпросът за кадрите има огромно значение, особено в Ориента. Ето защо хората, които ще заемат места в новите съдилища, ще бъдат онова, което ще им придаде действителната роля. Бъдещето ще покаже дали новата реформа е донесла добри резултати или пък тя ще се нуждае от нови изменения и ще наложи нови споразумения с Египет.

Суецкият канал. - Корабоплаването по Суецкия канал през 1873-74 създаде големи трудности и за малко не предизвика сериозни усложнения вследствие взетото от г-н д-р Лесепс решение да събира определената от концесионния ферман 10-франкова такса въз основа на "брутния", а не на "нетния тонаж", различно изчисляван във флотите на различните държави. Тук не е уместно да се анализира въпросът за корабната вместимост и да се преразказват разискванията, които станаха в Цариград относно "тона-образец" и "използваемия капацитет" на морските съдове. Международна техническа комисия реши въпроса, установявайки общи правила за измерване на минаващите през Суецкия канал кораби и предлагайки, освен това, спогодба в полза на компанията за система на променлива свръхтакса, която трябва пропорционално да намалява с увеличаване доходите на канала до минимум 10 франка на тон. Чрез това средство се търсеше осуетяване домогванията на англичаните, които, плащайки $\frac{7}{8}$ от таксите за транзитно преминаване през канала, искаха да ги намалят в интерес на своята търговия, запазвайки си правото да разорят с политическа цел компанията. Г-н д-р Лесепс, обаче, не остана доволен от решенията на комисията и обяви, че няма да пусне през канала кораб, който не плати таксата според изчисленията на компанията, и че, ако върху него се упражни насилие, той ще угаси фаровете и ще отегли пилотите.

Но хедивът, тъй като бе получил заповед от Портата да приведе в изпълнение решението на комисията преди 17 апр. 1874, насочи войски в бойна готовност към Исмаилия и изпрати корвета в Порт Саид за да завладее със сила канала. Портата бе твърде разтревожена от

émue de la perspective d'un conflit qui paraissait imminent, car la Compagnie semblait vouloir résister aux troupes du Khédive. Il est curieux de constater comme signe du temps que l'Empire Ottoman craignait surtout une entente secrète entre le Khédive et le Gouvernement Anglais et voulait enrayer la prise de possession du canal par Ismaïl Pacha. Le Grand Vézir fit sentir à ce dernier qu'il n'était nullement autorisé à s'emparer du canal, mais devait uniquement faire adopter par la Compagnie la décision de la commission. D'autre part, il me pria de faire entendre raison à Mr de Lesseps qui dans l'entretemps s'était retiré à Jérusalem.

Je m'employai d'autant plus volontiers à prévenir le conflit que les Anglais paraissaient vouloir le provoquer et espéraient en profiter. Je suggérai à Mr de Lesseps l'idée d'accepter la transaction, sauf à demander une nouvelle surtaxe pour les travaux supplémentaires à exécuter. Finalement le Président de la Compagnie de Suez consentit à se soumettre aux décisions de la commission et de la Porte, en acceptant la transaction sous protestation et réserve des droits des actionnaires et en prenant acte de la violence exercée, afin de couvrir sa responsabilité personnelle. Le danger, ainsi conjuré, était en effet considérable. Le Khédive qui n'avait protégé Mr de Lesseps que pour complaire au Gouvernement Français, naguère si puissant en Orient, n'a plus aucun intérêt à ménager la Compagnie; il lui aurait été même fort avantageux de se substituer à elle en indemnisant à bon marché les actionnaires pour compenser les sacrifices qu'ils avaient portés à cette entreprise.

Mais ce qu'il y avait de plus grave, à notre point de vue, c'était le but caché du Gouvernement Britannique de ruiner la Compagnie afin d'acheter le canal de Suez. Mr de Lesseps soutient qu'en 1870 le Duc de Sutherland lui avait offert 300 millions de francs pour la cession du canal. La pression exercée en 1874 sur la Compagnie par les Anglais avait évidemment pour but d'obtenir un résultat analogue. Quoiqu'il en soit le principal vœu du Cabinet Impérial paraît pleinement réalisé dans cette question: le canal de Suez a échappé temporairement du moins au danger de tomber des mains de la Compagnie dans celles d'une puissance tierce, car si Mr de Lesseps n'a pas réussi à assurer à ses actionnaires des bénéfices ex-

перспективата за конфликт, който изглеждаше неизбежен, тъй като, както личеше, компанията се готвеше да окаже съпротива срещу войските на хедива. Любопитно е да се отбележи, като белег на времето, че Османската империя особено се страхуваше от таен съюз между хедива и английското правителство и не искаше да признава завземането на канала от страна на Исмаил паша. Великият везир³⁸⁶ даде на последния да разбере, че изобщо няма право да обсебва канала, а трябва само да накара компанията да приеме решението на комисията. От друга страна, той ме помоли да обясня на г-н дьо Лесепс, който междуременно се бе оттегил в Йерусалим, че не е прав.

Заех се на драго сърце да предотвратя конфликта, още повече, че англичаните изглежда искаха да го предизвикат и се надяваха да спечелят от него. Внуших на г-н дьо Лесепс да приеме спогодбата, запазвайки си правото да поиска нова свръхтакса за допълнителните работи, които трябваше да се извършат. В края на краищата, президентът на Суецката компания се съгласи да се подчини на решенията на комисията и на Портата, приемайки спогодбата с възражение и без гаранции за правата на акционерите, както и с отбелязване на извършеното насилие, за да се застрахова срещу лична отговорност. В действителност, отстранената по този начин опасност беше значителна. Хедивът, който бе закрилял г-н дьо Лесепс само за да се хареса на някога толкова влиятелното в Ориента френско правителство, повече няма никакъв интерес да се церемони с компанията; дори би му било твърде изгодно да заеме нейното място, като обезщети по ниски цени акционерите за направените от тях в името на това начинание жертви.

Но най-лошото, от наша гледна точка, беше скритата цел на британското правителство да разори компанията за да купи Суецкия канал. Г-н дьо Лесепс твърди, че през 1870 Садърландският херцог му предложил 300 милиона франка за да му отстъпи канала. Натискът, който през 1874 англичаните упражниха върху компанията, очевидно цели постигане на същия резултат. Както и да е, основната цел на императорския кабинет в този въпрос изглежда напълно постигната: Суецкият канал избягна, поне временно, опасността да премине от ръцете на компанията у трета Велика сила, защото, ако г-н дьо Лесепс не успя да осигури на своите акционери чрезмерни печалби, все

cessifs les intérêts de ces derniers n'en seront pas moins sauvegardés dans une juste mesure par le surtaxe adoptée, surtout si les frais d'administration du canal étaient ramenés à un chiffre raisonnable.

Арабия. Панисламизмът. - Le canal de Suez est appelé à jouer un rôle considérable dans les combinaisons orientales, surtout dans les destinées de l'Arabie - ce berceau de l'Islamisme, que des déserts séparaient naguère du monde civilisé. Sans parler des avantages que l'Angleterre retire au premier chef de l'entreprise à laquelle elle s'était d'abord montrée si hostile, il est de fait, que sans le percement de l'isthme, la Turquie n'aurait jamais réussi à consolider son pouvoir dans le Hédjaz, le Nedjed et l'Yémen. L'issue des campagnes qu'elle a entreprise dans ces contrées depuis 1871 a été grandement favorisée par le concours d'une marine assez considérable qui a été introduite dans la Mer Rouge. Si celle-ci n'était pas en communication directe avec la Méditerranée, le Gouvernement Ottoman n'aurait pas pu opérer le transport de troupes de débarquement avec autant de facilité, de promptitude et à si peu de frais. Encouragé par les succès faciles remportés par ses troupes dans ces parages, le Sultan rêvait pour son Empire une nouvelle conquête de toute la presqu'île Arabique et pour lui-même la gloire de devenir le *"restaurateur de l'ancien Khalifat."* Aali Pacha avait réussi à calmer les aspirations de son Souverain, trop vastes pour être prudents. Après la mort de cet homme d'Etat, le parti de la *"Jeune Turquie"* favorisa l'exécution des projets se rattachant à l'extension de la domination du Sultan, projets qualifiés d'*"union Islamique"* ou de *"panislamisme"*. Le parti des militaires de la nouvelle école, ayant à sa tête Hussein Avni Pacha, y poussait le Sultan; les Mithad, Moustafa-Fazyl, Khalil Chérif y trouvaient un prétexte pour inquiéter le Khédive d'Egypte.

L'annexion de ces contrées surtout du Yémen, qui contient, dit-on, près de quatre millions d'habitants et renferme, à côté de déserts, des pays très riches et très fertiles excitait les convoitises des Turcs en général et leur semblait devoir procurer un nouveau lustre au pouvoir du Sultan. A notre point de vue la conquête du Yémen par les Turcs présente les avantages suivants: 1) elle pourrait dans un moment donné détourner l'attention de la Porte des Etats tributaires, en épuisant dans la presqu'île

пак техните интереси ще бъдат гарантирани в справедлива мярка от възприетата свръхтакса, особено ако административните разходи на канала бъдат сведени до разумни цифри.

Арабия. Панислямизмът. - Суецкият канал е призван да играе голяма роля в източните комбинации, особено в съдбините на Арабия - тази люлка на исляма, която някога пустините са отделяли от цивилизования свят. Като не се говори за предимствата, които най-вече Англия извлича от начинание, към което тя първоначално се бе показала толкова враждебна, факт е, че без прокопаването на канала, Турция никога не би успяла да заздравя своята власт в Хеджаз, Наджд³⁸⁷ и Йемен. Резултатът от походите, която тя предприе в тези страни от 1871 насам, бе в голяма степен облагодетелстван от помощта на въведения в Червено море значителен флот. Ако то нямаше пряка връзка със Средиземно море, османското правителство не би могло толкова лесно, бързо и евтино да прехвърли десантни войски. Насърчен от лесните успехи, завоювани от неговите войски в този район, султанът бленуваше да завоюва за своята империя целия Арабски полуостров, а за самия себе си - славата на *"възстановител на древния халифат"*. Али паша бе съумял да укроти домогванията на своя суверен, които бяха твърде амбициозни за да бъдат благоразумни. След смъртта на този държавник партията *"Млада Турция"* подкрепя изпълнението на плановете за разширяване владенията на султана, плановете, определени като *"ислямски съюз"* или *"панислямизъм"*. Партията на военните от новата школа, начело с Хюсеин Авни паша, тласкаше султана в тази посока; Мидхатовците, Мустафафазловците, Халилшерифовците намериха в това повод да създават грижи на египетския хедив.

Перспективата за присъединяване на тези територии, особено на Йемен, който брой, както казват, близо четири милиона жители и има; освен пустините, твърде богати и плодородни земи, разпалваше ламтежите изобщо на турците, на които се струваше, че то трябва да придаде нов блясък на властта на султана. От наша гледна точка турското завоевание на Йемен притежава следните предимства: 1) в даден момент то може да отклони вниманието на Портата от трибутарните държави, изчерпвайки в Арабския полуостров силите, които сул-

Arabique les forces que le Sultan aurait pu tourner contre les chrétiens; 2) elle excite les Arabes contre la domination turque: ils saisiront dorénavant toutes les occasions pour se soulever et pourraient créer une diversion utile en notre faveur dans le cas où nous nous trouverions en guerre avec la Turquie; 3) elle servira enfin à démasquer la politique fallacieuse de l'Angleterre à l'égard de la Turquie et produira un refroidissement de leurs relations en provoquant des malentendus et même des conflits en Arabie.

Sous ce dernier rapport l'effet de la nouvelle attitude adoptée par la Turquie se fait déjà sentir. L'impulsion donnée aux opérations militaires en Arabie a été très mal vue par la Grande-Bretagne. Tout en maintenant de bons rapports avec le Gouvernement Ottoman, les Anglais cherchaient à gagner les Cheikhs arabes et leur fournissaient des armes et de l'argent pour s'opposer aux succès des troupes turques. Cette attitude semblait avoir pour but de garantir de l'action des Turcs les populations musulmanes de l'Inde en consolidant l'influence anglaise dans la presqu'île Arabique. Tant que le pouvoir du Grand Seigneur n'était que purement nominal en Arabie, les Anglais restaient entièrement tranquilles. Lorsque ce pouvoir se fit de plus en plus sentir dans Yémen, ils essayèrent de le contrecarrer. C'est ainsi que le Gouvernement Britannique a deux poids et deux mesures - l'un pour la Turquie Européenne, l'autre pour les contrées qui touchent à la Mer des Indes: il patronne l'une et ourdit des intrigues dans les autres. L'intégrité de l'Empire Ottoman, inscrite dans le Traité de Paris, devient une chimère dans son application aux territoires convoités par l'Angleterre. Dans les environs d'Aden, elle accepte la soumission de Cheikhs, considérés comme sujets du Sultan. Les Autorités Anglaises prennent officiellement leur défense, même les armes à la main. Ainsi un conflit faillit éclater entre les troupes ottomanes et la garnison d'Aden, qui s'était porté vers Lahidjé dans les derniers mois de l'année 1873. L'Ambassade d'Angleterre fit de vives réclamations auprès de la Porte.

Celle-ci, désirant avant tout éviter une brouille avec sa puissante protectrice, bien que, s'apercevant que ses faveurs n'étaient pas toujours désintéressées, s'appliqua à aplanir ou du moins à dissimuler les difficultés qui venaient de surgir. L'ordre fut donné aux Autorités Ottomanes en Arabie d'*user de prudence et de circonspection dans leurs efforts pour le*

танът би могъл да насочи срещу християните; 2) то настройва арабите срещу турското владичество - занапред те ще се възползват от всеки удобен случай за да въстават и биха могли да извършат полезна за нас диверсия в случай, че се окажем във война с Турция; 3) то ще служи за демаскиране на коварната политика на Англия спрямо Турция и ще причини охлаждане на техните отношения, предизвиквайки недоразумения и даже конфликти в Арабия.

Що се отнася до последното, ефектът от новата политика на Турция вече се усеща. Усилването на военните действия в Арабия бе твърде зле посрещнато от Англия. Продължавайки да поддържат добри отношения с османското правителство, англичаните се опитаха да спечелят арабските шейхове и им предоставиха оръжие и пари за да се противопоставят успешно на турските войски. Този ход изглежда имаше за цел, заздравявайки английското влияние в Арабския полуостров, да предпази мюсюлманското население на Индия от турските действия. Докато властта на султана в Арабия бе чисто номинална, англичаните оставаха напълно спокойни. Когато в Йемен тази власт започна да се чувства по-осезателно, те се опитаха да ѝ противодействат. Така че, британското правителство има два стандарта - един за Европейска Турция, друг за областите, чиито брегове се мият от Индийския океан: то покровителства първата и плете интриги във вторите. Целостта на Османската империя, записана в Парижкия договор, се превръща в химера при прилагането ѝ в желаните от Англия територии. В околностите на Аден тя приема подчинението на шейховете, смятани за поданици на султана. Английските власти официално се нагърбват с тяхната защита, даже с оръжие в ръка. Така, за малко не избухна конфликт между османските войски и аденския гарнизон, който се бе насочил към Лахидже³⁸⁸ през последните месеци на 1873. Английското посолство направи остър протест пред Портата.

Последната, желаяйки преди всичко да избегне скарване с покровителстващата я Велика сила, макар да си даваше сметка, че благоклонността ѝ не винаги е безкористна, се постара да изглади или поне да прикрие току-що възникналите трудности. Бе заповядано на османските власти в Арабия *„да използват благоразумие и сдържаност*

rétablissement de la domination ottomane sur les Cheikhs récalcitrants ou insurgées". Aucun conflit sérieux avec les Anglais n'a eu lieu depuis cette époque. Reste à savoir si les Turcs possèdent assez de patience et d'habileté pour atteindre leur but par une politique persévérante, sans offusquer la Grande-Bretagne. Dans tous les cas, le maintien de la domination ottomane en Arabie touchant de près au prestige et aux intérêts du Khalifat, les Turcs pourront d'autant moins reculer que les Anglais se montreront exigeants ou susceptibles.

Un premier avertissement a été donné à l'Europe en 1873 relativement à l'influence croissante du Sultan dans les parages des Indes orientales. Le Sultan d'Atchin, en guerre avec les Autorités Néerlandaises de l'île de Soumatra, invoqua l'intervention du Sultan, en reconnaissant sa suzeraineté et en demandant l'appui matériel de la Turquie. Les hommes d'Etat ottomans se montrèrent enclins d'intervenir dans la question, afin de relever encore davantage le prestige du Sultan aux yeux des populations de l'Arabie et des Indes. Exposée aux immixtions de la plupart des Etats Européens, la Turquie se voyait pour la première fois invoquée à intervenir dans un débat international. Un horizon politique nouveau paraissait s'ouvrir pour les ministres du Sultan et à part la tentation de contribuer à l'éclat de leur Gouvernement, ils espéraient, en se mêlant des affaires de l'extrême Orient, détourner l'attention de l'Europe de leurs mêlées domestiques avec leurs vassaux et leurs sujets. On parlait d'envoyer à Soumatra un bâtiment de guerre et un employé ottoman.

Tout en tirant parti de cette situation, j'ai cru utile de ne pas laisser à l'idée panislamique prendre trop de consistance par une intervention dans les affaires atchinoises. Il était indispensable, en effet, d'écarter un précédent pouvant être invoqué à notre détriment dans les affaires de l'Asie Centrale, - en établissant le principe de la suzeraineté du Sultan sur tous les petits Etats musulmans de l'Asie. N'osant pas avouer de semblables visées, les Turcs se basaient sur la qualité de coreligionnaires des Atchi-nois pour appuyer leur prétention de se mêler des affaires de Soumatra. Je leur fis observer combien une semblable théorie exposait le Gouvernement Ottoman lui-même à des interventions étrangères et pouvait le lancer dans des entreprises hasardées capables de compromettre la sécurité

в своите усилия за възстановяване на османското владичество над непокорните или въстаналите шейхове." Оттогава не е възниквал никакъв сериозен конфликт с англичаните. Остава да се види дали турците притежават достатъчно търпение и ловкост за да постигнат целта си чрез постоянство, без да дразнят Великобритания. При всички случаи, тъй като запазването на османското владичество в Арабия засяга отблизо престижа и интересите на халифата, турците ще трябва да стават толкова по-неотстъпчиви колкото по-придирчиви или подкачливи ще се показват англичаните.

През 1873 до Европа стигнаха първите известия за нарастващото влияние на султана в Индонезия. Ачинският султан³⁸⁹, воюващ с холандските власти на остров Суматра, призова султана да се намеси, признавайки неговия сюзеренитет и искайки материалната подкрепа на Турция. Турските държавници се показаха склонни да се намесят във въпроса, за да издигнат още повече престижа на султана в очите на арабите и на населението на Арабия и на Източните Индии³⁹⁰. Изложена на вмешателствата на повечето европейски държави, Турция за първи път се виждаше призована да участва в международен спор. На султанските министри им се стори, че пред тях се откриват нови политически-хоризонти и, освен че се изкушаваха да допринесат за блясъка на собственото си правителство, те се надяваха, набърквайки се в делата в Далечния изток, да отклонят вниманието на Европа от вътрешните си конфликти със своите васали и поданици. Заговори се на Суматра да се изпрати военен кораб и османски чиновник.

Макар това положение да ни беше изгодно, сметнах за полезно да не оставям панислямистката идея да добива прекалено голямо значение чрез интервенция в ачинските дела. Всъщност, беше необходимо да се осуети прецедент, на който биха могли да се позоват в наша вреда по повод делата в Средна Азия, а именно - установяване принцип за сюзеренитет на султана над всички малки мюсюлмански страни от Азия. Не смеейки да си признаят подобни амбиции, турците се основаваха на единоверието с ачинците за да обосноват своята претенция да се набъркат в суматранските дела. Обърнах им внимание, че такава теория излага самата Турция на чужди вмешателства и че може да я въвлече в рисковани начинания, годни да подкопаят си-

et la garantie territoriale que l'Europe s'était plu à assurer à son intégrité. Cet avertissement arrêta l'action inconsidérée des Turcs et les fit revenir à des décisions plus raisonnables. Ils se prêtèrent aux conseils que je leur donnai et l'affaire d'Atchin fut réglée par un échange d'explications amicales entre les Pays-Bas et la Porte. Tant cette dernière que le Gouvernement Néerlandais offrirent des remerciements à l'Ambassade pour ses bons offices dans l'affaire d'Atchin et Sa Majesté le Roi de Hollande me conféra à cette occasion le grand cordon de son ordre du "*Lion Néerlandais*".

Craignant la propagande islamique aux Indes les Anglais employaient tous leurs efforts pour la diriger vers le nord dans l'espoir de nous créer des embarras dans l'Asie Centrale. Dans ce but ils profitaient des relations qui ont toujours existées entre les Khanats de ces contrées et le Souverain ottoman. Depuis Mahomed II, Stamboul n'a pas cessé d'être un lieu de pèlerinage pour tous les musulmans de l'Asie. Des envoyés de l'Afganistan, de Pounthay, de Kokand, de Boukhara, de Kaschgar se sont successivement présentés au Sultan durant ces dernières années. La fréquence de ces missions prouverait que l'idée de l'unité islamique, prônée par la "*Jeune Turquie*", compte des adeptes dans les contrées les plus éloignées, et ce fait serait de nature à rehausser les espérances de ceux qui comptent étendre l'influence du Sultans sur tous les états musulmans. Les ministres ottomans les plus modérés et conservateurs se sentent embarrassés en présence de ces manifestations de déférences pour le Khalife qu'ils ne peuvent méconnaître sans blesser la susceptibilité du Sultan.

Ayant suivi avec attention les mouvements des agents asiatiques qui se sont succédés à Constantinople, j'ai pu constater qu'ils ont tous quitté cette capitale désillusionnés quant à la force et aux sympathies de l'Empire Ottoman. Mes connaissances spéciales de l'Asie Centrale m'ayant donné la possibilité d'acquérir la confiance de quelques uns de ces agents, j'ai tâché de leur faire comprendre que l'amitié platonique de la Turquie ne pouvait dans aucun cas être prise en considération en face de la bienveillance ou de l'hostilité pratique de la Russie. J'exhortai d'autre part les Turcs à la prudence en leur indiquant les dangers de l'expédition dans ces parages lointains de Khodjas ou d'officiers, réclamés par certains

гурността и териториалните гаранции, които Европа бе благоволила да даде за нейната цялост. Това предупреждение спря необмислените действия на турците и ги накара да се върнат към по-разумни решения. Те се вслушаха в моите съвети и Ачинският въпрос³⁹¹ бе уреден чрез размяна на приятелски обяснения между Холандия и Портата. Както последната, така и нидерландското правителство благодариха на императорското посолство за посредничеството в Ачинския въпрос, а Негово Величество холандският крал³⁹² ме удостои по този случай със синята лента на своя орден "*Нидерландски лъв*".

Страхувайки се от ислямската пропаганда в Източните Индии, англичаните разгърнаха всичките си усилия за да я насочат на север, с надежда да ни създадат трудности в Средна Азия. За тази цел те се възползваха от отношенията, които винаги са съществували между тамошните ханства и османския престол. От Мехмед II насетне Цариград не е спирал да привлича поклонници от цяла Азия. Пратеници на Афганистан, Пунтай³⁹³, Коканд, Бухара, Кашгар един след друг се представиха на султана през последните години. Честотата на тези мисии би била доказателство, че идеята за ислямско единство, проповядвана от "*Млада Турция*", има привърженици в най-далечни страни, а този факт би могъл да подхрани надеждите на онези, които смятат да разширят влиянието на султана върху всички мюсюлмански държави. Най-умерените и консервативни османски министри се чувстват притеснени от всички тези демонстрации на почит към халифа, които те не могат да пренебрегнат без да докачат султана.

След като проследих внимателно действията на изредилите се в Цариград азиатски пратеници, можах да констатирам, че всичките напуснаха османската столица разочаровани, що се отнася до силата и симпатиите на Османската империя. Тъй като чрез знанията си за Средна Азия успях да спечеля доверието на някои от тези пратеници, аз се постарях да им обясня, че платоническата любов на Турция в никакъв случай не може да се взема предвид на фона на реалната благосклонност или враждебност на Русия. От друга страна, подтиквах турците към благоразумие, като им сочех опасностите от проваждане в онези земи на ходжи или офицери, искани от някои

Khanats pour la propagation de l'instruction religieuse et militaire. Je leur indiquai l'inutilité de l'envoi dans l'Asie Centrale des sommes d'argent ou d'armes qui, si elles venaient à être employés contre nous, prendraient inévitablement la direction de nos caisses ou de nos arsenaux. Généralement, les envoyés asiatiques repartaient de Constantinople avec des décorations, des cadeaux, des assurances de sympathies, mais sans résultat pratique. La brillante expédition de Khiva produisit l'année dernière un effet salutaire sur les velléités panislamiques dirigées vers l'Asie Centrale. En me parlant il y a quelque temps de la difficulté de la position du Gouvernement Ottoman vis-à-vis des envoyés asiatiques, les ministres turcs me firent entendre qu'ils ne verraient pas de mauvais œil que la Russie usât de son influence sur les potentats de ces contrées pour leur démontrer l'inutilité d'envoyer des missions à Constantinople.

En somme, nous ne pouvons que nous féliciter de ce que l'idée de l'unité islamique s'est manifestée pour la première fois d'une manière positive en Arabie et à Soumatra, au détriment des Puissances autres que la Russie. Nos adversaires avaient cru que ces, théories tourneraient en premier lieu à notre désavantage, et ils se montraient par conséquent disposés à pousser les Turcs dans la voie du panislamisme. Mais les froissements qui en sont résultés ont servi à faire comprendre en Europe, aux gens impartiaux, les inconvénients de l'attitude du Sultan comme arbitre du monde musulman.

Forces militaires de la Turquie. - Les dangers qui menacent la Turquie viennent principalement de l'intérieur, des éléments divers de sa population, ils découlent de la situation morale et matérielle des nationalités chrétiennes. Ces nationalités sont divisées aujourd'hui; mais si une entente s'établissait entre elles, comme elle a été si près de s'établir en 1867 et si une seule des Grandes Puissances leur prêtait son concours moral - il peut se produire un bouleversement de nature à compromettre l'ordre de choses actuel. Si les circonstances favorisent un mouvement semblable, il peut même se produire assez brusquement pour forcer l'Europe, - toujours disposée à s'incliner devant les faits accomplis, - à en admettre au moins en partie les conséquences. Sans doute, une telle éventualité a beaucoup moins de chances de ce produire aujourd'hui qu'il y a six ou sept ans.

ханства за разпространение на религиозно и военно образование. Сочех им безполезността от изпращане в Средна Азия на парични суми и оръжие, които, ако се стигнеше да бъдат употребени срещу нас, неизбежно биха се отправили към нашите каси или арсенали. Като цяло, азиатските пратеници си тръгваха от Цариград с декорации, подаръци, уверения в симпатии, но без практически резултат. Миналогодишната блестяща експедиция в Хива³⁹⁴ произведе благотворен ефект върху панислямистките намерения, насочени към Средна Азия. Говорейки ми преди известно време за трудността на положението на османското правителство спрямо азиатските пратеници, турските министри ми дадоха да разбере, че не биха погледнали с лошо око, ако Русия използва своето влияние върху тамошните владетели за да им демонстрира безполезността от изпращане на мисии в Цариград.

Като цяло, можем само да се поздравим с това, че идеята за ислямско единство за първи път на практика се прояви в Арабия и на Суматра, във вреда не на Русия, а на други Велики сили. Нашите противници се бяха надявали, че тези теории ще се обърнат най-вече срещу нас, вследствие на което се показаха склонни да тласкат турците по пътя на панислямизма. Но последвалите от това търкания показаха на безпристрастните люде в Европа неудобствата от държанието на султана като господар на мюсюлманския свят.

Въоръжените сили на Турция. - Опасностите, които застрашават Турция, идват преди всичко отвътре, от страна на различните населяващи я народности; те произтичат от духовното и материално положение на християнските националности. Тези националности днес са разделени; но ако между тях се установи съюз, както почти беше станало през 1867, и ако една-единствена Велика сила им окаже морална помощ, то тогава може да настъпи смут, който да промени сегашния порядък. Ако обстоятелствата са благоприятни за подобно движение, то може да бъде толкова ненадейно, че да принуди Европа, която винаги е склонна да отстъпва пред свършените факти, да приеме, поне отчасти, неговите резултати. Без съмнение, подобна възможност днес има по-малко шансове за реализация отколкото пре-

Néanmoins elle est dans la nature des choses. Le danger réel le plus sérieux qui attend la Turquie est donc renfermé en elle-même et peut provenir d'une explosion subite des races chrétiennes de l'Empire. Si la Turquie est assez forte pour résister à une telle surprise - elle peut se dire sauvée, car la réflexion et le temps amèneront toujours l'Europe à son secours. C'est à ce point de vue qu'il faut se placer pour juger de la force de l'Empire Ottoman.

Or, pour résister au premier choc, pour montrer à l'Europe, en déployant une certaine vigueur, qu'elle n'est pas indigne de son appui et pour donner le temps à ses alliés de venir à son aide par une intervention diplomatique ou armée, la Turquie est richement pourvu aujourd'hui des moyens nécessaires et tous les jours son organisation s'améliore, ses forces et son matériel augmentent. En 1833, elle ne pouvait pas réunir 30 m. hommes contre Ibrahim Pacha, victorieux à Konieh; en 1853 elle a mit en ligne 300 m. hommes de troupes plus ou moins régulières et convenablement armées et une flotte assez respectable. Depuis cette époque le nizam a reçu de nouveaux développements et la centralisation, quelqu'en soit les mécomptes, a fait des progrès appréciables. Le recrutement a été étendu aux Arabes, aux Kurdes, aux Albanais, aux Bosniaques. La nouvelle milice organisée par Hussein Avni Pacha pourrait offrir un vigoureux élément de résistance en cas de guerre défensive. L'armée régulière avec les rédifs et la réserve ne produira certainement pas les 750 m. hommes du rapport officiel, mais elle ajoutera incontestablement un nouvel appoint au maximum précédent de l'armée.

Les Turcs auront dans quelque temps un armement complet de 600 m. carabines "*Henry Martini*"; ils possèdent en outre 250 m. fusils "*Snyder*" transformés en partie d'anciens fusils "*Enfield*"; plus de 50 m. fusils "*Wynchester*" (à magasin), dont est muni la cavalerie et la marine. Il reste encore en réserve plus de 100 m. fusils "*Enfield*" se chargeant par la bouche sans compter les anciens fusils de l'armée. Les munitions et les approvisionnements sont suffisants et ils s'accroissent tous les jours. La flotte ottomane, d'acquisitions en acquisitions, a atteint le chiffre respectable de 18 navires cuirassés, dont la moitié du dernier type de ces engins de guerre: c'est la troisième flotte de l'Europe. Le système de désarmer les

ди шест-седем години. Въпреки това, тя е в природата на нещата. Най-сериозната реална заплаха, която очаква Турция, следователно, се крие в самата нея и може да настъпи като резултат от внезапно избухване на християнските нации на империята. Ако Турция е достатъчно силна за да се противопостави на подобна изненада, тя може да се смята за спасена, тъй като размисълът и времето винаги ще й довеждат Европа на помощ. Именно от тази гледна точка трябва да се преценява силата на Османската империя.

Прочее, за да удържи на първия удар, за да покаже на Европа, разгръщайки известна мощ, че не е недостойна за нейната подкрепа и за да даде на своите съюзници време да й дойдат на помощ посредством дипломатическо или военно вмешателство, Турция днес е богато снабдена с необходимите средства и с всеки изминал ден нейната организация се подобрява, нейните войски и снаряжение нарастват. През 1833 тя не можа да събере 30 х. души срещу Ибрахим паша, победител при Коня; през 1853 тя извади на фронта 300 х. повече или по-малко редовни и прилично въоръжени войници и твърде внушителен флот. Оттогава низамът получи ново развитие, а централизацията, каквито и да са грешките, отбеляза забележителен напредък. Наборът бе разширен върху арабите, курдите, албанците, бошнаците. Новата милиция³⁹⁵, организирана от Хюсеин Авни паша, би могла да окаже силна съпротива в случай на отбранителна война. Редовната армия с редиците и запаса без съмнение няма да даде 750-те х. души от официалния рапорт, но тя безспорно ще бъде над предишния войсков максимум.

След известно време турците ще имат пълно въоръжение от 600 х. карабини "*Хенри Мартини*"; освен това притежават 250 х. пушки "*Снайдър*", част от които са пригодени от предишни пушки "*Енфийлд*"; повече от 50 х. пушки "*Уинчестър*" (магазинни), с които са снабдени кавалерията и флотът. В запас остават повече от 100 х. зареждащи се откъм дулото пушки "*Енфийлд*", без да се броят старите пушки на армията. Запасите от муниции и продоволствие са достатъчни и ежедневно нарастват. Османската флота лека-полека достигна внушителния брой от 18 броненосца, половината от които са последна дума на техниката в тази област; това е третата флота в Европа. По-

chrétiens et d'armer dans certaines localités les musulmans est pratiqué avec suite; il portera ses fruits à la première occasion, d'autant plus qu'après chaque tentative infructueuse, après chaque insurrection avortée, les provinces réoccupées par les troupes turques sont couvertes de blockhaus, les points saillants sont fortifiés avec soin, les défilés garnis de batteries etc. Pour faire la guerre chez elle, la Turquie est donc plus que suffisamment armée sur terre et sur mer.

Là difficulté provenant du manque de marins et surtout d'officiers n'est pas aussi sérieuse qu'on le suppose généralement. Les Turcs ne sont pas bons marins, mais les Anglais ne demandent pas mieux que de commander leurs navires, comme le prouvent les nombreuses admissions au service de la Porte d'officiers de cette nation pendant l'insurrection Crétoise, - et un matériel aussi imposant que celui que possède la flotte turque, devient déjà formidable, lorsqu'il est dirigé par des officiers intelligents et résolus. Sur terre les Turcs sont plus puissants qu'on ne le croit généralement. Leurs forteresses de l'Asie Mineure, entre autres Erzéroum et Kars, ont été nouvellement reconstruites. On améliore aujourd'hui les ouvrages et l'armement de Schoumla et de Varna et on va s'occuper enfin de plusieurs autres points sur la rive droite du Danube. La nouvelle artillerie des forteresses sort des ateliers de "Krupp". Celle de campagne est excellente et bien desservie. La cavalerie est très médiocre et mal montée quoique on fasse en ce moment de grands efforts pour l'améliorer. L'infanterie est bonne; elle a sensiblement progressée depuis la guerre de Crimée: elle continue, il est vrai, à être assez mal commandée, car la plupart des officiers sont ignorants et incapables. Cependant la pénurie d'officiers de mérite n'est pas aussi absolue que cela paraît à première vue; les Turcs ont quelques généraux capables de comprendre la grande guerre, et dans la petite guerre, telle qu'ils ont communément à la faire chez eux, le soldat mène l'officier, si celui-ci a la bonne idée de se laisser guider.

Toutes ces circonstances prises dans leur ensemble confirment l'idée que j'ai souvent émise dans mes dépêches, que la continuation de la paix en Orient profite dans une proportion plus large à la Porte qu'aux populations chrétiennes de la Turquie et que les forces militaires de l'Empire Ot-

следователно се практикува обезоръжаване на християните и въоръжаване в определени места на мюсюлманите; тази система ще даде своите плодове при първа възможност, толкова повече, че след всеки безплоден опит, след всяко неуспешно въстание, областите, които турските войски отново заемат, биват покривани с блокхауси, височините грижливо се укрепват, по дефилетата се настаняват гарнизони и т.н. За вътрешна война Турция, следователно, има повече от достатъчно сухопътни и морски сили.

Трудността, създавана от недостига на моряци и особено на офицери, не е толкова голяма, колкото обикновено се допуска. Турците не са добри моряци, но англичаните охотно приемат да командват техните кораби, както го доказват мнозината допуснати до служба на Портата офицери от тази нация по време на Критското въстание; а толкова значителна бойна техника като турския флот става страшна, когато е командвана от интелигентни и решителни офицери. Сухопътните сили на турците са по-мощни отколкото обикновено се смята. Техните крепости в Мала Азия, между които Ерзерум и Карс, са неотдавна преустроени. Понастоящем се подобряват укрепленията и въоръженията на Шумен и Варна и скоро предмет на грижи ще станат още много други пунктове по десния бряг на Дунав. Новата крепостна артилерия е производство на заводите "Krupp". Полевата артилерия е превъзходна и добре обслужвана. Кавалерията не струва, а конете са лоши, макар понастоящем да се полагат големи усилия за нейното подобрене. Пехотата е добра; от Кримската война тя осъществи чувствителен напредък, но продължава да е зле командвана, тъй като повечето офицери са невежи и некадърни. Все пак, недостигът на заслужили офицери не е толкова безусловен колкото това изглежда на пръв поглед; турците имат неколцина генерали, годни за голяма война, а пък в малките войни, каквито те обикновено водят в страната си, войникът води офицера, ако последният се сети да се остави да го водят.

Ако всички обстоятелства се вземат предвид, те ще потвърдят често правената в моите депеши констатация, че продължаването на мира в Ориента е в по-голяма степен от полза на Портата, отколкото на християнските народности в Турция, и че военните сили на Осман-

toman, ainsi que la résistance qu'il pourrait opposer à une invasion extérieure, ne sont pas tellement à dédaigner qu'on le croit généralement. Lorsqu'il s'agit pour les Turcs de guerre extérieure, il ne peut être question de guerre avec la Russie. Dans les circonstances présentes, l'offensive pour nous à l'égard de la Turquie ne peut plus revêtir le caractère qu'elle aurait pu prendre, lorsqu'en vue d'un soulèvement des chrétiens, il s'agissait d'une action dans la presque totalité des Balkans. Les événements de 1854 ont prouvé les inconvénients d'une campagne sur le Danube.

Pour nous, la guerre contre la Turquie ne peut plus, à moins de circonstances exceptionnelles, assumer qu'une seule forme - celle d'une invasion dans l'Asie Mineure, combinée avec un soulèvement des chrétiens et une diversion des Serbes, des Monténégrins, des Roumains et même de la Perse. Une attaque venant du Caucase constituerait un des dangers les plus puissants et les plus redoutables que la Turquie ait jamais à craindre de la part de la Russie. Elle porterait le théâtre d'opérations dans les contrées mal préparées à la défense et promènerait le drapeau russe dans des pays richement pourvus de tout et dont la population arménienne, kurde ou turkmène nous serait unanimement sympathique et pourrait être utilisée avec plus de profit que les paisibles habitants de la Roumélie. Sous ce rapport le Kurdistan offre une importance toute exceptionnelle grâce à sa position géographique et au caractère de ses habitants. Aussi je ne néglige rien pour entretenir dans ce grand *"Monténégro Asiatique"* des dispositions pouvant être utilisées par nous dans l'avenir et pour empêcher qu'il ne soit privé de la semi-indépendance dont il jouit, malgré toutes les mesures gouvernementales adoptées à son égard durant ces dernières années. D'un autre côté, j'ai contribué à la levée par nos officiers d'Etat Major de cartes et de plans dans toutes les directions de l'Asie Mineure. Les travaux importants qui ont été effectués, sans éveiller jusqu'à présent la moindre défiance des Autorités Turques, pourront nous être de la plus grande utilité.

Je sais qu'une guerre quelque favorable qu'elle soit, doit forcément entraver l'activité si féconde que déploie aujourd'hui la Russie à l'intérieur et que, par cela même, elle n'entre pas dans le cadre de notre politique. Mais je crois que le meilleur moyen d'éviter la guerre consiste à être tou-

ската империя, както и съпротивата, която тя би могла да окаже на нашествие отвън, не са толкова за пренебрегване, колкото обикновено се смята. Когато за турците става въпрос за външна война, то тя може да бъде единствено с Русия. При настоящите обстоятелства наше нападение срещу Турция не би могло да има характера, който то би придобило, ако, предвид християнско надигане, ставаше дума да се действа на Балканския полуостров. Събитията от 1854 показаха неудобствата на една дунавска кампания.

За нас войната срещу Турция, освен при изключителни обстоятелства, вече може да има една-единствена форма - нахлуване в Мала Азия, съчетано с християнско въстание и диверсия от страна на сърбите, черногорците, румънците и даже на Персия. Нападение откъм Кавказ би било за Турция най-мощната и най-страшна заплаха, която изобщо би могла да ѝ създаде Русия. То би пренесло бойния театър в зле подготвени за отбрана места и руското знаме би се развявало в страни, където има всичко и чието арменско, кюрдско или туркменско население единодушно би ни гледало със симпатия и би могло да принесе повече полза от миролюбивите обитатели на Румелия. В това отношение Кюрдистан е от изключителна важност, благодарение на географското си положение и на характера на своите жители. Ето защо не пренебрегвам нищо, за да поддържам у тази голяма *"Азиатска Черна гора"* настроения, които в бъдеще могат да ни бъдат полезни, и за да не бъде тя лишена от полунезависимостта, на която се радва въпреки всички предприети спрямо нея през последните години правителствени мерки. От друга страна, допринесох за изготвяне на всевъзможни карти и планове на Мала Азия от страна на наши генералщабни офицери. Извършената важна работа, която досега не е предизвикала у турските власти и най-малкото подозрение, ще може да ни бъде от най-голяма полза.

Знам, че дори най-изгодната война по необходимост би затруднила толкова плодотворната дейност, която сега Русия разгръща у дома си, и че, дори само заради това, войната излиза извън рамките на нашата политика. Но вярвам, че най-добрият начин да се избегне

jours prêt à la rencontrer avantageusement et que, sentinelle avancée de la Russie en Orient, je manquerais à ma consigne en négligeant ce qui peut augmenter nos moyens d'action en temps de paix, comme en temps de guerre.

Chemins de fer. - Si l'argent est le nerf de la guerre, les voies ferrées en sont aujourd'hui les veines et les artères. Leur importance si considérable au point de vue stratégique n'est pas moins grande au point de vue politique et moral surtout dans un pays comme la Turquie, dont les ports de mer ont seuls servi pendant de longues années de point de contact avec le monde civilisé. L'impression la plus vive que le Sultan semblait avoir rapporté de son voyage en Occident en 1867, était la conviction que le développement rapide du réseau ferré formait la condition essentielle de puissance et même d'existence pour la Turquie. Cette conviction se répandit dans toute l'administration et bientôt, depuis Sa Majesté jusqu'au dernier fonctionnaire, tous cherchaient le salut de l'Empire dans la construction des chemins de fer, qui doublerait les forces du pays, relèverait le prestige du Gouvernement et lui donnerait la possibilité d'être secouru d'une manière prompte et efficace par ses alliés à l'heure du danger.

D'une part, les négociations pour la concession des lignes européennes destinées à relier la capitale avec le réseau autrichien, étaient activement poursuivies. De l'autre, le projet du tracé asiatique dans la direction des Indes était l'objet de sérieuses délibérations. Des ingénieurs européens étudiaient partout les lignes projetées; on comptait achever le réseau en peu d'années, et l'on espérait qu'en dépit du capital énorme nécessaire à son exécution, le Gouvernement pourrait bénéficier des nouveaux chemins de fer, grâce à l'augmentation des revenus des provinces qu'ils traverseraient. On songeait à établir simultanément avec les lignes projetées de bonnes chaussées qui, mettant la ligne principale en communication avec l'intérieur du pays, favoriseraient la productivité de la voie et dégrèveraient ainsi les charges de l'Etat.

Je ne me suis jamais fait illusion quant à l'avenir et aux conséquences de l'établissement des voies ferrées en Turquie. J'ai fait mon possible pour enrayer la marche de cette entreprise, en appelant par tous les moy-

войната се състои в постоянната готовност тя да бъде посрещната както трябва и че, бидейки преден руски пост в Ориента, аз не бих изпълнил дълга си, ако пренебрегнах това, което би могло да увеличи нашите средства за действие както в мир, така и по време на война.

Железници. - Ако парите са нерва на войната, железните пътища днес са нейните вени и артерии. Те са важни както от стратегическа, така и от политическа и морална гледна точка - особено в страна като Турция, чиито морски пристанища дълги години са служили като единствена връзка с цивилизования свят. Най-силното впечатление, което султанът изглежда бе донесъл от своето пътуване на Запад през 1867, бе убеждението, че бързото създаване на ж.п. мрежа е главно условие за могъществото и дори за самото съществуване на Турция. Това убеждение се разпространи сред цялата администрация и скоро всички, от Негово Величество до последния чиновник, търсеха спасението на империята в строеж на железни пътища, които биха удвоили силите на страната, биха повишили престижа на правителството и биха му дали възможност да получава бърза и ефикасна помощ от своите съюзници в момент на опасност.

От една страна, активно продължиха преговорите за концесия за европейските ж.п. линии, преназначени да свържат столицата с австрийската мрежа. От друга, проектът за азиатско трасе в посока към Източните Индии бе предмет на сериозни обсъждания. Европейски инженери навсякъде изучаваха проектираните трасета; разчиташе се мрежата да бъде готова след няколко години и имаше надежда, че въпреки огромния капитал, необходим за нейното завършване, правителството ще може да печели от новите ж.п. линии, благодарение увеличението на приходите от провинциите, които те пресичат. Съществуваше намерение едновременно с проектираните ж.п. линии да се построят и добри шосета, които като поставят главната линия в контакт с вътрешността на страната, ще благоприятстват производителността на пътната мрежа и по този начин ще облекчат задълженията на държавата.

Никога не съм имал илюзии за бъдещето и за последствията от построяването на железни пътища в Турция. Направих всичко възможно за да затрудня хода на това начинание, като по всякакъв начин

ens en mon pouvoir l'attention des hommes d'Etat turcs sur les dangers politiques et financiers, que son exécution préparerait à l'indépendance de l'Empire Ottoman, en le livrant à l'exploitation de l'Occident. Mais dans les premiers temps, il était impossible de réagir contre l'ardeur qui s'était emparé du Sultan et de la Porte. Il fallait laisser à l'expérience le soin de donner une leçon aux Turcs pour les rendre plus prudents et plus circonspects à l'avenir. Cette leçon ils l'ont reçue en payant chèrement leur noviciat.

Sous la pression de la France et de l'Autriche-Hongrie un contrat fut signé en septembre 1869 avec le Baron Hirsch pour la construction de tout le réseau des chemins de fer de la Turquie d'Europe. Les conditions de la convention n'étaient certainement pas avantageuses pour le Gouvernement, mais elles se trouvaient justifiées par les chances aléatoires que couraient les entrepreneurs. Néanmoins, dès cette époque, une vive opposition se manifesta contre la convention Hirsch, surtout de la part du parti conservateur. La France, l'Angleterre et surtout l'Autriche-Hongrie mirent tout en œuvre pour vaincre cette opposition. Elles y réussirent et la convention fut adoptée par le Conseil des Ministres et ratifiée par le Sultan grâce à la pression exercée par Aali Pacha dans le but de complaire à ces puissances et par suite des intrigues de Daoud Pacha, Ministre des Travaux Publics, qui avait négocié toute l'affaire et était matériellement intéressé à sa réussite.

Les travaux de construction furent entrepris, mais ils avançaient avec une lenteur qui fit revenir le Sultan de ses premières illusions. Plus la réalisation d'un vœu si passionnément caressé par le Gouvernement Ottoman se rapprochait - et plus Sa Majesté et ses ministres voyaient augmenter leurs alarmes. Aali Pacha lui-même se rendait entièrement compte du résultat désastreux où pouvait aboutir une aussi vaste entreprise et des obligations immenses qui avaient été si inconsidérément imposées à l'Etat. Mais il n'osait pas se prononcer ouvertement de peur d'exciter le courroux du Sultan et de s'attirer le mécontentement de l'Europe. La réaction qui se produisit après la mort de cet homme d'Etat se porta en premier lieu sur la question des chemins de fer.

привличах вниманието на турските държавници към политическите и финансови опасности, които неговото изпълнение, отдаващо Османската империя на експлоатацията на Запада, крие за нейната независимост. Първоначално, обаче, бе невъзможно да се реагира срещу усърдието, обхванало султана и Портата. Трябваше да се остави опитът да даде на турците урок, който в бъдеще да ги направи по-благоразумни и по-предпазливи. Те получиха този урок, като платиха скъпо за своето ученичество.

Под натиска на Франция и Австро-Унгария през септ. 1869 бе сключен договор с барон Хирш за построяване на цялата мрежа от железни пътища в Европейска Турция. Без съмнение, условията на споразумението не бяха изгодни за правителството, но те се оказаха оправдани от рисковете, които поемаха предприемачите. Въпреки това, от тогава се създаде остра опозиция срещу споразумението с Хирш, особено от страна на консервативната партия. Франция, Англия и особено Австро-Унгария пуснаха всичко в ход за да надмогнат тази опозиция. Те успяха и споразумението бе утвърдено от министерския съвет и ратифицирано от султана благодарение на натиска, упражнен от Али паша с цел да се хареса на споменатите Сили и вследствие интригите на Дауд паша, министър на обществените сгради, който бе договорил цялата сделка и бе материално заинтересован от нейния успех.

Строителните работи започнаха, но те напредваха бавно, което разсея първоначалните илюзии на султана. Колкото повече така страстно лелеяната от османското правителство мечта се приближаваше към своето изпълнение, толкова повече Негово Величество и министрите му виждаха да се увеличават безпокойствата им. Самият Али паша напълно си даваше сметка за губелните резултати, с които можеше да свърши едно толкова мащабно начинание, и за огромните задължения, които толкова лекомислено бяха наложени на държавата. Но той не смееше открито да изрази мнението си от страх да не разгневи султана и да не си навлече недоволството на Европа. Създалата се след смъртта на този държавник реакция засегна на първо място въпроса за железните пътища.

A une audience dont je fut honoré à la fin d'octobre 1871, le Sultan, en me remerciant d'avoir contribué personnellement à établir de bons rapports auxquels il attachait un *"si grand prix"* ajouta: *"ce n'est pas la première fois que Vous me rendez service, déjà sous le grand Vézirat de feu Aali Pacha, Vous avez donné de bons conseils qui n'ont malheureusement pas été suivis relativement à la concession des chemins de fer de Roumélie à une compagnie étrangère"*. Sa Majesté se plaignit à cette occasion tant de ses anciens ministres que des *"anciens"* amis de la Turquie, qui s'étaient mis d'accord pour lui faire adopter une politique *"désastreuse pour l'Empire Ottoman"*.

En présence de dispositions aussi nettement prononcées, il n'est pas étonnant que le Grand Vézir, Mahmoud Pacha, qui ne demandait pas mieux que de défaire l'œuvre de son prédécesseur, appliquait tous ses efforts à amener une révision de la convention *"Hirsch"*. Cette révision lui était d'autant plus imposée que le Sultan n'admettait pas qu'on résistât à ses volontés et qu'on maintint un contrat qu'il s'était décidé à abolir. La révision eut lieu en effet, mais au détriment du Gouvernement Turc, qui n'a montré dans cette occasion aucune habileté et s'est laissé induire en erreur par les intéressés. La Compagnie se désista de toutes les lignes difficiles à construire et garda pour son compte les voies d'une exécution facile, en maintenant le prix kilométrique fixé primitivement; le Gouvernement s'engagea d'achever pour un terme fixe (le 18 mai 1875) tout le réseau, entre autres la ligne de Bosnie qui présente des difficultés techniques très considérables.

L'inconvénient de cette concession, connue sous le nom de *"seconde concession Hirsch"*, n'aurait peut-être pas été ressenti, si Mahmoud Pacha était resté au pouvoir, car, avec son énergie habituelle, il aurait pu faire exécuter les travaux, auxquels s'était engagé le Gouvernement Ottoman. Des personnes compétentes pensent que dans ces conditions la nouvelle convention n'aurait pas été onéreuse. Mais Mahmoud Pacha est tombé immédiatement après l'arrangement avec Hirsch. Ses successeurs n'ont rien fait pour réaliser les engagements pris par la Porte et ont au contraire employé tous leurs efforts pour mettre en relief les côtés désavantageux de la transaction, afin d'exciter l'opinion publique contre Mahmoud Pacha.

На една аудиенция, с която бях почетен в края на окт. 1871, султанът, като ми благодари заедно лично бях допринесъл за установяване на добри отношения, които той *"високо ценя"*, добави: *"не за първи път Вие ми правите услуга; още при великото везирство на покойния Али паша Вие дадохте добри съвети относно предоставянето концесия за румелийските железници на една чужда компания, които за съжаление, обаче, не бяха последвани."* По този повод Негово Величество се оплака както от някогашните си министри, така и от *"някогашните"* приятели на Турция, които се били съюзили за да го накарат да възприеме политика, *"гибелна за Османската империя."*

При толкова ясно изразено мнение, не е чудно, че великият везир Махмуд паша, който само чакаше да унищожи направеното от своя предшественик, положи всички усилия за преразглеждане на споразумението *"Хирш"*. То му се налагаше и от факта, че султанът не търпеше да се противоречи на неговите желания и да се поддържа договор, който той бе решил да развали. Това преразглеждане наистина стана, но във вреда на турското правителство, което в случая не показа никаква ловкост и се остави да бъде измамено от заинтересованите. Компанията се отказа от всички трудни за строеж линии и задържа онези, които бяха лесни за изпълнение, запазвайки първоначално определената цена за километър; правителството се ангажира да завърши в определен срок (до 18 май 1875) цялата мрежа, между другото и босненската линия, пред чийто строеж стоят твърде значителни технически трудности.

Минусите на тази концесия, известна под името *"втора концесия Хирш"*, може би нямаше да бъдат усетени, ако Махмуд паша бе останал на власт, тъй като, благодарение на обичайната му енергия, може би щяха да бъдат извършени работите, за които правителството бе поело ангажимент. Сведущи лица смятат, че при такова условие новото споразумение не би било обременително. Но Махмуд паша падна веднага след споразумението с Хирш. Неговите наследници не само не направиха нищо за да изпълнят поетите от Портата ангажименти, но, напротив, положиха всички усилия за да изпъкнат неизгодните страни на сделката с цел да се настрои общественото мнение срещу Махмуд паша. Така или иначе, минусите на втората кон-

Quoi qu'il en soit, les inconvénients de la seconde concession "Hirsch", joints au paiement d'une commission de 100 m. livres qui eut lieu à l'époque de sa signature, ont été la cause des persécutions dirigées contre Mahmoud Pacha par toutes les administrations qui ont suivi son grand vézirat.

L'embarras des Turcs est d'autant plus grand que, par suite de l'insuffisance du personnel dont ils déposent, ils se trouvent obligés d'abandonner le système de la construction des chemins de fer en régie, qui avait été adopté sous Mahmoud Pacha. Il ne reste plus que dix mois jusqu'au terme fixé pour l'achèvement du réseau selon la convention Hirsch et la plupart des lignes projetées principalement celle de Sofia à Nisch et celle de Bosnie qui exigent de grands travaux d'art, n'ont pas encore été commencées. Se voyant dans l'impossibilité de tenir ses engagements, la Porte prévoit une demande de fortes indemnités de la part de la Compagnie "Hirsch". Elle prépare déjà ses contre-demands et fait vérifier dans ce but les travaux de la Compagnie comparativement à ses cahiers de charges.

Quant au Baron Hirsch, il prétend que l'indemnité due à la Compagnie des chemins de fer de Roumélie par le Gouvernement Ottoman, fixée d'abord à 20, s'est élevée petit à petit jusqu'à 40 millions de francs environ et que, si les lignes que la Porte s'est engagée à livrer le 18 mai 1875 ne sont pas terminées pour cette époque - ce qui est évident aujourd'hui - la Compagnie réclamera 150 millions de francs au trésor. La Porte a refusé jusqu'ici l'arbitrage que Mr Hirsch réclame pour régler ses contestations avec elle. Mais elle devra tôt ou tard accepter cette demande, car la Compagnie est décidée à ne pas se soumettre aux tribunaux ottomans et elle est soutenue dans cette voie par les Puissances Occidentales. Le Baron Hirsch, étant sujet de l'Empire Allemand, invoque la protection de cette Puissance, qui ne pourra probablement pas lui être refusée. Si la Porte se montre intraitable, l'affaire peut prendre une tournure alarmante et devenir pour la Turquie une autre question "Strousberg" dans des proportions beaucoup plus considérables.

Ainsi le noviciat de la Turquie en matière de construction de chemins de fer lui aura coûté des sommes immenses. Les sacrifices qu'elle supporte déjà sont d'autant plus considérables que le rendement des chemins

цесия "Хирш", заедно с платената по време на подписването комиссиона от 100 х. лири, станаха причина за преследвания³⁹⁶ срещу Махмуд паша от страна на всички правителства, които последваха неговото везирство.

Затрудненията на турците се увеличават още повече поради недостига на персонал, те са принудени да изоставят режийната система³⁹⁷ за строеж на железници, която бе възприета по времето на Махмуд паша. Остават само 10 месеца до края на срока за завършване на мрежата според споразумението с Хирш, а повечето проектирани линии, най-вече тази от София до Ниш и босненската, които изискват работи с голяма сложност, още не са започнати. Виждайки се в невъзможност да спази обещанията си, Портата предвижда искане от страна на компанията "Хирш" за изплащане на големи обезщетения. Тя вече подготвя свои контраискания и проверява с тази цел извършените работи от страна на Компанията в сравнение с поемните ѝ условия.

Що се отнася до барон Хирш, той претендира, че дължимото на компанията обезщетение за румелийските железници от страна на османското правителство, което първоначално бе определено на 20, се е покачило малко по малко на около 40 милиона франка, и че, ако линиите, които Портата се е ангажирала да предаде на 18 май 1875, не бъдат завършени към тази дата, което днес е очевидно [невъзможно], компанията ще поиска 150 милиона франка от хазната. Досега Портата отхвърляше арбитража, който г-н Хирш иска за да уреди спора си с нея. Но рано или късно тя ще трябва да приеме това искане, тъй като компанията е решена да не се подчини на османските съдилища и е подкрепяна в това от западните Сили. Барон Хирш, бидейки поданик на Германската империя, я призовава за покровителство, което вероятно не ще може да му бъде отказано. Ако Портата се покаже несговорчива, работата може да вземе тревожен обрат и да стане за Турция втори въпрос "Щрусберг", при това в значително по-големи пропорции.

Така ученичеството на Турция по предмета "ж.п. строителство" ще ѝ струва огромни суми. Жертвите, които тя вече понася, са още по-големи, като се вземе предвид, че възвращаемостта на железниците е

de fer est loin de répondre aux espérances dont on s'était bercé. Le prix élevé de construction, la mauvaise administration, le défaut de voies de communications ordinaires, l'absence d'une bonne justice, l'incertitude qui règne dans le pays, l'organisation défectueuse de tous les services d'état, le mécontentement et la pauvreté des populations, ruinées par les impôts, mille autres raisons enfin s'opposent à ce que les chemins de fer puissent rapporter en Turquie les mêmes avantages qu'ils rendent dans les autres états de Europe. Ce qu'il y a de vraiment frappant, s'est le cynisme avec lequel non seulement les hommes d'affaires, mais encore plusieurs hommes d'Etat ottomans s'énoncent sur l'avenir financier de la Turquie par suite de la construction de voies ferrées: ils aperçoivent parfaitement le gouffre vers lequel ils marchent; ils ne se dissimulent pas que les charges dont ces constructions grèvent le trésor rapprochent le moment de la chute, mais ils se disent que la banqueroute étant inévitable, autant vaut exploiter le crédit ébranlé et doter le pays de moyens de communications qu'il serait impossible d'établir plus tard.

Si ce principe a prévalu jusqu'à un certain point dans la Turquie d'Europe, il n'a été appliqué que dans une petite mesure à la Turquie d'Asie, malgré les efforts des Anglais, qui favorisaient la construction dans ces parages de voies ferrées devant faciliter l'exploitation commerciale de la Turquie d'Asie et les communications avec les Indes. Je n'ai rien négligé pour faire avorter ces efforts par suite de l'importance de premier ordre que peut avoir pour nous le réseau ferré de l'Asie Mineure. Il mérite en effet de fixer notre attention non seulement au point de vue économique et commercial, mais surtout au point de vue politique et militaire, comme pouvant modifier entièrement les conditions d'une lutte éventuelle avec la Turquie. En premier lieu les provinces fertiles renfermées dans le vaste triangle entre Smyrne, Angora et la Mer Noire où les récoltes mûrissent un mois et demi avant les nôtres, pourraient, à l'aide de routes et de voies ferrées, devenir pour nous des concurrents dangereux sur les marchés de l'Europe. Mais ce qui est plus grave encore c'est qu'en rapprochant le centre de l'Asie Mineure de ses ports principaux et de l'Europe occidentale, on modifie entièrement les conditions d'une lutte s'engageant éventuellement sur nos frontières asiatiques.

далеч от надеждите, които те бяха вдъхнали. Повишената цена на строителството, лошата администрация, липсата на обикновени съобщителни средства, отсъствието на добро правораздаване, царящата в страната несигурност, сбърканата организация на всички държавни служби, недоволството и бедността на съсипаното от данъци население и хиляди други причини пречат железниците да произведат в Турция същия благоприятен ефект, който те създават в другите европейски страни. Това, което наистина е учудващо, е цинизмът, с който не само деловите люде, но и много османски държавници говорят за финансовото бъдеще на Турция вследствие строежа на железни пътища: чудесно виждат пропастта, към която вървят, знаят, че бремето, с което тези строежи натоварват хазната, приближава падането, но си казват, че, тъй като все едно банкрутът е неизбежен, нека се използва разклатеното доверие и да се снабди страната със съобщителни средства, които по-късно ще бъде невъзможно да се създадат.

Ако този принцип до известна степен се е наложил в Европейска Турция, в Азиатска Турция той се прилагаше твърде малко, въпреки усилията на англичаните, поощряващи тамошното ж.п. строителство, което трябва да улесни търговската експлоатация на Азиатска Турция и съобщенията с Източните Индии. Не пренебрегнах нищо за да проваля тези усилия, поради първостепенното значение, което железопътната мрежа в Мала Азия може да има за нас. Струва си, всъщност, да съсредоточим вниманието си не само върху икономическите и търговските аспекти, но най-вече върху политическите и военните, тъй като те могат напълно да променят условията на евентуална схватка с Турция. Най-напред, богатите области, затворени в обширния триъгълник между Смирна, Анкара и Черно море, където реколтата узрява месец и половина преди нашата, биха могли, с помощта на шосета и ж.п. линии, да ни станат опасни конкуренти на европейските пазари. Това, което, обаче, е още по-важно, е, че приближавайки центъра на Мала Азия до своите пристанища и до Западна Европа, [турците] напълно променят условията на евентуална борба, която би могла да започне по нашите азиатски граници.

De plus, la construction de chemins de fer dans l'Asie Mineure et surtout leur prolongation vers le Golfe Persique ou à travers la Perse vers l'Inde, renforcerait l'influence politique de la Grande-Bretagne dans ces parages et lui fournirait même à un moment donné, le moyen de transporter dans peu de jours tout un corps de troupes des Indes en Turquie et dans les localités avoisinantes de nos provinces transcaucasiennes. En vue de ces considérations ainsi que du travail persévérant des Anglais, qui ne s'arrêtent devant aucun effort pour arriver à leurs fins, - il paraîtrait urgent de ne pas nous laisser gagner de vitesse et de profiter du temps d'arrêt que nous avons obtenu dans la réalisation des plans de la Grande-Bretagne, en activant autant que possible la construction des voies ferrées destinées à relier le Caucase aux provinces centrales de l'Empire, afin de parer aux éventualités de l'avenir et de renforcer notre position stratégique.

Peu de temps avant la mort d'Aali Pacha la Porte a été saisie d'une proposition anglaise au sujet de la construction d'un chemin de fer entre Bassorah et Constantinople. Lord Dalling and Bulwer qui s'était fait l'organe de ce projet, offrait aux Turcs de leur fournir les capitaux nécessaires à l'exécution de cette entreprise (35 millions de livres sterlings) moyennant un intérêt de 5% que la Porte garantirait aux capitalistes anglais. Quelques mois plus tard une nouvelle proposition fut faite à la Porte relativement à un chemin de fer devant aboutir de Bagdad à Alexandrette et dont la construction avait été résolue en principe par les Anglais et discutée à plusieurs reprises avec les Turcs depuis la guerre d'Orient. Les Anglais s'engageaient à fournir pour l'exécution de cette ligne dite "*de l'Euphrate*" un capital de 10 millions de livres sterlings au taux de 10% contre des avantages et des sécurités accordés par la Turquie. Les revenus des ports d'Alexandrette et de Bassorah étaient demandés comme principale garantie du Gouvernement Ottoman qui donnerait en outre aux obligataires jusqu'à l'extinction de l'emprunt une hypothèque absolue sur le chemin de fer et le terrain de parcours. La Grande-Bretagne se réservait de plus la faculté de transporter en tous temps par la ligne projetée des troupes destinées à sa garnison aux Indes. Cette offre, qui équivalait à une véritable prise de possession du pays par les Anglais, fut rejetée par la Por-

Освен това, строежът на железни пътища в Мала Азия и особено тяхното продължаване към Персийския залив или през Персия към Индия, би заздравил политическото влияние на Великобритания в тези райони и даже в определен момент би й дал средства за транспортиране само за няколко дни на цял войсков корпус от Източните Индии в Турция и в местата, съседни на нашите транскавказки области. Предвид тези съображения, както и упоритата работа на англичаните, които не се спират пред нищо само и само да постигнат целите си, изглежда наложително да не се оставяме да ни изпреварят и да се възползваме от застоя, който постигнахме в осъществяването на планове на Великобритания, като активизиране колкото е възможно строежа на железници, които да свържат Кавказ с централните области на империята, за да сме готови за всяка евентуалност в бъдеще и за да заздравим стратегическите си позиции.

Малко преди смъртта на Али паша Портата бе запозната с едно английско предложение относно строежа на ж.п. линия между Басра и Цариград. Лорд Долинг и Булвер, който бе станал проводник на този проект, предлагаше на турците да им намери необходимия за изпълнение на това начинание капитал (35 милиона лири стерлинг) при 5% лихва, който Портата да гарантира на английските капиталисти. Няколко месеца по-късно ново предложение бе направено на Портата относно железен път, който да тръгне от Багдад и да свърши в Александрета и строежът на който бе по принцип решен от англичаните и нееднократно обсъждан с турците след Източната война³⁹⁸. За строежа на тази линия, наречена "*Ефратска*", англичаните се задължаваха да осигурят капитал от 10 милиона лири стерлинг при 10% лихва срещу предимства и гаранции от страна на Турция. Доходите от пристанищата на Александрета и Басра бяха поискани като главен залог от османското правителство, което щеше освен това да даде на притежателите на облигации безусловна ипотека върху железницата и земята под нея до погасяването на заема. Великобритания освен това си запазваше правото по проектираната линия да превозва във всяко време войски, предназначени за нейните гарнизони в [Източните] Индии. Това предложение, което беше равнозначно на истинско обсебване на страната от англичаните, беше отхвърлено от Портата. Ние

te. Nous avons combattu ce projet, comme nous avons combattu tous les projets précédents de la même nature, et nous pouvons nous féliciter que la question de la jonction de la Méditerranée au Golf Persique par un chemin de fer aboutissant à Bagdad ou à Bassorah n'a nullement progressé pendant les dix dernières années.

On revint donc au projet de chemin de fer par Constantinople. Il était question de relier cette capitale aux Indes soit par une ligne qui se dirigerait de Scutari par Ismid, Amassia, Erzéroum, Tauris, Astrabad et Néched sur Lahor, soit par une voie plus méridionale - partant également de Scutari, mais qui d'Ismid traverserait le centre de l'Anatolie par Lafké, Sivri, Césarée, Malatéa, Diarbekir, Mossoul, Bagdad et Mouhammera, d'où en suivant la côte des golfes Persique et Oman, elle toucherait à Hyderabad et Bombay. En vue de la nécessité de mettre la communication avec les Indes à l'abri d'un coup de main de la Russie, tout en dirigeant une pointe vers la Transcaucasie, les Anglais semblaient préférer l'adoption de la ligne septentrionale jusqu'à Erzéroum pour en conduire ensuite le tracé au sud du lac de Van vers le Golfe Persique. En préférant ce dernier tracé, la Porte fit faire par l'ingénieur allemand Pressel des études sur une grande échelle. Il fut décidé que la voie principale passerait par Ismid, Angora, Sivas, Erzinaghian, Erzéroum, Diarbekir, Mossoul, Bagdad, Bassorah et qu'elle serait complétée par deux embranchements d'un côté par Alep à Alexandrette sur la Méditerranée et de l'autre vers Sinope ou Samsoun sur la Mer Noire. L'ensemble de ces lignes présente un total de près de 6 mille kilomètres.

Pour l'exécution d'un plan aussi gigantesque, la Porte commença par demander un emprunt de 30 millions de livres sterlings effectif (50 millions nominal). Elle entama des négociations tant avec l'ex-préfet de Paris Hausmann et certains autres financiers locaux, qu'avec l'ingénieur anglais Scott Russel, en désirant séparer l'emprunt de la concession, afin de ne pas laisser l'entreprise exclusivement entre les mains des Anglais. Rien n'a pu être décidé relativement à la concession et le Gouvernement se décida à construire en régie la ligne de Constantinople à Ismid en la conti-

се противопоставихме на този проект, както се бяхме противопоставили на всички подобни предишни проекти, като можем да се поздравим, че въпросът за свързването на Средиземно море с Персийския залив посредством железница до Багдад или до Басра не осъществи никакъв напредък през последните десет години.

Прочее, обект на внимание отново стана проект за железница през Цариград. Ставаше дума да се свърже тази столица с [Източните] Индии или чрез линия, която от Скутари през Измид, Амасия, Ерзерум, Таврис³⁹⁹, Астрабад⁴⁰⁰ и Нешед⁴⁰¹ би се насочила към Лахор, или чрез линия по на юг, която също да тръгва от Скутари, но която от Измид би пресякла централната част на Анатолия през Лефке, Сиври⁴⁰², Кесарея⁴⁰³, Малатая, Диарбекир, Мосул, Багдад и Мухамера⁴⁰⁴, откъдето, следвайки брега на Персийския и Оманския залив, би достигнала Хайдарабад и Бомбай. Предвид необходимостта да подсилят връзката си с [Източните] Индии срещу нападение от страна на Русия, англичаните, въпреки че предвиждаха железница за Транскавказия⁴⁰⁵, изглежда предпочитаха северното трасе до Ерзерум, което после да насочат на юг от езерото Ван до Персийския залив. Предпочитайки тази линия, Портата възложи на германския инженер Пресел да проведе широкомащабни проучвания. Бе решено, че основната линия ще мине през Измид, Анкара, Сивас, Ерзинагиан⁴⁰⁶, Ерзерум, Диарбекир, Мосул, Багдад, Басра и че тя ще бъде допълнена с две отклонения - едно от Алепо до Александрета на Средиземно море и друго към Синоп или Самсун на Черно море. Общата дължина на тези линии е близо 6 хиляди километра.

Осъществяване на този толкова гигантски план Портата започна, като поиска заем от 30 милиона реални лири стерлинг (при номинал от 50 милиона). Тя започна преговори както с бившия префект на Париж Осман и с няколко други местни финансисти, така и с английския инженер Скот Ръсел, желаейки да раздели заема от концесията за да не остави начинанието изключително в ръцете на англичаните. С концесията нищо не стана и правителството се реши да строи по режийната система линията от Цариград за Измид, продължавайки я към

nuant dans la direction d'Angora. Quant à l'emprunt il fut contracté l'été dernier, mais la crise financière qui a éclaté vers cette époque en Europe a empêché son émission et il fut bientôt après définitivement retiré. Il était impossible dès lors de songer à la construction de l'important réseau asiatique et la Porte, après avoir dépensé plus de 150 mille livres pour les études préliminaires, fit licencier le personnel d'ingénieurs qui avaient fait les études et se déclara décidée à attendre des temps meilleurs pour reprendre les travaux.

L'insuccès de cette tentative semble avoir refroidi le zèle qu'avait excité, il y a quelques années, l'idée du chemin de fer des Indes par la Turquie d'Asie. Les études préparatoires faites par Mr Pressel ont prouvé que les lignes asiatiques seraient encore moins productives que celles de Roumélie et compromettraient encore davantage la situation financière de la Porte. En général les chemins de fer entrepris ou projetés par la Turquie, tant en Europe qu'en Asie, préparent les plus grandes difficultés au trésor ottoman. En calculant leur rendement d'après la moyenne européenne, on se trouve au bout de 25 ans en face d'un déficit de 12 milliards 886 millions de francs, si on adopte la voie large et de 4 320 millions avec la voie réduite, en comptant le capital demandé pour la construction à 14%, car la Turquie avec sa manière de faire les opérations financières ne saura jamais se procurer de l'argent à meilleur marché. La construction des lignes asiatiques conduirait infailliblement, de l'avis des personnes les plus compétentes, à une banqueroute. La perspective de la ruine de la Turquie par les chemins de fer - qui constituent une somme de prospérité pour tous les autres pays dont ils contribuent à développer les richesses - commence à effrayer les personnes les plus hardies et fait taire celles qui n'hésitaient pas à pousser à la construction de voies ferrées, sans songer aux frais qu'elles nécessitent. Tous les projets anglais se rattachent au réseau anglo-turc en Asie combiné dans des vues hostiles à nos intérêts n'ayant abouti jusqu'à présent qu'à des déceptions, on semble avoir compris l'impossibilité de compter pour l'exécution de ce plan sur le Gouvernement Ottoman.

Анкара. Що се отнася до заема, той бе сключен миналото лято⁴⁰⁷, но финансовата криза, която по това време се разрази в Европа, попречи на неговото емитиране и скоро след това той бе оттеглен. От този момент бе невъзможно повече да се мисли за строежа на важната азиатска мрежа и Портата, след като бе изразходвала повече от 150 х. лири за предварителни проучвания, уволни екипа от инженери, който бе извършил проучванията, и обяви, че е решена да чака по-добри времена за подновяване на работите.

Неуспехът на този опит изглежда охлади усърдието, което от няколко години бе създадала идеята за железница до [Източните] Индии през Азиатска Турция. Подготвителните проучвания, направени от г-н Пресел, доказаха, че азиатските линии биха били още по-малко резултатни от румелийските и биха влошили още повече финансовото положение на Портата. Общо взето, железните пътища, започнати или проектирани от Турция както в Европа, така и в Азия, кривят огромни трудности за османската хазна. Изчислявайки тяхната възвращаемост според средния процент за Европа, 25 години експлоатация ще завършат с дефицит от 12 милиарда 886 милиона франка, ако се възприемѐ широко междурелсие, или от 4 320 милиона при теснолинейни железници, като необходимият капитал се пресмята при 14% лихва, тъй като Турция, по начина, по който прави финансовите си операции, никога не ще може да си достави пари на по-ниска цена. Строежът на азиатските линии би довел неизбежно, по мнението на най-сведущите лица, до банкрут. Перспективата за разрушаване на Турция чрез железни пътища, които са средство за преуспяване за всички други страни, допринасяйки за разработване на техните богатства, започва да плаши и най-смелите и смълчава тези, които не се колебаеха да подтикват към строеж на железници, без да мислят за необходимите разности. Всички английски проекти са свързани с англо-турската мрежа в Азия, замислена с враждебни към нашите интереси намерения; тъй като до сега тя не донесе друго освен разочарования, разбра се, изглежда, че е невъзможно за изпълнението на този план да се разчита на османското правителство.

L'idée d'un raccordement des lignes européennes et indiennes par la Russie et l'Asie Centrale gagne le terrain que ces combinaisons perdent progressivement. Le projet du "*Grand Central Asiatique*", patronné par Mr de Lesseps et que j'ai présenté il y a 18 mois au Ministère Impérial acquiert une importance croissante, malgré l'opposition qu'il a rencontré en Angleterre. Il est certainement destiné à être réalisé tôt ou tard. Mais si même son exécution ne doit pas être immédiate, nous ne pouvons que nous féliciter d'avoir accepté en principe la demande de Mr de Lesseps, car elle a contribué à détourner l'attention publique de la ligne à travers la Turquie, qui présente pour nos intérêts politiques, stratégiques et commerciaux autant d'inconvénients que celle de l'Asie Centrale nous offre de sérieux avantages.

Finances. - On l'a souvent dit ces derniers temps, la Turquie doit périr par ses finances. Or, comme c'est la guerre de Crimée qui marque l'origine du système d'emprunts qui a ruiné la Porte, c'est à juste titre que cette guerre peut être considérée comme le "*commencement de la fin*" de l'Empire Ottoman. En 1853 la Turquie ne devait pas un sou à l'Europe. Aujourd'hui sa dette s'élève environ à 200 millions de livres. L'histoire financière de la Turquie peut se subdiviser en deux parties: jusqu'au printemps de 1871 et après cette époque. La première période est, relativement parlant, facile à résumer, la seconde - présente des difficultés dans lesquels il n'est pas aisé de se reconnaître.

Pendant les 19 années qui s'étendent de 1853 à 1872 la Turquie a fait dix emprunts extérieurs et un grand emprunt intérieur. Elle a consécutivement engagé comme garantie de ses dettes à l'extérieur: le tribut d'Egypte, les contributions indirectes de Constantinople, douanes, sels, tabacs etc., les contributions indirectes de plusieurs provinces, les revenus des Vilayets de Danube, d'Andrinople et de Salonique, la taxe des moutons d'Anatolie et de Roumélie, les mines de Tokat et le reliquat de ses ressources à mesure de l'extinction d'une partie de ses obligations par l'amortissement. Les montants des sommes restées dûes aujourd'hui sur les emprunts extérieurs s'élèvent à 53 482 080 livres sterlings nominales, l'annu-

Идеята за свързване на европейските и индийските линии през Русия и Средна Азия печели почвата, която тези комбинации постепенно губят. Подкрепеният от г-н дьо Лесепс проект за "*Велика Централноазиатска линия*", който преди 18 месеца представих в императорското министерство, придобива все по-голямо значение, въпреки противодействието, което среща в Англия. Без съмнение той е предопределен рано или късно да бъде осъществен. Но дори неговото изпълнение да не стане веднага, ние само можем да се поздравим, че по принцип сме приели искането на г-н дьо Лесепс, защото то допринесе да отклоним общественото внимание от линията през Турция, която за нашите политически, стратегически и търговски интереси има толкова неудобства, колкото сериозни предимства ни предлага онази през Централна Азия.

Финанси. - Напоследък често се казва, че Турция ще се погуби от финансите си. Прочее, тъй като от Кримската война води началото си системата от заеми, която съсипва Портата, справедливо е тази война да се смята като "*начало на края*" на Османската империя. През 1853 Турция не дължеше и грош на Европа. Днес нейният дълг възлиза на около 200 милиона лири. Финансовата история на Турция може да се раздели на две части: до и след пролетта на 1871. Първият период е, условно казано, лесен за резюмиране, във втория има мъчно преодолими трудности.

През 19-те години от 1853 до 1872 Турция сключи десет външни и един голям вътрешен заем. Като гаранция за своите външни задължения тя последователно заложи: египетския данък, непреките цариградски данъци (митници, сол, тютюн и т.н.), непреките данъци на много провинции, доходите от Дунавския, Одринския и Солунския вилаети, данъкът върху овцете в Анатолия и Румелия, Токатските мини и остатъка от своите ресурси за да погаси постепенно част от своите дългове чрез вноски. Номиналът на дължимите суми по външните заеми днес възлиза на 53 482 080 лири стерлинг, анюитетът от тези за-

ité de ces emprunts de 4 670 550 livres sterlings y compris l'amortissement annuel^a. L'emprunt intérieur ou la dette générale consolidée de 1865 comprend 35 000 000 de livres sterlings avec une annuité de 1 938 340 livres sterlings. La dette flottante de la Porte, c. à d., les arriérés des paiements des différents ministères, ainsi que les dettes temporaires contractées pour les besoins du Trésor à courte échéance à Galata, ne s'élevaient au commencement de 1871 qu'à 3 433 000 livr. ster. portant un intérêt annuel de 411 960.

Depuis cette époque la Turquie a contracté quatre emprunts:

1) un emprunt conclu en 1871 pour la construction des chemins de fer de Roumélie de 25 000 000 livr. ster. dont les charges sont variables, dépendant principalement des revenus des lignes livrées à l'Etat (620 000 livr. sterlings pour l'année 1873).

2) un second emprunt intérieur émis en 1872 par Mahmoud de 22 000 000 livr. ster. converti en titres de la dette générale portant 921 660 livr. ster. %.

3) un emprunt conclu en 1873, dont la moitié seulement a été émise de 27 077 000 livr. ster. avec 1 895 390 d'intérêt.

4) enfin un emprunt de 40 000 000 de livr. ster. contracté il y a peu de jours et portant 2 000 000 de livr. ster. d'intérêts et amortissement.

Nous nous trouvons donc actuellement en face des chiffres suivants sans compter la dette flottante qui monte aujourd'hui à 14 000 000 livr. ster. et les garanties des chemins de fer de Varna, Aidin et Kustendjé, dont le chiffre est variable chaque année:

^a emprunt	reste dû	annuité
1854	1 987 300	210 000
1855	3 908 800	250 000
1858	3 836 300	350 000
1860	1 700 000	145 000
1862	5 403 900	640 000
1863-64	5 557 200	640 000
1865	4 408 000	480 000
1869	21 098 000	1 555 550
1870	5 582 580	400 000
livres sterlings	53 482 080	4 670 550

еми е 4 670 550 лири стерлинг, включая годишните вноски.* Вътрешният заем, или общият консолидиран дълг, към 1865 възлиза на 35 000 000 лири стерлинг, с анюитет от 1 938 340 лири стерлинг. Плаващият дълг на Портата, тоест забавените плащания на различните министерства, както и краткосрочните заеми, сключени в Галата за нуждите на държавното съкровище, в началото на 1871 възлизат само на 3 433 000 лири стерлинг с годишна лихва 411 960.

Оттогава насам Турция сключи четири заема:

1) един през 1871 за строежа на румелийските железници от 25 000 000 лири стер[линг], по който задължението се мени в зависимост главно от доходите от предадените на държавата линии (620 000 лири стерлинг за 1873).

2) втори вътрешен, емитиран през 1872 от Махмуд [Недим паша], на стойност 22 000 000 лири стер[линг], трансформиран в ценни книжа от общия дълг и носещ процент от 921 660 лири стер[линг].

3) един, сключен през 1873, от който само половината бе емитирана в размер на 27 077 000 лири стер[линг] с лихва 1 895 390.

4) най-сетне, един от 40 000 000 лири стер[линг], сключен преди няколко дни, с лихва и вноска от 2 000 000 лири стер[линг].

Днес, прочее, сме изправени пред следните цифри, без да смятаме плаващия дълг, който се възкачва на 14 000 000 лири стер[линг], и гаранциите за Варненската, Айдынската и Кюстенджанската ж.п. линии, размера на които се мени всяка година:

заем	дължим остатък	анюитет
1854	1 987 300	210 000
1855	3 908 800	250 000
1858	3 836 300	350 000
1860	1 700 000	145 000
1862	5 403 900	640 000
1863-64	5 557 200	640 000
1865	4 408 000	480 000
1869	21 098 000	1 555 550
1870	5 582 580	400 000
лири стерлинг	53 482 080	4 670 550

Emprunt jusqu'en.....	1871	53 482 080	intérêts et amortissement	4 670 550
Dette générale émission ..	1865	35 000 000	intérêt.....
Id. id. id.	1872	22 000 000	2 860 000
Emprunt de chem. de fer .	1871	25 000 000	charge budgétaire 1873 variable.....
			620 000
Emprunt de l'année.....	1873	27 077 000	intérêts et amortissement	1 895 390
" " ".....	1874	40 000 000	id. id. id.....	260 918
Commission de 2% aux banquiers pour le service de l'annuité				260 000
Livres Sterl.		202 558 080 [sic]	Livres Sterl.	12 306 858 [sic]

Pour mesurer toute l'étendue du désastre financier qui pèse sur l'Empire Ottoman, il suffit de placer en regard de ces chiffres effrayants les revenus que la Porte espère obtenir pour l'année courante et qui sont portés à 24 800 000 en comptant un série de taxes (par exemple, sur les patentes le timbre etc.) qui n'ont même pas été mises en vigueur. En réalité les revenus du Trésor pendant ces dernières années n'ont pas toutefois dépassé 19 000 000 de l. st. Or, le service de la dette publique, absorbant une somme annuelle de 12 306 850 l. st., a donc dépassé la moitié de recettes de prévision. Si l'on songe que les chiffres de ces budgets sont toujours inexacts, que les déficits, marqués pour l'année dernière à 767 240 et pour l'année courante à 325 000 de l. st., sont en réalité de 5 à 6 millions de livres par an, sans compter le déficit additionnel occasionné par les mauvaises récoltes des deux dernières années; si l'on se rappelle enfin que, déduction faite des intérêts de la dette; le restant des recettes est dépensé improductivement en fusils "Martin" et en canons "Krupp", tandis que l'agriculture et l'industrie succombent sous le poids des impôts et des taxes de toute espèce, on se trouvera en présence du tableau véridique des finances ottomanes.

La facilité avec laquelle le Gouvernement du Sultan trouvait naguère de l'argent en Occident avait accrédité l'idée que le chiffre même de sa dette formait sa force. Une personne très au courant des affaires de la Turquie écrivait le 20 février 1870: "Un débiteur pour la somme de 100 millions de livres sterlings est un être sur lequel on veille; on le ménage, on

заем до	1871	53 482 080	лихви и вноски.....	4 670 550
общ дълг емисия	1865	35 000 000	лихва
" " ".....	1872	22 000 000	2 860 000
ж.п. заем.....	1871	25 000 000	променливо бюджетно
			задължение 1873	620 000
заем от	1873	27 077 000	лихви и вноски.....	1 895 390
" " ".....	1874	40 000 000	" " ".....	260 918
комисиона от 2% на банкерите за обслужване на анюитета				260 000
лири стер[линг]		202 558 080 [sic]	лири стер[линг].....	12 306 858 [sic]

За да се пресметне размера на финансовата катастрофа, надвиснала над Османската империя, е достатъчно да се премести поглед от тези ужасяващи цифри върху доходите, които Портата се надява да получи за текущата година и които възлизат на 24 800 000, включая ред данъци (напр., патентен, гербов и пр.), които даже не са влезли в сила. Всъщност, през последните години постъпленията в хазната не са надхвърляли 19 000 000 л[ири] с[терлинг]. Следователно, обслужването на държавния дълг, поглъщайки годишно сумата от 12 306 850 л[ири] с[терлинг], надхвърли половината от очакваните приходи. Ако приемем, че бюджетните цифри винаги са неточни, че дефицитът, възлизащ миналата година на 767 240, а през настоящата на 325 000 л[ири] с[терлинг], в действителност е 5-6 милиона лири годишно, без да се брои допълнителният дефицит, създаден от лошите реколти през последните две години; ако си припомним, най-сетне, че, след като се приспадат лихвите по дълга, остатъкът от приходите е изразходван непродуктивно за пушки "Мартини" и за оръдия "Круп", докато земеделието и промишлеността загиват под тежестта на данъци и такси от всякакъв род, ние ще имаме пред себе си достоверна картина на османските финанси.

Лекотата, с която правителството на султана някога намираще пари на Запад, бе обосновавала идеята, че самата сума на неговия дълг създава силата му. Едно твърде запознато с турските дела лице писа на 20 февр. 1870: "За този, който дължи сума от 100 милиона лири стерлинг, се грижат; той бива щаден, бива поддържан, стараят се

le soutient, on tâche de le conserver sain et sauf, surtout lorsque, comme c'est le cas ici, lui mort, on sera fort embarrassé pour lui trouver un remplaçant. Les Turcs se sont aperçus de cette situation particulière que leur crée l'énorme dette qui grève leur budget et s'ils cherchent à augmenter leurs ressources ce n'est pas pour retirer leurs bons de la circulation et mettre un terme aux appels au crédit, mais bien pour augmenter leur dette par de nouveaux emprunts, convaincus que chaque nouvel emprunt est une nouvelle chaîne qui leur attache l'Europe, un nouveau gage de sollicitude de sa part".

Cette argumentation peut être juste pour un cas donné, mais, en thèse générale, elle est évidemment paradoxale. On pourrait plutôt dire, que c'est la Turquie qui est enchaînée par chaque nouvel emprunt qu'elle contracte, ce donc elle n'a guère à se féliciter. Car, pour être une "forme de l'argent" et par conséquent présenter un gage de force et de richesse, le crédit doit avoir une base solide. Or, tel n'est pas le cas pour la Turquie. Les économistes européens, jugeant théoriquement la question et comparant le montant de la dette nationale au chiffre de la population, peuvent déclarer que les charges qui pèsent sur l'Empire Ottoman ne sont pas exorbitantes. Les personnes qui sont initiées aux conditions d'existence de la Turquie ne se laissent cependant pas prendre à ces calculs. Le sol de la Turquie est riche, il est vrai; les mines, les forêts etc. peuvent procurer de grands avantages, mais non sous le régime actuel. Les populations sont pressurées à tel point, qu'il serait impossible d'augmenter encore les impôts, qui pèsent sur elles. De là, l'impossibilité pour le Gouvernement Ottoman de mettre ses revenus en rapport avec ses dépenses. Les uns ont presque atteint leur maximum, tandis que les autres vont toujours en croissant par suite de l'augmentation de la dette publique.

Mahmoud Pacha avait essayé de réduire les frais de l'administration pour les faire correspondre aux recettes et désirait - après l'emprunt de 1872 contracté dans de bonnes conditions - ne pas en conclure de nouveaux au moins pendant quelques années. Cet essai n'a pas réussi. Mithad Pacha a lancé la Turquie avec une nouvelle force sur la pente fatale des emprunts. Il devenait de plus en plus évident que dans un avenir peu éloigné tous les revenus de l'Etat seraient absorbés par le service de la

да го пазят жив и здрав, особено когато, какъвто тук е случаят, ако умре, няма с кого да го заместят. Турците схванаха особеното положение, създавано им от огромния, обременяващ бюджета им, дълг; и ако искат да увеличат ресурсите си, то не е за да изтеглят от циркулация своите ценни книжа и да спрат да искат кредити, а за да увеличат дълга си чрез нови заеми, убедени, че всеки нов заем е нова верига, която привързва Европа към тях, нов залог за грижа от нейна страна."

Тази аргументация може да бъде оправдана за определен случай, но като общо правило тя очевидно е парадоксална. По-скоро би следвало да се каже, че Турция бива оковавана от всеки нов заем, който сключва; следователно, тя няма никаква причина да бъде доволна. Защото, за да бъде "форма на парите" и, следователно, да представлява залог за сила и богатство, кредитът трябва да има здрава основа. Не е така, обаче, с Турция. Европейските икономисти, преценявайки въпроса теоретически и сравнявайки сумата на държавния дълг с броя на населението, могат да обявят, че задълженията, които тежат върху Османската империя, не са прекомерни. Онези, които познават при какви условия съществува Турция, не се подвеждат от тези сметки. Земята на Турция е богата, това е вярно; мините, горите и пр. могат да дадат големи предимства, но не и при сегашното управление. Населението е така изцедено, че би било невъзможно повече да се увеличават данъците, с които то е натоварено. Оттук и невъзможността за османското правителство да постави своите доходи в съответствие със своите разходи. Докато първите почти са достигнали своя максимум, вторите непрестанно растат вследствие увеличаването на държавния дълг.

Махмуд паша бе опитал да намали административните разходи за да ги съобрази с постъпленията, като искаше, след сключения при добри условия заем от 1872, поне няколко години да не прави нови дългове. Този опит не успя. Мидхат паша с нова сила тласна Турция по фаталната наклонена плоскост на заемите. Ставаше все по-очевидно, че в недалечно бъдеще всички приходи на държавата ще бъ-

dette publique et que - à moins de mourir d'inanition - la Turquie devrait suspendre un jour le paiement des coupons de ses emprunts. Cette réflexion s'est imposée à l'Europe lors de la crise financière de l'année dernière et a donné l'alarme au public. La méfiance qui s'en est suivie ne s'est pas laissée vaincre par l'appât des bénéfices exorbitants offerts par la Turquie. La Porte essaya alors des réclames et des manœuvres de bourse qui réussissaient jadis à Fuad Pacha. Des réformes furent promises; on décréta la sécularisation des vakoufs, un impôt sur les immeubles, un droit de timbre et plusieurs autres mesures destinées à avoir un retentissement en Europe. Pour en augmenter encore l'effet on fit un grand bruit d'un soi-disant, cadeau de 7 millions de livres offert au trésor par le Sultan. Tous ces efforts restèrent inefficaces.

Cependant le refus du public européen de venir en aide au trésor ottoman pour payer les intérêts toujours croissants de ses dettes écrasantes - ouvrait la question de la banqueroute de la Turquie avec toute, la série des difficultés qu'elle entraînerait. D'immenses intérêts se trouvaient en jeu, car les créanciers de cette Puissance possèdent des titres pour 180 millions de livres environ dispersés en France, en Angleterre, en Autriche-Hongrie, en Italie ainsi qu'en Allemagne - depuis que le paiement de l'indemnité de la dernière guerre y a fait affluer des obligations de tous les pays. La rupture forcée des engagements financiers de la Porte constituerait une véritable calamité pour les marchés intéressés. Il est naturel que les gouvernements respectifs des pays, dont les capitaux étaient en jeu s'émurent de la situation financière de la Turquie. La crise qui s'était produite l'année dernière dans toute l'Europe augmentait encore l'alarme générale. Les capitalistes de l'Occident exagéraient intentionnellement la détresse financière de la Turquie dans le but de l'obliger à leur accorder les avantages exorbitants qu'ils voulaient s'assurer.

De leur côté les ministres ottomans eux-mêmes rembrunissaient les couleurs de la situation, afin de faire prévaloir une combinaison destinée à limiter les pouvoirs du Sultan et à consolider leur propre situation. On représentait la banqueroute comme imminente et inévitable. En effet, tout

дат поглъщани от обслужването на нейния дълг и че, за да не загине от изтощение, един ден Турция ще трябва да спре да изплаща дивидентите на заемите си. Тази преценка се наложи в Европа при финансовата криза през миналата година и разтревожи обществото. Последвалото недоверие не се разсея от примамливите предложения на Турция за огромни печалби. Портата изпробва реклами и борсови маневри, които някога бяха донесли успех на Фуад паша. Бяха обещани реформи; с декрет бяха обявени секуларизация на вакъфите, данък върху недвижимата собственост, гербов налог и много други мероприятия, предназначени да направят впечатление в Европа. За да се увеличи техният ефект много шум се вдигна около един така наречен подарък от 7 милиона лири, даден на хазната от султана. Всички тези усилия останаха без резултат.

В същото време, отказът на европейците да се притекат на помощ на османската хазна за изплащане нарастващите лихви на грамадните ѝ дългове поставяше въпроса за банкрута на Турция с всички произтичащи от това трудности. На карта бяха поставени огромни интереси, тъй като кредиторите на тази държава притежаваха ценни книжа за около 180 милиона лири, пръснати във Франция, Англия, Австро-Унгария, Италия, както и в Германия - след като изплащането обезщетенията за последната война привлече там облигации от всички страни. Принудителното прекратяване на финансовите ангажименти на Портата би представлявало истинско бедствие за заинтересованите пазари. Естествено, правителствата на страните, чиито капитали бяха засегнати, се разтревожиха от финансовото положение на Турция. Миналогодишната криза, която засегна цяла Европа, още повече увеличи общата тревога. Западните капиталисти преднамерено раздуваха финансовите проблеми на Турция с цел да я принудят да им предостави извънредните предимства, които те искаха да си осигурят.

От своя страна, самите османски министри съгъстваха краските за да постигнат решение, което да ограничи властта на султана и да заздравя собственото им положение. Банкрутът се представяше като предстоящ и неизбежен. И наистина, никоя страна, разглеждана от

pays, jugé au point de vue européen, n'aurait jamais pu résister aux difficultés financières que subissait la Turquie. Mais l'élasticité extrême de cette Puissance en pareille occasion, la faculté qu'elle a de suspendre presque toutes les dépenses intérieures de l'état, de laisser vivre l'armée, l'administration et les tribunaux sans rien déboursier - peuvent défier tous les calculs des financiers occidentaux. En effet, ainsi que je l'avais prévu et que je n'avais cessé de le dire, la Turquie a traversé la crise et est sortie d'embarras.

Peu à peu la confiance s'est rétablie et on se mit à discuter de nouvelles avances à faire à l'Empire Ottoman dans des conditions acceptables au point de vue financier, mais tout en demandant des gages qui permissent de compter sur sa bonne foi à l'avenir. C'est à cette préoccupation que se rattachaient les divers projets financiers qui ont agité la finance et la diplomatie occidentales à Constantinople, il y a quelques mois. Aucune combinaison sérieuse, propre à assurer le crédit de la Porte, ne sortit des limites d'une vague ébauche. Mais la combinaison d'une commission de surveillance ou de contrôle, d'un syndicat composé des délégués des banques ayant le plus largement participé aux emprunts ottomans et destiné à contrôler plus ou moins les finances de l'état primait toutes les autres. Les représentants de France, d'Angleterre, d'Autriche-Hongrie et d'Italie se montraient particulièrement favorables à ce projet, qui devait assurer l'influence de leurs Gouvernements à Constantinople, ainsi que le remboursement progressif des avances faites par leurs nationaux.

Sous Mehmed Ruschdi Chirvanizadé en janvier de cette année, les chefs des établissements financiers de Constantinople furent appelés à examiner le budget courant sous le prétexte de l'amender de façon à pouvoir affirmer ouvertement devant l'Europe qu'il était régulièrement dressé sur des données positives. Mais cette mesure n'était pas de nature à rassurer complètement les porteurs des titres ottomans, car ils ne pouvaient pas être certains que les limites des dépenses prévues ne seraient pas transgressées sur un simple ordre du Sultan. Il fallut recourir à un remède plus radical. En attendant Sadyk Pacha, qui s'était rendu à la fin de

европейска гледна точка, никога не би могла да издържи финансовите трудности, на които е подложена Турция. Но крайната издръжливост на последната при подобни случаи, притежаваната от нея способност да спре почти всички вътрешни разходи на държавата, като остави армията, администрацията и съдилищата да съществуват без никакво заплащане, могат да опровергават всички сметки на западните финансисти. И наистина, както предвидих и както не съм престанал да го повтарям, Турция мина през кризата и излезе от затрудненията.

Лека-полека доверието се възстанови и започнаха обсъждания за авансиране на нови суми в Османската империя при приемливи от финансова гледна точка условия, но с искане на гаранции, които да позволят да се разчита в бъдеще на нейната добра воля. Именно с тази грижа бяха свързани различните финансови проекти, които преди няколко месеца раздвижиха западните финансови и дипломатически кръгове в Цариград. Нито един сериозен план, годен да осигури кредит на Портата, не отиде по-далеч от мъглява наброска. Така или иначе, най-много изпъкваше идеята за създаване на надзорна или контролна комисия, на синдикат от представителите на онези банки, които най-широко са участвали в османските заеми, със задача да контролира в една или друга степен държавните финанси. Представителите на Франция, Англия, Австро-Унгария и Италия се показаха особено благосклонни към този проект, който трябваше да осигури влиянието на техните правителства в Цариград, както и постепенното възвръщане на вложените от техните сънародници средства.

При Мехмед Рушди Ширванизаде, през ян. т.г.⁴⁰⁸, шефовете на финансовите учреждения в Цариград бяха призовани да изучат текущия бюджет за да го поправят, така че да може открито да се твърди пред Европа, че той е редовно съставен въз основа на положителни данни. Но тази мярка не бе от естество да успокои напълно притежателите на османски ценни книжа, тъй като те не можеха да бъдат сигурни, че лимитите на предвидените разходи няма да бъдат надхвърлени по силата просто на заповед от султана. Трябваше да се прибегне към по-радикално средство. Междувременно, Садък паша,

1873 en Europe pour aviser aux moyens de faire sortir d'embarras le trésor ottoman, fit son rapport à la Porte en lui soumettant un projet de contrat négocié avec les principaux établissements financiers de Paris et un groupe anglais.

L'arrangement proposé avait pour base une avance de fonds suffisante pour mettre la Porte à même de payer le coupon, les commandes d'armes qui intéressaient particulièrement le Sultan et de faire face à tous les engagements du trésor turc dont le terme allait échoir. Par contre, la Porte s'obligerait à instituer dans l'espace de trois mois, avec la participation des maisons contractantes une banque internationale qui serait chargée de la perception directe de tous les revenus et du paiement de toutes les dépenses. Le budget, auquel on se tiendrait strictement, serait dressé par une commission dans laquelle les fondateurs de la banque seraient *"fortement"* représentés. Toutes les ressources de l'Empire Ottoman étaient ainsi mises à la disposition de la banque, laquelle serait composée de représentants financiers de toutes les Puissances Occidentales. C'était une véritable prise de possession de la Turquie. La Russie seule devait être exclue de ce concile de tutelle déguisé.

J'avais fait prévoir à plusieurs reprises au Ministère Impérial le moment où l'Europe demanderait à la Porte des garanties matérielles pour le paiement de sa dette et où l'absence d'intérêts financiers russes en Turquie nous priverait du droit d'avoir voix au Chapitre de la liquidation. Dans un mémoire présenté le 4/16 octobre 1871, j'insistai sur l'utilité de la création d'une banque russe à Constantinople en disant: *"...Nous avons l'obligation de nous opposer activement à l'Occident, en employant la même arme, dont il se sert contre nous et qui lui a acquis une si grande puissance - l'intérêt matériel..., la création d'une banque russe à Constantinople nous intéresse tout particulièrement... La situation financière de la Turquie est un des côtés les plus faibles de la question d'Orient. La crise financière vers laquelle le Gouvernement Ottoman marche à grands pas, le mettra de fait entre les mains des institutions de crédit qui détendront ses obligations, spécialement garanties par différentes branches des revenus de l'état. Lorsque le Gouvernement ne se trouvera plus en*

който в края на 1873 бе отишъл в Европа за да търси как османската хазна да излезе от затрудненията, връчи своя доклад на Портата, предлагайки ѝ проект за споразумение, договорено с основните финансови учреждения в Париж и с една английска група.

Предложеният договор имаше за основа аванс, достатъчен да направи Портата способна да плаща дивидентите и поръчките за оръжие, от които особено се интересуваше султанът, както и да посрещне всички задължения на турската хазна с изтичащ падеж. В замяна на това Портата поемаше ангажимент в рамките на три месеца да учреди, с участието на партньорите по споразумението, международна банка, натоварена с прякото събиране на всички доходи и с плащането на всички разноски. Бюджетът, който трябваше да бъде строго спазван, щеше да бъде изготвен от комисия, в която основателите на банката щяха да бъдат *"силно"* представени. По този начин всички ресурси на Османската империя се поставяха в разпореждане на банката, която щеше да бъде съставена от представители на всички западни Сили. Това беше истинско обсебване на Турция. Единствено Русия трябваше да бъде изключена от този замаскиран съвет за опека.

Многократно предсказвах пред императорското министерство [на външните работи] момента, когато Европа ще поиска от Портата материални гаранции за изплащането на дълга ѝ и когато липсата на руски финансови интереси в Турция ще ни лиши от право на участие в ликвидационния съвет. В паметна записка, представена на 4/16 окт. 1871, изтъкнах ползата за нас от създаването на руска банка в Цариград с думите: *"...Длъжни сме активно да се противопоставим на Запада, използвайки същото оръжие, с което той си служи против нас и което му осигури такова голямо могъщество - материалния интерес... създаването на руска банка в Цариград е от наш особен интерес... Финансовото положение на Турция е една от най-слабите страни на Източния въпрос. Финансовата криза, към която османското правителство върви с широки крачки, фактически ще го постави в ръцете на кредитните институции, които притежават неговите облигации, специално гарантирани чрез един или друг от държавните приходи. Когато правителството няма повече*

mesure de remplir ses engagements, les détenteurs des obligations ottomanes deviendront une véritable puissance avec laquelle il faudra compter. Il serait certainement regrettable que nous ne fussions pas représentés à l'heure de règlement des comptes, parmi les créanciers de la Porte, qui pourront avoir à instituer une tutelle financière ou même à disposer de l'héritage de la Turquie".

En effet, si l'état financier et les relations commerciales réagissent puissamment dans tous les pays sur la situation politique, cette influence se fait sentir d'une manière plus immédiate encore en Turquie, vu les conditions spéciales de son existence. Toutes les Puissances Occidentales ont profité de cette situation en se faisant représenter dans les affaires financières de l'Empire Ottoman et en instituant des banques qui exploitent la dépendance, dans laquelle les embarras du trésor maintiennent la Porte vis-à-vis de l'Europe. D'autres ont ainsi recueilli les bénéfices d'une idée, dont l'initiative nous appartenait, tandis que nous n'en avons pas profité, malgré l'insistance persévérante que j'ai mise à faire adopter mon projet par le Ministère des finances. Je le regrette d'autant plus que la création d'une banque russe à Constantinople n'était nullement une opération risquée et pouvant entraîner nos capitalistes à des pertes considérables, ainsi que certaines personnes semblent l'avoir supposé. Il ne s'agissait nullement d'attirer de nouveaux capitaux russes dans les affaires turques: j'aurais vivement regretté moi-même un tel emploi de nos ressources. Il était simplement question de "donner un pavillon" aux sujets russes d'origine grecque et arménienne qui se trouvent déjà engagés dans les opérations financières de l'Empire Ottoman. Nous aurions acquis ainsi, sans aucun frais, le droit d'avoir voix au chapitre le jour où l'Europe se déciderait à intervenir activement en Orient pour assurer ses intérêts matériels.

Quoiqu'il en soit, n'ayant aujourd'hui rien à réclamer de la Turquie, nous ne pouvons pas prendre directement part dans le débat et devons nous borner à défendre le principe de non-intervention des autres Puissances dans les affaires intérieures de l'Empire Ottoman, principe que le parti conservateur turc tâche de faire prévaloir, malgré toutes les difficultés qu'il rencontre. Aussi, du moment où le projet de banque russe fut

да бъде в състояние да изпълнява задълженията си, притежателите на османските облигации ще се превърнат в истинска сила, за която ще трябва да се държи сметка. Без съмнение, ще трябва да се съжалява, ако, в момента на уреждането на сметките, нямаме представители сред кредиторите на Портата, които ще могат да учредят финансова опека над, или дори да се разпоредат с, наследството на Турция."

И наистина, ако финансовото положение и търговските отношения на всяка страна силно се влияят от политиката, това влияние още по-непосредствено се чувства в Турция, предвид особените условия, по силата на които тя съществува. Всички западни Сили са се възползвали от това положение, намесвайки се във финансовите дела на Османската империя и учредявайки банки, които печелят от зависимостта към Европа, в която затрудненията на хазната държат Портата. Други получиха облагите от идея, инициативата за която беше наша, като в същото време от нея ние нищо не спечелихме, въпреки настойчивостта, с която се опитвах да накарам министерството на финансите да възприеме проекта ми. Съжалявам за това, толкова повече, че създаването на руска банка в Цариград не носеше никакви рискове и не беше, както изглежда предполагаха някои, в състояние да въвлече нашите капиталисти в големи загуби. Изобщо не се касаеше да се привличат нови руски капитали в турските дела - аз сам бих съжалявал горчиво за подобна употреба на нашите средства. Просто ставаше дума "да се даде знаме" на руските поданици от гръцки и арменски произход, които вече са ангажирани във финансовите операции на Османската империя. По този начин бихме получили без никакви разноски правото да имаме глас в съвета, чрез който Европа един ще се реши активно да се намеси в Ориента за да защити материалните си интереси.

Както и да е, тъй като днес няма какво да търсим от Турция, ние не можем пряко да вземем участие в дебата и трябва да се ограничим със защитата на принципа за ненамеса на другите Сили във вътрешните работи на Османската империя, принцип, който консервативната турска партия се опитва, въпреки всички срещани трудности, да наложи. Ето защо, от момента, в който проектът за руска банка

définitivement écarté, j'ai prêté à la Porte mon appui dans son opposition aux réclamations européennes. J'ai adopté pour thèse, que si les Puissances Occidentales prenaient des gages matériels, il ne nous resterait qu'à dénoncer la garantie territoriale de la Turquie inscrite dans le Traité de Paris, ou bien à protester au nom de cette même garantie et des articles 7 et 9 qui interdisent toute immixtion étrangère dans les affaires intérieures de l'Empire Ottoman. En adoptant cette attitude, nous trouverions des alliés non seulement parmi les patriotes turcs, mais surtout parmi les populations chrétiennes qui n'aurait rien à gagner à la mise sous tutelle de la Turquie au profit exclusif de l'Occident et dans le but de lui assurer une exploitation plus large de l'Empire Ottoman.

Afin de poser une base solide à l'action que nous pourrions être dans le cas d'opposer à l'intervention étrangère en Turquie, il s'agit avant tout de bien définir la limite entre la liberté qu'a chaque gouvernement d'organiser son administration à sa guise en la confiant à qui il veut et l'aliénation par un état indépendant d'une partie de ses droits souverains. A ce point de vue le caractère officiel de l'intervention étrangère résulterait non pas du personnel de la commission éventuelle chargée de s'occuper des finances, mais uniquement de la position qu'elle prendrait vis-à-vis du Gouvernement Ottoman. Si elle faisait partie de l'administration et se trouvait placée sous les ordres de la Porte, on pourrait difficilement s'y opposer ouvertement. Mais pour inspirer de la confiance à l'Europe et exercer un contrôle efficace, cette institution devrait avoir le caractère d'un syndicat et être placée - selon les vues des occidentaux - en dehors du gouvernement en fonctionnant séparément de lui, peut-être même malgré lui; elle devrait pouvoir non seulement régulariser la perception des revenus, mais surtout restreindre les dépenses de l'état, qui en Turquie ont toujours été dirigées arbitrairement par la fantaisie d'un souverain peu soucieux du bien être de ses sujets. La protection étrangère pourrait seule garantir l'indépendance d'une telle commission. Or, dans ce cas la question serait transportée sur le terrain international et nous aurions notre mot à dire pour nous opposer à une ingérence directe dans les affaires intérieures de la Turquie.

беше окончателно отхвърлен, аз дадох подкрепата си на Портата в нейното противопоставяне на европейските претенции. Като своя теза възприех, че, ако западните Сили вземат материални залози, на нас не би ни останало друго освен да денонсираме териториалната гаранция за Турция, записана в Парижкия договор, или пък да протестираме в името на същата тази гаранция и на членове VII и IX, които забраняват всяка чужда намеса във вътрешните работи на Османската империя. Заемайки такава позиция, ние бихме намерили съюзници не само сред турците-патриоти, но и сред християнските народи, които нищо не биха спечелили от поставянето на Турция под опека в полза единствено на Запада и с цел да му осигурят по-широка експлоатация на Османската империя.

За да се поставят на здрава основа действията, които в този случай бихме могли да противопоставим на чуждата намеса в Турция, преди всичко става дума добре да се определи границата между свободата, която всяко правителство има в организирането на своята администрация по свой маниер, като я поверява на когото си иска, и отнемането от една независима държава на част от нейните суверенни права. От такава гледна точка официалният характер на чуждата намеса би бил резултат не от персонала на евентуалната комисия, натоварена да се заеме с финансите, но единствено от позицията, която тя би заела спрямо османското правителство. Ако тя съставлява част от администрацията и се постави под заповедите на Портата, трудно би могло да ѝ се окаже открито противодействие. Но за да вдъхне доверие у Европа и за да упражнява ефикасен контрол, тази институция би трябвало да има характер на синдикат и да се намира - според разбиранията на западниците - вън от правителството, функционирайки отделно от него, може би дори въпреки него; тя би трябвало да може не само да въведе редовно събиране на приходите, но най-вече да ограничи държавните разходи, които в Турция винаги са били произволно управлявани от въображението на суверен, когото малко го е грижа за благосъстоянието на неговите поданици. Единствено чуждото покровителство би могло да гарантира независимостта на подобна комисия. Прочее, в такъв случай въпросът би се поставил на международна почва и ние бихме имали думата за да се противопоставим на пряко вмешателство във вътрешните работи на Турция.

Pendant que Sadyk Pacha négociait, sur les principales places financières de l'Europe, les garanties qui étaient demandées pour l'émission d'un nouvel emprunt, Hussein Avni avait remplacé Mehmed Ruschdi Chirvanizadé. Le nouveau Grand Vézir affectait des allures patriotiques et se disait décidé "à sauvegarder la dignité de l'Empire". De mon côté, à mon retour de Saint-Pétersbourg, au moment le plus critique de la question financière, je profitai de l'audience qui me fut accordée par le Sultan pour mettre Sa Majesté en garde contre tout projet de syndicat financier, même sous la forme de la banque internationale projetée par Sadyk Pacha. J'exhortai Abdul-Aziz à s'inspirer des principes d'une sage et stricte économie, afin d'écarter de nous le soupçon de vouloir pousser la Turquie dans un but politique, à des dépenses imprudentes. Pour flatter l'amour-propre du Sultan, je n'ai pas manqué à cette occasion de lui rappeler les termes de son hatt qui promettait, à son événement au trône, d'inaugurer un règne de réformes et de régénération économique. Il lui appartenait, ai-je dit, de réaliser par son action personnelle cette tâche si glorieuse négligée par ceux de ses ministres qui laissaient exploiter la Turquie en s'éloignant des traditions du Sultan Mahmoud. Je laissai entendre tant à Sa Majesté qu'au Grand Vézir que nous voulions savoir les Turcs maîtres chez eux, quelques respectables que fussent les intérêts des capitalistes que l'Europe ne pouvait écarter le Sultan, et assumer la tâche de l'administration du pays, que cette responsabilité ne nous convenait pas et que le Traité de Paris d'ailleurs, était là pour interdire toute immixtion étrangère dans les affaires intérieures de l'Empire Ottoman.

Je tâchai enfin dans mes entretiens avec les ministres ottomans, ainsi qu'avec mes collègues de faire prévaloir l'idée de la corrélation entre l'intégrité de la Turquie et son indépendance administrative. Que la Porte compose, disais-je des commissions, ou appelle à son secours des capacités étrangères pour exécuter ses ordres ou lui donner des conseils sur la manière d'administrer ses finances – c'est son affaire. Mais pour peu qu'une institution de surveillance ou de contrôle, qu'elle que soit d'ailleurs sa composition, soit placée entre le Sultan et ses ministres, afin de modérer les élans du premier et diriger les actes des seconds, ce serait un pouvoir nouveau et extra gouvernemental. Il déplacerait le centre de l'auto-

Докато Садък паша преговаряше в основните европейски финансови средища, бяха поискани гаранции за нов заем, а Хюсеин Авни паша замени Мехмед Рушди Ширванизаде. Новият велик везир демонстрираше патриотични нагласи и заявяваше, че е готов да "пази достойнството на империята". От своя страна, след завръщането ми от Петербург, в най-критичния за финансовия въпрос момент, аз се възползвах от дадената ми от султана аудиенция за да настроя Негово Величество срещу какъвто и да било проект за финансов синдикат, дори под формата на замислената от Садък паша международна банка. Убедих Абдул Азиз да се вдъхновява от принципите на мъдра и строга икономия за да отклони от нас подозрението, че искаме, с политическа цел, да тласнем Турция към неразумни разходи. За да полаская самолюбието на султана, не пропуснах по този случай да му напомня изразите от неговия хат, обещаващ, при възшествието му на трона, царуването му да бъде белязано от реформи и икономическо възраждане. Нему се пада, казах аз, лично да осъществи тази славна задача, пренебрегната от онези негови министри, които оставят Турция да бъде експлоатирана, като се отдалечават от традициите на султан Махмуд. Дадох да се разбере, както на Негово Величество, така и на великия везир, че искаме турците да са господари у дома си, колкото и достойни за уважение да са интересите на капиталистите, че Европа не може да заобикаля султана и да поема управлението на страната, че това не ни е изгодно и че Парижкият договор, впрочем, бе сключен за да се попречи на всяко чуждо вмешателство във вътрешните работи на Османската империя.

Постарах се най-сетне, както в разговорите си с османските министри, така и с моите колеги, да наложа идеята за взаимна връзка между целостта на Турция и самостоятелността на нейната администрация. Нека Портата, казвах аз, съставя комисии, или да вика на помощ чужди капацитети, които да изпълняват нейните разпоредения или да ѝ дават съвети как да управлява финансите си - това си е нейна работа. Но щом една институция за надзор или за контрол, какъвто и да е нейният състав, застане между султана и неговите министри за да съдържа устрема на първия и за да направлява действията на вторите, това би било нова, и то извънправителствена, власт. Това би

rité et créerait une situation nouvelle et non prévue par les traités. Les Grandes Puissances auraient dans ce cas le droit et presque l'obligation de s'entendre entre elles et avec la Turquie sur la manière d'envisager cet état de choses et de régler leurs relations avec le gouvernement misouverain et cette commission toute puissante.

Mes observations ont porté fruit. Lorsque le projet de Sadyk Pacha fut connu à Constantinople il souleva un haro général. Les représentants occidentaux eux-mêmes ne se décidèrent pas à le soutenir ouvertement. Le Sultan, informé des engagements qu'on voulait lui arracher, s'écria: *"c'est le même jeu par lequel Mithad et Moustafa-Fazyl voulaient limiter mon pouvoir; n'ayant pas réussi sur le terrain politique et administratif, on veut y arriver par la voie des finances"*. Abdul-Aziz crut s'apercevoir que les hommes de la *"Jeune Turquie"* - renouvelant le système d'Aali et de Fuad qui dominaient la situation par des influences occidentales - voulaient se perpétuer au pouvoir en s'alliant traîtreusement aux capitalistes et en s'appuyant sur les représentants occidentaux pour lesquels les intérêts matériels étaient la base de la politique. A cette occasion Sa Majesté exprima le regret de ne pouvoir oublier pour un moment le Tanzimat à l'égard des hommes qui conspirent contre l'autorité de leurs souverains et qui pour parvenir à leur but voulaient vendre aux étrangers, au prix de quelques millions, l'indépendance du Gouvernement Ottoman. Sadyk Pacha fut rappelé d'une manière pressante à Constantinople; son projet de banque internationale ne fut pas ratifié; l'emprunt de 19 millions de livres effectifs, qu'il avait négocié contre une émission de titres à 3% pour plus de 75 millions, fut catégoriquement rejeté; finalement à son arrivée dans la capitale il fut lui-même démis de ses fonctions.

Néanmoins le vide absolu du trésor, obligeait la Porte de recourir à une transaction quelconque pouvant lui procurer des moyens d'existence. D'un autre côté, les alarmes propagées à dessein au sujet de la situation financière de la Turquie dans le but de lui imposer le contrôle européen s'étaient peu à peu calmées, surtout depuis qu'on s'était convaincu de la forte opposition que rencontrait le projet de Sadyk Pacha. Finalement on a réussi à trouver un moyen terme, qui - sans priver la Turquie de son in-

преместило центъра на властта и би създадо ново положение, което не е предвидено от договорите. В такъв случай Великите сили биха имали правото и даже задължението да се споразумеят помежду си и с Турция за начина, по който да бъде възприемано това състояние на нещата и да уредят отношенията си с полусуверенното правителство и с всемогъщата комисия.

Направените от мен бележки дадоха резултат. Надигна се всеобщ ропот, когато в Цариград стана известен проектът на Садък паша. Самите западни представители не посмяха открито да го подкрепят. Узнавайки за ангажиментите, които искаха да му изтръгнат, султанът се провикнал: *"това е същата игра, с която Мидхат и Мустафа Фазъл искаха да ограничат властта ми; след като не успяха на политическа и административна почва, те искат да направят това чрез финансите."* Абдул Азиз сметна, че е забелязал, че хората от *"Млада Турция"*, подновявайки системата на Али и Фуад, които владееха положението чрез влиянията на Запада, искат да увековечат пребиваването си на власт, като вероломно се съюзят с капиталистите и като се опрат на западните представители, за които материалните интереси са основа на политиката. По този повод Негово Величество изрази съжаление, задето не може за момент да забрави Танзимата спрямо хората, които съзаклятничат срещу властта на своя суверен и които се стремят да достигнат целта си, като продадат само за няколко милиона независимостта на османското правителство. Садък паша спешно бе извикан в Цариград; неговият проект за международна банка не бе одобрен; заемът за 19 милиона лири реални пари, който той бе договорил срещу емитиране на ценни книжа за 75 милиона при 3% лихва, бе категорично отхвърлен; накрая, при пристигането си в столицата той даже бе уволнен.

Въпреки това, абсолютно празната хазна задължаваше Портата да прибегне до сделка, която може да ѝ осигури средства за съществуване. От друга страна, умишлено създадената тревога по повод финансовото положение на Турция, с цел да ѝ се наложи международен контрол, полека-лека се бе уталожила, особено откак стана ясно, че проектът на Садък паша среща силна съпротива. Накрая бе намислено компромисно решение, което, без да лишава Турция от нейната

dépendance, ni la livrer complètement aux mains des occidentaux - semble assurer aux yeux de ces derniers "un contrôle efficace et sévère, destiné à équilibrer le budget ottoman et à trouver des ressources qui puissent inspirer de la confiance au monde financier". On adopta comme base de la nouvelle combinaison un second projet de Sadyk Pacha, différant essentiellement de son projet primitif de banque internationale en ce qu'il ne plaçait pas la nouvelle institution en dehors de l'état et ne lui attribuait aucune indépendance.

Cette combinaison consiste dans la transformation de la Banque Ottomane (anglo-française) par la fusion avec la Banque Austro-Ottomane et l'augmentation de son capital nominal, qui est porté à dix millions de livres sterlings, par l'émission de nouvelles actions dont un tiers au pair est réservé à la Banque Austro-Ottomane. Une somme de 2 700 000 est affectée par la banque aux avances au trésor contre un dépôt par le Gouvernement de sept millions de consolidés. Selon les statuts, qui ont déjà été élaborés, mais ne sont pas encore publiés, tout le service de trésorerie doit être confié à cette institution et aux succursales qu'elle aura la faculté d'établir; elle serait également l'agent chargé des opérations financières de la Porte à l'étranger et aurait de fait un certain droit de préférence dans tous les emprunts ottomans; aux comités dirigeants de Londres et de Paris de la Banque Ottomane viendrait se joindre un comité à Vienne; le privilège accordé par le Gouvernement à la Banque Ottomane, fixé primitivement à 30 ans, serait prolongé de 20 ans - ce qui le porterait jusqu'en 1913.

Le point le plus important de la nouvelle concession consiste dans la faculté accordée soi-disant à la Banque d'agir en qualité de "trésorerie de l'Etat". Mais sous ce rapport un malentendu paraît exister entre la Porte et le public financier. La Banque se croit appelée à remplir dorénavant les fonctions de receveur général de tous les revenus de la Turquie et d'employer ces revenus strictement d'après les limites fixées par le budget en payant non seulement les intérêts des emprunts, mais encore en servant aux différents ministères les sommes qui leurs sont assignées. Les ministres assurent au contraire que les autorités locales retiendraient les sommes nécessaires à l'administration et ne verseraient que le surplus dans

независимост, нито изцяло да я отдава в ръцете на западниците, изглежда осигуряваше в очите на последните "ефикасен и строг контрол, целящ да уравни османския бюджет и да намери ресурси, които да вдъхнат доверие на финансовия свят." За основа на новия замисъл бе взет друг проект на Садък паша, който съществено се отличава от първоначалния му проект за международна банка по това, че не поставяше новата институция вън от държавата и не ѝ придаваше никаква независимост.

Този замисъл се състои в преобразуването на Отоманската (англо-френска) банка, чрез сливането ѝ с Австро-отоманската банка и увеличаването на нейния номинален капитал, който възлиза на десет милиона лири стерлинг, чрез емитиране на нови акции, една трета от чиято номинална стойност е запазена за Австро-отоманската банка. Сумата 2 700 000 е определена от банката за аванс на хазната срещу депозит на седем милиона консолидата от страна на правителството. Според правилниците, които вече са изработени, но още не са публикувани, цялата съкровищна служба следва да бъде поверена на тази институция и на клоновете, които тя ще може да създава; също така, на нея ще бъдат възложени всички финансови операции на Портата в чужбина и тя фактически ще има несъмнено право на преференции във всички османски заеми; към Лондонския и Парижкия ръководни комитети на Отоманската банка ще се прибави и Виенски; дадената от правителството на Отоманската банка привилегия, първоначално със срок от 30 години, ще бъде продължена с 20 години - тоест, до 1913.

Най-важният елемент от новата концесия се състои в правото, дадено на Банката, да действа в качеството на "държавна съкровищница". В това отношение, обаче, изглежда съществува недоразумение между Портата и финансовия свят. Банката се смята занапред призвана да бъде главен събирач на всички приходи на Турция и да употребява тези приходи строго според лимитите, определени от бюджета, като плаща не само лихвите по заемите, но също така предоставя на различните министерства отредените им суми. В замяна на това министрите гарантират, че местните власти ще задържат необходимите за управлението суми и ще внасят в Банката и нейните клонове

la Banque et ses succursales. Il est à prévoir que l'attente de la Banque sera déçue dans la pratique et que les actionnaires seront dupés de leur crédulité. En dehors de ce point, toute la réforme se réduit à l'extension des bases de la Banque Impériale Ottomane et des privilèges qu'elle possède déjà dans le but d'offrir à la Porte quelques nouvelles facilités d'avances d'argent en échange du paiement d'une commission fixé (1%) pour toutes les sommes qui passeront entre ses mains.

De plus, la Banque obtient la promesse d'avoir un délégué dans la commission du budget - concession fictive, d'ailleurs, vu que depuis quelques années déjà un représentant de la Banque était toujours consulté lors de la fixation du budget. Quelques personnes croient que la nouvelle institution offrira un moyen d'ingérence officielle des Puissances dans les affaires intérieures de la Turquie. Tel ne devrait pas être le cas, car la Banque n'a pas changé de caractère et n'a fait qu'augmenter matériellement son cercle d'activité. Les Ambassades de France et d'Angleterre ont toujours exercé en réalité une grande influence sur la Banque Ottomane par l'organe des directeurs respectifs de leur nationalité et des agents subalternes employés par ces derniers, aussi bien qu'en vertu des intérêts français et anglais qui s'y trouvent engagés. La fusion dans cet établissement de la Banque Austro-Ottomane ne fera qu'y amener une ingérence autrichienne, de façon que les trois Puissances signataires du Traité du 15 avril 1856 y seront dorénavant représentées et participeront aux opérations de cette espèce de trésorerie d'Etat.

La situation qui leur sera ainsi faite peut nous être fort désavantageuse dans des circonstances données. Aussi devons nous veiller à ce qu'en protégeant les intérêts de leurs nationaux engagés dans cette banque les Puissances n'interviennent pas dans les affaires intérieures de l'Empire Ottoman, contrairement aux stipulations du Traité de Paris.

Quant à la possibilité d'établir, au moyen de la réforme de la Banque, un contrôle sérieux des dépenses de l'état, afin de restreindre l'arbitraire du Sultan et de ses ministres - il est plus que douteux qu'on y arrive jamais, surtout en vue de dispositions témoignées par Sa Majesté et par le public turc lors des propositions de Sadyk Pacha. Dans cette question, comme dans la question des attributions de la banque, il y a une certaine

само излишъка. Може да се предвиди, че практиката няма да оправдае очакванията на Банката и че доверието на акционерите ще бъде измамано. Вън от това, цялата реформа се свежда до разширяване основите на Отоманската имперска банка и на привилегиите, които тя вече има, с цел да предложи на Портата някои нови улеснения за получаване на парични аванси срещу заплащане на фиксирана комисиона (1%) за всички суми, които ще минават през нея.

Освен това, Банката получава обещание да има делегат в бюджетната комисиия - привидна отстъпка, впрочем, като се има предвид, че от няколко години вече представител на банката винаги е консултиран при определяне на бюджета. Някои смятат, че новата институция предлага начини за официална намеса на Силите във вътрешните работи на Турция. Това не би трябвало да се случи, тъй като Банката не е променила естеството си, а само материално е разширила кръга на своята дейност. В същност, френското и английското посолства винаги са упражнявали голямо влияние върху Отоманската банка посредством съответните директори от своята националност и посредством чиновниците, използвани от последните, както и по силата на френските и английските интереси, които са ангажирани в нея. Сливането на Австро-отоманската банка с това учреждение само ще доведе до австрийско вмешателство там, така че трите Сили, подписали договора от 15 апр. 1856⁴⁰⁹, ще бъдат представени в него и ще участват в операциите на тази своеобразна държавна хазна.

В дадените обстоятелства това може да създаде твърде неизгодно за нас положение. Ето защо трябва да бдим, щото, като закрилят ангажираните в тази Банка интереси на техни граждани, Силите да не се намесват във вътрешните работи на Османската империя, противно на постановленията на Парижкия договор.

Що се отнася до възможността да се установи, чрез реформиране на Банката, сериозен контрол върху държавните разходи, с цел ограничаване произвола на султана и неговите министри - то повече от съмнително е някога да се стигне до това, особено като се знаят настроенията, засвидетелствани от Негово Величество и от турското общество по време на предложенията на Садък паша. По този въпрос, както и по въпроса за компетенциите на Банката, съществува известно

divergence d'opinions entre le parti conservateur turc d'un côté et le parti avancé et les occidentaux, de l'autre. Les uns voient dans les mesures adoptées uniquement un moyen de calmer les appréhensions du Sultan et de relever le crédit du trésor en Europe; les autres y trouvent une panacée générale contre tous les maux de la situation financière; ils s'imaginent que la nouvelle Banque amènera la régénération de la Turquie et que, guidée par l'Europe et enrichie par le courant des capitaux qui se dirigeraient vers Constantinople, l'Empire Ottoman prolongera indéfiniment son existence. Les appréciations des premiers sont peut-être inexactes; les espérances des seconds sont certainement exagérées.

Quoiqu'il en soit, la Banque Ottomane dans sa nouvelle forme offrira pendant quelque temps beaucoup de facilités au trésor turc et mettra peut-être quelque régularité dans les revenus et les dépenses de l'état. Elle a déjà eu pour résultat de procurer à la Porte un emprunt de 18 à 19 millions de livres turques effectifs, qui sera obtenu par une nouvelle émission de 40 millions de consolidés dont une partie a été prise à forfait par la Banque Ottomane au taux de 40. L'emprunt reviendra ainsi à la Porte à 12 ½ %. Ces conditions sont en quelque sorte inespérées dans les circonstances actuelles. Le Gouvernement pourra au moyen de la somme obtenue éteindre sa dette flottante de l'année courante et assurer pour un an et demi d'avance le paiement des coupons et des fournitures en canons et en fusils, qui pèsent si lourdement sur le trésor et tiennent tant à cœur au Sultan. Cependant la dette générale de l'Empire Ottoman se sera considérablement accrue, et les intérêts annuels auront augmentés de 2 000 000 de livres. Dans quelques années la situation de la Turquie deviendra forcément encore plus embarrassante qu'aujourd'hui. La Porte pourra alors difficilement en sortir à si bon marché.

Pour notre part il me semble que nous devons persévérer dans la voie que nous suivons aujourd'hui. Du moment où nous n'avons pas voulu établir une banque russe qui nous aurait permis de participer au contrôle des finances, ou bien de protester contre les mesures financières au nom des intérêts matériels russes, - nous n'avons qu'à nous maintenir dans l'abstention, en sachant que l'Allemagne qui est moins engagée que les autres Puissances dans les affaires financières de la Turquie, garde la

различие в мненията, които поддържат турската консервативна партия, от една страна, и прогресивната партия и западняците, от друга. Във възприетите мерки едните виждат само средство за успокояване опасенията на султана и за възстановяване европейското доверие към хазната; другите намират в тях панацея срещу всички беди на финансовото положение; те си въобразяват, че новата Банка ще възроди Турция и че, водена от Европа и обогатена от притока на капитали към Цариград, Османската империя ще продължи безкрайно съществуването си. Преценките на първите са може би неточни; надеждите на вторите със сигурност са преувеличени.

Както и да е, в новата си форма Оттоманската банка за известно време много ще облекчи турската хазна и може би ще внесе ред в държавните приходи и разходи. Тя вече донесе на Портата заем от 18-19 милиона турски лири реални пари, които ще бъдат получени чрез нова емисия на консолидата за 40 милиона, една част от които бяха взети от банката по предварително определена цена, възлизаща на 40% от техния номинал. Така заемът ще струва на Портата 12.5%.⁴¹⁰ В настоящите обстоятелства тези условия са до известна степен неочаквани. С получената сума правителството ще може да погаси плаващия дълг от текущата година и да осигури за година и половина напред плащането на анюитетите и доставките на оръдия и пушки, които са такова бreme за хазната и така са легнали на сърцето на султана. Обаче, общият дълг на Османската империя значително ще се увеличи, а годишните лихви ще нараснат с 2 000 000 лири. За няколко години положението на Турция по необходимост ще стане още по-тежко от сегашното. Тогава на Портата няма да ѝ е лесно да се отърве толкова евтино.

Що се отнася до нас, струва ми се, че трябва да следваме пътя, по който сега вървим. От момента, в който не пожелахме да учредим руска банка, която би ни позволила, в името на руските материални интереси, да участваме в контрола на финансите или пък да протестираме срещу финансовите мерки, ние можем единствено да не участваме, стараяйки се щото Германия, която в турските финансови дела е по-малко ангажирана от другите Сили, да заема същата позиция като

même attitude que nous. Cette entente servirait de contrepoids à l'action combinée de la France, de l'Angleterre et de l'Autriche, en maintenant l'équilibre dans la situation jusqu'au moment où la banqueroute s'imposera fatalement à l'Empire Ottoman. Cet événement décidera du sort de l'Orient, mais nul ne peut prédire dans quelles conditions il s'opérera ou quelles en seront les conséquences. La banqueroute aura-t-elle pour résultat de jeter la Turquie dans une prostration encore plus profonde? Profitera-t-elle à l'avenir des populations chrétiennes? De deux choses l'une: ou l'Europe, par crainte de complications politiques, l'acceptera complaisamment et alors le Gouvernement Turc deviendra immédiatement plus riche de tous les millions qu'il consacre aujourd'hui au service de sa dette; ou elle ne l'acceptera pas et alors les mesures qu'elle prendra pour sauver sa créance équivaudront à une prise de possession définitive. Si l'Europe ne se résignerait pas à la première issue, nous ne consentirions certainement pas à la seconde.

Dans un cas, comme dans l'autre, les populations qui sont censées devoir hériter du Gouvernement actuel n'y gagneraient rien. Ce qui pourrait arriver de plus heureux pour ces populations, c'est que la banqueroute se produisit simultanément avec la reconstitution de l'Orient; que soit à la suite d'une commotion violente qui coïnciderait avec une crise européenne, soit par une série d'évolutions successives - le Gouvernement Ottoman se trouve réduit à laisser échapper de ses mains le pouvoir et que les Puissances, convaincues enfin que de toutes les éventualités qui pourraient se produire en Orient, le maintien de l'état de choses actuellement existant est l'issue qui offrirait le moins de garanties à ses intérêts financiers, - consentent à entrer en compromis avec les héritiers naturels de la Turquie en stipulant des conditions qui, tout en sauvegardant dans une juste mesure les intérêts des capitalistes, puissent être acceptés par les nouveaux états de l'Orient sans trop grever leurs finances et sans compromettre par là leur avenir.

Une reconstitution de l'Orient sous de tels auspices pourrait être acceptée par nous comme une solution satisfaisante de la question qui préoccupe la Russie depuis si longtemps. Notre rôle consisterait à veiller à ce que cet événement s'effectuât dans les conditions les plus favorables

нас. Това съглашение би служило като противотежест на съвместното действие на Франция, Англия и Австрия, поддържайки положението в равновесие до момента, в който банкрутът на Османската империя стане фатално неизбежен. Това събитие ще реши съдбата на Ориента, но никой не може да предскаже в какви обстоятелства то ще се осъществи и какви ще бъдат неговите последици. Дали банкрутът ще доведе Турция до още по-голяма немощ? Ще осигури ли той бъдеще на християнските народи? Едно от двете: или Европа, страхувайки се от политически усложнения, охотно ще го приеме и тогава турското правителство веднага ще се обогати с всичките милиони, които днес отделя за обслужването на своя дълг; или тя няма да го приеме и тогава мерките, които ще вземе за да спаси своите вземания ще бъдат равностойни на окончателно завоевание. Ако Европа не би приела първото, то е сигурно, че ние не бихме се съгласили с второто.

Както в единия, така и в другия случай, народите, които се смятат за наследници на сегашното правителство, не биха спечелили нищо. По-щастливи биха били те банкрутът да стане едновременно с преобразуването на Ориента; така щото, било вследствие на насилствено сътресение, което би съвпаднало с европейска криза, или пък в резултат на поредица от последователни промени, османското правителство да изпусне властта, а Силите, най-сетне убедени, че от всичко, което е възможно в Ориента, запазването на сегашното състояние на нещата би дало най-малко гаранции за техните финансови интереси, да се съгласят да влязат в споразумение с естествените наследници на Турция, като постановят условия, които, запазвайки в точна мяра интересите на капиталистите, да могат да бъдат приети от новите държави в Ориента без прекалено да обременяват техните финанси и без да излагат на опасност тяхното бъдеще.

При такива изгледи преобразуването на Ориента би могло да бъде прието от нас като задоволително решение на въпроса, който занимава Русия от толкова дълго време. Нашата роля би се състояла в това да бдим щото това събитие да стане при условия, най-благопри-

pour nos coreligionnaires qui, dans leur situation nouvelle recherchaient en nous un appui contre leurs créanciers occidentaux comme ils nous demandent aujourd'hui de les protéger contre la Turquie. Nous continuerions donc à avoir à remplir une mission belle et humanitaire, conforme aux principes généraux qui ont toujours formé la base de la politique de la Russie et qui ont reçu sous le règne de notre Auguste Maître une application si brillante tant dans l'intérieur de l'Empire que dans les relations avec toutes les nations voisines - depuis nos frontières européennes et jusqu'aux contrées les plus éloignées de l'Asie.

ятни за нашите единоверци, които, при новите обстоятелства, биха потърсили в нас опора срещу западните кредитори, също както днес ни молят да ги покровителстваме срещу Турция. Следователно, бихме продължили да имаме за изпълнение красива и хуманна мисия, съобразена с общите начала, които винаги са съставлявали основата на руската политика и които при царуването на нашия Августейши Господар получиха толкова блестящо приложение както вътре в империята, така и в отношенията с всички съседни нации - от европейските ни граници чак до най-отдалечените краища на Азия.

CONCLUSION

En signant le Traité de Paris, l'Europe triomphante avait cru recueillir les fruits d'une guerre, qu'elle avait entreprise dans le but de briser notre influence légitime et d'exploiter la Turquie à nos dépens, en la prenant sous sa tutelle. Elle avait espéré régénérer l'Empire Ottoman, rendre la vie à l'*„homme malade“*, peut-être même lui assurer l'immortalité. Elle avait compté nous aliéner du même coup les populations chrétiennes de l'Orient en améliorant leur sort selon ses vues et en les attirant vers l'Occident par des attaches morales et matérielles. Comprenant que les musulmans, isolés et perdus au milieu d'un pays conquis, n'y seraient que provisoirement campés tant qu'ils n'auraient pas sérieusement intéressés les chrétiens au maintien de l'Empire, les Puissances ont voulu donner à ces derniers des droits et des garanties de nature à les lier aux intérêts du Sultan par des liens indissolubles.

Il est évident aujourd'hui que tous ces calculs ont été déjoués. La Turquie descend fatalement la pente de la hauteur où l'avait placé jadis sa force réelle. L'appui que lui prête l'Europe est impuissant à arrêter sa décadence. Les populations chrétiennes éblouies au premier moment par les hauts de la Porte, ainsi que par les promesses de l'Occident n'ont pas tardé à revenir de leurs illusions. Elles restent généralement fidèles à leurs traditions antiques. Les tiraillements partiels auxquels nous assistons sont passagers. Ils ne résistent pas à la force des choses, à la sympathie naturelle que nous portent nos coreligionnaires et à l'action persévérante de notre politique.

La défection des Grecs, à laquelle l'Occident semble donner aujourd'hui tant d'importance ne durera pas plus longtemps que l'éloignement que nous témoignaient, il y a dix ans, les Roumains. Comme ces

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Като подписа Парижкия договор, триумфираща Европа реши, че събира плодовете на война, която бе предприела с цел да разбие законното ни влияние и да експлоатира за наша сметка Турция, като я вземе под своята опека. Тя се бе надявала да възроди Османската империя, да върне към живот *„болния човек“*, да го направи, може би, даже безсмъртен. Едновременно с това, тя беше смятала да ни отчужди от християнските народи в Ориента, като подобри тяхната участ според своите разбирания и като ги привлече към Запада чрез морални и материални връзки. Разбирайки, че мюсюлманите, изолирани и загубени в една завоювана страна, в която са се разположили само временно на лагер, доколкото не бяха сериозно заинтересували християните от запазването на империята, Силите пожелаха да дадат на последните права и гаранции, които да са в състояние да ги привържат с неразривни връзки към интересите на султана.

Днес е очевидно, че всички тези сметки бяха осуетени. Турция фатално се плъзга по наклона от висотата, на която някога я бе поставила нейната сила. Подкрепата, която ѝ дава Европа, не е в състояние да спре нейния упадък. Християнските народи, заслепени в първия момент от хатове на Портата, както и от обещанията на Запада, не захъснаха да се отърсят от илюзиите си. Общо взето, те остават верни на своите древни традиции. Частичните неприятности, на които сме свидетели, са преходни. Те не устояват на силата на нещата, на естествената симпатия, която питаят към нас нашите единоверци, и на постоянното въздействие на нашата политика.

Отмятането на гърците, на което Западът изглежда днес отдава такова голямо значение, няма да трае по-дълго от отчуждението, което румънците ни засвидетелстваха преди десет години. Както послед-

derniers, ils reviendront à nous désillusionnés et repentants. Ils comprendront la faute qu'ils ont commise en voulant se séparer des slaves et de la Russie par la proclamation du schisme bulgare, afin d'obtenir de l'Occident des avantages politiques éphémères. Privés de notre soutien, les Grecs perdraient leur centre de gravité et seraient lancés dans des combinaisons politiques qui ne leur offriraient ni affinités naturelles, ni milieu sympathique. Le même fait se reproduirait pour les Arméniens grégoriens, qui forment numériquement un élément important en Turquie. La grande majorité des Arméniens nous reste d'ailleurs fidèle et le parti qui tend vers l'Occident perd chaque jour de sa force. Mais nous possédons un terrain encore plus inexpugnable - l'élément slave orthodoxe, qui résiste à toutes les tentatives de l'Occident et offre à notre action une arme aussi sûre que puissante.

Quant aux cabinets occidentaux, l'expérience de ces dernières années leur a prouvé les inconvénients du rôle qu'ils avaient assumé. La Turquie se prêtait peu à la régénération qu'on voulait lui faire subir. Elle adoptait les côtés agréables des conseils de l'Occident et les appliquait à sa façon, tout en gardant rancune à ses conseillers et en les rendant responsables de tous ces mécomptes, si les mesures adoptées ne correspondaient pas aux espérances qu'on y avait attachées. Ainsi s'étant laissée aller avec une grande facilité à la conclusion d'emprunts et à l'émission de titres de toutes sortes, elle rejette aujourd'hui la responsabilité de sa détresse financière sur les Puissances, sans rien faire de sérieux pour sortir de la situation désastreuse, où elle se trouve. En définitive les occidentaux, tout en s'acharnant à maintenir la Turquie dans leur orbite, n'ont travaillé depuis la guerre d'Orient, bien malgré eux, qu'à nous rendre la position qui nous était dûe et dont on avait voulu en vain nous priver.

Reposant sur des bases solides, notre influence est douée d'une action plus efficace, quoique moins apparente que celle de nos adversaires. En effet, nous ne tentons pas l'impossible, nous ne précipitons rien, nous n'envenimons rien, nous ne réclamons rien pour nous-mêmes. Nous laissons mourir la Turquie de sa mort naturelle. Nous veillerons sans doute à ce que son héritage soit assuré à ses successeurs naturels. Mais nous

ните, и те ще се върнат при нас разочаровани и разкаяни. Те ще разберат грешката, която са извършили, като са поискали да се отделят от славяните и от Русия чрез прокламирането на българската схизма с цел да получат от Запада ефимерни политически изгоди. Лишени от нашата подкрепа, гърците биха загубили своето равновесие и биха били хвърлени в политически комбинации, които не биха им предложили нито естествени сродства, нито симпатизираща среда. Същото би се случило и с арменогригорцианците, които в Турция са значителен по броя си елемент. Впрочем, болшинството арменци ни остават верни, а прозападната партия отслабва с всеки изминал ден. Ние, обаче, притежаваме още по-непристъпна крепост - православните славяни, които устояват на всички изкушения на Запада и дават на нашето влияние едно колкото сигурно, толкова и мощно оръжие.

Що се отнася до западните правителства, опитът от последните години им показва всички неудобства на ролята, с която са се нагърбили. Турция слабо се поддава на възраждането, което искаха да ѝ наложат. Тя възприемаше приятните страни от съветите на Запада и ги прилагаше по свой си начин, оставайки озлобена към своите съветници и смятаща ги отговорни за всичките си грешки, ако възприетите мерки не съответстваха на свързаните с тях надежди. Така, след като много лесно се бе съгласила да сключи заеми и да емитира всевъзможни ценни книжа, днес тя прехвърля отговорността за финансовата си катастрофа върху Силите, като не прави нищо за да излезе от бедственото положение, в което се намира. Така или иначе, западняците, които от Кримската война насам упорстваха да задържат Турция в своята орбита, в същото време и напълно против волята си се трудиха единствено за да ни върнат полагащата ни се позиция, от която те напразно се стараеха да ни лишат.

Почивайки върху здрава основа, нашето влияние притежава въздействие, което е по-ефикасно, макар и по-малко видимо, от това на нашите противници. В действителност, ние не се опитваме да постигнем невъзможното, нищо не насилваме, нищо не влошаваме, нищо не искаме за нас самите. Ние ще оставим Турция да умре от естествената си смърт. Ние, без съмнение, ще бдим щото нейното на-

n'avons rien à lui demander, sa vie durant. Les intérêts matériels que poursuit l'Occident nous sont étrangers. Notre action s'exerce par la négation, par l'opposition à certains essais, à certaines combinaisons qui nous seraient nuisibles. Nous avons à empêcher que la situation de nos coreligionnaires ne soit compromise, que leurs droits ne soient aliénés. Nous nous opposons à l'ingérence occidentale et - en maintenant le principe de non-intervention - nous faisons le vide autour de la Turquie. Des autres cabinets, tout en n'abandonnant pas la lutte, sentent le terrain leur manquer et voient leurs propres armes se retourner contre eux-mêmes. Un dégoût très prononcé pour les affaires orientales se manifeste de plus en plus parmi les Puissances. Plusieurs d'entre-elles regrettent amèrement la part qu'elles ont prise dans les événements de 1853-1856. La France se repent d'avoir versé inutilement son sang en Crimée. Le Traité de Paris lui-même, ce palladium de l'influence occidentale, est devenu tant pour les Turcs que pour certaines Puissances une transaction gênante, dont on serait enchanté de se défaire.

Comprenant cette situation le Gouvernement Ottoman a adopté depuis quelque temps des allures indépendantes à l'égard de l'Occident en voulant se relever de la prostration à laquelle la guerre d'Orient l'avait réduit et secouer la tutelle qui lui avait été imposée par ses alliés. Cependant celles des Puissances, qui sont matériellement intéressées dans les affaires turques et qui se croient obligées ce persévérer dans la voie adoptée en 1856, voudraient ramener la Porte à la vassalité politique au moyen de la question financière, qui la tient dans la dépendance des capitaux de l'Occident. La France, l'Angleterre et l'Autriche-Hongrie espèrent tout en assurant les intérêts de leur nationaux-débiteurs de la Turquie, se créer à elles-mêmes une position politique exceptionnelle et se constituer pour ainsi dire en arbitre des destinées futures de l'Orient, en prenant dès à présent des gages matériels pour l'heure de la liquidation, définitive de la situation. Malgré les efforts qu'emploient ces Puissances à maintenir l'exploitation de la Turquie à leur profit, la crise financière qui devient de plus en plus imminente pourra mettre à néant toutes ces espérances.

следство да бъде осигурено на естествените ѝ наследници. Но, докато тя е жива, ние нищо не искаме от нея. Материалните интереси, които преследва Западът, са ни чужди. Нашето действие се упражнява чрез отричане, чрез противопоставяне на известни опити, на известни комбинации, които биха ни навредили. Длъжни сме да попречим на влошаване положението на нашите единоверци, на отнемане на техните права. Противопоставяме се на западното вмешателство и, като поддържаме принципа за ненамеса, създаваме вакуум около Турция. Други правителства, без да се отказват от борбата, чувстват, че губят почва и виждат собствените си оръжия да се обръщат срещу тях самите. Сред Силите все повече и повече се забелязва твърде силно отвращение към делата в Ориента. Много от тях горчиво съжालяват за участието, което взеха в събитията от 1853-1856. Франция се разкайва, че безполезно е проливала кръвта си в Крим. Самият Парижки договор, този паладиум на западното влияние, се превърна както за турците, така и за някои от Силите, в обременителна спогодба, от която те с удоволствие биха се избавили.

Разбирайки това положение, от известно време османското правителство се държи независимо спрямо Запада, желаейки да се избави от безсилието, в което го постави Кримската война, и да отхвърли опеката, която му наложиха неговите съюзници. Тези от Силите, обаче, които са материално заинтересовани в турските дела и които се чувстват длъжни да продължават по пътя, който поеха в 1856, биха искали да наложат на Портата политически васалитет чрез финансовия въпрос, който я държи зависима от капиталите на Запада. Франция, Англия и Австро-Унгария се надяват, подсигурявайки интересите на своите граждани-кредитори на Турция, да си създадат изключителна политическа позиция и да се превърнат, така да се каже, в разпоредител на бъдещите съдбини на Ориента, вземайки още от сега материални гаранции за момента, в който окончателно ще бъде премахнато настоящото положение. Въпреки усилията, които тези Сили полагат за да запазят за себе си облагите от експлоатацията на Турция, финансовата криза, която става все по-неизбежна, може да унищожи всички тези надежди.

Il est à supposer que la France et l'Autriche-Hongrie se rendront bientôt compte de l'inanité du système financier qu'elles poursuivent actuellement en Turquie, comme elles ont déjà pu s'assurer de l'inutilité du système politique inauguré par le Traité de Paris. Elles comprendront l'impossibilité de soutenir de quelque manière que cela soit un édifice qui n'a aucune base solide. Le Gouvernement Britannique lui-même qui, malgré l'indifférence du public anglais, continue à être le protecteur le plus zélé de la Turquie, sera tôt ou tard obligé de modifier son altitude. Car, si l'Angleterre a de vives sympathies pour la Porte, elle met ses intérêts matériels au dessus de tous ses sentiments, et même au-dessus de ses calculs politiques. Or, elle s'apercevra certainement qu'au lieu de continuer à porter les frais de l'existence de la Turquie, il lui sera plus profitable d'exploiter commercialement et financièrement les peuples chrétiens, héritiers naturels de la Porte, qui présentent une somme considérable de travail et de capacité et qui produiront et consommeront davantage lorsqu'ils seront affranchis du joug ottoman.

La politique orientale des amis de la Turquie est basée sur un mensonge et poursuit un mirage. On veut croire à la durée indéfinie de la Turquie et on désire sa consolidation. On entrevoit la vérité, mais elle est si navrante, si opposée aux illusions qu'on s'était faites et qu'on avait accréditées, qu'on tâche de se la dissimuler et surtout de la cacher au public. *"Depuis vingt ans, me disait dernièrement l'un de mes collègues, on n'a pas osé dire en Europe un mot de vrai sur le compte de l'Empire Ottoman"*. Les Turcs eux-mêmes ne se rendaient pas pendant longtemps un compte exact de leur situation. Ils commencent cependant à comprendre toute la profondeur de l'abîme dans lequel ils se trouvent plongés. Ils ne songent plus à en sortir d'eux-mêmes. Toute énergie a disparu chez eux. Le vieux fanatisme musulman n'est plus qu'une rancune impuissante contre les chrétiens. Le véritable patriotisme ne se retrouve ni chez les hommes d'Etat, ni dans la population. Les ministres ottomans ne songent plus qu'à s'enrichir personnellement et à garder aussi longtemps que possible le pouvoir entre leurs mains, sans songer au sort qui attend leurs successeurs.

Може да се предположи, че Франция и Австро-Унгария скоро ще си дадат сметка за безпомощността на финансовата система, която в момента поддържат в Турция, както вече успяха да се уверят в безполезността на политическата система, чието начало постави Парижкия договор. Те ще разберат, че няма никакъв начин да се крепи сграда, която е лишена от каквато и да било здрава основа. Самото британско правителство, което, въпреки безразличието на английското общество, продължава да бъде най-ревностният покровител на Турция, рано или късно ще бъде принудено да промени своята позиция. Защото, ако Англия изпитва живи симпатии към Портата, то тя същевременно поставя материалните си интереси над всички свои чувства и даже над всичките си политически сметки. Прочее, тя без съмнение ще забележи, че вместо да продължава да поема разноските за съществуването на Турция, за нея ще бъде по-изгодно да експлоатира търговски и финансово християнските народи, които са естествени наследници на Портата, притежават значителен трудов и консумативен потенциал и ще произвеждат и потребяват повече, когато бъдат освободени от османското иго.

Източната политика на турските приятели е основана на лъжа и преследва мираж. На тях им се иска да вярват, че Турция ще трае безкрайно и желаят нейното заздравяване. Истината прозира, но тя е толкова сърцераздирателна, толкова различна от илюзиите, които са си създали и на които са повярвали, че те се стараят да я скрият от себе си и най-вече от обществото. *"От двадесет години насам, ми каза неотдавна един от моите колеги, в Европа не смеят да кажат една вярна дума за Османската империя."* Самите турци дълго не си даваха точна сметка за своето положение. Те обаче започват да схващат колко дълбока е пропастта, в която са се свлекли. Те вече не мислят сами да излязат от нея. Цялата им енергия се изпари. Някогашният мюсюлмански фанатизъм вече е само безсилна злоба срещу християните. Истински патриотизъм няма нито у държавниците, нито у населението. Османските министри мислят само как лично да се обогатят и да задържат колкото си може по-дълго властта в ръцете си, без да ги е грижа за съдбата, която очаква техните наследници.

Quelques personnes espèrent encore, il est vrai, si non régénérer la Turquie, du moins donner une impulsion nouvelle à son existence précaire. Les moyens proposés dans ce but prouvent toute l'étendue du mal et justifient le découragement général. Afin de faire sortir la Turquie de son état de marasme, on voudrait produire une secousse politique violente. On semble croire que, par crainte de voir disparaître l'Empire des sultans et de nous laisser bénéficier de ce résultat, les Puissances Occidentales se grouperont encore un fois pour soutenir la Turquie, qui dans l'état d'accalmie est, de l'aveu des soi-disants patriotes ottomans eux-mêmes, incapable de se diriger et va à sa ruine certaine. On oublie qu'un tel remède peut produire un résultat désastreux et que la crise désirée peut être la dernière pour l'Empire Ottoman.

Il ne faut cependant pas oublier que matériellement la Turquie est aujourd'hui plus forte vis-à-vis des populations chrétiennes qu'elle ne l'a été depuis l'époque du Sultan Mahmoud. Ses troupes sont relativement bien organisées et pourvues d'excellentes armes; ses forteresses sont relativement en assez bon état; sa flotte cuirassée est puissante. Mais c'est au point de vue social, politique et surtout moral que la Turquie s'affaïsse de plus en plus. C'est cet abattement qui amènera sa chute définitive - à moins de changement radical dans l'ordre des choses existant, d'un revirement dans les mœurs, d'un réveil sérieux de patriotisme et surtout, à moins de l'apparition dans la dynastie ottomane, d'un homme tel que Pierre le Grand, véritable régénérateur social.

Toutes ces éventualités ont cependant fort peu de chances de se produire en Turquie. L'élément musulman s'affaiblit journellement et même disparaît sur plusieurs points de l'Empire. Il est appauvri par les impôts; il est annuellement décimé par le service militaire que les Turcs sont seuls à porter. Le mécontentement de ces derniers contre l'administration est général. Le Sultan a perdu son ancien prestige qui faisait l'union et la force de son empire. Gagnés de plus en plus par la conviction que la Turquie ne saurait durer, les musulmans se rencontrent avec les chrétiens dans l'idée que la Russie sera appelée par des événements prochains à venir en aide aux populations de l'Orient et à régler leurs destinées. Des plaintes et des demandes nous arrivent sans cesse du fond même de

Наистина, неколцина все още се надяват ако не да възродят Турция, то поне да дадат нов тласък на нейното несигурно съществуване. Предлаганите за тази цел средства показват размерите на злото и оправдават общото обезсърчение. За да бъде извадена Турция от нейното състояние на маразъм бе замислено предизвикване на силен политически трус. Изглежда се смята, че, от страх, че ние ще спечелим, ако империята на султаните изчезне, западните Сили още веднъж ще се обединят за да подкрепят Турция, която в състояние на застой, според признанието на самите т. нар. османски патриоти, е неспособна да се направлява и върви към сигурното си опропастяване. Забравя се, че такова лекарство може да произведе катастрофален резултат и че търсената криза може да се окаже последна за Османската империя.

Следва, обаче, да се помни, че днес материално, спрямо християнските народи, Турция е по-силна от всякога, що се отнася до времето след епохата на султан Махмуд. Нейните войски са относително добре организирани и отлично въоръжени; крепостите ѝ са в твърде добро състояние; нейният брониран флот е мощен. Но от социална, политическа и особено от морална гледна точка Турция пада все по-ниско и по-ниско. Именно от този упадък ще дойде нейното окончателно сриване - ако не от друго, то поне от коренната промяна в съществуващия ред на нещата, от преврата в нравите, от сериозното пробуждане на патриотизма и, най-вече, от появата в османската династия на човек като Петър Велики, на истински социален възродител.

В Турция, обаче, всички тези възможности имат твърде малък шанс за осъществяване. Мюсюлманският елемент отслабва с всеки изминал ден и даже изчезва на много места из империята. Обеднял от данъците, той с всяка изминала година числено намалява поради военната повинност, която само турците носят. Недоволството на последните от управлението е повсеместно. Султанът загуби някогашния си престиж, който създаваше единството и силата на неговата империя. Завладявани все повече и повече от убеждението, че Турция няма да оцелее, мюсюлманите споделят с християните идеята, че скорешни събития ще призват Русия да се притече на помощ на народите от Ориента и да вземе в свои ръце техните съдбини. До нас не-

l'Anatolie. Les Circassiens, nos anciens adversaires, sont aujourd'hui les premiers à demander notre assistance. Les haines et les rancunes contre l'administration ottomane peuvent faire explosion d'un moment à l'autre et prendre à la faveur des circonstances des proportions considérables. Les forces vengeresses du "Moscow" sont appelées par les musulmans avec autant de ferveur que l'assistance de la "Sainte Russie" est désirée ardemment par les chrétiens.

Quant à ces derniers leurs sentiments et leurs aspirations ne sont un secret pour personne. Ce qui est remarquable, c'est que les soulèvements des populations, quand même ils finissent au détriment de ces dernières, ruinent et affaiblissent l'Empire Ottoman dans une mesure plus forte encore que les vaincus eux-mêmes. Ainsi, l'insurrection Crétoise, tout en succombant, a démontré l'extrême impuissance de la Turquie; elle l'a ébranlée jusque dans ses assises et a laissé des germes qui préparent une crise nouvelle et plus formidable encore. Les insurrections successives de nos coreligionnaires les ont amenés à une conviction en laquelle réside le principe de la chute définitive de la Turquie. Les différentes populations ont compris l'inutilité de soulèvements isolés et l'impossibilité pour chacune d'elles de tenir à elle seule tête à toutes les forces du Sultan. Elles se préparent donc à une action commune et suivront celui qui donnera le signal du mouvement. La Grèce, la Serbie, la Roumanie, le Monténégro, appréciant la solidarité d'intérêts qui les unit et la nécessité de la régénération de l'Orient par l'Orient lui-même, se sont entendues pour agir de concert lorsque le moment décisif sera venu, en entraînant avec elles les populations de l'Empire Ottoman, entre autres les Bulgares qui prennent tous les jours plus de consistance, en accentuant leur intention de se constituer dans l'avenir en nationalité indépendante des Grecs et des Serbes.

Pour mettre en branle toutes ces forces hétérogènes, pour que la crise éclate de tous les côtés simultanément et produise une commotion décisive - un choc extérieur serait une condition essentielle et pourrait seul imprimer au mouvement des chrétiens une direction utile. Il pourrait être provoqué par le contrecoup d'une guerre en Occident, si nous voulions l'utiliser dans ce but. Une fois l'impulsion donnée dans des conditions

прекъснато стигат оплаквания и молби дори от най-затънтените къчета на Анатолия. Черкезите, нашите някогашни противници, днес са първите, които ни молят за помощ. Омразата и озлоблението срещу османското управление всеки момент могат да предизвикат експлозия и при благоприятни обстоятелства да придобият значителни размери. Мюсюлманите призовават толкова ревностно отмъстителните сили на "Московеця", колкото горещо християните желаят помощта на "Светата Русия".

Що се отнася до последните, техните чувства и стремежи не са тайна за никого. Забележително е, че въстанията им, макар да завършват с поражение, съсипват и отслабват Османската империя в по-голямата степен отколкото самите победени. Така, Критското въстание [1866-69], макар да не успя, показва пълното безсилие на Турция; то я разклати из основи и остави семена, които подготвят нова и още по-страшна криза. Следващите едно след друго въстания на нашите единоверци ги доведоха до убеждение, в което се крие принципът на окончателното рухване на Турция. Различните народи разбраха безполезността на изолираните въстания и невъзможността за всеки от тях сам да се справи с всички сили на султана. Те, прочее, се подготвят за общо действие и ще последват този, който даде сигнала за въстанието. Гърция, Сърбия, Румъния, Черна гора, като оценяват обединяващата ги общност на интересите и необходимостта Ориентът сам да възроди себе си, се споразумяха да действат съвместно когато дойде решителният момент, като увлекат със себе си народите от Османската империя, между които и българите, които се осъзнават с всеки изминал ден, подчертавайки своето намерение в бъдеще да образуват нация, независима от гърците и сърбите.

За да се поставят в движение всички тези разнородни сили, за да започне кризата от всички страни едновременно и да произведе решително сътресение - тласък отвън би бил основно условие и единствен би бил в състояние да придаде на християнското въстание полезно направление. Той би могъл да бъде косвен резултат от война на Запад, ако ние поискаме да я използваме за тази цел. Щом в благо-

propices, le pouvoir ottoman ne tardera pas à crouler en Europe sans qu'une intervention directe en faveur des chrétiens soit nécessaire. Si cependant on abandonnait les choses complètement à elles-mêmes, il faudrait se résigner à voir la Turquie périr peu à peu en suivant la dégradation naturelle qui est dans la force des choses, mais en compromettant de plus en plus l'avenir des populations chrétiennes. J'ai été dans le cas de relever à plusieurs reprises dans le courant du présent travail qu'une pareille attitude et une abstention complète de notre part impliquerait la suppression de toutes les aspirations ardentes des nationalités en faveur d'un développement basé uniquement sur le progrès matériel, qui profiterait à l'Occident et ne pourrait que nous être nuisible. Ce point me paraît capital parce qu'il est intimement lié au sort des populations orthodoxes de l'Orient et à toute notre politique future dans ces parages.

De plus, il est un fait qui domine la situation - c'est que la solution du problème oriental, je veux dire la chute du pouvoir musulman en Turquie, ne suffit pas à elle seule pour mettre à l'abri nos intérêts. Il importe avant tout, pour qu'il nous profite, que ce bouleversement soit amené par un mouvement sympathique à nos vues et agissant dans notre orbite, indépendamment de l'action occidentale. Dans le cas contraire, il pourrait aboutir à des combinaisons beaucoup plus funestes à notre influence que ne l'est l'état de choses actuel. Les Puissances qui nous jaloussent ne manqueraient pas d'occuper les positions que notre inaction leur aurait bénévolement livrées et pour les reconquérir, il nous faudrait des efforts et des sacrifices plus considérables que ceux qui nous seraient imposés par le soutien indirect du mouvement national en temps opportun et sous des auspices favorables. Dans un mémoire présenté au Ministère Impérial il y a quelques années, j'ai accentué les considérations qui m'ont paru militer contre un rôle entièrement passif de notre part dans le dénouement du drame oriental, en entrant dans quelques détails d'application quant au mode d'action à suivre pour atteindre le but que nous nous serions proposé.

Il importait, selon moi, en cas de soulèvement des chrétiens de nous tenir à une égale distance d'une action patente et hasardée, ainsi que d'une

приятни обстоятелства се даде импулс, османската власт в Европа незабавно ще рухне, без да е необходима пряка намеса в полза на християните. Ако обаче нещата бъдат изцяло оставени на самите себе си, трябва да приемем факта, че Турция ще умира лека-полека, следвайки [силата на] заложения в самите обстоятелства естествен упадък, все повече и повече, обаче, излагайки на опасност бъдещето на християнските народи. В хода на настоящата работа неведнъж имах случай да изтъкна, че подобна позиция, при пълно въздържание от наша страна, би означавала унищожаване на всички пламенни стремежи на народите, заради развитие, основано единствено на материалния напредък, което би облагодетелствало Запада, а на нас само би навредило. Този въпрос ми изглежда от основна важност, тъй като той е тясно свързан със съдбата на православните народи от Ориента и с цялата ни бъдеща политика в тази част на света.

Освен това, има един преобладаващ над всичко друго факт - той е, че решението на Източния проблем, имам предвид падането на мюсюлманската власт в Турция, само по себе си не е достатъчно за да запази нашите интереси. За да спечелим от такава основна промяна, важно е най-вече, щото тя да дойде от въздействието на движение, което е благосклонно към нашите виждания, намира се в нашата орбита и е независимо от Запада. В противен случай, би могло да се стигне до резултати, много по-гибелни за нашето влияние от положението в момента. Силите, които ни завидват, не ще пропуснат да заемат позициите, които нашето бездействие доброволно ще им предаде и за чието възвръщане биха ни били необходими по-значителни усилия и жертви от тези, които биха ни се наложили от косвената подкрепа на националното движение в подходящо време и при благоприятни условия. В меморандум, представен преди няколко години в императорското министерство [на външните работи], изтъкнах съображенията, които по мое мнение са против една изцяло пасивна роля от наша страна при развързката на източната драма, като навлязох и в подробности от практически характер, отнасящи се до това какъв начин на действие трябва да следваме за да достигнем целта, която бихме си поставили.

Според мен беше важно, в случай на християнско въстание, да стоим еднакво далеч както от явно и рисковано действие, така и от

complète impassibilité. Ne pas précipiter, ni entraver le mouvement, mais le diriger et le régulariser sans paraître sur l'arène et en le laissant prendre l'essor nécessaire au moment voulu - tel me paraissait la ligne de conduite que nous commandent nos intérêts. Plus je réfléchis à la situation, telle qu'elle se présente à travers la diversité des faits qui se sont produits depuis dix ans sous mes yeux, et plus je me confirme dans cette opinion. Je dois confesser cependant l'insuffisance de mes lumières locales. Ce n'est qu'au centre que la situation se présente dans son ensemble et que les différentes voies à choisir peuvent être appréciées selon leur connexité et les avantages particuliers que chacune d'elles peut offrir. C'est au Ministère Impérial à tracer les grandes lignes dans lesquelles doit se mouvoir notre politique; c'est à lui de décider si nous devons subir les événements en Orient, ou bien les diriger en les préparant d'avance; c'est également à lui de combiner le système d'alliances qui doit favoriser nos projets et dont il est à même de discerner l'opportunité. Je ne puis offrir à l'œuvre commune que le contingent des connaissances locales que m'a fourni mon long séjour en Turquie.

Organe des volontés de Sa Majesté l'Empereur, j'ai appliqué tous mes efforts à m'inspirer des vues de notre Auguste Maître et des principes du Ministère Impérial, en suivant avec persévérance la politique nationale et traditionnelle de la Russie, pendant tout le temps que j'ai eu l'honneur de diriger l'Ambassade de Sa Majesté à Constantinople. J'ai gardé intacte la situation qui m'a été confiée il y a dix ans, tout en la fortifiant, en préparant les voies à une attitude plus accentuée pour l'heure où il nous conviendra de provoquer ou de laisser se produire les événements depuis si longtemps attendus en Orient. En vue des difficultés incessantes avec lesquelles nous avons eu à lutter, il est incontestable que notre position à Constantinople s'est sensiblement améliorée depuis 1864. On peut en juger non seulement par les convictions, dont s'inspirent aujourd'hui tant les Turcs que nos coreligionnaires, mais aussi par l'attitude des cabinets étrangers à notre égard. Ainsi que me le faisait observer le

пълно равнодушие. Нито да се ускорява, нито да се пречи на движението, но да се ръководи и да се внесе в него ред без да се излиза на сцената, като се остави то да набере необходимия подем в желания момент - такава политика смятах, че ни диктуват нашите интереси. Колкото повече размишлявах върху положението - такава, каквото то се представя зад разнообразните събития, които се бяха развили пред очите ми в продължение на десет години, - толкова повече това мнение се затвърждаваше у мен. Трябва, обаче, да призная, че моите придобити на място знания са недостатъчни. В своята цялост картината се вижда само от центъра и само от там възможностите за избор могат да бъдат преценени що се отнася до тяхното съотношение и предимствата, които всяка от тях може да предложи. На императорското министерство [на външните работи] се пада да начертае главните линии, които трябва да следва нашата политика; негова задача е да реши дали трябва да следваме събитията в Ориента, или пък да ги направляваме, подготвяйки ги предварително; негова задача, също така, е да изгради система от съюзи, която да благоприятства нашите проекти, чиято уместност то е в състояние да прецени. На общото дело аз мога да предложа единствено контингента от местни знания, който ми даде моят дълъг престой в Турция.

Оръдие на волята на Негово Величество Императорът, аз вложих всичките си усилия да се проникна от вижданията на нашия Августейши Господар и от принципите на императорското министерство [на външните работи], като неотклонно следвах националната и традиционна политика на Русия през цялото време, през което имах честта да бъда начело на посолството на Негово Величество в Цариград. Не само запазих непокътната позицията, която ми бе поверена преди десет години, но я и усилих, подготвяйки пътищата за една по-активна политика тогава, когато би ни било удобно да предизвикаме, или да оставим да се случат, очакваните толкова отдавна събития в Ориента. Предвид постоянните трудности, с които трябва да се борим, безспорно е, че от 1864 насам нашата позиция в Цариград чувствително се подобри. За това може да се съди не само по мнението, което днес споделят както турците, така и нашите единовежди, но и по поведението на чуждите правителства спрямо нас.

chancelier de l'Empire, lors de mon dernier séjour à Saint-Pétersbourg, la position que nous possédons en Orient influe sensiblement sur notre situation générale en Europe et le rôle que nous jouons sur les rives du Bosphore réagit sur l'ensemble de notre politique.

Malgré les défiances traditionnelles et la jalousie séculaire de l'Angleterre à notre égard, les Puissances ont fini par reconnaître l'impossibilité d'amoindrir la situation qui nous est faite en Orient, grâce à la nature des choses, à notre position géographique, à notre histoire, à nos liens de sang et de religion avec les populations indigènes et à tous les éléments divers qui constituent l'influence et la force politique. Aussi l'opposition générale et unanime de nos adversaires a sensiblement diminué. Notre amitié et nos bonnes dispositions sont hautement appréciées. Elles sont recherchées par nos ennemis d'autrefois. Le Sultan et ses ministres, se dégageant des intrigues dont on tâche de les circonvenir, font tout leur possible pour nous ménager et n'ont pas cessé de nous craindre, en nous portant un respect salutaire. Les populations musulmanes tournent les yeux vers nous et les nationalités chrétiennes, malgré les querelles passagères qui les divisent, se rallieront inévitablement sous la bannière de la Croix que la Russie n'a jamais cessé d'arborer comme l'emblème de sa politique.

Si cette situation était de nature à durer indéfiniment, nous aurions pu nous en contenter et baser nos calculs politiques d'avenir sur nos relations actuelles. Mais des bouleversements profonds attendent l'Orient. Nul ne saurait mesurer leur étendue. Nul ne pourrait prévoir toutes leurs conséquences. L'avenir est entre les mains de Dieu. Quoiqu'il advienne, la Russie sera sans aucun doute à la hauteur de sa mission glorieuse. Elle remplira dignement le rôle qui lui est fait tant par son passé et par tout le sang qu'elle a versé en Orient, que par ses aspirations constantes et les espérances attachées à si juste titre à son développement naturel.

Както ми забеляза канцлерът⁴¹¹ на империята, по време на последния ми престой в Петербург, позицията, която имаме в Ориента, влияе чувствително върху общото ни положение в Европа, а ролята, която играем на бреговете на Босфора, се отразява върху цялостната ни политика.

Въпреки традиционното недоверие и вековната завист на Англия към нас, Силите накрая признаха невъзможността да отслабят положението ни в Ориента, което е създадено от природата на нещата, от географското ни положение, от нашата история, от кръвните ни и религиозни връзки с местните народи и от всички различни елементи, които съставляват влиянието и политическата сила. Ето защо общото и единодушно противостоене от страна на враговете ни чувствително намаля. Нашето приятелство и нашето благоразположение са високо ценени. Те са търсени от някогашните ни противници. Султанът и неговите министри, надмогвайки интригите, с които се мъчат да ги измамат, правят всичко възможно за да ни се харесат и не са престанали да се страхуват от нас, като ни засвидетелстват благотворно уважение. Мюсюлманското население обръща погледа си към нас, а християнските народи, въпреки краткотрайните караници, които ги разделят, ще се обединят неизбежно под кръстоносното знаме, което Русия никога не е преставала да развява като емблема на своята политика.

Ако това положение можеше да трае безкрайно, ние бихме могли да бъдем доволни и да основаваме политическите си сметки за бъдещето върху сегашните отношения. Но в Ориента предстоят дълбоки промени. Никой не би могъл да измери техния обхват, нито да предвиди всичките им последствия. Бъдещето е в ръцете на Бога. Каквото и да се случи, Русия без никакво съмнение ще бъде на висотата на славната си мисия. Тя достойно ще изпълни ролята, която ѝ е възложена както от нейното минало и от всичката ѝ пролята в Ориента кръв, така и от неизменните ѝ стремежи и от надеждите, които така основателно се свързват с нейното естествено развитие.

ДОНЕСЕНИЯ
(1865 – 1876)

№ 1

№ 295. - le 21 Février 1865.

№ 39.

Péra, le 9/21 Février 1865

Mon Prince^a,

L'Evêque Auxentios a succombé à la maladie dont il souffrait depuis plus d'un mois. Il est mort le 3/15 Février.

Les prévisions du Patriarche Œcuménique ne se sont heureusement pas réalisées et la cérémonie des funérailles n'a été troublée par aucune scène de désordre. Les Bulgares ayant demandé à la Porte l'autorisation d'enterrer leur Evêque avec pompe, le Ministre des Affaires Etrangères leur avait donné le conseil d'éviter toute démonstration qui pût faire intervenir les masses et donner lieu à quelque scandale. Il a été décidé en conséquence que l'inhumation aurait lieu dans l'église bulgare et que l'Evêque Hylarion accompagnerait le cortège funèbre sans habits sacerdotaux.

L'excitation, produite par les incidents qui ont signalé les derniers moments d'Auxentios se calmant graduellement il est à espérer que le règlement du différend gréco-bulgare pourra se poursuivre sans nouvelle entrave.

Le Patriarche Œcuménique s'en occupe en ce moment. Il me revient que Sa Sainteté a institué un comité restreint composé de deux Evêques bulgares (ceux de Philippople et de Prélawa) et de trois Evêques grecs, parmi lesquels se trouvent ceux de Crète et de Cassandrie, pour élaborer un projet de règlement sur la base de la combinaison indiquée dans mon rapport en Cour sub № 18.

Une prompt solution de ce différend est d'autant plus désirable que d'après les informations reçues par quelques uns de mes Collègues de

^a Отдолу на листа адресат: S[on] E[xcellence] Mr. le Prince Gortchakow etc.

№ 1

№ 295. - 21 февруари 1865.

№ 39.

Пера, 9/21 февруари 1865

Княже^a,

Владиката Авксентий не понесе болестта, която го мъчеше повече от месец. Той почина на 3/15⁴¹² февруари.

За щастие, предвижданията на Вселенския патриарх не се осъществиха и церемонията по погребението не бе смутена от никаква сцена на безпорядък. Тъй като българите поискаха от Портата позволение да погребат своя владика тържествено, външният министър⁴¹³ ги посъветва да избягнат каквато и да било демонстрация, която би могла да доведе до намеса на масите и да даде повод за скандал. Поради това бе решено погребението да стане в българската църква⁴¹⁴, а владиката Иларион да придружава погребалното шествие без епископски одежди.

Тъй като възбуждението, създадено от произшествията, които белязаха последните мигове на Авксентий, постепенно спада, има надежда, че уреждането на Гръцко-българската разпра ще може да продължи без нови спънки.

В настоящия момент с това се занимава Вселенският патриарх⁴¹⁵. Научавам, че Негово Светейшество е създал комитет в тесен състав, състоящ се от двама български (Пловдивският⁴¹⁶ и Преславският⁴¹⁷) и трима гръцки владици, сред които Критският⁴¹⁸ и Касандрийският⁴¹⁹, за да изработят проект за спогодба на основата на комбинацията, посочена в моето донесение до Двореца под № 18⁴²⁰.

Едно бързо решение на тази разпра е много желателно, толкова повече, че според сведенията, които са получили от вътрешността на

^a Отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] г-н княз Горчакков и пр.

l'intérieur de la Bulgarie la propagande tant catholique que protestante dans ces pays tâche d'exploiter à son profit le mécontentement que l'attente d'un nouvel impôt à prélever par l'Etat, à titre de redevances ecclésiastiques, a répandu parmi les populations.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,
mon Prince, //de Votre Excellence
le très humble et très obéissant serviteur // N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1865 г., Д. 36, л. 311-312^{об.} - оригинал (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, № 187/17).

№ 2

930.

Ad № 128 (1867)
Const[antino]ple

PROJET DE SOLUTION DE LA QUESTION BULGARE

1) Les éparchies bulgares, celles qui seront définies comme telles, - constitueront une circonscription à part dans le Patriarcat Œcuménique dont elle ne saurait être détachée. Sous la dénomination de "circonscription Bulgare", ces éparchies acquièrent certaines prérogatives particulières.

2) Le Métropolitain de cette circonscription le plus élevé hiérarchiquement d'après le Syntagmation sous le titre d'Exarque de toute la Bulgarie sera reconnu comme le Représentant canonique du Patriarche Œcuménique dans toute la circonscription.

3) L'Exarque et tous les Métropolitains de la circonscription mentionneront canoniquement le nom du Patriarche Œcuménique.

4) Tous les Métropolitains de la circonscription se réunissant par ordre régulièrement ou extraordinairement auprès de leur Exarque particulier et président formeront pour eux un Synode diocésain qui devra veiller avec soin au maintien de la foi Orthodoxe et du bon ordre dans les Eglises inté-

* Nous avons traduit ainsi les mots grecs "Θέμα Βουλγαριῶν" - "thème Bulgare". Dans l'Empire Byzantine l'expression "thème" indiquait une grande division administrative ou religieuse.

България някои от моите колеги, както католическата, така и протестантската пропаганди се стараят да се възползват от недоволството, създавано сред населението от очаквания нов данък, който държавата се кани да събере в полза на Църквата.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,
Княже, //на Ваше Превъзходителство,
най-смирен и покорен служител //Н. Игнатиев

№ 2

930.

Към № 128⁴²¹ (1867)
Ца[ригра]д

ПРОЕКТ⁴²² ЗА РЕШЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ВЪПРОС

1) Епархиите, които бъдат определени като български, ще съставят отделен окръг във Вселенската патриаршия, от която той не би могъл да се откъсва. Под названието "Български окръг" тези епархии придобиват някои особени преимущества.

2) С титлата "екзарх на цяла България" йерархически най-висшестоящият, според Синтагматона⁴²³, митрополит от този окръг ще бъде признат за канонически представител на Вселенския патриарх в целия окръг.

3) Екзархът и всички митрополити от окръга ще споменават в съгласие с каноните името на Вселенския патриарх.

4) Митрополитите от окръга, по ред събирайки се редовно или извънредно при своя особен екзарх и председател, ще образуват Окръжен синод, който ще трябва грижливо да бди за поддържането на православната вяра и на добрия порядък вътрешно и външно в църквите,

* По този начин преведохме гръцките думи "Θέμα Βουλγαριῶν" - "Българска тема". Във Византийската империя изразът "тема" отговаря на голямо административно или религиозно подразделение.

rieurement et extérieurement, conformément aux lois sacrées, aux canons et aux usages traditionnels de notre Eglise Orthodoxe Orientale; ce Synode s'occupera en outre de toute les affaires ecclésiastiques et autres des Chrétiens de la circonscription. Les décisions de ce Synode auront force de loi au point de vue local et diocésain, sauf le droit que l'on aura toujours d'en appeler au Patriarche Œcuménique.

5) Ce Synode diocésain inscrira dans un livre à part (après avoir fait les recherches les plus scrupuleuses) les noms et les qualités des ecclésiastiques éligibles comme archevêques dans toute la circonscription bulgare; il enverra chaque année à la Grande Eglise une copie de ce catalogue pour être placé dans le livre général des éligibles du trône Œcuménique livre conservé au Patriarcat.

6) Les élections des Métropolitains et des Evêques de la circonscription bulgare se feront canoniquement par le Synode diocésain parmi ceux qui se trouvent dans le catalogue diocésain ou général des éligibles; on conservera au Patriarche le droit de confirmation canonique. La chirotonie se fera à la suite d'une dispense patriarcale soit au siège du Synode diocésain, soit dans la Métropole ou l'Evêché vacant.

7) Les diplômes Archiépisopaux (bérat) de la circonscription bulgare seront demandés à la Porte par le Patriarche qui les enverra au Synode diocésain pour être remis par celui-ci aux prélats consacrés.

8) Le Synode diocésain demandera aux Patriarche tout ce dont il aura besoin (c. à. d. l'huile sainte etc.) et s'adressera à lui seulement pour toute affaire diocésaine exigeant la protection et le concours patriarcal auprès de la Porte ou ailleurs.

9) Le Synode diocésain veillera à l'établissement des écoles ecclésiastiques nécessaires dans la circonscription bulgare afin de former le bas clergé, - ainsi que d'une école théologique au siège du Synode, entretenue à frais communs par tous les Métropolitains et Evêques de la circonscription et par le peuple bulgare Orthodoxe. On pourra envoyer un certain nombre d'enfants bulgares à l'école théologique de Khalki.

10) Le règlement spécial touchant la compétence et le cercle d'activité du Synode diocésain sur la base de ce qui précède sera élaboré dans

съобразно свещените закони, каноните и традиционните обичаи на нашата Източноправославна църква; освен това, този синод ще се занимава с всички религиозни и други дела на християните от окръга. Решенията на този синод ще имат силата на закон от местно и окръжно значение, винаги с правото да бъдат обжалвани пред Вселенския патриарх.

5) След щателно издирване, този Окръжен синод ще вписва в отделна книга имената и качествата на избираемите за архиепископи духовници в целия Български окръг; всяка година синодът ще изпраща на Великата църква копие от този списък за да бъде включен той в общата книга на избираемите [за архиереи] на Вселенския престол[, която] книга се пази в Патриаршията.

6) Изборите на митрополитите и на епископите от Българския окръг ще се извършват от Окръжния синод в съответствие с каноните измежду онези, които се намират в окръжния или общия списък на избираемите; на патриарха ще се запази правото за каноническо утвърждаване. Ръкополагането ще става след патриаршеско позволение било в седалището на Окръжния синод, било в митрополията или в свободното епископство.

7) Архиепископските дипломи (берати) за Българския окръг ще бъдат искани от Портата чрез патриарха, който ще ги изпраща на Окръжния синод за да бъдат връчени от последния на ръкоположените архиереи.

8) Окръжният синод ще иска от патриарха всичко, от което ще има нужда (т.е., Светото миро и пр.), и ще се обръща към него само за онези окръжни въпроси, които се нуждаят от патриаршеско покровителство и съдействие пред Портата или другаде.

9) Окръжният синод ще се погрижи за основаване в Българския окръг на необходимите за образование на нисшото духовенство духовни училища, както и в местопребиваването на синода на едно богословско училище, издържано чрез общи разноски от митрополитите и епископите в окръга и от православния български народ. Известен брой българчета ще могат да се изпращат в Халкинското богословско училище.

10) Отделният правилник, касаещ въз основа на предходното ведомството и кръга на действие на Окръжния синод, ще бъде израбо-

un espace de temps déterminé au moyen d'une entente entre la Grande Eglise et les chefs du clergé et du pieux peuple de la circonscription bulgare. Tout changement nécessaire de ce règlement exigera chaque fois une entente préalable avec le Patriarche Œcuménique et Son Synode.

11) La règle des monastères du trône Œcuménique (Stavropigiaca) demeurera immuable.

12) Si dans certaines Eglises de la circonscription bulgare le service divin a lieu en grec et dans d'autres en slave, - cet ordre de choses pourra être maintenu à moins que d'un commun accord des habitants de la paroisse, on ne demande au Métropolitain la permission de changer d'une manière quelconque l'usage de la langue.

13) Le clergé des églises soit dans la circonscription bulgare soit au dehors sera soumis entièrement et directement à la surveillance pastorale des Evêques locaux; c'est de ces derniers que ce clergé dépend canoniquement; il mentionne leur noms dans la messe, il est nommé, jugé et destitué par eux selon les canons.

14) A l'élection du Patriarche Œcuménique les Métropolitains de la circonscription bulgare ont comme électeurs et comme éligibles, les mêmes droits que les autres Métropolitains du trône.

15) Les Métropolitains et les Evêques de la circonscription bulgare que se trouveraient à Constantinople pour leurs affaires ou celles de leurs diocèses devront observer les mêmes formes canoniques que les autres hiérarques du trône.

16) Les Métropolitains de la circonscription bulgare de passage à Constantinople seront admis au chœur dans l'Eglise et siégeront au Synode sur une invitation honorifique du Patriarche absolument de la même manière que les autres Métropolitains du trône que se trouveraient de passage à Constantinople et que ne seraient pas membres du Synode en activité.

17) S'il existe à Constantinople des représentants laïques de la circonscription bulgare légalement reconnus ils seront invités aux Assemblées générales du Patriarcat auxquelles sont invités les représentants des autres éparchies du dehors.

18) La Grande Eglise relèvera par un acte solennel Synodal les Archevêques excommuniés de la punition qui leur a été infligée pour avoir

тен в срок, определен чрез споразумение между Великата църква и началниците на духовенството и на благочестивите люде от Българския окръг. За всяка една промяна в този правилник е необходимо предварителното съгласие на патриарха и на неговия синод.

11) Редът в манастирите на Вселенския престол (ставропигиака⁴²⁴) остава неизменен.

12) Ако в някои църкви на Българския окръг богослужението става на гръцки, а в други - на славянски, то този ред на нещата ще може да се запази, освен ако по общо съгласие на енорияшите не се поиска от митрополита разрешение за някакви промени в употребата на езика.

13) Духовенството на църквите, както в Българския окръг, така и вън от него, ще бъде изцяло и пряко подчинено на пастирския надзор на местните епископи; именно от последните това духовенство зависи канонически; то споменава техните имена в литургията и се назначава, съди и уволнява от тях в съгласие с каноните.

14) При избора на Вселенски патриарх митрополитите от Българския окръг имат като избиратели и избираеми същите права, каквито и другите митрополити на Престола.

15) Онези митрополити и епископи от Българския окръг, които биха се озовали в Цариград по свои дела или по такива на своите епархии, ще трябва да съблюдават същите канонически формалности, както и другите архиереи на Престола.

16) Митрополитите от Българския окръг, които пътом се отбиват в Цариград, ще бъдат допускани в хора на църквите и ще заседават в синода по силата на почетна покана от патриарха, съвършено по същия начин като другите митрополити на Престола, които биха се озовали пътом в Цариград без да са действителни членове на синода.

17) Ако в Цариград има законно признати мирски представители на Българския окръг, те ще бъдат канени на общите събрания на Патриаршията, на които се канят представителите на другите външни епархии.

18) С тържествен синодален акт Великата църква ще вдигне от отлъчените архиепископи наказанието, което им е било наложено за-

cessé de mentionner le nom du Patriarche, des qu'ils auront avoué leur erreur et des qu'ils auront promis de se conformer exactement à toutes les dispositions ci-dessus énumérées.

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1867 г., Д. 31, лл. 547-551^{об.} (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, № 187/17).

№ 3

1442. - le 16. Novembre 1868.

№ 281.

Péra, le 5/17 Novembre 1868.

Monsieur le Chancelier^a,

Pour compléter mes renseignements antérieurs sur la tournure que prend en ce moment le différend gréco-bulgare, je crois devoir informer Votre Excellence qu'elle a contribué à faire raviver une question dont l'importance pour le monde Orthodoxe est considérable. Il y a près de deux ans que j'avais suggéré tant au Patriarche qu'à différentes personnes du haut clergé de ce pays la nécessité de resserrer les liens entre les Eglises Autocéphales par un échange plus fréquent et direct de leurs idées sur les affaires ecclésiastiques pendantes et de recourir un jour à des délibérations en commun pour aboutir définitivement à un Concile Œcuménique Orthodoxe. Cette idée est reprise aujourd'hui et gagne du terrain parmi les Grecs comme parmi les Bulgares. Mercredi prochain, une assemblée composée des membres du haut Clergé et des docteurs en théologie (à l'exclusion de l'élément laïque) sera réunie sous la présidence du Patriarche pour délibérer sur le différend gréco-bulgare. J'apprends qu'entre autres sera mise sur le tapis la proposition de soumettre cette question à la décision d'un concile œcuménique composé des représentants de toutes les Eglises Autocéphales.

Il est à présumer qu'en vue des innombrables difficultés d'exécution, le Concile des Orthodoxes ne pourra pas se réaliser de sitôt, mais on doit convenir que la seule évocation d'un pareil projet affirmera la solidarité qui

^a Отдолу на листа адресат: S[on] E[xcellence] Mr. le Prince Gortchakow etc. etc.

дето са престанали да споменават името на патриарха, щом те признаят своя грешка и обещаят да се съобразяват напълно с всички по-горе изброени постановления.

№ 3

1442. - 16 ноември 1868.

№ 281.

Пера, 5/17 ноември 1868.

Господин Канцлер^a,

За да допълня моите предишни сведения върху обратата, който в този момент взема Гръцко-българската разпра, смятам за свой дълг да информирам Ваше Превъзходителство, че той допринесе за съживяването на въпрос с важно значение за православния свят. Преди около две години изтъкнах както пред патриарха, така и пред различни представители на висшето духовенство от страната, необходимостта от затягане връзките между автокефалните Църкви чрез почестата и пряка размяна на мнения относно висящите църковни дела и от общи разисквания с цел окончателно да се стигне до православен Вселенски събор. Тази идея днес отново се подема и печели почва както сред гърците, така и сред българите. Идушката сряда, едно събрание, съставено от членове на висшето духовенство и от учени-богослови (с изключение на мирския елемент), се свиква под председателството на патриарха за да разисква Гръцко-българската разпра. Научавам, че, освен другото, на обсъждане ще се подложи предложението този въпрос да се постави пред Вселенски събор, съставен от представители на всички автокефални Църкви.

Следва да се предполага, че, предвид неизброимите трудности, свързани с неговото свикване, Вселенският събор на православните не ще може да се осъществи незабавно, но трябва да се приеме, че

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] г-н княз Горчаков.

unit les Eglises Orthodoxes et constituera un événement que le monde n'a plus vu se produire depuis la chute de l'Empire de Byzance.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Excellence

le très humble et très // obéissant serviteur //N. Ignatiev

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1868 г., Д. 23, л. 334-335^{об.} - оригинал (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, № 187/17).

№ 4

1598. - le 6. Novembre 1869.

№ 278.

Péra, le 28 Octobre/9 Novembre 1869.

Monsieur le Chancelier^a,

Les visites princières touchant à leur fin, j'ai rappelé au Grand Vézir la nécessité de terminer la question Gréco-Bulgare. Aali Pacha m'a dit qu'il s'en occupait très-sérieusement et que le firman promis verrait sous peu le jour.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Excellence

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiev

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1869 г., Д. 32, л. 430-430^{об.} - оригинал (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, № 187/17).

№ 5

2200. - le 24. Nov[embre] 1870.

№ 294.

Péra, le 17/29 Novembre 1870.

une annexe.

Monsieur le Chancelier^b,

Voyant que la Porte s'abstenait de répondre aux démarches réitérées du Patriarche relativement à la convocation du Concile Œcuménique pour

^a Отдолу на листа адресат: S[on] E[xcellence] Mr. le Prince Gortchakow etc. etc.

^b Отдолу на листа адресат: S[on] E[xcellence] Mr. le Prince Gortchakow etc. etc.

само изпълнението на подобен план ще утвърди солидарността, която обединява православните Църкви, представлявайки събитие, което светът не е виждал от падането на Византийската империя.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Превъзходителство,

най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 4

1598. - 6 ноември 1869.

№ 278.

Пера, 28 октомври/9 ноември 1869.

Господин Канцлер^a,

Тъй като княжеските посещения⁴²⁵ са към края си, напомних на великия везир необходимостта да приключи Гръцко-българския въпрос. Али паша ми каза, че твърде сериозно се занимава с него и че обещаният ферман скоро ще се появи.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Превъзходителство,

най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 5

2200. - 24 ноем[ври] 1870.

№ 278.

Пера, 17/29 ноември 1870.

приложение

Господин Канцлер^b,

Виждайки, че Портата се въздържа да отговори на повторните искания на патриарха относно свикването на Вселенски събор за реше-

^a Отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] г-н княз Горчаков.

^b Отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] г-н княз Горчаков.

la solution de la question bulgare, le Synode de Constantinople s'est décidé, d'accord bien entendu avec Monseigneur Grégoire, à revenir à la charge auprès du Grand Vézir, en dehors cette fois de toute participation ostensible de Sa Sainteté. Cette nouvelle demande a été formulée énergiquement dans la pièce ci-jointe en coupure, portant les signatures de tous les membres du Synode de Constantinople. Ils y insistent sur l'urgence de la convocation du Concile et déclarent qu'en dehors de ce moyen il n'y a pas de solution possible pour le différend bulgare. Ils cherchent à démontrer que le Pouvoir spirituel a toujours joui du privilège de réunir des Conciles, sans que jamais le Pouvoir temporel ait songé à lui contester ce droit imprescriptible et inaliénable. "S'il en était autrement, ajoute ce document, et si l'Eglise était frustrée de cette prérogative, sa liberté canonique serait enchaînée ipso facto et cesserait d'exister là où il ne lui est pas permis d'agir dans la plénitude de ses droits."

En réponse à ces remontrances qui avaient, paraît-il, impressionné Aali Pacha, celui-ci a répondu que vu l'insistance du Patriarcat il désirait, préalablement à toute décision, connaître le programme des questions à déferer au Concile.

Le Patriarcat vient de répondre que le Concile aurait à examiner les prétentions des Bulgares et les concessions de la Grande Eglise et à formuler un mode de solution inappellable.

Depuis la réception de cette dernière pièce, le Grand Vézir garde un silence embarrassé et ajourne toute décision. Quant au haut clergé Grec, le Concile est devenu pour lui une véritable idée fixe dont il serait impossible de le faire revenir. Pour le moment un malentendu semble exister entre Aali Pacha et le Patriarcat, qui afin de forcer la main à la Porte fait semblant de croire qu'elle a autorisé en principe la réunion du Concile. Le Grand Vézir soutient au contraire qu'il s'est borné à poser une question préalable dans le but de juger par la réponse si le Gouvernement devait acquiescer au Concile ou bien maintenir son refus.

J'ai l'honneur d'être, Monsieur le Chancelier,

avec le plus profond respect, //de Votre Excellence

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiev

ние на Българския въпрос, Цариградският синод реши, в съгласие, разбира се, с патриарх Григорий, да поднови тези си настоявания пред великия везир, този път обаче без каквото и да било явво участие на Негово Светейшество. Това ново искане беше енергично изразено в приложения към настоящото документ⁴²⁶, носещ подписите на всички членове на Синода. В него те изтъкват необходимостта от свикване на вселенски събор и обявяват, че това е единственото възможно решение за българската разпра. Те се стремят да докажат, че духовната власт винаги е имала преимуществото да свиква вселенски събори, без светската власт да е имала намерение да ѝ оспорва това неналожимо и неотчуждаемо право. "Ако това не е било така, добавя този документ, и ако Църквата бъде лишена от това предимство, нейната каноническа свобода би била скована ipso facto⁴²⁷ и би престанала да съществува там, където не ѝ е позволено да действа според пълнотата на нейните права."

В отговор на тези напомнания, които, изглежда, са впечатлили Али паша, последният отговорил, че предвид настойчивостта на Патриаршията, той би искал, преди да вземе каквото и да било решение, да знае въпросите, които ще се отнесат до Вселенския събор.

Патриаршията отговори, че Вселенският събор ще има да разгледа исканията на българите и отстъпките на Великата църква и да формулира начин за решение, което да не подлежи на преразглеждане.

След като получи този документ, великият везир се намери в затруднение - той мълчи и отлага решението. Що се отнася до висшето гръцко духовенство, за него вселенският събор е станал истинска фикс-идея, в която би било невъзможно да се разубеди. В момента изглежда съществува недоразумение между Али паша и Патриаршията, която, за да окаже натиск върху Портата, се преструва на уверена, че по принцип ѝ е разрешено да свика вселенски събор. А пък великият везир твърди, че се е ограничил само да постави един предварителен въпрос с цел по отговора да прецени дали правителството трябва да се съгласи с Вселенския събор или пък да поддържа своя отказ.

Имам чест да бъда, Господин Канцлер,

с най-дълбока почит, //на Ваше Превъзходителство,

най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 6

34. - le 7. Janvier 1873.

№ 1.

Péra, le 1/13 Janvier 1873.

Une annexe.Monsieur le Chancelier^a,

J'ai l'honneur de placer ci-joint, sous les yeux de Votre Altesse les rapports en Cour que notre Ministre à Athènes a bien voulu me transmettre sous cachet volant avec la prière de les acheminer à St.-Pétersbourg.

Il me semble utile de compléter par des renseignements puisés à la source de mes observations locales l'incident mentionné par Mr. Sabourow dans son rapport secret sub № 192. Avant de quitter Constantinople, Mr. Argyropoulo m'a fait part de sa rencontre fortuite du Patriarche Œcuménique chez le Ministre des Affaires Etrangères. Je me suis abstenu de rendre compte de son récit à Votre Altesse à cause de l'importance secondaire que j'y attachais. Dans l'intérêt de la vérité, je crois devoir aujourd'hui rectifier les assertions de Khalil-Cherif Pacha quant aux motifs qui ont produit l'irritation de Mgr Anthimos dont Mr. Argyropoulo a été témoin.

Deux ou trois jours auparavant le Ministre des Affaires Etrangères étant en visite chez moi, j'avais effleuré avec lui la question du changement obligatoire de la coiffure des prêtres bulgares et celle de l'insertion du mot de "*schismatiques*" dans le firman constitutif de l'Exarcat. Je me suis attaché à jeter du ridicule sur la prétention de réglementer la garde-robe des ecclésiastiques en général et j'ai ajouté que le principe de la non intervention dans les affaires religieuses professé par la Porte devrait lui interdire l'usage du mot "*schismatique*" qui impliquait en quelque sorte une offense.

La dernière de ces considérations était surtout adaptée au point de vue des musulmans à cause de la haine qui existe au sein de leur religion entre les sectes qui se considèrent mutuellement comme schismatiques.

^a Отдолу на листа адресат: A Son Alt^{esse} le Prince Gortchakow etc. etc.

№ 6

34. - 7 януари 1873.

№ 1.

Пера, 1/13 януари 1873.

Приложение⁴²⁸Господин Канцлер^a,

Имам чест да представя на Ваше Височество тук приложени докладите до Двореца, които нашият министър в Атина благоволи да ми изпрати незапечатани с молба да ги препратя в Петербург.

Намирам за полезно да допълня с мои тукашни наблюдения споменатия от г-н Сабуров инцидент в неговия секретен доклад под № 192. Преди да отпътува от Цариград, г-н Аргиропуло ми разказа за случайната си среща с Вселенския патриарх при външния министър. Въздържах се да донеса на Ваше Височество неговия разказ, защото ми се стори от второстепенно значение. Смятам, в интерес на истината, че днес трябва да поправа твърденията на Халил Шериф паша, що се отнася до мотивите, предизвикали раздражението на патриарх Антим, на което е бил свидетел г-н Аргиропуло.

Два-три дни преди това, когато външният министър бе на посещение при мен, той засегна въпросите за задължителната промяна шапките на българските свещеници и за вмъкването на думата "*схизматици*" във фермана за учредяване на Екзархията. Постарах се да осмее изобщо желанието да се въведат правила за облеклото на духовниците, като добавих, че принципът за ненамеса в религиозните дела, обявен от Портата, би трябвало да ѝ забрани употребата на думата "*схизматик*", която съдържа в себе си известна обида.

Последното беше съобразено най-вече с гледната точка на мюсюлманите, поради съществуващата в тяхната религия омраза между сектите, които взаимно се смятат за схизматични.

^a Най-отдолу на листа адресат: До Н[егово] В[исочество] княз Горчаков.

Khalil-Chérif Pacha, tout en étant favorable aux Grecs, s'est servi de mes arguments le jour où le Patriarche est venu lui parler des deux questions de la coiffure des prêtres et de la modification du ferman bulgare. Il a dit également que tout ce que la Porte pourrait faire en retirant l'ancien ferman serait d'accorder aux Bulgares un nouvel acte dans lequel le titre de l'Exarque serait remplacé par celui de Patriarche.

De là l'irritation de Mgr Anthimos!

Elle était si violente que Sa Sainteté a fait semblant de vouloir donner sa démission. Malheureusement on est parvenu à calmer aussitôt le Patriarche et des intermédiaires officieux de Galata se sont chargés de ramener le Ministre des Affaires Etrangères à des meilleurs sentiments.

En effet, si le Patriarche, comme Khalil-Chérif Pacha l'a affirmé à Mr. Argyropoulo, était venu solliciter des Turcs le titre d'"*Œcuménique*", cette démarche aurait été d'autant plus étrange que ce titre lui appartient déjà. Il ne dépend pas non plus des autorités Ottomanes de faire reconnaître la suprématie de la Grande Eglise sur les autres. L'argument qui concerne les Eglises de Serbie et de Roumanie n'a pas plus de valeur. Malgré les tendances qui se manifestent à Bucarest surtout depuis le vote récent de la loi qui règle la constitution du Synode Roumain, les Eglises des deux Principautés vassales, tout en étant indépendantes de fait, n'ont pas assumé jusqu'à présent à Constantinople du moins le nom d'autocéphales.

Quant à l'Exarque, le Patriarche ne pouvait pas, après la déclaration du schisme, demander à la Porte de lui retirer le caractère de chef d'une hiérarchie indépendante, puisque la séparation de cette hiérarchie avait été solennellement proclamée par la Grande Eglise elle-même.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiëw

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1873 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3740, л. 17-25).

Макар че е благосклонен към гърците, Халил Шериф паша си послужил с моите аргументи в деня, в който патриархът отишъл да му говори по двата въпроса за шапките на свещениците и за промяната на Българския ферман. Той казал също така, че всичко, което Портата би могла да направи оттегляйки стария ферман, би било да даде на българите нов документ, в който титлата "екзарх" да бъде заменена с "патриарх".

Оттам и раздражението на патриарх Антим!

То било толкова силно, че Негово Светейшество се престорил, че иска да си даде оставката. За съжаление, успели бързо да успокоят патриарха, а полуофициални посредници от Галата се заели да създадат у външния министър по-добри чувства.

Всъщност, ако патриархът, както Халил Шериф паша казал на г-н Аргиропуло, бил отишъл да проси от турците титлата "Вселенски", това искане е твърде странно, тъй като той вече я има. Също така, признаването върховенството на Великата църква от страна на останалите не зависи от османските власти. Доводът, касаещ Сръбската и Румънската църкви, вече не притежава стойност. Въпреки проявяващите се в Букурещ тежнения, особено след неотдавнашното гласуване на закона, който урежда съставянето на Румънския синод, Църквите на двете васални княжества, въпреки че са фактически независими, до сега в Цариград не са възприели дори името "автокефални".

Що се отнася до екзарха, патриархът не може, след обявяването на схизмата, да иска от Портата да го лиши от качеството на глава на една независима йерархия, тъй като отделянето на тази йерархия беше тържествено обявено от самата Велика църква.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 7

Dépêche secrète adressée à S[on] A[itesse] M^r le Chancelier de l'Empire par le G[énéral] Ignatiew, en date de Péra, le 11/23 Janvier 1873, № 15.

Mr Christitch vient de me rendre compte d'une conversation qu'il a eue dernièrement avec Khalil-Chérif Pacha.

L'entretien étant tombé sur le Maly-Zwornik, le Ministre des Aff[aires] Etr[angères] a péniblement impressionné Mr Christitch en lui déclarant d'une manière catégorique que la solution de cette question dans le sens des vœux de la Serbie était impossible. Il a ajouté que la Porte ne consentirait jamais à une pareille concession même dans le cas où les hattischérifs dont s'étaient les prétentions Serbes étaient trouvés conformes à l'interprétation qu'on leur donnait. Selon lui, en cédant le Maly-Zwornik, la Turquie livrerait la clef de la Bosnie. Malgré tous les arguments par lesquels Mr Christitch a combattu ces craintes exagérées, le Ministre Ottoman est resté inébranlable. Il est allé jusqu'à dire que ses prédécesseurs avaient eu tort de laisser traîner la négociation et d'entretenir chez les Serbes des espérances qui ne pouvaient être réalisées.

L'Agent de la Serbie a été d'autant plus mortifié qu'il n'avait pas cessé d'espérer qu'une solution favorable aurait pu être ménagée au prix d'une visite du P[rin]^{ce} Milan à Const[antino]ple. L'attitude intraitable de Khalil-Chérif Pacha fait disparaître toute illusion sous ce rapport et ne manquera pas de réagir sur l'opinion publique en Serbie. Elle ne facilitera pas les relations du Suzerain avec le P[rin]^{ce} Milan.

Le Ministre des Aff[aires] Etr[angères] a ensuite touché la question du tribut. Mr Christitch lui a dit que ses instructions étaient en route, mais qu'il en ignorait encore le contenu. Il croit personnellement que le G[ouvernement]^t Serbe se rangera à mon avis et fera semblant d'avoir attendu pour s'acquitter de ses obligations financières v[is]-à-v[is] de la Porte l'expiration du terme annuel qui coïncide avec la fête de St Georges.

№ 7

Секретно донесение до Н[егово] В[исочество] г-н Канцлера на империята от ген[ерал] Игнатиев с дата: Пера, 11/23 януари 1873, № 15.

Току-що г-н Христич ме запозна с един разговор, който неотдавна имал с Халил Шериф паша.

Тъй като станало дума за Мали Зворник, външният министър създадал мъчително впечатление у г-н Христич, заявявайки му категорично, че решение на този въпрос според желанията на Сърбия е невъзможно. Той добавил, че Портата никога няма да се съгласи на подобна отстъпка, даже ако хатишерифите, на които се основават сръбските искания, се окажат такива, за каквито биват представяни. Според него, отстъпвайки Мали Зворник, Турция би предала ключа за Босна. Въпреки всички аргументи, с които г-н Христич оборил тези преувеличени страхове, османският министър останал непреклонен. Той даже заявил, че неговите предшественици направили грешка, като оставили преговорите да се проточат и поддържали у сърбите несъществуващи надежди.

Сръбският [дипломатически] агент бил още по-наскърбен поради факта, че не преставал да се надява, че благоприятно решение би могло да се уреди с цената на едно посещение на кн[яз] Милан в Ц[ари]град. Несговорчивата позиция на Халил Шериф паша разсейва всяка заблуда във връзка с това и непременно ще се отрази на общественото мнение в Сърбия. Тя няма да улесни отношенията на сюзерена с кн[яз] Милан.

После външният министър засегнал въпроса за данъка. Г-н Христич му казал, че неговите инструкции са на път, но не знае съдържанието им. Той вярва, че сръбското пр[авителст]во ще възприеме моето мнение и ще се престори, че, за да изпълни финансовите си задължения спрямо Портата, е изчаквало изтичането на годишния срок, което съвпада с Гергьовден.

En passant en revue la situation générale dans ses rapports avec la Serbie, Khalil-Chérif Pacha a demandé si l'Eglise Serbe s'était déjà prononcée entre les Grecs et les Bulgares dans la question religieuse?

Ce sujet délicat a été abordé pour la première fois par le Ministre Ottoman. Il a prétendu que le Patriarche Œcuménique avait le droit d'imposer sa décision à l'Eglise de Serbie et d'exiger d'elle la reconnaissance de l'acte qui déclare les Bulgares schismatiques. Mr Christitch s'est vivement récrié contre une interprétation aussi étendue des pouvoirs du Patriarche. Il a déclaré que rien ne pouvait faire dévier les Serbes de la neutralité absolue qu'ils observaient dans l'espoir de voir un jour la paix et la concorde se rétablir d'elles-mêmes entre les partis qui se déchirent au sein de la G[ran]^{de} Eglise. Khalil-Chérif Pacha a soutenu qu'une espérance pareille était illusoire. La scission devenait au contraire plus radicale de jour en jour. La Porte elle-même avait sérieusement l'intention, selon lui, de donner un nouvel essor aux aspirations d'autonomie religieuse du parti le plus avancé parmi les Bulgares en modifiant le ferman constitutif de l'Exarchat et en conférant à l'Exarque le titre de Patriarche.

Le langage du Ministre des Aff[aires] Etr[angères], rapproché des insinuations de S[ir] H. Elliot au P[rin]^{ce} Ghika, dont j'ai rendu compte à V[otre] A[ltesse] par mon rapport en date du 4. Janvier, sub № 3, semble indiquer l'existence d'un plan politique destiné à creuser un abîme entre les Eglises de Roumanie et de Serbie d'une part et les Bulgares de l'autre pour isoler entièrement ces dernières en Orient. En présence de ces intrigues, il nous est d'autant plus nécessaire de garder une prudente neutralité, d'éviter de nous prononcer prématurément sur l'acte du dernier Concile local de Const[antino]ple et de ménager ainsi les Bulgares en réservant l'avenir.

J'ai l'honneur d'être etc. etc.

РГИА, Ф. 797, Оп. 27, Д. 426, л. 391-393^{об} - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

Правейки общ преглед на състоянието на отношенията със Сърбия, Халил Шериф паша попита дали Сръбската църква вече се е определила между гърците и българите в религиозния въпрос?

Османският министър за първи път засяга този деликатен въпрос. Той заявил, че Вселенският патриарх има право да наложи решението си на Сръбската църква и да изисква от нея да признае документа, който обявява българите за схизматици. Г-н Христич пламенно възразил срещу подобно разширено тълкуване властта на патриарха. Той заявил, че нищо не може да отклони сърбите от пълния неутралитет, който те съблюдават с надежда един ден да видят да се възстановят от само себе си мирът и съгласието между борещите се в лоното на В[ели]ката църква страни. Халил Шериф паша казал, че подобна надежда е измамна. Напротив, разделението от ден на ден ставало по-дълбоко. Според него, самата Порта имала сериозно намерение отново да подтикне домогванията на крайната партия сред българите към религиозна самостоятелност, като промени учредителния ферман на Екзархията и предостави на екзарха титлата "*патриарх*".

Езикът на външния министър, който е близък до подмятанята на сър Х. Елиът пред кн[яз] Гика, за които донесох на В[аше] В[исочество] с доклад № 3 от 4 януари, изглежда показва наличието на политически план за изкопаване на пропаст между Румънската и Сръбската църкви, от една страна, и българите, от друга, за да бъдат последните напълно изолирани в Ориента. Наличието на тези сплетни прави още по-необходимо ние да сълюдаваме благоразумен неутралитет, да не се произнасяме преждевременно върху решението на последния поместен Цариградски църковен събор и така да щадим българите в очакване на бъдещи развития.^а

Имам чест да бъда и пр. и пр.

^а Подчертаният пасаж в оригинала е отбелязан с отвесна черта отстрани в полето.

№ 8

112. - le 17. Janvier 1873.

№ 16.

Péra, le 11/23 Janvier 1873.

Copie envoyée au Ministre //des Cultes

Monsieur le Chancelier^a,

Poussé par le parti Grec exalté, Khalil-Chérif Pacha a voulu rendre l'Exarque Bulgare responsable pour le conflit qui s'est produit dernièrement à Rustchuk à propos de l'inauguration d'une Eglise Hellénique. Il lui a adressé à cet effet un takrir très raide dans lequel il rejette sur l'Exarque la faute de toutes les difficultés religieuses qui surgissent dans les provinces soumises à son autorité ecclésiastique. L'Exarque ayant été ensuite mandé à la Porte, y a eu une explication très vive avec le Ministre des Affaires Etrangères. Celui-ci lui a demandé entr'autres à quoi servait un Exarque qui ne pouvait maintenir la paix religieuse dans les diocèses Bulgares, et sur quoi il se basait pour ne pas y admettre de prêtres Grecs. Mgr Anthimos a répondu, sans difficulté à ces questions naïves, en rappelant d'abord que c'était un firman du Sultan qui avait conféré aux Bulgares le droit de juridiction ecclésiastique dans certaines Provinces de la Turquie. Quant aux événements de Rustchuk, il en a rejeté la responsabilité sur la Porte elle-même qui les a provoqués en suivant les suggestions perfides du Patriarche Œcuménique et en l'autorisant à envoyer des prêtres dans les diocèses soumis à l'Exarquat. Cette violation du ferman par le Gouvernement Ottoman lui-même ne pouvait que nourrir l'hostilité entre les 2 races Chrétiennes et favoriser de nouveaux conflits dont l'Exarque ne pouvait aucunement assumer la responsabilité.

A part ces difficultés qui proviennent de la partialité de la Porte pour les Grecs, l'Exarque en rencontre d'autres résultant de la non-confirmation par le Gouvernement Ottoman de l'Oustav constitutif de l'Eglise d'Or-

^a Отдолу на листа адресат: S[on] A[itesse] le Prince Gortchakow.

№ 8

112. - 17 януари 1873.

№ 16.

Пера, 11/23 януари 1873.

Изпратено копие на министъра на // вероизповеданията

Господин Канцлер^a,

Подтикван от крайната гръцка партия, Халил Шериф паша поиска да изкара Българския екзарх отговорен за сблъсъка, който неотдавна стана в Русе по повод отварянето на гръцка църква. С тази цел той му изпрати твърде остър такрир, в който хвърля върху него вината за всички религиозни трудности, които възникват в областите, подчинени на неговата църковна власт. След това екзархът бил призован в Портата, където имал разпалено обяснение с министъра на външните работи. Между другото, последният го попитал за какво служи един екзарх, който не може да поддържа религиозния мир в българските епархии, и на какво основание не допуска там гръцки свещеници. Екзарх Антим отговорил без затруднение на тези наивни въпроси, припомняйки най-напред, че българите са получили право на църковна юрисдикция в някои области на Турция по силата на султански ферман. Що се отнася до русенските събития, той хвърлил отговорността за тях върху самата Порта, която ги предизвикала с това, че се вслушала в коварните внушения на Вселенския патриарх и му позволила да изпрати свещеници в подчинените на Екзархията епархии. Това нарушение на фермана от самото османско правителство могло само да подхрани враждебността между 2-та християнски народа и да създаде благоприятна почва за нови сблъсъци, за които екзархът в никакъв случай не можел да поеме отговорност.

Освен тези трудности, които произтичат от пристрастието на Портата в полза на гърците, екзархът среща и други, които са резултат от това, че османското правителство не утвърждава устава на Ортакой-

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков.

ta-keui. Il m'a fait dire dernièrement que l'incertitude de sa position officielle empêchait la rentrée des revenus qui devaient subvenir aux traitements des Evêques et de l'Exarquat et qu'il se trouvait ainsi complètement à bout de ressources.

La situation financière du Patriarche Œcuménique n'est guère plus favorable. Il s'est vu réduit à emprunter le jour de l'an à Khalil-Chérif Pacha une somme de 1000 £. turques sous prétexte de payer les gages de ses domestiques.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,
Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,
le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1873 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3740, л. 91-96); РГИА, Ф. 797, Оп. 27, Д. 426, л. 387-387^{об.} - препис; л. 388-389 - превод на руски (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

№ 9

150. - le 25. Janvier 1873. /deux annexes/

№ 23.

Péra, le 18/30 Janvier 1873.

Très confidentielle. //Deux annexes.

avec annexes

Monsieur le Chancelier^a,

J'ai eu l'honneur de recevoir les instructions que Votre Altesse a bien voulu m'adresser en date de 26 décembre, et je ne manquerai pas de me conformer aux ordres de notre Auguste Maître.

Tout en me rendant compte de la difficulté qu'il y aurait à suivre une politique d'abstention absolue sur un terrain où sont engagés nos plus grands intérêts, et principalement pour un Représentant de l'Empereur qui s'y trouve depuis 9 ans et a par conséquent de nombreuses et intimes relations dans toutes les sphères officielles, je ne saurais méconnaître dans les circonstances actuelles l'opportunité de s'imposer temporairement une certaine retenue.

^a Отдолу на листа адресат: A Son Alt^{esse} le Prince Gortchakow etc. etc.

ската църква⁴²⁹. Неотдавна той поръчал да ми кажат, че несигурността на неговото официално положение пречи за събирането на приходите, от които трябва да се плащат заплатите на владиците и на Екзархията, и че заради това неговите средства са на привършване.

Финансовото положение на Вселенския патриарх в никакъв случай не е по-благоприятно. Наврѣх Нова година той се видял принуден да заеме от Халил Шериф паша сумата 1000 турски лири, под предлог да плати заплатите на своята прислуга.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,
Господин Канцлер, //на Ваше Височество,
най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 9

150. - 25 януари 1873. /две приложения/

№ 23.

Пера, 18/30 януари 1873.

Строго поверително. //Две приложения⁴³⁰

с приложения

Господин Канцлер^a,

Имах честта да получа инструкциите, които Ваше Височество е благоволил да ми изпрати с дата 26 декември, и няма да пропусна да се съобразя с повелите на нашия Августейши Господар.

Макар да си давам сметка за трудността да се следва политика на пълна въздържаност там, където се засягат най-големите ни интереси, и то от представител на императора, който от 9 години заема поста си и вследствие на това има много и близки връзки във всички официални кръгове, аз не ще отрека, че в настоящите условия би било уместно временно да си наложа известна резервираност.

^a Отдолу на листа адресат: На Негово Височество княз Горчаков и пр. и пр.

Aussi suis-je heureux d'avoir pressenti les intentions de Votre Altesse en me maintenant depuis six semaines dans une position réservée tant à l'égard du Grand Vézir que de Khalil-Chérif Pacha. Je n'ai pas cessé de recommander à nos Consuls une conduite analogue, et les instructions que je leur adressais ont été toujours communiquées à Mr. le Directeur du Département Asiatique. Je Vous serais bien obligé, Mr. le Chancelier, si, après en avoir pris connaissance, Votre Altesse voulait m'indiquer les modifications ou les compléments qu'Elle jugerait nécessaire d'y introduire. Pour ma part, dès que l'occasion s'en présentera, je ne manquerai pas d'accentuer encore davantage à nos principaux Agents mes prescriptions relatives à une attitude d'abstention et de non-intervention. C'est dans ce sens que sont conçues nommément mes dernières instructions à notre Consul Général à Beyrouth qui se débat en ce moment au milieu d'une situation presque aussi difficile et compliquée que l'était celle de l'Agent Russe à Jérusalem en automne dernier. J'ai l'honneur de placer ci-joint sous les yeux de Votre Altesse une copie de mon office à Mr. Petkovitch en date du 6 janvier, № 16.

Mais pour ce qui est d'une abstention complète, Monsieur le Chancelier, en face de l'hostilité de la jeune Turquie et de l'attitude ombrageuse prise envers nous par certains agents étrangers, il me paraîtrait bien difficile de la généraliser et je doute qu'elle nous épargne les suspensions dont nous sommes l'objet. Il me suffira de citer à l'appui de cette opinion notre conduite dans l'affaire Gréco-Bulgare. Il y avait près de deux ans que je ne voyais pas l'Exarque et je n'ai jamais entretenu de rapports ostensibles avec l'Assemblée d'Orta-keuï. Une attitude aussi correcte a-t-elle été appréciée par nos adversaires? Nous a-t-on tenu compte des conseils de modération et de conciliation que nous n'avons cessé de donner tant aux Grecs qu'aux Bulgares lorsqu'ils venaient nous demander notre avis? Au contraire, la presse s'évertue à nous représenter comme les instigateurs du conflit religieux qui a abouti au schisme, et

Ето защо съм щастлив, че съм предусетил^a намеренията на Ваше Височество, държейки се от шест седмици резервирано както спрямо великия везир⁴³¹, така и към Халил Шериф паша. Не съм преставал да препоръчвам на нашите консули подобно поведение, а инструкциите, които съм им изпращал, винаги са били довеждани до знанието на директора на Азиатския департамент. Бих Ви бил задължен, г-н Канцлер, ако, след като се запознаете с тях, бихте благоволили да ми посочи промените или допълненията, които Ваше Височество би сметнал за необходимо да се направят в тях. Що се отнася до мен, аз не ще пропусна, щом се представят случаи за това, да привлека още повече вниманието на нашите главни [дипломатически] агенти към предписанията ми относно политиката на резервираност и невмешателство. Именно в такъв смисъл са последните ми инструкции към нашия генерален консул в Бейрут, който в момента е в толкова тежко и сложно положение, колкото беше руският [дипломатически] агент⁴³² в Йерусалим през миналата есен. Имам чест, тук приложено, да поставя пред очите на Ваше Височество копие от служебното ми писмо до г-н Петкович с дата 6 януари, №16.

Но що се касае до пълна въздържаност спрямо враждебността на "Млада Турция" и недоверчивото към нас поведение на някои чужди представители, струва ми се, г-н Канцлер, че е твърде трудно тя да бъде прилагана навсякъде и се съмнявам тя да ни спести подозренията, на които сме предмет. В подкрепа на това мнение ще е достатъчно да се приведе нашето държание в гръцко-българската работа. Почти две години не съм виждал екзарха и никога не съм поддържал явни отношения с Ортакойския⁴³³ мирски съвет. Беше ли едно толкова коректно поведение оценено от нашите противници? Бяха ли отчетени съветите за умереност и помирение, които не преставахме да даваме както на гърците, така и на българите, когато идваха да ни искат мнението? Напротив, печатът се старае да ни представи като подстрекатели на довелия до схизмата религиозен конфликт, а Европа е убедена, че Екзархията е само политическо оръжие в нашите ръце, предна-

^a Думата е подчертана от друга ръка, а в полето срещу нея са изписани две въпросителни.

l'Europe est convaincue que l'Exarcat n'est entre nos mains qu'une arme politique destinée à assurer notre influence dans l'Empire Ottoman. Je vois se produire un phénomène analogue en Grèce. Malgré l'attitude prudente et réservée de notre Ministre à l'égard de tous les partis, on soutient effrontément que notre Légation cherche à renverser Mr. Déligeorgis au profit d'un Ministère Coumoundouros et les Anglais continuent à soutenir le premier.

Il y a plus. L'hostilité manifeste de quelques uns des Représentants Etrangers à Constantinople et les luttes d'influence qui ne s'arrêtent jamais sur ce terrain, ne nous permettent pas d'espérer que notre abstention soit imitée par nos adversaires et serve à inaugurer ici une ère de paix. On profiterait au contraire de tous les symptômes d'une attitude plus effacée de notre part pour s'assurer des positions que nous aurions abandonnées, afin de poursuivre notre influence dans ses derniers retranchements de façon qu'à l'époque où nous serions nécessairement amenés à reprendre une politique plus active afin de ne pas renier entièrement nos traditions historiques, nous serions forcés de reconquérir ces mêmes positions au prix de sacrifices considérables.

Pour me servir d'un exemple récent, je me permettrai de rappeler à Votre Altesse le Grand Vézirat de Midhat Pacha, hostile à la Russie. Si j'avais pratiqué à son égard une abstention absolue, il aurait pu durer jusqu'à présent au grand détriment de nos intérêts les plus essentiels en Orient. Khalil-Chérif Pacha lui-même, s'il pouvait être certain que je ne sortirai pas de mon abstention et ne m'opposerai pas à ses entreprises hostiles, n'aurait pas changé d'allure en devenant plus convenable à notre égard depuis deux semaines.

Pour me conformer aux ordres de Sa Majesté l'Empereur, je tâcherai de restreindre mes relations déjà peu fréquentes actuellement avec les Représentants des races Chrétiennes et des communautés religieuses en Turquie. Je crains toutefois qu'un changement trop brusque dans ma manière d'être à leurs égard n'assume plutôt le caractère d'une démonstration que d'une abstention, vu l'habitude prise par les notables de tous les cultes de venir me parler de leurs intérêts et demander mes conseils.

значено да осигури влиянието ни в Османската империя. Виждам същото да става в Гърция. Въпреки благоразумното и сдържано поведение на нашия министър⁴³⁴ спрямо всички партии, най-безсрамно се твърди, че нашата легация се стреми да събори г-н Делигеоргис в полза на кабинет Кумундурос, а англичаните продължават да поддържат първия.

Нещо повече. Нескриваната враждебност на някои чужди представители в Цариград и никога не секващите в турската столица борби за влияние не ни дават надежда, че нашите противници ще подражават на въздържаността ни и че тя ще постави тук началото на епоха на мир. Напротив, всички признаци на по-резервирано поведение от наша страна биха били използвани за завземане на позициите, които бихме изоставили, за да се изкорени напълно нашето влияние, така щото тогава, когато по необходимост, за да не се откажем напълно от историческите си традиции, ще трябва да подхванем отново по-дейна политика, ние ще бъдем принудени да си възвръщаме същите тези позиции с цената на значителни жертви.

За да си послужи с един неотдавнашен пример, ще си позволя да припомня на Ваше Височество великото везирство на враждебния към Русия Мидхат паша. Ако бях прилагал към него пълна резервираност, то можеше да трае и понастоящем в ущърб на нашите най-важни интереси в Ориента. Самият Халил Шериф паша, ако можеше да бъде сигурен, че не ще изляза от своята въздържаност и не ще се противопоставя на враждебните му начинания, не би променил обносните си, ставайки от две седмици по-благоприятен спрямо нас.

За да изпълня повелите на Негово Величество Императора, ще се постарая да огранича и без друго редките си понастоящем сношения с представителите на християнските народи и на религиозните общности в Турция. Страхувам се, обаче, че твърде рязка промяна в отношението ми към тях ще придобие по-скоро характер на демонстрация отколкото на резервираност, като се има предвид привичката, която са си създали първенците от всички вероизповедания, да идват да ми говорят за своите интереси и да искат моите съвети.

Du reste, et à part ces quelques réserves, je me félicite d'avoir, depuis l'incident de Jérusalem, conformé mon attitude à celle qui vient de m'être prescrite. J'ai la satisfaction de pouvoir annoncer à Votre Altesse que Ses directions ont déjà commencé à porter fruit. Comme j'ai eu l'honneur de le dire plus haut, mon absence de la Porte et des visites hebdomadaires du Corps Diplomatique à Khalil-Chérif Pacha, a été remarquée, et lors que Samedi dernier je me suis rendu chez le Grand Vézir pour le féliciter sur son rétablissement, Son Altesse m'en fit l'observation. Rappelant nos anciennes relations d'amitié, Mehmed Ruschdi Pacha me demanda que signifiait ma conduite modifiée à son égard. Je lui répondis simplement que la situation avait changé: l'ami que j'allais fréquemment consoler lors de sa disgrâce était devenu le chef du pouvoir^a; nous avons chacun nos devoirs et notre part de responsabilité; nos relations devaient nécessairement subir l'influence des affaires que nous avons à traiter. *"J'ai formé, lui dis-je, des vœux sincères pour Votre avènement au pouvoir. Ma franchise m'oblige à avouer que mes espérances ont été déçues. Un nuage a passé entre nous, et cela à propos d'une question où les intérêts Turcs n'étaient point engagés, et où nous ne recherchions ni avantages, ni influence, rien que des ménagements légitimes du sentiment religieux d'une grande partie du peuple Russe. La Porte pouvait, sans déroger à ses principes ni faire des sacrifices, nous donner des témoignages de bon vouloir. Elle a préféré agir contrairement à nos désirs qui ne lui étaient pas inconnues. Il était dès lors de notre dignité de nous abstenir de conseils et de conversations inutiles. Celle-ci même, si Vous n'en aviez pris l'initiative, je ne l'aurais jamais commencée."*

A ces mots, Mehmed Ruschdi Pacha ne put cacher l'émotion qui le suffoquait. Il me remercia de lui avoir éclairci la situation, et entra dans de longs développements pour me prouver que la Porte avait agi bien à contre-cœur, et que ses sentiments personnels ainsi que ceux du Gouvernement n'avaient point varié à notre égard. Mais pour s'expliquer à fond

^a Срещу тези думи в полето стои бележка от друга ръка: Très bien.

Впрочем, като изключим тези няколко уговорки, аз смятам, че, след Йерусалимския инцидент⁴³⁵, съм съобразил държанието си с това, което току-що ми бе предписано. Със задоволство мога да обявя пред Ваше Височество, че инструкциите Ви вече започнаха да дават резултат. Моето отсъствие от Портата и от ежеседмичните посещения на дипломатическия корпус при Халил Шериф паша, което имах чест да спомена по-горе, бе забелязано и, когато миналата събота отидох при великия везир за да го поздравя с оздравяването му, Негово Височество отбеляза това. Припомняйки нашите някогашни приятелски отношения, Мехмед Рушди паша ме попита какво означава промененото ми поведение към него. Отговорих просто, че положението се е променило: приятелят, когото често навещавах за да утешавам по времето, когато беше в немилост, бе застанал начело на властта^a; всеки от нас има своите задължения и отговорности; нашите отношения по необходимост трябва да понесат влиянието на делата, с които са занимаваме. *"Най-искрено, му казах аз, се молех за идването Ви на власт. В интерес на истината съм длъжен да призная, че моите надежди се оказаха излъгани. Облак мина между нас, и то по повод на въпрос, който изобщо не засяга турските интереси и в който ние не търсехме нито предимства, нито влияние, а само законно уважение към религиозните чувства на голяма част от руския народ."*⁴³⁶ Портата можеше, без да нарушава принципите си или да прави жертви, да ни засвидетелства добра воля. Тя предпочете да действа противно на нашите желания, които не ѝ бяха неизвестни. Оттогава за нас бе въпрос на чест да се въздържахме от ненужни съвети и разговори. Дори настоящия разговор, ако Вие не бяхте поели инициативата за него, аз никога не бих го започнал."

При тези думи Мехмед Рушди паша не можа да скрие силното си възмущение. Благодарни ми, че съм го осветлил за положението и после се впусна в дълги разяснения за да ми докаже, че Портата действала едва ли не напълно против волята си и че към нас неговите лични чувства, както и тези на правителството, изобщо не се били променили.

^a В полето срещу тези думи бележка: Много добре.

avec moi sur tout ce qui s'était passé, il me demanda une entrevue chez moi, où il pourrait par l'organe d'un drogman me faire mieux saisir toutes les nuances de sa pensée.

Le Grand Vézir vint donc me voir Mardi dernier et sa visite se prolongea au delà de trois heures et demi. Ne voulant pas entrer ici dans tous les détails de ce long entretien, pour ne point abuser de Votre attention, mon Prince, j'ai prié le Premier Drogman de l'Ambassade qui s'y trouvait présent, de consigner les principaux passages de notre conversation dans une notice séparée que j'ai l'honneur de placer ci-joint sous les yeux de Votre Altesse.

Je veux me borner à constater que le but évident de la démarche inusitée du Grand Vézir était d'effacer l'impression pénible que l'incident de Jérusalem a laissée dans mon esprit et dans nos rapports. Il voulait m'amener à passer l'éponge sur le passé, à reprendre avec la Porte les relations cordiales qui existaient entre nous du temps de Mahmoud; il a tâché surtout d'obtenir mon concours pour son maintien au pouvoir, en m'assurant qu'entre ses mains Khalil-Chérif Pacha nous deviendrait favorable, et que rien ne pouvait justifier mon attitude d'abstention qui l'effrayait principalement eu égard aux dispositions personnelles du Sultan pour la Russie et pour moi particulièrement.

Je me crois obligé, Monsieur le Chancelier, d'établir ici avec quelque précision la valeur réelle de ces "*dispositions*" du Sultan, dont je suis loin de méconnaître les avantages. N'ayant ni l'instruction ni l'habitude des Affaires des Souverains des pays civilisés, Sa Majesté n'agit pas toujours en vertu de résolutions raisonnées, mais rien que sous l'influence d'impressions passagères et souvent de caprices. Ses dispositions sont donc mobiles, comme son entourage et l'instabilité de ce dernier réagit sur les décisions arbitraires du Souverain de la Turquie. Dans de semblables conditions, il n'y a donc pas à compter sur une action réfléchie et persévérante du Sultan malgré les bonnes dispositions que Sa Majesté m'a toujours témoignées. La démarche exceptionnelle du Grand Vézir

Но за да ми обясни всичко, което се бе случило, той поиска среща при мен, на която би могъл, с помощта на преводач, да изрази всички отсенки на мисълта си.

Прочее, великият везир дойде при мен миналия вторник и посещението му продължи повече от три и половина часа. Тъй като, Княже, за да не злоупотребявам с Вашето внимание, не искам тук да навлизам във всички подробности на този дълъг разговор, помолих първия драгоман⁴³⁷ на посолството, който присъстваше на него, да изложи основните му моменти в отделна записка, която, приложена към настоящето, представям на Ваше Височество.

Ще се огранича с констатацията, че очевидната цел на необичайния демарш на великия везир беше да заличи мъчителното впечатление, което бе оставил в душата ми и в нашите отношения Йерусалимският инцидент. Той искаше да ме убеди да зачеркнем миналото, да възстановим с Портата сърдечните отношения, които съществуваша между нас по времето на Махмуд⁴³⁸; той се помъчи най-вече да спечели подкрепата ми за оставането си на власт, като ме увери, че в неговите ръце Халил Шериф паша ще бъде благосклонен към нас и че нищо не може да оправдае моята резервираност, която го плаши, най-вече предвид личното разположение на султана към Русия и към мен лично.

Мисля, че тук съм длъжен, г-н Канцлер, да уточня действителната стойност на това "*разположение*" на султана, предимствата на което отлично съзнавам. Тъй като не притежава нито образованието на суверените на цивилизованите страни, нито като тях е привикнал към държавните дела, Негово Величество не винаги действа по силата на обмислени решения, а единствено под влияние на преходни впечатления и често на прищявки. Неговото разположение, прочее, е променливо, както и неговото обкръжение; а непостоянството на последното се отразява върху своеволните решения на турския суверен. При подобни условия, следователно, не може да се разчита на обмислени и последователни действия на султана, въпреки благосклонността, която Негово Величество винаги ми е засвидетелствал. Изключо-

aura certainement du retentissement. Sa signification est, dans tous les cas, supérieure à celle qu'on aurait pu attribuer à la visite d'excuses que m'a fait le Ministre des Affaires Etrangères après la destitution de Mgr Cyrille.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,
Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,
le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiëw

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1873 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3740, л. 97-118).

№ 10

206 - le 1. Février 1873.

№ 35.

Péra, le 25 Janvier/6 Février 1873.

Deux annexes.

Monsieur le Chancelier^a,

Les Grecs commencent à s'apercevoir que le Patriarche Anthimos, malgré les services qu'il a rendus à l'Hellénisme, compromet l'Eglise Orthodoxe par son administration arbitraire et son avidité. Il provoque journellement des scandales au sein de l'Eglise, en destituant des Evêques pour se faire payer leur maintien à leur postes, ou bien donner ceux-ci aux plus offrants d'entre les candidats. Aussi le nombre des adversaires de Mgr Anthimos grossit à vue d'œil, et sa déposition semble arrêtée en principe. Mais comme le parti exalté ne veut pas avoir l'air de nous faire une concession, il voudrait obtenir préalablement quelques avantages de la Porte, et nommément le retrait du ferman Bulgare et le changement de l'habillement des ecclésiastiques soumis à l'Exarcat.

Ces exigences des Grecs mettent Khalil-Chérif Pacha dans le plus grand embarras. Avant de résoudre le différend, il a voulu, par acquit de conscience, faire semblant de tenter une réconciliation entre les deux camps. Il a commencé par attirer l'attention du Patriarche Œcuménique

^a Отдолу на листа адресат: A Son Alt^{esse} le Prince Gortchakow etc. etc.

чителният демарш на великия везир сигурно ще има отглас. Във всеки случай, неговото значение надвишава онова, което би могло да се отдава на посещенияето за извинение, което министърът на външните работи ми направи след свалянето на патриарх Кирил.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,
Господин Канцлер, //на Ваше Височество,
най-смирен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 10

206. - 1 февруари 1873.

№ 35.

Пера, 25 януари/6 февруари 1873.

Две приложения⁴³⁹

Господин Канцлер^a,

Гърците започват да забелязват, че патриарх Антим, въпреки направените от него услуги на елинизма, излага Православната църква със своеволното си управление и алчност. Той ежедневно създава скандали в лоното на Църквата, уволнявайки владци за да им вземе пари за да ги остави на техните постове или пък за да даде последните на тези от кандидатите, които предлагат най-много. Ето защо броят на противниците на патриарх Антим видимо нараства и неговото сваляне изглежда решено по принцип. Но тъй като крайната партия не иска нещата да приличат на отстъпка към нас, тя би искала предварително да получи някои облаги от Портата, а именно оттегляне на Българския ферман и промяна облеклото на духовенството, подчинено на Екзархията.

Тези искания на гърците поставят Халил Шериф паша в огромно затруднение. Преди да реши спора, той, за успокоение на съвестта, пожела да се престори, че се опитва да помири двата лагера. Като начало, той изтъкна пред Вселенския патриарх необходимостта да се

^a Най-отдолу на листа адресат: На Негово Височество княз Горчаков и пр.

sur la nécessité de rechercher une solution à l'amiable. Sa Sainteté y a opposé l'impossibilité d'abandonner les décisions du Concile qui excommuniait le clergé Bulgare.

Le Ministre des Affaires Etrangères s'est adressé alors à l'Exarque pour tacher de l'amener à admettre des Evêques Grecs dans les diocèses Bulgares et à autoriser dans ces derniers la construction d'Eglises dépendantes du Patriarcat. Lorsque Mgr Anthimos s'est référé, pour combattre ces propositions, au texte du ferman qui y était contraire, Khalil-Chérif Pacha lui a déclaré que cet acte avait été rédigé en vue d'une entente des Bulgares avec le Patriarcat et devenait lettre morte du moment où par suite de la rupture, plusieurs de ses stipulations n'étaient pas applicables. Il était dès lors indispensable de le modifier en donnant satisfaction aux exigences légitimes des Grecs, domiciliés dans les diocèses Bulgares, mais qui ne voudraient pas reconnaître l'Exarcat, et en étendant les droits du chef de l'Eglise d'Orta-keuï, auquel on conférerait le titre de Patriarche. L'Exarque a répliqué que le ferman était une propriété nationale des Bulgares, et qu'il devait par conséquent consulter l'Assemblée avant de répondre aux propositions du Ministre.

Mgr Anthimos a en même temps déclaré que, pour sa part, il était prêt à renoncer à sa dignité actuelle, à restituer le bérat et les insignes de l'ordre de Medjidié et à se retirer dans un couvent pour y passer le reste de ses jours plutôt que de laisser modifier le ferman et devenir le Patriarche illégitime des Bulgares. Les débats de l'Assemblée d'Orta-keuï sur ce sujet ont été des plus orageux. Quelques membres exaltés y avaient été gagnés à l'idée de modifier le ferman, et au nombre de ceux-ci en première ligne Tchoumakow suivi du Kapou-Kehaya de l'Exarcat Stoyanovitch (anglomane), de Grouew (élevé à Paris) et Mikhaïlovsky (turcophile enragé) qui ont tous joué un rôle le 6 Janvier de l'année passée et ne voient dans la question du schisme qu'un moyen de satisfaire leurs vues politiques et personnelles.

Mais leurs voix étaient isolées et la presque totalité de l'Assemblée s'est prononcée pour le maintien du ferman, tandis que les ecclésiastiques ont déclaré unanimement préférer l'abandon de leurs positions actu-

потърси решение в приятелски дух. На това Негово Светейшество противопостави невъзможността да се пренебрегнат решенията на Църковния събор, който афореса българското духовенство.

Министърът на външните работи тогава се обърна към екзарха за да го убеди да допусне гръцки владици в българските епархии и да разреши там строеж на подведомствени на Патриаршията църкви. Когато, за да отхвърли тези предложения, Негово Блаженство Антим се позовавал на текста на фермана, който не допуска това, Халил Шериф паша му заявил, че този акт бил съставен с цел споразумение на българите с Патриаршията и се превръщал в мъртва буква от момента, в който, по силата на разделението, много от неговите условия ставали неприложими. От тогава насетне било необходимо той да бъде променен, като се даде удовлетворение на законните искания на гърците, които живеят в българските епархии, но не желаят да признават Екзархията, и като се разширят правата на началника на Ортакойската църква⁴⁴⁰, комуто щяла да се даде титлата "патриарх". Екзархът възразил, че ферманът е национално достояние на българите и че, следователно, трябва да се допита до Мирския съвет преди да отговори на предложенията на министъра [на външните работи].

Същевременно, Негово Блаженство Антим заявил, че той, от своя страна, е по-скоро готов да се откаже от сегашния си сан, да върне берата и ордена "Меджидие" и да се оттегли в манастир, където да прекара остатъка от дните си, отколкото да остави да се промени фермана и да стане незаконен патриарх на българите. Разискванията по този повод в Ортакойския мирски съвет били изключително бурни. Неколцина от членовете на крайната партия бяха станали привърженици на идеята за промяна на фермана; сред тях на първо място Чумаков, следван от капукехаята на Екзархията Стоянович⁴⁴¹ (англoman), от Груев⁴⁴² (учил в Париж⁴⁴³) и Михайловски⁴⁴⁴ (необуздан туркофил); всички те участваха в събитията⁴⁴⁵ на 6 ян. м.г. и във въпроса за схизмата виждат само средство за задоволяване на своите политически и лични цели.

Но техните гласове останали изолирани и почти целият съвет се произнесъл за запазване на фермана, а духовниците единодушно обявили, че предпочитат да се откажат от настоящите си постове, но

elles à l'obligation de se reconnaître pour schismatiques. Dans le cours de la discussion, une rupture ouverte s'est produite entre l'Exarque et les membres du parti avancé. Mgr Anthimos a publiquement accusé Tchoumakow et ses adhérents d'être la cause de tout le mal et d'avoir amené par l'exagération de leurs prétentions la question Bulgare à l'impasse actuelle.

La décision de l'Assemblée reçoit tous les jours par voie télégraphique les adhésions des provinces. Il me revient même que les Bulgares préparent une pétition monstre au Sultan pour se plaindre de Ses Ministres qui veulent leur retirer un ferman octroyé par Sa Majesté. Cependant les débats de l'Assemblée d'Orta-keuï n'ont pas été sans influence sur les dispositions personnelles de l'Exarque. Il se montre plus que jamais enclin à un rapprochement avec le Patriarcat, et n'a pas hésité à le faire sentir dernièrement à un homme de confiance de l'ex-Patriarche Joachim. Mais aussi longtemps que le Patriarche Anthimos occupe le Siège Œcuménique, il est peu probable que la situation puisse changer.

Nonobstant ces dispositions conciliantes de l'Exarque, les Grecs poursuivent l'idée d'une séparation définitive des deux Eglises. Ils agissent dans ce but non seulement par l'organe du Ministère mais aussi au moyen des journaux. Quelques articles viennent d'y paraître résumant le programme du parti exalté, adopté par le Ministère. J'ai l'honneur d'en placer ci-joint sous les yeux de Votre Altesse les coupures.

Sur ces entrefaites, une lutte nouvelle se prépare du côté de la Palestine. La députation arabe de Jérusalem est arrivée et a présenté à la Porte une pétition pour se plaindre des actes illégaux du Synode et des Autorités Ottomanes et réclamer la réintégration de Mgr Cyrille dans ses fonctions ecclésiastiques. Simultanément, l'ex-Patriarche de son côté a fait parvenir au Gouvernement Ottoman une protestation contre sa déposition illégale et les violences dont il a été l'objet. Sa Béatitudo a en même temps adressé une protestation analogue aux Eglises indépendantes au jugement desquelles il appelle contre le Patriarche Œcuménique. Je regrette que Mgr Cyrille ne se soit pas borné à ces actes. Mais non content de porter sa cause par devant la Porte et les Eglises indépendantes, l'ex-

не и да се признаят за схизматици. По време на споровете се стигнало до открит сблъсък между Негово Блаженство и членовете на крайната партия. Екзарх Антим публично обвинил Чумаков и неговите привърженици, че са причина за цялото зло и че с прекалеността на своите искания са натикали Българския въпрос в задънената улица, в която той се намира днес.

Решението на Мирския съвет всеки ден получава телеграми от провинцията за подкрепа. Научавам даже, че българите подготвят огромна петиция до султана за да се оплачат от министрите му, които искат да им отнемат ферман, дарен им от Негово Величество. Все пак, обсъжданията в Ортакойския мирски съвет оказаха влияние върху личните предпочитания на екзарха. Той се показва повече от всякога склонен към сближение с Патриаршията и неотдавна не се поколеба да разкрие това пред един доверен човек на бившия патриарх Йоаким⁴⁴⁶. Но докато патриарх Антим остава на Вселенския престол малко е вероятно ситуацията да може да се промени.

Въпреки миролюбивото разположение на екзарха, гърците се стремят към окончателно разделяне на двете Църкви. За тази цел те действат не само чрез министерството, но и чрез вестниците. Току-що се появиха няколко статии, които резюмират възприетата от министерството програма на крайната партия. Имам чест, тук приложени⁴⁴⁷, да поднеса на Ваше Височество съответните изрезки.

Междувременно, в Палестина се подготвя нова борба. Дойде арабско пратеничество от Йерусалим, което връчи на Портата петиция с оплаквания от незаконните действия на Синода и на османските власти и с искания за възстановяване на патриарх Кирил на църковния му пост. В същото време, бившият патриарх, от своя страна, подаде на османското правителство протест срещу незаконното си сваляне и срещу насилията, на които е бил подложен. Едновременно с това, Негово Блаженство изпрати такъв протест и до независимите Църкви, пред които той се жалва против Вселенския патриарх. Жалко, че патриарх Кирил не се ограничи с това. Като не се задоволи да се отнесе до Портата и до независимите Църкви, бившият патриарх току-що ми

Patriarche vient de me remettre une lettre dont Votre Altesse trouvera ci-joint la traduction et par laquelle il fait appel à la justice et à la magnanimité de l'Empereur. Outre l'exposé des faits qui ont amené Mgr Cyrille à Constantinople, cette lettre contient deux demandes fort embarrassantes: 1) la mise à la disposition de Sa Béatitude des revenus des terres appartenant au St Sépulcre et 2) le renvoi de la Russie des Archimandrites délégués par le Couvent de Jérusalem et qui se sont empressés de reconnaître les actes du Synode.

La première de ces demandes explique suffisamment pourquoi Mgr Cyrille s'est refusé à m'indiquer jusqu'à présent le chiffre de la pension qu'il voudrait avoir de la munificence de notre Auguste Maître, en me répondant qu'il ne désirait point être à charge à la Russie, d'autant plus que les ressources du St Sépulcre devaient suffire à son entretien. Sa Béatitude avoue aujourd'hui qu'Elle désirait consacrer les revenus des propriétés du St Sépulcre au soutien de la communauté et des Eglises Arabes en Palestine, ainsi que des écoles et autres établissements de cette communauté qui reste inébranlable dans sa fidélité à son ancien pasteur.

Il appartiendra au Gouvernement Impérial de me prescrire la réponse que j'aurai à faire aux demandes de l'ex-Patriarche de Jérusalem.^a Je me permettrai seulement de constater, quant au montant de la pension, qu'elle ne saurait être inférieure à 10 ou 12 mille roubles par an, ou la cherté locale et les besoins de l'entretien de Mgr Cyrille et de son entourage. Une semblable allocation, quoique fort élevée en elle-même ne pourra pas grever trop sensiblement le trésor Impérial, vu l'âge avancé et l'état maladif de l'infortuné Prélat.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiev

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1873 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3740, л. 122-139); РГИА, Ф. 797, Оп. 27, Д. 426, л. 433-437^{об.} - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

^a В полето срещу това изречение бележка: J'attendrai Votre proposition.

върчи писмо, от което Ваше Височество ще намери тук приложен превод⁴⁴⁸ и с което той призовава справедливостта и великодушието на императора. Освен изложение на обстоятелствата, довели патриарх Кирил в Цариград, това писмо съдържа и две твърде затрудняващи молби: 1) да се поставят на разположение на Негово Блаженство приходите от земите, принадлежащи на Божи гроб и 2) да се изгонят от Русия архимандритите-пратеници на Йерусалимския манастир⁴⁴⁹, които побързаха да признаят делата на синода.

Първата от тези молби добре обяснява защо досега патриарх Кирил отказваше да ми посочи размера на пенсията, за която той разчита на щедростта на Августейшия ни Господар, отговаряйки ми, че изобщо не иска да бъде на руска издръжка, още повече, че средствата на Божи гроб трябваше да са достатъчни за неговата прехрана. Днес Негово Блаженство заявява, че би искал да посвети приходите от имотите на Божи гроб на поддържането на арабската общност и арабските Църкви в Палестина, както и на училищата и на другите заведения на тази общност, които са непоклатими във верността си към своя някогашен пастир.

Императорското правителство следва да ми предпише как да отговоря на молбите на бившия Йерусалимски патриарх.^a Ще си позволя само да отбележа, що се отнася до размера на пенсията, че тя не би могла да бъде по-малка от 10-12 хиляди рубли годишно, тоест местната цена на разноските по издръжката на патриарх Кирил и на неговите приближени. Такава сума, макар и сама по себе твърде висока, няма да обремени особено императорската хазна, като се има пред вид напредналата възраст и болнавостта на злочестия архипастир.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

^a Срещу това изречение бележка в полето: Бих изчакал Вашето предложение.

№ 11

369.

Dépêche adressée à Mr. le Chancelier de l'Empire par le G[énéral]¹
Ignatiew. - Péra, le 22 Févr[ier] 1873] № 58.

Sous le Grand Vézirat de Mehmed Ruschdi Pacha le Gouv[ernemen]^t
Ottoman avait ajourné la remise des bérats aux Evêques Bulgares^a qui
n'attendaient que cette formalité pour se rendre dans leurs éparchies.

Aujourd'hui Essad Pacha vient de faire délivrer les bérats aux Evêques
Bulgares de Nisch et de Velessa. L'Exarque s'en montre très satisfait.

J'ai l'honneur etc.

АВПРИ, Ф. СПБ. Главный архив. 1850 г., Д. 1, л. 2218 - копие (фотокопие ЦДА,
кмпф. 09-01, № 187/17).

№ 12

311. - le 22. Février 1873.

№ 46.

Péra, le 15/27 Février 1873.

Monsieur le Chancelier^b,

La haine du parti Grec poursuit Mgr Cyrille jusque dans sa retraite à
Constantinople. Voyant la résistance énergique des Arabes et leur refus
de reconnaître le nouveau Patriarche Procopios, la députation du Synode
de Jérusalem composée des principaux meneurs du parti exalté a recom-
mencé ses plaintes contre nous et contre l'instigateur présumé des agita-
tions Arabes.

Ces intrigues ont décidé Khalil-Chérif Pacha à m'entretenir dernière-
ment des affaires de Jérusalem. Après m'avoir exprimé l'espoir que les
événements de l'automne dernier étaient déjà livrés à l'oublie, comme
faits accomplis qu'on peut regretter, mais non redresser, le Ministre des

^a Подчертано в документа.

^b Отдолу на листа адресат: S[on] A[ltesse] le Prince Gortchakow.

№ 11

369.

Донесение, изпратено до Канцлера на империята от г[енера]¹
Игнатиев - Пера, 22 февр[уари] 1873⁴⁵⁰] № 58.

При великото везирство на Мехмед Рушди паша, османското пр[а-
вителст]во отлагаше връчването на берадите на българските еписко-
пи^a, които очакваха единствено тази формалност за да заминат за
епархиите си.

Днес, по нареждане на Есад паша, бяха издадени берадите на
българските епископи в Ниш⁴⁵¹ и Велес⁴⁵². От това екзархът се показ-
ва твърде доволен.

Имам чест и пр.

№ 12

311. - 22 февруари 1873.

№ 46.

Пера, 15/27 февруари 1873.

Господин Канцлер^b,

Омразата на гръцката партия продължава да преследва Негово
Светейшество Кирил и след оттеглянето му в Цариград. Виждайки
енергичната съпротива на арабите и техния отказ да признаят новия
патриарх Прокопий, депутацията на Йерусалимския синод, съставена
от главните водачи на крайната партия, поднови своите оплаквания
срещу нас и срещу предполагаемия подбудител на арабските вълне-
ния.

Неотдавна тези сплетни накараха Халил Шериф паша да ми го-
вори за йерусалимските дела. След като ми изрази надеждата си, че
събитията⁴⁵³ от миналата есен вече са забравени в качеството им на
свършени факти, за които може да се съжالياва, но които не могат да

^a Подчертано в документа.

^b Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков.

Affaires Etrangères m'a prié d'user de mon influence sur le Patriarche déposé pour l'engager à se tenir tranquille et à ne plus provoquer de nouveaux troubles dans le pays dont il a si longtemps dirigé l'Eglise. A ma demande quels étaient les accusations portées contre la conduite actuelle de Mgr Cyrille, Khalil-Chérif Pacha ne put me montrer qu'une lettre de recommandation fort innocente, donnée par Sa Béatitude à un moine qui se rendait en Terre Sainte, et signée: "Cyrille, Patriarche de Jérusalem". Le titre que s'attribuait le Prélat destitué, servait, aux yeux de mon interlocuteur, de preuve de sa résolution de reconquérir le siège qu'il venait de perdre. Il ne m'a pas été difficile de démontrer à Khalil-Chérif Pacha que le titre de Patriarche restant la vie durant à ceux qui ont occupé ces hautes fonctions ecclésiastiques, c'est tout au plus contre l'omission de la particule *ex* qu'on pouvait protester, omission qui n'impliquait d'ailleurs aucune des arrière-pensées que les ennemis de Mgr Cyrille voulaient lui attribuer et cela d'autant moins que la régularité de la destitution de Mgr Cyrille et de l'élection de Mgr Procopios n'était guère prouvée au point de vue canonique.

Le Ministre des Affaires Etrangères n'a pas été le seul à suivre les insinuations perfides de la députation de Jérusalem. Le Patriarche Œcuménique s'est également employé auprès des autorités Ottomanes pour faire éloigner de Constantinople l'ex-Patriarche et ce n'est que grâce à la résistance du nouveau Grand Vézir que cette intrigue n'a pas abouti. Cependant, Essad Pacha a cru devoir appeler Mgr Cyrille pour lui recommander la prudence. Les récits de l'infortuné vieillard ont impressionné le jeune Vézir qui l'a assuré qu'il n'aurait jamais laissé venir les choses au point où elles sont arrivées s'il avait eu entre ses mains le pouvoir au moment de la crise. Mais les décisions de la Porte étant irrévocablement prises il n'y avait à espérer un changement que de l'action habituelle du temps. Mais en attendant qu'on soit à même de faire quelque chose pour réparer le mal toute lutte devenait inutile. Essad Pacha ne pouvait donc qu'engager Sa Béatitude à se tenir tranquille en dehors des agitations populaires qu'on attribuait à son initiative.

C'est dans ce même sens que le Grand Vézir s'est prononcé à l'égard de la députation Arabe. Il lui a fait comprendre l'impossibilité où se

се поправят, министърът на външните работи ме помоли да използвам влиянието си над сваления патриарх за да го накарам да се държи спокойно и повече да не предизвиква смутове в страната, на чиято Църква толкова дълго е бил ръководител. На въпроса ми, какви са обвиненията срещу сегашното държание на патриарх Кирил, Халил Шериф паша можа да ми покаже само едно твърде невинно препоръчително писмо, което Негово Светейшество дал на отиващ в Светите земи монах и което е подписано: "Кирил, Йерусалимски патриарх". Титлата, която си отдава сваленият йерарх, служеше в очите на моя събеседник като доказателство за негово решение да си върне престола, който неотдавна бе загубил. Не ми бе трудно да докажа на Халил Шериф паша, че, тъй като патриаршеската титла е пожизнена за тези, които са заемали тази висша църковна длъжност, най-много, срещу което може да се протестира, е изпускането на частицата *екс*, изпускане, което, впрочем, изобщо не предполага никоя от задните мисли, които противниците на патриарх Кирил искат да му припишат, още повече, че нито неговото сваляне, нито изборът на патриарх Прокопий са доказано редовни от каноническа гледна точка.

Министърът на външните работи не бе единственият, който следваше коварните внушения на йерусалимската депутация. И Вселенският патриарх⁴⁵⁴ положи усилия пред османските власти за отстраняване на бившия патриарх от Цариград - сплетня, която не сполучи само благодарение съпротивата на новия велик везир. Все пак, Есад паша сметна, че е длъжен да призове патриарх Кирил и да му препоръча благоразумие. Разказът на злочестия старец впечатлил младия везир, който го уверил, че, ако той бил на власт по време на тази криза, никога не би позволил нещата да отидат дотам, докъдето те били стигнали. Тъй като, обаче, решенията на Портата били безвъзвратни, надежда за промяна имало само като резултат от обичайното въздействие на времето. Но, междувремето, докато не се появяла възможност за нещо, което би могло да поправи злото, всяка борба ставала безполезна. Прочее, Есад паша могъл единствено да подкани Негово Светейшество да се държи спокойно и вън от отдаваните на почина му народни вълнения.

В същия смисъл Есад паша се произнесъл и пред арабската депутация. Той я убедил, че за Портата е невъзможно да оттегли бера-

trouvait la Porte de retirer le bérat accordé à Mgr Procopios et a conseillé à ses membres de retourner incontinent en Palestine pour ne pas dépenser en vain ici leur temps et leurs ressources pécuniaires.

Dans la conversation que j'ai eue avec Khalil-Chérif Pacha sur les affaires de Jérusalem, ce Ministre a également touché la question de l'Exarchat. Il m'a dit que la Porte était décidée à ne plus changer le firman des Bulgares puisque le peuple entier semblait y tenir, mais que l'absence d'une entente avec le siège Œcuménique rendant cet acte nul de fait, le Gouvernement Ottoman se trouvait dans l'impossibilité de forcer les Grecs dans les Eparchies Bulgares à se soumettre au clergé considéré par eux comme schismatique; la Porte se voyait donc dans l'obligation d'autoriser le Patriarche à envoyer des Evêques dans toutes les Eparchies où il y aurait des Grecs. Fidèle à l'attitude réservée que les instructions du Ministère Impérial m'ont recommandée, je me suis abstenu d'engager sur ce sujet une discussion détaillée avec le Ministre des Affaires Etrangères. J'ai dû me borner à lui dire que j'aurais hésité à sa place de prendre une semblable décision qui équivaldrait à l'établissement d'un conflit permanent entre les Grecs et les Bulgares dans toutes les Eparchies mixtes de la Roumélie.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,
Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,
le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiev

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1873 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3740, л. 173-184); РГИА, Ф. 797, Оп. 27, Д. 426, л. 458-460 - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

№ 13

495. - le 24. Mars 1873.

№ 79.

Péra, le 15/27 Mars 1873.

Monsieur le Chancelier^а,
Mgr Cyrille a dernièrement fait une visite à Mr. Keudell. Il a produit sur le Ministre d'Allemagne la meilleure impression.

^а Отдолу на листа адресат: A Son Alt^{esse} le Prince Gortchakow etc. etc.

та, даден на патриарх Прокопий, и посъветвал нейните членове незабавно да се върнат в Палестина за да не пилеят напразно време и пари.

В разговора, който имах с Халил Шериф паша за йерусалимските дела, този министър засегна и въпроса за Екзархията. Той ми каза, че Портата е решила категорично да не променя фермана на българите, защото, както изглежда, целият народ държи на него, но че, тъй като липсата на споразумение с Вселенския престол фактически прави този акт нищожен, за османското правителство е невъзможно да принуди гърците от българските епархии да се подчиняват на духовенство, смятано от тях за схизматическо; Портата, следователно, се виждала принудена да разреши на патриарха да изпрати владици във всички епархии, в които има гърци. Верен на резервираността, която ми препоръчват инструкциите на императорското министерство, аз се въздържах от подробно обсъждане на този въпрос с министъра на външните работи. Ограничих се да му кажа, че на негово място бих се колебал да взема подобно решение, тъй като то означава създаване на постоянен конфликт между гърци и българи във всички смесени епархии на Румелия.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,
Господин Канцлер, //на Ваше Височество,
най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 13

495. - 24 март 1873.

№ 79.

Пера, 15/27 март 1873.

Господин Канцлер^а,
Неотдавна патриарх Кирил посети г-н Койдел. На германския министър той произвел най-добро впечатление.

^а Най-отдолу на листа адресат: На Негово Височество княз Горчаков и пр. и пр.

Les persécutions exercées par le clergé Grec contre les Arabes orthodoxes en Syrie continuent. D'après les rapports de notre Consul Général à Beyrouth, le Patriarche d'Antioche vient de commettre vis-à-vis de deux des Evêques Arabes de son Patriarcat une injustice flagrante, dans le but d'intimider la population. Les autorités Ottomanes, sous l'administration du Gouverneur Général de Syrie qui vient d'être destitué, Subhi Pacha, s'étaient plaintes de l'Evêque de Latakîé, Mgr Mélétius, un Arabe, et de celui d'Accara, Mgr Chrisante, un Grec. L'ordre de les éloigner étant parvenu au Patriarche, il a substitué au nom de l'Evêque grec celui du Métropolitain Arabe de Tripoli, Mgr Sophronios, son adversaire. Ce dernier a été destitué en même temps que Mgr Mélétius. Il a été forcé de s'éloigner dans le couvent de Bélément et la question de son diocèse a été confiée à l'Evêque d'Accara, contre lequel le Patriarche avait été invité à sévir.

Ces dispositions ont été prises avec l'autorisation secrète de Khalil-Chérif Pacha dissimulée à la Porte elle-même. Les véritables instigateurs étaient quelques Grecs qui jouissaient de la confiance de l'ex-Ministre des Affaires Etrangères.

J'ai attiré l'attention de Savfet Pacha sur des faits aussi regrettables et il m'a promis de provoquer une lettre vézirielle enjoignant au Patriarche d'Antioche la plus grande modération envers Mgr Sophronios.

A Constantinople, les intrigues grecques poursuivent leurs cours.

L'Archimandrite Benjamin est venu dire qu'il ne pouvait revenir en Palestine, comme il en avait eu l'intention, avant le rétablissement de la paix du clergé de Jérusalem avec nous. Je lui ai répondu que nous ne pouvions pas accepter ses ouvertures conciliantes comme une garantie et qu'il ferait mieux de nous donner des preuves des bonnes dispositions du clergé grec par des actes du Patriarcat de Palestine. Ce n'est qu'alors que nous consentirions à faire connaître les conditions auxquelles nous pourrions reprendre nos anciennes relations.

Продължават преследванията на гръцкото духовенство срещу православните араби в Сирия. Според докладите на нашия генерален консул⁴⁵⁵ в Бейрут, Антиохийският патриарх⁴⁵⁶, с цел да сплаши населението, е извършил явна несправедливост спрямо двама владици-араби от своята Патриаршия. Османските власти, начело с току-що сваления генерал-губернатор на Сирия, Сяхи паша, се бяха оплакали от Лаодикейския владика Мелетий, арабин, и от Акарийския⁴⁵⁷ владика Хрисант, грък. Когато заповедта стигнала до патриарха, той заменил името на гръцкия владика с това на Триполския митрополит-арабин, Софроний, негов противник. Последният бил свален едновременно с Негово Преосвещенство Мелетий. Той бил принуден да се оттегли в манастира в Белеман⁴⁵⁸, а управлението на неговата епархия било поверено на Акарийския владика, спрямо когото патриархът бил приканен да вземе строги мерки.

Всичко това било направено с тайното, скривано и от самата Порта, разрешение на Халил Шериф паша. Истинските подстрекатели били неколцина гърци, ползващи се с доверието на бившия външен министър.

Привлякох вниманието на Савфет паша към тези достойни за съжаление факти и той ми обеща да издейства везирско писмо, предписващо на Антиохийския патриарх да прояви най-голяма сдържаност спрямо Негово Преосвещенство Софроний.

В Цариград гръцките сплетни не спират.

Архимандрит Вениамин дойде да ми каже, че не може, въпреки намеренията, които бе имал, да се върне в Палестина преди йерусалимското духовенство да се помири с нас. Отговорих му, че не можем да приемем неговите предложения за помирение като залог и че по-добре би било да ни се дадат доказателства за благоразположението на гръцкото духовенство от страна на Палестинската⁴⁵⁹ патриаршия. Едва тогава бихме се съгласили да съобщим условията, при които бихме могли да възстановим старите отношения.

Le Patriarche Œcuménique a renouvelé ses démarches pour obtenir de la Porte les bérats des sept Evêques qu'il se propose d'envoyer dans les Eparchies Bulgares, telles que Schoumla, Samakow etc. Ces bérats avaient été déjà préparés du temps de Khalil-Chérif Pacha et Essad s'était malheureusement engagé, dès sa première entrevue avec le Patriarche, à les délivrer. Mgr Anthimos semble croire que la présence des Prélats Grecs pourra provoquer dans la population une réaction en faveur du Patriarcat. Elle ne servira au contraire qu'à augmenter la confusion et à provoquer des conflits. Savfet Pacha, voulant procéder avec circonspection et corriger, autant que possible, les fautes commises, a suspendu la communication des bérats et a demandé au Patriarche de lui fournir des preuves que les Evêques en question étaient en effet appelés dans leurs diocèses par les vœux de leurs ouailles. Sa Sainteté n'a pu produire que quelques télégrammes signés de deux ou trois noms et qui n'avaient aucune portée sérieuse. La Porte s'est adressée alors aux mutessarifs des provinces Bulgares en leur demandant si la présence des Evêques Grecs ne troublerait point l'ordre. Elle attend leur réponse pour prendre une décision finale.

Les partisans de Mgr Anthimos sentent que le terrain commence à céder sous leurs pas. Ils ont conseillé au Patriarche de profiter des difficultés que la Porte soulèvent relativement aux bérats susmentionnés des Evêques Grecs pour tomber avec éclat en donnant sa démission en cas d'insuccès. Mgr Anthimos a promis de réfléchir, mais ce dignitaire non-général de l'Eglise ne paraît pas assez détaché des biens de ce monde pour suivre l'avis que lui a été donné et se démettre de ses fonctions.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1873 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3740, л. 190-199).

Вселенският патриарх поднови постъпките си за издействие от Портата на берати за седемте владици, които смята да изпрати в българските епархии, като Шуменска, Самоковска и пр. Тези берати са били приготвени още по времето на Халил Шериф паша и, за съжаление, Есад, при първата си среща с патриарха, обещал да ги издаде. Патриарх Антим изглежда вярва, че присъствието на гръцки архиереи ще може да предизвика сред населението действия в полза на Патриаршията. Напротив, то само ще увеличи бъркотията и ще създаде конфликти. Савфет паша, който иска да действа благоразумно и да поправи, доколкото е възможно, допуснатите грешки, задържа издаването на бератите и поиска от патриарха да му предостави доказателства, че въпросните владици наистина са желани от пасомите в техните епархии. Негово Светейшество Антим можа да покаже само няколко телеграми, подписани от двама-трима души и без някаква особена стойност. Тогава Портата се обърна към мютесарифите на българските области с въпрос, дали присъствието на гръцките владици няма да доведе до някакви нарушения на реда. Тя очаква отговора им за да вземе окончателното решение.

Привържениците на патриарх Антим чувстват, че започват да губят почва под краката си. Те посъветвали патриарха да се възползва от трудностите, създавани от Портата във връзка с гореспоменатите берати на гръцките владици, за да падне с шум, подавайки оставка в случай на неуспех. Патриарх Антим обещал да помисли, но този църковен сановник, който отива към деветдесетте, не изглежда дотам безразличен към благата на този свят, че да последва дадения му съвет и да се откаже от поста си.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 14

521. - le 28. Mars 1873.

№ 86.

Péra, le 22 Mars/3 Avril 1873.

Monsieur le Chancelier^a,

Depuis quelque temps le Patriarche Œcuménique ne cesse d'assiéger le Grand Vizir et Savfet Pacha de ses obsessions. Il se rend presque journellement à la Porte et exige la remise de son bérat, rédigé d'après les anciens usages avec l'énumération des Eparchies attribuées à l'Exarque, ainsi que des bérats des Evêques grecs qu'il veut envoyer dans les provinces Bulgares. Sa Sainteté va jusqu'à menacer le Gouvernement de sa démission et de celle de son Synode tout entier, en cas de refus, ainsi que de la fermeture de l'Eglise Patriarcale.

Le parti exalté, en général, redouble d'activité. Il craint de perdre son influence et de compromettre les fruits politiques du schisme, qu'il a réussi à faire déclarer, si le Patriarche venait à tomber. Dans cette prévision, il cherche à tirer tout le parti possible de Mgr Anthimos, tant que ce dernier reste aux affaires.

J'ai cherché à paralyser les intrigues grecques en représentant à la Porte que, selon nos idées religieuses, il ne suffisait pas de la demande de quelques individus isolés pour motiver la nomination d'un Evêque. Un simple prêtre suffisait dans ce cas. La présence d'un hiérarque supposait l'existence d'un clergé quelconque.

En présence des démarches du Patriarche Œcuménique, l'Exarque est obligé de son côté de fréquenter les Ministres Turcs dont il est plus satisfait que de leurs prédécesseurs au pouvoir. Il s'est assuré que le projet de changer l'habillement des prêtres et de retirer aux Bulgares leur ferman a été définitivement écarté. Cependant, la conviction que le ferman susmentionné a perdu sa valeur par suite de l'impossibilité d'établir, conformément à ses prévisions, un accord entre le Patriarcat et l'Exarque, semble s'être assez fortement enraciné dans l'esprit de la Porte.

^a Отдолу на листа адресат: A Son Alt^{esse} le Prince Gortchakow etc. etc.

№ 14

521. - 28 март 1873.

№ 86.

Пера, 22 март/3 април 1873.

Господин Канцлер^a,

От известно време Вселенският патриарх не спира да досажда на великия везир и на Савфет паша със своите фикс-идеи. Той почти ежедневно е във Високата порта и иска да получи бérat, съставен по старому с изброяване дадените на екзарха епархии, както и бérати за гръцките владици, които иска да изпрати в българските провинции. Негово Светейшество стига до там, че заплашва правителството със своята и на целия Синод оставка в случай на отказ, както и със затваряне на патриаршеската църква.

Крайната партия, като цяло, засилва дейността си. Ако патриархът падне, тя се страхува, че ще загуби влиянието си и че ще изложи на опасност политическите плодове от обявената под нейно въздействие схизма. Водена от тези опасения, тя се стреми да извлече колкото може повече полза от Негово Светейшество Антим, докато той все още е патриарх.

Постарах се да попреча на гръцките сплетни, като обърнах внимание на Портата, че, според нашите религиозни разбирания, искането на няколко отделни лица не е достатъчен подтик за назначаване на владика. В подобен случай би стигнал и един обикновен свещеник. Присъствието на йерарх предполага наличие на духовенство.

При тези постъпки на Вселенския патриарх, екзархът, от своя страна, се видя принуден да зачести посещенията си при турските министри, от които е по-доволен в сравнение с техните предшественици на власт. Той се увери, че проектът да се промени облеклото на свещениците и да се лишат българите от техния ферман е окончателно изоставен. Все пак, убеждението, че споменатият ферман е загубил силата си, вследствие невъзможността да се постигне, в съгласие с неговите постановления, помирение между патриарха и екзарха, изглежда дълбоко вкоренено у Портата.

^a Най-отдолу на листа адресат: На Негово Височество княз Горчаков и пр. и пр.

L'argumentation que le Grand Vézir oppose aux objections de l'Exarque contre l'envoi des Evêques Grecs en Bulgarie est spécieuse au point de vue musulman. Essad Pacha part du principe que la Porte n'intervient pas dans les questions ecclésiastiques. Elle n'a aucun droit, selon lui, de refuser ou d'imposer des Evêques aux Bulgares ou aux Grecs. Son devoir est de tenir la balance égale entre toutes les confessions au nom de la tolérance que professe le Gouvernement Ottoman. L'impossibilité de la présence simultanée de deux Evêques du même rite dans la même Eparchie est difficile à faire comprendre aux Musulmans. Ils font semblant de ne pas saisir que dans ces conditions l'un des deux hiérarques ne peut manquer, d'après les canons, d'être considéré comme schismatique.

L'avis des autorités locales interrogées par la Porte, ainsi que j'ai eu l'honneur de le mentionner dans mon rapport sub № 79, relativement à l'opportunité de l'envoi des Evêques Grecs dans les provinces bulgares, a été presque généralement peu favorable aux prétentions grecques. Le Patriarche ayant soutenu que des troubles auraient probablement lieu si les Evêques n'étaient pas autorisés à partir à temps pour assister aux fêtes de Pâques, le Grand Vézir a fini par déclarer qu'il ne craignait pas d'assumer la responsabilité du maintien de l'ordre. Mgr Anthimos a été forcé de ne plus insister sur la totalité des bérats à accorder, mais il veut absolument envoyer des Evêques à Roustchouk et à Schoumla.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1873 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3740, л. 200-206^а); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 80-81 - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

№ 15

577. - le 8. Avril 1873.

№ 99.

Deux annexes.

Péra, le 2/14 Avril 1873.

Monsieur le Chancelier^а,

Je crois devoir attirer la haute attention du Ministère Impérial sur la lettre ci-jointe en traduction par laquelle le Synode d'Athènes

^а Отдолу на листа адресат: S[on] A[ltesse] M^r le Prince Gortchacow.

Доводите, които великият везир противопоставя на възраженията на екзарха срещу изпращането на гръцки владици в България, са, от мюсюлманска гледна точка, благовидни. Есад паша тръгва от принципа, че Портата не се меси в църковните дела. Тя, според него, няма никакво право да отказва или да налага владици нито на българите, нито на гърците. Нейният дълг е да постави на равна нога всички вероизповедания в името на търпимостта, която изповядва османското правителство. Трудно е мюсюлманите да бъдат убедени, че е невъзможно едновременно присъствие на двама владици от един и същи обред в една и съща епархия. Те сякаш не разбират, че при тези условия, според каноните, един от двамата йерарси по необходимост трябва да бъде смятан за схизматик.

Местните власти, запитани от Портата, както имах честта да спомена в моя доклад под № 79⁴⁶⁰, дали е уместно да се изпращат гръцки владици в българските провинции, почти изцяло са изразили отрицателно отношение към гръцките претенции. Тъй като патриархът настояваше, че вероятно ще има размирици, ако на владиците не се разреши да тръгнат навреме за да могат да присъстват на Великденските празници, великият везир обяви, в края на краищата, че не се страхува да поеме отговорност за поддържането на реда. Патриарх Антим бе принуден да не настоява повече за издаване на всички берати, но иска безусловно да изпрати владици в Русе и Шумен.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 15

577. - 8 април 1873.

№ 99.

Пера, 2/14 април 1873.

Две приложения

Господин Канцлер^а,

Смятам за свой дълг да привлека височайшето внимание на императорското министерство върху тук приложеното в превод писмо, с

^а Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] г-н княз Горчаков.

vient de répondre aux communications du nouveau Patriarche de Jérusalem.

On ne saurait assez déplorer, Monsieur le Chancelier, la précipitation que cette Assemblée religieuse a mise à reconnaître les faits accomplis en Palestine et l'approbation chaleureuse qu'elle a cru devoir donner à la destitution de Mgr Cyrille, en faisant l'apothéose de son peu-digne successeur. Une semblable attitude est bien faite pour exciter encore davantage les passions exaltées des Grecs et pour nous laisser regretter que le Gouvernement Hellénique se soit mêlé d'affaires qui jusqu'ici lui étaient étrangères.

L'immixtion malheureuse du Synode d'Athènes dans la question Bulgare a eu pour suite son intervention dans le différend Gréco-Arabe. Son épître actuelle ne manquera pas d'exercer une mauvaise influence sur le Couvent de St Sépulcre.

J'opposerai avec plaisir à la manifestation récente de l'Eglise Hellénique la lettre pleine de tact par laquelle le Synode Roumain a répondu aux instances réitérées du Patriarche Œcuménique.

Le langage prudent et correct du Métropolitain de Hongro-Valachie me semble de nature à gagner nos sympathies à l'Eglise Roumaine qui a su si bien concilier dans ces circonstances difficiles, ses devoirs envers le Patriarcat Œcuménique avec l'intérêt légitime qu'inspire la cause des Bulgares.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,
Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,
le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiev

[приложение I:]

577. Ad № 99 (1873.)
Cons[tantino]ple

Traduction d'une lettre du Synode du Royaume hellénique au Patriarche de Jérusalem Procopios en date d'Athènes, le 1er Février 1873.

Le St Synode de Grèce a reçu la lettre du St Synode de Jérusalem en date du 2 Décembre, lui annonçant la conduite équivoque et palinodique

което Атинският синод неотдавна отговори на съобщенията на новия Йерусалимски патриарх.

Не би могло, г-н Канцлер, [освен?] много да се съжалева за бързината, с която този религиозен орган призна свършените факти в Палестина, и за горещото одобрение, с което той сметна за необходимо да посрещне свалянето на патриарх Кирил, оказвайки почести на неговия не чак дотам достоен наследник. Подобна позиция е много подходяща да възбуди още повече разпалените страсти на гърците, а за нас остава да съжаляваме, че гръцкото правителство се набърка в дела, които досега му бяха чужди.

Злополучната намеса на Атинския синод имаше за последица неговото вмешателство в Гръцко-арабската разпра. Настоящото му послание неминуемо ще се отрази зле на Божигробския манастир⁴⁶¹.

Удоволствие за мен е да посоча свършеното несходство на неотдашната проява на Еладската църква със съобразителното писмо, което Румънският синод изпрати в отговор на нееднократните настоявания на Вселенския патриарх.

Мъдрият и вежлив език на Угро-Влашкия митрополит ми изглежда достоен да спечели нашето благоразположение към Румънската църква, която в тези трудни обстоятелства съумя така добре да съгласува своите задължения към Вселенския патриарх със законния интерес, който вдъхва каузата на българите.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,
Господин Канцлер, //на Ваше Височество,
най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

[приложение I:]

577. Към № 99 (1873.)
Ц[ари]град

Превод на писмо на синода на Гръцкото кралство до Йерусалимския патриарх Прокопий с дата: Атина, 1 февруари 1873

Гръцкият Св.Синод получи писмото на Йерусалимския Св.Синод с дата 2 декември, което го известяваше за двусмислената и напълно не-

tenue, contre toute attente, par l'ex Patriarche de Jérusalem Cyrille, au Concile réuni à Constantinople pour délibérer sur la question bulgare, avec annexe de l'acte déclarant le dernier schismatique et déchu du Trône Patriarcal.

Postérieurement à celle-ci, une seconde lettre de Votre Béatitude du 29 Janvier exprimait Ses remerciements au St Synode de Grèce et, par son entremise, au Gouvernement Royal, qui avait eu l'attention de rappeler l'ancien Consul, Mr. Xénos, et de le remplacer par Mr. Aivazides.

Une troisième lettre à la même date, fait part, selon l'usage de l'avènement de Votre Béatitude au Trône Apostolique et Patriarcal de Jérusalem.

Cette dernière communication a été reçue avec grand contentement et joie par le St Synode qui en a rendu grâce au Seigneur, dont la bonté sans bornes élève aux hautes dignités de l'Eglise et confie la direction des âmes aux hommes de haute vertu, de profonde sagesse et de grande piété, tels que Votre Béatitude.

Bien que Votre Béatitude, mue par un sentiment d'humilité, considère les hautes fonctions qu'Elle a acceptées comme au-dessus de ses forces, surtout dans ces circonstances difficiles, la Divine Providence, qui agit toujours dans l'intérêt du salut de l'humanité, a voulu, croyons nous, l'élever à cette haute position pour le raffermissement et la propagation de la véritable piété, pour la conservation durable de l'unité spirituelle des Eglises Orthodoxes de J. Christ dans un sentiment d'amour fraternel et pour la gloire du troupeau spirituel qui a acquis un tel Pasteur.

Le Synode de Grèce s'est réjoui et félicite Votre Béatitude de Son élection, par la volonté divine, au Siège Patriarcal et Apostolique, destinée à illustrer l'Eglise Orthodoxe d'Orient, que l'esprit du mal s'est plu à agiter et à troubler.

Elevant les mains vers le Très-Haut, le Synode Lui adresse de ferventes prières afin qu'il raffermisse Votre Béatitude au milieu des rudes labeurs qui l'attendent dans Sa Sainte mission, et de Lui accorder la santé, de longues années et la grâce de Ses dons divins.

последователна позиция, заета, въпреки всички очаквания, от бившия Йерусалимски патриарх Кирил на свикания в Цариград за разисквания по Българския въпрос Църковен събор, с приложение на документа, който обявява последния за схизматик и за свален от патриаршеския престол.

С друго, по-късно писмо, от 29 януари, Ваше Блаженство изрази своите благодарности към Гръцкия Св.Синод и, чрез него, към кралското правителство, което се бе постарало да отзове стария консул, г-н Ксенос, и да го замени с г-н Айвазидес.

Трето писмо, от същата дата, известява, в съгласие с обичая, възшествието на Ваше Блаженство на Апостолическия и Патриаршески Йерусалимски престол.

Последното писмо бе прието с голямо задоволство и радост от Св.Синод, който благодари за него на Господа, чиято безгранична доброта издига на високите длъжности в Църквата и поверява ръководството на душите на хора, обладаващи голяма добродетел, дълбока мъдрост и голямо благочестие, като Ваше Блаженство.

Макар Ваше Блаженство, движен от чувство на смирение, да смята, че длъжността, която е приел, надхвърля, особено в тези трудни обстоятелства, неговите сили, ние вярваме, че Божественото Провидение, което непрекъснато се грижи за спасението на човечеството, е пожелало да го издигне на този висок пост с цел заздравяване и разпространяване на истинското благочестие, за трайно запазване духовното единство на Христовите Православни църкви в чувство на братска любов и за славата на духовното стадо, сдобило се с такъв пастир.

Гръцкият синод се радва и поздравява Ваше Блаженство по случай неговия избор, по Божия воля, на Патриаршеския Апостолически престол, за слава на Източноправославната църква, която духът на злото разбуни и смути.

Простирайки ръце към Всевишния, Синодът Му отправя горещи молби да Ви даде сили за трудната работа, която Ви очаква във Вашата свята мисия, и да Ви дари със здраве, дълголетие и благодат.

En exprimant ces vœux dans un esprit d'amour sincère, et répétant la parole de Chrysostome: "Gloire à Dieu pour toute chose", le St Synode Vous donne l'assurance qu'il maintiendra fidèlement avec le Siège Apostolique de Jérusalem, comme avec toutes les Eglises orthodoxes, le lien indissoluble de la communion en J. Christ et ne cessera de Lui prêter son concours zélé là où les circonstances le rendraient nécessaire.

Invoquant enfin la bonté divine en faveur d'une paix éternelle entre les Eglises nous sommes etc.

(Signés): Président: Le Métrop[olitain] d'Athènes, Théophile
L'Archevêque de Leucade, Grégoire
" de Corcyre, Antoine
" d'Hydra et Spétzia, Néophyte
" de Triphylie et Olimpie, Ignace

[приложение II:]

577. Ad N 99 (1873.)

Cons[tantino]ple

Перевод письма Унгро-Влахского Митрополита Нифона
к Вселенскому Патриарху

Прочтя с величайшим вниманием то, что Вашему Святейшеству угодно было сообщить мне как в первом, так и во втором пастырском послании от 22 Января относительно смутного состояния болгарских дел, я не могу, Святейший Владыко, скрыть от Вас все то, что я думаю по этому предмету.

Будучи проникнут чувствами искренней преданности к Святейшему Патриаршему Престолу, долгом считаю довести до Вашего сведения, что сообщение Ваше смутило меня и поразило как громовой удар. С душевным огорчением усмотрел я внезапное и неожиданное возникновение соблазнов в недрах Святой Великой Церкви, которая в течение стольких веков была матерью всех восточных христиан и держа канонические весы, бдительно наблюдала как за охранением прав православных, так и за тем что бы сии последние жили в мире и

Изражаяйки тези пожелания в дух на искрена любов и повтаряйки думите на Златоуст "Слава на Бога за всяко нещо", Св.Синод Ви уверява, че предано ще поддържа, както с Апостолическия Йерусалимски престол, така и с всички Православни църкви, неразривната връзка в И. Христа и че не ще престане усърдно да го подкрепя там, където обстоятелствата го изискват.

Като призоваваме Всемилоствивия Бог да даде вечен мир между Църквите, ние сме и пр.

(Подписали:) Председател: Теофил, митро[полит] на Атина
Григорий, архиепископ на Левкада
Антоний, " на Керкира
Неофит, " на Хидра и Специа
Игнатий, " на Трифилия и Олимпия

[приложение II:]

577. Към № 99 (1873.)

Ц[ари]град

Превод на писмото на Угро-Влахския митрополит Нифон
до Вселенския патриарх

След като с най-голямо внимание прочетох това, което Ваше Светейшество е намерил за добре да ми събщи както в първото, така и във второто си пастырско послание от 22 януари относно неспокойното положение на българските дела, аз не мога, Светейши Владико, да скрия от Вас всичко онова, което мисля по този въпрос.

Тъй като съм проникнат от чувство на искрена преданост към Светейшия Патриаршески престол, считам за свой дълг да доведа до Вашето знание, че Вашето съобщение ме смути и ме порази като гръм. С душевно огорчение видях внезапното и неочаквано възникване на омраза в лоното на Светата Велика църква, която в продължение на толкова векове е била майка на всички източни християни и държейки канонически везни, бдително е следяла както за запазване правата на православните, така и щото последните да живеят в мир и

соединенные узами взаимной братской любви. Чем более старался я вникнуть в истинные причины, вызвавшие таковое печальное положение дел и религиозныя распри между единоверными и единоплеменными христианами, тем более чувствовал я себя в положении человека блуждающего по пучинам морским и тем менее мог уяснить себе как все печальные стороны настоящего положения дел, так и те последствия, кои должны проистечь из онаго в виду раздражения целого Болгарскаго народа.

Верьте мне, Святейший Владыко, так как я обращаюсь к Вам как истинный сын Православной Церкви. Чем более я думаю о настоящем деле, тем более содрагаюсь при мысли о направленных против Болгар мероприятий, каковыя должны смутить душу всякаго Православнаго христианина, в особенности в виду ещё недавно соединявшего Православные народы единодушия и их искренней преданности канонам и догматам Святой Великой Церкви.

Как истинный сын Церкви считаю своим долгом передать Ваше Святейшеству мнение мое с полною откровенностью.

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1873 г., Д. 25 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3740, л. 227-236).

№ 16

795. - le 9. Mai 1873.

№ 134.

Péra, le 3/15 Mai 1873.

Monsieur le Chancelier^a,

Grâce à l'apaisement qui s'était produit dans la partie saine de la population grecque, nous avons réussi à y former un parti qui visait au remplacement du Patriarche Anthimos par un Prélat moins compromis dans la question Gréco-Bulgare. On pouvait espérer ainsi que la situation pénible dans laquelle l'Eglise Orthodoxe était placée par la proclamation du schisme finirait par s'éclaircir et préparerait le terrain pour la réconciliation

^a Отдолу на листа адресат: S[on] A[ltesse] M^r le Prince Gortchakow.

съединени от връзките на взаимна братска любов. Колкото повече се стараех да вникна в истинските причини, довели до такова печално състояние на нещата и до религиозна разпра между единоверни и единоплеменни христиани, толкова повече се чувствах в положението на човек, блуждаещ из морските бездни, и толкова по-малко можех да си обясня както всички печални страни на настоящото положение на нещата, така и последствията, които трябва да последват от него във вид на раздражение на целия български народ.

Повярвайте ми, Светейши Владико, тъй като се обръщам към Вас като истински син на Православната църква. Колкото повече мисля за сегашната работа, толкова повече изтръпвам при мисълта за насочените срещу българите мерки, които трябва да всеят смут в душата на всеки православен христианин, особено предвид все още неотдавна обединяващото православните народи единодушие и тяхната искрена преданост към каноните и догмите на Светата Велика църква.

Като истински син на Църквата, считам за свой дълг да изразя мнението си пред Ваше Светейшество с пълна откровеност.

№ 16

795. - 9 май 1873.

№ 134.

Пера, 3/15 май 1873.

Господин Канцлер^a,

Благодарение успокоението, което настъпи сред благоразумната част от гръцкото население, успяхме да създадем партия, която цели заместването на патриарх Антим с по-малко компрометиран в Гръцко-българския въпрос архиерей. Така бихме могли да се надяваме, че мъчителното положение, в което бе поставена Православната църква от обявяването на схизмата, в края на краищата ще се разведри

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] г-н княз Горчаков.

des Bulgares avec le Siège Œcuménique. Mgr Anthimos, sentant le danger dont il était menacé, a voulu rehausser son prestige afin de prolonger son autorité et s'est décidé à accélérer les négociations entamées avec la Porte relativement au bérat Patriarcal, tout en cachant cette démarche à son Synode.

Votre Altesse voudra bien se souvenir qu'à la suite du Hatti-Houmayoun de 1856, la Porte jugea nécessaire d'introduire certaines modifications dans le bérat d'investiture des Patriarches. Ces modifications se rapportaient principalement à la juridiction du haut clergé, aux questions litigieuses de l'Eglise qui devaient être déferées aux tribunaux ordinaires, et finalement aux redevances prélevées jusqu'ici par les Patriarches et par le Clergé, et que la Porte voulait remplacer par des émoluments réguliers. Le prédécesseur de Mgr Anthimos, le Patriarche Grégoire, s'était toujours refusé à accepter un semblable bérat. Pour le détenteur actuel du Siège Œcuménique la question des Eparchies soumises à l'Exarchat Bulgare formait une pierre d'achoppement de plus dans la rédaction de cet acte. Cependant Mgr Anthimos se décida à passer par toutes les exigences de la Porte, pourvu que la nomenclature des eparchies placées sous son Autorité soit la même que dans les anciens bérats. Ayant donc tenu secrètes les négociations relatives à ce sujet, S[a] S[ainte]^{te} a reçu Dimanche dernier avec une grande pompe le bérat d'investiture qu'Elle représenta comme un succès et une victoire éclatante remportée sur les Bulgares. Or, à part les concessions de fond indiquées plus haut, qu'Ali et Fuad Pachas n'avaient pas réussi à faire accepter aux Patriarches précédents, - l'énumération des eparchies Bulgares n'est faite dans ce bérat qu'à côté de celle des éparchies de la Grèce indépendante, soumises depuis trente ans au Synode d'Athènes. Ce dernier ne s'y trouve pas plus mentionné que l'Exarchat Bulgare, mais les diocèses qui les composent font partie du titre officiel du Patriarche de Constantinople, tel qu'il avait été légué par les traditions. Le ferman Bulgare n'est donc nullement atteint par le nouveau document délivré au Siège Œcuménique et l'autorité

и ще подготви почвата за помирение на българите с Вселенския престол. Патриарх Антим, усещайки застрашаващата го опасност и искайки, вследствие на това, да издигне престижа си за да продължи властта си, реши да ускори започнатите с Портата преговори относно патриаршеския бérat, като продължи да скрива тази си стъпка от своя синод.

Както Ваше Височество ще благоволи да си спомни, Портата, вследствие на Хат-и-Хумаюна от 1856, сметна за необходимо да внесе известни преобразувания в инвеститурните бérати на патриарсите. Тези преобразувания засягаха главно юрисдикцията на висшето духовенство, спорните въпроси от църковен характер, които трябваше да се отнесат към обикновените съдилища, и, най-после, събираните дотогава от патриарсите и от духовенството данъци, които Портата искаше да замести с редовни заплати. Предшественикът на Негово Светейшество Антим, патриарх Григорий, винаги отказваше да приеме такъв един бérat. За сегашния притежател на Вселенския престол въпросът за подчинените на Българската екзархия епархии беше още един препъни камък в редакцията на този акт. Патриарх Антим, обаче, реши да приеме всички искания на Портата, стига само номенклатурата на поставените под негова власт епархии да е същата като в предишните бérати. Държейки, прочее, в тайна преговорите по този предмет, Н[егово] С[ветейшест]во получи миналата неделя с голяма тържественост инвеститурния бérat, който представи като успех и бляскава победа над българите. Като оставим настрана, обаче, по-горе споменатите отстъпки от основополагащо естество, които Али паша и Фуад паша не бяха успели да изтръгнат от предишните патриарси, българските епархии в този бérat са изброени само редом с епархиите в Гръцкото кралство, подчинени от тридесет години на Атинския синод. Последният, както и Българската екзархия, не се споменават [в бérата], а съставлящите ги диоцези влизат в официалната титла на Цариградския патриарх, така както тя е наследена от традицията. Следователно, Българският ферман никак не се накърнява от новия документ, издаден на Вселенския престол, а

éphémère de Mgr Anthimos ne se trouve prolongée que de quelques semaines.

Malgré cela S[a] S[ainte]¹⁶ fait tout son possible pour se raffermir. Tout en continuant à ne pas venir personnellement à l'Ambassade Impériale, le Patriarche m'a fait dire par des agents officieux qu'il regrettait ce qui s'était passé, qu'il ne demandait pas mieux que de réparer le mal et qu'il en avait les moyens. Je connais trop bien Mgr Anthimos pour ajouter foi à la sincérité de ses paroles. Aussi lui ai-je fait répondre que nous n'avions rien à réclamer de lui; que ses assurances étaient inutiles: s'il voyait les souffrances de l'Eglise et pouvait y porter remède, il n'avait qu'à le faire, et nous le jugerions sur les actes, non sur ses paroles.

Un règlement de la question Gréco-Bulgare est, sans doute, très-désirable. L'Exarque, homme profondément religieux, modéré et raisonnable, a complètement rompu avec les exaltés tels que Tchoumakov et Michailovsky, qui agissent sous l'inspiration des Turcs et principalement de Midhat Pacha. On reproche à Mgr Anthimos d'être influencé par la politique Russe et de trop tenir à l'union de l'Eglise; on voudrait le pousser à rompre définitivement avec le Siège Œcuménique et à travailler à la constitution d'une Eglise Slave indépendante, placée sous l'autorité d'un Patriarche Bulgare. Un journal Bulgare va être fondé, dit-on, pour propager cette idée et y préparer l'opinion publique de la population. Or, comme ces plans politico-religieux sont contraires à l'esprit droit et à la conscience Chrétienne de l'Exarque, le parti avancé cherche à le renverser afin de mettre à sa place un prélat moins scrupuleux.

Il me semble superflu, Monsieur le Chancelier, de faire ressortir aux yeux du Ministère Impérial tout le danger de semblables intrigues. Au point de vue politique une rupture définitive des Bulgares avec le Siège Œcuménique, en brisant l'unité de l'Eglise Orthodoxe, ne ferait que favoriser les projets de la Jeune Turquie et livrerait à l'autorité de la Porte les Chrétiens désunis de l'Empire Ottoman. C'est ce que comprend parfaitement l'Exarque et, fidèle à ses convictions religieuses, il promet de lutter de

ефимерната власт на патриарх Антим се удължава само с няколко седмици.

Въпреки това, Н[егово] С[ветейшест]во прави всичко възможно за да заздрави положението си. Продължавайки де не идва лично в императорското посолство, патриархът ме извести чрез полуофициални лица, че съжалява за станалото, че той иска само да поправи злото и че има средства за това. Познавам твърде добре патриарх Антим за да вярвам в искреността на тези думи. Ето защо казах да му предадат, че ние нищо не искаме от него; че неговите уверения са излишни: ако той вижда страданията на Църквата и може да ги излекува - то нека го направи, а ние ще го съдим по делата, не по думите.

Без съмнение, уреждането на Гръцко-българския въпрос е твърде желателно. Екзархът, който е дълбоко религиозен, умерен и благо-разумен, напълно скъса с представителите на крайната партия, като Чумаков и Михайловски, които действаха по внушение на турците и главно на Мидхат паша. Екзарх Антим е обвиняван, че е под влияние на руската политика и че прекалено държи на единството на Църквата; искат да го накарат да скъса окончателно с Вселенския престол и да заработи за създаването на независима Славянска църква, поставена под властта на Български патриарх. Говори се, че ще бъде основан български вестник, който да разпространява тази идея и да подготвя за нея общественото мнение на населението. Прочее, тъй като тези политико-религиозни планове са противни на здравия разум и на християнската съвест на екзарха, крайната партия се старее да го сваля за да постави на негово място някой не толкова добросъвестен архиерей.

Смятам за излишно, господин Канцлер, да изтъквам пред императорското министерство колко опасни са подобни кроежи. От политическа гледна точка, окончателното скъсване на българите с Вселенския престол, разбивайки единството на Православната църква, само би благоприятствало проектите на "Млада Турция" и би отдало във властта на Портата разединените християни от Османската империя. Екзархът прекрасно разбира това и, верен на своите религиозни убеждения, обещава да се бори с всички сили, надявайки се, че

toutes ses forces, dans l'espoir que des jours meilleurs viendront favoriser le rétablissement de la paix au sein de l'Eglise Orthodoxe en Turquie.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiev

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1873 г., Д. 25 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3740, л. 240-248); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 149-152 - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

№ 17

1115. - le 14. Juillet 1873.

№ 202.

Bouyoukdéré, le 5/17 Juillet 1873.

Confidentiel.

Sire,

J'ai la satisfaction d'annoncer à Votre Majesté Impériale que la question gréco-bulgare, si compromise surtout pendant les derniers dix-huit mois par les passions qu'elle excitait semble aujourd'hui entrer dans une phase plus favorable à un essai de conciliation. Le revirement est dû principalement à la lassitude de l'administration turque aux prises en province, avec des conflits continuels, ainsi qu'au bon vouloir de Rachid Pacha.

J'ai profité de mes excellents rapports personnels avec le Ministre des Affaires Etrangères pour lui exposer les difficultés de la situation actuelle, si elle venait à se prolonger. Je lui ai signalé les dangers de la solidarité du Gouvernement ottoman avec le parti grec exalté, les inconvénients du schisme, le péril de jeter les Bulgares dans la voie de l'agitation révolutionnaire. J'ai trouvé dans la personne du Ministre des Affaires Etrangères un homme d'Etat Turc capable d'apprécier cet ordre d'idées à sa véritable valeur. Comprenant la faute commise par Midhat Pacha, lors de la déclaration du schisme, Rachid Pacha a reconnu la nécessité d'amener une entente entre les partis en présence. Il m'a promis de rechercher une solution pacifique du différend.

ще настъпят по-добри дни, които ще благоприятстват възстановяването на мира в лоното на Православната църква в Турция.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 17

1115. - 14 юли 1873.

№ 202.

Буюкдере, 5/17 юли 1873.

Поверително

Господарю,

Имам удоволствието да известя на Ваше Императорско Величество, че Гръцко-българският въпрос, който особено през последните осемнадесет месеца бе в толкова трудно положение поради възбудените от него страсти, днес изглежда навлиза във фаза, по-благоприятна за помирителен опит. Обратът се дължи главно на умората на турската администрация, която в провинцията е изправена пред постоянни конфликти, както и на добрата воля на Рашид паша.

Възползвах се от превъзходните си лични отношения с министъра на външните работи за да му изложа трудностите на сегашното положение, ако то продължи. Посочих му опасностите от солидаризирането на османското правителство с крайната гръцка партия, неудобствата на схизмата, рискът да се тласнат българите по пътя на революционното движение. У министъра на външните работи намерих турски държавник, способен да оцени такъв ред на мисли според истинската им стойност. Разбирайки извършената от Мидхат паша грешка, по време на обявяването на схизмата, Рашид паша призна необходимостта от постигане на съглашение между двете противостоящи си страни. Той ми обеща да потърси мирно решение на спора.

Le Ministre des Affaires Etrangères n'a pas manqué, en effet, de saisir de la question le Conseil des Ministres.

Il me revient qu'il a commencé par insister sur l'impossibilité dans laquelle il se trouvait de répondre aux Grecs et aux Bulgares à la fois sans les indisposer également contre la Porte. Les tiraillements qui résultaient de cet état des choses portaient atteinte au prestige du Gouvernement lui-même. Il a contesté ensuite les avantages de la situation qui résultait du schisme au point de vue tant politique qu'administratif. Son expérience personnelle, comme ancien Gouverneur à Toultscha et à Widdin, lui démontrait utilité de faire quelque chose pour venir en aide à des populations dont la paix religieuse intéressait au premier chef l'Empire Ottoman. En épousant trop ouvertement la cause du Patriarcat, on risquait de forcer les Bulgares à chercher un point d'appui religieux soit dans les provinces vassales, presque indépendantes de la Porte, soit au dehors, en Russie. Le Gouvernement Ottoman s'il fermait obstinément les voies à une réconciliation avec le Patriarcat, se privait du droit de s'opposer à la tendance indiquée.

D'autre part, les Bulgares acquerraient des protecteurs gênants pour la Turquie s'ils se tournaient du côté des catholiques ou des protestants. Il serait plus difficile de traiter avec le Pape ou avec des missionnaires Américains qu'avec le clergé local. Au point de vue administratif, la situation deviendrait intolérable entre les exigences contradictoires de deux évêques rivaux dans le même diocèse. Une lutte d'influence incessante s'établirait entre eux. L'administration aurait beau l'essayer - elle ne parviendrait jamais à satisfaire l'un des deux partis sans mécontenter profondément l'autre.

Un débat assez vif s'est élevé, dit-on, à la suite de l'exposé du Ministre des Affaires Etrangères. Midhat Pacha, qui était personnellement mis en cause, a été forcé, à ce qu'on assure, de désavouer les efforts qu'il a faits pour amener le schisme.

Les points suivants ont été arrêtés comme pouvant servir de base à un rapprochement entre le Patriarcat et les Bulgares:

- 1) Le firman bulgare serait maintenu.

И наистина, министърът на външните работи не пропусна да запознае с въпроса министерския съвет.

Научавам, че е започнал, изтъквайки, че е поставен в невъзможност да даде отговор и на гърците, и на българите, без да настройва нито едните, нито другите срещу Портата. Търканията, които следват от това състояние на нещата, нанасят вреда на престижа на самото правителство. После оспорил, както от политическа, така и от административна гледна точка, че създаденото от схизмата положение е изгодно. Личният му опит, като управител на Тулча и после на Видин, му доказвал ползата, ако помогне на народи, религиозният мир между които интересува в най-голяма степен Османската империя. Ако твърде открито се вземе страната на Патриаршията, рискува се българите да бъдат принудени да потърсят религиозна опора или във васалните, почти независими от Портата провинции, или навън, в Русия. Ако прекалено упорито затваря пътищата за помирение с патриарха, османското правителство се лишава от правото да се противопостави на посочената тенденция.

От друга страна, ако българите се обърнат към католиците или протестантите, те ще се сдобият със затрудняващи Турция покровители. Би било по-трудно да се преговаря с папата или с американските мисионери, отколкото с местното духовенство. От административна гледна точка, положението между противоположните претенции на двама съперничащи се епископи в една и съща епархия би станало нетърпимо. Между тях би се създавала постоянна борба за влияние. Старанията на администрацията биха били напразни - тя никога не би успяла да задоволи която и да било от двете страни без да създаде силно недоволство у другата.

Изложението на министъра на външните работи предизвикало оживени спорове: Мидхат паша, когото лично засегнали, бил принуден, както чувам, да отрече, че е правил усилия за обявяване на схизмата.

Като основа, която може да послужи за сближение между Патриаршията и българите, било взето решение в следните точки:

- 1) Българският ферман ще остане в сила.

2) Pour arriver à un règlement temporaire de l'article X de ce firman ayant trait à la délimitation des éparchies, quatre ou cinq diocèses seraient attribués à l'Exarquat en Macédoine, à la condition expresse que les Bulgares renonceraient pour le moment à toute exigence ultérieure.

3) Aucuns bérats ne seraient plus délivrés à des Evêques grecs dans les Eparchies Bulgares mais les populations grecques dans ces Eparchies auraient le droit d'avoir des prêtres de leur nationalité. Le clergé tout entier dans chaque diocèse serait soumis à l'autorité ecclésiastique locale sans distinction entre les Grecs et les Bulgares.

4) Le titre d'Exarque de Tyrnovo serait substitué à celui d'Exarque des Bulgares. Le centre religieux de l'Exarquat serait ainsi nominalement transporté en dehors de Constantinople, tout en réservant à l'Exarque le droit de venir dans la capitale si les affaires l'exigeraient. Son Conseil laïque résiderait dans cette dernière ville.

5) Pour arriver à une réconciliation avec le Patriarcat, les Bulgares adresseraient au Patriarche une lettre d'excuse qui contiendrait la prière de les recevoir dans le giron de la Grande Eglise en oubliant le passé

Le quatrième point qui règle la question de la résidence légale de l'Exarque, offre l'immense avantage de faire rentrer la situation dans l'ordre canonique. Il convient aux intérêts bien entendus des Bulgares eux-mêmes dont le chef religieux ne sera plus comme aujourd'hui en quelque sorte prisonnier à Orta-keuï. L'Exarque aura, d'après ce compromis, la faculté de se transporter où bon lui semblera s'il juge nécessaire de se soustraire à l'action trop directe de la Porte.

Rachid Pacha reconnaît d'autre part que la lettre mentionnée dans le cinquième point ne pourrait amener un résultat favorable qu'après la chute du Patriarche actuel.

Si le Ministre des Affaires Etrangères parvient à réaliser son programme il nous rendra un service inappréciable. Malheureusement le temps nécessaire à l'accomplissement de l'œuvre entreprise peut lui manquer. Il n'est pas à l'abri de l'instabilité générale qui règne dans les hautes sphères politiques en Turquie. Je me plais toutefois à constater un progrès notable. Nous avons réussi à faire entrer le Gouvernement turc

2) За да се постигне временно урегулиране по член X от този ферман, който се занимава с разграничението на епархиите, четири-пет диоцеза ще бъдат дадени на Екзархията в Македония, при изричното условие българите за момента да се откажат от по-нататъшни претенции.

3) Повече никакви берати не ще се издават на гръцки владици в българските епархии, но гръцкото население в тези епархии ще има правото да разполага със свещеници от своята народност. Цялото духовенство във всеки диоцез ще бъде подчинено на местната църковна власт, без разлика за гърци и българи.

4) Титлата "Български екзарх" ще се замени с "Търновски екзарх". По този начин центърът на Екзархията номинално ще бъде пренесен въвн от Цариград, запазвайки правото за екзарха да идва в столицата, ако делата го изискват. Неговият Мирски съвет ще резидира в последния град.

5) За да се стигне до помирение с Патриаршията, българите ще отправят до патриарха извинително писмо, което ще съдържа молба да ги приеме в лоното на Великата църква, забравяйки миналото.

Четвъртата точка, която урежда законното седалище на екзарха, е изключително изгодна, връщайки положението в каноничния ред. Тя е удобна и за добре разбраните интереси на самите българи, чийто началник няма повече да е както сега един вид затворник в Ортакьой. След този компромис екзархът ще има правото да се премести където му е угодно, ако прецени, че е необходимо да се избави от прекалено прякото въздействие на Портата.

Рашид паша, от друга страна, признава, че споменатото в пета точка писмо може да доведе до благоприятен резултат само след падането на сегашния патриарх⁴⁶².

Ако министърът на външните работи успее да осъществи своята програма, той ще ни окаже неоценима услуга. За съжаление, времето, необходимо за изпълнение на предприетото дело, може да му липсва. Той не е защитен от общата неустойчивост, която цари във висшите политически кръгове в Турция. Ще си позволя, все пак, да отбележа наличието на значителен напредък. Успяхме да насочим турското пра-

dans une voix que nous n'avons jamais cessé de lui recommander par nos conseils, à lui faire accepter la paternité de nos projets. Les chances de succès en seront d'autant plus sérieuses que notre intervention directe sera moins ostensible.

Je suis confidentiellement tombé d'accord avec Rachid Pacha de ne paraître prendre aucune part aux pourparlers qui vont s'engager. Cette attitude réservée lui permettra d'écarter toute immixtion étrangère s'il était interpellé par les Représentants des autres Puissances.

Les plans du Ministre des Affaires Etrangères ont déjà reçu un commencement d'exécution. Il a fait appeler l'Exarque et lui a exposé la nécessité d'une entente avec le Patriarcat puisque les Bulgares ne voulaient pas admettre le schisme et désiraient le maintien de leur firman. L'Exarque a répondu à ce langage qu'il entendait pour la première fois dans la bouche d'un Ministre turc, qu'il n'a jamais été contraire à des idées de conciliation. Les Bulgares désirent cependant avant de se décider à une démarche décisive obtenir des bérats pour leurs Evêques d'Okhrida, de Bitolia et de Scopia, ainsi que la confirmation de leur "Oustav" qui n'a pas encore été sanctionné. Ces concessions serviraient à donner une satisfaction au parti extrême. Elles faciliteraient, d'après l'avis des Bulgares, la tentative hardie d'une entente avec le Patriarcat et calmeraient les esprits.

Depuis que les Grecs sentent le crédit du Patriarche Œcuménique ébranlé et ne trouvent plus la Porte disposée à céder à leurs exigences, un changement semble s'opérer dans leur propre attitude. Les Evêques Grecs qui depuis longtemps paraissaient avoir oublié le chemin de l'Ambassade recommencent à y revenir. Neuf d'entre eux ont fait sentir à Mgr Anthimos la nécessité de se retirer. Sa Sainteté, après les avoir d'abord taxés de trahison, a fini ensuite par leur demander cyniquement en cas de retraite une garantie pour ses émoluments arriérés qui s'élèvent à 5. mille livres.

Trois candidats pour le trône Œcuménique se trouvent en présence: le métropolitain de Derkon, celui d'Andrinople, précédemment Evêque de Démotikon, et l'ancien Patriarche Joachim. Aucun de ces prélats ne m'in-

вители в път, който никога не сме преставали да му препоръчваме чрез нашите съвети, а именно, да приеме бащинството на нашите проекти. Изгледите за сполука в това отношение са толкова по-сериозни, колкото нашето вмешателство е по-невидимо.

Тайно постигнах съгласие с Рашид паша да се прави, че не взема никакво участие в предстоящите преговори. Тази въздържаност ще му позволи да отклони всяка чужда намеса, ако представителите на другите Велики сили проявят интерес към тях.

Министърът на външните работи вече започна да осъществява плановете си. Той извикал екзарха и му изложил необходимостта от съглашение с патриарха, тъй като българите не искат да приемат схизмата и желаят ферманът им да остане в сила. На такъв език, който за пръв чувал от устата на турски министър, екзархът отговорил, че никога не е бил чужд на идеите за помирение. Българите, обаче, искат, преди да се решат на решителна крачка, да получат бэрати за своите владици в Охрид, Битоля и Скопие, както и утвърждаване на своя "устав", който все още не е санкциониран. Тези отстъпки биха послужили да се даде удовлетворение на крайната партия. Според българите, те биха улеснили смелия опит за съглашение с Патриаршията и биха успокоили духовете.

Откак гърците чувстват, че доверието към Вселенския патриарх е разклатено и не намират Портата разположена да отстъпва пред техните искания, в тяхното собствено поведение изглежда настъпва промяна. Гръцките владици, които явно отдавна бяха забравили пътя към императорското посолство, започват да се завръщат там. Деветима от тях намекнали на патриарх Антим за необходимостта да се оттегли. Негово Светейшество, след като първоначално ги взел за изменници, в края на краищата цинично им поискал, в случай, че си даде оставката, гаранция за неизплатената си заплата, която възлиза на 5 хиляди лири.

Има трима кандидати за Вселенския престол: Дерконският митрополит⁴⁶³, Одринският, преди това Димотишки, митрополит⁴⁶⁴ и бившият патриарх Йоаким⁴⁶⁵. По своето минало, никой от тези архиереи,

spire, par ses antécédents, une confiance suffisante. Mais Mgr Joachim me semble préférable à ses deux compétiteurs qui par leurs intrigues ont joué dans ces derniers temps un rôle trop proéminent dans les désordres de l'Eglise.

En rendant humblement compte à Votre Majesté Impériale de ce qui précède, je suis loin de me faire aucune illusion. Mon expérience locale me défend de me laisser entraîner à des espérances prématurées. Les difficultés de la tâche entreprise par Rachid Pacha sont innombrables. La possibilité de les vaincre peut s'évanouir d'un moment à l'autre. Ce n'est que dans le but de m'acquitter du devoir d'un fidèle observateur que j'ai osé Vous signaler, Sire, la modification qui semble s'être produite dans le grand débat religieux depuis si longtemps en suspens au sein de l'Eglise d'Orient.

Je suis avec le plus respectueux dévouement,

Sire, //de Votre Majesté Impériale,

le très humble, obéissant //et fidèle sujet //N. Ignatiev

АВПРИ, Ф. Канцелярия, Д. 26 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3732, л. 15-42).

№ 18

1237. - le 12. Août 1873.

№ 231.

Bouyoukdéré, le 2/14 Août 1873.

Monsieur le Sénateur^a,

Rachid-Pacha a tenu parole dans l'affaire Gréco-Bulgare. Il a nettement formulé; tant vis-à-vis des Grecs que des Bulgares, les principes d'arrangement exposés dans mon rapport à Sa Majesté l'Empereur en date du 5/17 Juillet sub № 202. Il a exhorté les deux parti à la conciliation en leur annonçant que le Gouvernement Ottoman était fermement décidé à exécuter le firman, qu'il ne saurait admettre la doctrine du schisme, mais préférerait une délimitation des Eparchies et une entente à l'amiable,

^a Отдолу на листа адресат: S[on] E[xcellence] Mr. de Westmann.

не ми вдъхва задоволително доверие. Но Негово Светейшество Йоаким ми изглежда за предпочитане пред двамата му съперници, които със своите интриги напоследък играха твърде видна роля в безредиците в Църквата.

Като смирено докладвам предходното на Ваше Императорско Величество, аз съм далеч от да си правя каквито и да било илюзии. Опитът в местните дела ми забранява да се увличам в прибързани надежди. Трудностите пред задачата, с която се е натоварил Рашид паша, са неизброими. Шансът за тяхното преодоляване може да изчезне всеки момент. Но моят дълг на предан наблюдател ми дава смелост, Господарю, да ви известя за промяната, която изглежда станала в голямата религиозна разпра, съществуваща от толкова време в лоното на Църквата.

Съм с най-почтителна преданост,

Господарю, //на Ваше Императорско Величество

най-смирен, покорен //и верен поданик //Н. Игнатиев

№ 18

1237. - 12 август 1873.

№ 231.

Буюкдере, 2/14 август 1873.

Господин Сенатор^a,

Рашид паша удържа думата си в гръцко-българската работа. Той ясно изложи, както пред гърците, така и пред българите, принципите за споразумение, изложени в моя доклад⁴⁶⁶ до Негово Величество Императора с дата 5/17 юли 1873 под № 202. Той подтикна двете страни към помирение, обявявайки им, че османското правителство е твърдо решено да изпълни фермана, че то не може да приеме системата на схизмата, а предпочита разграничаване на епархиите и споразумение

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] г-н де Вестман.

qui fissent cesser les luttes intérieures au sein d'une Communauté religieuse protégée par les lois de l'Empire.

Le Patriarche s'est montré assez sourd aux exhortations du Ministre des Affaires Etrangères. Il s'est référé à l'oros du schisme dont il ne saurait violer ni méconnaître les dispositions. Mais un des membres du synode, présent à l'entretien, a fait observer que, si les Bulgares adressaient au Patriarche une lettre pour demander pardon, un accord pourrait s'établir directement entre eux. C'était une manière d'éluder le firman et l'intervention du Gouvernement Ottoman. Depuis cet entretien le Phanar garde le silence et se borne à démentir par les journaux les bruits répandus dans le public sur les négociations qui se poursuivraient entre le Siège Œcuménique et l'Exarchat.

Les adversaires de Mgr Anthimos veulent profiter de cette situation pour amener son renversement en rejetant sur Sa Sainteté toute la responsabilité des difficultés. Mais le Patriarche et ses adhérents sont vivement soutenus par l'action énergique des agents du Gouvernement Hellénique. Cette action est affirmée au grand jour et dernièrement encore le brevet qui accompagnait l'ordre du Sauveur conféré à Mgr Anthimos par le Roi Georges portait que cette haute distinction devait récompenser les services signalés rendus par Sa Sainteté à l'Eglise Orthodoxe.

Quant aux Bulgares, le parti avancé agite contre l'Exarque qu'on accuse de faiblesse à l'égard de la Grande Eglise. Heureusement ce parti est peu nombreux et n'arrive qu'à troubler la conscience du prélat sans ébranler ses convictions. Il est venu me faire visite dernièrement pour demander mon appui moral dans la crise qu'il aura à traverser prochainement. Prêt à s'exposer personnellement pour le bien de l'Eglise commune, Mgr Anthimos craint toutefois de perdre son prestige et la part d'influence qu'il peut exercer sur le peuple Bulgare, mais il tient avant tout à conserver intacts les avantages acquis et la hiérarchie nationale établie sur la base du firman. Après de longs pourparlers je crois l'avoir convaincu de la nécessité d'adresser au Patriarche dans un moment opportun un écrit pour implorer le pardon de l'Eglise et demander la levée du schisme.

в приятелски дух, които ще прекратят вътрешните борби в лоното на една закриляна от законите на империята религиозна общност.

Патриархът се показал глух към увещанията на министъра на външните работи. Той се позова на ороса за схизмата, който не можел да престъпи, нито да пренебрегне предписанията му. Но един от членовете на синода, който присъствал на разговора, обърнал внимание, че, ако българите отправят на патриарха писмо за прошка, може да се установи пряко съглашение между тях. Това било начин да се заобиколят фермана и намесата на османското правителство. След този разговор Фенер мълчи, като се ограничава да опровергава чрез вестниците разпространяващите се в обществото слухове за преговори между Вселенския престол и Екзархията.

Противниците на Негово Светейшество Антим искат да се възползват от това положение за да го свалят, като хвърлят върху него цялата отговорност за трудностите. Но патриархът и привържениците му са активно подкрепяни от енергичните действия на дипломатите на гръцкото правителство. Тези действия биват шумно демонстрирани, а напоследък в съпроводителната грамота на ордена "Спасител"⁴⁶⁷, с който крал Георгиос удостои патриарх Антим, се казваше, че с това високо отличие се възнаграждават забележителните заслуги на Негово Светейшество към Православната църква.

Що се отнася до българите, крайната партия действа срещу екзарха, когото обвиняват в слабост пред Великата църква. За щастие, тази партия е малобройна и успява само да смути съвестта на архипастира без да поколебае убежденията му. Неотдавна той дойде да ми иска морална помощ в кризата, през която не след дълго му предстои да мине. Готов лично да пострада за благо на общата Църква, екзарх Антим обаче се страхува да не загуби доброто си име и влиянието, което може да оказва върху българския народ, но най-много държи да запази непокътнати спечелените придобивки и основаната на фермана национална йерархия. Смятам, след дълги преговори, че съм го убедил в необходимостта в подходящ момент да отправи на патриарха писмо, с което да измоли прошка от Църквата и да поиска вдигане на схизмата.

Malgré l'opposition d'une partie de l'Assemblée d'Orta-keui à cette démarche et après une séance fort orageuse, l'Exarque est parvenu à persuader son Conseil. Il a pu remettre Samedi à Rachid Pacha un document par lequel il remercie au nom de l'Exarchat la Porte de son intervention en faveur d'un arrangement pacifique, en prend acte, car il répond aux vœux les plus ardents des Bulgares, et se déclare enfin prêt à demander le pardon du St Siège pour ses actions anti-canoniques, s'il obtient l'assurance que ce sacrifice ne sera pas inutile, que le status-quo de l'Exarchat et le firman seront reconnus par le Patriarcat. Mgr Anthimos a ajouté verbalement qu'il était prêt à baiser les pieds du Patriarche pourvu que l'union religieuse soit rétablie.

Rachid Pacha a été très-ému des paroles pleines de dévouement et d'ardeur religieuse du chef spirituel des Bulgares.

C'est entre les mains des Grecs que se trouve maintenant la solution de la question du Schisme. Reste à savoir s'ils se montreront aussi disposés à la conciliation que les Bulgares.^a

Veillez agréer, Monsieur le Sénateur, l'assurance de ma haute considération.

N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, Д. 26 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3732, л. 47-54); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^a, л. 172-173^{об.} - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^a).

№ 19

1569. - le 25. Octobre 1873.

№ 280.

Buyukdéré, 11/23 Octobre 1873.

Très secret.

Sire,

Votre Majesté Impériale a déjà eu connaissance des intrigues qui fomentent un mouvement insurrectionnel parmi les Bulgares en cherchant à leur démontrer que l'autonomie religieuse ne peut pas leur suffire. Ces intrigues ont été mises en rapport avec l'action occulte de quelques Agents

^a Срещу това изречение бележка в полето: Dieu donne! [?]

Въпреки опозицията на част от Ортакойския мирски съвет към такава стъпка, и след твърде бурно заседание, екзархът успя да убеди своя съвет. Миналата събота той връчи на Рашид паша документ, с който, от името на Екзархията, благодари на Портата за нейната намеса в полза на мирно споразумение, което той приема, тъй като отговаря на най-горещите въжделения на българите, като накрая заявява, че е готов да поиска прошка от Св.Престол за антиканоничните си действия, ако получи гаранция, че тази жертва няма да отиде напразно, а че съществуващият статус на Екзархията и ферманът ще бъдат признати от Патриаршията. Екзарх Антим устно добавил, че е готов да целуне нозете на патриарха за да бъде възстановено религиозното единство.

Рашид паша останал много развълнуван от изпълнените с преданост и плам думи на духовния началник на българите.

Сега решението на въпроса за схизмата се намира в ръцете на гърците. Остава да се види дали те ще се покажат толкова разположени към помирение, колкото и българите.^a

Благоволете, господин Сенатор, да приемете уверенията за отличното ми почитание.

Н. Игнатиев

№ 19

1569. - 25 октомври 1873.

№ 280.

Буюкдере, 11/23 октомври 1873.

Строго поверително

Господарю,

Ваше Императорско Величество вече знае за интригите, създавани от въстаническо движение сред българите с цел да им се покаже, че религиозната автономия не им е достатъчна. Тези интриги имат връзка с тайните действия на някои австро-унгарски агенти. Коле-

^a Срещу това изречение бележка в полето: Дай Боже! [?]

Austro-hongrois. J'ai hésité à leur attacher la moindre importance, mais j'ai eu lieu de me convaincre dernièrement que des idées d'agitation politique germaient en effet dans quelques têtes folles. Je me suis employé en conséquence à dissiper ce nuage et à paralyser toute tentative compromettante. Aujourd'hui je crois pouvoir affirmer, après les conversations que j'ai eues tant à Odessa, qu'à mon retour à Constantinople, que mes efforts ont été couronnés de succès. A moins de circonstances imprévues l'ordre et la tranquillité seront maintenus dans les provinces Bulgares.

Afin de donner une idée de l'indolence avec laquelle les Turcs traitent les affaires et qui souvent est une des causes principales du mécontentement des populations chrétiennes de l'Empire Ottoman, je me permettrai de citer comme exemple ce qui vient de se passer à propos de l'intention qu'avait Rachid Pacha de confirmer enfin l'Ustavъ Bulgare.

L'original de cette pièce portant les annotations et les changements faits par plusieurs Commissions instituées par le Gouvernement se trouvait à la Porte. Il a subitement disparu et n'a pas pu être retrouvé. On soupçonne un employé midhatiste de l'avoir soustrait dans le but de susciter une difficulté inattendue. Le Ministre des Affaires Etrangères a été obligé en effet d'autoriser l'Exarque à présenter une nouvelle copie qui sera examiné derechef, avant que le Règlement ne soit définitivement confirmé et introduit dans les éparchies Bulgares.

Je suis avec le plus respectueux dévouement,

Sire, //de Votre Majesté Impériale,

le très humble, obéissant //et fidèle sujet //N. Ignatiev

АВПРИ, Ф. Канцелярия, Д. 27 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3732, л. 147-151).

№ 20

1712.

Dépêche adressée à S[on] A[ltesse] le Chancelier de l'Empire par le Général Ignatiev en date de Péra, le 15/27 Novembre 1873. № 308.

Les votes pour l'élection patriarcale commencent à affluer à Constantinople.

баех се дали да им отдам някакво значение, но напоследък имах възможност да се убедя, че тези идеи за политически бунт наистина са покълнали в някои луди глави. Вследствие на това положих усилия да разпръсна този облак и да осуемя всеки компрометиращ опит. Днес се надявам да мога да твърдя, след разговорите, които имах както в Одеса, така и след моето завръщане в Цариград, че моите усилия са се увенчали с успех. Ако не възникнат непредвидени обстоятелства, редът и спокойствието ще бъдат запазени в българските провинции.

За да дам представа за безотговорността, с която турците вършат работата си и която често е една от основните причини за недоволството на християнските народи от Османската империя, бих си позволил да цитирам като пример това, което току-що се случи по повод намерението на Рашид паша най-сетне да утвърди Българския устав⁴⁶⁸.

Оригиналът на този документ, съдържащ коментарите и промените, направени от многото създадени от правителството комисии, се намираще в Портата. Той внезапно изчезна без да може да бъде намерен. Подозират, че един чиновник, привърженик на Мидхат, го е задигнал с цел да създаде неочаквано затруднение. И наистина, министърът на външните работи бе принуден да поиска от екзарха ново копие, което отново ще бъде проучено преди уставът окончателно да бъде утвърден и въведен в българските епархии.

Съм с най-почтителна преданост,

Господарю, //на Ваше Императорско Величество

най-смирнен, покорен //и верен поданик //Н. Игнатиев

№ 20

1712.

Донесение до Н[егово] В[исочество] г-н Канцлера на империята от генерал Игнатиев с дата: Пера, 15/27 ноември 1873. № 308.

Гласовете за избор на патриарх започват да прииждат в Цариград.

Le Vicaire et le Synode viennent de prendre les dispositions d'usage pour recueillir par quartiers les votes de la capitale.

J'ai l'honneur de joindre ci-près la liste des 21 Evêques qui assisteront personnellement à l'élection. Neuf d'entr'eux appartiennent ouvertement au parti de Mgr Joachim. Le plus grand nombre des votes de province lui semble acquis également. Toutes les probabilités paraissent ainsi se réunir en faveur de son élévation au Trône Œcuménique.

Une députation de deux Evêques a été dernièrement envoyée auprès de l'ex-Patriarche de Constantinople Mgr Grégoire, et de Métropolitain de Calcédoine pour leur offrir le Patriarcat. Cette démarche n'a été tentée auprès d'eux que parceque tout le monde est convaincu qu'ils se désisteraient de leur candidature volontairement, même s'ils étaient assurés de la majorité des suffrages. Mgr Grégoire, a en effet posé comme condition de son avènement au Trône patriarcal la convocation d'un Concile général qu'il considère comme indispensable pour la solution du différend gréco-bulgare et le Métropolitain de Calcédoine décline l'honneur qui lui est offert à cause du mauvais état de sa santé.

J'ai l'honneur d'être, etc.

РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, лл. 250-250^{об} - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

№ 21

1755.

Dépêche de l'Aide de Camp Général Ignatiew à Son Altesse Mr. le Prince Gortchacow en date de Péra du 22 Novembre/4 Décembre 1873 sub № 316.

L'élection préliminaire du Patriarche a eu lieu Dimanche dernier. Votre Altesse n'ignore pas que la liste des candidats sortis du premier scrutin est soumise à la Porte qui a le droit d'en éliminer les noms que lui sont désagréables. L'élection définitive se fait ensuite.

Dans cette opération préparatoire la grande majorité des suffrages s'est portée, ainsi que je l'avais prévu, sur Mgr Joachim. Il a obtenu 53 voix sur 73 votants.

Наместникът⁴⁶⁹ и синодът току-що взеха обичайните мерки за да съберат по квартали гласовете от столицата.

Имам чест да приложа към настоящото списъка⁴⁷⁰ с двадесетте и един владици, които ще присъстват лично на избора. Девет от тях принадлежат открито на партията на экс-патриарха Йоаким⁴⁷¹. Повечето гласове от провинцията изглежда също са за него. Така, всички вероятности се обединяват в полза на неговото издигане на патриаршеския престол.

Депутация от двама владици неотдавна бе изпратена при бившия Цариградски патриарх Григорий и при Халкедонския митрополит⁴⁷² с предложение да приемат патриаршеството. Тази стъпка бе предприета само защото всички са убедени, че те доброволно ще оттеглят кандидатурите си, дори да вярват, че мнозинството ще гласува за тях. И наистина, Негово Светейшество Григорий постави като условие за своето възшествие на патриаршеския престол свикването на общ Църковен събор, който той смята за необходим за решението на гръцко-българската разпра, а Халкедонският митрополит отклони предложената чест по причина на лошото си здравословно състояние.

Имам чест да съм и пр.

№ 21

1755.

Донесение от генерал-адютант Игнатиев до Негово Височество княз Горчаков с дата: Пера, 22 ноември/4 декември 1873 под № 316.

Предварителният избор на патриарх се проведе миналата неделя. Ваше Височество знае, че списъкът с кандидатите, избрани при първото гласуване, се представя на Портата, която отстранява от него неприемливите за нея имена. Окончателният избор се прави след това.

При тази подготвителна операция голямото мнозинство се произнесе, както предвиждах, в полза на патриарх Йоаким⁴⁷³. От общо 73 гласа той получи 53.

Les Métropolitains de Derkon, d'Andrinople et de Sérès qui représentent le parti exalté, ont échoué d'une manière éclatante; malgré le patronage de quelques notabilités de la colonie grecque à Constantinople, Mgr de Derkon n'a eu que 6 voix, le Métropolitain d'Andrinople 3, celui de Sérès 1. Parmi les autres Candidats le Métropolitain de Calcédoine a obtenu 3 votes, celui de Cysique 3, ceux de Nycée, de Raschko-Prizren, d'Amassia et de Brousses chacun - un seul.

La liste des candidats a été remise à Rachid Pacha Lundi dernier.

Tout porte à croire que Mgr Joachim sortira triomphant de la lutte. Mon expérience personnelle ne me permet cependant pas de me fier entièrement aux apparences, souvent démenties par le résultat des intrigues ourdies au dernier moment.

Les Grecs ayant fait de grands efforts pour maintenir la liste des candidats intacte afin d'assurer, à ce qu'ils disent, la liberté complète d'élection de Mgr Joachim et de lui donner ainsi une plus grande valeur morale, j'ai attiré l'attention de Rachid Pacha sur l'opportunité d'empêcher l'élection de Mgr de Derkon ou du Métropolitain d'Andrinople. Le Ministre des Affaires Etrangères m'a questionné confidentiellement sur la personne de Mgr Joachim. Sans me départir de ma réserve, je lui ai répondu que c'était un homme très intelligent, mais très hardi et capable de faire beaucoup de bien ou beaucoup de mal à l'Eglise, selon les circonstances. J'ai ajouté en même temps qu'il serait peut-être prudent de lui demander des garanties avant son élection.

Rachid Pacha m'a dit qu'il enverrait auprès de Mgr Joachim un homme de confiance pour le sonder et lui faire comprendre la nécessité d'employer tous ses efforts à aplanir le différend Gréco-Bulgare.

L'ex Patriarche ayant répondu qu'il se consacrerait tout entier au rétablissement de la paix au sein de l'Eglise, le Ministre des Affaires Etrangères a déclaré aux Grecs, que sa candidature était agréable à la Porte, mais que cette dernière sans faire de radiation sur la liste des candidats, ne désirait l'élection ni du Métropolitain de Derkon, ni de celui d'Andrinople.

Дерконският⁴⁷⁴, Одринският⁴⁷⁵ и Серският⁴⁷⁶ митрополити, които представляват крайната партия, шумно се провалиха; въпреки покровителството на неколцина първенци от цариградската гръцка колония, за Дерконския владика бяха подадени само 6 гласа, за Одринския - 3, за Серския - 1. От другите кандидати Халкедонският митрополит⁴⁷⁷ получи 3 гласа, Кизикският⁴⁷⁸ - 3, Никейският⁴⁷⁹, Рашко-Призренският⁴⁸⁰, Амасийският⁴⁸¹ и Брусенският⁴⁸² - всеки по 1.

Списъкът с кандидатите беше предаден на Рашид паша миналия понеделник.

Всичко дава основание да се смята, че Негово Светейшество Йоаким⁴⁸³ ще излезе победител в борбата. Моят личен опит, обаче, не ми позволява да се доверявам изцяло на това, което е на повърхността, тъй като то често се опровергава в резултат на скроени в последния миг сплетни.

Тъй като гърците бяха положили големи усилия за да запазят списъка с кандидатите непокътнат с цел да осигурят, както те казват, пълна свобода за избора на Негово Светейшество Йоаким и по този начин да му придадат по-голяма нравствена стойност, аз привлякох вниманието на Рашид паша върху уместността да се попречи на избора на Дерконския или Одринския митрополити. Министърът на външните работи поверително ми поиска сведения за личността на Негово Светейшество Йоаким. Запазвайки въздържаност, аз му отговорих, че това е твърде умен, но и твърде дързък човек, който е способен да причини, според обстоятелствата, или голямо добро, или голямо зло на Църквата. Добавих, същевременно, че би било, може би, благоразумно да му се поискат гаранции преди избора.

Рашид паша ми каза, че ще прати при Негово Светейшество Йоаким доверен човек, който да разузнае и да му даде да разбере, че е необходимо да употреби всичките си усилия за изглаждане на Гръцко-българската разпра.

Тъй като бившият патриарх отговорил, че ще се посвети изцяло на възстановяването на мира в лоното на Църквата, министърът на външните работи заявил на гърците, че неговата кандидатура е приемлива за Портата, която, обаче, без да зачертава имена в списъка, не би искала избиране нито на Дерконския, нито на Одринския митрополит.

Un fait constant est le revirement que j'ai déjà plus d'une fois signalé dans la colonie grecque de Constantinople en notre faveur. Les notabilités helléniques affluent à l'Ambassade. Les écoles et les établissements scientifiques placés sous leur patronage, sollicitent nos secours et notre appui. L'École supérieure nationale (grecque) du Phanar a demandé dernièrement de lui faire parvenir de Russie le revenu des terres qui lui appartiennent en Bessarabie. Des banquiers considérables de Galata, Zarifi, Christaki Zographos, Stephanovitch, sont venu solliciter mon appui pour obtenir, par l'entremise de l'Agent Roumain, la restitution de la terre d'Arénovoda, dont les revenus avaient été promis par le Prince Couza à la même école. Ce dernier fait est d'autant plus significatif que pendant cinq ans, de 1865 à 1869, les Grecs de Constantinople n'ont cessé d'obséder de leurs demandes, les Ambassades de France et d'Angleterre et même Aali Pacha dans ce but en cherchant à me dissimuler leurs démarches. Aujourd'hui c'est uniquement à nos bons offices qu'ils ont recours. A une récente réunion les notables grecs, chargés des intérêts de l'école, ont reconnu que les plus funestes divisions avaient éclaté depuis que la main protectrice de la Russie s'était retirée d'eux et qu'il était urgent de rentrer dans nos bonnes grâces.

J'ai l'honneur d'être etc. etc.

РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, лл. 275-277 - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

№ 22

№ 317.

Пера, le 26 Novembre/8 Décembre 1873.

Monsieur le Chancelier^a,

Rachid Pacha ayant fait connaître Mercredi dernier la réponse de la Porte au sujet de la liste des Candidats au Trône Œcuménique, l'élection patriarcale a eu lieu Vendredi.

^a Отдолу на листа адресат: S[on] A[ltesse] Mr le Prince Gortchakow.

Неизменен факт, за който нееднократно донасям, е обратът в наша полза, който се наблюдава в гръцката цариградска колония. Гръцките първенци се тълпят в посолството. Намиращите се под тяхна опека училища и научни учреждения търсят помощ и подкрепа от нас. Висшето национално (гръцко) училище⁴⁸⁴ във Фенер неотдавна поиска да му се изпратят от Русия приходите от земите, които притежава в Бесарабия. Крупни галатски банкери, Зарифи⁴⁸⁵, Христки Зографос, Стефанович⁴⁸⁶, дойдоха да ми искат подкрепа за да получат, чрез румънския дипломатически представител⁴⁸⁷, възстановяване на арендованата земя, приходите от която княз Куза обещал на същото училище. Последният факт е още по-знаменателен, ако се вземе предвид, че в продължение на пет години, от 1865 до 1869, цариградските гърци не престанаха да досаждат със своите искания за това на френското и английското посолства и даже на Али паша, стараяйки се да скрият от мен тези си постъпки. Сега те търсят само нашето благосклонно посредничество. На неотдавнашно събрание, гръцките първенци, натоварени с грижите за училището, са признали, че са се разрили най-пагубни конфликти след като покровителствената ръка на Русия се е отдръпнала от тях и че е наложително да си върнат нашето благоволение.

Имам чест да съм и пр. и пр.

№ 22

№ 317.

Пера, 26 ноември/8 декември 1873.

Господин Канцлер^a,

След като миналата сряда Рашид паша оповести отговора на Портата относно списъка с кандидатите за Вселенския престол, изборът на патриарх се състоя в петък.

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] г-н княз Горчаков.

J'ai déjà informé Votre Altesse par le télégraphe de l'élection de Mgr Joachim à la presque unanimité des suffrages. Dans une Assemblée composée de 23. prélats et de 58. laïques, en tout de 81. membres, il a obtenu 77. voix.

Dans mon rapport sub 308 j'ai dit que la majorité se proposait de porter en seconde ligne l'ex-Patriarche Mgr Grégoire et le Métropolitain de Chalcédoine. Ce dernier a obtenu, en effet, 64. votes. Mgr Grégoire ayant catégoriquement décliné de figurer sur la liste des candidats y a été remplacé par le Métropolitain d'Héraclée qui a eu 54. voix en sa faveur. Aucun de ces candidats n'était sérieux, parcequ'on connaissait d'avance leur intention arrêtée de refuser le patriarcat.

Au dernier moment de grands efforts ont été fait par le parti exalté pour l'élection du Métropolitain de Derkon et de celui d'Andrinople. Notre Consul dans cette dernière localité m'écrit que les Grecs semblaient compter avec certitude sur le succès de leur chef spirituel.

Grâce aux soins de Mr. Simos, de Calliadi, du Dr. Zographos et des autres meneurs des fanatiques, Mgr Derkon a obtenu à l'élection définitive 26. voix au lieu des 6. qu'il avait eu au premier scrutin ainsi que je l'ai mentionné dans mon rapport sub № 316.

Mgr Joachim n'était certainement pas le meilleur candidat qu'on pouvait désirer pour le Trône patriarcal, mais c'était celui qui s'imposait le plus à l'attention générale. Pour nous l'essentiel était d'écarter les Métropolitains de Derkon et d'Andrinople dont l'élection aurait eu une gravité et une signification exceptionnelles à cause du rôle proéminent et passionné qu'ils ont joué dans le différend Gréco-bulgare.

Les intrigues du parti grec avancé sont venu se briser contre l'unanimité du clergé qui, connaissant notre opinion et celle de la Porte, a vigoureusement soutenu Mgr Joachim.

Le Métropolitain de Cysique a eu 28. voix. Celui de Raschko-Prizrène 24., presque autant que le Métropolitain de Derkon, ce qui est très significatif, vu ses bons rapports avec nos Agents à Scutari et à Prizrène et les persécutions qu'il s'était attiré de la part du dernier Patriarche, Mgr Anthi-

По телеграфа вече осведомих Ваше Височество за избора с почти пълно единодушие на патриарх Йоаким⁴⁸⁸. В събрание, съставено от 23 архиереи и 58 миряни, или общо 81 души, той събра 77 гласа.

В доклада си под № 308⁴⁸⁹ казах, че мнозинството си поставя за цел да измести на втори план бившия патриарх Григорий и Халкедонския митрополит⁴⁹⁰. Последният, всъщност, получи 64 гласа. Тъй като патриарх Григорий категорично отказа да бъде в списъка на кандидатите, той бе заменен от Ираклийския митрополит⁴⁹¹, за който се произнесоха 54 души. Никой от тези кандидати не беше сериозен, тъй като предварително се знаеше твърдото им намерение да откажат патриаршеството.

В последния момент крайната партия положи големи усилия за избора на митрополитите на Деркон⁴⁹² и Одрин⁴⁹³. Нашият консул⁴⁹⁴ в последния град ми пише, че гърците изглежда смятали избора на техния духовен началник за сигурен.

Благодарение старанията на г-н Симос, на Калиади, на д-р Зографос и на другите водачи на фанатичите, при окончателния избор Дерконският митрополит⁴⁹⁵ получи 26 гласа вместо 6-те, които имаше на първото гласуване, както споменах в доклада си под № 316⁴⁹⁶.

Без съмнение, патриарх Йоаким не бе най-добрият кандидат, който можеше да се желае за Вселенския трон, но той най-много се налагаше на общото внимание. За нас основното бе да се отстранят Дерконският и Одринският митрополити, изборът на които щеше да има изключително тежки и важни последствия, поради това, че в Гръцко-българската разпра те играха видна и невъздържана роля.

Интригите на крайната гръцка партия се разбиха о единодушието на духовенството, което, знаейки нашето и на Портата становище, силно подкрепи патриарх Йоаким.

Митрополитът⁴⁹⁷ на Кизик получи 28 гласа. Рашко-Призренският⁴⁹⁸ - 24, [т.е.], почти колкото Дерконския, което е многозначително, предвид неговите добри отношения с нашите [дипломатически] агенти в Шкодра⁴⁹⁹ и Призрен⁵⁰⁰ и гоненията, които си бе навлякъл от предиш-

mos, par sa manière d'agir dans la question de l'Eglise Serbe de ce dernier endroit.

Les autres candidats n'ont eu que quelques voix isolées.

Dès que les trois premiers noms sortis du scrutin ont été connus, tous les prélats présents ont quitté la salle du Conseil pour se rendre à l'Eglise Patriarcale et invoquer la décision du Saint Esprit. Mgr Joachim a été proclamé ensuite à l'unanimité après le service religieux d'usage. Un grand enthousiasme a éclaté parmi la foule qui stationnait autour du patriarcat dès que l'élection du nouveau Patriarche a paru assurée.

Reconnaissant qu'il doit son succès en grande partie du moins à notre bon vouloir, Mgr Joachim m'a fait remercier le soir même de son élection. Il s'attendait, m'a-t-il fait dire, à être rayé par le Gouvernement turc de la liste des candidats, ce qui lui était déjà arrivé du temps d'Aali et Fuad Pachas.

Nos conseils avaient au contraire fait pencher la balance de son côté à la Porte.

J'ai envoyé le 1er Drogman de l'Ambassade, Mr. Onou, féliciter le Patriarche nouvellement élu. Je lui ferai une visite personnellement dès qu'il aura été reçu en audience par le Sultan et se sera installé définitivement au Patriarcat.

Mr. Onou a rappelé à Mgr Joachim que j'avais fait sa connaissance déjà en 1861 et que j'avais servi alors d'intermédiaire pour son rapprochement [avec] notre Ministre, le Prince Lobanow, brouillé avec lui. Le Patriarche s'en est souvenu et m'a fait transmettre son ardent désir de cultiver des rapports intimes avec nous. Il proteste de ses excellentes dispositions en faveur d'une entente. *"Je voudrais, a-t-il dit, que le patriarcat de Mgr Anthimos fut entièrement rayé de la mémoire du Général Ignatiew et de celle de son Gouvernement."* Mais il demande du temps avant d'agir. Il sera obligé au commencement de compter avec le parti exalté qui se défie de lui. Ce n'est que plus tard quand il sera devenu maître de la situation, qu'il pourra entreprendre quelque chose de sérieux. Il prie en conséquence de ne pas se hâter de le juger.

ния патриарх Антим заради начина си на действие във въпроса за сръбската църква в последния град.

Останалите кандидати получиха само отделни гласове.

Щом първите три имена в гласуването станаха известни, всички присъстващи архиереи напуснаха залата на съвета и отидоха в патриаршеската църква⁵⁰¹ за да призват решението на Св.Дух. Сетне, след обичайната религиозна служба, Негово Светейшество Йоаким⁵⁰² бе единодушно обявен за патриарх. Когато се разбра със сигурност, че има нов патриарх, събралата се около Патриаршията тълпа бе обзета от голямо въодушевление.

Признавайки, че дължи поне в голяма степен успеха си на нашата добра воля, патриарх Йоаким още същата вечер ми изпрати благодарности. Очаквал, казал той да ми предадат, в списъка на кандидатите да бъде зачертан от турското правителство - нещо, което вече му се било случвало по времето на Али паша и Фуад паша.

Случило се, обаче, обратното - нашите съвети наклонили в негова полза взните в Портата.

Изпратих първия драгоман на посолството, г-н Ону, да поздравя новоизбрания патриарх. Ще му направя лично посещение след като го приеме султанът и щом окончателно се настани в Патриаршията.

Г-н Ону напомнил на патриарх Йоаким, че съм се запознал с него още през 1861⁵⁰³ и че тогава съм послужил за посредник за сближението му с нашия министър, княз Лобанов-Ростовски, с който беше скаран. Патриархът си спомнил за това и казал да ми предадат, че изпитва горещо желание за близки отношения с нас. Уверил, че е силно настроен в полза на съюз. *"Бих искал, казал той, генерал Игнатиев и неговото правителство напълно да забравят за патриаршеството на Негово Светейшество Антим."* Но той не можел да действа незабавно. В началото бил длъжен да се съобразява с крайната партия, която не му се доверява. Едва по-късно, когато станел господар на положението, той щял да може да предприеме нещо сериозно. Прочее, той моли да не бързаеме да го съдим.

Le Patriarche a spontanément abordé avec Mr. Onou les questions pendantes du jour.

Il a dit que méconnaissant le caractère national du mouvement bulgare et le croyant purement religieux il avait dans le temps contribué à lui porter les coups les plus sensibles dans l'espoir d'effrayer les récalcitrants par les foudres de l'Eglise et de les faire rentrer dans la soumission. Ses convictions avaient changées aujourd'hui. Il comprenait l'erreur dans laquelle il était tombé. Les Bulgares revendiquaient une autonomie légitime en principe. Il comptait sur nous pour modérer leurs excès et profiterait, selon ses propres paroles, de l'élasticité de l'Oros pour faire disparaître le schisme quand le moment en serait venu.

Mgr Joachim a exprimé ses regrets des événements de l'année passée à Jérusalem. Il considère la conduite du Synode de Palestine à l'égard de Mgr Cyrille comme illégale et voudrait justifier ce dernier. Mais pour atteindre ce but, il faudrait selon lui que Mgr Cyrille adressât une plainte formelle au Patriarcat Œcuménique ou que ce dernier fût saisi de la question par l'entremise d'un des autres Patriarches ou d'une des Eglises autonomes. Dans ce cas seulement son intervention pourrait être motivée et efficace.

La situation générale de l'Eglise, d'après Mgr Joachim, n'a jamais été plus à plaindre qu'en ce moment. Les Turcs ayant perdu la crainte salutaire que leur inspirait l'alliance du clergé grec avec la Russie se croient maîtres absolus de la situation. L'abaissement de l'Eglise Œcuménique est le fruit direct de la brouille des Grecs avec nous.

Mgr Joachim attribue au Règlement Organique la plupart des maux intérieurs dont le Patriarcat de Constantinople souffre aujourd'hui. Il regrette les temps anciens et se propose d'y revenir autant que possible en rétablissant l'ordre et la discipline dans le clergé et en combattant les tendances démagogiques nées du Règlement.

Telles sont les opinions que le nouveau Patriarche a cru devoir exposer dans son entretien avec notre Premier Drogman en le priant de les porter à ma connaissance et en les accompagnant de l'expression de

Пред г-н Ону патриархът непринудено засегнал висящите въпроси от дневния ред.

Казал, че, не познавайки националния характер на българското движение и смятайки го за напълно религиозно, той допринесъл на времето си да му бъдат нанесени най-болезнените удари с надежда да изплаши най-вироглавите с гнева на Църквата и да ги върне към подчинение. Днес неговите убеждения били променени. Разбирал, че е направил грешка. Българите искали законна по принцип автономия. Разчитал на нас за обуздаване на тяхната неумереност и би се възползвал, според собствените му думи, от разтегливостта на ороса за вдигане на схизмата щом настъпи моментът за това.

Патриарх Йоаким изразил съжалението си относно миналогодишните събития в Йерусалим. Смята, че отношението на Палестинския синод към патриарх Кирил е незаконно и би искал да оправдае последния. Но за тази цел, според него, трябвало патриарх Кирил да подаде официално оплакване за това до Вселенската патриаршия или последната да бъде запозната с въпроса с посредничеството на някой от другите патриарси или на някоя от автономните Църкви. Само в такъв случай неговата намеса би могла да бъде обоснована и ползотворна.

Общото състояние на Църквата, според патриарх Йоаким, никога не било по-заокайване от настоящото. Тъй като загубили спасителния страх, който им внушавал съюзът на гръцкото духовенство с Русия, турците се смятали за пълни господари на положението. Упадъкът на Вселенската църква бил пряк резултат на скарването на гърците с нас.

Патриарх Йоаким отдава на Органическия устав повечето вътрешни злини, от които днес страда Цариградската патриаршия. Той съжелява за доброто старо време и си поставя за цел да се върне, доколкото е възможно, към него, възстановявайки порядъка и дисциплината сред духовенството и изкоренявайки създадените от устава демагогски тенденции сред него.

Такива са гледищата, които новият патриарх сметнал за необходимо да изложи пред първия ни драгоман, като го помолил да ги дове-

son espoir que le Saint Synode de Russie accueillerait favorablement son élection.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,
Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,
le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiéw

АВПРИ, Ф. Канцелярия, Д. 28 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3732, л. 206-220).

№ 23

1849. - le 13. Décembre 1873.

№ 327.

Péra, le 6/18 Décembre 1873.

Une annexe.

Exempl[aire] lithogr[aphique] envoyé
au Procureur du St Synode.

Monsieur le Chancelier^a,

J'ai l'honneur de joindre ci-près une coupure de "La Turquie" qui rend compte de la réception du nouveau Patriarche par le Sultan et de son installation officielle au Phanar Samedi dernier.

Dès le lendemain, je me suis rendu chez Mgr Joachim et je lui ai exprimé tout le plaisir que je ressentais de me retrouver au Patriarcat et de reprendre avec la Grande Eglise les relations interrompues par les actes inqualifiables de son prédécesseur.

Nous nous sommes rencontrés comme d'anciennes connaissances et notre entretien a pris immédiatement un caractère d'intimité. Le Patriarche est un vieillard encore vert. Sa physionomie dénote la décision et l'énergie. C'est un homme d'une intelligence incontestable. Sans donner des promesses qu'il ne pourrait pas tenir, il ne cache pas ses dispositions

^a Отдолу на листа адресат: S[on] A[ltesse] le Prince Gortchakow.

де до знанието ми и изразил надежда, че Руският Св.Синод ще приеме благосклонно неговия избор.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,
Господин Канцлер, //на Ваше Височество,
най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 23

1849. - 13 декември 1873.

№ 327.

Пера, 6/18 декември 1873.

Приложение⁵⁰⁴

Литогр[афски] екземп[ляр] изпратен
на [Обер-]Прокурора⁵⁰⁵ на Св.Синод

Господин Канцлер^a,

Имам чест да приложам към настоящето изрезка от [в.] "Ла Турки", която представя аудиенцията на новия патриарх при султана и неговото официално настаняване във Фенер миналата събота.

Още на другия ден посетих патриарх Йоаким⁵⁰⁶ и му изразих цялото си задоволство, което изпитвам, че съм отново в Патриаршията и че подновявам отношенията с Великата църква, прекъснати от неокачествимите деяния на неговия предшественик.

Срещнахме се като стари познати и разговорът ни веднага получи задушевен характер. Патриархът е старец, който още се държи. Лицето му издава решителност и енергия. Това е човек с безспорна интелигентност. Без да дава обещания, които не би могъл да удържи, той не крие, че е настроен миролюбивото и че има намерение да

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] Височество княз Горчаков.

conciliantes, ni son intention de se consacrer au rétablissement de l'ordre et de la paix au sein de l'Eglise.

Sa Sainteté a cherché à se disculper de sa participation au Concile de l'année dernière. Elle a essayé de prouver qu'Elle ne s'en était mêlée que pour modérer les tendances exaltées. Sans Elle le Concile aurait été poussé à des décisions encore plus extrêmes que l'Oros dont le vague pourra être très utile dans les circonstances actuelles.

J'ai encouragé Mgr Joachim dans ses sentiments d'apaisement et de concorde en ajoutant que nos vœux se bornaient à le voir agir envers nous avec une sincérité égale à la nôtre.

Cependant la situation religieuse au point de vue du différend gréco-bulgare, ne manque pas de gravité, malgré les dispositions modérées du Patriarche.

Les Grecs exaltés cherchent à semer le trouble dans les esprits, et à engager le Patriarche autant que possible dans la voie funeste du schisme en le circonvenant par des intrigues. Le *"Néologos"* et la *"Thrace"*, organes de ce parti, abondent en menaces. Ils soutiennent que Mgr Joachim ayant signé l'acte final du dernier Concile ne doit pas y porter atteinte en trahissant l'Eglise et la nation grecque par un compromis quelconque avec les Bulgares. Le moment leur semble venu de sommer le St Synode de Russie de rompre le silence et de prendre fait et cause dans la lutte. Le rédacteur d'une feuille grecque de Constantinople a poussé l'impudence jusqu'à interpeller publiquement dans ce sens le Patriarche. Mgr Joachim a répondu qu'il se bornerait à annoncer à l'Eglise de Russie son intronisation au Patriarcat et de lui demander la faveur de ses prières. *"Nous avons assez de ruines, a-t-il ajouté, pour ne penser qu'à les relever."*

Mr. Simos, après avoir combattu l'élection du nouveau Patriarche, s'est rendu Lundi dernier au Patriarcat accompagné de tout le personnel de sa Légation en grande tenue pour le féliciter. Il cherche à le flatter par tous les moyens en son pouvoir. Mr. Déligeorges et le Synode d'Athènes lui ont envoyé leurs félicitations par le télégraphe.

се посвети на възстановяването на реда и мира в лоното на Църквата.

Негово Светейшество опита да се оневини за участието си в миналогодишния Църковен събор. Той се помъчи да докаже, че се е намесил в него само за да успокои крайните настроения. Без него този Църковен събор щял да бъде тласнат към още по-неумерени решения в сравнение с ороса, чиято неопределеност ще може да бъде много полезна в сегашните обстоятелства.

Насърчих патриарх Йоаким в миролюбивите и спогодителните му чувства, като добавих, че нашето единствено желание е той да се държи към нас също толкова искрено, колкото ние към него.

Все пак, религиозното положение, от гледна точка на гръцко-българския раздор, е доста сериозно, въпреки умереността на патриарха.

Крайната партия на гърците се мъчи да разбуни духовете и да въвлече патриарха, заобикаляйки го с интриги, колкото може повече в гибелния път на схизмата. *"Неологос"* и *"Тракия"*, органи на тази партия, са пълни със заплахи. Те настояват, че патриарх Йоаким, след като е подписал заключителния акт на последния Църковен събор, не трябва да го нарушава и да предава Църквата и гръцката нация чрез какъвто и да било компромис с българите. На тях им се струва, че е дошъл моментът да приканят Руския Св.Синод да наруши мълчанието и да вземе страна в борбата. Редакторът на един цариградски гръцки вестник стигна в безсрамието си дотам, че публично отправи подобен призив към патриарха. Негово Светейшество отговори, че ще се ограничи да извести Руската църква за своето възшествие на патриаршеския трон и да я помоли да го споменава в молитвите си. *"Имаме твърде много развалини, добавил той, за да не мислим как да ги поправим."*

Г-н Симос, след като се бе противопоставил на избора на новия патриарх, отиде да го поздрави миналия понеделник в Патриаршията, придружен от всички служители на легацията си в парадни униформи. Той се опитва да го ласкае с всички средства, които са на негово разположение. Г-н Делигеоргис и Атинският синод му изпратиха своите поздравления по телеграфа.

Sous prétexte de réviser les Consulats grecs en Turquie, des employés du Ministère des Affaires Etrangères hellénique parcourent en ce moment les provinces et semblent se livrer sous le couvert de leur mission officielle à une propagande active.

Les Bulgares d'opinion avancée s'efforcent de leur côté d'empêcher la possibilité d'une entente entre l'Exarchat et le Siège Œcuménique et de provoquer un éclat.

L'Exarque, craignant d'être sacrifié au moment d'une solution à l'amiable ne déploie plus la même énergie que du temps de Midhat et Khalil-Chérif Pacha. Il se laisse influencer par les exaltés qui songent moins à l'Orthodoxie qu'à l'autonomie nationale des Bulgares. Ces derniers viennent de le forcer d'envoyer les Evêques Nilos à Salonique et Dorothee à Andrinople. Les Grecs menacent par représailles d'insister sur l'envoi des Evêques de leur nation dans les provinces bulgares.

J'ai tâché de faire comprendre aux deux partis en présence qu'une lutte ouverte engagée en ce moment ne saurait aboutir qu'à leur désavantage mutuel.

Malgré les nombreuses lettres qu'il a déjà reçues d'Athènes, Mgr Joachim me semble s'être aperçu du véritable mobile qui inspire la politique de Mr. Déligorges dans la question gréco-bulgare. Ayant prôné les résultats du dernier Concile comme un succès national celui-ci continue à exploiter le différend religieux au sein de la Grande Eglise dans l'intérêt de sa tactique à l'intérieur et de son maintien au pouvoir. Sa chute seule pourrait mettre fin à l'influence funeste que le Cabinet d'Athènes exerce sur les esprits des Grecs en Turquie.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, Д. 28 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3732, л. 221-230); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 253-255^{об.} - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

Под предлог за ревизия на гръцките консулства в Турция, чиновници от гръцкото външно министерство в момента обикалят из провинцията и, както изглежда, под прикритието на официалната си задача, се отдават на оживена пропаганда.

От своя страна, онези от българите, които споделят крайни мнения, се мъчат да попречат на възможността за споразумение между Екзархията и Вселенския престол и да предизвикат скандал.

Екзархът, страхувайки се в момента, че бива жертван заради решение в приятелски дух, не влага вече същата енергия, която показваше по времето на Мидхат и Халил Шериф паша. Той попада под влиянието на крайните, които мислят по-малко за православието, отколкото за националната автономия на българите. Те току-що го принудиха да изпрати владиците Нил в Солун и Доротей в Одрин. Гърците заплашват, че с насилствени средства ще настояват за изпращане на владици от тяхната народност в българските области.

Постарах се да разясня на двете противостоящи си страни, че, ако сега започне открита борба, тя ще доведе единствено до взаимна вреда.

Въпреки многобройните писма, които вече получи от Атина, патриарх Йоаким изглежда е разбрал истинския мотив, който вдъхновява политиката на г-н Делигеоргис в гръцко-българския въпрос. След като бе възхвалявал като национален успех резултатите на последния Църковен събор, той продължава да използва религиозния раздор в лоното на Великата църква в интерес на своята тактика вътре в страната и на оставането си на власт. Единствено неговото падане би могло да сложи край на гибелното влияние, което атинският кабинет упражнява над гърците в Турция.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 24

1954. - le 29. Décembre 1873.

№ 342.

Péra, le 20 Décembre/1 Janvier 1873/4.

Une annexe.

Copie envoyée au Ministre
de l'Instruction publique

Monsieur le Chancelier^a,

Le Patriarche Œcuménique m'a rendu Dimanche dernier la visite que je Lui avais faite.

Sa Sainteté a pris elle-même l'initiative d'une explication à fond sur les questions à l'ordre de jour. J'ai l'honneur de joindre ci-près le résumé de la partie de notre conversation qui se rapporte aux affaires Gréco-bulgares, rédigé par le 1er Drogman de l'Ambassade, Mr. Onou, qui assistait à l'entrevue.

Le Patriarche se montre très conciliant et très désireux de mériter nos sympathies. Il m'a spécialement chargé de faire parvenir ses bénédictions à Sa Majesté l'Empereur à Son Auguste Famille^b, ainsi qu'à Votre Altesse. Il proteste de son désir ardent de rétablir l'union et la paix entre les membres de l'Eglise d'Orient, déchirée par ses discordes intestines.

Mgr Joachim m'a également sondé relativement aux affaires de Jérusalem. Il promet d'employer tous ses efforts à réhabiliter Mgr. Cyrille et à lui rendre la place qu'il n'a jamais cessée d'occuper dans l'estime des véritables Orthodoxes. Allant plus loin, le Patriarche m'a fait entendre qu'il pourrait disposer du Trône de Jérusalem selon nos vœux et m'a demandé le nom de notre candidat éventuel. J'ai décliné d'accentuer nos préférences et de nous charger de la responsabilité d'un choix. Il nous suffisait de

^a S[on] A[ltesse] le Prince Gortchacow.

^b Бележка в полето: je l'en remercie.

№ 24

1954. - 29 декември 1873.

№ 342.

Пера, 20 декември/1 януари 1873/4.

Приложение

Изпратено копие на министъра
на общественото образование

Господин Канцлер^a,

Миналата неделя Вселенският патриарх ми върна посещението, което му бях направил.

Сам Негово Светейшество пое инициативата за изчерпателно обяснение по всички въпроси, които стоят на дневен ред. Имам чест да представя, тук приложено, съкратено изложение на тази част от разговора, която се отнася до гръцко-българските отношения, съставено от първия драгоман на посолството, г-н Ону, който присъстваше на срещата.

Патриархът показва голяма сговорчивост и голямо желание да спечели нашето благоразположение. Той специално ме натовари да предам благословията му на Негово Величество Императора и на неговото Августейшо семейство^b, както и на Ваше Височество. Той изрази горещото си желание да възстанови единството и мира сред членовете на Източната църква, разкъсана от вътрешните си разногласия.

Също така, патриарх Йоаким поиска мнението ми и по йерусалимските дела. Той обещава да употреби всичките си усилия за да реабилитира патриарх Кирил и да му върне мястото, което той не е престава да заема в оценката на истинските православни. После патриархът ми даде да разбере, че може да се разпореда с Йерусалимския престол според нашите желания и ми поиска името на нашия евентуален кандидат. Не приех да изтъкна нашите предпочитания и да ни натоваря с отговорността за един избор. Достатъчно е да знаем, казах

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков.

^b В полето бележка: благодаря му за това.

savoir, ai-je dit, que les fauteurs de la déchéance de Mgr Cyrille ne profiteront pas de leurs méfaits et qu'ils seront écartés.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,
Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,
le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiew

[приложение:]

Ad № 342 (1873/4)
Cons[tantino]ple

Résumé d'une Conversation du Général Ignatiew avec le Patriarche Œcuménique le 16/28 Décembre 1873

Le nouveau Patriarche Œcuménique, Mgr Joachim, étant venu rendre visite à Mr. l'Aide de Camp Général Ignatiew, la conversation s'engagea naturellement sur la question gréco-bulgare. Sa Sainteté exprima l'opinion que l'animosité des deux parties était encore trop grande pour qu'il fût possible de songer à une réconciliation aussi immédiate qu'on eut pu le désirer. *"Me demander en ce moment de régler cette grosse affaire ce serait compromettre gratuitement mon autorité sur les Grecs sans profit aucun pour la question qui nous intéresse si vivement. Ne nous pressons pas d'agir, préparons avant tout les esprits autour de nous, car à moi seul je ne puis pas résoudre le problème. Déjà je remarque avec plaisir que plusieurs de ceux qui l'année dernière se montraient si favorables au schisme commencent à revenir à des idées plus saines. Je chercherai à développer ces germes croissants et lorsque le moment sera venu d'accentuer mon attitude, nous nous entendrons sur ce qu'il y aura à faire. Je regrette, continua le Patriarche, que le Saint Synode de Russie n'ait pas accepté le Concile Œcuménique, nous n'en serions pas aujourd'hui à rechercher les moyens d'annuler la proclamation du schisme bulgare."* Mgr. Joachim eu l'air de vouloir sonder nos dispositions relativement à la convocation éventuelle d'un Concile Œcuménique.

Tout en évitant de le suivre sur ce terrain l'Ambassadeur de l'Empereur lui demanda si en dehors de la combinaison du Concile Œcuménique il ne voyait pas un autre remède à la situation actuelle.

аз, че онези, които свалиха патриарх Кирил, няма да успеят да се възползват от своите злодеяния и ще бъдат отстранени.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,
Господин Канцлер, //на Ваше Височество,
най-смирен и //покорен служител //Н. Игнатиев

[приложение:]

Към № 342 (1873/4)
Ц[ари]град

Резюме на разговор на генерал Игнатиев с Вселенския патриарх, проведен на 16/28 декември 1873

Когато новият Вселенски патриарх, Негово Светейшество Йоаким, дойде да върне посещениято на генерал-адютант Игнатиев, естествено стана дума за гръцко-българския въпрос. Патриархът е на мнение, че омразата между двете страни е все още твърде силна за да е възможно да се мисли за толкова скорошно помирение, колкото би могло да се желае. *"Да се иска в този момент от мен да уредя една толкова заплетена работа, би означавало да се унищожи влиянието ми над гърците, без никаква полза за въпроса, който така живо ни интересува. Да не бързаме с действията, да подготвим най-напред тези, които са около нас, тъй като сам не мога да реша проблема. С удоволствие вече забелязвам, че много от онези, които миналата година така силно подкрепяха схизмата, започват отново да мислят по-благоразумно. Ще положа усилия за развитието на тези растящи кълнове и когато дойде моментът да подчертая моята позиция, ще се споразумеем за това, което трябва да се направи. Съжалявам, продължи патриархът, че Руският Св.Синод не прие вселенския събор, така днес нямаше да търсим начини да унищожим обявяването на схизмата."* Патриарх Йоаким изглежда искаше да провери нашето отношение към евентуално свикване на вселенски събор.

Императорският посланик не прие разговорът да тръгне в тази посока и го попита дали, въвн от варианта с вселенския събор, не вижда друг лек за сегашното положение.

"Il y en a un, répliqua Sa Sainteté - l'oros (l'acte de la proclamation du schisme) nous ayant laissé une porte ouverte, il faut que le peuple bulgare représenté par les primats des principaux centres de population ou par ses prêtres prenne l'initiative d'une adresse à la Grande Eglise par laquelle il protesterait contre l'accusation de philétisme et manifesterait son intention de demeurer fidèle à l'Orthodoxie. Comme l'Exarque et ses Evêques se trouvent pour le moment dans une position irrégulière vis-à-vis du Patriarcat il vaudrait mieux que cette démarche se réduisant au fond à l'accomplissement d'une simple formalité, fut faite parce que j'ai appelé le peuple bulgare. Après cela tout marchera facilement, je n'ai pas la prétention de vouloir rétablir le passé; l'Exarcat pourra être reconnu sur les bases les plus larges; il reste peu de modifications à introduire dans le texte du ferman afin de le rendre conforme aux prescriptions des canons. En attendant que cet heureux moment arrive je Vous promets d'user de la plus grande modération vis-à-vis des Bulgares; j'éviterai toute cause d'irritation avec eux, mais ils devraient user de réciprocité à l'égard des miens afin que ma position ne devienne pas intenable. Dans cet ordre d'idées je déplore que l'Exarque ait envoyé des Evêques Bulgares à Andrinople et Salonique où ils ont jeté le trouble au milieu d'une population tranquille jusqu'à présent. Ce n'est pas de cette façon que l'Exarque aplanira les voies à une réconciliation qui est mon vœu le plus ardent. Du moins évitons d'élargir l'abîme que de funestes circonstances ont creusé entre nous."

Mgr Joachim s'exprima ensuite très chaleureusement sur le compte de l'Empereur de Russie et du Saint Synode. Il pria instamment Mr. le Général Ignatiev de faire part à Sa Majesté et au Saint Synode de ses sentiments de sincère dévouement à Son Auguste Personne et de tâcher à l'occasion de son prochain séjour à Pétersbourg d'élucider le malentendu regrettable relativement à la prétendue hostilité des Grecs envers la Russie. *"Ne confondons pas, ajouta le Patriarche, les déclamations de quelques journaux et d'une certaine partie de la jeunesse exaltée avec la masse des Grecs qui à l'instar des Bulgares, des Serbes etc. sucent avec le lait de la mère le sentiment d'un sincère dévouement à la Russie. Il*

"Има такъв, отвърна Негово Светейшество, - тъй като Оросът (документът за обявяване на схизмата) ни остави вратичка, трябва българският народ, представен от първенците на главните населени места или от своите свещеници, да вземе почина за обръщение към Великата църква, с което да възрази срещу обвинението във филетизъм и да заяви своето намерение да остане верен на православието. Понеже екзархът и неговите владици понастоящем са в нередовно положение спрямо Патриаршията, по-добре би било, ако тази стъпка, като се сведе до изпълнението на една чиста формалност, бъде направена по повод моя призив към българския народ. След това всичко ще тръгне лесно, не искам да се връща миналото; Екзархията ще може да бъде призната върху най-широка основа; малко промени трябва да се направят във фермана за да влезе той в съответствие с предписанията на каноните. В очакване на този щастлив миг, аз Ви обещавам да проявя към българите най-голяма умереност; ще избягвам всеки повод за спречкване с тях, но е необходима взаимност спрямо моите [пасоми], за да не стане положението ми неудържимо. В този порядък на мисли съжалявам, че екзархът е изпратил владици в Одрин и Солун, където те създадоха смут сред население, където досега цареше спокойствие. Не по този начин екзархът ще разчисти пътя към едно помирение, което е най-съкровено ми желание. Нека поне не разширяваме пропастта, която зловещи обстоятелства изровиха помежду ни."

След това патриарх Йоаким каза много топли думи за руския император и за Св.Синод. Той настоятелно помоли генерал Игнатиев да предаде на Негово Величество и на Св.Синод чувствата му на искрена преданост към неговата Августейша особа и да се постарее при предстоящото си посещение в Петербург да изясни достопечалното недоразумение относно мнимата враждебност на гърците към Русия. *"Да не смесваме, добави патриархът, надутите изявления на някои вестници и на една част от разпалената младеж с гръцките маси, у които, също като у българите, сърбите и пр., още майчиното мляко създава чувство на искрена преданост към Русия. Под дос-*

n'est pas de la dignité de cette Puissance de se laisser impressionner par d'absurdes vociférations et nous priver de son appui traditionnel sans lequel nous ne pouvons pas marcher. Je Vous prie encore une fois de vouloir bien dire à Sa Majesté l'Empereur et à Son Auguste Famille que je ne les oublie jamais dans mes prières et que je forme des vœux fervents pour le bonheur de la Jeune Fiancée dont l'alliance avec un Prince Anglais exercera, je l'espère, une heureuse influence sur les destinées de l'Orthodoxie."

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1873 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3732, л. 244-255); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 291-292, 281-283^{об} - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

№ 25

70. - le 16. Janvier 1874.

№ 5.

Péra, le 10/22 Janvier 1874.

Communiqué à M^r le Ministre
de l'Instruction publique

Monsieur le Chancelier^а,

Les fêtes de Noël et de la nouvelle année m'ont donné l'occasion de voir les chefs des Eglises Grecque et Bulgare et de jeter un coup d'œil dans l'état actuel de la question qui les sépare.

Je suis allé voir le Patriarche Joachim le premier jour de Noël et il m'a rendu ma visite le 7 Janvier. L'Exarque était venu deux jours auparavant me remercier pour les félicitations que je lui avais fait porter à l'occasion du nouvel an.

Chacun de deux Prélats avait commencé par se plaindre des empiétements de l'Eglise rivale et, chose curieuse, les mêmes incidents, représentés sous des jours différents servaient de thèses à leurs doléances.

L'Exarque cherchait à justifier l'envoi anticanonique et contraire au firman, d'Evêques Bulgares dans les diocèses grecs d'Andrinople et de

^а S[on] A[ltesse] le Prince Gortchacow etc. etc.

тойнството на тази Сила е да се остави да бъде впечатлена от нелепи кръсъщи и да ни лиши от своята традиционна подкрепа, без която не можем да се движим. Моля Ви още веднъж да благоволите да кажете на Негово Величество Императора и на неговото Августейшо семейство, че никога не ги забравям в молитвите си и че отправям горещи благопожелания за щастието на младата годеница⁵⁰⁷, чието обвързване с английския принц⁵⁰⁸, ще има, надявам се, благотворно въздействие върху съдбините на православието."

№ 25

70. - 16 януари 1874.

№ 5.

Пера, 10/22 януари 1874.

Съобщено на г-н министъра на
общественото образование

Господин Канцлер^а,

Коледните и новогодишните празници ми дадоха повод да се видя с главите на Гръцката и на Българската църкви и да хвърля един поглед върху сегашното положение на въпроса, който ги разделя.

Отидох да видя патриарх Йоаким в първия ден на Коледа, а той ми върна посещението на 7 януари. Екзархът дойде два дни преди това за да ми благодари за поздравленията, които му бях изпратил по случай Нова година.

Всеки от двамата архипастири започна с жалби от посегателствата на Църквата-съперница и е любопитно, че едни и същи произшествия, представени в различна светлина, служеха за доказателство в техните оплаквания.

Екзархът се опита да оправдае неканоничното и несъответстващо на фермана изпращане на български владици в гръцките Одринска

^а Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков и пр. и пр.

Salonique; le Patriarche expliquait la difficulté qu'il avait à suivre la voie de la conciliation dans laquelle il était si résolument entré.

"On m'a reproché, m'a dit Mgr Anthimos, d'avoir, par l'envoi de Nilos et de Dorothé, violé le firman. Je tiens à me justifier. Je suis un Exarque constitutionnel, mon Synode et mon Conseil exigent que je vienne au secours des Bulgares qui gémissent encore sous le joug du Phanar et qui ne tarderaient pas à être hellénisés ou livrés à la propagande latine et protestante, si nous n'écoutions pas leur cri de détresse."

Nos Consuls à Andrinople et Salonique annoncent en effet, Monsieur le Chancelier, que le rappel des prélats susmentionnés a produit une pénible impression sur les Bulgares de ces localités et que ceux de Koukousch près Salonique se sont adressés à des missionnaires Catholiques et Anglicans pour se soustraire à la domination du Clergé Grec. Mais comme je savais que les habitants de Koukousch avaient déjà précédemment, sous la pression de leurs meneurs, embrassé l'union et qu'ils en étaient revenus peu de temps après, et que d'un autre côté la présence des Evêques Bulgares dans ces parages servirait toujours d'obstacle à une réconciliation et ne ferait que creuser davantage le gouffre, - je n'ai pas hésité à faire appel à l'énergie de Mgr Anthimos et à lui représenter la nécessité de confondre par un langage ferme les "rouges" de son Eglise, en ramenant ainsi à lui les indécis qui n'obéissent qu'à la vagueur.

"L'Eglise Bulgare, lui ai-je dit, n'a pas encore reçu de consécration canonique. Elle n'est fondée que sur le firman. Serait-il prudent, pour venir en aide à un groupe de compatriotes, de compromettre les intérêts de toute la nation en portant la main sur le palladium de son Eglise indépendante. Et d'ailleurs la constitution même de l'Exarchat et les progrès réalisés dans ce court espace de temps par les Bulgares, après une oppression de plusieurs siècles, prouvent suffisamment qu'il n'est pas facile d'étouffer leur nationalité, maintenant surtout qu'elle a un corps et une tête. Lorsque avec l'aide de Dieu l'Exarchat se sera réconcilié avec la Grande Eglise, un échange de bons procédés lui permettra toujours de porter des secours spirituels aux Bulgares, soumis au Patriarche comme à ce dernier d'aider les Grecs qui se trouveront dans les diocèses de l'Exarchat."

и Солунска епархии; патриархът обясняваше, че му е трудно да следва пътя на помирението, по който така решително е поел.

"Бях упрекнат, ми каза екзарх Антим, че с изпращането на Нил и Доротей съм нарушил фермана. Държа да се оправдая. Аз съм конституционен екзарх, моят Синод и моят съвет искат да се притека на помощ на българите, които още стенат под игото на Фенер и които незабавно ще бъдат погърчени или ще станат плячка на латинската или протестантската пропаганди, ако не чуя техните вопли."

И наистина, г-н Канцлер, нашите консули в Солун⁵⁰⁹ и Одрин⁵¹⁰ известяват, че отзоваването на гореспоменатите архиереи е произвело мъчително впечатление на българите от тези градове, а българите от Кукуш, недалеч от Солун, са се обърнали към католически и англикански мисионери за да се избавят от владичеството на гръцкото духовенство. Но тъй като зная, че жителите на Кукуш веднъж, под натиска на своите водачи, вече са прегръщали унията, от която не след дълго са се отказали, и че, от друга страна, присъствието по онези места на българските владици винаги ще служи за пречка на помирението и само ще задълбочи пропастта, аз не се поколебах да призова екзарх Антим към действие, като му обясних, че е необходимо с твърд език да смири "червените" от своята Църква и така да си върне нерешителните, които се подчиняват само на силата.

"Българската църква, ми казах аз, още не е канонично призната. Тя се основава единствено на фермана. Би ли било разумно, за да се помогне на група сънародници, да се излагат на опасност интересите на цялата нация, посягайки на тази нейна опора, която се явява независимата Църква. А и самото създаване на Екзархията, както и бързият напредък, осъществен, след многовековно потисничество, за кратко време от българите, доказва по убедителен начин, че не е толкова лесно да бъде задушена тяхната народност, особено сега, когато тя разполага с тяло и глава. Когато с Божия помощ Екзархията се помири с Патриаршията, взаимната добра воля ще ѝ позволи да изпрати духовна помощ на българите, подчинени на патриарха, както и на последния да подкрепи гърците, които ще се окажат в екзархийските епархии."

Mgr Joachim m'a demandé le concours de l'Ambassade Impériale pour exhorter les Bulgares à la prudence et à la modération. *"Je résiste de mon mieux, m'a dit Sa Sainteté, au parti extrême qui voudrait me faire suivre la voie de mon prédécesseur, mais les persécutions infligées dans les diocèses de l'Exarchat aux orthodoxes Grecs, Valaques et Bulgares restés fidèles à la Grande Eglise, irritent cette dernière et pourront m'obliger à changer de système."*

Je me suis évertué de démontrer à Sa Sainteté que les difficultés qu'Elle rencontrait étaient inhérentes à la position d'un chef d'Eglise appelé au trône Œcuménique dans un moment de détresse et qu'en agissant à l'instar du Patriarche déposé Elle compliquerait encore davantage la situation de l'Eglise Orthodoxe et fermerait la voie à une réconciliation. Mgr Joachim m'assura qu'il ferait de son mieux pour calmer l'agitation et rendre la réunion possible. J'apprends en effet que l'attitude énergique et décidée de ce digne Prélat lui a déjà gagné quelques membres du parti extrême. A des énergumènes qui sont venus lui proposer de sommer l'Eglise Russe de se prononcer il a demandé ce qu'il devrait faire si le Synode ne répondait pas à cette sommation. *"Oserai-je entrer en lutte avec cette Puissance protectrice de l'Orthodoxie"*, a-t-il ajouté. Pour mettre fin à l'agitation provoquée dans les deux Eglises par la nomination faite du temps de Mgr. Anthimos de titulaires Grecs pour les Eparchies Bulgares, le Patriarche actuel vient de donner à deux d'entr'eux d'autres destinations.

Tous ces actes, l'attitude générale de Mgr Joachim et le langage qu'il tient aux personnes qui l'approchent prouvent son désir sincère de ne point augmenter la funeste division de l'Eglise Orthodoxe, voire même de prêter la main à une réconciliation lorsque les passions nationales se seront assez calmées de part et d'autre pour la rendre praticable.

De son côté, Rachid Pacha semble également désireux de mettre un terme aux agitations religieuses provoquées par le schisme. Votre Altesse voudra bien se souvenir que l'art. 10 du firman bulgare relatif aux éparchies mixtes, c'est à dire habitées par les Bulgares et les Grecs, reconnaît le droit des premiers à toutes celles, où ils formeraient une majorité de 2/3.

Патриарх Йоаким ми поиска съдействието на императорското посолство за да убеди българите да се държат благоразумно и умерено. *"Съпротивявам се колкото сила имам, ми каза Негово Светейшество, на крайната партия, която иска да ме накара да следвам пътя на моя предшественик, но преследванията, на които са подложени останалите верни на Великата църква православни гърци, власи и българи в екзархийските епархии, я дразнят и са в състояние да ме принудят да променя системата."*

Помъчих се да покажа на Негово Светейшество, че трудностите, които среща, са присъщи на позицията на църковен глава, призован на Вселенския престол във време на бедствие, и че ако действа като сваления патриарх, той ще усложни още повече положението на Православната църква и ще затвори пътя към помирението. Патриарх Йоаким ме увери, че ще направи всичко, което е по силите му, за да успокои възбуждението и да направи възможно възстановяването на единството. И наистина, научавам, че с енергичното си и решително поведение този достоен архипастир вече е спечелил на своя страна неколцина от членовете на крайната партия. Той попитал горещите глави, които дошли да му предложат да прикани Руската църква да изрази мнението си, какво би трябвало да се направи, ако Синодът не се отзове на това подканяне. *"Би ли трябвало да вляза в борба с тази Велика сила, закрилница на Православието"*, добавил той. За да се тури край на възбуждението, предизвикано в двете Църкви от назначаването, по времето на патриарх Антим, на титуляри-гърци за българските епархии, настоящият патриарх наскоро насочи двама от тях към други катедри.

Всички тези действия, цялостното държание на патриарх Йоаким и езикът, който той държи спрямо своите приближени, доказват искреното му желание ни най-малко да не увеличава зловещото разделение на Православната църква и даже да подкрепи помирение, когато националните страсти от двете страни се успокоят дотолкова, че да го направят осъществимо.

От своя страна, и Рашид паша изглежда не по-малко желае да сложи край на религиозните вълнения, предизвикани от схизмата. Ваше Височество ще благоволи да си спомни, че чл. X от Българския ферман, който се отнася до смесените епархии, тоест такива, в които живеят българи и гърци, признава правото на първите върху онези от

des habitants. Cette délimitation formait toujours le principal objet de discordes et entretenait l'agitation dans ces pays. Comme une entente directe entre les deux Eglises n'est pas à prévoir dans cette question, Rachid Pacha veut la trancher de sa propre autorité en adjoignant quelques-unes des Eparchies mixtes à l'Exarchat et en déclarant que c'est la dernière limite des concessions au-delà desquelles la Porte ne peut plus rien faire pour les Bulgares.

Il est à désirer, Monsieur le Chancelier, que les bonnes dispositions du Ministre des Affaires Etrangères puissent être mises à exécution et que les deux partis en présence, après avoir protesté chacun de son côté contre la délimitation des éparchies, qui ne satisfera jamais ni les convoitises de l'un, ni les réclamations de l'autre, trouvent dans le fait accompli de cette décision un point de départ pour un rapprochement.

Je dois constater qu'un changement notable se produit dans les appréciations du parti grec. L'impossibilité de revenir à l'ancien ordre de choses et l'inconvénient de celui qu'on subit actuellement commencent à devenir manifestes pour tout le monde. Sous l'impulsion élevée de son chef, la Grande Eglise finira probablement par se familiariser avec l'idée d'un exarchat Orthodoxe autonome, pourvu que ses droits spirituels et les dehors d'une séparation régulière et canonique soient respectés par ceux qui refusent d'accepter la dénomination de schismatiques.

Le parti modéré de l'Assemblée d'Ortakeuï paraît, lui aussi, revenu à une compréhension plus claire de sa position peu correcte et désireuse d'en sortir. Il n'insisterait plus, m'assure-t-on, sur l'acceptation pure et simple du firman par le Patriarche. L'Exarque lui-même m'a fait entendre qu'il s'en tiendrait à la délimitation qui sera faite par la Porte, et recevrait avec reconnaissance des mains de Sa Sainteté un acte constitutif pour son Eglise, pourvu que cette dernière ne perde rien des privilèges déjà acquis par l'Exarchat, à l'exception toutefois de ceux qui seraient incompatibles avec les canons, tel que le maintien de Son Siègne légal à Constantinople etc. On m'assure que dans les cercles Bulgares on serait même disposé à accorder à la Grande Eglise un revenu pécuniaire en compensation de la perte de la plupart de ses Eparchies.

тях, където те имат мнозинство от 2/3. Това разграничение все още е главният предмет на несъгласие и поддържа възбуждението по тези места. Тъй като не може да се очаква пряко споразумение между двете Църкви по този въпрос, Рашид паша иска да го реши еднолично, като присъедини няколко от смесените епархии към Екзархията и обяви, че това е последният предел на отстъпките, отвъд които Портата нищо повече не може да направи за българите.

Желателно е, г-н Канцлер, добрите намерения на външния министър да могат да се приведат в изпълнение и двете противостоящи си партии, след като всяка от тях на свой ред се е обявила срещу разграничението на епархиите, което никога няма да задоволи нито исканията на едните, нито оплакванията на другите, да намерят в свършения факт на това решение отправна точка за сближение.

Трябва да отбележа, че в преценките на гръцката партия настъпи знаменателна промяна. Невъзможността да се върне предишният ред на нещата и неудобството, което създава настоящият, започват да стават ясни за всички. Под въздействието на благородния подтик на своя глава, Великата църква вероятно накрая ще свикне с мисълта за една автономна Православна екзархия, стига духовните права и външната страна на едно религиозно и канонично отделяне да бъдат спазвани от тези, които отказват да приемат названието "схизматици".

Изглежда, и умерената партия в Ортакойския мирски съвет се връща към едно по-ясно разбиране на своето твърде нередно положение и към желанието да излезе от него. Тя, както ме уверяват, няма малко да настоява патриархът чисто и просто да приеме фермана. Самият екзарх ми даде да разбере, че ще се придържа към разграничението, което ще направи Портата, и че с благодарност ще приеме от ръцете на Негово Светейшество учредителен документ за своята Църква, стига само тя да не загуби нито едно от преимуществата, които вече е придобила Екзархията, с изключение, все пак, на тези, които са несъвместими с каноните, като запазване на неговото официално седалище в Цариград и пр. Уверяват ме, че българите даже били склонни да предоставят на Великата църква паричен доход като обезщетение за загубата на повечето от нейните епархии.

En présence de ces bonnes dispositions, dans les hautes sphères dirigeantes, les difficultés pratiques surgissent dans les couches inférieures. Les luttes locales dans les villes et villages mixtes pour la possession des églises et des écoles, les empiétements des uns, la résistance illégale des autres, les persécutions contre des ecclésiastiques résidant ou arrivant dans les limites de l'Eglise adverse, telles sont les événements quotidiens qui absorbent les chefs des deux Eglises, entretiennent l'agitation et excitent la haine parmi leurs ouailles. Un éclat des passions populaires peut donc tous les jours augmenter la séparation ou déjouer tous les efforts qui seraient tentés pour la réconciliation.

Mais pour en finir un moment plus tôt et garantir surtout l'Eglise Bulgare contre le retour d'un Ministère hostile à ses intérêts ne devrions-nous pas encourager Rachid Pacha à mettre à exécution ses sages résolutions?

Le St Synode de Russie pourrait, à mon humble avis, venir de son côté en aide au Patriarche Joachim et soutenir son énergie en répondant avec empressement et sympathie au mandement de notification de son avènement au trône Œcuménique.

Enfin, en voyant la force que l'Exarchat puise dans les manifestations de l'opinion publique et de la presse Russe, on serait tenté de croire que ces dernières ont aussi la possibilité d'exercer une influence salutaire sur la question Gréco-Bulgare. Elles pourraient témoigner à l'Exarque de l'intérêt pour la mission qu'il remplit, approuver chaleureusement sa fidélité à l'Orthodoxie et la résistance qu'il oppose aux suggestions perfides du parti extrême et encourager surtout sa tendance à rétablir, à la première occasion favorable, l'union avec la Grande Eglise.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //Nélidow

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 18-38); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 304-309 - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28, Ч. XII, л. 310-312^{об.} - превод на руски (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 5574).

При наличието на това благоразположение във висшите ръководни кръгове, възникват практически трудности на ниските нива. Местните борби в смесените градове и села за това кой да притежава църквите и училищата, посегателствата на едните, незаконната съпротива на другите, преследванията срещу духовниците, пребиваващи или пристигащи в границите на противната Църква - такива са събитията, които ежедневно поглъщат главите на двете Църкви, поддържат напрежението и възбуждат омраза сред техните пасоми. Прочее, един взрив на народни страсти във всеки един момент може да увеличи разделението или да осуети всички положени за помирението усилия.

Но за да се приключи макар и миг по-рано и особено за да се застрахова Българската църква срещу връщането на враждебно към нейните интереси министерство, не би ли трябвало да насърчим Рашид паша да приведе в изпълнение своите мъдри решения?

А Руският Св.Синод от своя страна би могъл, според моето скромно мнение, да си притече на помощ на патриарх Йоаким⁵¹¹ и да подкрепи неговите действия, като побърза с благосклонност да отговори на неговото пастирско послание, известяващо възшествието му на Вселенския престол.

И накрая, предвид силата, която Екзархията черпи от проявите на общественото мнение и на руския печат, човек се изкушава да вярва, че те разполагат с възможност да упражнят и благотворно въздействие върху Гръцко-българския въпрос. Те могат да засвидетелстват интерес към задачата, която екзархът изпълнява, горещо да одобрят неговата вяроност към православието и съпротивата, която оказва на лукавите внушения на крайната партия, и особено да насърчат неговия стремеж да възстанови, при първия удобен случай, единението с Великата църква.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирен и //покорен служител //Нелидов

№ 26

118. - le 25. Janvier 1874.

№ 8.

Péra, le 17/29 Janvier 1874

Une annexe.

Monsieur le Chancelier^a,

Le Saint Synode de Russie avait fait parvenir la semaine dernière au Patriarche Joachim par l'entremise de l'Ambassade Impériale, des félicitations télégraphiques à l'occasion de son élévation au trône Œcuménique.

Profondément touché de cette démarche courtoise, Sa Sainteté y a répondu par la dépêche ci-jointe que j'ai expédiée aussitôt à sa destination.

Le rétablissement de relations cordiales entre l'Eglise Russe et celle de Constantinople exercera, il faut l'espérer, une influence salutaire sur la question Gréco-Bulgare.

Ayant fait venir chez Lui dernièrement le premier Drogman de l'Ambassade Impériale, le Patriarche lui a renouvelé les assurances de son désir sincère d'amener une réconciliation avec les Bulgares. C'est dans ce même sens qu'il s'est exprimé vis-à-vis de Rachid Pacha, auquel il avait fait visite la semaine passée.

Selon Sa Sainteté la principale difficulté gisait, pour le moment, dans les luttes locales et les contestations dans les provinces Grecques ou mixtes.

Voulant arrêter cette source d'agitation, Rachid Pacha vient d'engager l'Exarque à n'envoyer ni des Evêques, ni des prêtres dans les diocèses qui ne lui sont point directement soumis.

Pour corroborer cette démarche et empêcher en même temps les Bulgares de tomber dans le découragement, j'ai tâché de représenter au Ministre des Affaires Etrangères la nécessité de trancher au plus vite la question des éparchies mixtes, en définissant une fois pour toutes les limi-

^a S[on] A[ltesse] le Prince Gortchacow etc. etc.

№ 26

118. - 25 януари 1874.

№ 8.

Пера, 17/29 януари 1874.

Приложение⁵¹²

Господин Канцлер^a,

Миналата седмица Руският Св.Синод изпрати, чрез императорското посолство, телеграфически поздравления на патриарх Йоаким⁵¹³ по случай възшествието му на Вселенския престол.

Дълбоко трогнат от тази учтивост, Негово Светейшество отговори с тук приложената депеша, която веднага изпратих по предназначение.

Можем да се надяваме, че възстановяването на сърдечните отношения между Руската и Цариградската църкви ще има благотворно въздействие върху Гръцко-българския въпрос.

Неотдавна патриархът повика първия драгоман на императорското посолство и отново го увери в своето искрено желание да постигне помирение с българите. В такъв смисъл той се изказал и пред Рашид паша, когото посетил миналата седмица.

Според Негово Светейшество основната трудност понастоящем се крие в местните борби и в споровете в гръцките и смесените области.

Искайки да пресуши този извор на възбуждение, Рашид паша нареди на екзарха да не изпраща нито владици, нито свещеници в епархиите, които не са му пряко подчинени.

За да подкрепя тази стъпка, като в същото време попреча българите да изпаднат в отчаяние, постарях се да убедя външния министър в нуждата да се реши колкото си може по-бързо въпросът със смесените епархии, като веднъж завинаги се очертаят границите на

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков и пр. и пр.

tes de l'Exarchat. Il en est convenu avec moi, mais pour que cette décision puisse porter fruit, quelques dispositions préparatoires paraissent indispensables. Le Conseil laïque des Bulgares vient d'être élu et se trouve composé de membres modérés par eux-mêmes, mais dépourvus de caractère et capables de tomber sous l'influence d'un homme énergique tel que leur collègue Tchomakoff. Pour rendre ce dernier inoffensif, Rachid Pacha a l'intention de lui donner une place en province. Cela permettrait à l'Exarque de faire élire à sa place un représentant du peuple moins fougueux et d'assurer ainsi son influence au sein de ce conseil.

De son côté, le Patriarche, vient d'appeler au poste délicat de Métropolitain de Salonique un homme de sa confiance - l'évêque de Varna. La nomination de ce prélat intelligent et distingué a été hautement approuvée par le parti avancé, qui le considère comme l'un de ses adhérents. Mais Mgr Joachim a assuré Mr. Onou qu'en envoyant à Salonique un homme à lui, qui est en même temps bien vu des Grecs, il croyait se rendre maître de ce terrain brûlant et pouvoir y travailler en faveur de l'apaisement.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,
Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,
le très humble et très //obéissant serviteur //Nélidow

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, лл. 47-53).

№ 27

206. - le 8. Février 1874.

№ 22.

Péra, le 31 Janvier/12 Février 1874.

2. copies envoyées au C[om]te D. Tolstoy

Monsieur le Chancelier^a,
Votre Altesse voudra bien se souvenir que quelques communes Bulgares des environs de Salonique avaient menacé de se convertir au pro-

^a Най-отдолу на листа адресат: S[on] A[ltesse] le Prince Gortchacow etc. etc.

Екзархията. Той се съгласи с мен, но за да донесе плодове това решение, някои подготвителни мероприятия изглеждат необходими. Току-що бе избран Мирският съвет на българите, който се състои от членове, умерени сами по себе си, но лишени от характер и способни да попаднат под влиянието на енергичен човек, като техния колега Чомаков. За да го обезвреди, Рашид паша има намерение да му даде място в провинцията. Това би позволило на екзарх Антим да прокара на негово място някой не толкова буен народен представител и така да си осигури влияние в съвета.

От своя страна, за деликатната длъжност на Солунски митрополит, патриархът повика свой доверен човек - Варненския митрополит⁵¹⁴. Назначението на този умен и представителен архиерей бе високо оценено от крайната партия, която го смята за един от своите привърженици. Обаче патриарх Йоаким уверил г-н Ону, че като изпраща свой човек в Солун, на който едновременно с това гърците гледат с добро око, той смята, че става господар на тези размирни места и че може там да работи в полза на умиротворението.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,
Господин Канцлер, //на Ваше Височество,
най-смирен и //покорен служител //Нелидов

№ 27

206. - 8 февруари 1874.

№ 22.

Пера, 31 януари/12 февруари 1874.

Изпратени 2 копия на г[ра]ф Д. Толстой

Господин Канцлер^a,
Ваше Височество ще благоволи да си спомни, че няколко български общини от околностите на Солун бяха заплашили да приемат про-

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков и пр. и пр.

testantisme si l'on retirait l'Evêque qui leur avait été envoyé par l'Eglise d'Ortakeuï. Comme malgré cela l'Exarque a réitéré à Mgr Nilos l'ordre catégorique de revenir immédiatement à Constantinople, les Bulgares ont envoyé un télégramme au Chargé d'Affaires d'Angleterre pour invoquer la protection de la Reine Victoria. Mr. Locock a chargé le Consul Britannique à Salonique d'y répondre qu'il ne pouvait, ni ne voulait se mêler des affaires religieuses des Orthodoxes.

Cette démarche ayant ainsi échoué, les meneurs de ces communes se sont adressés à l'Evêque Catholique Bulgare Raphaël, établi à Andrinople, pour le prier de les prendre, avec Nilos, sous la protection du clergé Latin. Mgr Raphaël accepta avec plaisir la conversion des Bulgares et entama des pourparlers avec leur Evêque.

Lorsque la nouvelle en arriva à Constantinople, exagérée et dénaturée à dessein, elle commença par produire une vive agitation parmi les Bulgares. Cependant l'Exarque reçut presque simultanément une adresse des principaux chefs de la Macédoine qui l'assuraient de leur dévouement et désapprouvaient hautement les démarches coupables de leurs compatriotes. Mgr Anthimos m'en fit aussitôt informer par son protosynghellos en me priant de ne point attacher d'importance à ce mouvement qui serait, selon lui, tout à fait factice. Il semble, en effet, que toute cette agitation a été provoquée par quelques meneurs exaltés qui espéraient exercer par là une pression sur l'Exarchat et l'Ambassade de Russie. Mais l'énergie développée dans cette circonstance par Mgr Anthimos ne tardera pas, de l'aveu des notables bulgares eux-mêmes, à arrêter ces essais d'intimidation, et à faire rentrer les dissidents dans le giron de l'Eglise Orthodoxe.

On me dit que ces conversions sont favorisées sous main par Midhat Pacha, Gouverneur Général de Salonique. Contrarié de voir la tendance d'apaisement qui se fait jour tant chez les Grecs que chez les Bulgares, il serait parfaitement capable de vouloir la troubler par de nouvelles agitations religieuses.

Pour mettre fin à ces intrigues, il serait désirable que la Porte tranchât un moment plutôt l'article 10 du firman. La nécessité s'en fait sentir tous les jours davantage et les deux partis semblent disposés à porter même

тестантизма, ако бъде отзован изпратеният им от Ортакойската църква⁵¹⁵ владика. Тъй като въпреки това екзархът повтори на Нил изричната си заповед да се върне незабавно в Цариград, българите изпратиха телеграма до английския шарже д'афер с призив кралица Виктория да ги вземе под покровителството си. Г-н Локок натовари британския консул⁵¹⁶ в Солун да им отговори, че нито може, нито иска да се меси в религиозните дела на православните.

След като по такъв начин този ход не успя, водачите на въпросните общини се отнесоха до Българо-католическия владика Рафаил, чието седалище е в Одрин, с молба да ги вземе, заедно с Нил, под покровителството на латинското духовенство. Негово Преосвещенство Рафаил с удоволствие прие обръщането на българите и започна преговори с техния владика.

Когато, нарочно преувеличена и изопачена, новината стигна в Цариград, тя първоначално породила голямо възбуждение сред българите. Обаче почти едновременно с нея екзархът получи обръщение от главните първенци на Македония, които го увериха в своята преданост и изказаха велегласното си неодобрение за осъдителните постъпки на своите сънародници. Екзарх Антим веднага ме осведоми за това чрез своя протосингел и ме помоли да не отдавам никакво значение на движението, което според него било пълна преструвка. И наистина, изглежда, че цялото възбуждение е предизвикано от неколцина разпалени водачи, с надежда така да окажат натиск върху Екзархията и руското посолство. Но действията, които при дадените обстоятелства предприе екзарх Антим, няма да закъснеят, според признанието на самите български първенци, да пресекат тези опити за заплашване и да върнат отцепниците в лоното на Православната църква.

Казват ми, че тези смени на вероизповеданието са тайно поощрявани от Мидхат паша, солунски главен управител. Подразнен от стремежа към умиротворение, който се появява както у гърците, така и у българите, той би бил напълно способен да поиска да го смуги чрез нови религиозни вълнения.

За да се тури край на тези сплетни, желателно е Портата час по-скоро да реши чл. X от фермана. Нуждата от това с всеки изминал ден се чувства все повече и повече и двете страни изглеждат склонни

quelques sacrifices pour avoir une situation nette. Elle pourrait servir de base pour les négociations de réconciliation.

Les chefs des deux Eglises préparent en attendant leurs Synodes et leurs conseils à cette éventualité tant désirée. Dans une séance secrète du Synode Bulgare il a été décidé, à ce que j'apprends confidentiellement, de se prêter à une entente avec la Grande Eglise aussitôt que la question des Eparchies mixtes sera tranchée. L'Exarque cherche en même temps les moyens d'éloigner de son Conseil National les membres les plus exaltés.

De son côté le Patriarche Joachim presse la discussion du nouveau règlement d'après lequel il aurait le moyen de se débarrasser des membres du Synode appelés par son prédécesseur et partisan du schisme.

Il serait fâcheux, Monsieur le Chancelier, de voir ces bonnes dispositions des Chefs des Eglises entravées et paralysées par les menées de quelques énergumènes entraînant à leur suite une poignée de paysans dont ils exploitent habilement la crédulité et le sentiment national.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //Nélidow

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 58-65); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 316-318 - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28, Ч. XII, л. 319-320^{об}. - превод на руски (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 5574).

№ 28

232. - le 14. Février 1874.

№ 29.

Пера, 7/19 Février 1874.

Copie envoyée le même jour
au C[om]m[un] D. Tolstoy

Monsieur le Chancelier^а,

La conversion au catholicisme de quelques communes Bulgares de la Macédoine, sans être importante par elle-même, menace de compliquer

^а S[on] A[ltesse] le Prince Gortchacow.

даже да направят жертви само и само положението да е ясно. То може да послужи за основа на преговори за помирение.

Междувременно, главите на двете Църкви подготвят своите синоди и съвети за тази така желана евентуалност. Както поверително научавам, на тайно заседание на Българския синод било решено да се влезе в споразумение с Великата църква веднага щом въпросът със смесените епархии бъде уреден. В същото време, екзархът търси начини да отстрани от своя Национален съвет най-крайно настроените членове.

От своя страна, патриарх Йоаким бърза с обсъждането на новия правилник, който би му дал възможност да се освободи от повиканите от неговия предшественик и привърженик на схизмата членове на синода.

Печално би било, г-н Канцлер, ако благоразположението на първосвещениците бъде спъвано и парализирано от сплетните на няколко горещи глави, увличащи след себе си шепа селяни, чието лековерие и национално чувство те ловко използват.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирнен и //покорен служител //Нелидов

№ 28

232. - 14. февруари 1874.

№ 29.

Пера, 7/19 февруари 1874.

Същия ден изпратено копие на
г[ра]ф Д. Толстой

Господин Канцлер^а,

Обръщането в католицизъм на няколко български общини в Македония, без да е важно само по себе си, заплашва да усложни Гръцко-

^а Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков.

la question gréco-bulgare. Elle aggrave la position de l'Exarque et risque de le compromettre, soit à l'égard de la Grande Eglise, soit devant ses compatriotes.

Dans cette perplexité le Synode d'Ortakeï s'est réuni la semaine dernière pour délibérer sur la situation. Il fut décidé d'envoyer aux communes de la Macédoine une lettre pastorale pour les exhorter à rester fidèles à l'Orthodoxie et condamner sévèrement le mouvement Catholique comme anti-national et préjudiciable aux intérêts du peuple Bulgare dont il rompait l'unité. On résolut en même temps de communiquer cette décision à l'Ambassade Impériale en la priant d'aider l'Exarchat à obtenir ne fut ce qu'une ou deux éparchies mixtes pour pouvoir y nommer des Evêques et combattre de là le mouvement catholique. On m'informa en même temps d'une manière confidentielle que plusieurs membres influents du clergé Bulgare insistaient pour que l'Exarchat demande à la Porte la permission d'envoyer provisoirement des Evêques à Salonique et à Andrinople, rien que pour ramener à l'Orthodoxie leurs compatriotes égarés.

Je n'ai pas manqué d'entretenir Rachid Pacha des vœux des Bulgares relativement aux Eparchies mixtes, et il m'a promis de presser la solution générale de cette question, tout en jugeant inopportun de faire à l'Exarchat des concessions partielles qui pourraient donner au Patriarche le droit d'en demander à son tour. J'ai cru devoir signaler à cette occasion au Ministre des Affaires Etrangères la conduite blâmable de Midhat Pacha et mon rapport sub № 26 rend compte de l'heureuse issue de cette démarche.

Quant à la demande d'autorisation pour l'envoi des Evêques dans les éparchies troublées par la récente apparition qu'y ont faite les Nilos et Dorothee, j'ai exprimé au délégué de l'Exarque la conviction intime que la Porte n'y consentirait plus après l'expérience acquise. Comme avis personnel, j'ai tâché de combattre l'idée d'envoyer des ecclésiastiques pour traiter avec des gens qui faisaient si bon marché de la foi de leurs pères. Mais puisqu'ils la sacrifient aux intérêts nationaux c'est au nom de ces derniers seuls que l'Exarchat devait leur parler, - et alors il ne serait pas nécessaire de leur déléguer des Evêques; des notables de la nation pour-

българския въпрос. То влошава положението на екзарха и крие опасност да го злепостави, било спрямо Великата църква, било пред неговите сънародници.

В тези трудни обстоятелства Ортакойският синод се събра миналата седмица за да обсъди положението. Било взето решение на общините в Македония да се прати пастирско писмо с увещания да останат верни на православието и със строго осъждане на католическото движение като антинационално и вредно за интересите на българския народ, чието единство то нарушава. Същевременно, било сметнато за необходимо да се съобщи това решение на императорското посолство с молба да подпомогне Екзархията да получи една-две смесени епархии за да може в тях да се назначат владици и оттам да се води борба с католическото движение. Освен това, поверително бях осведомен, че мнозина влиятелни български духовници настояват Екзархията да поиска разрешение от Портата временно да изпрати владици в Солун и Одрин, с единствена цел те да върнат в православието своите заблудени сънародници.

Не пропуснах да разговарям с Рашид паша за желанията на българите относно смесените епархии, а той ми обеща да ускори цялостното решение на въпроса, смятайки, че е неуместно да прави на Екзархията частични отстъпки, които биха могли да дадат право на патриарха и той на свой ред да предяви подобни искания. По този повод сметнах за свой дълг да привлека вниманието на външния министър върху осъдителното поведение на Мидхат паша, а моят доклад № 26 описва благополучния завършек на този демарш.

Що се отнася до исканото позволение за изпращане на владици в епархиите, където неотдавнашната поява на Нил и Доротей породиха вълнения, изразих пред пратеника на екзарха вътрешното си убеждение, че Портата, след придобития опит, няма да се съгласи повече на такова нещо. Постарах се, като израз на лично мнение, да оспоря идеята за изпращане на духовници за преговори с хора, които толкова лесно продават вярата на своите бащи. Тъй като обаче те я жертват заради националните интереси, единствено в името на последните Екзархията трябва да им говори - а в такъв случай не би трябвало да им се изпращат владици; първенците на нацията биха могли по-добре

raient mieux encore et sans susciter de difficultés faire comprendre à leurs compatriotes égarés combien leur résolution inconsidérée les mènerait à un but différent de celui qu'ils se proposaient d'atteindre. Au lieu de sauver leur nationalité ils la sacrifiaient à la politique antinationale de la Cour de Rome, et affaiblissaient le peuple Bulgare en provoquant la division religieuse.

En attendant l'Evêque Nilos est enfin arrivé à Constantinople, mais il a refusé catégoriquement de se rendre à l'Exarchat où il était appelé par des amis venus à sa rencontre. On croit qu'il s'est réfugié au couvent des Bénédictins à Galata.

Malgré l'agitation qui commence à gagner de proche en proche toute la Macédoine et la protection étrangère qui ne fera pas défaut aux Bulgares convertis au Catholicisme, on doute encore que ce mouvement soit sincère et sérieux. Le Patriarche Joachim partage cette impression et regrette seulement les difficultés qui en résulteront pour une prompt solution de la question gréco-bulgare.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //Nélidow

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 66-73); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 314-315^{об}. - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

№ 29

268. - le 22. Février 1874.

№ 34.

Péra le 14/26 Février 1874.

Monsieur le Chancelier^а,

Le départ de l'Evêque Nilos de Salonique a produit un effet salutaire sur les Bulgares qui avaient voulu d'abord le suivre dans l'Union. Voyant que le changement de religion ne leur assurait pas la réalisation de leurs

^а S[on] A[ltesse] le Prince Gortchacow.

и без да създават затруднения да разяснят на своите заблудени сънародници, че тяхното необмислено решение ще ги отведе до цел, различна от поставената. Вместо да спасят своята народност, те я пожертваха за антинационалната политика на Римската курия и отслабиха българския народ, предизвиквайки религиозно разделение.

Междувременно, в Цариград най-сетне пристигна владиката Нил, но той категорично отказа да отиде в Екзархията, където го поканиха дошли да го посрещнат приятели. Смята се, че той се е приютил в манастира на бенедиктинците⁵¹⁷ в Галата.

Въпреки вълнението, което постепенно обхваща цяла Македония, и чуждестранното покровителство, което не ще липсва на приелите католицизма българи, съмнително е това движение да е искрено и сериозно. Патриарх Йоаким⁵¹⁸ споделя такова впечатление, съжалявайки единствено за пречките, които то ще постави пред бързото решение на Гръцко-българския въпрос.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирен и //покорен служител //Нелидов

№ 29

268. - 22 февруари 1874.

№ 34.

Пера, 14/26 февруари 1874.

Господин Канцлер^а,

Отпътуването на владиката Нил от Солун е произвело благотворно въздействие върху българите, които първоначално бяха поискали да го последват в католицизма. Виждайки, че смяната на религията не

^а Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков.

vœux la plupart d'entre eux ont renoncé à leur coupable projet, en envoyant une adresse de soumission à l'Exarque.

En attendant l'Evêque Bulgare-Uni, Raphaël d'Andrinople est arrivé à Constantinople. Il s'est présenté à Rachid Pacha avec Nilos pour demander au Ministre la permission de renvoyer ce dernier à Salonique. Mais en garde contre les menées de la propagande catholique en Macédoine Rachid Pacha a nettement refusé à Nilos l'autorisation d'y retourner. Il a usé de la même énergie à l'égard de l'Evêque catholique de Bucharest, Mgr Pavli, dont notre Consul Général à Roustchouk m'a annoncé l'arrivée dans cette ville en vue du mouvement de conversion. Un télégramme fut expédié séance tenante au Valy de Danube pour lui recommander la vigilance à l'égard de menées de ce Prélat.

Il faut espérer, Monsieur le Chancelier, que la désapprobation de la Porte et la tenue ferme et correcte de l'Exarque qui vient d'adresser une lettre pastorale aux communes bulgares pour les exhorter à la fidélité à la foi orthodoxe arrêteront dans leur germe les tentatives de conversion.^a

Sur ces entrefaites les membres du Conseil National Bulgare ont été confirmés par la Porte. A la suite d'un désir exprimé confidentiellement par l'Exarchat le Ministère des Affaires Etrangères s'est opposé au traitement assigné à ces fonctionnaires par le statut.

Cette restriction est destinée à éloigner du Conseil les membres les plus avancées, et entr'autres Tchoumakoff, qui ne peuvent occuper à l'Exarchat que des fonctions rétribuées. Rachid Pacha songe toujours à donner à cet énergumène une place dans l'intérieur, ce qui en débarrasserait définitivement l'Eglise Bulgare et allégerait la tâche de Mgr Anthimos.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //Nélidow

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 74-77).

^a В полето бележка: Dieu donne.

осигури осъществяване на техните желания, повечето от тях се отказаха от осъдителния си план, като изпратиха на екзарха писмо за подчинение.

Междувременно, Одринският българо-униатски владика Рафаил пристигна в Цариград. Той се представи на Рашид паша заедно с Нил за да иска от министъра разрешение да изпрати последния обратно в Солун. Но опасявайки се от интригите на католическата пропаганда в Македония, Рашид паша без заобикалки отказа да даде позволение на Нил да се връща там. Същата твърдост той показа и спрямо Букурещкия католически владика, Монсеньор Павли, за чието пристигане в Русе във връзка с прокатолическото движение нашият тамошен генерален консул⁵¹⁹ ме извести. Веднага бе изпратена телеграма на Дунавския валия⁵²⁰ с препоръка да следи попълзновенията на този прелат.

Трябва да се надяваме, г-н Канцлер, че неодобрението на Портата и правилната и твърда позиция на екзарха, който току-що изпрати пастирско послание до българските общини с призив за преданост към православната вяра, ще пресекат в зародиша им тези опити за промяна на вероизповеданието.^a

В това време Портата утвърди членовете на Българския смесен съвет. Вследствие поверително изразеното от Екзархията желание, външният министър се противопостави на предвидената от правилника заплата за нейните чиновници.

Това ограничение цели да отстрани от съвета най-крайно настроените му членове, сред които Чумаков, които в Екзархията могат да заемат само платени длъжности. Рашид паша не се е отказал от намерението си да прати този проклетник някъде в провинцията, което окончателно ще избави Българската църква от него и ще улесни задачата на екзарх Антим.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирнен и //покорен служител //Нелидов

^a В полето бележка: Дай Боже.

№ 30

308. - le 6 Mars 1874.

№ 44.

Пера, le 28 Février/12 Mars 1874.

Copie envoyée au C[om]^{te} D. TolstoyMonsieur le Chancelier^a,

J'ai constaté avec douleur à mon arrivée à Constantinople que la question Gréco-bulgare n'avait pas avancé d'un seul pas depuis tantôt deux mois.

L'apaisement des esprits, il est vrai, est sensible. La presse locale ne s'évertue plus autant que par le passé à fomenter les mauvaises passions. Le Patriarche Œcuménique reste dans la bonne voie et se montre aussi modéré qu'il me l'avait promis. L'Exarque est rempli des meilleures intentions. Néanmoins il serait illusoire de s'attendre à un raccommodement entre les Grecs et les Bulgares.

Malgré toute sa bonne volonté l'Exarque a commis plusieurs fautes.

Il a envoyé, en premier lieu, des Evêques à Salonique et à Andrinople. Ces missions qui devaient servir à consoler les populations bulgares et à ranimer leur courage ont produit, ainsi que je l'avais prédit à Mgr Anthimos, un effet contraire. Sans croire à la possibilité d'une scission sérieuse parmi les Bulgares, il est à craindre que l'exemple de Mgr Nilos, qui a reconnu la suprématie du Pape, ne soit suivi momentanément dans quelques districts de la Macédoine. Ce Prélat se trouve aujourd'hui dans le couvent de St Benedetto à Constantinople. Mon collègue de France m'a avoué l'avoir vu. J'ai mis Mr de Voguë en garde contre les dangers d'une politique d'immixtion dans les affaires bulgares, suivie jadis par Mr de Lavalette. Tout en me permettant de s'abstenir et de ne rien faire de contraire à nos intérêts ou à nos vues, il m'a dit cependant qu'il ne saurait ne pas prendre la défense de Mgr Nilos au nom du principe de la liberté de conscience, s'il était attaqué. L'Evêque uniате d'Andrinople, Raphaël, continue

^a Отдолу на листа адресат: A S[on] A[itesse] le Prince Gortchakow

№ 30

308. - 6 март 1874.

№ 44.

Пера, 28 февруари/12 март 1874.

Изпратено копие на граф Д. Толстой

Господин Канцлер^a,

При моето пристигане в Цариград с болка установих, че за почти два месеца Гръцко-българският въпрос не е направил дори и крачка напред.

Наистина, усеща се успокоение на духовете. Местната преса по-малко, отколкото преди, се старее да разпалва лошите страсти. Вселенският патриарх остава в правия път и се показва толкова умерен, колкото ми бе обещал. Екзархът е изпълнен с най-добри намерения. Би било, обаче, илюзорно да се очаква помирение между гърци и българи.

Въпреки добрата си воля, екзархът направи много грешки.

Най-напред, той изпрати владици в Солун и Одрин. Те бяха натоварени с мисия да утешат и окуражат българското население, но произведоха, обаче, както го бях предсказал на екзарх Антим, противоположно въздействие. Без да има вероятност за сериозно разцепление сред българите, съществува опасност в няколко кази на Македония временно да бъде последван примерът на Негово Преосвещенство Нил, който призна върховенството на папата. Този архиерей понастоящем се намира в манастира "Сан Бенедето" в Цариград. Моят френски колега ме увери, че го е видял. Предупредих г-н дьо Вогюе за опасностите, които крие провежданата някога от г-н дьо Лавалет политика на намеса в българските работи. Обещавайки ми да проявява въздържаност и да не прави нищо противно на нашите интереси или на нашите разбирания, той все пак ми каза, че не би могъл, в името на принципа на свободата на съвестта, да не вземе под своя защита Негово Преосвещенство Нил, ако последният бъде подложен на гонения. Одринският униатският владика, Рафаил, продъл-

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] Височество княз Горчаков.

à séjourner à Constantinople. et demande autorisation de se rendre à Salonique. La Porte, dont l'attitude dans cette question reste correcte, refuse jusqu'ici cette permission, ainsi que le bérat de l'Evêque apostat Nilos, réclamé par les Catholiques.

Une autre faute a été de faire venir dans la capitale les deux Evêques bulgares les plus compromis Illarion et Panarèthe. Pourvu des meilleurs diocèses ils ont tout à craindre d'une entente avec le Patriarcat qui pourrait entraîner, pour eux, des sacrifices personnels. Leur fâcheuse influence en province restait purement locale. Elle devient plus dangereuse en s'exerçant au centre des affaires à Constantinople. Le Conseil (Synode) ecclésiastique est formé actuellement de six Evêques dont trois seulement sont plus ou moins modérés.

Enfin le conseil laïque de l'Exarchat a été mal composé. Il contient quatre membres du parti avancé et deux modérés dont l'un a été uniате. L'action de l'Exarque se trouve paralysée dans un milieu aussi défavorable.

Deux partis se dessinent dans la communauté bulgare. L'un, qui comprend la majorité inspirée par des exaltés tels que Tchoumakow, vise au rejet de l'istilam, c'est à dire de l'enquête ouverte par les autorités ottomanes pour l'application de l'article X du ferman dans les éparchies mixtes, et réclame un nouvel examen basé sur les données statistiques fournies par les Bulgares eux-mêmes. L'autre voudrait obtenir comme concession préalable deux Eparchies, celle de Skoplja et d'Ochrida, dans l'espoir que cette mesure disposerait favorablement les esprits et les rendrait accessibles à des idées modérées. Il abandonne au temps le soin d'amener éventuellement un arrangement définitif avec le Patriarcat.

J'ai cru devoir signaler à l'Exarque le danger de se laisser annuler par le parti extrême. Il m'a annoncé une visite prochaine. Je ne pourrai juger que plus tard, par ses actes, de l'efficacité de mes conseils.

Mgr Joachim reconnaît de son côté les difficultés d'une réconciliation entre le Patriarcat et les Bulgares en ce moment. Je lui ai remis la réponse de notre St Synode à la lettre qui annonçait son élection au Trône de Constantinople. Il l'attendait avec impatience et l'a reçue avec une vive gra-

жава да пребивава в Цариград и моли за разрешение да отиде в Солун. Портата, която в този въпрос се държи коректно, отказва за момента да издаде както такова позволение, така и искания от католиците берат за владиката-отстъпник Нил.

Друга грешка [на екзарха] беше, че извика в столицата двамата най-компрометирани български владци - Иларион и Панарет. Стоящи начело на най-добрите епархии⁵²¹, те имат всички основания да се боят от едно съглашение с Патриаршията, което за тях би могло да означава лични жертви. В провинцията тяхното вредно влияние имаше чисто местно значение. Упражнявано в Цариград, в центъра на работите, то става по-опасно. Църковният съвет (синодът) понастоящем се състои от шестима владци⁵²², от които само трима са повече или по-малко умерени.

Най-сетне, Мирският съвет на Екзархията бе лошо съставен. Четирима от неговите членове са от крайната партия, а двама, единият от които бивш униат⁵²³, са умерени. В една толкова неблагоприятна среда екзархът не разполага със свобода на действие.

Сред българите се очертават две партии. Едната, която обхваща болшинството и която се вдъхновява от екстремисти като Чумаков, възнамерява да отхвърли истилиямите, тоест допитванията, започнати от османските власти за прилагане в смесените епархии на чл[ен] X от фермана, и настоява за нова проверка, основана на статистическите данни, представени от самите българи. Другата би искала да получи, като предварителна отстъпка, две епархии, Скопската и Охридската, с надежда, че тази мярка би създала благоразположение у населението и би го направила по-склонно към умереност. Тя оставя на времето грижата за евентуално окончателно споразумение с Патриаршията.

Сметнах за свой дълг да предупредя екзарха за грозящите го опасности, ако се остави да бъде увлечен от крайната партия. Той ме извести, че скоро ще ми направи посещение. За въздействието на моите съвети бих могъл да съдя само по неговите дела по-късно.

От своя страна, патриарх Йоаким⁵²⁴ признава трудностите за мирение между Цариградската църква и българите в настоящия момент. Предадох му отговора на нашия Св.Синод на писмото, известяващо за неговия избор на Вселенския престол. Той го очакваше с

titude. Sa Sainteté m'a renouvelé à cette occasion la promesse d'agir avec une extrême prudence et de ne rien faire qui pût aggraver d'une manière quelconque la situation créée par la déclaration du schisme.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 78-86); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 323-326 - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28, Ч. XII, л. 327-328^{об}. - превод на руски (фотокопие и препис на машина ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 5574).

№ 31

398 - le 21. Mars 1874.

№ 57.

Péra, le 14/26 Mars 1874.

Annexe.

L'annexe en original, imprimée en langue bulgare, remise au Dép[artement] Asiat[ique] pour être envoyée au S[aint] Synode, ainsi qu'une copie de la dép[êche] elle-même

Monsieur le Chancelier^a,

Ainsi qu'il me l'avait annoncé, l'Exarque est venu me voir dans le courant de la semaine écoulée, durant laquelle j'ai également échangé des visites avec le Patriarche Œcuménique. Je crois devoir soumettre à Votre Altesse un résumé des entretiens que j'ai eus avec ces deux Prélats.

L'Exarque m'a paru profondément ému et embarrassé. Il n'a pas hésité à m'avouer les fautes qu'il a commises sous la pression de son entourage exalté, auquel il n'a pas eu la force de résister. C'est, comme de raison, le mouvement uniате qui a fait le principal objet de notre conversation. Tout en constatant que cette agitation était destinée à nous forcer la main et à impressionner l'Exarchat, Mgr Anthimos a déploré la connivence de quelques laïques et même de deux ou trois ecclésiastiques d'Orta-Keuї

^a Отдолу на листа адресат: S[on] A[ltesse] le Prince Gortchakow.

нетърпение и го прие с голяма благодарност. По този повод Негово Светейшество отново ми обеща да прояви крайно благоразумие и да не прави нещо, което би могло по какъвто и да било начин да влоши положението, създадено от обявяването на схизмата.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 31

398. - 21 март 1874.

№ 57.

Пера, 14/26 март 1874.

Приложение⁵²⁵

Приложението в оригинал, отпечатан на български език, връчено на Азиат[ския] Деп[артамент] за да бъде изпратено на Св.Синод, както и копие от самото дон[есение]

Господин Канцлер^a,

Екзархът, както ме бе известил, дойде да ме види миналата седмица, през която размених посещения и с Вселенския патриарх. Смятам за свой дълг да представя на Ваше Височество резюме на разговорите, които имах с двамата архипастири.

Екзархът изглеждаше силно развълнуван и притеснен. Той не се поколеба да признае грешките, които бе извършил под натиска на своето състоящо се от представители на крайната партия обкръжение, на които той не бе намерил сили да се противопостави. Както е и редно, главен предмет на нашия разговор беше униатското движение. Констатирайки, че то цели да окаже натиск върху нас и да впечатли Екзархията, екзарх Антим изрази съжаление за съпричастието на неколцина миряни и даже на двама-трима духовници от Ортакой към

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] Височество княз Горчаков.

avec les menées de Nilos. Ces derniers avaient pour but d'assurer aux Bulgares une protection étrangère à l'aide de laquelle ils auraient pu installer leurs Evêques dans les Eparchies Macédoniennes et se réunir ensuite à l'Exarchat après avoir renié le Pape.

Selon Mgr Anthimos il n'aurait jamais été question parmi les Bulgares d'embrasser sérieusement le Catholicisme. Le changement de religion devait seulement servir leurs visées politiques pour lesquelles ils voulaient gagner ainsi l'appui des Puissances Latines. Ces dispositions ne laissent pas que d'inquiéter l'Exarque. Il y voit une suite naturelle du funeste service du 6 Janvier, par lequel le clergé Bulgare, en s'émancipant irrégulièrement de la tutelle du Patriarcat, a du même coup brisé tous les liens de discipline ecclésiastique. La religion n'étant employé depuis que comme moyen d'agitation politique, l'administration de l'Eglise est devenue, de l'aveu de l'Exarque, impossible dans les conditions où elle est placée.

Au sein même du Synode, des voix des Evêques, oublieux de leur mission religieuse, s'élèvent pour le menacer d'une conversion au Protestantisme, au Catholicisme ou d'un retour sous le joug du Phanar, si Sa Béatitude ne se plie pas à leurs exigences. Profondément affligé de ces tendances, Mgr Anthimos s'est vu obligé de convenir en pleurant que le retour pur & simple dans le giron de la Grande Eglise lui paraissait préférable à une union même provisoire avec Rome. Ce serait une honte qu'il ne saurait supporter. Aussi faisait-il plus que jamais des vœux pour une réconciliation avec le Patriarcat. Il sentait bien, me dit-il, qu'il serait sacrifié peut-être par le parti national parmi les Bulgares aussitôt après la réunion avec le Siège Œcuménique. Mais il espérait que dans ce cas la munificence du Gouvernement Impérial ne lui ferait pas défaut pour lui donner un refuge en Russie et le moyen de terminer ses jours en paix dans une situation modeste.

Je n'ai pas pu m'empêcher de rappeler à Mgr Anthimos que j'avais parfaitement prévu cette triste situation, lorsque j'insistais auprès de lui pour qu'il s'entendît dans le temps directement avec le Patriarche sans tenir compte des agitations passionnées du parti exalté. Sa Béatitude

интригите на Нил. Последните целели да осигурят на българите чужда помощ, благодарение на която те щели да могат да настанят свои владици в македонските епархии и после, отказвайки се от папата, да се присъединят към Екзархията.

Според екзарх Антим, сред българите никога сериозно не е ставало въпрос да се приеме католицизмът. Промяната на религията трябвало единствено да служи на техните политически домогвания, в името на които по този начин те искали да спечелят подкрепата на латинските Велики сили. Въпреки това, тези настроения безпокоят екзарха. В тях той вижда естествена последица от гибелната служба на 6 ян. [1872], чрез която българското духовенство, освобождавайки се не според правилата от опеката на Патриаршията, разкъса в същото време и всички връзки на църковната дисциплина. Тъй като от тогава насетне религията бе използвана единствено като средство за политическа агитация, управлението на Църквата е станало, според признанието на екзарха, невъзможно при условията, в които е поставена.

В самия Синод се издигат гласове на забравили задълженията си владици за да го заплашат с обръщане в протестантизъм, в католицизъм или с връщане под игото на Фенер, ако Негово Блаженство не се подчини на техните искания. Дълбоко наскърбен от тези тежнения, екзарх Антим със сълзи на очи се видял принуден да се съгласи, че връщането в лоното на Великата църква чисто и просто му изглежда за предпочитане пред уния, пък била тя и временна, с Рим. Това би било непоносим за него позор. Ето защо, той повече от всякога искал помирение с Патриаршията. Ясно съзнавал, ми каза той, че националната партия сред българите може би би го пожертвала веднага след възсъединението с Вселенския престол. Но се надявал, че в подобен случай ще може да разчита на великодушието на императорското правителство за убежище в Русия и средства за да завърши дните си скромно и в мир.

Не се съдържах да напомня на екзарх Антим, че напълно бях предвидил това прискърбно положение, когато настоявах той навреме да се споразумее пряко с патриарха без да държи сметка за ожесточената съпротива на крайната партия. Негово Блаженство не последва

n'avait pas suivi cet avis. L'expérience a démontré aujourd'hui que le salut de l'Eglise Bulgare doit être cherché dans une prompte réconciliation avec le Siège Œcuménique. C'est seulement la reconnaissance officielle de l'Exarchat Bulgare par toute l'Eglise Orthodoxe qui peut sanctionner l'autorité de l'Exarque et lui procurer le prestige et la stabilité nécessaires. J'ai représenté à l'Exarque l'effet saisissant que produirait sa conduite courageuse. S'il succombait dans la lutte avec les exaltés de son propre parti, il pourrait être sûr que la Russie saurait reconnaître la valeur de son abnégation.^a

J'ai, en même temps, voulu sonder mon interlocuteur au sujet du mode d'entente avec le Patriarcat. Mgr Anthimos me confia que, selon lui, ni lui-même, ni le Patriarche ne devaient dans ce cas consulter ni leurs Synodes, ni surtout les Assemblées laïques. Le seul moyen serait un arrangement direct entre les chefs des deux Eglises, sous les auspices du Gouvernement Ottoman. Il devrait être consommé par des espèces de coups d'Etat simultanés. Quant à l'union, il espérait la paralyser s'il obtenait l'autorisation d'envoyer des Evêques dans les Eparchies d'Ochrida et de Scoplia, car le principal argument des agitateurs est que l'article 10 du ferman ne sera jamais exécuté et que par conséquent il faut prendre possession des Eparchies mixtes coûte que coûte. L'annexion de Scopia et d'Ochrida servirait de démenti à ce raisonnement. D'un autre côté, l'Exarque voudrait faire partir Nilos pour la Russie et enlever ainsi au mouvement son chef.

Ayant autorisé notre Consul Général à Roustchouk à venir à Constantinople pour affaires de service, j'ai profité des bonnes relations personnelles que Mr. Mochnine entretenait avec Nilos lorsque celui-ci administrait comme vicaire l'Eparchie de Roustchouk, pour entrer en rapports avec ce Prélat sous le prétexte de régler avec lui quelques comptes de loyer. Mgr Nilos est d'ailleurs un homme d'une conduite irréprochable qui était toujours aimé de ses ouailles. Il est d'un caractère et d'un esprit timoré et ce sont des embarras d'argent qui l'ont poussé, à ce qu'on m'assure,

^a В полето срещу това изречение бележка: Certes.

този съвет. Опитът днес показва, че спасението на Българската църква трябва да се търси в бързо помирение с Вселенския престол. Единствено официалното признаване на Българската екзархия от страна на цялата Православна църква може да утвърди властта на екзарха и да му даде необходимия престиж и устойчивост. Описах на екзарха какво поразяващо въздействие би произвела неговата смела постъпка. Ако загуби битката с крайните от собствената си партия, той би могъл да бъде сигурен, че Русия ще оцени по достойнство неговото себеотрицание.^a

Същевременно, поисках да узная мнението на моя събеседник относно начина за спогаждане с Патриаршията. Екзарх Антим ми довери, че, според него, нито той самият, нито патриархът, би трябвало в този случай да се допитват до синодите си и, още по-малко, до мирските съвети. Единственият способ би бил пряко споразумение между главите на двете Църкви, под покровителството на османското правителство. То би трябвало да бъде осъществено чрез нещо като едновременни преврати. Що се отнася до унията, той се надява да я спре, ако получи разрешение да изпрати владици в Охридска и Скопска епархии, тъй като основният довод на размирниците е, че член X на фермана никога не ще бъде изпълнен и че, следователно, смесените епархии трябва да се завладеят на всяка цена. Присъединяването на Скопие и Охрид би било опровержение на това съждение. От друга страна, екзархът би искал да прати Нил в Русия, като по този начин лиши движението от ръководител.

Тъй като бях разрешил на нашия генерален консул в Русе да дойде в Цариград по служебни дела, аз се възползвах от добрите лични отношения, които г-н Мошнин поддържаше с Нил, когато последният управляваше като наместник Русенската епархия, за да установя връзка с този архиерей под предлог уреждане сметки за наем. Впрочем, Негово Високопреосвещенство Нил е човек с безукорно поведение, който винаги е бил обичан от своите пасоми. По дух и по характер е боязлив и, както ме уверяват, в ръцете на католиците го

^a В полето срещу това изречение бележка: Разбира се.

dans les bras des Catholiques. J'ai l'honneur de joindre ci-après un exemplaire de sa lettre pastorale. C'est l'œuvre de la propagande latine due à une plume exercée. Toutes les personnes qui connaissent Nilos déclarent qu'il est incapable de rédiger une pièce de ce genre.

Je dois constater avec satisfaction que les Ministres Turcs sont peu disposés à favoriser l'Union après l'expérience qu'ils ont faite des embarras de la protection étrangère dans la question Hassouniste. Parmi les Représentants Occidentaux le seul qui ait montré aux Ministres Ottomans de l'intérêt pour le mouvement uniate c'est le Comte Ludolf. J'aime à espérer qu'il a agi sans préméditation mais à la suite d'excitations venant du clergé latin de Constantinople.

Dans mes longues entrevues avec le Patriarche, nous avons touché à tous les détails de la question religieuse. Mgr Joachim avait été chez Rachid Pacha pour protester contre la manière dont se faisaient dans les Eparchies mixtes les consultations des populations (istilam). Il a soutenu aussi vis-à-vis de moi que les votants étaient induits en erreur par les questions qu'on leur posait. Selon Sa Sainteté on leur demandait s'ils voulaient être Greco ou Bulgares, au lieu de leur laisser le choix entre l'Eglise Patriarcale et l'Exarchat. Un semblable procédé était fort préjudiciable aux intérêts de la Grande Eglise.

J'ai lieu de croire que le Patriarche se trompe à cet égard et que les Bulgares seraient plutôt autorisés à se plaindre car ils n'ont pas des Evêques dans les Eparchies mixtes, où les Grecs possèdent encore des chefs ecclésiastiques. Néanmoins le Patriarche prétend qu'il ne peut pas admettre les "istilam" faits par les Turcs et préférerait les confier à une Commission mixte ad hoc envoyée de Constantinople et composée de Grecs, de Bulgares et de Turcs. Sa Sainteté paraît espérer obtenir des votes plus nombreux en Sa faveur, mais Elle a aussi en vue de Se garantir contre le parti avancé de Sa propre Eglise, en épuisant tous les moyens pour défendre Ses droits. Cette tendance de se rendre maître de la situation et de préparer ensuite la voie à une réconciliation se remarque en général dans tous les actes de Mgr Joachim. Etant dans l'impossibilité d'entrer en

тласнали парични затруднения. Имам чест да приложа към настоящото екземпляр от негово пастирско послание. То е дело на латинската пропаганда, създадено от опитно перо. Всички, които познават Нил, са категорични, че той не е в състояние да състави подобен текст.

Трябва със задоволство да констатирам, че турските министри не са особено благоразположени към унията, след затрудненията, които си създадоха с чуждестранното покровителство в Хасунитския въпрос. Единственият измежду западните посланици, който пред османските министри показва интерес към униатското движение, беше граф Лудолф. Искам да се надявам, че той е действал без предварително обмисляне и вследствие побуждение, дошло от латинското духовенство в Цариград.

В дългите ми срещи с Негово Светейшество засегнахме всички подробности на религиозния въпрос. Патриарх Йоаким⁵²⁶ ходил при Рашид паша за да протестира срещу начина, по който в смесените епархии се правят допитванията до населението (истилям). И пред мен той заяви, че гласоподавателите били въведени в заблуждение от поставените им въпроси. Според Негово Светейшество те са питани дали искат да бъдат гърци или българи, вместо да им се остави изборът между Патриаршеската църква и Екзархията. Подобна процедура била много вредна за интересите на Великата църква.

Смятам, че патриархът се лъже в това отношение и че българите имат повече основание да се оплакват, защото не разполагат с епископи в смесените епархии, където църковните началници все още са гърци. Въпреки това, патриархът настоява, че не може да приеме направени от турците истилями и че би предпочел да ги повери на Смесена комисия ad hoc⁵²⁷, изпратена от Цариград и съставена от гърци, българи и турци. Използвайки всички средства за защита на своите права, патриархът, изглежда, се надява както да получи повече гласове за себе си, така и да се застрахова срещу крайната партия в собствената си Църква. Изобщо, стремещт първо да стане господар на положението и после да подготви пътя за помирение се забелязва във всички деяния на патриарх Йоаким. Нямайки възможност нито да

relations directes avec l'Exarque, ni de renier de sa propre autorité les actes du Concile local de 1872, le Patriarche met tous ses soins à composer un Synode modéré et à amener un apaisement des esprits qui lui permette de procéder régulièrement à la levée du schisme.

Interrogé par Rachid Pacha sur la solution à donner à l'article 10 du ferman, Mgr Joachim a contesté la validité de cet acte fait, pour des Bulgares Orthodoxes et non - schismatiques. Interpellé par moi, il a avoué qu'il devait tenir ce langage pour conserver son prestige et son autorité dans son propre parti. Quant aux moyens de mettre fin au schisme, Sa Sainteté pense qu'il n'y a qu'un Concile local qui pourrait défaire l'œuvre du Concile de 1872. Elle veut donc travailler à l'aplanissement du terrain pour cette réunion. En attendant, une Commission a été formé au Phanar pour étudier quelques questions de détails relatifs au schisme - tels que la consécration des Evêques, des prêtres et des diacres ordonnés par des ecclésiastiques excommuniés etc. Peu satisfait de l'avis sévère émis par la majorité de cette commission, le Patriarche a chargé la minorité plus indulgente de lui présenter un rapport séparé qu'il puisse prendre pour base dans ses relations à venir avec le clergé Bulgare,

Pour résumer mon impression sur les véritables dispositions de Mgr Joachim, je pense que, pour le fond, il est prêt à faire tous ce qui sera possible afin d'arriver à la reconstitution de l'unité au sein de l'Eglise Orthodoxe; mais quant à la forme, il doit se montrer d'autant plus raide et sévère que les passions qui ont amené la proclamation du schisme ne sont pas encore entièrement calmées, et qu'il ne peut pas agir sur ses ouailles qu'à la condition de ne donner prise à aucune accusation fondée. C'est dans ce but que Sa Sainteté m'a prié de faire accepter par la Porte l'idée d'une Commission mixte pour les istilam et de procurer dans les éparchies d'Ochrida et de Vélessa et de Kustendil des églises pour les Grecs afin qu'ils puissent y célébrer les fêtes de Pâques. J'ai promis de travailler dans ce sens, tout en constatant que l'impossibilité où se sont trouvés les Grecs de conserver une seule église dans ces Eparchies mixtes, prouverait suffisamment leur infime minorité et la justice des réclamations Bulgares.

влезе в преки сношения с екзарха, нито сам да отмени решенията на поместния Църковен събор от 1872, Негово Светейшество насочва всичките си усилия към съставяне на умерен синод и към успокояване на духовете, което да му позволи да пристъпи законно към вдигане на схизмата.

Запитан от Рашид паша за решението, което да се даде на член X от фермана, патриарх Йоаким оспорил валидността на този документ, създаден не за схизматичните, а за православните българи. Когато му поисках обяснения, той призна, че е трябвало да държи такъв език за да запази своя престиж и авторитет в собствената си партия. Що се отнася до средствата за слагане край на схизмата, Негово Светейшество смята, че и един поместен Църковен събор може да отмени решенията на Църковния събор от 1872. Прочее, той иска да подготви почвата за този събор. Междувременно, във Фенер бе създадена комисия, която да изучи някои по-дребни въпроси относно схизмата - като утвърждаването на епископите, свещениците и дяконите, ръкоположени от афоресани духовници и т.н. Недоволен от твърдата позиция, заета от мнозинството в комисията, патриархът натовари понизходителното малцинство да му представи отделен доклад, който той да може да вземе за основа в бъдещите си отношения с българското духовенство.

Накратко казано, моето впечатление за истинските намерения на патриарх Йоаким е, че по същество той е готов да направи всичко възможно за да се възстанови единството в лоното на Православната църква; що се отнася до формата, той трябва да се покаже неотстъпчив и строг, доколкото довелите до обявяването на схизмата страсти още не са се напълно успокоили и тъй като може да повлияе на своите пасоми само при условие, че не дава повод за никакви обосновани обвинения. Именно с тази цел Негово Светейшество ме помоли да убедя Портата да приеме идеята за Смесена комисия за итилямите и да осигури в Охридска, Велешка и Кюстендилска епархии църкви на гърците за да могат да празнуват Великден. Обещах да работя в тази насока, отбелязвайки, че невъзможността на гърците да запазят нито една църква в тези смесени епархии ще е убедително доказателство за това, че те са незначително малцинство и че исканията на българите са справедливи.

Rachid Pacha, à qui j'ai communiqué les désirs du Patriarche, n'a pas manqué d'en entretenir l'Exarque. Pour la question des églises, Mgr Anthimos a promis de faire ce qu'il pourrait pour satisfaire les vœux du Patriarche. Mais Sa Béatitudo a fait observer au Ministre que l'absence de représentants de l'Exarchat Bulgare officiellement reconnus dans les Eparchies susmentionnées y rendait sa tâche difficile. Quant aux „Istilam“, Rachid Pacha suffisamment éclairé par tous ces pourparlers sur leur véritable signification, a décidé d'en soumettre le résultat acquis dans les provinces d'Ochrida et de Scoplia au Conseil des Ministres afin de prononcer immédiatement l'annexion de ces diocèses à l'Exarchat.

Dans les autres Eparchies contestées c'est la Commission mixte qui sera chargée de recueillir les vœux des populations. Il est probable qu'une semblable décision ne satisfera pas entièrement le Patriarche qui espérait étendre l'action de la Commission mixte même à Ochrida et Scoplia, mais il pourra considérer comme un succès la résolution de la Porte d'abandonner son droit de trancher arbitrairement la question Gréco-Bulgare. En pratique, malgré les clameurs probables des Grecs, la Commission mixte nous donnera quelques mois de calme durant lesquels les partis pourront, j'espère, être amenés à céder encore de leurs prétentions respectives.

Avant de terminer le présent rapport, je crois devoir constater l'effet produit ici par la réponse du St Synode à la lettre du Patriarche Joachim. Une certaine partie de la presse Grecque n'a pas manqué de critiquer quelques expressions de cette pièce. Elle s'a accrochée au terme de „*наша мерност*“ employé par le Synode et qui n'appartiendrait qu'à la personne seule des Patriarches; elle s'est élevée également contre le silence gardé par le Synode sur les décisions du Concile de 1872. Mais le Patriarche Joachim n'approuve guère ces observations. Il se montre très satisfait du langage de l'Eglise Russe et déplore la funeste habitude de la presse locale de s'emparer de tous les documents ecclésiastiques pour les soumettre à leur critique inconsidérée. Sa Sainteté m'assura à cette occasion qu'Elle était on ne peut plus heureuse du rétablissement des bons rapports entre la Grande Eglise et celle de Russie et que ce sentiment était

Рашид паша, на когото предадох желанията на патриарха, не пропусна да ги обсъди с екзарха. Що се отнася до църквите, екзарх Антим обещал да направи възможното за да задоволи исканията на патриарха. Но Негово Блаженство обърна внимание на министъра, че отсъствието на официално признати екзархийски представители в гореспоменатите епархии затруднява задачата. Що се отнася до истияните, Рашид паша, който поради всичките тези преговори е достатъчно добре осведомен за истинското им значение, е решил да внесе в министерския съвет получените резултати в Охридска и Скопска област с цел веднага да се обяви присъединяване на тези епархии към Екзархията.

В другите спорни епархии с проверката на желанията на населението ще бъде натоварена Смесената комисия. Вероятно това няма да задоволи патриарха, който се надява да разпростре правомощията на комисията и върху Охрид и Скопие, но той ще може да сметне за успех решението на Портата да се откаже от правото си да реши по своя воля Гръцко-българския въпрос. На практика, въпреки вероятните възражения на гърците, Смесената комисия ще ни даде няколко месеца спокойствие, през които двете страни ще могат, надявам се, да внесат още умереност в домогванията си.

Преди да завърша настоящия доклад, намирам за нужно да отбележа въздействието, което тук произведе отговорът на Св.Синод на писмото на патриарх Йоаким. Част от гръцкия печат не пропусна да подложи на критика някои изрази от този документ. Тя се хвана за употребения от синода термин „*наша мерност*“⁵²⁸, който се полага само лично на патриарсите; тя възропта и срещу мълчанието, което Синодът запази относно решенията на Църковния събор от 1872. Патриарх Йоаким, обаче, изобщо не одобрява тези забележки. Той се показва много доволен от езика на Руската църква и съжалява за гибелния обичай на местния печат да се добира до всички църковни документи и да ги подлага на безогледната си критика. По този повод Негово Светейшество ме увери, че е изключително щастлив от възстановяването на добрите отношения между Великата и Руската църкви

partagé par toute la partie saine de la population Grecque de Constantinople.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 92-114); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 336-342 - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28, Ч. XII, л. 343-346^{об}. - превод на руски (фотокопие и препис на машина ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 5574).

№ 32

442. - le 27. Mars 1874.

№ 70.

Péra, le 21 Mars/2 Avril 1874.

Monsieur le Chancelier^а,

Le Patriarche Œcuménique a réussi à modifier la composition de son Synode dans un sens favorable à une réconciliation avec les Bulgares. Il y a fait appeler les Evêques de Brousse, de Larisse, de Chios, de Cos et de Nicée connus par leur opinons modérés.

Les Bulgares continuent à être travaillés en faveur de l'Union. On veut les amener à demander par une adresse la protection des Puissances Occidentales. J'ai lieu de croire que ces efforts resteront stériles, d'autant plus que la Porte vient de délivrer des bérats aux Evêques Bulgares d'Ochrida et de Scoplia, qui pourront réagir contre les intrigues des latins en démontrant aux populations que l'article X du ferman commence à être exécuté. Rachid Pacha presse leur départ, ayant en vue que leur présence sur place durant les fêtes de Pâques pourra empêcher bien des conflits. C'est dans ce même but qu'il leur a fait promettre de laisser, - où se sera possible, - des Eglises aux Grecs.

Le Patriarche est, naturellement, fort mécontent de la décision prise par la Porte. Il prétend d'abord qu'elle viole le système de neutralité qui avait été adopté jusqu'ici pour les Eparchies mixtes, dans lesquelles le Pa-

^а Отдолу на листа адресат: A S[on] A[ltesse] le Prince Gortchakow etc. etc.

и че това чувство се споделя от всички здравомислещи гърци в Цариград.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 32

442. - 27 март 1874.

№ 70.

Пера, 21 март/2 април 1874.

Господин Канцлер^а,

Вселенският патриарх успя да промени състава на своя синод в смисъл, благоприятен за помирение с българите. Той извика владичите на Бруса⁵²⁹, Лариса⁵³⁰, Хиос⁵³¹, Кос⁵³² и Никея⁵³³, известни с умерените си възгледи.

Българите продължават да бъдат обработвани в полза на унията. Искат да ги накарат да потърсят с писмено обръщение закрилата на западните Велики сили. Имам основание да смятам, че тези усилия ще останат безплодни, толкова повече, че Портата току-що издаде бэрати на българските владичи на Охрид и Скопие, които ще могат да дадат отпор на латинските интриги, доказвайки пред населението, че член X от фермана започва да се изпълнява. Рашид паша иска те да заминат колкото си може по-бързо, имайки предвид, че тяхното присъствие на място по време на великденските празници ще може да предотврати доста конфликти. Все с тази цел той ги накара да обеща-ят, че ще оставят - там, където това е възможно - църкви на гърците.

Естествено, патриархът е много недоволен от решението на Портата. На първо място той твърди, че тя нарушава системата на неутралитет, която досега бе възприета за смесените епархии, където Па-

^а Най-отдолу на листа адресат: На Н[егово] Височество княз Горчаков и пр. и пр.

triarcat n'envoyait pas d'Evêques. Vu l'antécédent des Bulgares Sa Sainteté se verrait obligée de présenter un takrir pour demander également des bérats pour les titulaires de ces diocèses. Ensuite Mgr Joachim espérait que le système de Commission mixte pour les istilams serait étendu aussi à Ochrida et Scoplia. A cela Rachid Pacha a répondu que, selon les informations de la Porte, aucun doute n'était possible sur la population de ces provinces et que, d'ailleurs, la remise des bérats aux Bulgares avait déjà été décidée en Conseil des Ministres lorsque le Patriarche a fait sa proposition de Commissions mixtes. Quant à ces dernières pour activer le travail des istilams Rachid Pacha consent à en envoyer deux ou trois, simultanément, si les partis intéressés le jugent à propos.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 118-122).

№ 33

522.

Dépêche adressée à S[on] A[ltesse] M^r le Chancelier de l'Empire par le G[énéral] Ignatiew, en date de Péra, le 4/16 Avril 1874, № 83.

Le premier jour de Pâques je me suis rendu au Patriarcat Œcuménique pour y assister à la célébration solennelle des Vêpres de la Restauration. Tout le personnel de l'Ambassade, le Commandant, les officiers et un détachement de matelots du stationnaire "Soouk-Sou" m'ont accompagné au Phanar. C'est pour la première fois que j'allais assister au service Divin dans l'Eglise Patriarcale depuis le refroidissement de nos rapports avec le Patriarche Anthimos et une apparition aux Vêpres célébrées par Mgr Joachim avec l'assistance de Son Synode et d'un nombreux clergé, a produit une grande impression sur les Grecs de Cons[tantino]ple. Ecclésiastiques et laïques sont venus m'en exprimer leur reconnaissance. J'ai cru, de mon côté, devoir donner ce témoignage de considération au Chef de la G[ran]de Eglise pour l'encourager à suivre une ligne de conduite

триаршията не изпращаше владици. Предвид прецедента на българите, Негово Светейшество щял да се види принуден да подаде такрир, с който също да поиска берати за титулярите на тези епархии. Освен това, патриарх Йоаким⁵³⁴ се надяваше, че системата на Смесената комисия за истилиямите ще обхване и Охрид и Скопие. На това Рашид паша отговорил, че, според сведенията на Портата, нямало никакво съмнение относно населението на тези области и че, впрочем, издаването на берати на българите вече било решено от министерския съвет, когато патриархът направил своето предложение за смесени комисии. Що се отнася до последните, Рашид паша, за да ускори работата по истилиямите, е съгласен да изпрати две-три от тях едновременно, ако заинтересованите страни сметнат това за уместно.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 33

522.

Донесение до Н[егово] В[исочество] г-н Канцлера на империята от ген[ерал] Игнатиев с дата: Пера, 4/16 април 1874, № 83.

През първия ден на Великден отидох във Вселенската патриаршия за да присъствам на тържествената вечерня по случай Възкресение Христово. Целият персонал на посолството, комендантът, чиновниците и един отряд матроси от стационара "Соук-Су" ме придружаваха във Фенер. Сега за първи път, след охлаждането на отношенията ми с патриарх Антим, отивах да присъствам на божествена служба в патриаршеската църква и моята поява на вечернята, отслужена от патриарх Йоаким⁵³⁵ в присъствието на неговия Синод и на много други духовници, направи голямо впечатление на цариградските гърци. Духовници и миряни дойдоха да ми изразят своята признателност. Смятам, от своя страна, че трябваше да засвидетелствам това уважение на главата на В[ели]ката църква за да го насърча да следва

modérée dans les difficiles questions ecclésiastico-nationales qu'il est appelé à résoudre.

S[a] S[ainte]té a profité d'un moment d'entretien privé que nous avons eu après la cérémonie pour m'exprimer les vœux chaleureux qu'Elle ne cessait de former pour S[a] M[ajesté] l'Empereur, Son Aug[uste] Famille et Son glorieux Empire. Le Patriarche s'est plaint ensuite de la situation difficile que Lui a créé l'envoi récent d'Evêques Bulgares dans les Eparchies mixtes où résidaient encore les titulaires grecs. Il a annoncé qu'il se trouverait dans la nécessité de demander en échange de cette concession que dans les Eparchies déjà soumises à l'Exarchat, les Bulgares soient obligés de céder des Eglises aux Grecs partout où ces d[ernie]rs^{rs} constitueraient une paroisse.

Il sera bien difficile de satisfaire à cette demande: 1) car, ainsi que le fait observer fort judicieusement Rachid Pacha, la soustraction au pouvoir de l'autorité ecclésiastique locale de certaines communes orthodoxes constitueraient une consécration du schisme; 2) puisque les Bulgares consentiraient difficilement à se soumettre à cet ordre, et enfin 3) parce que ce partage des églises ne manquerait pas de provoquer des malentendus regrettables. Ainsi, lorsque dernièrement, sur la demande du Patriarche Rachid Pacha s'était décidé à faire donner aux Grecs une église à Ochrida, l'entourage du Kaïmakam de l'endroit lui a expliqué l'ordre y relatif de la Porte comme se rapportant à la Principale des 9. églises de la ville, celle de la Métropole où avait été le siège de l'ancien Patriarcat Bulgare. Elle a été arrachée de force à ses détenteurs et remise à la petite minorité grecque. Des excès n'ont pas manqué à cette occasion, et la population alarmée d'Ochrida a adressé à l'Exarque sur cet incident un télégramme désespéré, que je crois devoir placer ci-près en copie. Rachid Pacha promet de remettre les choses en ordre et de restituer la Cathédrale aux Bulgares en échange d'une autre Eglise qui serait remise aux Grecs; mais ce sont là des événements qui ne font qu'irriter les populations et rendre l'entente plus difficile.

Voyant que la Porte a donné des bérats pour les Evêques Bulgares d'Ochrida et Scopia, sans attendre l'envoi de la Commission mixte, le Pa-

линия на умереност в църковно-националните трудности, които е призван да разреши.

Н[егово] Св[етейшество] се възползва за момент от краткия ни частен разговор след тържеството за да ме увери, че не престава горещо да се моли за Н[егово] В[еличество] Императора, за неговото Авг[устейшо] семейство и за неговата славна империя. После патриархът се оплака от трудното положение, в което го поставя изпращането на български владици в смесените епархии, титулярите на които са все още по местата си. Той ми каза, че ще бъде принуден в замяна на тази отстъпка да поиска във вече подчинените на Екзархията епархии българите да бъдат задължени да отстъпят църкви на гърците навсякъде, където п[ослед]ните биха съставили енория.

Ще бъде доста трудно да се задоволи това искане: 1) защото, както твърде разсъдливо отбелязва Рашид паша, поставянето на православни общини въвн от властта на местните църковни органи би представлявало затвърждаване на схизмата; 2) тъй като българите трудно биха се съгласили да се подчинят на такава заповед, и накрая 3) понеже поделянето на църквите неизбежно ще предизвика печални недоразумения. Така, неотдавна, когато по искане на патриарха Рашид паша реши да нареди да се даде една църква на гърците в Охрид, приближените на местния каймакам му разтълкували съответната заповед на Портата като отнасяща се за главната от 9-те градски църкви, онази, в която се е намирала митрополията, където е било седалището на древния Български патриарх. Тя била изтръгната със сила от нейните владетци и предоставена на незначителното гръцко малцинство. Този случай не минал без крайности, а за свадата разтревожените жители на Охрид изпратиха на екзарха отчаяна телеграма, копие⁵³⁶ от която смятам за свой дълг да приложа към настоящото. Рашид паша обещава да възстанови реда и да върне катедралата на българите в замяна на друга църква, която да се предостави на гърците; но събития като тези само дразнят населението и затрудняват помирието.

Виждайки, че Портата издаде берати на българските владици⁵³⁷ в Охрид и Скопие без да чака изпращането на Смесената комисия, па-

triarche commence à hésiter sur cette mesure proposée par lui-même. Il voudrait évidemment que tout l'art. 10. du firman soit résolu par l'action de cette Commission. Ce n'est qu'alors que, les limites des deux Eglises nettement tracées, - on pourrait procéder à la levée du schisme. Tout le monde est d'avis que cet article forme la principale difficulté. Quand on aura fixé la circonscription de l'Exarchat, la réconciliation sera plus facile à amener que cela ne paraît à première vue. Mais avec les embarras toujours renaissants de part et d'autre, - y parviendra-t-on bientôt?

J'ai l'honneur d'être etc.

РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 354-356^{об}. - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28, Ч. XII, л. 357-358 - превод на руски (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 5574).

№ 34

559.

Dépêche adressée à S[on] A[ltesse] M^r le Chancelier de l'Empire par le G[énéral] Ignatiew, en date de Péra, le 11/23 Avril 1874, № 89.

Rachid Pacha a répondu à la protestation du Patriarche contre l'envoi des Evêques Bulgares à Ochrida et Scopia. Il a maintenu le caractère obligatoire du firman pour la Porte qui ne pourrait reconnaître les événements postérieurement accomplis dans l'Eglise Orthodoxe, c. à d. le Schisme. Les dérisions religieuses du Patriarche ne sauraient modifier la ligne de conduite adoptée par le G[ouvernement] Ottoman v[is]-à-v[is] des Bulgares.

A ce langage ferme de la Porte, la presse grecque de Const[antino]ple a cru devoir opposer des considérations passionnées qui étaient destinées à prouver que le G[ouvernement] Turc était obligé par les traités à maintenir les privilèges accordés ab antiquo à la Grande Eglise et d'accepter ses décisions; que les conclusions du Concile de Const[antino]ple étaient applicables aux Bulgares; que si l'Exarchat était fondé par un firman G[ouvernemental], le Patriarcat en possédait de bien plus solennels qui annulaient l'effet de celui-ci; que la liberté de conscience des Grecs, restés dans les Eparchies Bulgares devait être respectée, et qu'en-

триархът започва да се колебае относно тази, предложена от самия него, мярка. Той очевидно иска целият чл. X от фермана да бъде приложен чрез тази комисия. Едва тогава, след като границите на двете Църкви бяха ясно очертани, можело да се пристъпи към вдигане на схизмата. Всички са на мнение, че този член е основната трудност. След като бъде определен окръгът на Екзархията, да се стигне до помирение ще бъде по-лесно, отколкото изглежда на пръв поглед. Но при постоянно възникващите и от едната, и от другата страна препятствия, скоро ли ще се стигне до него?

Имам чест да бъда и пр.

№ 34

559.

Донесение до Н[егово] В[исочество] г-н Канцлера на империята от ген[ерал] Игнатиев, с дата: Пера, 11/23 април 1874, № 89.

Рашид паша отговори на протеста на патриарха срещу изпращането на българските владици в Охрид и Скопие. Той изтъкна задължителния характер на фермана за Портата, която не би могла да признае след това състоялите се в Православната църква събития, т.е. схизмата. Подигравките с религията от страна на патриарха няма да са в състояние да променят политическата линия, възприета от османското п[равителств]о спр[ямо] българите.

На този твърд език на Портата гръцката цариградска преса сметна, че трябва да противопостави острастени разсъждения, предназначени да докажат, че турското п[равителств]о е задължено да пази изключителните права, дадени ab antiquo⁵³⁸ на Великата църква, и да приема нейните решения; че заключенията на Цариградския църковен събор трябва да се приложат спрямо българите; че, ако Екзархията е основана с п[равителств]ен ферман, то Патриаршията разполага с много по-тържествени документи от такъв род, които ще го отменят; че свободата на съвестта на останалите в българските епархии гърци трябва да бъде зачитана и, накрая, че, тъй като това положение насър-

fin, cette situation servant d'encouragement aux autres habitants orthodoxes de l'Empire: Bosniaques, Coutso-vlachs, Albanais etc. pour former également des Eglises nationales, finirait par réduire le Patriarche à un pouvoir fictif, de façon que les Grecs n'auraient qu'à remettre les clefs de leurs édifices religieux à la Porte. Comme spécimen des tendances de la presse grecque, j'ai l'honneur de joindre ci-près un article du journal "Le Phare de Bosphore". Il pousse ouvertement à la perpétration du schisme et à la séparation des Eglises.

A l'occasion des fêtes de Pâques, j'ai eu la visite de l'Exarque qui m'a amené Tchoumacow. Depuis les événements de 6. Janvier 1872, cet agitateur Bulgare n'avait pas mis les pieds à l'Ambassade. Il venait maintenant faire amende honorable, me dit l'Exarque, et reconnaître ses torts. Tchoumakow m'avoua en effet qu'il sentait combien nous avons été plus sincères et plus perspicaces que ceux qui voulaient entraîner le peuple Bulgare dans une voie sans issue. Il comprenait en outre que la nécessité pour l'Exarchat d'être reconnu par les Eglises Orthodoxes, et d'avoir un centre en dehors de Const[antino]ple. Je lui répondis que c'était au peuple Bulgare à juger son action antérieure et les torts qu'il peut avoir faits à sa cause. N'ayant ni intérêt personnel, ni idée préconçue dans ce différend, la Russie ne pourrait que se prononcer pour la modération et le maintien de l'unité de l'Eglise Orthodoxe. Si la conversion de Tchoumacow était sincère et qu'il tendait franchement vers le même but que nous, son action le prouverait immédiatement et je serais heureux de le rencontrer sur le chemin que nous suivrions ensemble.

Mon entretien avec l'Exarque a abouti à la constatation de deux faits. Sa Béatitude me communiqua Sa décision confidentielle qu'Elle ne voudrait dévoiler avant le temps ni aux Turcs ni aux Grecs, ni surtout à la presse, de transporter le siège de l'Exarchat à Ochrida. Elle me supplia ensuite d'amener le Patriarche à maintenir l'envoi des Commissaires Gréco-Bulgares pour faire les istilams dans les Eparchies mixtes, en m'assurant que s'était le seul moyen de mettre un terme aux luttes locales et de rendre possible une délimitation stable. Ceci fait, le côté canonique de la question pourrait être résolu facilement.

чава другите православни в империята, като босненци, куцовласи, албанци и пр., също да образуват национални Църкви, то ще превърне Патриаршията в привидна власт, така че на гърците няма да им остане друго освен да връчат ключовете от своите религиозни сгради на турците. Като образец за тежненията на гръцката преса имам чест да приложа към настоящото една статия от вестник "Фар дьо Босфор". Тя открито призовава към налагане на схизмата и към разделение на Църквите.

По случай великденските празници ме посети екзархът, който доведе Чумаков. Този български размирник не бе стъпвал в посолството от събитията на 6 януари 1872⁵³⁹. Сега той идва да иска прошка, казва ми екзархът, и да признае своите грешки. И наистина, Чумаков ме увери, че чувства колко по-искрени и по-прозорливи сме били ние от тези, които искат да вкарат българския народ в задънена улица. Освен това, той разбира необходимостта Екзархията да бъде призната от православните Църкви и да има средище извън Ца[ри]град. Отговорих му, че българският народ е този, който трябва да прецени неговата предишна дейност и вредите, които може да е нанесъл на неговата кауза. Тъй като няма нито личен интерес, нито предразсъдъци в тази разпра, Русия може да се произнесе единствено в полза на умереността и на запазването единството на Православната църква. Дали превръщането на Чумаков е искрено и наистина ли той има същата цел като нас ще проличи незабавно от неговите действия, а аз бих бил щастлив да го срещна на пътя, по който бихме вървели заедно.

Разговорът ми с екзарха завърши с установяване на два факта. Негово Блаженство ми съобщи тайното си намерение, което той не иска преждевременно да разкрива нито пред турците, нито пред гърците, нито най-вече пред печата, да премести седалището на Екзархията в Охрид. После той ме помоли да накарам патриарха да подкрепи изпращането на българо-гръцките комисари за провеждането на истилями в смесените епархии, като ме увери, че това е единственият начин да се тури край на местните борби и да се направи възможно едно устойчиво разграничаване. Ако това стане, каноническата страна на въпроса ще може да се реши много лесно.

Deux jours plus tard c'est le Patriarche qui vint me rendre ma visite de Pâques. Après m'avoir remercié du témoignage du respect que j'avais donné à la Grande Eglise, S[a] S[ainte]¹⁶ me parla à cœur ouvert de la situation difficile où Elle était placée. *“Les bérats Bulgares, me dit Mgr Joachim, ont détruit les fruits des efforts que j'ai tentés durant 4. mois consécutifs pour amener un apaisement dans les esprits. En d[ernie]r lieu en face de l'irritation de la presse, j'ai fait venir les rédacteurs des principaux journaux pour les conjurer de tenir un langage plus modéré. S'il ne me répugnait pas de recourir moi-même à l'intervention musulmane, je leurs aurais fait imposer silence par la Porte. A la veille de prendre de graves résolutions j'ai voulu encore voir si nous pouvions marcher d'accord, ou bien si, convaincu de l'inanité de mes efforts, je devais désespérer définitivement du succès.”*

Je répondis à ces paroles que les relations entre le Patriarche et le Représentant de l'Empereur Orthodoxe devaient être basées sur la plus grande sincérité, sans aucune arrière pensée; que je ne demandais pas mieux que d'examiner avec S[a] S[ainte]¹⁶ si je pouvais lui être utile en marchant vers le même but et que la G[ran]de Eglise ne saurait sortir victorieuse de cette crise qu'à la condition que Son chef ne se laisse pas influencer par les déclamations des journaux ou le grognement des démagogues.

Passant ensuite à la discussion des détails spéciaux de la question religieuse nous parvînmes, après un long entretien, à établir nettement le point de départ, le but à poursuivre et quelques jalons de l'action commune.

J'ai réussi avant tout à expliquer à Mgr Joachim la position de notre Eglise et l'impossibilité où se trouvait le St Synode russe de répondre à la communication du schisme. Son silence avait sauvé la situation en laissant une porte ouverte à la réconciliation. Le Patriarche convint avec moi que nous ne pouvions abandonner 5. millions de Bulgares, ni reconnaître comme infaillible la décision prise par un Concile local sous la pression de manifestations populaires. Il déplore l'action de ses trois prédécesseurs, surtout du d[ernie]r, dont il blâme sévèrement la conduite.

Два дни по-късно и патриархът дойде да ми върне великденското посещение. След като ми благодари за уважението, която бях засвидетелствал на В[ели]ката църква, Н[егово] Св[етейшество] чистосърдечно ми говори за тежкото положение, в което е поставен. *“Българските бэрати, ми каза патриарх Йоаким⁵⁴⁰, разрушиха плодовете на усилията, които положих в продължение на четири последователни месеца за да внеса умиротворение в духовете. Накрая, изправен пред раздражението на печата, повиках редакторите на главните вестници и настоятелно ги помолих да държат по-умерен език. Ако не се отвращавах сам да прибягна към мюсюлманската намеса, щях да поискам от Портата да им наложи мълчание. Изправен пред важни решения, искам пак да видя можем ли да вървим заедно, или пък, убеден в суетността на усилията си, ще трябва окончателно да престана да се надявам на успех.”*

На тези думи отговорих, че отношенията между патриарха и представителя на православния император трябва да се основават на най-голяма искреност, без никакви задни мисли; че искам само да обсъдя с Н[егово] Св[етейшество] дали мога да му бъда полезен по пътя ни към общата цел и че В[ели]ката църква ще може да излезе победителка от тази криза само при условие, че нейният глава не се влияе от надутите писания на печата и от роптаенето на демагозите.

После минахме към обсъждане на специалните подробности на религиозния въпрос и след дълъг разговор ясно установихме отправната точка, преследваната цел и няколко жалона за общите действия.

Успях, преди всичко, да обясня на патриарх Йоаким позицията на нашата Църква, както и невъзможността, в която се намира Руският Св. Синод, да отговори на известието за схизмата. Неговото мълчание спаси положението, оставяйки отворена вратата за помирение. Негово Светейшество се съгласи с мен, че не можем да изоставим 5 милиона българи, нито да признаем за непогрешимо решение, взето от местен църковен събор под натиска на народни демонстрации. Той съжалява за действията на тримата си предшественици, особено на п[оследния], чието поведение строго осъжда.

L'établissement d'un Exarchat à limites fixes, autonome dans son administration mais uni à la G[ran]de Eglise fut reconnu par nous comme but final de nos efforts. Pour y arriver il fallait avant tout, selon le Patriarche, amener la Porte à abandonner son système d'istilams turcs, et à renoncer à l'idée de définir les limites de l'Exarchat sans le consentement du Patriarche. J'ai fait observer à S[a] S[ainte]¹⁶ que ce vœu avait été rempli par la substitution de la Commission mixte aux istilams qui ont été suspendus. Quant au désir de S[a] S[ainte]¹⁶ d'étendre l'action de cette commission à Ochrida et Scopia, et même aux Eparchies Bulgares pour convaincre les Grecs une fois pour toutes de l'impossibilité d'y maintenir l'autorité du Patriarcat et pour mettre fin à toute réclamation ultérieure, j'ai représenté à Mgr Joachim l'effet déplorable que cette versatilité de la Porte produirait sur les Bulgares; ils verraient mis en doute leur firman et les droits qu'on venait de leur accorder sur deux provinces où les istilams étaient faits depuis plusieurs mois. Cependant pour donner à S[a] S[ainte]¹⁶ une preuve de bon vouloir j'étais prêt à demander à Rachid Pacha que la commission, commençant son voyage par Andrinople au Salonique pour parcourir d'abord les Eparchies mixtes, allât ensuite à Ochrida et Scopia si des réclamations suffisantes pouvaient y justifier une vérification des votes de la population. J'ai fait observer toutefois à Mgr Joachim que pour ma part, j'aurais préféré voir la cessation immédiate du schisme après que la Porte se basant sur une entente secrète entre le Patriarche et l'Exarque eût tranché la délimitation des Eparchies Grecques et Bulgares. Mais puisque S[a] S[ainte]¹⁶ trouvait la réalisation de ce programme impossible et désirait arriver au même résultat par une voie détournée, j'y donnais mon consentement.

Ce n'est que lorsque les conclusions de la Commission auront été connues que l'on pourra procéder à la constitution de l'Exarchat ainsi délimité. Son Siège devrait être hors de Const[antino]ple où cependant le Chef de l'Eglise Bulgare aurait toujours la faculté de séjourner pour ses affaires.

V[otre] A[lltesse] voudra bien observer que tous ces points, convenus avec le Patriarche, sont précisément ceux auxquels l'Exarque avait con-

Съгласихме се, че крайна цел на нашите усилия трябва да бъде установяване на Екзархия с определени граници, автономна в управлението си, но съединена с В[ели]ката църква. За да я постигнем, най-напред, според патриарха, трябва да накараме Портата да изостави системата си на турски истилями и да се откаже от идеята за определяне границите на Екзархията без съгласието на патриарха. Казах на Н[егово] Св[етейшество], че това искане е изпълнено чрез заместването със Смесената комисия на истилямите, които бяха преустановени. Що се отнася до желанието на Н[егово] Св[етейшество] да се разпростре действието на тази комисия върху Охрид и Скопие, и даже върху българските епархии, за да се убедят гърците веднъж завинаги, че е невъзможно да поддържат властта на Патриаршията там и за да се пресече всяка по-сетнешна тъжба, описах на патриарх Йоаким печалното въздействие, което това непостоянство на Портата би оказало върху българите; те биха сметнали, че под съмнения се поставят техният ферман и току-що предоставените им права в две области, където истилямите са направени преди много месеци. Все пак, за да дам на Н[егово] Св[етейшество] доказателство за добра воля, аз се показах готов да поискам от Рашид паша щото комисията, тръгвайки от Одрин и Солун на обиколка из смесените епархии, после да отиде в Охрид и Скопие, ако достатъчни оплаквания могат да оправдаят проверка на гласовете на населението там. Все пак, казах на патриарх Йоаким, че, що се касае до мен, бих предпочел незабавно вдигане на схизмата, веднага щом Портата, основавайки се на тайно споразумение между патриарха и екзарха, разграничи гръцките от българските епархии. Но, тъй като Н[егово] Св[етейшество] смята осъществяването на такъв план за невъзможно и иска да стигне до същия резултат по обиколен път, аз се съгласих с него.

Едва след като станат известни заключенията на Смесената комисия, тогава ще може да се пристъпи към устройване на по такъв начин териториално определената Екзархия. Нейното седалище трябва да бъде във от Ц[ари]град, където обаче главата на Българската църква винаги ще има правото да пребива във връзка със своите дела.

В[аше] В[исочество] ще благоволи да забележи, че всички договорени с патриарха положения съвпадат напълно с онези, по които два

senti 2. jours auparavant. Mgr Joachim me demanda mon concours pour y arriver et me promît de travailler dans ce sens de son côté tout en me prévenant des nuances que sa position délicate imprimerait à son langage tant v[is]-à-v[is] de la Porte que des Grecs.

J'ai fait adopter en principe par Rachid Pacha le projet de l'envoi de la Commission dans les Eparchies mixtes à commencer par Salonique. Le Ministre m'a prié toutefois d'amener l'Exarque à donner son acquiescement à cette mesure afin qu'il soit sûr de satisfaire par son application les deux parties.

J'ai l'honneur d'être etc.

РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 364-369 - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28, Ч. XII, л. 370-373 - превод на руски (фотокопие и препис на машина ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 5574).

[приложение II]

559. Ad № 89 (1874)

Cons[tantino]ple

QUESTION BULGARE

Les journaux grecs de notre ville font grand bruit d'un teskéré que le Ministre des Affaires Etrangères aurait adressé au Patriarcat Œcuménique pour lui déclarer que la Sublime Porte ne considère pas les Bulgares comme schismatiques et que, conséquemment, elle est décidée à mettre en exécution l'article 10 du Firman constitutif de l'Exarcat, article aux termes duquel les éparchies mixtes où les Bulgares forment les deux tiers de la population, ressortissent pleinement à l'autorité ecclésiastique de l'Exarcat.

Pour notre part, nous hésitons à croire que pareille déclaration ait été faite dans ces termes et voici, pourquoi.

La Sublime Porte s'est fait une règle, comme on sait, de ne pas s'immiscer dans les affaires spirituelles de ses sujets non-musulmans. Or, la question de savoir si l'attitude prise par les Bulgares à l'égard de l'Eglise orthodoxe est, oui ou non, conforme, aux canons de cette Eglise, est,

дни преди това екзархът бе дал своето съгласие. Патриарх Йоаким поиска моята помощ за тяхното осъществяване и от своя страна ми обеща да работи в тази посока, като в същото време ме предупреди за отънъците, които неговото деликатно положение ще придаде на езика му спр[ямо] както гърците, така и турците.

Убедих Рашид паша по принцип да приеме плана за изпращане на Смесената комисия в смесените епархии, начиная от Солун. Министърът все пак ме помоли да накарам екзарха да даде одобрението си за тази мярка, така че с нейното прилагане той да може да задоволи и двете страни.

Имам чест да бъда и пр.

[приложение II]

559. Към № 89 (1874)

Ц[ариг]рад^а

БЪЛГАРСКИЯТ ВЪПРОС

Гръцките вестници от нашия град вдигат голям шум за едно тескере, което външният министър бил изпратил на Вселенската патриаршия, за да ѝ обяви, че Високата порта не смята българите за схизматици, и че, следователно, тя е решена да тури в изпълнение член X от фермана за учреждаване на Екзархията, член, според който онези смесени епархии, където българите съставляват две трети от населението, зависят напълно от църковната власт на Екзархията.

Що се отнася до нас, ние се колебаем дали да вярваме, че подобна декларация е била направена по такъв начин - и ето защо.

Както е известно, Високата порта е възприела правилото да не се меси в духовните дела на своите немюсюлмански поданици. Наложително е, прочее, да изтъкнем, че въпросът за това, дали заетата от българите позиция спрямо Православната църква е съобразна или не

^а Написано на ръка върху изрезката.

avons-nous besoin de le dire, une question que l'autorité ecclésiastique était seule compétente pour résoudre. Il nous paraît d'autant moins admissible que le Gouvernement Impérial repousse le verdict rendu là-dessus, qu'il en peut dégager le règlement définitif du conflit gréco-bulgare.

En effet, à la faveur de l'état de schisme dans lequel la condamnation du Patriarcat a placé les Bulgares, le Gouvernement pourrait les constituer en une Eglise autocéphale, libre de tous liens avec l'Eglise orthodoxe, à côté de laquelle elle subsisterait dans les mêmes conditions d'autonomie et d'indépendance que les Eglises catholique et arménienne, par exemple. En un mot, ce serait l'Eglise bulgare. Le chef de cette Eglise n'aurait de commun avec le Patriarche œcuménique que ce que Sa Sainteté a de commun avec les pontifes des autres rites, c'est-à-dire les droits, les prérogatives et les immunités.

De cette façon, le principe de la liberté de conscience serait sauvegardé, ce qui ne serait point le cas si les éparchies où l'élément bulgare prédomine ne devaient avoir qu'un clergé bulgare. Dans quelques-unes des éparchies mixtes, les Grecs, pour être en minorité, ne s'en comptent pas moins par centaines; serait-il équitable de les contraindre à subir une autorité religieuse autre que celle dont ils relèvent légitimement, et cela par l'unique raison qu'ils sont en minorité?

Il est des droits indépendants des circonstances, de temps, de lieu et de nombre; les droits de la conscience sont de ceux-là et, comme l'a dit Bossuet, il n'y a pas de droit contre le droit.

On ne saurait donc sans injustice imposer aux minorités orthodoxes dans les éparchies mixtes des évêques et des prêtres bulgares.

Rien de plus légitime assurément que les Bulgares veuillent et aient un clergé bulgare; mais par cela même, rien de plus légitime aussi que les Grecs réclament et aient un clergé orthodoxe. La constitution de l'Eglise bulgare en Eglise distincte concilierait ces droits respectables au même titre, en faisant cesser le conflit de prétentions exclusives que la subordination de l'Exarque au Patriarche crée entre eux par rapport aux éparchies mixtes.

Lorsqu'ils seront indépendants l'un de l'autre, chacun pourra nommer de son côté des évêques dans ces éparchies et tout le monde sera satisfait.

с каноните на последната, е изключително от ведомството на църковната власт. Още по-малко допустим ни изглежда фактът, че императорското правителство не приема издадената по този въпрос присъда, тъй като от нея то може да извлече окончателното уреждане на гръцко-българския конфликт.

И наистина, благодарение положението на схизматици, на което Патриаршията осъди българите, правителството би могло да образува от тях автокефална Църква, свободна от всякакви връзки с Православната църква, редом с която тя би съществувала в същите условия на самоуправление и независимост, както, например, Католическата и Арменската църкви. С една дума, това би било Българска църква. Главата на тази Църква би имал толкова общо с Вселенския патриарх, колкото Негово Светейшество има с първосвещениците на другите обреди, т.е. права и преимущества.

По този начин принципът за свобода на съвестта би бил спазен, което изобщо не би могло да се каже в случай, че епархиите, в които българите преобладават, трябва да имат само българско духовенство. Макар в някои от смесените епархии гърците да са малцинство, все пак техният брой се изчислява със стотици; би ли било справедливо да бъдат те принуждавани да търпят религиозна власт, различна от тази, на която законно са подчинени - и всичко това поради единствената причина, че са малцинство?

Има права, които не зависят от обстоятелства, от време, място и брой; правата на съвестта са от този род, а, както казва Босюе, няма право против правото.

Би било, прочее, несправедливост, на православните малцинства в смесените епархии да се налагат български владици и свещеници.

Без съмнение, нищо по-справедливо от това, българите да искат и да имат българско духовенство; но също така, нищо по-справедливо и гърците да желаят и да имат православно духовенство. Учреждаването на Българската църква като отделна би примирило тези еднакво достойни за уважение права, като прекрати сблъсъка на изключителни искания, който подчиняването екзарха на патриарха създава между тях по отношение на смесените епархии.

Когато бъдат независими един от друг, всеки от тях ще може да назначава свои владици в тези епархии и всички ще бъдат доволни.

De cette façon aussi, le Gouvernement n'aurait pas à faire des délimitations territoriales, comme cela serait nécessaire si une partie des éparhies mixtes devaient être l'apanage exclusif de l'Exarcat. Nous ne croyons pas avoir besoin d'insister sur le prix que le Gouvernement doit attacher à cet avantage.

Les meneurs du mouvement bulgare tiennent beaucoup à cette délimitation; raison de plus pour l'éviter. Ce serait faire injure à la clairvoyance et au patriotisme des hommes d'Etat ottomans que de croire qu'ils pussent ou voulussent se faire les complices de desseins contraires aux intérêts du Gouvernement.

L'incompatibilité seule de cette délimitation - qui serait une conséquence nécessaire de la mise en exécution de l'article 10 - avec la raison d'Etat, suffirait pour faire révoquer en doute l'intention que l'on prête au Gouvernement de mettre cette disposition du firman à exécution, si l'on n'avait une raison plus déterminante pour être rassuré à cet égard.

Cette raison est que le firman dont cette disposition est une des clauses n'a plus force et valeur, les conditions auxquelles sa validité était subordonnée ayant fait défaut. En effet, il était stipulé que l'Exarcat devrait être reconnu par le Patriarcat, qu'il devrait sortir d'une entente entre les Bulgares et le Phanar. Or les Bulgares n'ont pas attendu que le Phanar leur ait donné son approbation, et ils se sont constitués en Eglise en dépit du Patriarcat et au mépris des canons.

Le firman stipulait en outre que l'Exarque ne pourrait demeurer à Constantinople sans la permission du Patriarche. Cette clause a été aussi violée.

Le même firman portait que l'Exarque ne pourrait officier dans les diocèses grecs sans la permission préalable des évêques de ces diocèses. Cependant l'Exarque officie tous les jours à Ortakeuy.

Le firman stipulait enfin que l'Exarque devait consulter le Patriarche œcuménique sur toutes les questions ecclésiastiques. Cette clause n'a pas été respectée plus que les autres.

Bref sur dix clauses que renfermait le firman, les Bulgares en ont violé neuf et ils veulent maintenant qu'on applique la dixième, concernant le partage des provinces mixtes.

Освен това, по този начин на правителството не би му се налагало да прави териториални разграничения, както това би било необходимо, ако някои от смесените епархии трябва да бъдат предоставени изключително на Екзархията. Смятаме за излишно да изтъкваме значението, което правителството трябва да придава на това предимство.

Водачите на българското движение държат много на това разграничаване - което е допълнително основание то да бъде избягнато. Би било обидно за прозорливостта и патриотизма на османските държавници да се смята, че те могат или искат да станат съучастници на намерения, противни на интересите на управлението.

И да нямаше по-определена причина за спокойствие по този въпрос, самата несъвместимост на това разграничаване - което би било необходима последица от изпълнението на член X, - с държавната полза би била достатъчна за да се постави под съмнение приписваното на правителството намерение да се приведе в изпълнение това положение на фермана.

Тази причина е, че ферманът, част от който е този член, вече е недействителен, тъй като условията, които му придаваха сила, изчезнаха. И наистина, бе постановено, че Екзархията ще трябва да бъде призната от Патриаршията, след споразумение между българите и Фернер. Но българите не изчакаха Фернер да им даде одобрението си, а образуваха Църква въпреки Патриаршията и в нарушение на каноните.

Ферманът постановяваше, освен това, че екзархът не може да пребивава в Цариград без разрешение от патриарха. И това постановление бе нарушено.

В същият ферман пишеше, че екзархът не ще може да служи в гръцките епархии без предварителното разрешение от владиците на тези епархии. Обаче, всеки ден екзархът служи в Ортакьой.

Най-сетне, ферманът постановяваше, че екзархът трябва да се съветва с Вселенския патриарх по всички църковни въпроси. И това постановление не бе спазено.

Накъсо, от десетте члена на фермана българите нарушиха девет и сега искат да бъде приложен десетият, който се отнася до подялбата на смесените области.

Mais depuis quand une clause d'une charte quelconque est-elle applicable à l'exclusion de celles dont elle se déduit? Il suffisait qu'une des conditions du firman fût violée pour que cette charte qu'ils devaient à la haute bienveillance du Souverain devînt ipso facto nulle et non-avenue.

On voit par ce qui précède que les motifs ne manquent pas de douter que la teneur de la déclaration du Ministre des Affaires Etrangères au Patriarcat soit telle que la donnent nos confrères grecs. Une pareille déclaration nous surprendrait beaucoup, surtout de la part d'un homme d'Etat aussi éclairé que Rachid Pacha. Tout récemment encore, dans la question arméno-catholique, S[on] E[xcellence] a montré d'une façon convaincante qu'Elle a une parfaite intelligence des intérêts du pays et la saine conscience des devoirs qu'ils lui imposent. Comment supposer après cela que Rachid Pacha ne se soit aperçu qu'il y a tout profit pour le Gouvernement à reconnaître implicitement la séparation au lieu de se prononcer contre la décision du Patriarcat et passer outre?

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 127-128).

№ 35

Rapport en Cour de l'Aide de Camp Général Ignatiew en date de Péra le 13/25 Mai 1874 № 111.

Le Patriarche et l'Exarque ayant consenti à l'envoi d'une commission mixte en Macédoine pour les Istilams, Rachid Pacha se félicitait d'avoir pour la première fois obtenu une entente entre les chefs des deux églises rivales. Il se proposait d'expédier la Commission immédiatement après le départ du Prince Milan. Cependant les Grecs exaltés faisaient des démarches pour retarder l'exécution de cette mesure qui était destinée à amener une situation plus nette et à faciliter la réconciliation. Il est à craindre que le changement du Ministre des Affaires Etrangères n'y apporte de nouvelles difficultés.

L'Evêque Bulgare-Uni Nilos, qui se trouvait ici sous la surveillance des prêtres Catholiques a été, à la faveur du désarroi produit par la démission de Rachid Pacha, envoyé à Andrinople, et Mr Ivanow craint que son arrivée ne donne un nouvel essor au mouvement Catholique parmi les Bulgares.

Но от кога едно постановление на дадена грамота трябва да бъде приложено с изключване на онова, на което то почива? Достатъчно беше едно от условията на фермана да бъде нарушено за да стане тази грамота, която те дължаха на благоволенията на суверена, ipso facto⁵⁴¹, нищожна.

От предходното е видно, че не липсват причини за съмнение, че съдържанието на декларацията, която външният министър е направил пред Патриаршията, е такова, каквото го изкарват нашите гръцки събратя. Подобна декларация силно би ни изненадала, особено от страна на такъв просветен държавник като Рашид паша. Съвсем неотдавна, по Армено-католическия въпрос; Н[егово] Пр[евъзходителство] показа по убедителен начин, че превъзходно съзнава както интересите на страната, така и задълженията, които те му налагат. Как след всичко това да се допуска, че Рашид паша не е забелязал, че, вместо да се обяви срещу решението на Патриаршията, правителството има всичката изгода да не му обръща внимание, давайки по този начин да се разбере, че признава разделението?

№ 35

Донесение до Двореца от генерал Игнатиев, с дата: Пера, 13/25 май 1874, № 111.

Тъй като патриархът и екзархът се съгласиха с изпращане в Македония на Смесена комисия за истилямите, Рашид паша бе доволен, че за първи път е постигнал съгласие между главите на двете съперничащи си Църкви. Той смята комисията да потегли веднага след заминаването на княз Милан. Обаче, крайната гръцка партия положи усилия да забави изпълнението на тази мярка, целяща да доведе до по-ясно положение и да улесни помирението. Има опасност смяната на външния министър да създаде нови затруднения по този въпрос.

Българо-униатският владика Нил, който се намираше тук под надзора на католическите свещеници, бе изпратен, благодарение създадената от оставката на Рашид паша бъркотия, в Одрин и г-н Иванов се страхува неговото пристигане да не доведе до нов подем на католическото движение сред българите.

La question de l'église de Prizrend, qui divisait depuis longtemps les Serbes et les Valaques de cette localité, a été résolue durant le séjour du Prince Milan à Constantinople. L'Eglise même sera remise aux Serbes, les immeubles seront partagés et une nouvelle église sera élevée pour les Valaques avec le produit d'une souscription ouverte au Patriarcat.

РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 383-383^{об}. - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

№ 36

Secrète.

898.

Une annexe.

Copie d'une dépêche de l'Aide de Camp Général Ignatiew en date de Buyukdéré, le 27 Juin/9 Juillet 1874, № 134.

Le nouveau Ministre des Affaires Etrangères, Aarifi Pacha, semble beaucoup moins préoccupé du différend Gréco-Bulgare que son prédécesseur. Je constate une vive irritation surtout en Macédoine. Des rixes éclatent dans les Eparchies contestées sans que la Porte procède à la délimitation des diocèses, soit par voie d'istilam de l'administration locale, soit par l'envoi de la Commission mixte proposée par le Patriarche et acceptée par l'Exarchat. Les autorités locales, influencées par l'élément grec plus remuant et plus habile que l'élément bulgare, sévissent fréquemment contre ce dernier.

Me référant aux contestations auxquelles le bérat du Patriarche œcuménique a donné lieu ici sous les prédécesseurs de Mgr Joachim, je m'empresse de mentionner qu'il a été remis cette fois à Sa Sainteté, en bonne et due forme sans difficultés.

J'ai l'honneur de soumettre ci-joint à Votre Excellence un résumé^a de la situation, si fâcheuse du Couvent Russe de [St]Pantheleïmon au Mont Athos. En sollicitant l'intervention du Patriarche œcuménique j'ai cru devoir lui remettre cette notice pour l'éclairer, en tant que possible, sur les droits de nos compatriotes et les véritables intérêts de l'Eglise.

^a Липсва.

Въпросът с призренската църква, който дълго време разделяше тамошните сърби и власи, бе решен по време на пребиваването на княз Милан в Цариград. Самата църква ще бъде предоставена на сърбите, недвижимите имоти ще се поделят, а за власите ще бъде построена нова църква с приходите от открита от Патриаршията подписка.

№ 36

Поверително
Приложение⁵⁴²

898.

Копие от донесение на генерал-адютант Игнатиев, с дата: Буюкдере, 27 юни/9 юли 1874, № 134.

Новият външен министър, Аарифи паша, изглежда много по-малко загрижен за Гръцко-българската разпра от своя предшественик. Наблюдава се силно възбуждение, особено в Македония. В спорните епархии стават спречквания, а Портата не пристъпва към разграничаване на диоцезите, било чрез истиями от страна на местната администрация, било чрез изпращане на Смесената комисия, която бе предложена от патриарха и приета от Екзархията. Местните власти, намиращи се под влияние на гърците, които са по-подвижни и по-ловки от българите, често се отнасят зле към последните.

Припомняйки оспорванията, на които бератът на Вселенския патриарх даваше повод при предшествениците на патриарх Йоаким, бързам да отбележа, че този път той бе връчен без затруднения на Негово Светейшество в надлежната форма.

Имам чест да представя на Ваше Превъзходителство кратко, приложено към настоящото, описание^a на така печалното положение на руския манастир "Св.Пантелеймон" в Света гора. Помолих Вселенския патриарх да се намеси, като, при това, сметнах за необходимо да му предам тази записка за да го осведомя, доколкото е възможно, относно правата на нашите сънародници и истинските интереси на Църквата.

^a Липсва.

Votre Excellence n'ignore pas que l'Evêque Bulgare Mgr Nilos, après avoir séjourné quelque temps à Cons[tantino]ple s'est retiré à Andrinople. Son expérience et sa popularité qu'il s'est acquis par une administration du diocèse de Roustchouk, pouvaient le rendre très incommode dans cette province. Les prêtres (missionnaires) polonais s'étaient emparés de lui. La mauvaise réputation parmi les Bulgares, de l'Evêque Uni d'Andrinople, Raphaël, réfugié dans les bras de l'Eglise Romaine uniquement pour se soustraire à des poursuites pour vol scandaleux, servait à mettre en relief la personne de Mgr Nilos. Son influence pouvait entraîner les populations des diocèses mixtes, tels qu'Andrinople et Salonique, qui ont peu de chances d'être annexés à l'Exarchat. Les efforts que j'avais tentés par le canal de Monsieur Mochnine pour faire rentrer Mgr Nilos dans le giron de l'Eglise, ayant échoués, je me suis adressé à un de ses parents. Mgr Nilos m'a répondu qu'il se trouvait lié par des obligations pécuniaires. Lui ayant offert quelques facilités pour liquider sa situation, j'en ai enfin obtenu la promesse de se rendre prochainement à Roustchouk et de rompre avec les Catholiques. Il prétend n'avoir jamais sérieusement abjuré la foi orthodoxe. Cette nouvelle décision de Mgr Nilos devra nécessairement être tenue secrète jusqu'à son accomplissement.

Veillez agréer, Monsieur, etc. etc.

РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 395-396 - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

№ 37

1185. - le 1. Septembre 1874.

№ 174.

Buyukdéré, le 26 Août/7 Septembre 1874.

Monsieur le Sénateur^a,

Votre Excellence se rappelle sans doute qu'au moment où l'envoi d'une Commission mixte pour délimiter les éparchies contestées entre le Patriarcat et l'Exarquat Bulgare fut décidé en principe, un takrir avait été

^a Отдолу на листа адресат: S[on] Exc[ellence] Mr. de Westmann etc. etc.

Ваше Превъзходителство е в течение, че българският владика Нил, след известен престой в Ц[ари]град, се оттегли в Одрин. Неговият опит и известност, придобити при управлението на Русенската епархия, можеха да го направят твърде неудобен в тази област. Той бе попаднал в ръцете на полските свещеници (мисионери). Лошото име, с което сред българите се ползва Одринският униатски владика Рафаил, укрил се в обятията на Римската църква само за да се избави от преследвания за шумна кражба, правеха да изпъкне личността на Н[егово] Пр[еосвещенство] Нил. Неговото влияние можеше да увлече населението от онези смесени епархии, които, като Одринска и Солунска, имат малко шансове да се присъединят към Екзархията. Тъй като усилията, които положих чрез г-н Мошнин, да върна Н[егово] Пр[еосвещенство] Нил в лоното на Църквата не донесоха успех, аз се обърнах към един негов роднина. Н[егово] Пр[еосвещенство] Нил ми отговори, че е обвързан с парични задължения. След като го улесних да премахне това положение, той най-сетне ми обеща да се върне не след дълго в Русе и да скъса с католиците. Той твърди, че никога сериозно не се е отказвал от православната вяра. Докато не бъде изпълнено, това ново решение на Н[егово] Пр[еосвещенство] Нил трябва задължително да се пази в тайна.

Благоволете, Господине, да приемете и пр. и пр.

№ 37

1185. - 1 септември 1874.

№ 174.

Пера, 26 август /7 септември 1874.

Господин Сенатор^a,

Ваше Превъзходителство несъмнено си спомня, че в момента, в който по принцип бе решено изпращане на Смесена комисия за разграничаване на спорните между Патриаршията и Екзархията епархии,

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] Г-н де Вестман и пр. и пр.

adressé à ce sujet au Patriarche Œcuménique par la Porte. Ce takrir avait provoqué une protestation de Sa Sainteté parcequ'il indiquait comme base du reglement à intervenir le firman accordé aux Bulgares. Mgr Joachim faisait valoir que le firman en question n'avait pas de valeur légale aux yeux du Patriarcat parcequ'il était antérieur à la proclamation du schisme et visait ainsi un état de choses complètement différent de la situation actuelle.

Aujourd'hui un nouveau takrir, qui ne mentionne plus le ferman constitutif de l'Exarquat, vient d'être envoyé à Sa Sainteté pour accélérer la nomination des délégués grecs et le départ de la Commission. Le Patriarche s'en montre néanmoins tout aussi mécontent par ce que ce document se réfère à la correspondance déjà échangée et semble de cette façon maintenir les conditions qui y étaient posées.

Veillez agréer, Monsieur le Sénateur, l'assurance de ma haute considération.

N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 132-134).

№ 38

1297. - le 1. Octobre 1874.

№ 187. Bouyukdéré, le 19 Septembre/1 Octobre 1874.

Confidentielle.

Monsieur le Sénateur^a,

Mon précédent rapport rend compte à Votre Excellence de l'attitude adoptée par le Ministre de Affaires Etrangères Ottoman dans la question du Mont Athos. Je me vois obligé de constater à regret qu'une certaine partialité pour les Grecs se manifeste depuis quelque temps dans la plupart des actes d'Aarifi Pacha.

Dans l'affaire de Jérusalem il semble que c'est sa résistance qui a arrêté l'exécution des bonnes intentions de Kiamil Pacha.

^a Отдолу на листа адресат: S[on] E[xcellence] M^r. de Westmann etc. etc.

Портата отпрати такрир по този повод на Вселенския патриарх. Негово Светейшество протестира срещу този такрир, защото като основа за постановлението, което да се издаде, се сочеше ферманът, даден на българите. Патриарх Йоаким изтъкваше, че въпросният ферман няма законна сила в очите на Патриаршията, тъй като е отпреди обявяването на схизмата и поради това има предвид положение, напълно различно от сегашното.

Днес друг такрир, който не споменава фермана за учредяване на Екзархията, току-що бе изпратен на Негово Светейшество за да се ускори назначаването на гръцките представители и заминаването на комисията. Патриархът и от него се показва също толкова недоволен, тъй като този документ се позовава на вече разменената кореспонденция и по този начин изглежда поддържа поставените в нея условия.

Благоволете, господин Сенатор, да приемете уверенията за отличното ми почитание.

Н. Игнатиев

№ 38

1297. - 1 октомври 1874.

№ 187. Буюкдере, 19 септември/1 октомври 1874.

Поверително

Господин Сенатор^a,

Предишният ми доклад осведомява Ваше Превъзходителство за позицията, която зае османският външен министър по въпроса за Света гора. Длъжен съм със съжаление да отбележа, че от известно време в повечето дела на Аарифи паша личи пристрастие в полза на гърците.

В Йерусалимския въпрос изглежда тъкмо неговата съпротива спря изпълнението на добрите намерения на Кямил паша.

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] г-н де Вестман.

Pour la question Bulgare une commission a été formée à la Porte, afin d'examiner le mode de règlement des difficultés qui surgissent journellement dans les éparchies mixtes pour la possession des Eglises et des écoles. Il me revient qu'Aarifi Pacha s'y serait montré très-favorable aux prétentions des Grecs, et loin de rechercher à l'instar de son prédécesseur Rachid Pacha, un moyen de réconciliation entre les deux nationalités, il aurait soulevé la question de la reconnaissance du schisme par la Porte. On aurait également proposé d'accorder aux Grecs le droit d'envoyer des Evêques Orthodoxes dans toutes les Eparchies soumises à l'Exarchat.

Ces nouvelles n'ont pas laissé que d'inquiéter le Chef de l'Eglise Bulgare. Par une singulière fatalité c'est au moment où des dispositions conciliantes commencent à prévaloir à l'Assemblée d'Orta-Keui, que les encouragements prodigués par la Porte aux Grecs rendent ceux-ci moins traitables.

Cette tendance d'Aarifi Pacha lui est-elle personnelle ou tient elle aux dispositions générales du Ministère actuel? On serait tenté de croire le dernier. Personne n'ignore que la négociation de l'emprunt a beaucoup rapproché le Grand Vézir de l'Ambassadeur d'Angleterre. D'un autre côté la Banque Ottomane placée sous la protection Anglaise est devenue un organe important du Gouvernement Turc, à part sa puissance financière accrue par le succès du dernier emprunt. Les dignitaires Ottomans sont donc obligés de compter avec elle et de rechercher l'amitié de ses protecteurs.

Telles sont, Monsieur le Sénateur, les motifs auxquels l'opinion publique commence à attribuer un certain refroidissement à notre égard des hommes d'Etat actuellement au pouvoir en Turquie.

Je dois constater toutefois que les gens sérieux de ce pays, qui sont en dehors du Gouvernement, blâment sévèrement les derniers arrangements financiers, et l'insistance de l'Ambassade Britannique à les faire accepter par la Porte.

За Българския въпрос в Портата беше създадена комисия, която да предложи начин за уреждане на трудностите, ежедневно възникващи в смесените епархии във връзка с притежаването на църквите и училищата. Научавам, че в нея Аарифи паша се показал твърде благосклонен към исканията на гърците и, вместо по примера на своя предшественик Рашид паша да търси средство за помирение на двете народности, повдигнал въпроса за признаване на схизмата от страна на Портата. Също така, било предложено да се даде право на гърците да изпращат православни владици във всички подчинени на Екзархията епархии.

Тези новини нямаше как да не обезпокоят главата на Българската църква. По странна и неблагоприятна съдбовност, насърченията, с които Портата обсипва гърците, ги правят по-несговорчиви, идвайки тъкмо в момент, когато помирителните настроения започват да вземат връх в Ортакойския смесен съвет.

Дали тези тежнения на Аарифи паша са негови лични, или се определят от общото разположение на сегашния кабинет? Като че ли става дума по-скоро за второто. Всеизвестно е, че преговорите за заем много сблизиха великия везир с английския посланик⁵⁴³. От друга страна, Отоманската банка, поставена под английско покровителство, стана важен орган на турското правителство, без да броим порасналата ѝ финансова мощ вследствие успеха на последния заем. Прочее, османските сановници са принудени да се съобразяват с нея и да търсят приятелството на своите покровители.

Такива са, г-н Сенатор, подбудите, на които общественото мнение започва да отдава по-хладното отношение към нас от страна на държавниците, които понастоящем са на власт в Турция.

Длъжен съм обаче да отбележа, че сериозните хора в тази страна, които сега са въвн от правителството, строго осъждат последните финансови споразумения, както и настойчивостта, с която британското посолство иска те да бъдат приети от Портата.

Quant au Sultan il reste naturellement en dehors de toutes ces fluctuations, et parait invariable dans les sentiments qu'il a voués à Notre Auguste Maître.

J'ai l'honneur d'être avec la plus haute considération,
Monsieur le Sénateur, //de Votre Excellence,
le très humble et très //obéissant serviteur //Nélidow

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 144-148).

№ 39

1403.

Copie d'un rapport adressé à S[a] M[ajesté] l'Empereur par le Gén[éral] Ignatiow, en date de Buyukdéré, le 10/22 Octobre 1874

L'Evêque Uni d'Andrinople Raphaël sollicitait depuis longtemps l'autorisation d'aller en Macédoine dans le but évident de profiter de la situation mixte de cette province, où les populations grecques et bulgares se confondent, pour y renforcer la propagande en faveur de l'union avec Rome. Rachid Pacha a toujours résisté à cette prière. Aarify Pacha a cédé. Il a autorisé cette tournée pastorale.

A mon retour, j'ai attiré l'attention du grand Vézir sur le danger de créer de cette façon partout à la Porte des difficultés pareilles à celles de la question hassouniste.

Il m'a assuré que le voyage de Mgr Raphaël était suffisamment motivé par la nécessité qu'il alléguait de visiter ses ouailles, mais que le Gouvernement ne manquerait pas de mettre bon ordre à toute propagande ainsi qu'à l'immixtion du clergé catholique dans les affaires bulgares par une circulaire qui l'interdirait formellement.

Je suis etc.

РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 438-438^{об}. - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

Що се отнася до султана, той, естествено, остава въвн от всички тези люшкания и изглежда неизменен в чувствата, които е засвидетелствал на нашия Августейши Господар.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит
г-н Сенатор; // на Ваше Превъзходителство
най-смирнен и покорен служител //Нелидов

№ 39

1403.

Копие от донесение, изпратено до Н[егово] В[еличество] Императора от ген[ерал] Игнатиев с дата: Буюкдере, 10/22 октомври 1874

Одринският униатски владика Рафаил отдавна молеше за разрешение да отиде в Македония с очевидната цел да се възползва от смесеното положение в тази област, където има и гръцко, и българско население, и да засили там пропагандата в полза на унията с Рим. Рашид паша неизменно се противопоставяше на тази молба. Аарифи паша отстъпи. Той разреши тази пастирска обиколка.

След завръщането си привлякох вниманието на великия везир⁵⁴⁴ върху опасността по този начин навсякъде да създаде на Портата опасности от рода на Хасунитския въпрос.

Той ме увери, че пътуването на Негово Преосвещенство Рафаил е обосновано в достатъчна степен от посочената от него необходимост да навести своите пасоми, но че Портата няма да пропусне да въведе ред във всяка пропаганда, както и във вмешателството на католическото духовенство в българските дела чрез окръжно, което изрично да го забрани.

Съм и пр.

№ 40

1522. - le 18. Novembre 1874. /annexes/

№ 230.

Péra, le 11 /23 Novembre 1874.

Secrète.Une annexe.Monsieur le Chancelier^a,

Je me suis fait un devoir de mentionner dans mon très humble rapport à Sa Majesté Impériale en date du 28 Octobre/9 Novembre sub № 222 la retraite et le remplacement des cinq membres du Conseil laïque qui faisaient opposition au Patriarche dans la question du Couvent Russe du Mont Athos. La coupure ci-jointe d'un journal rend compte de leur protestation. Heureusement les manifestations populaires que le parti exalté voulait organiser en leur faveur ont échoué grâce au bon sens des esprits modérés qui nous ont aidé à les combattre.

On a cherché à circonvenir la Porte pour empêcher la confirmation des membres nouvellement élus du Conseil laïque et on a répandu le bruit que le Patriarche avait reçu 20 000 L[ivres] T[urques] des moines Russes de la Montagne Sainte et se trouvait à notre dévotion. Les représentants du parti exalté et russophobe voulaient en général se poser aux yeux des Turcs en défenseurs des intérêts ottomans soi-disant sacrifiés par Mgr Joachim et la majorité inspiré par nous. J'ai eu quelque peine à dissiper l'impression produite par ces insinuations perfides sur les Ministres Turcs qui manquent entièrement de l'expérience et du tact qu'Aali Pacha savait au moins apporter dans le maniement des affaires religieuses.

Mgr Joachim a eu plusieurs entrevues avec le Grand Vezir et Aarifi Pacha. Il a réussi à obtenir la confirmation des nouveaux membres du Conseil. Son pouvoir semble en outre raffermi par le renvoi dans son dio-

^a Отдолу на листа адресат: S[on] A[ltesse] le Prince Gortchakow etc. etc.

№ 40

1522. - 18 ноември 1874. /приложения/

№ 230.

Пера, 11 /23 ноември 1874.

ПоверителноПриложение⁵⁴⁵Господин Канцлер^a,

В смиреното си донесение да Негово Императорско Величество, № 222 от 28 октомври/9 ноември, сметнах за свой дълг да спомена оттеглянето и замяната на петима членове на Мирския съвет, които се противопоставяха на патриарха по въпроса за руския манастир на Атон. Тук приложената изрезка от вестник описва техния протест. За щастие, народните демонстрации, които крайната партия искаше да организира в своя полза, се провалиха благодарение на здравия разум на умерените, които ни помогнаха да се преборим с тях.

Бе направен опит да се измами Портата за да се попречи на утвърждаването на новоизбраните членове на Мирския съвет и бе пуснат слух, че патриархът получил 20 000 т[урски] л[ири] от руските монаси в Света гора и че ни е напълно предан. Изобщо, представителите на крайната партия, която е и русофобска, искаше да се покаже в очите на турците като защитник на османските интереси, които уж били жертвани от патриарх Йоаким и от ръководещото се от нашите внушения мнозинство. Не бе лесно да разсея впечатлението, произведено от тези коварни подмятания върху турските министри, които са напълно лишени от опитността и съобразителността, които Али паша поне умееше да влага при разглеждането на религиозните дела.

Патриарх Йоаким проведе редица срещи с великия везир⁵⁴⁶ и с Аарифи паша. Той постигна утвърждаване на новите членове на съвета. Освен това, неговата власт изглежда затвърдена от отпращане-

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков и пр. и пр.

cèse du seul Evêque qui faisait causè commune dans le Synode avec l'opposition laïque - celui de Chios. Ce dernier que les exaltés prônent déjà comme un martyr et qui sera probablement leur candidat au Trône Œcuménique en cas d'une vacance, a été remplacé par un prélat dévoué à Sa Sainteté, l'Evêque de Samos.

L'Exarque Bulgare est venu me voir dernièrement et s'est longuement entretenu avec moi de la situation religieuse du jour. Selon lui, il ne resterait plus à son Eglise qu'à faire la paix avec le Patriarche tout en maintenant la solution prévue par le Firman ou bien à reconnaître l'existence du schisme en s'occupant de l'organisation d'une Eglise schismatique dans toutes les Eparchies contestées. Les Evêques bulgares se trouvent actuellement dans une fausse position. Ils sont trop sous la dépendance des Pachas et perdent leur prestige aux yeux de leurs ouailles. Toute administration ecclésiastique devient presque impossible. Au moindre mécontentement dans les provinces mixtes les populations passent avec une légèreté extrême d'un Evêque bulgare à un Evêque grec et vice versa. Cependant un revirement heureux s'est produit dans les esprits. Mgr Anthimos, avec l'appui des modérés, était bien plus maître de la situation que par le passé. Il se sentirait assez raffermi pour assumer la responsabilité d'un rapprochement avec les Grecs. Son intention serait de transporter dans tous les cas le siège de l'Exarquat à Ochrida, Tyrnovo ou à Sophia. Il se faisait fort de rétablir dès aujourd'hui, le nom du Patriarche dans la liturgie et d'adresser une lettre à Sa Sainteté pour faire amende honorable et lui demander le St Chrême. Quant à la délimitation des Eparchies il s'en remettrait, m'a-t-il assuré, à la décision de la Porte ou bien à la Commission mixte proposée par le Patriarche si celle-ci se bornerait à statuer sur les diocèses contestés et renonçait à commencer sa tournée par les Eparchies déjà accordées aux Bulgares par le Firman.

J'ai eu une entrevue de plus de deux heures et demie avec le Patriarche; à la suite de cet entretien Sa Sainteté s'est montrée vivement touchée des sentiments qui animent l'Exarque. Elle craint toutefois de brusquer

то в епархията му на единствения владика, който в Синода подкрепяше мирската опозиция - Хиоския⁵⁴⁷. Последният, когото крайните вече превъзнасяха като мъченик и който вероятно ще бъде техният кандидат за Вселенския престол в случай, че той се освободи, бе заместен с предан на Негово Светейшество архиерей - Самоския владика⁵⁴⁸.

Неотдавна ме посети Българският екзарх и разговаряхме дълго за религиозното положение в момента. Според него, на Църквата му не ѝ оставало друго освен да се помири с патриарха, като обаче запази предвиденото във фермана решение, или пък да признае съществуването на схизмата, заемайки се с организиране на схизматическа Църква във всички спорни епархии. Понастоящем българските владци са в неестествено положение. Те са твърде зависими от пашите и губят престижа си в очите на своите пасоми. Става почти невъзможна каквато и да било църковна администрация. И при най-малкото недоволство в смесените области населението с извънредна лекота преминава от български към гръцки владика и обратно. Все пак, в духовете настъпил щастлив обрат. С помощта на умерените екзарх Антим бил в много по-голяма степен господар на положението от преди. Той се чувствал достатъчно силен за да поеме отговорността на едно сближение с гърците. Неговото намерение при всички случаи било да премести седалището на Екзархията в Охрид, Търново или София. Той се нае да възстанови веднага името на патриарха в литургията и да отправи писмо на Негово Светейшество за да измоли прошка и да поиска Св.Миро. Що се отнася до разграничението на епархиите, увери ме екзархът, за това той щял да се осланя на решението на Портата или на предложената от патриарха Смесена комисия, ако последната се ограничи само със спорните диоцези и се откаже да започне своята обиколка от епархиите, които вече са дадени на българите по силата на фермана.

Имах среща с патриарха, която продължи повече от два часа и половина. След разговора Негово Светейшество се показва дълбоко трогнат от чувствата на екзарха. Той обаче се страхува да ускорява

les choses par une espèce de coup d'Etat. Elle redoute notamment la coïncidence de l'affaire du Couvent Russe du Mont Athos et de l'éclat que produirait un rapprochement avec les Bulgares. Aussi désire-t-Elle que le choix du moment opportun pour entamer sérieusement la question Lui soit abandonné. Elle insiste enfin sur l'envoi de la Commission mixte dans toutes les Eparchies sans distinction pour prévenir l'accusation d'avoir admis l'article X, tant abhorré, du Firman bulgare.

Ce dernier point forme la seule divergence d'opinion entre le Patriarche et l'Exarque. Il est vrai qu'il en constitue pour le moment le seul côté pratique.

Mgr Joachim m'a prié de transmettre ses bénédictions à Sa Majesté l'Empereur et à toute Son Auguste Maison. Il m'a chargé de donner à notre Auguste Maître l'assurance respectueuse que les moines Russes de la Montagne Sainte étaient ses enfants et qu'il les prenait sous Sa protection spéciale. Sa Sainteté a émis l'opinion que nos compatriotes avaient parfaitement raison de se plaindre des moines grecs et qu'outre les documents qu'ils possédaient ils avaient acquis des droits incontestables à ses yeux par leur séjour de plus de trente ans au Couvent de St Pantéléïmon. Le Patriarche sympathise avec leur sort et m'a dit qu'il ferait tout son possible pour assurer légalement l'existence séparée de leur Monastère.^a Une commission composée de deux laïques et de deux ecclésiastiques, sous la présidence de l'Archevêque de Cysique sera instituée pour étudier le fond de cette question et statuer sur les pièces exhibées par les moines Russes à l'appui de leurs demandes.

Je suis avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiev

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1874 г. - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 165-171).

^a Срещу това изречение бележка: Espérons-le.

нещата с какъвто и да било преврат. Плаши го най-вече съвпадението на работата за светогорския руски манастир с врявата, която би произвело едно сближение с българите. Ето защо иска на него да се предостави изборът на сгоден момент за сериозно захващане с въпроса. Най-сетне, патриархът настоява Смесената комисия да се изпрати във всички епархии без разлика за да се предотврати обвинение, че е признал толкова омразния член X на Българския ферман.

Последното е единственото несъвпадение в гледищата на Патриаршията и на Екзархията. Но е вярно, че за момента то е единственият им практически аспект.

Патриарх Йоаким ме помоли да предам благословията му на Негово Величество Императора и на цялото му Августейшо семейство. Той ми заръча да предам на нашия Августейши Господар почтителните му уверения, че руските светогорски монаси са негови чада и че ги взема под особената си закрила. Негово Светейшество изрази мнение, че нашите сънародници имат пълно основание да се оплакват от гръцките монаси и че освен от документите, с които разполагат, в неговите очи те са придобили неоспорими права по силата на повече от тридесетгодишния си престой в манастира "Св.Пантелеймон". Патриархът е съпричастен със съдбата им и ми каза, че ще направи всичко възможно за да осигури по законен ред отделното съществуване на техния манастир.^a Ще бъде учредена комисия, съставена от двама миряни и двама духовници под председателството на Кизикийския митрополит⁵⁴⁹, която основно да изучи този въпрос и да се произнесе върху документите, представени от руските монаси в подкрепа на техните искания.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

^a Срещу тези думи в полето бележка: Да се надяваме, че това [ще стане].

№ 41

272. - le 14. Février 1875. /annexe/

№ 31.

Péra, le 6/18 Février 1875.

Une annexe.Monsieur le Chancelier^a,

La publication du rapport adressé à sa Majesté l'Empereur par le Procureur de St Synode, qui mentionne en passant les affaires religieuses de l'Orient, a produit ici une immense sensation. Amis et ennemis s'en sont emparés pour y puiser des arguments à l'appui de leurs causes respectives.

Je crois devoir transmettre ci-joint à Votre Altesse des coupures de journaux locaux qui s'occupent de cette publication, en l'interprétant dans deux sens différents.

Les articles les plus violents ont paru dans le journal grec "La Thrace" qui dénonce le rapport comme une preuve de l'intention du Gouvernement Russe de se soumettre la Grande Eglise et d'arranger ensuite à sa guise, les affaires religieuses du monde orthodoxe. Le seul moyen de contrecarrer ses projets envahissants serait, de l'avis du journal, une rupture complète des Grecs avec la Russie.

Je ne cite ces élucubrations d'une presse désordonnée que pour démontrer les aberrations de jugement auxquelles peut amener l'aveuglement des passions. Mais, ce qui est plus sérieux, - c'est l'impression produite ici par le passage du rapport relatif aux promesses que nous aurait fait entrevoir le Patriarche Œcuménique au sujet de l'affaire bulgare. On a cru y découvrir des engagements contractés par Mgr Joachim en dehors de son Synode et de l'Assemblée Nationale, et le parti hostile à Sa Sainteté en prend prétexte pour provoquer des agitations destinées à préparer son renversement.

Quelque innocent qu'ait été en lui-même le point de départ de ces complications, il prouve, une fois de plus, avec quelle prudente circonspec-

^a Отдолу на листа адресат: S[on] A[ltesse] le Prince Gortchakow etc. etc. etc.

№ 41

272. - 14 февруари 1875. /приложение/

№ 31.

Пера, 6/18 февруари 1875.

Приложение⁵⁵⁰Господин Канцлер^a,

Обнародването на отправления до Негово Величество Императора доклад от [обер]-прокурора⁵⁵¹ на Св.Синод, който мимоходом споменава религиозните дела в Ориента, предизвика тук огромна сензация. Приятели и неприятели се захванаха с него, търсейки доводи в подкрепа всеки на своята кауза.

Смятам за свой дълг да изпратя на Ваше Височество приложения към настоящото изрезки от местни вестници, които се занимават с тази публикация, тълкувайки я в два различни смисъла.

Най-необузданите статии се появиха в гръцкия вестник "Тракия", който в доклада вижда доказателство за намерението на руското правителство да подчини Великата църква и после да уреди по свой вкус религиозните дела на православния свят. Според вестника, пълното скъсване на гръците с Русия било единственият начин да се попречи на тези завоевателни планове.

Привеждам тези измъчени творения на един разпуснат печат само за да покажа до колко неправилни съждения може да доведе заслепението на страстите. По-сериозно, обаче, е впечатлението, произведено тук от онзи пасаж в доклада, който се отнася до обещанията, които ни бил дал Вселенският патриарх по повод на Българския въпрос. В тях се откриват задължения, поети от патриарх Йоаким без знанието на неговия Синод и на Мирския съвет, като враждебната на Негово Светейшество партия взема повод от това за да предизвика вълнения, целящи подготовка на неговото сваляне.

Колкото и невинна сама по себе си да беше отправната точка на тези усложнения, тя за пореден път доказва с каква благоразумна

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков и пр. и пр. и пр.

tion^a il faut toucher à tout ce qui a trait à l'Orient, car sur ce terrain brûlant nos actions les plus insignifiantes en apparence, donnent souvent lieu à des interprétations inattendues et incalculables.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,
Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,
le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiew

[приложение I:]

Ad № 3 (1875) 272.
Cons[tantino]ple^b

LE SAINT-SYNODE RUSSE ET L'EGLISE ORIENTALE DE JERUSALEM

Le procureur du Czar auprès du Saint Synode de Russie, vient d'adresser à son souverain un rapport sur les affaires ecclésiastiques de l'empire. Une partie de ce rapport est consacrée à l'examen des querelles religieuses qui ont eu lieu dans l'Empire Ottoman parmi les orthodoxes. Nous empruntons aujourd'hui, à ce même rapport le chapitre qui concerne l'Eglise de Jérusalem.

La lutte gréco-bulgare, vers 1872, juste après la fin du synode qui eut lieu à Constantinople, a réagi tristement sur la position du Patriarcat de Jérusalem.

L'illustre chef de l'Eglise de Jérusalem, Sa Béatitude Mgr Cyrille - qui a occupé avec honneur, durant vingt-sept ans, le trône patriarcal de Jérusalem, - pour n'avoir pas été d'accord avec la décision du synode de Constantinople relativement à la question Bulgare, a attiré sur lui l'indignation du clergé grec tant à Constantinople que dans son patriarcat même. Ayant été déclaré traître aux intérêts nationaux grecs, il a été condamné et dégradé du trône patriarcal, à la grande affliction de cette partie de son

^a Подчертано в оригинала, с бележка в полето: oui[, c']est vrai [?]

^b Написано на ръка върху изрезката.

сдържаност^a трябва да се докосваме до всичко, което има отношение към Ориента, тъй като в тази взривоопасна среда и най-незначителните ни наглед действия често дават повод за безброй неочаквани тълкувания.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,
Господин Канцлер, //на Ваше Височество,
най-смирнен и //покорен служител //Н. Игнатиев

[приложение I:]

Към № 3 (1875) 272.
Ца[ригра]д^b

РУСКИЯТ СВ.СИНОД И ЙЕРУСАЛИМСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА

[Обер-]прокурорът⁵⁵² на царя при Руския Св.Синод току-що отправи до своя господар доклад за църковните дела в империята. Част от този доклад е посветена на анализ на религиозните разпри, станали сред православните в Османската империя. От този доклад днес представяме главата за Йерусалимската църква.

Българо-гръцката борба през 1872, веднага след приключване на състоялия се в Цариград Църковен събор, се отрази печално на положението в Йерусалимската патриаршия.

Тъй като не се съгласи с решенията на Цариградския църковен събор по Българския въпрос, бележитият глава на Йерусалимската църква, Негово Блаженство патриарх Кирил, който в продължение на двадесет и седем години с чест бе заемал Йерусалимския патриаршески престол, си навлече гнева на гръцкото духовенство както в Цариград, така и в собствената си Патриаршия. Обявен за предател на гръцките национални интереси, той бе осъден и свален от патриаршес-

^a Към подчертаното бележка в полето: Да, [това] е вярно [?]

^b Написано на ръка върху изрезката.

troupeau, qui forme l'immense majorité, la tribu arabe, laquelle savait apprécier les excellentes qualités de ce véritable pasteur, resté étranger aux passions nationales et surveillant les intérêts matériels et moraux de son troupeau, sans distinction de race et nationalité.

A la place de Mgr Cyrille, Sa Grandeur l'archevêque de Gaza, Procopios, a été élevé sur le trône patriarcal de l'Eglise de Jérusalem. Le nouveau patriarche, vers le mois de janvier 1873, a adressé une lettre au saint synode de Russie, dans laquelle il faisait connaître la dégradation de Sa Béatitude Mgr Cyrille, et sa propre élévation au trône patriarcal de Jérusalem.

Comme la dégradation de l'ex-patriarche et l'élévation de Sa Grandeur Procopios étaient l'œuvre seulement du parti grec et qu'un changement pareil se trouve en rapport étroit avec les travaux du synode de Constantinople, sur lesquels le saint synode (de Russie) a évité de donner son opinion, la lettre susmentionnée du patriarche Procopios est restée sans réponse de la part du synode, d'autant plus que, dans cette lettre, et dans la note y annexée, relative aux raisons qui ont provoqué le changement patriarcal à Jérusalem, les choses sont exposées par le nouveau patriarche, d'une manière passionnée, et qui décèle l'esprit de parti.

Le saint synode, guidé par le sentiment de la justice, dans la réponse qu'il aurait pu faire, se serait trouvé forcé de démontrer la véritable signification de tout ce qui s'est passé, et de mettre en lumière les motifs qui ont provoqué le changement du chef de l'Eglise de Jérusalem. Or, cela n'aurait contribué qu'à augmenter les dissidences et les troubles qui ont eu lieu dans le patriarcat à cause de la dégradation "illégal" de Mgr Cyrille.

Le saint synode en évitant de répondre à la lettre du patriarche Procopios et en s'affranchissant de la nécessité impérieuse de vérifier une injustice, a donné une preuve de son amour envers les Eglises Orthodoxes d'Orient.

Comme on vient de le voir le Saint-Synode de Russie, n'approuve pas les changements qui ont eu lieu, et autant que le permet le langage modéré d'un document de ce genre, il flétrit les motifs de ces changements.

кия престол, за голямо огорчение на арабите, които са огромното мнозинство от неговите пасоми и които можаха да оценят превъзходните качества на този истински пастир, останал чужд на националните страсти и съблюдавал веществените и нравствени интереси на своето паство без разлика на раса и националност.

На патриаршеския престол в Йерусалимската църква, на мястото на патриарх Кирил, бе издигнат Негово Преосвещенство Прокопий, архиепископ на Газа. През януари 1873 новият патриарх изпрати писмо до Руския Св.Синод, в което съобщаваше за свалянето на Негово Блаженство патриарх Кирил и за собственото си издигане на патриаршеския Йерусалимски престол.

Тъй като свалянето на бившия патриарх и издигането на Негово Преосвещенство Прокопий бе дело само на гръцката партия и тъй като подобна промяна е пряко свързана с делата на Цариградския църковен събор, за които (Руският) Св.Синод се въздържа да изрази мнението си, горещитираното писмо на патриарх Прокопий остана без отговор от страна на Синода, толкова повече, че в това писмо, както и в приложената към него записка относно основанията, предизвикали смяната на патриарха в Йерусалим, новият патриарх излага нещата невъздържано и пристрастно.

Воден от чувство за справедливост, в евентуалния си отговор Св.Синод би се видял принуден да посочи истинския смисъл на всичко станало и да разкрие подбудите, предизвикали смяната на главата на Йерусалимската църква. Това, обаче, щеше да допринесе само за увеличаване на раздорите и бъркотията, предизвикани в Патриаршията от "незаконното" сваляне на патриарх Кирил.

Избягвайки да отговори на писмото на патриарх Прокопий и избягвайки се от належащата необходимост да потвърди една неправда, Св.Синод даде доказателство за любовта си към Източноправославните църкви.

Както се вижда, Руският Св.Синод не одобрява станалите промени и, доколкото го позволява умереният език на подобен документ, заклеймява техните подбуди.

Ainsi, *“Sa Béatitude”* Mgr Cyrille (on remarquera que le rapport ne donne pas cette qualification au patriarche Procopios) n'a commis d'autre faute que de n'avoir pas favorisé les intérêts *“nationaux grecs”* et que sa dégradation a été seulement *“l'œuvre du parti grec”*. Or, dans l'Eglise d'Orient il n'y a que des orthodoxes, parmi lesquels les Grecs ne forment qu'une petite minorité, et les intérêts de cette minorité, ne doivent point prévaloir contre ceux de la grande majorité.

Le Saint-Synode russe paraît avoir été choqué de la lettre qui lui a adressé Mgr Procopios, lettre, qui au lieu d'être écrite avec l'impartialité et modération dont le chef suprême d'une Eglise ne doit jamais se départir, expose les choses *“d'une manière passionnée qui décèle l'esprit de parti.”*

Le lecteur remarquera aussi les raisons qui n'ont pas permis au Saint-Synode russe de répondre à cette lettre. C'est qu'il n'a pas voulu mettre au grand jour *“la véritable signification de tout ce qui s'est passé, ni les motifs qui ont provoqué le changement du chef de l'Eglise de Jérusalem.”*

Enfin, le Saint-Synode russe qualifie la *“dégradation”* de Mgr Cyrille d'*“illégal”* et dit qu'en s'abstenant de répondre à la lettre du nouveau patriarche Procopios, il s'est affranchi de la nécessité de vérifier *“une injustice”*.

Ces appréciations du Saint-Synode russe, juge très compétent dans ces matières, n'échapperont à la S[ublime] Porte, qui a sanctionné tout ce qui s'est fait à Jérusalem.

Dans un prochain numéro, nous reproduirons la partie du rapport relative au démêlé bulgare-grec, et nous la ferons suivre d'un petit commentaire.

[приложение II:]

QUESTION BULGARE

Il résulte du rapport que le délégué impérial près du Synode de Russie vient d'adresser à l'Empereur et dont le lecteur trouvera plus loin une analyse succincte que le Synode de Russie a joué un rôle actif dans la question bulgare; qu'il désire ardemment la réconciliation entre le Patriar-

И така, единствената грешка на *“Негово Блаженство”* патриарх Кирил (читателят ще забележи, че докладът не се обръща по този начин към патриарх Прокопий) е, че не е защитил *“националните гръцки”* интереси и че неговото сваляне е *„дело само на гръцката партия”*. А пък в Източната църква има единствено православни, сред които гърците са само ограничено малцинство, чиито интереси не бива да вземат връх над интересите на голямото мнозинство.

Руският Св.Синод изглежда е бил смутен от писмото, изпратено му от патриарх Прокопий, което, вместо да бъде написано със справедливостта и умереността, от които главата на една Църква никога не бива да се отклонява, излага нещата *“невъздържано и пристрастно”*.

Читателят ще забележи, също така, основанията, които не са позволили на Руския Св.Синод да отговори на това писмо. А именно, че той не е поискал да разкрие *“истинския смисъл на всичко станало, както и на побудите, предизвикали смяната на главата на Йерусалимската църква.”*

Най-сетне, Руският Св.Синод определя *“свалянето”* на патриарх Кирил като *“незаконно”* и заявява, че, като се въздържа да отговори на писмото на новия патриарх Прокопий, той се избавя от необходимостта да потвърди *“една неправда”*.

Тези уточнения на Руския Св.Синод, вещ съдник по тези въпроси, няма да убягнат на В[исоката] порта, която санкционира всичко, което се случи в Йерусалим.

В някой от следващите броеве ще възпроизведем частта от доклада, отнасяща се до Българо-гръцката разпра, като ще я съпроводим с кратък коментар.

[приложение II:]

БЪЛГАРСКИЯТ ВЪПРОС

От доклада, който императорският пълномощник в Руския Св. Синод неотдавна изпрати на императора и на който читателят ще намери по-долу сбит анализ, следва, че Руският Св.Синод е играл важна роля в Българския въпрос; че той горещо желае помирението между

cat et les dissidents; que le patriarche Joachim a laissé entrevoir dans ses lettres adressées au Synode de Russie la possibilité d'un arrangement à l'amiable, et que la Sublime Porte montre de la froideur aux Grecs.

Ce n'est un secret pour personne que le Synode russe a pris part au conflit qui a divisé deux nations amies, qui les tient encore en haleine et qui sera pour longtemps encore la pierre d'achoppement de leur développement intellectuel et matériel. C'est encore moins un secret que le Synode de Moscou désire ardemment une prompte réconciliation qui peut seul le faire sortir de l'impasse où il se trouve. La situation qu'il s'est créée vis-à-vis des Bulgares et en effet des plus embarrassantes. Voilà un pauvre peuple ignorant et naïf qui, un instant ébloui du mirage qu'on lui faisait entrevoir, s'est révolté contre son église, s'est fait condamner comme schismatique, s'est mis en état de guerre ouverte avec ses coreligionnaires, est devenu suspect à ses gouvernants, et après tant de confiance et de docilité aux conseils de ses protecteurs occultes, ceux-ci n'ont pas seulement daigné se mettre en rapports officiels avec son église, fruit de ses peines et de ses efforts.

Reconnaître l'Exarchat bulgare, comme il est aujourd'hui, est chose impossible pour le Synode de Russie qui se pique d'être l'Eglise orthodoxe par excellence. Le schisme décrété d'autre part est assis sur des bases solides, et il est difficile de l'attaquer sans ébranler les bases de la religion orthodoxe. Garder plus longtemps une attitude équivoque vis-à-vis de l'Exarchat c'est provoquer un revirement d'opinion chez les Bulgares et se rendre odieuse à leurs yeux. On conviendra que le dilemme est pressant, et que le seul moyen d'en sortir serait de réconcilier le Patriarcat œcuménique avec l'Exarchat pour faire disparaître le seul obstacle qui s'oppose à l'établissement de rapports officiels entre l'église russe et l'église bulgare.

C'est ce désir immodéré de réconciliation dont le Synode de Russie s'avoue dominé, qui lui fait interpréter selon les vœux de son cœur, les phrases creuses et ampoulées dont le patriarche a cru devoir assaisonner ses épîtres. Mgr Joachim peut parfaitement souhaiter, désirer et vouloir

Патриаршията и разколниците; че в писмата си до Руския Св.Синод патриарх Йоаким е дал да се разбере, че съществува възможност за полюбовно споразумение и че Високата порта се държи хладно към гърците.

За никого не е тайна, че Руският Св.Синод взе участие в конфликта, който раздели два приятелски народа, който все още ги държи в трепет и който още дълго ще бъде пречка за тяхното умствено и веществено развитие. Още по-малко тайна е, че Московският Св. Синод горещо желае бързо помирение, което единствено може да го извади от задънената улица, където той се намира. И наистина, положението, в което той сам се постави спрямо българите, е крайно затруднително. Един беден, невеж и простодушен народ, за миг заслепен от показания му мираж, се вдигна на бунт срещу своята Църква, навлече си осъждане като схизматик, влезе в открита война срещу своите единовърци, стана подозрителен за своите управници, а накрая неговите тайни покровители, към чиито напътствия той се отнесе толкова доверчиво и послушно, дори не благоволиха да влязат в официални отношения с неговата Църква, плод на техните упорити старания.

Да се признае Българската екзархия в днешния ѝ вид е невъзможно за Руския Св.Синод, който се хвали, че е истинската Православна църква. От друга страна, постановената схизма почива на здрави основи и е трудно да бъде оспорвана без да се разклатят устоите на православната религия. Да се поддържа двусмислено отношение спрямо Екзархията означава да се предизвика обрат в настроенията на българите и да се спечели тяхната омраза. Ще се съгласите, че е необходим спешен избор и че единственият начин да се избегне той би бил помирение между Вселенската патриаршия и Екзархията, с което да отпадне единственото препятствие пред установяването на официални отношения между Руската и Българската църкви.

Тъкмо това неумерено желание за помирение, от което Руският Св.Синод признава, че е обладан, го кара да тълкува в съгласие с най-съкровения си помисли инак кухите и надути изречения, с които патриархът е намерил за нужно да изпъстри своите послания. Негово

même fermement la réconciliation, sans nager pour cela dans les eaux du Synode de Russie. Si les Bulgares renoncent à leur Exarchat et à la charte qui l'a créé et font retour à l'Eglise, celle-ci est tenue de les accueillir et d'oublier le passé. Elle pourra même, sans déroger, leur accorder le droit d'avoir des évêques bulgares dans toutes les provinces où la population bulgare est en majorité. Voilà peut-être la réconciliation désirée et voulue par Mgr Joachim, réconciliation qui ne convient plus que le schisme au Synode de Russie.

Bien que nous ayons développé dans plus d'une circonstance le but que les protecteurs des Bulgares veulent atteindre par la réconciliation, la gravité de la question nous autorise à revenir sur cette éventualité dont on fait grand bruit sans cependant en peser les conséquences inévitables.

Tel qu'il a été constitué par le firman impérial, l'Exarchat représente non seulement une église, mais aussi une nation. L'Exarque préside au synode et au conseil national bulgare. Feu Ali pacha comprit, après coup, que ce firman créait un précédent dangereux et en retarda indéfiniment l'exécution. Mahmoud pacha, qui succéda au grand homme d'Etat, ne crut pas devoir s'arrêter à ces scrupules et décréta l'exécution de la charte impériale.

Le Patriarcat s'est trouvé en présence d'une autorité ecclésiastique et laïque créée par le pouvoir civil contrairement aux lois qui régissent l'Eglise. On négocia pendant un an et plus pour amener le Patriarcat à la reconnaître; ce fut une perte de temps inutile, et l'Eglise décréta le schisme qui est encore la meilleure solution. Mais pour être la meilleure pour l'Empire Ottoman elle n'a pas moins la pire aux yeux des protecteurs des Bulgares. Pour faire ressortir leur désappointement, admettons pour un instant le cas où le Patriarcat eût reconnu l'Exarchat et voyons quelles en eussent été les conséquences.

Pour céder une partie de son autorité au chef de la nation bulgare le Patriarcat œcuménique était obligé de désigner avec précision le cercle dans lequel ce chef exercerait son ministère. La Sublime Porte aurait été

Светейшество Йоаким може цял да копнее, да желае и даже безусловно да иска помирение, без заради това да плува във водите на Руския Св.Синод. Ако българите се откажат от своята Екзархия и от създалата я харта и се върнат в Църквата, последната е длъжна да ги приеме и да забрави миналото. Тя даже ще може, без да накърнява достойнството си, да им предостави правото да имат български владици във всички области, където българското население е в мнозинство. Може би това е помирието, което желае и иска патриарх Йоаким, помирение, което не е по-угодно на Руския Св.Синод от схизмата.

Макар неведнъж да сме изтъквали целта, която покровителите на българите искат да постигнат посредством помирието, важноста на въпроса ни дава право да се върнем отново на тази възможност, за която много се шуми без обаче да се преценяват нейните неизбежни последствия.

Екзархията, по смисъла на султанския ферман, с който бе учредена, е не само Църква, но и нация. Екзархът е начело на Св.Синод и на Българския национален съвет. Покойният Али паша разбра, макар и късно, че този ферман създава опасен прецедент и непрекъснато отлагаше неговото изпълнение. Махмуд паша, който наследи големия държавник, не сметна за необходимо да се спира пред тези съмнения и постанови изпълнението на императорската харта.

Патриаршията се сблъска с църковна и светска власт, създадена от гражданското правителство противно на законите, които управляват Църквата. В продължение на повече от година се водиха преговори за да се накара Патриаршията да я признае; това бе безполезно губене на време и Църквата постанови схизмата, която и сега е най-доброто решение. Бидейки най-доброто за Османската империя, то е най-лошото за покровителите на българите. За да проличи тяхното разочарование, да допуснем за момент, че Патриаршията бе признала Екзархията и да видим какви щяха да бъдат последствията от това.

За да отстъпи част от властта си на главата на българската нация, Вселенската патриаршия трябваше точно да обозначи кръга, в който той ще изпълнява своята служба. Следователно, Високата пор-

par conséquent obligée de délimiter elle-même la Bulgarie soit sur la base du firman, soit autrement. Avoir amené le gouvernement impérial à mettre à son insu des limites naturelles à une Bulgarie qu'il n'a jamais reconnue, c'eût été le plus grand succès diplomatique, un vrai triomphe des protecteurs des Bulgares. Par là ils auraient créé un précédent dont ils n'eussent certes pas manqué de se prévaloir en temps opportun.

Mais voilà que de vieilles lois ecclésiastiques, et des traditions vermoulues viennent se jeter au travers et renverser par la proclamation du schisme tout ce magnifique château de cartes. Plus de limites naturelles, plus de triomphe diplomatique. Et c'est juste au moment où l'on croyait tenir enfin ces limites chéries, qu'on donne dans le vague des limites spirituelles.

Pas n'est besoin de délimitation après le schisme, et l'Exarchat peut exercer son autorité spirituelle dans toutes les provinces où il a des adhérents. Tout le monde a gagné dans cette solution, excepté bien entendu les protecteurs et les protégés. L'Eglise n'a pas enfreint les lois immuables qui la régissent et la Sublime Porte n'aura pas à regretter un précédent dangereux.

On comprend dès lors, que la solution donnée à la question ne soit pas du goût du St-Synode de Russie; on comprend encore mieux ses démarches actives dans cette question, ses illusions sur la prétendue disgrâce des Grecs et sur la bonne volonté du Patriarche, ses regrets et surtout son désir ardent d'annuler le schisme et de réconcilier le Patriarcat avec l'Exarchat bulgare. Tout est compréhensible pour nous, et nous nous étonnons qu'à son tour le Très-Saint Synode de Russie ne comprenne pas que sous l'apparente bonhomie des chefs de la Grande Eglise, il se cache assez de piété pour ne jamais saper les bases de l'Eglise, assez d'esprit pour apprécier les protestations d'amitié à leur juste valeur et assez de patriotisme pour ne jamais prêter la main à des manœuvres visiblement attentatoire à l'intégrité de l'Empire Ottoman.

"Phare du Bosphore" 10 Février

та би била длъжна сама, било въз основа на фермана, било другояче, да очертае пределите на България. Ако османското правителство беше принудено несъзнателно да посочи географски граници на една България, която то никога не е признало, това щеше да бъде грамаден дипломатически успех; един истински триумф за покровителите на българите. С това те биха създали precedent, на който нямаше да пропуснат в подходящ момент да се позоват.

Но ето, че се изпречват овехтели църковни закони и мухлясали традиции и с обявяването на схизмата събарят този великолепен пясъчен замък. Няма географски граници, няма дипломатически триумф. И то точно в момента, когато смятаха, че имат тези скъпи граници, които нанасяха в неяснотата на духовните граници.

След схизмата няма нужда от разграничаване, а екзархът може да упражнява духовната си власт във всички области, където има привърженици. От това решение печелят всички, с изключение, разбира се, на покровителите и покровителстваните. Църквата не наруши неизменните закони, които я управляват, и Високата порта не ще трябва да съжالياва за опасен precedent.

Разбираемо е поради това, че решението, което бе дадено на въпроса, не е по вкуса на Руския Св.Синод; още по-разбираемо е неговата дейна намеса в този въпрос, неговите илюзии за немилостта, в която уж гърците били изпаднали, и за добрата воля на патриарха, неговите скърби и особено горещото му желание да отмени схизмата и да помири Патриаршията с Екзархията. За нас всичко това е напълно понятно и се учудваме, как на свой ред Пресв.Синод на Русия не разбира, че зад привидното простодушие на ръководителите на Великата църква се крие достатъчно благочестие щото никога да не подорват основите на Църквата, достатъчно ум за да преценят истинската стойност на заявленията за приятелство и достатъчно патриотизъм щото никога да не подкрепят хитрини, които са явно посегателство върху целостта на Османската империя.

"Фар дьо Босфор" 10 февруари^a

^a Написано на ръка върху изрезката.

[приложение III:]

EXTRAIT DU RAPPORT DU DÉLÉGUÉ IMPÉRIAL PRÈS DU SYNODE DE RUSSIE

Le rapport annuel du délégué impérial près du St-Synode de Russie adressé à l'Empereur vient d'être livré à la publicité. Voici ce que nous y lisons sur la question bulgare:

“Le St-Synode de Russie a suivi avec un très-vif intérêt et non moins de douleur les événements qui se sont déroulés dans l'Orient orthodoxe et les troubles qui en ont résulté et il n'a cessé de témoigner une sympathie active aux besoins et à la situation de nos coreligionnaires par des appuis fraternels et par sa coopération en toute circonstance.

Le conflit regrettable entre Grecs et Bulgares, qui a causé une série de tempêtes parmi les orthodoxes de l'Orient, attirait sans cesse l'attention toute particulière de notre Eglise.

Ce conflit n'est pas arrivé à la solution pacifique désirée, pendant l'année qui vient de s'écouler. On a observé cependant dans son cours quelques signes rassurants d'où on peut conclure qu'avec le temps l'espoir d'une pacification deviendra de plus en plus possible.

Les faits qui ont eu lieu durant l'année qui vient de finir ont justifié, même aux yeux des gens prévenus contre l'Eglise de Russie, ses dispositions prudentes et les conseils que le St-Synode de Russie a donné sur la question gréco-bulgare comme aussi sa manière pratique d'agir. Déjà la voie est suffisamment aplanie pour les démarches ultérieures de notre Eglise à l'effet de pacifier l'Orient.

Pour ce qui est du schisme, il n'a pas, comme notre Eglise le prévoyait, amené les résultats satisfaisants auxquels s'attendaient ceux qui l'ont provoqué. Le schisme loin de démoraliser les Bulgares et les diviser, les a resserrés davantage dans leur opposition aux Grecs.

Des Eglises qui n'ont pas pris part au Synode qui a décrété le schisme il n'y a eu que celle de Grèce qui a adhéré, tandis que les autres ont fait comme celle de Russie, les unes ont gardé le silence, d'autres ont exprimé leurs regrets comme celles de Serbie et de Roumanie.

[приложение III:]

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ОТ ДОКЛАДА НА ИМПЕРАТОРСКИЯ ПЪЛНОМОЩНИК ПРИ РУСКИЯ СВ.СИНОД

Неотдавна бе обнародван изпратеният на императора годишен доклад на неговия пълномощник в Руския Св.Синод. Ето какво четем там относно Българския въпрос:

“Руският Св.Синод проследи с много жив интерес и с не малко болка както събитията, които се развиха в Православната църква, така и произтеклите от тях смущения, като не престана да засвидетелства дейно съчувствие към нуждите и положението на нашите единоверци чрез братска подкрепа и сътрудничество във всички обстоятелства.

Достойният за съжаление конфликт между гърци и българи, който причини поредица от бури сред православните в Ориента, привлече непрестанно специалното внимание на нашата Църква.

През изтеклата година този конфликт не получи желаното политическо разрешение. В неговия ход, обаче, се забелязаха успокоителни признаци, от които може да се заключи, че с време надеждата за умиротворение ще става все по-възможна.

Онова, което се случи през неотдавна приключилата година, доказва, даже в очите на предубедените срещу Руската църква, нейната благоразумна позиция, а съветите, които Руският Св. Синод даде по гръцко-българския въпрос, говорят, че тя се придържа и към делови начин на действие. Пътят вече е достатъчно разчистен за следващите стъпки на нашата Църква с цел умиротворяване на Ориента.

Що се отнася до схизмата, тя, както нашата Църква предвиди, не донесе удовлетворителните резултати, очаквани от тези, които я предизвикаха. Схизмата, далеч от да обезсърчи и раздели българите, още повече ги сплоти срещу гърците.

От Църквите, които не взеха участие в постановилия схизмата Църковен събор, само Еладската се присъедини към неговите решения, докато останалите постъпиха като Руската - едни запазиха мълчание, други, като Сръбската и Румънската, изразиха съжаление.

Au Patriarcat d'Antioche les Arabes ont manifesté leur mécontentement pour l'adhésion du Patriarche à la décision du Synode et ont exigé qu'il retirât sa signature mise au bas des procès-verbaux.

De plus la Sublime Porte a montré une froideur aux Grecs à cause de la prétention du Patriarche d'envoyer des évêques grecs aux provinces bulgares.

Enfin, à cause de tous ces tiraillements, un sentiment de mécontentement a commencé à se faire jour de la part des Grecs et ce mécontentement a été dirigé contre le Patriarche et contre un des principaux promoteurs du schisme.

Le Patriarche Anthime VI, juste un an après la proclamation du schisme, s'est vu privé de la confiance et de l'appui du peuple, du conseil mixte et du Synode, et a été forcé de donner sa démission.

Joachim II fut élu en remplacement du prélat démissionnaire au mois de novembre 1873. Le nouveau titulaire est connu pour sa perspicacité et la fermeté de sa volonté et de ses convictions qui ne se laissent jamais influencer par les conseillers.

La lettre de faire part que le Patriarche nouvellement élu a adressé à notre St-Synode à l'occasion de son avènement au siège œcuménique et qui nous a été envoyée au mois de décembre 1873 donne à espérer une solution équitable de la question bulgare.

Par cette communication le St-Synode s'est aperçu avec consolation que le nouveau chef de la Grande Eglise, tout en connaissant les difficultés de sa tâche, est animé du désir d'établir la paix et que, pour ce qui concerne l'Eglise russe qui a constamment partagé ce désir, Sa Sainteté nourrit à son égard des sentiments loyaux d'amour chrétien et fraternel.

Appréciant hautement l'esprit du Patriarche, le St-Synode de Russie a adressé, aussitôt qu'il a reçu la lettre de Mgr Joachim, une dépêche pour le complimenter à l'occasion de son élection et a reçu du Patriarche une réponse de remerciements.

Ensuite le Synode a répliqué en adressant au Patriarche une lettre de félicitations où entre autres il exprime le vœu que la question soit résolue amicalement."

В Антиохийската патриаршия арабите изразиха своето недоволство, задето патриархът⁵⁵³ одобри решението на Църковния събор, и настояха той да оттегли подписа си от протокола.

Освен това, Високата порта се държа хладно към гърците, заради искането на Патриарха да изпрати гръцки владици в българските области.

Най-сетне, част от гърците, поради всичките тези разправи, бяха обзети от недоволство, насочено срещу патриарха, който беше един от главните виновници за схизмата.

Точно година след обявяването на схизмата, патриарх Антим VI се намери лишен от доверието и подкрепата на народа, на Смесиения съвет и на Св.Синод и бе принуден да подаде оставка.

През ноември 1873, на мястото на подалия оставка йерарх, бе избран Йоаким II. Той е известен със своята прозорливост и с твърдостта на волята и убежденията си, които никога не се влияят от съветниците.

Писмото, което новоизбраният патриарх изпрати на нашия Св.Синод по повод възкачването си на вселенския престол и което бе получено от нас през декември 1873, дава надежда за справедливо решение на Българския въпрос.

От това писмо Св.Синод с облекчение разбра, че новият глава на Великата църква, без да пренебрегва трудностите на своята задача, е въодушевен от желанието да установи мир и че към Руската църква, която неизменно споделя това желание, Негово Светейшество храни искрени чувства на братска християнска любов.

Високо ценейки това разположение на Патриарха, Руският Св.Синод, веднага след като получи писмото на патриарх Йоаким, телеграфически му честити избирането и получи от него благодарствен отговор.

После Св.Синод изпрати на патриарха поздравително писмо, където между другото се изразява пожелание въпросът да бъде уреден в приятелски дух."

Le rapport du délégué impérial s'étend ensuite sur les faits en Palestine, regrette la déchéance de l'ex-Patriarche Cyrille et dit que la lettre de faire part du nouveau Patriarche de Jérusalem, Mgr Procopius, adressée au Synode de Russie, est restée sans réponse.

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1875 г., Д. 26 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3733, л. 198-205).

№ 42

541. - le 3. Avril 1875.

№ 73.

Péra, le 27 Mars/8 Avril 1875.

Monsieur le Chancelier^a,

La propagande catholique a toujours essayé de profiter du différend gréco-bugare en sa faveur. Depuis deux ans elle considérait l'état chaotique des Eparchies de Macédoine comme particulièrement propice à ses vues. C'est à cet ordre d'idées que se rattachait l'envoi connu de Votre Altesse de l'Evêque uniate d'Andrinople, Raphaël, à Salonique. Aarify Pacha avait autorisé cette mission en l'entourant de réserves destinées à nous rassurer sur ses conséquences.

Il me revient que des efforts avaient été faits à la même époque pour engager le Gouvernement français et celui d'Autriche-Hongrie à soutenir les menées catholiques en Macédoine. Heureusement Mr de Vogüé, tout en étant très favorable aux entreprises ultramontaines, a pressenti des froissements avec nous et s'est tenu sur la réserve. Le Comte Zichy de son côté n'a pas donné cours aux instructions que la Staats Kanzelei paraît avoir adressé à l'Ambassade Austro-Hongroise au printemps dernier par suite des insinuations du Nonce.

Mgr Raphaël, ainsi qu'il était à prévoir a constamment essayé de s'immiscer dans les affaires bulgares. Il a parcouru les Eparchies macédoniennes et a cherché à officier ouvertement dans les Eglises orthodoxes malgré sa promesse de s'en abstenir. La propagande catholique ayant

^a S[on] A[ltesse] le Prince Gortchacow etc. etc.

След това докладът на императорския пълномощник се разпростира върху събитията в Палестина, изразява съжаление за свалянето на бившия патриарх Кирил и заявява, че писмото, с което новият Йерусалимски патриарх, Негово Блаженство Прокопий, известява Руския Св.Синод за възшествието си, е останало без отговор.

№ 42

541. - 3 април 1875.

№ 73.

Пера, 27 март/8 април 1875.

Господин Канцлер^a,

Католическата пропаганда винаги е опитвала да печели от Гръцко-българския раздор. От две години тя смята хаотичното положение на епархиите в Македония като особено благоприятно за своите цели. Именно в този порядък на мисли попада известното на Ваше Височество изпращане в Солун на Одринския униатски владика Рафаил. Аарифи паша бе разрешил това пътуване, придружавайки го с уговорки, предназначени да ни успокоят относно неговите следствия.

Научавам, че по същото време са били направени усилия да бъдат убедени правителствата на Франция и Австро-Унгария да подкрепят католическите попълзновения в Македония. За щастие, г-н дьо Вогюе, независимо, че е много благосклонен към ултрамонтанските начинания, се сети, че ще ни докачи и се въздържа. Граф Зичи, от своя страна, не даде ход на инструкциите⁵⁵⁴, които, както изглежда, Staats Kanzelei⁵⁵⁵ бе изпратила на австро-унгарското посолство миналата пролет вследствие клеветите на нунция⁵⁵⁶.

Както можеше да се предвиди, Негово Преосвещенство Рафаил непрекъснато се опитваше да се меси в българските дела. Той обикаляше македонските епархии и искаше открито да служи в православните църкви, въпреки обещанието му да се въздържа от това. Об-

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков и пр. и пр.

obtenu en général quelques succès éclatants, l'Exarque s'en est montré très-inquiet. Il prévoyait déjà que trois ou quatre Eparchies dont les habitants désespéraient échapper à l'influence du Phanar finiraient par accepter l'union avec Rome.

J'ai enfin réussi à ramener Safvet Pacha et le Grand Vézir à un sentiment plus correct de la situation. Mgr Raphaël est renvoyé à Andrinople. Son départ forcé servira à le déconsidérer aux yeux des Bulgares et à entraver le succès des intrigues catholiques en Macédoine.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiev

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1875 г., Д. 26 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3734, л. 8-11).

№ 43

926. - le 16. Juin 1875.

№ 133.

Buyukdéré, le 9/21 Juin 1875.

Monsieur le Baron^a,

Mgr Hilarion, ancien Evêque de Macariopol et en dernier lieu Métropolitain de Tyrnovo, vient de succomber à un coup d'apoplexie.

Votre Excellence se rappelle sans doute qu'il a été le premier dans le temps à consommer en quelque sorte la rupture avec la Grande Eglise en se refusant de mentionner le nom du Patriarche Œcuménique pendant le service religieux à l'Eglise Bulgare du Phanar.

Des trois Evêques, promoteurs du mouvement bulgare, A[u]xentios, Païssios et Hilarion, aucun n'est plus en vie.

La mort de Mgr Hilarion fait disparaître un des plus grands obstacles au rétablissement de la paix au sein de l'Eglise d'Orient. Il était devenu le candidat à l'Exarquat du parti bulgare exalté, mécontent de la tiédeur et de la modération de Mgr Anthimos. Des conciliabules dans le but de le sub-

^a S[on] Ex[cellent]e Monsieur le Baron de Jomini.

що взето, католическата пропаганда постигна някои шумни успехи, от които екзархът се показва твърде обезпокоен. Той вече се страхуваше, че три-четири епархии, чиито обитатели са загубили надежда да се изплъзнат от влиянието на Фенер, накрая ще приемат унията с Рим.

Успях, в края на краищата, да убедя Савфет паша и великия везир⁵⁵⁷ да проявят по-правилно отношение към положението. Негово Преосвещенство Рафаил бе върнат в Одрин. Принудителното му отпътуване ще го изложи в очите на българите и ще попречи на успеха на католическите попълзновения в Македония.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирен и //покорен служител //Н. Игнатиев

№ 43

926. - le 16 юни 1875.

№ 133.

Буюкдере, 9/21 юни 1875.

Господин Барон^a,

Негово Високопреосвещенство Иларион, бивш Макариополски владика и напоследък Търновски митрополит, почина от апоплектичен удар.

Ваше Превъзходителство сигурно помни, че той бе първият, който в определен смисъл скъса с Великата църква, отказвайки да спомене името на Вселенския патриарх по време на религиозна служба в българската църква във Фенер.

От тримата владици, които бяха подбудители на българското движение, Авксентий, Паисий и Иларион, никой вече не е между живите.

Смъртта на Негово Високопреосвещенство Иларион премахва една от най-големите пречки за възстановяване на мира в лоното на Източната църква. Той беше кандидат за екзарх на крайната българска партия, недоволна от липсата на плам и от умереността на Негово

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] г-н барон де Жомини.

stituer à ce dernier avaient eu lieu dans le courant des dernières semaines à Ortakeuī. Mgr Joachim, d'autre part malgré ses bonnes dispositions gardait une rancune personnelle à Mgr Hilarion et disait que son exclusion du nombre des Evêques bulgares devrait nécessairement être une des conditions de l'arrangement définitif.

Veillez agréer, Monsieur le Baron, l'assurance de ma haute considération.

N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1875 г., Д. 27 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3734, л. 63-65).

№ 44

1231. - le 24. Août 1875.

№ 208.

Buyukdéré, le 18/30 Août 1875.

Monsieur le Baron^a,

Votre Excellence se souvient sans doute de la nécessité de délimiter entre elles les Eparchies grecques et bulgares - nécessité reconnue d'abord par Rachid et ensuite par Safvet Pachas.

Le Patriarche œcuménique vient de consentir à la nomination d'une commission à cet effet composée de deux Evêques grecs et de deux Evêques bulgares sous la présidence d'un fonctionnaire ottoman. Cette commission se rendrait dans toutes les éparchies indistinctement, en commençant cependant par les éparchies actuellement contestées.

Safvet pacha a adressé au Patriarche et à l'Exarque des takrirs pour les inviter à désigner les Evêques respectifs.

J'ai fait comprendre au Ministre des Affaires Etrangères l'utilité de ménager les Bulgares dans ce moment où l'esprit des populations Slaves se trouve fortement surexcité, et de ne pas choisir pour président de la Commission, comme le désireraient les Grecs, un fonctionnaire de cette dernière nationalité. Dans la fâcheuse impossibilité de trouver un juge im-

^a S[on] E[xcellence] Mr le Baron de Jomini.

Блаженство Антим. През последните седмици в Ортакой бяха станали тайни събрания с цел той да бъде поставен на мястото на последния. Патриарх Йоаким, от друга страна, въпреки благоразположението си пазеше лична ненавист към Негово Високопреосвещенство Иларион и казваше, че неговото изключване от числото на българските владици трябва задължително да бъде едно от условията за окончателно споразумение.

Благоволете, господин Барон, да приемете уверенията за отличното ми почитание.

Н. Игнатиев

№ 44

1231. - 24 август 1875.

№ 208.

Буюкдере, 18/30 август 1875.

Господин Барон^a,

Ваше Превъзходителство, без съмнение, не е забравил необходимостта от разграничаване помежду им на българските и гръцките епархии - необходимост, призната най-напред от Рашид паша, а после и от Савфет паша.

За тази цел Вселенският патриарх се съгласи с назначението на комисия, съставена от двама гръцки и двама български владици под председателството на османски чиновник. Тази комисия ще посети всички епархии без разлика, като все пак ще започне от епархиите, за които в момента се спори.

Савфет паша е пратил такрири на патриарха и екзарха с покана да определят всеки своите владици.

Дадох на външния министър да разбере, че е полезно да бъдат щадени българите в момент, когато духовете сред славяните са силно разбунени и да не избира за председател на комисията, както биха поискали гръците, чиновник от тяхната народност. Поради печалната

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] г-н барон де Жомини.

partial parmi les Chrétiens, la Commission sera présidée par un musulman.

Veillez agréer, Monsieur le Baron, l'assurance de ma haute considération.

N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1875 г., Д. 27 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3734, л. 79-81).

№ 45

1262. - le 27. Août 1875.

№ 213.

Buyukdéré, le 21 Août/2 Septembre 1875.

Confidentielle.

Monsieur le Baron^a,

Il m'était revenu de différents côtés que la Porte comptait sur le concours des Grecs dans les complications actuelles. Une partie de la presse grecque s'exprimait dans ce sens, en invoquant l'antagonisme de races et l'attitude indifférente des Slaves durant l'insurrection de Crète pour engager les Hellènes à profiter des circonstances et obtenir des Turcs des avantages en échange de leur concours contre les insurgés. Mes rapports de confiance avec Mr. Coundouriotis m'ont permis d'avoir sur ce sujet des renseignements exacts.

Il existe en effet dans le monde grec de Constantinople une certaine rancune contre les Slaves et le désir de mettre à profit la situation actuelle pour acquérir des concessions pratiques.

Les relations du Royaume avec la Porte se ressentent également de cette tendance.

Avant l'avènement de Mahmoud Pacha au pouvoir, Essad et Midhat Pachas avaient questionné Mr. Coundouriotis sur les intentions de son Gouvernement. Le Ministre donna les meilleures assurances, mais signa la

^a S[on] E[xcellence] M[onsieur] le B[ar]on^{on} de Jomini.

невъзможност да се намери безпристрастен съдия сред християните, комисията ще бъде председателствана от мюсюлманин.

Благоволете, господин Барон, да приемете уверенията за отличното ми почитание.

Н. Игнатиев

№ 45

1262. - 27 август 1875.

№ 213.

Буюкдере, 21 август/2 септември 1875.

Поверително

Господин Барон^a,

От разни страни научавам, че Портата разчита на помощта на гърците в настоящите усложнения. Част от гръцкия печат се изказа в такъв смисъл, припомняйки съперничеството между нациите и безучастната позиция на славяните по време на Критското въстание, за да убеди елините да се възползват от обстоятелствата и да добият от турците предимства в замяна на своята помощ срещу въстаниците. Доверието, което цари в моите отношения с г-н Кундуриотис, ми позволи да имам точни сведения по този въпрос.

Наистина, сред цариградските гърци съществува ненавист към славяните и желание да се изкористи сегашното положение за да се получат действителни отстъпки.

В отношенията на кралството с Портата също се усещат такива тежнения.

Преди идването на Махмуд паша на власт, пашите Есад и Мидхат бяха питали г-н Кундуриотис за намеренията на неговото правителство. Пълномощният министър даде най-благоприятни уверения, но из-

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] г-н барон де Жомини.

nécessité de souder par des faits les rapports des deux pays, car l'opinion publique à Athènes ne se contentait plus des bonnes paroles et réclamait des actes à l'appui. Or parmi les questions qui intéressent la Grèce il y a en premier lieu celle de l'indigénat. Les Turcs sont tout disposés à y faire des concessions sans songer aux inconvénients qui en résulteront plus tard. Vient ensuite la colonisation de la Thessalie par des Tcherkesses qui avait déjà fait l'objet de protestations du Cabinet d'Athènes. Des promesses lui avaient été faites et Mr. Coundouriotis vient de recevoir l'ordre d'en exiger catégoriquement l'exécution.

A côté de ces tentatives d'obtenir par les voies légales tous les avantages possibles, le Ministère Hellénique suit pourtant avec attention la marche des événements, et ne laissera certainement pas échapper le moment où il pourra hardiment entrer en action et revendiquer la Thessalie, l'Épire et la Candie. Mais pour que la Grèce se décide à marcher il faut qu'elle soit sûre du succès de l'insurrection actuelle et la voie étendue à la Bulgarie et soutenue par la Serbie et le Monténégro.

Toutefois, nos Consuls en Crète et à Yanina signalent une certaine effervescence parmi la population et disent que les chefs du mouvement trouvent déjà de la difficulté à contenir les plus impatients.

L'Ambassadeur d'Angleterre surveille aussi avec jalousie l'attitude du Cabinet d'Athènes. Il a vivement blâmé, dans un entretien avec Mr. Coundouriotis, le discours du trône à l'ouverture de la nouvelle chambre et s'est surtout appesanti sur le passage relatif à l'armement général. Selon lui l'armée était complètement inutile à la Grèce, il ne lui fallait que quelques centaines de gendarmes. Ayant eu vent de certains propos de Mr. Tricoupi dans les quels ce Ministre disait que la Turquie devait saisir cette occasion pour satisfaire les Grecs et introduire des réformes dans l'administration des provinces limitrophes, Sir Henry Elliot a vivement désapprouvé ce langage.

Il craint beaucoup que la prolongation de la lutte n'entraîne la Grèce - ce qui compromettrait à tout jamais l'entente turco-grecque si ardemment patronnée par l'Ambassadeur Britannique.

тъкна необходимостта отношенията между двете страни да се споят на практика, тъй като общественото мнение в Атина вече не се задоволява само с хубави думи, а иска дела в тяхна подкрепа. Прочее, в онова, което интересува Гърция, на първо място стои въпросът за правото на гражданство. Тук турците са безусловно готови да направят отстъпки без да мислят за неудобствата, до които те ще доведат по-късно. Сетне идва колонизацията на Тесалия от черкези, която вече бе повод за протести от страна на атинското правителство. То получи обещания и до г-н Кундуриотис вече стигна заповед да настоява категорично за тяхното изпълнение.

Освен тези опити да получи по мирен път всички възможни облаги, елинското правителство внимателно следи хода на събитията и без съмнение не ще пропусне момента, в който ще може решително да се намеси и да поиска Тесалия, Епир и Кандия. Но за да се реши Гърция да тръгне, тя трябва да е сигурна в успеха на настоящото възтание и в разкритите и подкрепени от Сърбия и Черна гора перспективи пред България.

Така или иначе, нашите консули в Крит⁵⁵⁸ и Янина⁵⁵⁹ известяват за вълнения сред населението и казват, че ръководителите им вече трудно удържат най-нетърпеливите.

И английският посланик ревниво следи поведението на атинския кабинет. В разговор с г-н Кундуриотис той рязко осъдил тронното слово при откриването на новата камара, като особено наблегнал на частта за общото въоръжаване. Според на него, на Гърция армията ѝ била напълно излишна, трябвали ѝ само няколко души жандармерия. Подразбрал за някои изявления на г-н Трикупис в смисъл, че Турция трябва да се възползва от този повод и да даде удовлетворение на Гърция като направи преобразувания в управлението на пограничните области, сър Хенри Елиът изразил остро неодобрение за такъв род изказвания.

Той много се страхува, че, ако борбата продължи, Гърция ще бъде въввлечена в нея - нещо, което завинаги ще развали турско-гръцкото съгласие, така горещо покровителствано от британския посланик.

Veillez agréer, Monsieur le Baron, l'assurance de ma haute considération.

N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1875 г., Д. 27 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3734, л. 82-88).

№ 46

1290. - le 7. Septembre 1875.

№ 227. Buyukdéré, le 28 Août/9 Septembre 1875.

Monsieur le Baron^a,

Les Turcs se montrent préoccupés du danger d'un mouvement parmi les populations Bulgares. Le Grand Vézir qui n'aime pas à ajourner ses décisions a fait appeler l'Exarque et lui a demandé une pièce écrite garantissant la tranquillité de ses ouailles.

Mgr Anthimos a répondu d'abord par des protestations générales de fidélité et des compliments à Mahmoud Pacha, comme auteur du firman bulgare. Mais le Grand Vézir a répliqué qu'il s'agissait non du passé mais de l'avenir et l'Exarque a dû s'exécuter. L'écrit qu'il a présenté en conséquence sans satisfaire entièrement Mahmoud Pacha, est néanmoins de nature à pouvoir être montré à l'occasion au Sultan comme preuve des dispositions pacifiques des Bulgares.

Mgr Anthimos est toutefois très préoccupé. Il craint d'être compromis aux yeux du peuple et d'encourir en même temps une lourde responsabilité vis-à-vis des Turcs si un mouvement quelconque éclatait contre eux.

Les exigences du Grand Vézir ont été inspirées, à ce qu'il paraît, par le zèle intempestif de quelques notables bulgares désireux d'exploiter les circonstances actuelles à leur profit. Il est même à craindre qu'un nouveau ferman ne vienne trancher les questions pendantes de l'Exarquat avec la Grande Eglise et blesser ainsi les convictions religieuses de ceux

^a S[on] E[xcellence] Monsieur le Baron de Jomini.

Благоволете, господин Барон, да приемете уверенията за отличното ми почитание.

Н. Игнатиев

№ 46

1290. - 7 септември 1875.

№ 227. Буюкдере, 28 август/9 септември 1875.

Господин Барон^a,

Турците изглеждат се страхуват от въстание сред българското население. великият везир, който не обича да отлага изпълнението на своите решения, извика екзарха и му поиска писмени гаранции, че неговите пасоми ще запазят спокойствие.

Негово Блаженство Антим най-напред отговори с общи уверения за вярност и с поздравления към Махмуд паша, като автор на Българския ферман. Но великият везир възрази, че се касае не за миналото, а за бъдещето, и екзархът трябваше да направи исканото. Писменото заявление, което той след това представи, без напълно да задоволява Махмуд паша, все пак е от естество при случай да може да се покаже на султана като доказателство, че българите са миролюбиво настроени.

Екзарх Антим, обаче, е твърде загрижен. Той се страхува да не се изложи в очите на народа, като в същото време си навлече сериозна отговорност пред турците, ако срещу тях избухне въстание.

Исканията на великия везир са били вдъхновени, както изглежда, от неуместната ревност на неколцина български първенци, желаещи да изкористят в своя полза настоящите обстоятелства. Страхувам се даже от издаване на нов ферман, който да реши висящите между Екзархията и Великата църква въпроси и да нарани религиозните убеждения на тези, които, подобно екзарх Антим, дълбоко в себе си са ос-

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] г-н барон де Жомини.

qui, comme Mgr Anthimos, sont restés profondément Orthodoxes. Je viens de mettre le Grand Vézir en garde contre ce danger.

Veillez agréer, Monsieur le Baron, l'assurance de ma haute considération.

N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1875 г., Д. 28 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3734, л. 101-103).

№ 47

1390. - le 30. Septembre 1875.

№ 257.

Buyukdéré, le 18/30 Septembre 1875.

Livadia

le 23 Sept[embre] 1875

Sire,

Votre Majesté Impériale daignera Se souvenir que j'ai entretenu dans le temps le Cabinet Impérial de la question de l'Oustaw organique des Bulgares.

Se réservant d'examiner d'une manière définitive ses statuts rédigés dans un sens un peu trop démocratique, la Porte vient d'en sanctionner une partie essentielle, celle qui autorise l'Exarque et les Evêques à prélever des taxes régulières tant en leur propre faveur qu'en faveur des écoles nationales.

Cette décision constitue un progrès important pour l'organisation intérieure de l'Eglise Bulgare. Elle servira à raffermir l'autorité de l'Exarque et à confirmer la reconnaissance de la nation Bulgare par le Gouvernement Ottoman.

Le Sultan a chargé le Grand Vézir de remercier les Bulgares de leur fidélité dans les circonstances difficiles du moment. Un teskére dans ce sens a été adressé à Mgr Anthimos. Celui-ci n'a pas manqué d'en envoyer des copies en province, comme réponse aux persécutions dont les Bulgares n'ont que trop souvent à se plaindre de la part des autorités locales, par suite de leurs sympathies nationales pour nous.

танали православни. Предупредих великия везир за наличието на такава опасност.

Благоволете, господин Барон, да приемете уверенията за отличното ми почитание.

Н. Игнатиев

№ 47

1390. - 30 септември 1875.

№ 257.

Буюкдере, 18/30 септември 1875.

Ливадия

23 септ[ември] 1875

Господарю,

Ваше Императорско Величество ще благоволи да си спомни, че на времето представих пред императорското правителство въпроса за Органическия устав⁵⁶⁰ на българите.

Въздържайки се да се произнесе окончателно върху този съставен в твърде демократичен дух правилник, Портата току-що утвърди една съществена част от него - тази, която дава право на екзарха и на владиците да събират редовни данъци както в своя полза, така и в полза на националните училища.

Това решение е важна крачка напред във вътрешното организиране на Българската национална църква. Тя ще заздравя властта на екзарха и ще потвърди признаването на българската нация от страна на османското правителство.

Султанът натовари великия везир⁵⁶¹ да благодари на българите за тяхната вяност в сегашните трудни обстоятелства. Тескере в такъв смисъл бе отправено до екзарх Антим, който не пропусна да изпрати копия от него в провинцията, като отговор на преследванията, на които българите често се оплакват, че са подложени, вследствие на техните национални симпатии към нас, от страна на местните власти.

Le Mustechar du Scheïk-ul Islam a été envoyé pour complimenter Mgr Anthimos le jour de sa fête onomastique.

Ces avances ne font toute fois qu'un médiocre effet, les Bulgares sachant bien que la Porte n'est disposée à faire des concessions que si elle se sent aux abois.

Aussi les renseignements de notre Consulat Général à Roustchouk continuent à être alarmants. Une prochaine prise d'armes serait toujours en vue. L'émigration, dont le centre se trouve à Bucharest, aurait des affiliés dans toute la Bulgarie. Khitow se serait rendu en Roumanie pour y chercher de nouvelles ressources. Le plan arrêté serait d'organiser une guerre de guérillas dans les Balcans et de ne se hasarder dans les plaines qu'en cas de succès décisif.

Je suis, avec le plus profond dévouement,

Sire, //de Votre Majesté Impériale

le très humble, très obéissant //et fidèle sujet //N. Ignatiev

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1875 г., Д. 28 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3734, л. 132-136).

№ 48

1557. - le 4. Novembre 1875.

№ 309.

Péra, le 23 Octobre/4 Novembre 1875.

Réservé.

Livadia

le 29 Oct[obre] 1875

Sire,

Les événements qui se déroulent en Orient et l'avènement à Athènes du Ministère Coumoundouros, n'ont pas manqué de réagir sur l'opinion publique des Grecs de Constantinople.

Ayant été, dès le début de mes relations avec Mr Coundouriotis, content de son attitude, j'ai constaté avec plaisir le désir, qu'il commence à

Мюстешарът на шейх-юл исляма бе изпратен да поздравя екзарх Антим на именния му ден.

Тези прояви на благосклонност нямат голямо въздействие върху българите, които добре знаят, че Портата е склонна да прави отстъпки само когато е притисната до стената.

Затова сведенията от нашето генерално консулство в Русе продължават да бъдат тревожни. Идеята за скорошно въоръжено надигане не била изоставена. Емиграцията, чийто център се намира в Букурещ, имала привърженици в цялата страна. Хитов отишъл в Румъния за да търси нови средства. Окончателният план бил да се организира партизанска война в планините, а в равнините да се рискува само в случай на решителен успех.

Съм с най-почтителна преданост,

Господарю, //на Ваше Императорско Величество

най-смирнен, покорен //и верен поданик //Н. Игнатиев

№ 48

1557. - 4 ноември 1875.

№ 309.

Пера, 23 октомври/4 ноември 1875.

Поверително

Ливадия

29 окт[омври] 1875

Господарю,

Развиващите се в Ориента събития и идването на власт в Атина на правителство, начело с Кумундурос, не останаха без отражение върху общественото мнение на цариградските гърци.

Още от началото на моите отношения с г-н Кундуриотис съм доволен от неговото държание и сега с удоволствие установявам жела-

montrer de rentrer complètement dans les anciennes traditions de la Légation Hellénique. Il est venu me faire des ouvertures confidentielles sur la question Bulgare, sujet délicat qui a été soigneusement évité entre moi et le dernier Représentant du Roi Georges.

Mr Coundouriotis n'a pas hésité à rejeter toute la faute du schisme sur son prédécesseur, Mr Simos; et pour capter ma confiance, il m'avoua que cette question ne constituait, au point de vue Grec, qu'une manœuvre politique destinée à arrêter la gravitation des Bulgares vers la mer. La Grèce tiendrait selon lui, avant tout à conserver la domination de la race Hellénique sur le littoral, dans des vues d'avenir liées aux éventualités prévues tôt ou tard en Orient.

Répondant par la franchise aux ouvertures du Ministre de Grèce, je lui déclarais qu'il n'était jamais entré dans nos vues de créer à Constantinople un pouvoir religieux rival de celui du Patriarche Œcuménique.^a Nous déplorions au contraire le schisme qui rompait l'unité^b de l'Eglise Orthodoxe, et tandis que les Grecs poursuivaient sur ce terrain des visées politiques, nous n'y cherchions que le règlement d'une difficulté religieuse. Cette divergence de points de vue était précisément ce qui avait rendu difficile une entente entre St. Petersburg et Athènes.^c Revenant à l'état actuel de la question du schisme nous en vîmes à constater que la pierre d'achoppement pour une réconciliation était toujours la délimitation des Eparchies.

Mr Coundouriotis me proposa de faire un projet de partage de la Macédoine, de manière à préparer une solution du différend. Si nous tombions d'accord sur la ligne à tracer entre les diocèses Grecs et Bulgares, il se faisait fort de faire accepter personnellement ce plan à Athènes et de rapporter ici des pleins-pouvoirs pour exiger du Patriarche une décision conforme aux intérêts de la Grèce et aux vœux du monde Orthodoxe.

^a В полето бележка: certes.

^b В полето бележка: oui.

^c В полето бележка: oui.

нието, което той започва да показва, за пълно завръщане към старите традиции на елинската легация. Той дойде да ми направи поверителни предложения по Българския въпрос - щекотлива тема, която бе старателно избягвана между мен и предишния пратеник на крал Георгиос.

Г-н Кундуриотис не се поколеба да хвърли цялата вина за схизмата върху своя предшественик, г-н Симос; и за да спечели моето доверие, той ми призна, че този въпрос, от гръцка гледна точка, е само политическа хитрост, предназначена да спре стремежа на българите към морето. Според него, Гърция държала преди всичко да запази господството на елинското племе над крайбрежието, с оглед бъдещите цели, свързани с онова, което се предвижда рано или късно да се случи в Ориента.

Отговаряйки искрено на гръцкия пълномощен министър, аз му заявих, че никога не сме имали за цел да създаваме в Цариград религиозна власт, която да съперничи на Вселенския патриарх.^a Напротив, дълбоко съжаляваме за схизмата, която руши единството^b на Православната църква, и, докато гърците в тази област имат политически домогвания, там ние се стремим само да уредим една религиозна трудност. Именно това разминаване на гледните точки постави пречки пред споразумение между Петербург и Атина.^c Връщайки се към настоящото положение на въпроса със схизмата, ние си съгласихме, че разграничаването на епархиите продължава да бъде препъни камъкът пред помирението.

Г-н Кундуриотис ми предложи да направи проект за подялба на Македония, така че да се подготви решение на разпрата. Ако се споразумеем за разграничителната линия между гръцките и българските епархии, той лично се наема да осигури приемането на този план в Атина и да получи пълномощия да иска от патриарха решение, съобразено с интересите на Гърция и с желанията на православния свят.

^a В полето бележка: Разбира се.

^b В полето бележка: Да.

^c В полето бележка: Да.

Il me pria seulement de tenir jusque là l'affaire en secret, pour ne point en compromettre le succès en l'ébruitant prématurément.

Je constate avec satisfaction, Sire, que le Patriarche aussi cherche, sous la pression des circonstances actuelles, les moyens de sortir de l'impasse où l'Eglise Orthodoxe d'Orient a été placée par la proclamation du schisme. Cependant les tristes expériences que j'ai faites dans cette question m'obligent de confesser à Votre Majesté Impériale que, tout en travaillant de toutes mes forces à l'œuvre de réconciliation que nous poursuivons, je ne saurais assez me défendre contre les illusions et les espérances qu'on serait tenté de concevoir pour son succès final.

Les circonstances les plus imprévues viennent d'ailleurs à chaque instant en aggraver les difficultés. Tout dernièrement encore, durant ma récente absence, Mahmoud Pacha avait fait venir l'Exarque pour lui demander d'envoyer un Evêque à Andrinople afin d'y calmer l'agitation des Bulgares. L'Exarque ne se contentant pas d'une simple recommandation (émir name) pour le prélat qu'il déléguerait, sollicita un bérat en règle, et le Grand Vézir, toujours prompt dans l'exécution de ses décisions, était sur le point de le lui accorder, lorsque je pus heureusement, sur la demande du Patriarche, arrêter cet acte inconsidéré, qui aurait inévitablement provoqué une nouvelle irritation parmi les Grecs et compromis pour longtemps le rétablissement de l'union dans l'Eglise d'Orient.

Je fis sentir toutefois au Patriarche que le désir et le droit de nommer des Evêques Bulgares dans toutes les Eparchies n'était chez l'Exarque qu'une suite naturelle du schisme qu'on s'obstinait à laisser suspendu sur son Eglise.

Je suis, avec le plus profond dévouement,

Sire, //de Votre Majesté Impériale

le très humble, très obéissant //et fidèle sujet //N. Ignatiew

АВПРИ, Ф. Канцелярия, 1875 г., Д. 28 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 3734, л. 176-187).

Той само ме помоли да държа дотогава работата в тайна, за да не провали нейния успех с преждевременно разгласяване.

Със задоволство установявам, Господарю, че под натиска на настоящите обстоятелства и патриархът търси начини да излезе от безизходицата, в която обявяването на схизмата постави Източноправославната църква. Печалният опит, обаче, който натрупах в тази работа, ме задължава да изповядам пред Ваше Императорско Величество, че, макар с всичките си сили да работя за търсенето от нас помирение, аз не бих могъл в достатъчна степен да се предпазя от илюзиите и надеждите, които човек се изкушава да си създаде относно неговия краен успех.

Във всеки момент, впрочем, най-непредвидени обстоятелства идват да увеличат стоящите пред него трудности. Съвсем скоро, по време на неотдавнашното ми отсъствие, Махмуд паша повикал екзарха за да му поиска да изпрати владика в Одрин с цел да успокои възбудението сред тамошните българи. Екзархът, като не се задоволил с обикновена препоръка (емирнаме) за архиерея, който би изпратил, поиска редовен бераг, и великият везир, както винаги припрян в изпълнението на своите решения, бил готов да му го издаде в момента, в който за щастие можах, по искане на патриарха, да се намеся и да спра това необмислено действие, което неизбежно отново би раздразнило гърците и за дълго би осуетило възстановяването на единството в Източната църква.

Дадох, все пак, на патриарха да почувства, че желанието и правото на екзарха да назначава български владци във всички епархии са само естествено следствие от схизмата, в която упорито бива държана неговата Църква.

Съм с най-почтителна преданост,

Господарю, //на Ваше Императорско Величество

най-смирнен, покорен //и верен поданик //Н. Игнатиев

№ 49

408. - le 10. Mars 1876. /annexe/

№ 91.

Péra, le 4/16 Mars 1876.

Très confidentielle.//Une annexe.Monsieur le Chancelier^a,

Votre Altesse daignera reconnaître que je n'ai jamais cessé de vouer toute ma sollicitude au rétablissement de la paix intérieure de l'Eglise d'Orient par la réconciliation dans son sein des éléments Grecs et Bulgares.

Ayant reconnu qu'une entente directe a cet effet et une action commune avec le Gouvernement Hellénique étaient impraticables à cause des tendances politiques, qui obscurcissent aux yeux de ce dernier notre point de vue religieux, je me suis appliqué, ainsi que l'attesté mon rapport à Votre Altesse sub № 77, à écarter les ouvertures qui m'avaient été faites dans ce sens et à endormir plutôt que de stimuler l'activité du Cabinet d'Athènes. J'étais non moins convaincu de la nécessité de ménager les passions des deux parties en présence et de ne pas les alimenter par une intervention inopportune, propre à les exciter davantage par l'appât de notre concours. Il en résultait que mon influence devait nécessairement s'exercer par l'entremise des Ministres Turcs et de quelques hommes de confiance dans les deux camps. J'ai heureusement réussi à gagner Mahmoud et Rachid Pachas en faveur des idées de conciliation.

Mon rapport sub № 77 a déjà informé Votre Altesse de l'installation à la Porte d'une commission composée de deux membres Grecs et de deux membres Bulgares sous la présidence du Directeur du Département des Cultes. Elle était officiellement destinée à examiner des contestations de détails entre le Patriarcat et l'Exarquât telles que le partage des propriétés, des temples, des écoles etc. Il m'a été donné de l'amener, - tout en

^a Отдолу на листа адресат: S[on] A[ltesse] le Prince Gortchakow etc. etc. etc.

№ 49

408. - 10 март 1876. /приложение/

№ 91.

Пера, 4/16 март 1876.

Строго поверително. //ПриложениеГосподин Канцлер^a,

Ваше Височество ще благоволи да се съгласи, че никога не съм преставал да посвещавам всичките си грижи на възстановяването на вътрешния мир на Източната църква чрез сдобряване в нейното лоно на гръцкия и българския елементи.

След като се убедих, че пряко споразумение и съвместно действие за тази цел с гръцкото правителство са невъзможни, тъй като, заслепено от политическите си домогвания, последното пренебрегва нашето религиозно становище, аз се постарях, както е видно от доклада ми под № 77 до Ваше Височество, да отклоня направените ми в такъв смисъл предложения и по-скоро да обезсърча, отколкото да насърча действията на атинския кабинет. Бях не по-малко убеден в необходимостта да щадя страстите на двете противостоящи си страни и да не ги подхранвам с неуместна намеса, годна да ги поощри още повече чрез примамката на нашето съдействие. Вследствие на това, по необходимост трябваше да упражня своето влияние чрез посредничеството на турските министри и на неколцина доверени лица от двата лагера. Успях, за щастие, да спечеля пашите Махмуд и Рашид в полза на идеите за помирение.

Докладът ми под № 77 вече е осведомил Ваше Височество за назначаването при Портата на комисия от двама членове гърци и двама българи, под председателството на директора на отделението по изповеданията. Нейната цел беше официално да разгледа в подробности споровете между Патриаршията и Екзархията, като подялбата на имуществата, на храмовете, на училищата и пр. Можех да я

^a Най-отдолу на листа адресат: Н[егово] В[исочество] княз Горчаков и пр. и пр. и пр.

n'exerçant aucune action ostensible sur ses travaux, - à établir les bases générales d'un accord entre les Bulgares et les Grecs.

Votre Altesse trouvera ci-près le projet en question.

Cette circonstance que les parties adverses admettent aujourd'hui la levée du schisme, la possibilité d'un accommodement entre elles et d'un point de départ commun des négociations, constitue déjà un succès pour la politique du Cabinet Impérial. La Porte a transmis le travail de la Commission au Patriarche. Celui-ci l'approuve en principe. Il élève toutefois quelques objections sur le mode de l'élection des Evêques dans les diocèses bulgares, comme anticanonique, et proteste contre l'incorporation de l'évêché de Philippopoli dans l'Exarquat. Cette dernière question est une des celles qui ont le plus contribué à faire échouer, l'un après l'autre, les seize projets de solution du différend Gréco-Bulgare présentés depuis que je me trouve à Constantinople. Les Bulgares ne sauraient céder Philippopoli qui est un des centres les plus importants de leur nationalité et la patrie de quelques uns de leurs principaux meneurs. Sa Sainteté voudrait en outre entourer la demande de pardon des Bulgares de formalités difficiles à remplir, en écartant le recours préalable direct de l'Exarque et de ses Evêques au Patriarcat.

Ayant dernièrement vu Mgr Anthimos, je l'ai adjuré au nom de notre Sainte Eglise, de sa tranquillité et de sa prospérité intérieure, d'accepter le compromis qui lui serait offert. Je lui ai exposé qu'au prix de quelques sacrifices de territoires, il établirait solidement l'existence de l'Exarquat au point de vue canonique et assurerait ainsi l'avenir de la nation bulgare en se réconciliant avec le Patriarche. Je rejetai sur lui toute la responsabilité d'une rupture.

En effet, mon Prince, les Bulgares étant en majorité dans les $\frac{3}{4}$ de la Macédoine, il leur sera aisé de regagner plus tard les quelques diocèses qu'ils céderaient aujourd'hui aux Grecs d'après l'arrangement proposé.

Votre Altesse comprendra, vu le caractère délicat des questions exposées dans le travail de la Commission mixte de la Porte annexé au présent rapport, combien je tiens à ce que ce travail reste pour le moment strictement secret et confidentiel.

накарам, въпреки че не упражних никакво открито въздействие върху нейната работа, да положи основите на цялостно споразумение между българи и гърци.

Тук по-долу Ваше Височество ще намери въпросния проект.

Самото обстоятелство, че противниците днес допускат вдигане на схизмата, възможност за споразумение и обща изходна точка за преговори, вече представлява успех за политиката на императорския кабинет. Портата връчи изложението на комисията на патриарха. Той го одобрява по принцип, като все пак повдига възражения по начина за избиране на владици в българските епархии, считайки го за антиканоничен, и се обявява против включването на Пловдивската епархия в Екзархията. Последният въпрос е един от тези, които най-много допринесоха за провала един след друг на шестнайсетте проекта за решение на Гръцко-българската разпра, които бяха представени откакто се намирам в Цариград. Българите не биха могли да отстъпят Пловдив, който е едно от най-важните средища на тяхната народност и родно място на неколцина от главните им водители. Освен това, Негово Светейшество би искал да обремени молбата за прошка на българите с трудно изпълними формалности, отстранявайки преките предварителни сношения на екзарха и неговите владици с Патриаршията

Неотдавна се срещнах с екзарх Антим и настоятелно го помолих в името на Светата ни Църква, на нейния вътрешен мир и благополучие, да приеме спогодбата, която ще му бъде предложена. Обясних му, че помирявайки се с патриарха с цената на някои териториални жертви, той здраво ще закрепим съществуването на Екзархията от каноническо гледище и по този начин ще подсигури бъдещето на българската нация. Стоварих върху него цялата отговорност за едно скъсване.

И наистина, Княже, тъй като българите съставляват мнозинството в $\frac{3}{4}$ от Македония, за тях по-късно ще бъде лесно да си възвърнат няколкото епархии, които сега, съгласно предложеното споразумение, биха отстъпили на гърците.

Ваше Височество ще разбере, предвид деликатния характер на въпросите, намерили място в изложението на Смесената комисия при Портата, което е приложено към настоящия доклад, колко държа за момента то да остане строго тайно и поверително.

Mr. Coundouriotis étant au courant, comme moi, de cette affaire, en approuve entièrement la marche. Il soutient toutefois les réclamations du Patriarche relativement au diocèse de Philippopoli et attend les instructions à cet égard de Mr. Coumoundouros. Il paraît qu'on a trouvé le projet acceptable à Athènes, mais qu'on y élève néanmoins de vives objections contre les art. 12, 13 et 14 de cette pièce, en dévoilant ainsi les arrière-pensées politiques qui prévalent en Grèce, sur les considérations religieuses.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Chancelier, //de Votre Altesse,

le très humble et très //obéissant serviteur //N. Ignatiew

[приложение:]

Ad № 91 (1876) 408.

Cons[tantino]ple

La Commission sur l'ordre qu'elle a reçu, s'étant réunie à plusieurs reprises, a l'honneur de soumettre le résultat des décisions prises en commun par rapport aux différends bien connus existants entre le Patriarcat Œcuménique et l'Exarcat.

Les questions suivantes ont été résolues, à savoir: la formation de l'Exarcat, ses relations avec le Patriarcat Œcuménique; les bases fondamentales de son administration ecclésiastique intérieure; l'élection des Evêques et la confirmation par le Patriarche de l'Exarque; la situation des Orthodoxes, habitant des localités enclavées dans l'Exarcat, mais ayant voté contre lui et de ceux compris dans les diocèses de Patriarche Œcuménique, qui ont voté pour l'Exarcat; la question de la langue dans laquelle le service devra avoir lieu dans les Eglises.

1. Des Eparchies et localités énumérées plus loin est formé une province ecclésiastique séparée, sous la dénomination d'„*Exarcat Bulgare*”, jouissant d'une autonomie religieuse absolue.

2. L'un des archevêques de cette province est désigné en qualité d'Exarque et devient président canonique du S¹ Synode, qui est formé

Г-н Кундуриотис, който като мен е в течение на тази работа, напълно одобрява нейния ход. Той обаче поддържа исканията на патриарха относно Пловдивската епархия и очаква от г-н Кумундурос инструкции по този въпрос. Изглежда, в Атина са намерили проекта приемлив, но въпреки това там се повдигат остри възражения срещу членове XII, XIII и XIV на този документ, като така се разкриват задните политически мисли, които в Гърция вземат връх над религиозните съображения.

Имам чест да бъда с най-дълбока почит,

Господин Канцлер, //на Ваше Височество,

най-смирен и //покорен служител //Н. Игнатиев

[приложение:]

Към № 91 (1876) 408.

Ц[ари]град

Комисията, след като, въз основа на получената заповед, проведе редица заседания, има честта да представи резултата от съвместно взетите решения относно добре известните разногласия, съществуващи между Вселенската патриаршия и Екзархията.

Бяха решени следните въпроси, а именно: образуването на Екзархията, нейните отношения с Вселенската патриаршия; главните основи на нейното вътрешно църковно управление; изборът на владците и утвърждаването на екзарха от патриарха; положението на православните, обитаващи селища, включени в Екзархията, но гласували против нея, както и на онези, включени в епархиите на Вселенската патриаршия, но гласували за Екзархията; въпросът за езика, на който трябва да се служи в църквите.

1. От по-долу изброените епархии и селища се образува отделна църковна област под името „*Българска екзархия*”, радваща се на пълна религиозна автономия.

2. Един от архиепископите на тази област се определя за екзарх и става каноничен председател на Св.Синод, който се образува при него.

auprès de lui. Par conséquent, le siège canonique de l'Exarque et de Son Synode devra être la principale ville de son éparchie.

3. Les questions relatives à l'administration intérieure ecclésiastique de la dite province, telles que l'élection de l'Exarque, le choix des évêques et leur consécration, leur nombre et la dénomination de leurs sièges respectifs (les exceptions rapportées à l'art. 15. étant toujours maintenues), l'ordination des prêtres et des diacres, les mariages et divorces, la discipline et l'enseignement du clergé, la prédication, la condamnation des livres religieux, tout cela devra être spécifié au moyen d'un règlement ad hoc, conformément aux Saints canons des Conciles et aux traditions antiques de l'Eglise Orthodoxe Orientale. C'est pourquoi le Patriarche Œcuménique a le droit de faire des remontrances, dans le cas où il y aurait quelque erreur dans l'une de ces dispositions, et cela dans l'espace de 3. mois à partir du jour où le règlement aura été communiqué à Sa Sainteté.

Par ce règlement sera consacré également la pleine indépendance ecclésiastique de l'Exarcat en général, toute immixtion étrangère étant surtout écartée en ce qui regarde l'élection de l'Exarque et des évêques.

4. Les titulaires des Eparchies de l'Exarcat étant considérés canoniquement comme évêques dépendant de cette autorité ecclésiastique doivent, lorsqu'ils officient, mentionner le nom de l'Exarque; quant à ce dernier, il mentionnera le nom du Patriarche Œcuménique.

5. Lors de l'élection de l'Exarque, la confirmation canonique du Patriarche est réservée. Celui-ci, à peine informé officiellement par le Synode de l'Exarcat de cette élection, est tenu d'accorder sans retard cette confirmation et d'annoncer officiellement à la Sublime Porte l'élection et la confirmation afin que le Bérat soit accordé.

6. L'Exarque se rapportera directement aux Autorités administratives de Sa province ou de la Capitale pour toutes les affaires de l'Exarcat. Il est particulièrement convenu que les bérats et les firmans pour les évêques, les églises etc. du ressort de l'Exarcat, seront obtenus par les soins de l'Exarque.

Следователно, каноническо седалище на екзарха и на синода му трябва да бъде главният град на неговата епархия.

3. Въпросите за вътрешното църковно управление на тази област, като избирането на екзарха; избирането на владиците и тяхното ръкополагане; техният брой и названието на съответните им седалища (при неизменно спазване на изключенията, изброени в чл. 15); ръкополагането на свещениците и на дяконите; браковете и разводите; дисциплината и образованието на духовенството; проповедта; осъждането на религиозните книги, всичко това трябва да бъде уточнено чрез нарочен устав, в съгласие със Светите съборни канони и с древните традиции на Източноправославната църква. Поради това, при грешка в някое от неговите постановления, Вселенският патриарх има право да прави бележки, в тримесечен срок от деня, в който уставът се съобщи на Негово Светейшество.

Също така, чрез този устав ще бъде осветена пълната църковна независимост изобщо на Екзархията, като особено се изключва каква да е чужда намеса в онова, което се отнася до избора на екзарха и на владиците.

4. Тъй като титулярите на епархиите на Екзархията канонично се смятат за владици, зависещи от тази църковна власт, те трябва, когато служат, да споменават името на екзарха; що се отнася до последния, той ще споменава името на Вселенския патриарх.

5. При избор на екзарх, каноническото утвърждаване от патриарха е осигурено. Последният, веднага щом бъде официално уведомен от Екзархийския синод за този избор, е длъжен незабавно да извърши това утвърждаване и официално да извести Високата порта за избора и утвърждаването за да бъде даден берат.

6. За всички дела на Екзархията екзархът ще се обръща пряко към административните власти в своята област или в столицата. Специално е уговорено бератите и ферманите за владиците, църквите и пр. от ведомството на Екзархията да бъдат получавани чрез екзарха.

7. Si des affaires du domaine ecclésiastique et religieux exigent une délibération et une action commune dans l'intérêt et pour la défense de la religion orthodoxe, le Synode de l'Exarcat s'adressera au Patriarche Œcuménique et à Son Synode qui accordera avec empressement son concours et ses conseils.

Il est nécessairement convenu que dans des circonstances analogues, ou même chaque fois que le Patriarche le jugera nécessaire, l'Exarque se rendra à l'invitation qui lui sera faite d'assister aux séances du Synode du Siège Œcuménique.

8. Le Synode de l'Exarcat recevra du Patriarcat la Sainte huile, toutes les fois qu'il en aura besoin.

9. Les évêques du Patriarcat Œcuménique et de l'Exarcat Bulgare pourront circuler librement et traverser les diocèses respectifs et même séjourner, s'il est nécessaire, avec l'assentiment de l'évêque du diocèse, dans les chefs lieux des Vilayets et dans les centres administratifs, sans toutefois pouvoir, sous aucun prétexte, convoquer des Synodes ou exercer le moindre acte de juridiction ecclésiastique sur les habitants grecs ou bulgares, non plus qu'officier, à moins d'une permission canonique de l'évêque de l'Éparchie.

10. La succursale (métoch) bulgare à Constantinople ainsi que l'Église bulgare y attenante dépendent et sont administrées directement par l'Exarque au même titre que le métoch du St Sépulcre dépend et est administré par le Patriarche de Jérusalem. L'Exarque pourra toutes les fois qu'il en aura besoin, venir avec la permission canonique du Patriarche et comme le font les Patriarches eux-mêmes, pour y demeurer et vaquer à Ses affaires ecclésiastiques et laïques sans cependant avoir le droit de se mêler des affaires des Bulgares qui se trouvent en dehors des limites de l'Exarcat ou de ceux de Constantinople. Toutes les fois qu'il sera appelé à officier, soit dans le métoch, soit ailleurs, il sera tenu de prendre la permission du Patriarche, conformément aux canons et comme le font le Patriarche de Jérusalem et les autres, lorsqu'ils séjournent à Constantinople.

7. Ако дела от църковен и верски характер изискват обсъждане и съвместно действие в интерес и за защита на православната вяра, Синодът на Екзархията ще се отнася до Вселенския патриарх и до неговия Синод, който незабавно ще предлага съдействието и съветите си.

От това по необходимост следва, че в подобни обстоятелства, а и всеки път, когато патриархът го намери за необходимо, екзархът ще се отзовава на отправена му покана да присъства на заседания на Синода на Вселенския престол.

8. Всеки път, когато има нужда от Св.Миро, Синодът на Екзархията ще го получава от Патриаршията.

9. Владичите на Вселенската патриаршия и на Българската екзархия ще могат свободно да се движат и да прекосяват съответните епархии и даже да пребивават, със съгласието на съответните владици, в главните градове на вилаетите и в административните центрове, без, обаче, под какъвто и да било предлог да могат да свикват събрания или да извършват и най-маловажен акт на църковна юрисдикция над гръцкото или българското население, както и да не служат, ако нямат каноническо разрешение от владиката на епархията.

10. Българският филиал (метох) в Цариград, както и прилежащата му българска църква, зависят и се управляват пряко от екзарха, така както Божигробският метох зависи и се управлява от Йерусалимския патриарх. Всеки път, когато има нужда, екзархът ще може да идва, с каноническото разрешение на патриарха и подобно на самите патриарси, и пребивава в него и да се грижи за църковните и мирските си дела, без обаче да има правото да се намесва в делата на българите, които се намират вън от границите на Екзархията или на Цариград. Всеки път, когато бъде поканен да служи, било в метоха, било другаде, той ще бъде длъжен да взема разрешение от патриарха, съобразно каноните и както го правят Йерусалимският патриарх и другите, когато пребивават в Цариград.

11. Le mode d'administration des Couvents Stavropiges, qui se trouvent compris dans les limites de l'Exarcate, ne subit aucune modification.

12. Les habitants orthodoxes de l'Exarcate qui ne parlent pas le bulgare, de même que les orthodoxes bulgares qui se trouvent hors des limites assignées à l'Exarcate, ont le droit, s'ils le désirent et s'ils forment la totalité de la population d'une ville, d'un village ou d'une paroisse, d'avoir un clergé parlant leur langue voire même un évêque (chor-évêque) choisi par eux, mais consacré par l'Evêque du diocèse, dont ils dépendront canoniquement et dont ils mentionnent le nom.

13. En ce qui concerne la langue dans laquelle la messe devra être célébrée dans les églises d'une ville, d'un village ou d'une paroisse à population mixte et faisant partie ou non de l'Exarcate, on prendra pour base le statu quo existant, c.à d. on maintiendra en général la langue dans laquelle on a officié jusqu'ici dans chacune de ces églises. Quant aux localités à population mixte où la messe se dit dans les églises en une seule langue, soit en grec ou en slave, chacun de ces deux éléments de la population mixte aura le droit d'user de la faculté accordée par l'article précédent, c.à d. d'avoir un clergé parlant sa propre langue, à condition qu'il puisse se constituer en une communauté ayant son église à elle. Dans ce cas, et dans les localités où il y aurait plus d'une église, l'une d'elles (à l'exception de l'église métropolitaine) et notamment celle dont la paroisse réunit le plus d'habitants parlant la même langue sera affectée à cette communauté, et l'église elle-même, où cette langue là sera exclusivement admise, sera considérée comme le centre de la communauté.

Dans les localités mixtes où il n'existe qu'une seule église, l'élément qui désirera avoir un clergé de sa propre langue devra au préalable construire une église à ses frais, le statu quo devant être maintenu en ce qui concerne l'église commune déjà existante.

14. Dans les Eparchies qui dépendront de l'Exarcate aussi bien que dans celles soumises au Siège Patriarcal, les communautés qui, selon l'art. précédent, voudront user du droit d'avoir un clergé de leur propre lan-

11. Начинът за управление на намиращите се в границите на Екзархията ставропигиални манастири не търпи никаква промяна.

12. Православните в Екзархията, които не говорят български, както и православните българи, които се намират вън от определените граници на Екзархията, имат право, ако искат и ако съставляват цялото население на град, село или енория, на говорещо техния език духовенство, включая владика (хороепископ), избран от тях, но ръкоположен от митрополита на епархията, от който канонически ще зависят и на който ще споменават името.

13. Що се отнася до езика, на който ще трябва да се служи в църквите на град, село или енория със смесено население, съставляващи или не част от Екзархията, за основа ще се вземе статуквото, т.е. ще се запази изобщо езикът, на който се е служело до момента във всяка от църквите. Що се отнася до селищата със смесено население, където богослужението в църквите се прави само на един език, било гръцки, било славянски, всеки от тези два елемента на смесеното население ще може да се ползва от даденото в предишния член право, т.е. да има говорещо неговия език духовенство, при условие, че може да образува самостоятелна община със собствена църква. В такъв случай, както и в селищата, където има повече от една църква, една от тях (с изключение на митрополитската), а именно тази, която събира най-много говорещи един и същи език жители, ще бъде предоставена на тази общност, а самата църква, в която изключително този език ще бъде разрешен, ще бъде смятана за център на общността.

В смесените селища, в които съществува само една църква, онзи народ, който поиска да има духовенство от своя език, ще трябва предварително и на свои разноски да си построи църква, като статуквото ще трябва да се запази в онова, което се отнася до съществуващата обща църква.

14. В епархиите, които ще зависят от Екзархията, както и в онези, подчинени на патриаршеския престол, общините, които, според предходния член, ще поискат да се възползват от правото да имат духовен-

gue et des églises à elles, entretiendront et dirigeront elles-mêmes, sous la surveillance supérieure de l'évêque local, les églises, écoles et autres établissements publics et nationaux.

En ce qui concerne les localités mixtes où il n'existe qu'une seule église, la partie de la population parlant la langue (considérée comme étrangère à son autorité ecclésiastique) qui ne voudra pas user du droit accordé par l'art. 13. continuera à fréquenter l'église en commun avec les autres habitants; elle dirigera, comme il a été dit plus haut, sa propre école et ses propres établissements; mais quant à la gestion de l'église commune et de ses revenus, il en sera décidé sur la base du statu quo, ou bien d'après une entente entre les deux parties.

Pour la désignation des Eparchies et des localités devant être comprises dans les limites de l'Exarcat, la Commission a pris pour base le projet de l'ex-Patriarche de Constantinople Grégoire, mais afin de faciliter aux deux parties respectivement l'administration ecclésiastique, elle a jugé utile d'y introduire des modifications qui consistent à exclure de l'Exarcat toute l'Eparchie de Vélessa, la каза de Perlépé de l'Eparchie de Pélagonie et le каза d'Ahi Tchélébie de l'Eparchie de Xanthe, et d'y ajouter le каза seul de Vrania, de l'Eparchie de Scopia comme étant plutôt rapproché de l'Eparchie de Nisch. Les localités de l'Eparchie de Philippopoli qui, selon le projet susindiqué, devaient rester sous la juridiction Patriarcale, seraient données à l'Exarcat, à condition de former à elles seules toute l'Eparchie de Philippopoli et d'avoir la faculté d'indiquer eux-mêmes leur évêque à la confirmation de l'Exarque. De même, les localités faisant partie des Eparchies de Varna, Messemvria et Anchiale qui, selon le projet, restaient au Patriarche, feront partie de l'Exarcat, mais à condition que leurs habitants éliront, comme ceux de Philippopoli, eux-mêmes leur évêque.

C'est sur ces bases que la commission a procédé à l'élaboration de l'article suivant.

15. L'Exarcat bulgare comprendra les Eparchies de Tcharvena, Drystra, Preslava, Tyrnovo, Sophia, Vratscha, Loftcha, Viddin, Nisch, Nischava, Kestendil, Samakow; les cazas de Sylimna, Yamboli et Novoï (de l'Eparchie

ство от своя език и собствени църкви, ще поддържат и управляват сами, под върховния надзор на местния владика, църквите, училищата и другите обществени и национални учреждения.

В смесените селища, в които съществува само една църква, частта от населението, говореща смятания за чужд на нейната църковна власт език, която не ще иска да се възползва от правото, дадено в чл. 13, ще продължи да посещава общата църква съвместно с другите жители; тя ще ръководи, както бе казано по-горе, собственото си училище и собствените си учреждения; но що се отнася да управлението на общата църква и на нейните доходи, решението за това ще се вземе въз основа на статуквото, или пък според както се споразумеят двете партии.

За определяне на епархиите и селищата, които трябва да бъдат включени в границите на Екзархията, комисията взе за основа проекта⁵⁶² на бившия Цариградски патриарх Григорий, но с цел да улесни съответно и двете страни в църковното управление, тя сметна за полезно да направи в него промени, които се състоят в това да се изключат от Екзархията цялата Велешка епархия, Прилепската каза от Пелагонийска епархия и Ахъ-Челебийска каза от Ксантийска епархия, и да се прибави към нея само Вранянска каза от Скопска епархия, тъй като тя е по-близо до Нишката епархия. Селищата от Пловдивска епархия, които според горепосочения проект трябваше да останат под патриаршеска юрисдикция, ще бъдат дадени на Екзархията, при условие само те да образуват цялата Пловдивска епархия и да имат правото сами да посочват своя владика, който да бъде утвърждаван от екзарха. Също така, селищата, които съставляват част от Варненска, Несебърска и Анхиалска епархии, които според проекта оставаха на патриарха, ще съставляват част от Екзархията, но при условие, че техните жители ще избират, подобно тези от Пловдив, сами своя владика.

Основавайки се именно на това, комисията пристъпи към изработването на следващия член.

15. Българската екзархия ще обхваща епархиите Червенска, Дръстърска, Преславска, Търновска, Софийска, Врачанска, Ловешка, Видинска, Нишка, Нишавска, Кюстендилска, Самоковска; казите Сли-

chie d'Andrinople) et celui de Vrania (de l'Eparchie de Scopia). Les Eparchies de Philippopoli, Varna, Messemvria et Anchiale feront également partie de l'Exarcate et en dépendront aux conditions suivantes: l'Eparchie de Philippopoli comprendra sous ce nom la ville même (à l'exception du faubourg de Karchiyaka) et le nahié de Kanouch. Karchiyaka et les autres localités qui en dépendent aujourd'hui seront ajoutées à une autre Eparchie bulgare voisine, ou bien constitueront une Eparchie à part dépendante de l'Exarcate.

Les limites susindiquées de l'Eparchie de Philippopoli ne pourront jamais être modifiées, et ses habitants auront toujours le droit d'élire leur évêque qui, d'ailleurs, comme tous les autres évêques de l'Exarcate, dépendront de ce dernier et mentionneront le nom de son Chef.

Les villes de Varna, de Constance et les bourgs ou villages riverains situées entr'elles, au nombre d'une vingtaine, de même que l'Eparchie de Messemvria (à l'exception de каза de Provati) et l'Eparchie d'Anchiale (à l'exception des cazas de Aëtos et Karnavati) formeront une seule Eparchie de Varna, avec la ville de ce nom, comme chef-lieu.

Les autres localités, comprises aujourd'hui dans les Eparchies ainsi réunies en une seule, seront ajoutées, selon que l'Exarcate en décidera, à l'une des Eparchies voisines, ou formeront une ou plusieurs nouvelles Eparchies, mais sans d'autres dénominations que celle des trois citées plus haut.^a

Les limites de l'Eparchie de Varna, constituée ainsi qu'il a été indiqué, ne pourront jamais être modifiées et ses habitants, comme ceux de Philippopoli, posséderont la faculté d'élire leur évêque qui sera consacré par l'Exarque et mentionnera canoniquement son nom dans les prières.

РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28, Ч. XIII, л. 192-203 - оригинал (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 5571, л. 45-66).

^a При преписването на документа тук ще е била допусната грешка, като последната част от това изречение би следвало да гласи: mais sous d'autres dénominations que celles des trois citées plus haut - срв. чл. 15 от контрапроекта на патриарха; тук по-долу Д. № 50 (приложение).

венска, Ямболска и Новайска (от Одринска епархия) и Вранянска (от Скопска епархия). Епархиите Пловдивска, Варненска, Несебърска и Анхиалска също ще съставляват част от Екзархията, но при следните условия: под името "Пловдивска епархия" ще се разбира самият град (с изключение на квартала Каршияка) и Конушка нахия. Каршиякът и другите днес зависещи от него селища ще бъдат присъединени към някоя друга съседна българска епархия или пък ще съставят отделна епархия в състава на Екзархията.

Горепосочените граници на Пловдивска епархия не ще могат никога да се променят, а нейните жители винаги ще имат правото да избират своя владика, който, както, впрочем, всички други владици в Екзархията, ще зависи от последната и ще споменава името на нейния глава.

Градовете Варна, Кюстенджа, както и намиращите се между тях двадесетина градчета и села, както и епархиите Несебърска (с изключение на Провадийска каза) и Анхиалска (с изключение на казите Айтоска и Карнобатска), ще образуват единна Варненска епархия, с център градът, чието име тя носи.

Другите селища, съставляващи част от така сега обединените в една епархии, ще бъдат присъединени, според решението на Екзархията, към някоя от съседните епархии, или ще образуват една или повече нови епархии, но под названия, различни от тези на по-горе посочените три.

Границите на съставената по горепосочения начин Варненска епархия не ще могат никога да се променят, а нейните жители, както и тези на Пловдив, ще имат правото да избират своя владика, който ще се ръкополага от екзарха и ще споменава канонически неговото име в молитвите.

№ 50

709. - le 5. Mai 1876. /annexe/

№ 175.

Péra, le 29 Avril/11 Mai 1876.

Une annexe.Monsieur le Sénateur^a,

Pour faire suite à mes rapports précédents sur la question Gréco-Bulgare, je crois devoir transmettre ci-près à Votre excellence le contre-projet que le Patriarche Œcuménique vient de présenter à la Porte en réponse au travail de la Commission mixte, annexé à ma dépêche du 4/16 Mars № 92.

Mgr Joachim étant venu me voir il y a quelques jours, nous nous sommes expliqués amicalement sur les principales difficultés qui arrêtaient encore la solution si désirable du différend religieux. Je n'ai pas dissimulé à Sa Sainteté que son contre-projet me semblait peu propre à amener un rapprochement entre les deux parties, car les amendements, qu'il apportait au rapport de la Commission réduisait encore les concessions enregistrées dans cet acte en faveur des Bulgares et considérées par ceux-ci comme le minimum de leurs exigences. A part la question des Eparchies contestées qui sera en définitive décidée par le Gouvernement Turc lui-même, j'ai fait valoir au Patriarche les objections que les Bulgares ne manqueront pas de soulever au sujet: 1. de la mention du nom de Sa Sainteté par les Métropolitains de l'Exarchat; 2. du maintien de la juridiction directe du Siège Œcuménique à Philippopoli et 3. des clauses relatives aux localités à population mixte enclavées dans les Eparchies Bulgares.

Le Patriarche croit qu'il dépendra des Bulgares eux-mêmes de lever les difficultés relatives au premier point en n'admettant à l'avenir que des Evêques dans les Eparchies de l'Exarchat: ceux-ci mentionneront canoni-

^a Отдолу на листа адресат: S[on] E[xcellence] Monsieur de Giers.

№ 50

709. - 5 май 1876. /приложение/

№ 175.

Пера, 29 април/11 май 1876

ПриложениеГосподин Сенатор^a,

Смятам за свой дълг да изпратя на Ваше Превъзходителство, тук приложен, като продължение на моите, предшествващи доклади по Гръцко-българския въпрос, контрапроекта, който Вселенският патриарх неотдавна представи на Портата в отговор на изложението на Смесената комисия, което бе приложено към депешата ми от 4/16 март, № 92⁵⁶³.

Преди няколко дни ме посети патриарх Йоаким, с който имахме приятелски разговор за главните трудности, които все още спират така желаното разрешение на религиозната разпра. Не скрих от Негово Светейшество, че неговият контрапроект ми изглежда малко годен да доведе до сближение на двете страни, тъй като поправките, които той внася в доклада на комисията, още повече съкращават отстъпките, направени според този документ на българите, които ги смятат за свои минимални искания. Освен въпроса за спорните епархии, които ще бъде окончателно решен от самото турско правителство, аз изтъкнах пред патриарха възраженията, които българите няма да пропуснат да повдигнат относно: 1. споменаването името на Негово Светейшество от екзархийските митрополити; 2. запазването пряката юрисдикция на Вселенския престол в Пловдив и 3. членовете за селищата със смесено население, влизащи в състава на българските епархии.

Патриархът смята, че от самите българи зависи да премахнат трудностите, свързани с първата точка, допускайки за в бъдеще в екзархийските епархии само епископи; последните канонически ще спо-

^a Отдолу на листа адресат: Н[егово] Пр[евъзходителство] г-н Гирс.

quement dans la liturgie le nom de l'Exarque, qui seul aura à mentionner celui du Patriarche. Quant aux Métropolitains qui sont actuellement titulaires de quelques-unes des Eparchies Bulgares - quoiqu'on ne puisse pas les libérer de l'obligation de mentionner le nom du Patriarche, Mgr Joachim promet de faire preuve à leur égard de la plus grande condescendance, en attendant que leurs diocèses passent régulièrement entre les mains d'Exarque.

La question de Philippopoli embarrasse beaucoup le Patriarche. Il comprend que les Bulgares ne sauraient renoncer à cette ville dont un quartier est habité par des notables Bulgares qui forment le principal centre intellectuel de leur nationalité. Je lui ai suggéré l'idée de partager Philippopoli en deux Eparchie, en cédant aux Bulgares le quartier habité exclusivement par eux ainsi que quelques villages des environs et le каза de Haskeui, réservé également aux Grecs selon le contre-projet. Mgr Joachim m'a dit qu'il tâcherait de trouver une combinaison de cette nature. Mais il craint d'ébruiter prématurément la chose, afin de ne pas soulever l'opposition du parti Grec et faire échouer par là tout le projet de conciliation.

Nous avons longuement discuté avec Sa Sainteté l'article 12 du contre-projet qui tend à appliquer exclusivement aux localités de l'Exarchat habitées par des Grecs, le régime recommandé par la Commission pour les Eparchies à population mixte de la Macédoine qui n'auraient pas été cédées aux Bulgares. Il était pour le moins juste d'établir sous ce rapport une parfaite réciprocité et de généraliser les stipulations qu'on aurait reconnues nécessaires, en les rendant obligatoires pour les Eparchies de l'Exarchat aussi bien que pour celles du Patriarcat. Mais, comme Mgr Joachim prétend qu'il serait incompatible avec la dignité du Siège Œcuménique de traiter d'égal à égal avec l'Exarchat et de conclure un „ *marché* ” avec lui, je lui ai proposé d'accorder spontanément les droits en question à toutes les Eparchies à population mixte par une encyclique qui paraîtrait simultanément avec l'arrangement négocié avec les Bulgares.

менават в литургията името на екзарха, който единствен ще трябва да споменава това на патриарха. Що се касае до митрополитите, които в момента са титуляри на няколко от българските епархии - макар че не би могъл да ги освободи от задължението да споменават името на патриарха, Негово Светейшество обещава спрямо тях да бъде най-снизходителен, докато техните епархии редовно преминат в ръцете на епископи.

Въпросът за Пловдив затруднява много патриарха. Той разбира, че българите не биха могли да се откажат от този град, един квартал от който е населен с техни първенци, които образуват главния интелектуален център на народността им. Подхвърлих му идеята да раздели Пловдив на две епархии, отстъпвайки на българите квартала, населяван изключително от тях, както и няколко села от околностите плюс Хаскьойска каза, също запазена за гърците според контрапроекта. Патриарх Йоаким ми каза, че ще се постарее да намери комбинация от такова естество. Но той се страхува да вдига преждевременно шум за това, за да не предизвика съпротивата на гръцката партия и така да провали целия проект за помирение.

Дълго обсъждахме с Негово Светейшество член 12 на контрапроекта, който иска да приложи изключително за обитаваните от гърци селища в Екзархията режима, препоръчан от комисията за епархиите със смесено население в Македония, които няма да се отстъпят на българите. Най-малкото е справедливо, в това отношение да се установи пълна взаимност и да станат всеобщи постановленията, които са признати за необходими, като се направят задължителни както за екзархийските, така и за патриаршеските епархии. Но тъй като патриарх Йоаким настоява, че би било несъвместимо с достойнството на Вселенския престол да бъде поставен на равна нога с Екзархията и да сключва „ *сделка* ” с нея, аз му предложих по своя почин да предостави въпросните права на всички смесени епархии с енциклика, която да се появи едновременно с договореното с българите споразумение. Дадох на Негово Светейшество да разбере, че мерките, препоръчани

J'ai fait comprendre à Sa Sainteté que les mesures recommandées en vue de satisfaire les Bulgares qui resteraient en dehors de l'Exarchat, étaient tellement conformes aux véritables intérêts de l'Eglise, qu'il serait tout naturel que le Patriarche en prît l'initiative lui-même; en effet - si elles avaient été admises en temps opportun - elles auraient prévenu peut-être le développement de la crise religieuse même dans les Eparchies de la Bulgarie proprement dite, tandis que négligées aujourd'hui en Macédoine elles entretiendraient et feraient croître le désaccord entre les deux nationalités et amèneraient de nouvelles complications.

Mgr Joachim finit par adopter ma manière de voir et compte s'entendre avec Son Synode au sujet de l'encyclique susmentionnée. De plus, une décision synodale vient de trancher la difficulté relative aux Métropolitains dans un sens favorable aux Bulgares. Le Patriarche m'a réitéré l'assurance de son désir sincère d'arriver à une solution complète et définitive de la question par des voies qui tout en contentant les Bulgares préservent la dignité de l'Eglise. Afin d'éviter la convocation d'un nouveau Concile dont les décisions seraient dans tous les cas très aléatoires, Sa Sainteté voudrait qu'une députation Bulgare lui remette d'accord avec des ecclésiastiques de l'Exarchat une adresse qui contiendrait la déclaration comme quoi les Bulgares et leur Clergé n'ont jamais été coupables de philétisme, qu'ils n'avaient voulu qu'organiser leur Eglise nationale sur les bases offertes par le Patriarche Grégoire lui-même et que s'ils avaient eu des torts à l'égard de l'Eglise Œcuménique ils lui en demandaient sincèrement pardon, en sollicitant en même temps une solution des difficultés pendantes conformément aux canons. On pourrait ainsi profiter de l'échappatoire laissée par l'oros du Concile de 1872, le schisme serait annulé de fait et l'Exarchat bulgare constitué canoniquement.

Veillez agréer Monsieur le Sénateur l'assurance de ma haute considération.

N. Ignatiev

с цел задоволяване на българите, които ще останат извън Екзархията, са в такова съгласие с истинските интереси на Църквата, че ще бъде съвсем естествено щото самият патриарх да вземе инициативата за тях; и наистина - ако бяха своевременно възприети, те може би щяха да предотвратят религиозната криза дори в епархиите на България собствено казано, докато днешното им пренебрегване в Македония ще поддържа и ще увеличава раздора между двете народности и ще доведе до нови усложнения.

Накрая патриарх Йоаким възприе моята гледна точка и смята да се разбере със своя Синод относно гореспомената енциклика. Освен това, едно синодално решение току-що отстрани трудността за митрополитите в благоприятен за българите смисъл. Патриархът повторно ме увери, че искрено желае да стигне до пълно и окончателно решение на въпроса по начин, който, задоволявайки българите, запазва достойнството на Църквата. За да се избегне свикването на нов Църковен събор, чиито решения във всички случаи биха били рисковани, Негово Светейшество би искал една българска депутация, в съгласие с духовници от Екзархията, да му връчи адрес, съдържащ декларация, че българите и тяхното духовенство никога не са били виновни във филетизъм, че само са искали да организират своята национална Църква върху основите, предложени от самия патриарх Григорий, и че, ако са извършили грешка спрямо Вселенската църква, те искрено ѝ искат прошка, като в същото време молят за отстраняване, в съответствие с каноните, на съществуващите трудности. Така би могло да се използва вратичката, оставена от ороса на Църковния събор от 1872, схизмата би била унищожена и Българската църква канонически учредена.

Благоволете, господин Сенатор, да приеме уверението за отличното ми почитание.

Н. Игнатиев

[приложение:]

Ad № 175 (1876) 709.
Cons[tantino]ple

**TRADUCTION DU CONTRE-PROJET DU
PATRIARCHE ŒCUMÉNIQUE**

1. Une province ecclésiastique à part est formée des Eparchies et localités ci-dessous indiquées sous le nom d' "Exarchat Bulgare". Elle jouit d'une autonomie ecclésiastique pareille à celle, dont jouissaient conformément aux Sts Canons, les anciens Exarchats ecclésiastiques.

2. Le Métropolitain de l'Eparchie [...] ^a sera l'Exarque de cette province et présidera canoniquement le Synode formé auprès de lui; il résidera constamment dans son Eparchie.

3. Les questions qui concerneront le gouvernement ecclésiastique de cette province, telles que l'élection de l'Exarque, l'élection et l'ordination des Evêques de la province, leur nombre et la dénomination de leurs Eparchies (les réserves contenues à l'art. 15 étant maintenues), l'ordination des prêtres et des diacres, l'admission à la qualité de moine, les mariages et divorces, la discipline et l'enseignement du clergé, la prêche, la condamnation des livres contraires au dogme, et enfin toutes les questions de ce genre seront réglées par un règlement spécial, conformément aux canons des Sts Conciles, aux usages antiques et aux traditions de notre Eglise Orthodoxe. Le Patriarche Œcuménique aura le droit de faire les observations nécessaires dans l'espace de trois mois ou plus, à partir de la communication qui lui sera faite du règlement, s'il y observe quelque erreur.

Par ce règlement seront aussi stipulées l'indépendance ecclésiastique de l'Exarchat en général et particulièrement les questions qui concernent l'élection de l'Exarque et celle des Evêques, à l'exclusion de toute immixtion étrangère quelconque.

^a. Празно място за името на епархията.

[приложение:]

Към № 175 (1876) 709.
Ц[ари]град

**ПРЕВОД НА КОНТРАПРОЕКТА НА
ВСЕЛЕНСКИЯ ПАТРИАРХ**

1. От по-долу посочените епархии и селища се образува отделна църковна област под името "Българска екзархия". Тя се радва на църковна автономия като тази, на която, съобразно със Св.Канони, са се радвали древните църковни екзархии.

2. Митрополитът на [...] ^a епархия ще бъде екзарх на тази област и ще бъде каноничен председател на образувания при него синод; за постоянно той ще пребивава в епархията си.

3. Въпросите, които ще засегнат църковното управление на тази област, като избора на екзарх, избора и ръкополагането на епископите на областта, техния брой и имената на техните епархии (при запазване на изключенията, съдържащи се в чл. 15), ръкополагането на свещениците и дяконите, допускането в монашеско звание, женитбите и разводите, дисциплината и образованието на духовенството, проповедта, осъждането на противните на догмите книги, както и всички въпроси от този род, ще бъдат уредени с нарочен правилник, съобразно Св[етите] съборни канони, древните обичаи и традициите на Православната ни църква. Най-късно три месеца след като му бъде съобщен правилникът, Вселенският патриарх ще има право, ако открие грешки в него, да направи необходимите забележки.

Също така, чрез този правилник ще бъдат уговорени църковната независимост на Екзархията изобщо и в частност въпросите, които засягат избора на екзарха и епископите, при изключване на каквато и да била чужда намеса.

^a Празно място за името на епархията.

4. Tous les Evêques des Eparchies de l'Exarchat sont canoniquement sous la dépendance de l'Exarque; par conséquent ceux-ci mentionneront son nom dans la liturgie et l'Exarque lui-même mentionnera le nom du Patriarche.

Néanmoins, comme la plupart des Evêques canoniques en fonction dans les Eparchies de l'Exarchat portent le titre de "*Métropolitain*," ils le conserveront et devront par conséquent mentionner dans la liturgie le nom du Patriarche. Ce n'est qu'après leur mort que le présent article pourra être complètement appliqué, lorsque leurs successeurs aux Eparchies seront consacrés comme Evêques; ceux-ci mentionneront alors le nom de leur Métropolitain et Exarque. Quant aux titulaires des Eparchies de l'Exarchat qui n'ont que le simple titre d'Evêque, ils devront dès maintenant mentionner le nom de l'Exarque.

[5.] Lors de l'élection de l'Exarque, la confirmation canonique du Patriarche est réservée. Ce dernier à peine informé de cette élection devra accorder cette confirmation et devra en référer à la S[ublime] Porte pour l'obtention du béat.

6. L'Exarque aura le droit de s'adresser directement pour toute affaire relative à l'Exarchat aux autorités politiques de la province ou de la capitale, et spécialement pour les firmans des Evêques, des églises, et des écoles de l'Exarchat etc.

7. Si les affaires d'un ordre ecclésiastique ou religieux exigent une délibération et une action commune dans l'intérêt de la religion, le Synode de l'Exarchat s'adressera au Patriarche Œcuménique et à son Synode qui prêteront avec empressement leurs concours et leurs conseils. Dans ces occasions, toutes les fois que le Patriarche le jugera opportun, l'Exarque sera invité à siéger dans le Synode Patriarcal.

8. Tous les Evêques de l'Exarchat prendront la S^t huile du Patriarcat par l'entremise de l'Exarque.

9. Les Evêques de l'Exarchat Bulgare pourront circuler librement dans les Eparchies du Trône Œcuménique et même séjourner, si leurs affaires l'exigent, avec l'assentiment de l'Evêque du diocèse, dans les chefs lieux du vilayet et dans les centres administratifs, sans toutefois pouvoir,

4. Всички епископи на екзархийските епархии канонически зависят от екзарха; следователно, те ще споменават неговото име в литургията, а самият екзарх ще споменава името на патриарха.

Въпреки това, тъй като повечето действащи канонически епископи в екзархийските епархии носят титлата "*митрополит*", те ще я запазят и, следователно, ще трябва да споменават в литургията името на патриарха. Настоящият член ще може да се приложи напълно едва след тяхната смърт, когато наследниците на епархиите им ще бъдат ръкоположени за епископи; тогава последните ще споменават името на своя митрополит и екзарх. Що се отнася до титулярите на екзархийските епархии, които имат само титлата "*епископ*", те ще трябва от сега нататък да споменават името на екзарха.

[5.] При избор на екзарх, каноническото утвърждаване от патриарха е осигурено. Последният, веднага щом бъде уведомен за този избор, ще трябва незабавно да извърши това утвърждаване и да го докладва на Високата порта за получаване на берат.

6. За всички дела относно Екзархията екзархът ще има правото да се обръща пряко към политическите власти в областта или в столицата, и специално за ферманите на епископите, на църквите, на училищата на Екзархията и пр.

7. Ако дела от църковен и верски характер изискват обсъждане и съвместно действие в интерес и за защита на православната вяра, Синодът на Екзархията ще се отнася до Вселенския патриарх и до неговия Синод, който незабавно ще предлага съдействието и съветите си. В тези случаи, всеки път, когато патриархът го намери за добре, екзархът ще бъде канен да заседава в Патриаршеския синод.

8. Всички екзархийски епископи ще вземат Св.Миро от Патриаршията с посредничеството на екзарха.

9. Епископите на Българската екзархия ще могат свободно да се движат в епархиите на Вселенския престол и даже да пребивават, със съгласието на съответните владици, в главните градове на вилаета и в административните центрове, без, обаче, под какъвто и било предлог

sous aucun prétexte, convoquer des synodes ou exercer le moindre acte de juridiction ecclésiastique sur les habitants Grecs ou Bulgares, non plus qu'officier, à moins d'une autorisation spéciale de l'Evêque de l'Eparchie. La même restriction s'applique aux Evêques du Siège Œcuménique, lorsqu'ils auront à se rendre dans une des Eparchies de l'Exarchat.

10. La succursale (métoch) Bulgare à Cons[tantino]ple avec l'Eglise de St Etienne y attenante, forment un métoch du Couvent de la paroisse [...] ^a; il dépend en conséquence de l'Exarque Bulgare et est administré par lui. L'Exarque aura la faculté, toutes les fois que les affaires ecclésiastiques ou nationales l'y obligent, de venir, avec la permission canonique du Patriarche, et y demeurer, sans toutefois pouvoir se mêler des affaires des Bulgares se trouvant en dehors des limites de l'Exarchat, par exemple à Cons[tantino]ple et ailleurs.

Lorsqu'il aura à officier soit au métoch, soit ailleurs, il devra prendre la permission du Patriarche, conformément aux canons.

11. Le mode d'administration des Couvents Stavropiges qui se trouvent compris dans l'Exarchat, ne subit aucune modification.

12. Quant à la langue dans laquelle aura lieu la liturgie dans les églises d'une ville, d'un bourg ou d'un village à population mixte dans les limites de l'Exarchat, le statu quo sera maintenu, c'est à dire, on gardera la langue dans laquelle on officie en ce moment. Dans les localités mixtes où on ne fait usage dans toutes les églises que d'une seule langue, soit du grec, soit du slave la communauté étrangère à la langue usitée pourra avoir des prêtres connaissant et officiant dans sa propre langue, mais il faut qu'à cet effet tous les membres formant cette communauté soient d'accord. Dans ce cas, là où il existe plusieurs églises, l'une d'elles (à l'exception de la cathédrale), et notamment celle dont la paroisse comprend le plus grand nombre des membres de la communauté en question, sera affectée à cette dernière. L'église ainsi affectée à l'usage de cette communauté restera toutefois la propriété de toute la population Orthodoxe de la localité.

^a Празно място за името на епархията.

да могат да свикват събрания или да извършват и най-маловажен акт на църковна юрисдикция над гръцкото или българското население, както и да не служат без каноническо разрешение от владиката на епархията. Същото ограничение важи и за владците на Вселенския престол, когато ще трябва да ходят в някоя от екзархийските епархии.

10. Българският филиал (метох) в Ц[ари]град, с прилежащата му църква "Св. Стефан", съставляват метох на манастира от енорията [...] ^a; следователно, той зависи от Българския екзарх и се управлява от него. Всеки път, когато го изискват църковните или националните дела, екзархът, с каноническото разрешение на патриарха, ще има правото да идва и да пребивава в него, без, обаче, да може да се намесва в делата на българите, които се намират във от границите на Екзархията, например в Ц[ари]град или другаде.

Когато ще трябва да служи, било в метоха, било другаде, той ще трябва да взема разрешението на патриарха, съобразно каноните.

11. Начинът за управление на намиращите се в границите на Екзархията ставропигиални манастири не търпи никаква промяна.

12. Що се отнася до езика, на който ще става литургията в църквите на град, паланка или село със смесено население в границите на Екзархията, статуквото ще се поддържа, т.е. ще се запази езикът, на който се служи в момента. В селищата със смесено население, където богослужението във всички църкви се прави само на един език, било гръцки, било славянски, чуждата на използвания език общност ще може да има свещеници, познаващи нейния собствен език и служещи на него, за което, обаче, е необходимо всички членове на тази общност да са съгласни с това. В такъв случай, там, където има повече от една църква, една от тях (с изключение на катедралата), а именно тази, на която енорията включва най-голям брой членове на въпросната общност, ще бъде отредена за последната. Така отредената за ползване от тази общност църква, обаче, ще остане собственост на цялото православно население на селището.

^a Празно място за името на епархията.

Dans les localités mixtes où il n'existerait qu'une seule église, la communauté qui voudrait avoir ses prêtres et entendre la messe dans sa propre langue devra au préalable se construire une église à ses frais, le statu quo devant être maintenu pour l'église existante.

[13.] Les communautés comprises dans les limites de l'Exarchat et étrangères, par la langue, à la majorité de la population, auxquelles, selon l'article précédent, est accordée la faculté d'avoir des prêtres et des églises à elles, auront leur église sous la surveillance de leur Evêque canonique. En ce qui concerne les localités mixtes où il n'existe qu'une seule église, la partie de la population parlant la langue de la minorité qui ne voudra pas user du droit mentionné plus haut, continuera à fréquenter l'église commune et en aura la gestion en commun avec les autres habitants.

[14.] Dans les écoles des localités mixtes, l'enseignement aura lieu dans la langue dont on a fait usage jusqu'à présent. Si la partie de la population qui parle une autre langue demande également l'introduction de cette dernière à l'école, il n'y aura pas d'opposition et les frais seront à la charge de toute la population.

15. L'Exarchat Bulgare est composé des Eparchies de Tyrnovo, Drystra, Préslava, Tzervena, Widdin, Nysch, Nyschava, Sophia, Wratcha, Loftcha, Kestendil, Samakow, des cazas Silimna, Yamboli et Novoï (de l'Eparchie d'Andrinople) et du каза de Wrania (de l'Ep[archie] de Scopia). Les localités formant actuellement l'Eparchie de Philippopoli sauf la ville même, le faubourg de Karchi Yaka, le nahié Konusch et le каза Haskeuï formeront une Eparchie dépendante de l'Exarchat, mais sous un autre nom que celui de Philippopoli. Les Eparchies de Varna, Messemvrie et Ankhiale feront également partie de l'Exarchat, mais aux conditions suivantes: des villes de Varna, de Constance avec une vingtaine de villages riverains situés entre elles, de l'Eparchie de Messemvrie (à l'exception du каза Provati), ainsi que de l'Eparchie d'Ankhiale (à l'exception du каза d'Aëtos et de Carnavati) on formera une seule et même Eparchie sous le nom de Varna qui en sera le chef lieu. Les autres localités qui font actuellement partie des trois Eparchies ainsi réunies en une, seront, selon que

В смесените селища, в които съществува само една църква, общността, която поиска да има свои свещеници и да слуша литургията на свой език, ще трябва предварително да си построи църква на свои разноски, като статуквото за съществуващата църква трябва да се запази.

[13.] Включените в границите на Екзархията общности, които по своя език са чужди на мнозинството от населението и на които, според предшествания член, се дава правото да имат свои свещеници и църкви, ще имат своята църква под надзора на каноническия си епископ. Що се отнася до смесените селища, където съществува само една църква, частта от населението, която говори езика на малцинството и която не ще иска да се възползва от по-горе споменатото право, ще продължи да посещава общата църква и ще участва в нейното управление заедно с другите жители.

[14.] В училищата на смесените селища обучението ще става на до сега употребявания език. Ако частта от населението, която говори друг език, също поиска неговото въвеждане в училището, за това повече пречки няма да има, а разноските ще бъдат за сметка на цялото население.

15. Българската екзархия е съставена от епархиите Търновска, Дръстърска, Преславска, Червенска, Видинска, Нишка, Нишавска, Софийска, Врачанска, Ловешка, Кюстендилска, Самоковска; казите Сливенска, Ямболска и Новайска (от Одринска епархия) и Вранянска (от Скопска епархия). Селищата, които понастоящем образуват Пловдивска еп[архия], с изключение на самия град, квартала Каршияка, Коноушка нахия и Хаскьойска каза, ще образуват зависеща от Екзархията епархия, но с име, различно от това на Пловдив. Епархиите Варненска, Несебърска и Анхиалска също ще бъдат част от Екзархията, но при следните условия: от градовете Варна, Кюстенджа с двадесетината намиращите се между тях крайбрежни села, от епархиите Несебърска (с изключение на Провадийска каза) и Анхиалска (с изключение на казите Айтоска и Карнобатска) ще се образува една-единствена епархия с името "Варненска", на която главен ще е градът, чието име тя носи. Другите селища, съставляващи част от така сега обединените в една три епархии, ще бъдат присъединени, според както

l'Exarchat le jugera à propos, annexées à l'une des Eparchies Bulgares voisines, ou bien formeront un ou plusieurs diocèses séparés, mais sous d'autres dénominations que celles des trois réunis en un. Les limites de l'Eparchie de Varna, constituée ainsi qu'il a été dit plus haut, comme celles des localités séparées de l'Eparchie de Philippopoli et constituées en Eparchie séparée, ne pourront jamais être modifiées.

РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28, Ч. XIII, л. 208-212 (фотокопие ЦДА, Ф. 1318, Оп. 1, а.е. 5571, л. 75-83); РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^а, л. 242-245^{об} - превод на руски (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^а).

Екзархията намери за добре, към някоя от съседните български епархии, или пък ще образуват една или повече отделни епархии, но с названия, различни от тези на трите, съединени в една. Границите на образуваната по горепосочения начин Варненска епархия, както и тези на отделените от Пловдивска епархия и образуващи нова епархия селища, не ще могат никога да се променят.

БЕЛЕЖКИ

²⁶⁴ Абдул-Азиз.

²⁶⁵ (лат.) условие, без което не може.

²⁶⁶ Перифраза на известните думи на Александър I, че Цариград е ключът към неговия дом, изречени пред френския посланик в Петербург маркиз дьо Коленкур в преговори (1808) за подялба на Турция.

²⁶⁷ Срв. тук, с. 715-717.

²⁶⁸ През септ. 1872, когато, с цел съгласуване интересите на Русия и Австро-Унгария на Балканите и изолиране на Франция, се поставя началото на замисления от Бисмарк т.н. *“Съюз на тримата императори”* (Dreikaiserbund) - Александър II, Вилхелм I, Франц-Йосиф I.

²⁶⁹ (лат.) второ аз = близък приятел.

²⁷⁰ Вж. тук, с. 695.

²⁷¹ Вж. тук, с. 691.

²⁷² (ит.) *“Турция ще се справи сама”*.

²⁷³ Вж. Тук, с. 585, 591, 593.

²⁷⁴ През авг. 1871.

²⁷⁵ (нем.) *“Той е вашият най-високомерен бюрократ и нищо повече.”*

²⁷⁶ Като посланик на отцепилата се в резултат на революцията от 1848-49 като самостоятелна държава Унгария.

²⁷⁷ Проведено от 1 май до 2 ноемв. 1873.

²⁷⁸ Ерцхерцог Карл Лудвиг, брат на имп. Франц-Йосиф I.

²⁷⁹ Става дума за това, че 24 християнски търговци, поради съществуващото напрежение между християни и мюсюлмани в Босна, бягат в съседна Хърватска, тогава в границите на Австро-Унгария.

²⁸⁰ Мустафа Асим паша.

²⁸¹ Светозар Теодорович.

²⁸² Вж. тук, б. 268.

²⁸³ През февр. 1873.

²⁸⁴ Х. Елиът.

²⁸⁵ Хътън-Дююи.

²⁸⁶ Дж. И. Блънт.

²⁸⁷ Маркиз Шарл-Жан-Мелкиор дьо Вогюе.

²⁸⁸ *„Παράσημον Τάγματος τοῦ Σωτήρος”* - най-старият от ордените на Гръцкото кралство, създаден на 31 юли 1829; има пет степени; присъжда се на военни, политици и др. заслужили за Гърция лица.

²⁸⁹ През есента на 1872.

²⁹⁰ Георгиос I.

²⁹¹ Евстатиос Симос.

²⁹² Насредин.

²⁹³ През 1873.

²⁹⁴ Х. Елиът.

²⁹⁵ А. Ф. Бегер.

²⁹⁶ Договорена в смесената комисия (срв. следващата бележка) през 1865, но подписана в 1869.

²⁹⁷ Поради неопределената граница, през 1821 епизодичните турско-персийски погранични сблъсквания прерастват във война, завършила с Ерзерумския договор (1823), който обаче също не разграничава точно двете държави и пограничните инциденти продължават. 20 години по-късно, в резултат на англо-руско посредничество, в Ерзерум е свикана конференция на представителите на двете заинтересовани държави и на държавите-посреднички. Преговорите продължават няколко години и на 19/31 май 1847 е подписан нов Ерзерумски договор, а в състава на създадената след това Персийско-турска погранична комисия влизат и представители на Русия и Англия. Някои участъци, обаче, от границата (като река Шат-ел-Араб) остават все така неопределени.

²⁹⁸ Вж. тук, с. 409.

²⁹⁹ През 1870-71 в Румъния поради недоволството на профренските кръгове от прогерманската политика на княз Карл има политическа криза, чиято кулминация е аферата *“Щрусберг”*. През 1868 немският индустриалец и ж.п. предприемач Щрусберг получава концесия за най-голямата ж.п. линия в Ру-

мъния; при изграждането на която се разкриват финансови злоупотреби и ниско качество на изпълнението. Договорът с Щрусберг е прекратен.

³⁰⁰ И. Т. Страт.

³⁰¹ А. Антонопулос; през авг. 1872 той, въпреки румънското законодателство, арестува гръцки поданик, за което румънските власти го поставят под домашен арест и поискват неговото сменяне. В защита на вице-консула се обявяват представителите на Англия, Австро-Унгария, Франция и Италия, позовавайки се не за първи път в подобни спорове с румъните на капитулациите, според които консулите имат право на юрисдикция върху поданици на своята страна и които капитулации според европейските дипломати са в сила и в Румъния, в качеството ѝ на васална на Портата страна.

³⁰² През 1872 в Румъния за пореден път има антиеврейски гонения, срещу които се обявяват английски, френски, австрийски, американски и италиански дипломати, а въпросът се обсъжда в английския парламент и в германския райхстаг; за румънските евреи се застъпва и сам германският кайзер Вилхелм I.

³⁰³ Вж. тук, с. 407.

³⁰⁴ Вж. тук, с. 407, 573.

³⁰⁵ Х. Елиът.

³⁰⁶ Граф Лудолф.

³⁰⁷ Вж. тук, с. 403 сл.

³⁰⁸ Барон фон Вертер.

³⁰⁹ През март 1874 - пръв румънски дипломатически представител в Петербург става Филипеску.

³¹⁰ Вж. тук, с. 415-417.

³¹¹ Прокеш фон Остен.

³¹² Вж. тук, с. 575, 577, 587.

³¹³ През пролетта на 1867 турците се отказват от всички свои крепости на сръбска земя, а княз Михаил посещава Цариград.

³¹⁴ Филип Христич.

³¹⁵ Йован Маринович.

³¹⁶ Хюсеин Авни паша.

³¹⁷ Йован Маринович.

³¹⁸ Вж., с. 421-423.

³¹⁹ Х. Елиът.

³²⁰ Перо Пейович.

³²¹ Хюсеин Авни паша.

³²² Решид паша.

³²³ Такъв става Раде Пламенац.

³²⁴ (лат.) последно средство.

³²⁵ Дунавските княжества, тоест Румъния.

³²⁶ Става дума за Иларион Макариополски, Паисий Пловдивски и Авксентий Велешки, афоресани през февр. 1861; през есента на 1871, когато патриархът им прави въпросното посещение, живи са само първите двама.

³²⁷ От 27 февр. 1870 за учреждаване на Екзархията.

³²⁸ В него се очертава безспорния екзархийски диоцез, като се добавя, че към него ще могат да се присъединят и онези епархии, на които поне две трети от жителите биха поискали това.

³²⁹ Вж. този документ у Кирил, патриарх Български. Граф Н. П. Игнатиев, д. № 91, с. 391-395.

³³⁰ Д-р Стоян Чомаков.

³³¹ Панарет Пловдивски.

³³² Всъщност, във Фенер.

³³³ Иларион.

³³⁴ Панарет Пловдивски.

³³⁵ Иларион Макариополски и Иларион Ловчански.

³³⁶ (лат.) за дадения случай, за момента.

³³⁷ Имат се предвид резидиращите в цариградското предградие Ортакой централни управителни органи на Екзархията - Смесения съвет и Св. Синод.

³³⁸ (лат.) начин на живеене = условия за общуване, за съвместно живеене и пр.

³³⁹ А. М. Горчаков.

³⁴⁰ Кирил II.

³⁴¹ Йеротей.

³⁴² Софроний III.

³⁴³ Софроний IV.

³⁴⁴ Деяния на Святыят Великий Собор ... за Церковный Българский въпрос в лето спасително 1872. Цариград, с.а. [1872], с. 123-130.

³⁴⁵ Олга.

³⁴⁶ П. А Сабуров.

³⁴⁷ По вид въпросният документ обикновено се определя като "ферман".

³⁴⁸ Неофит.

³⁴⁹ Вж. тук, с. 23 сл.

³⁵⁰ Става дума за Фермана от 27 февр. 1870, с който се учреждава Екзархията.

³⁵¹ Всъщност, епархии.

³⁵² Тоест, през 1874.

³⁵³ Д-р Стоян Чомаков.

³⁵⁴ Пловдивски.

³⁵⁵ Макариополски, по това време вече митрополит Търновски.

³⁵⁶ Схизмата от 1054.

³⁵⁷ Тук Игнатиев вероятно има предвид арменокатолиците. Макар и признаващ монофизитската догма, арменският народ, приел християнството около годината 300, се смята за част от православието. Първите арменокатолици се появяват през 12 век, а основите на бъдещата Арменокатолическа църква (за начало на която се смята годината 1740, когато Аврам Артцивиан, епископ на Алепо, е избран за Сиски патриарх) са положени през 14 век от арменските монаси-католици от ордена на "Единството на Св. Григорий Просветител (Арменски)".

³⁵⁸ Т.е., староверците, които не приемат реформата на патриарх Никон (1652-58).

³⁵⁹ Н. Т. Мур.

³⁶⁰ Барон Алтен - срв. тук, с. 545.

³⁶¹ Назиф паша.

³⁶² В. Ф. Кожевников.

³⁶³ Т.е., Йерусалимската църква - всичките ѝ служители са едновременно и членове на Божигробското (манастирско) братство (основано през 4 в. под името "Слудеи" за да се грижи за местата из Палестина, свързани с живота, проповедта и страданието на Христос); негов игумен е самият Йерусалимски патриарх, който резидира в съседния на църквата "Божигроб" манастир, съ-

граден за Братството през 6 в. - оттук и името "Агиотафити" ("Божигробци"), под което също е известна тази монашеска общност.

³⁶⁴ В. Ф. Кожевников.

³⁶⁵ (лат.) предишното положение.

³⁶⁶ (лат.) съществуващото или съществувалото в даден момент положение.

³⁶⁷ Вж. тук, с. 661.

³⁶⁸ Граф Кабога.

³⁶⁹ Мария Александровна.

³⁷⁰ Известни като "казак алай".

³⁷¹ Наполеон III.

³⁷² Александър II.

³⁷³ Вж. тук, с. 675.

³⁷⁴ Вж. тук, с. 279.

³⁷⁵ Град в южен Ливан, на арабски "Тараблус".

³⁷⁶ = Ливан - вж. тук, с. 279.

³⁷⁷ Вж. тук, с. 71.

³⁷⁸ Гирагос II Ачабахян?

³⁷⁹ Вж. тук, с. 465.

³⁸⁰ Махмуд Недим паша.

³⁸¹ Има се предвид сключването на Цариградската уния през дек. 1860.

³⁸² Вж. тук, с. 423-425

³⁸³ Вж. тук, с. 113, 277.

³⁸⁴ Вж. тук, с. 113, 277.

³⁸⁵ Вж. тук, с. 275.

³⁸⁶ Хюсеин Авни паша.

³⁸⁷ Високо плато в Арабия, което, заедно с Хеджаз, в 1932 става Саудитска Арабия.

³⁸⁸ Или Лах(и/е)дж - град в Йемен, около 50 км на север от Аден.

³⁸⁹ Махмуд Шах.

³⁹⁰ Терминът *Indes* (Индии, тоест Източни Индии), който Игнатиев употребява, има три смисъла: в най-тесен е равнозначен на Индонезия; в по-широк - това е Малайският архипелаг (= Индонезия плюс Филипините); в най-

широк той обхваща, освен това, и Индия и Югоизточна Азия; от контекста личи, че Игнатиев има предвид последния.

³⁹¹ Игнатиев има предвид, че е осуетена намеса на турците в Ачинския въпрос; инак, този въпрос е решен едва в 1903, който след десетилетна упорита борба холандците поставят под пълния си контрол северната част на Суматра.

³⁹² Вилем III (1849-90).

³⁹³ Всъщност, по-скоро пантай (panthay, panthai) - китайски мюсюлмани (в провинция Юнан).

³⁹⁴ Експедицията започва през февр. 1873 и свършва с договора от 12 авг. с.г., по силата на който Хива се подчинява на Русия.

³⁹⁵ Вж. тук, с. 299.

³⁹⁶ Срв. тук, с. 513.

³⁹⁷ За разлика от концесионната (която търси да привлече чуждестранен капитал), режийната система провежда обществени строежи под ръководството на държавни органи - в случая това е специално създаденото през 1865 министерство на обществените сгради, което разчита изключително на ангарийния труд на населението.

³⁹⁸ = Кримската война.

³⁹⁹ Или Тебриз - град в Иран.

⁴⁰⁰ Или Астерабад - град в Северен Иран, недалеч от брега на Каспийско море, днес носи името "Горган".

⁴⁰¹ По-точно Мешед или Мешхед - град в Североизточен Иран.

⁴⁰² Сиврихисар.

⁴⁰³ Кайсери.

⁴⁰⁴ Или Мохамера - град в Югозападен Иран, днес Хоремшехир.

⁴⁰⁵ Районът между Малък и Голям Кавказ.

⁴⁰⁶ Ерзинджан.

⁴⁰⁷ Т.е., лятото на 1873.

⁴⁰⁸ 1874.

⁴⁰⁹ Вж. тук, с. 7.

⁴¹⁰ Тези цифри не са съвсем точни - заемът е на обща сума 44 000 000 турски лири с лихва от 5%; той е емитиран при курс 43.5%, като донася 19

140 000 турски лири (вж. *Issawi, Ch. The Economic History of Turkey 1800-1914. Chicago & London, 1980, p. 361; срв. и тук, с. 729).*

⁴¹¹ Княз Горчаков.

⁴¹² Всъщност, на 1/12.

⁴¹³ Али паша.

⁴¹⁴ "Св. Стефан".

⁴¹⁵ Софроний III.

⁴¹⁶ Паисий.

⁴¹⁷ Антим.

⁴¹⁸ Дионисий, по-сетне Цариградски патриарх под името Дионисий V.

⁴¹⁹ Неофит.

⁴²⁰ Вж. този документ у *Кирил, патриарх Български*. Граф Игнатиев, д. № 4, с. 206-207.

⁴²¹ Докладът на Игнатиев под този изходящ номер, заедно с другото приложение към него, са издадени в руския им превод у *Кирил, патриарх Български*. Граф Игнатиев, д. 24, с. 241-245.

⁴²² Окончателният вариант е публикуван у *Бурмов, Т.* Българо-гърцката църковна распря. С., 1902, с. 351-353. На български първоначалният вариант, но представен като окончателен, най-напред е обнародван анонимно през 1867 (вж. у *Тодев, Ил.* Д-р Стоян Чомаков-1, с. 275); сетне П. Р. Славейков го помества в: "Македония", II, № 4, 23 дек. 1867, с. 3, с точната, както въз основа на настоящия документ вече може да се прецени, забележка, че това не е окончателният вариант. В научната литература не съществува яснота относно това кой от вариантите кой е - вж. напр. *Теплов, В.* Греко-българският църковен въпрос по неиздадени източници. СПб, 1889, с. 54-56, *Кирил, патриарх Български*. Граф Игнатиев, с. 94-95, 98 (б. 4 под линия), и *Събев, Т.* Учредяване и диоцез на Българската Екзархия до 1878 г. С., 1973, с. 16 (б. 4 под линия).

⁴²³ (грц. τὸ Σύνταγματικόν) Един от уставите, изработени в Цариградската патриаршия през 1860-62, който урежда участието на митрополитите в Св. Синод.

⁴²⁴ (грц.) ставропигиални (манастири).

⁴²⁵ Става дума за посещенията, във връзка с откриването на Суецкия канал, на френската императрица Йожени, на австро-унгарския кайзер Франц-

Йосиф I и на пруския престолонаследник Фридрих Вилхелм (по-сетне кайзер Фридрих III).

⁴²⁶ Липсва.

⁴²⁷ (лат.) от самия факт.

⁴²⁸ Липсва.

⁴²⁹ Т.е., Екзархията, на която седалището тогава се намира в цариградското предградие Ортакьой.

⁴³⁰ Липсват.

⁴³¹ Мехмед Рюшди паша Мютерджим.

⁴³² В. Ф. Кожевников.

⁴³³ Т.е. Екзархийския - седалището на Екзархията тогава се намира в цариградското предградие Ортакьой.

⁴³⁴ П. А. Сабуров.

⁴³⁵ Има се предвид отстраняването на Йерусалимския патриарх Кирил.

⁴³⁶ Има се предвид това, че турците подкрепят свалянето на Йерусалимския патриарх Кирил - вж. тук, с. 655.

⁴³⁷ М. Ону.

⁴³⁸ Махмуд Недим паша, велик везир през 1871-72.

⁴³⁹ Липсват.

⁴⁴⁰ Тоест, Екзархията.

⁴⁴¹ Георгаки Стоянович.

⁴⁴² Георги Груев.

⁴⁴³ Неточно - Г. Груев не е учил в Париж.

⁴⁴⁴ Никола Михайловски.

⁴⁴⁵ Има се предвид т.н. Богоявленската акция.

⁴⁴⁶ Йоаким II.

⁴⁴⁷ Липсват.

⁴⁴⁸ Тук не помествам този превод, от който в ЦДА има копие.

⁴⁴⁹ = Йерусалимската патриаршия - вж. тук, с. 655 и б. 363.

⁴⁵⁰ Годината е определена по съдържанието на документа.

⁴⁵¹ Виктор Нишки.

⁴⁵² Дамаскин Велешки.

⁴⁵³ Свалянето на патриарх Кирил.

⁴⁵⁴ Антим VI.

⁴⁵⁵ Петкович.

⁴⁵⁶ Йеротей.

⁴⁵⁷ Или Акра (Сен-Жан д'Акр), дн. в Израел под името Акра (Акко).

⁴⁵⁸ Или Даир ал Балманд, близо до Триполи (Ливан).

⁴⁵⁹ Тоест, Йерусалимската.

⁴⁶⁰ Вж. предходния документ.

⁴⁶¹ Т.е., Йерусалимската патриаршия - вж. тук, с. 655 и б. 363.

⁴⁶² Антим VI Куталянос.

⁴⁶³ Неофит.

⁴⁶⁴ Дионисий.

⁴⁶⁵ Йоаким II.

⁴⁶⁶ Вж. тук, док. № 17.

⁴⁶⁷ Вж. тук, с. 559 и б. 288.

⁴⁶⁸ Устава на Българската екзархия.

⁴⁶⁹ Серафим, митрополит на Арта.

⁴⁷⁰ Липсва.

⁴⁷¹ Йоаким II.

⁴⁷² Йеремя.

⁴⁷³ Йоаким II.

⁴⁷⁴ Неофит.

⁴⁷⁵ Дионисий.

⁴⁷⁶ Неофит.

⁴⁷⁷ Йеремя.

⁴⁷⁸ Никодим Константиnidис, преди това митрополит на Сяр.

⁴⁷⁹ Йоаникий.

⁴⁸⁰ Мелетий.

⁴⁸¹ Софроний.

⁴⁸² Никодим, преди това Воденски митрополит.

⁴⁸³ Йоаким II.

⁴⁸⁴ На български това учебно заведение е известно като "Велика национална школа" ("ἡ Μεγάλη τοῦ Ἐθνoυς Σχολή").

⁴⁸⁵ Георгиос Зарифи.

⁴⁸⁶ Павел Стефанович Скилицы.

⁴⁸⁷ Й. Гика.

- 488 Йоаким II.
 489 Вж. тук, док. № 20
 490 Йеремия.
 491 Панарет.
 492 Неофит.
 493 Дионисий.
 494 Иван А. Иванов.
 495 Неофит.
 496 Вж. РГИА, Ф. 797, Оп. 43, Д. 28^a, л. 275-277 - препис (фотокопие ЦДА, кмф. 09-01, инв. № 295^a).
 497 Никодим Константиnidис.
 498 Мелетий.
 499 Н. Иларионов?
 500 И. С. Ястребов.
 501 "Св. Георги".
 502 Йоаким II.
 503 През лятото на 1861 Игнатиев е в Цариград като пратеник на царя за интронизацията на султан Абдул-Азиз.
 504 Не го помествам тук, тъй като неговото съдържание е съвсем банално.
 505 Граф Д. Толстой.
 506 Йоаким II.
 507 Великата княгиня Мария Александровна.
 508 Принц Алфред, Единбургски херцог.
 509 Якубовски.
 510 Иванов.
 511 Йоаким II.
 512 Не го помествам тук.
 513 Йоаким II.
 514 Йоаким, по-сетне Вселенски патриарх под името Йоаким III.
 515 Тоест, от Екзархията.
 516 Дж. И. Блънт:
 517 Има се предвид Лазаристкият "Сен Бьоноа"; срв. тук д. № 30, с. 910-911.

- 518 Йоаким II.
 519 Мошнин.
 520 Абдурахман Нуредин паша.
 521 Съответно Търновска и Пловдивска.
 522 Това са: Иларион Търновски, Панарет Пловдивски, Доротей Скопски, Симеон Варненско-Преславски, Евстатий Пелагонийски и Натанаил Охридски.
 523 Драган Цанков; отзад напред, останалите петима са: х. Иванчо х. Пенчович, Христо Тъпчилеща, Георгаки Стоянович, д-р Стоян Чомаков, Димитраки бей Тодоров.
 524 Йоаким II.
 525 Не помествам текста на това приложение, тъй като то е доста дълго и, кажи-речи, не съдържа друго, освен добре известни факти от българската църковна история през Средновековието.
 526 Йоаким II.
 527 (лат.) от самия факт.
 528 (остар.) букв. "Наше Нищожество" - звание, която патриарсите си дават от смирение.
 529 Никодим.
 530 Йоаким, после Дерконски митрополит и Вселенски патриарх под името Йоаким IV.
 531 Григорий Павлидис.
 532 Герман Кавакопулос.
 533 Йоаникий Константиnidис.
 534 Йоаким II.
 535 Йоаким II.
 536 Липсва.
 537 Натанаил и Доротей.
 538 (лат.) от старо време.
 539 Т.е., от Богоявленска акция.
 540 Йоаким II.
 541 (лат.) по силата на този факт.
 542 Липсва.
 543 Х. Елиът.

- ⁵⁴⁴ Хюсеин Авни паша.
⁵⁴⁵ Не го помествам.
⁵⁴⁶ Хюсеин Авни паша.
⁵⁴⁷ Григорий Павлидис.
⁵⁴⁸ Гавриил Кацарос.
⁵⁴⁹ Никодим Константиnidис.
⁵⁵⁰ От общо петте съставляващи приложението вестникарски изрезки помествам трите, които се отнасят до Българския църковен въпрос.
⁵⁵¹ Граф Д. Толстой.
⁵⁵² Граф Д. Толстой.
⁵⁵³ Йеротей.
⁵⁵⁴ Вероятно става дума за инструкциите, които външният министър Андраши дава на тогава новоназначения като посланик в Цариград Зичи за подкрепа пред Портата на католическата пропаганда в Македония и които са публикувани под №№ 257-258 в: Документи за българската история. Т. V. Документи за новата история на българския народ из Виенските държавни архиви 1830-1877. Събрал П. Ников. Ред. Ст. Романски. Ч. 1. С., 1948.
⁵⁵⁵ Анахронизъм; такова название (в пълната му форма: при създаването си в 1720 *"Hof(Staats)kanzlei"* - *"Дворцова (Държавна) канцелария"*); от 1742 *"Geheime Haus-, Hof- und Staatskanzlei"* - *"Тайна дворцова и държавна канцелария"*) носи външнополитическата служба на Хабсбургската империя до 1848; след това тя се казва *"Ministerium des kaiserlichen (und koeniglichen) Hauses und des Auessern"* (*"Министерство на императорския (и кралски) двор и на външните работи"*).
⁵⁵⁶ Монс. Франки?
⁵⁵⁷ Хюсеин Авни паша.
⁵⁵⁸ А. Лаговский.
⁵⁵⁹ А. Троянский.
⁵⁶⁰ Става дума за устава на Екзархията.
⁵⁶¹ Махмуд Недим паша.
⁵⁶² Вероятно става дума за проекта от лятото на 1869 - вж. у Кирил, патриарх Български. Граф Игнатиев, с. 125-126.
⁵⁶³ Вж. предходния документ.

ГЛОСАР

емир[наме] (тур. emirname) – писмена заповед, указ.

агреман (фр. agrément) – одобрение, съгласие (на една държава, с което приема за дипломатически представител лице, посочено от друга държава).

апостолически делегат (от лат. delegatus apostolicus) – пълномощник на Св. престол, който няма дипломатически статут, но е натоварен с обикновена власт върху определена територия и е поставен над местната йерархия.

берат (тур. berat) – султански указ за даване права и привилегии; указ; султанска грамота.

вакф (тур. vakif) – имот, чиито доходи са предназначени за благотворителни цели.

валия (ар.-тур. vali) – управител на ливи и санджаци през 17-18 в., а през 19 в. управител на вилает.

векил (тур. vekil) – министър; представител; заместник (пълномощник).

вилает (тур. vilâyet) – административна единица в Османската империя. Според Закона за вилаетите от 1864 вилаетът (= провинция, област) се подразделя на санджаци (=окръзи), кази (=околии) и нахии (= общини).

галикани (фр. gallican) – привърженици на независимостта и свободите на Френската църква по отношение на Св. Престол.

господар (от слав.) – титла на бившите князе на Молдова и Влашко.

диван (перс. divan) – върховен или провинциален орган на управлението, съвет на министри и придворни съветници.

драгоман[ин] (фр. drogman) – официален преводач на дипломатически представители в Ориента.

еничери (тур. uenciçeri) – елитна пехота на османците, съставена от ислямизирани в ранна възраст християни.

интернунций (лат. internuntius) – 1. временен нунций. 2. дипломатически представител (най-често австрийският при Високата порта).

ираде (тур. irade) – султански указ; заповед.

истилям (ар.-тур. istilâm) – осведомяване, допитване.

каза (ар.-тур. kaza) – административна единица, подразделение на санджак, околия

казак алай (тур. Kazak alay) – казашки полк, създаден през 1853 от полския емигрант М. Чайков-

ски, приел турски военен чин и име - Садък паша.

каймакамин (ар.-тур. каумакам) – 1. управител на каза; 2. подполковник; 3. заместник, временно изпълняващ длъжност.

капукехая (тур. карі и перс.-тур. kâhuя) – представител на княз, управител или църковен глава пред Високата порта.

католикос (гр. καθολικός) – 1. вселенски, т.е. всеобщ [епископ]; 2. титла на първосвещеника на Арменската църква (от средата на 5 в. до 1811, когато тя минава под върховенството на Руската църква, оттогава начело с екзарх); 3. титла на арменския (григориански) първосвещеник.

кириарх (гр. κύριάρχος, ѓ, господар) – висш духовник в православната Църква.

консолиде (фр. consolidé) – облигации от консолидиран (т.е., превърнат от кратко- в дългосрочен) заем.

ландвер (нем. Landwehr, Landeswehr) – термин за обозначаване на някои национални армии или милиции в Европа от 19 и началото на 20 в.; на немски означава „защита на страната“, но в по-стари времена е прилаган и към въстанически войски. В Австро-Унгария ландверът е един от трите компонента, от които се състоят сухопътните сили през 1867-1918, и е набиран от цизлайтанската част на империята. Австро-унгарската армия се подразделя също на обикновена армия, набирана от цялата империя, и унгарски Honvédség (унгарски лан-

двер), набиран от транслайтанската част на империята. Австрийският ландвер, както и другите съставни части на австроунгарската армия, са редовни въоръжени сили.

меджлис (ар.-тур. meclis) – съвет при административен управител, създаден през 1867 г.; съдилище от първа инстанция, създадено през 1869 г., парламент.

милет (ар.-тур. millet) – нация, националност, народност.

муавин (ар.-тур. muavin) – помощник, заместник на началник.

мюстешар (ар.-тур. müsteşar) – съветник.

мютесариф (ар.-тур. mutasarrif) – 1. владелец, собственик; 2. иконом, управляващ; 3. управител на санджак.

мютесарифлък (ар.-тур. mutasarrıflık) – 1. владение; 2. (пост на управител на) санджак.

мюфтия (тур. müfti) – мюсюлмански богослов и съдия, който съди въз основа на Корана.

нахия (ар.-тур. nahıye) – административна единица, подразделение на казата; област, община.

низам (ар.-тур. nizam) – войник от редовната наборна войска на Османската империя.

нунций (лат. nuntius) – папски дипломатически представител.

обер-прокурор (Обер-прокурор на Св.Синод, рус. от нем.) – един от висшите държавни чиновници в царска Русия, който с ранг на министър ръководи Синода на Руската православна църква и Ведомството на православното из-

поведание, което има статут на държавна религия. Длъжността „обер-прокурор на Синода“ е учредена от Петър I в 1722 след отмяната на патриаршеското църковно управление и пълното подчинение на православната Църква на императорската власт; премахната от Временното правителство (1917). Пълномощията и ролята на обер-прокурора са различни в различните периоди.

орос (гр. ὄρος, ѓ, условие, определение, термин) – така се нарича решението на Цариградския събор от септ. 1872, който обявява Екзархията за схизматична.

протосингел (гр. πρωτοσύγκελλος, ѓ) – помощник на висш духовник.

рая (перс.-тур. rāya, букв. стадо) – граждански поданици на султана, които плащат данъци.

ревандикация (фр. revendication) – 1. официален иск за възвръщане на отнети земи, стоки и пр.; 2. получаване обратно на отнети или изгубени земи, стоки и пр.

редиф (ар.-тур. redif) – запас, резерв; запасняк.

Рум (тур. Rum) – 1. грък, византиец; 2. православен, роден в Османската империя.

садразам(ин) (тур. ар.-тур. sadrazam) – велик везир.

санджак (тур. sancak) – знаме; административна единица в Османската империя между вилаета и казата, окръг.

сарай (тур. saray от перс. seray) – дворец; резиденция на владетел или висш сановник.

сервитут (лат. servitus) – 1. право да се използва за определени цели чужд имот. 2. ограничаване правото на собственост. 3. ограничаване суверенитета на една държава върху някоя област в полза на друга държава.

сердар-и екрем (тур. serdar-i ekrem) – главнокомандващ, пълководец.

силогос (гр. σύλλογος, ѓ) – дружество, сдружение.

синод (гр. σύνοδος, ѓ) – 1. църковно събрание, свиквано на ниво епархия, църковна провинция, на национално или световно ниво; 2. висше църковно управително тяло в православните църкви.

ставропигиален (от ставропигия, на грц. σταυροπίγια, от σταυρός „кръст“ и πῖγνυμι „забивам“) – прилага се към манастир или църква, които са под пряката юрисдикция на върховната църковна власт в една страна. Произхожда от обичая при основаването на известен манастир, в основата му да се забива кръст. Когато кръстът не е забит от епархийския епископ, а от патриарха, тези манастири се наричат ставропигиални – те имат самостоятелно управление. При провъзгласяването на един манастир за ставропигия, игуменът му си сменя статута – от архимандрит става епископ.

стационер (фр. stationnaire) – плавателен съд, който изпълнява полицейска служба в пристанище на колониална или полуколониална страна.

съраскер (тур. serasker) – 1. Първоначално в Османската империя

главнокомандващ армията; 2. От края на 16 в. до началото на 19 в. заместник на великия везир, ръководещ войските; 3. През 19 и началото на 20 в. военен министър.

такрир (ар.-тур. takrîr) – писмено изложение, заявление.

тескере (тур. tezkere, seyahat teskeresi) – пътен лист, разрешително за пътуване.

улем (ар.-тур. ulema) – вещь в религиозно-догматичните и правни въпроси на исляма; мюсюлмански богослов и законовед

ултрамонтан (фр. ultramontain) – радетели (главно във Франция през 19 в.) за максимално разширяване духовната власт на папата.

Фатих (тур. fatîh) – завоевател (прозвище на султан Мехмед II заради завоюването на Цариград).

фелах (араб. fallah) – уседнал селянин земеделец в Египет и други арабски страни (за разлика от номадстващия бедуин).

ферман (перс.-тур. ferman) – указ, писмена султанска заповед.

филетизъм (гр. φιλετισμός, ό, букв. трибализъм, племенност) – разграничение на племенен принцип.

флорин (ит. florino) – 1. флорентинска златна монета от 13 в., разпространена по-късно в много държави; 2. сребърният флорин е в обръщение в Англия през втората половина на 19 в. и се равнявал на два шилинга.

хат (ар. тур. hat) – писмо, указ.

хедив (ар. hadîv) – почетна титла на египетски вице-крал от 1867 до 1922, когато е зависим от турския султан.

хетерии (гр. ἑταιρεία, ή) – 1. букв. общество; 2. истор. гръцки тайни общества, чиято цел в началото на 19 в. е освобождението на Гърция от османско владичество

ходжа (тур. hoca) – мюсюлмански учител.

хонведи (унг. honvéd, букв. защитник на родината) – 1. название на революционната унгарска армия по време на революцията от 1848-49; 2. в Австро-Унгария част от унгарските войски, подчинени не на империята, а на унгарското министерство; 3. общо название на сухопътните войски в Унгария. вж. и *ландвер*

хор (гр. χορός, ό) – 1. група певци, които пеят заедно; 2. многогласна музикална пиеса; 3. източната част на католически храм, където се намират по време на богослужение свещенослужителите.

хороепископ (гр. χορηγόσκοπος, ό) – викарен (заместващ) епископ

хоспиций (лат. hospitium) – през Средновековието сграда или комплекс от сгради при манастир, където отсядали поклонниците и гостите.

шейх-юл ислям (тур. Şeyhülislâm) – висшият духовен водач на мюсюлманите в Османската империя; главният мюфтия, върховен тълкувател на ислямския закон.

Съст. Магделина Георгиева

СЪКРАЩЕНИЯ

КИРИЛИЦА

а. е. – архивна единица

авг. – август

Авг. – Августейши, а, о

АВПРИ – Архив внешней политики Российской империи

австр. – австрийски, а, о

австро-унг. – австро-унгарски, а, о

Азиат. Деп. – Азиатски департамент

ам. – американски, а, о

англ. – английски, а, о

апр. – април

араб. – арабски, а, о

арм. – арменски, а, о

б. – бележка

библ. – библейски, а, о

брит. – британски, а, о

бълг. – български, а, о

в. – вестник

В. порта – Високата порта

вж. – виж

ВНС – Велико Народно събрание

вън. министър – външен министър

ген. – генерал, ен

герм. – германски, а, о

г-н – господин

гр. – град; гръцки, а, о

гръц. – гръцки, а, о

Д. – дело

д. – документ

дек. – декември

дипл. – дипломатически, а, о

дн. – днес

дон. – донесение

древногръц. – древногръцка, а, о

държ. – държавен, на, но

евр. – еврейски, а, о

ез. – езеро

екземпл. – екземпляр

ж. п. – железопътен, на, но, ни

ИДА – Известия на държавните архиви

Имп. – Император

инв. – инвентарен

индустр. – индустриален, на, но

ит. – италиански, а, о

кв. – квартал
 кмф – Колекция микрофилми
 кн. – княз
 л. – лист
 л. с. – лири стерлинги
 лат. – латински, а, о
 лири стер. – лири стерлинги
 литогр. – литографски, а, о
 лл. – листове
 м. г. – миналата година
 мак. – македонски, а, о
 митолог. – митологически, а, о
 Монс. – Монсиньор
 напр. – например
 неизв. – неизвестен, на, но, ни
 нем. – немски, а, о
 ноем. – ноември
 о. – остров
 ок. – около
 окт. – октомври
 Оп. – опис
 осм. – османски, а, о
 перс. – персийски, а, о
 полит. – политически, а, о
 Пресв. Синод – Пресвети Синод
 прус. – пруски, а, о
 пълн. министър – пълномощен министър
 р. – река
 РГИА – Российский
 государственный исторический
 архив

рум. – румънски, а, о
 рус. – руски, а, о
 с. – село
 с. – страница
 с. г. – същата година
 септ. – септември
 СПб - Санкт-Петербург
 спр. – спрямо
 срв. – сравни
 сръб. – сръбски а, о
 Т. – том
 т. г. – тази година
 т. л. – турски лири
 т. н. – така нататък
 т.е. – тоест
 унг. – унгарски, а, о
 Ф. – фонд
 февр. – февруари
 фр. – френски а, о
 х. – хиляди
 царигр. – цариградски, а, о
 ЦДА – Централен държавен архив
 Ч. – част
 чл. – член
 ян. – януари

ЛАТИНИЦА

art. – article
 Aug. – Auguste
 с. à. d. – c'est à dire
 CV – Curriculum vitae
 dép. – dépêche

EB – Etudes balkaniques
 Ep - éparchie
 etc. – et caetera
 exempl. – exemplaire
 Févr. – Février
 L – livre
 l. st. – livres sterlings
 l. t. – livres turques
 litogr. – litographique
 livr. ster. – livres sterlings
 M – mille
 M – Monsieur
 Métrop. – Métropolitain
 Mgr – Monseigneur
 Mr – Monsieur
 Nov. – novembre
 Oct. – octobre
 s. a. - sine anno
 s. l. – sine loco
 S. Porte – Sublime Porte
 S. Synode – Saint Synode
 SEER – Slavonic and East European
 Review
 Sept. – septembre
 S^t – Saint, e
 S^{ts} - Saints
 v. à. v. – vis-à-vis

ДОБАВКИ И ПОПРАВКИ КЪМ ТОМ 1

На с. 24, ред 9 отдолу, вместо: френското посолство, да се чете: френския посланик

На с. 30, ред 10 отдолу, вместо: [1867], да се чете: [1866]

На с. 74, ред 13 отдолу, вместо: neutlisant, да се чете: neutralisant

На с. 92, ред 2, отгоре, вместо: homme, да се чете: hommes

На с. 92, ред 12, отгоре, вместо: ou, да се чете: ou

На с. 259, ред 10 отгоре, вместо: госродаря, да се чете: господаря

На края на с. 301 да се добавят думите: на християните и утвърдиха у Портата убеждението, че е спечелила

На с. 303, ред 14-15 отгоре, вместо: които султанът щедро получаваше на всички страни, да се чете: които султанът щедро получаваше от всички страни

На с. 403, ред 15 отгоре, вместо: Килиа, да се чете: Измаил

На с. 479, ред 4 отгоре, вместо: грък, да се чете: християнин

На с. 484, б. 166, вместо: 1872, да се чете, 1875

Под илюстрация № 2, вместо: Граф Н. П. Игнатиев излиза от резиденцията си, да се чете: А. И. Нелидов, шарже д'афер след заминаването на Игнатиев, напуска руското посолство в Цариград заедно с целия персонал, април 1877

ПОКАЗАЛЕЦ

— А —

Аарифи паша, Ахмед (1830-95)
осм. сановник (вън. министър
1874-75), 537, 949, 953, 955, 957,
959, 983

Абдул-Азиз (1830-76), осм. султан
(1861-76), vii, viii, 13, 15, 39, 41,
55, 67, 83, 85, 93, 95, 103, 113,
117, 121, 137, 157, 159, 161, 163,
165, 167, 169, 171, 189, 199, 213,
221, 223, 225, 229, 253, 257, 259,
261, 271, 273, 275, 277, 281, 289,
299, 301, 303, 325, 327, 331, 337,
349, 357, 361, 371, 373, 377, 381,
389, 423, 425, 427, 441, 453, 457,
461, 463, 465, 467, 471, 474, 484,
503, 505, 507, 509, 511, 513, 517,
519, 521, 523, 525, 527, 529, 533,
539, 541, 545, 547, 551, 559, 575,
581, 585, 589, 591, 593, 599, 623,
637, 677, 683, 687, 695, 697, 699,
701, 703, 711, 713, 715, 731, 735,
737, 739, 745, 747, 751, 753, 767,
769, 775, 811, 817, 871, 875, 957,
993, 995, 1034, 1044

Абдул-Керим Надир паша (1807-
83), осм. военачалник (команд-
ващ наблюдателния корпус в Те-
салия 1867-68), 193

Абдул-Меджид I (1823-61), осм.
султан (1839-61), 223

Авксентий (1798-1865), Велешки
митрополит (1848-55), 67, 476,
611, 779, 785, 985, 1037

Аврам Бедрос I Артцивиан (1679-
1749), Сиски патриарх (1740-49),
1038

Аврамов дъб (Мамврийски дъб), в
околностите на Хеврон, 463, 488

Австрийска империя вж. *Австро-
Унгария, Хабсбургска империя*

Австрия, 165, 485, 549, 755 вж.
*Австро-Унгария, Хабсбургска им-
перия*

Австро-Унгария, vii, xi, xiii, 183,
195, 207, 209, 229, 245, 257, 299,
303, 305, 307, 311, 333, 339, 341,
343, 353, 361, 365, 367, 371, 377,
383, 385, 395, 397, 401, 405, 411,
415, 417, 419, 481, 519, 541, 543,
545, 547, 549, 551, 553, 569, 577,
583, 585, 587, 591, 595, 631, 663,
665, 671, 713, 735, 737, 763, 765,
983, 1034, 1036 вж. и *Хабсбур-
ска (Австрийска) империя*

Адана, гр. в Киликия, Турция, 539,
625, 653

Аден, гр. в Йемен, 697, 1039

Адриатика, 309

- Азарян, Стефан (1826-99), висш арменокатолически духовник, арменски патриарх на Киликия (1881-99), 71
- Азия, vii, xv, 93, 95, 303, 699, 701, 719, 725, 757
- Азия, Средна, 365, 699, 701, 703, 727
- Азия, Централна, 727
- Азия, Югоизточна, 1040
- Айвазидес, гръц. дипломат (консул в Йерусалим), 837
- Айтоска каза, 1017, 1031
- Айхеман (Eichemann), Фридрих фон, (1826-75), герм. дипломат (посланик в Цариград 1873), 545, 679, 681
- Акра (Сен-Жан д'Акр), дн. Ако (Акко), гр. в Израел, 1041
- Албания, 233, 269, 291, 599, 605
- Албания, Горна, 237
- Александрета, (дн. Искендерон), гр. в Турция, 721, 723
- Александрия, гр. в Египет, 457, 483, 609, 653
- Александрос Ликургос (1827-75), гръц. богослов, архиепископ на о. Сирос, Тинос и Милос, 559, 629, 647
- Александру Йон Куза (1820-73), рум. княз (1859-66), 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 31, 39, 45, 47, 51, 55, 409, 470, 472, 473, 474, 477, 481, 573, 867
- Александър I Батенберг (1857-93), княз на България (1879-86), xxiii
- Александър I Павлович (1777-1825), император на Русия (1801-25), 1034
- Александър II Николаевич (1818-81), император на Русия (1855-81), xiii, xvi, xvii, xxiii, 3, 13, 43, 157, 161, 165, 167, 169, 173, 177, 225, 231, 319, 345, 347, 357, 361, 399, 403, 415, 475, 517, 519, 525, 535, 551, 553, 583, 601, 669, 673, 757, 773, 803, 807, 819, 847, 855, 859, 861, 881, 885, 887, 931, 957, 959, 963, 965, 967, 971, 979, 995, 997, 1001, 1034, 1039, 1044
- Александър III Александрович (1845-94), император на Русия (1881-94), xxii
- Александър Велики (356-323), мак. цар (336-323), 443
- Александър Караджорджевич (1806-85), сръб. княз (1842-58), 267, 415, 486
- „Александър Невски“, рус. кораб, 345
- Алепо (дн. Халеб), гр. в Сирия, 723, 1038
- Али паша, Мехмед Емин (1815-71), осм. държавник, 17, 31, 39, 41, 43, 49, 59, 61, 77, 81, 83, 113, 121, 135, 149, 151, 157, 161, 163, 177, 179, 181, 185, 187, 189, 191, 197, 201, 221, 245, 261, 271, 273, 295, 303, 321, 323, 325, 331, 333, 349, 351, 353, 355, 357, 359, 363, 365, 367, 369, 371, 373, 377, 381, 383, 385, 387, 389, 391, 407, 409, 411, 417, 419, 425, 431, 433, 437, 441, 447, 453, 461, 485, 501, 503, 505, 507, 509, 511, 517, 521, 525, 535,

- 537, 539, 541, 567, 581, 591, 671, 679, 695, 713, 715, 721, 747, 779, 789, 791, 843, 867, 871, 959, 975, 1041
- Алтен, барон, герм. дипломат (консул в Йерусалим), 545, 653, 1038
- Алфред, Единбургски и Сакско-бурготски херцог (1844-1900), 887, 1044
- Амасия, гр. в Турция, 723
- Америка вж. САЩ
- Анастасиевич, майор Миша (1803-85), търговец, дарител, претендент за сръб. престол 1868, 269
- Анатолия, 723, 727, 769 вж. и *Мала Азия*
- Англия вж. *Великобритания*
- Андраши, граф Дюла (1823-90), австро-унг. държавник, 303, 549, 553, 581, 1046
- Анкара, xxi, 93, 719, 723, 725
- Антим I (1816-88), Преславски (1861) и Видински (1868) митрополит, Бълг. екзарх (1872-77), 453, 619, 621, 627, 629, 635, 641, 645, 647, 779, 795, 801, 805, 815, 817, 821, 831, 845, 851, 853, 857, 859, 861, 879, 885, 887, 889, 893, 895, 897, 899, 901, 903, 905, 909, 911, 913, 915, 917, 919, 923, 925, 931, 935, 939, 941, 945, 947, 961, 975, 977, 985, 987, 993, 995, 997, 1001, 1005, 1007, 1021, 1041
- Антим VI Куталианос (ок. 1790-1878), Вселенски патриарх, (1845-48, 1853-55, 1871-73), 609, 611, 613, 615, 617, 619, 623, 629, 635, 637, 639, 647, 649, 661, 793, 795, 801, 803, 813, 815, 817, 823, 825, 829, 831, 833, 835, 839, 841, 843, 845, 849, 851, 853, 857, 859, 871, 891, 929, 981, 1042, 1043
- Антиохия вж. *Адана*
- Антонин, архимандрит (Андрей Иванович Капустин) (1817-94), председател на рус. мисия в Йерусалим (1865-94), 487
- Антониос Хариатис (1825-82), архиепископ на Керкира (1870-81), 839
- Антонопулос, А., гръц. дипломат (вице-консул в Браила), 571, 1036
- Анхиалска епархия, 1015, 1017, 1031
- Апони (Арропу), граф Рудолф (1812-75), австро-унг. дипломат (посланик в Лондон 1860-71 и Париж 1871-76), 383, 486
- Арабия вж. *Арабски полуостров*
- Арабски полуостров, 695, 697, 699, 703, 1039
- Аргиропуло, Емануил Яковлевич (1799-неизв.), рус. дипломат (драгоман в посолство в Цариград), 793, 795
- „Аркадион“, гръц. кораб, 141, 165, 183
- „Аркадион“, манастир на о. Крит, 119, 478
- Армения, 93
- Асим паша, Мустафа (неизв.-1891), осм. сановник (валия на Босна 1872-73), 551, 599, 1034
- „Assurance“, англ. кораб, 139

Астрабад (Астерабад, дн. Горган), гр. в Северен Иран, 723, 1040

Атина, xvii, 189, 191, 193, 197, 201, 249, 293, 295, 413, 563, 629, 631, 793, 835, 839, 879, 991, 997, 999, 1007

Атон (Света гора), 459, 555, 559, 647, 649, 651, 949, 953, 959

Афганистан, 701

Ахъ-Челебийска каза, 1015

Аче (Ачин), (мюсюлманска държава в северната част на о. Суматра), 699, 701, 1039

Ачин вж. Аче

— Б —

Бабадаг, гр. в Северна Добруджа, 93

Бавария, 575, 597

Багдад, 569, 721, 723

Баден, велико херцогство, 575

Балкана вж. *Стара планина*

Балканите вж. *Балкански полуостров*

Балкански полуостров, xvii, xxiv, 123, 177, 229, 237, 247, 287, 339, 341, 471, 499, 709, 1034

Банат, ист. област в Източна Европа (между областите Трансилвания и Влашко и реките Тиса, Муреш и Дунав), 481

Басра, гр. в Ирак, 721, 723

Батум (дн. Батуми), гр. в Грузия, 369

Бегер, Александър Федорович (1823-95), рус. дипломат (посланик в Техеран 1869-76), 567, 1035

Бейкос (Beukoz), на азиатския бряг на Босфора, 35

Бейрут, 480, 805, 827

Белгия, 583

Белград, 11, 57, 241, 263, 267, 291, 411, 413, 415, 472, 475, 577, 585, 603

Белградска крепост, 59, 259, 307, 475

Белеман (Даир ал Балманд), манастир близо до Триполи (Ливан), 827, 1043

Берлин, vii, 333, 519, 541, 551, 553, 689

Бертинати (Bertinatti), Джузепе (1808-81), ит. дипломат (посланик в Цариград 1867-69), 177, 195, 257, 480, 482

Бесарабия, 337, 397, 577, 657, 867

Бесарабия, Северна, 361

Бесарабия, Южна, 351, 353, 355, 399, 403, 405, 470, 485

Бисмарк, княз Ото фон (1815-98), герм. държавник, xiii, xxiii, 197, 481, 543, 545, 597, 1034

Битоля, 331, 853

Блазнавац, Миливое Петрович (1824-73), сръб. военен и полит. деец, 269, 289, 291, 413, 415, 417, 483, 583, 589

„Блайхрьодег & Ханземан“ („Bleichroeder & Hanseman“), герм. банка, 571

Блуднова, Е. Ю., автор, xxi, xxvii, xxviii

Блънт (Blunt) (1832-1916), Джон И., англ. дипломат (консул в Солун (1872), 555, 901, 1035, 1044

Богичевич, М. М., сръб. дипломат (дипл. агент в Цариград началото на 1869), 415, 486

Божигроб, 651, 659, 819

„Божигроб“, църква в Йерусалим, 75, 279, 461, 1038

Божигробски манастир, 835

Божигробски метох, в Цариград, 1011

Бойст (Beust), граф Фридрих Фердинанд фон (1809-86), австро-унг. държавник и дипломат, 155, 187, 207, 209, 311, 353, 479

Бомбай, гр. в Индия, 723

Бордо, гр. във Франция, 193

Босна, vii, xiii, 125, 225, 237, 263, 265, 271, 303, 309, 417, 551, 589, 591, 797, 1034

Босфор, vii, viii, 13, 85, 193, 271, 277, 303, 345, 347, 371, 391, 393, 431, 505, 775

Босюе (Bossuet), Жак Бенин (1627-1704), фр. прелат и писател, 943

Бохос II Тактакян (1799-1872), арменогригориански Цариградски патриарх (1863-69), 469

Браила, 249, 571

Брасие дьо Сен-Симон (Brassier de Saint-Simon) (1798-1872), граф Мариа Антон Йозеф, пруски дипломат (посланик в Цариград 1862-69), 9, 177, 195, 197, 257, 471, 480, 482

Брук (Bruck) (1798-1860), барон Карл Лудвиг фон, австр. дипломат (интернунций 1853-55), 417, 486

Брунов, граф Филип Иванович (1797-1875), рус. дипломат (посланик в Лондон 1840-54, 1858-74, делегат на Лондонската конференция за Проливите (1871), 343, 373, 377, 381, 385, 485

Брусар, гр. в Турция, 75, 85, 277, 523, 927

Брътияну (Brătianu), Йон (1821-1891), рум. държавник, 259, 473

Будберг, барон Андрей Фьодорович, (1817-81), рус. дипломат (посланик във Виена 1856-58, Берлин 1858-62 и Париж 1862-68), 37, 139, 173, 201, 474, 478, 480

Бужашки, Евл., автор, xxvi

Букурещ, 15, 23, 27, 31, 33, 35, 37, 41, 57, 241, 243, 257, 259, 399, 405, 407, 409, 473, 569, 571, 577, 581, 795, 997

Булвер (Dalling and Bulwer) (1801-72), Хенри, англ. политик, писател и дипломат (посланик в Цариград 1858-65), 7, 9, 15, 17, 23, 25, 81, 83, 472, 721

Буре (Bourée), Никола-Проспер (1811-86), фр. дипломат (посланик в Атина 1860 и Цариград 1866-70), 77, 85, 129, 137, 141, 145, 155, 157, 175, 195, 211, 257, 271, 281, 283, 325, 327, 419, 427, 429, 465, 467, 477, 480, 482, 487, 681

Бурмов, Тодор (1834-1906), автор, 482, 1041
 Бутаков, Григорий Иванович (1820-82), рус. адмирал, 165, 167, 479
 Бухара, ханство и гр. в Централна Азия, дн. в Узбекистан, xvii, xxviii, 701
 Буюкдере, предградие на Цариград, 847, 855, 859, 949, 953, 957, 985, 987, 989, 993, 995
 „Бъкингам“, дворец в Лондон, 476
 България, ix, x, xii, xvi, xviii, xxiv, xxv, xxvi, 87, 89, 91, 233, 249, 251, 253, 255, 441, 471, 627, 647, 781, 833, 977, 991, 1023
 България, Санстефанска, xiii, xv, xxiii, xxiv
 България, Северна, 477, 478
 Българско княжество вж. *България*
 Бърда вж. *Мало Бърдо*, *Веле Бърдо*

— В —

Вавилонска кула, 523
 Ван, ез. в Турция, 723
 Варна, 707, 1017, 1031
 Варненска епархия, 1015, 1017, 1031, 1033
 Варшава, 547
 Ватиканът, 69, 71, 465, 667, 679, 681
 Веле Бърдо в Черна гора, 421, 423, 597
 Велес, 611, 821
 Велешка епархия, 611, 923, 1015

Великобритания (Англия), viii, xiii, xiv, xv, 7, 9, 13, 15, 23, 25, 27, 37, 39, 41, 45, 61, 65, 69, 79, 81, 87, 97, 99, 109, 117, 121, 127, 143, 147, 159, 163, 165, 183, 195, 207, 209, 227, 245, 257, 259, 299, 301, 303, 311, 329, 343, 353, 359, 361, 365, 367, 369, 371, 377, 383, 389, 395, 401, 403, 409, 419, 427, 429, 470, 471, 477, 479, 523, 533, 541, 545, 553, 555, 557, 561, 565, 567, 577, 631, 667, 671, 673, 675, 689, 695, 697, 699, 713, 721, 727, 735, 737, 755, 763, 765, 775, 1035, 1036
 Венецианска област, 39, 474
 Вениамин, архимандрит, 653, 827
 Версай, 473
 Вертер (Werther), барон Карл фон (1809-94), герм. дипломат (посланник в Цариград 1874-76), 547, 581, 1036
 Вестман, Владимир Илич (1812-75), рус. сановник, 855, 859, 951, 953, 955, 957
 Видин, 93, 591, 849
 Видинска епархия, 1015, 1031
 Виена, xvii, 13, 245, 307, 379, 481, 541, 601, 689
 Византийска империя, ix, xxiv, 129, 661, 781, 789
 Виктор (1783-1888), Нишки екзархийски митрополит (1872-77), 821, 1042
 Виктория (1819-1901), кралица на Великобритания (1837-1901), 359, 476, 901

Вилем III (1817-90), крал на Холандия и велик херцог на Люксембург (1849-90), 701, 1040
 Вилхелм I (1797-88), крал на Пруссия (1861-71) и император на Германия (1871-88), 163, 461, 479, 487, 519, 541, 551, 1034, 1036
 Височица, в Черна гора, 273
 Витлеем, 279, 459, 661
 Влашко, 43, 473, 474 вж. и *Румъния*
 Воюе (Vogüé); маркиз Шарл-Жан-Мелхиор дьо (1829-1916), фр. дипломат (посланник в Цариград 1871-75), 467, 557, 575, 663, 665, 673, 679, 681, 683, 911, 983, 1035
 Воейков, В., автор, xviii
 Вранянска каза, 1015, 1017, 1031
 Врачанска епархия, 1015, 1031
 Вулгарис, Димитриос (1802-78), гръц. държавник, 191
 Вюртемберг, 575, 597

— Г —

Гавраил Кацарос (1822-1900), Самоски митрополит, 961, 1046
 Гаврилович, Йован (1796-1877), сръб. държ. деец, 269, 289, 291, 413, 415, 483, 583
 Газа, гр. дн. в Изрел, 653, 969
 Галата, кв. на Цариград, 129, 613, 681, 729, 795, 907
 Гарашанин, Илия (1812-74), сръб. държавник, 237
 Гашайн (Бадгашайн), гр. в Австрия, 541
 „Генерал-адмирал“, рус. кораб, 139
 Георгиос I Глюксбург (1845-1913), крал на Гърция (1863-1913), 113, 115, 117, 163, 193, 201, 479, 559, 629, 857, 999, 1035
 Герман Кавакопулос (1835/40-1920), митрополит на Кос (1867-76), Родос (1876-88), Ираклион (1888-97) и Халкедон (1897-1913); Вселенски патриарх Герман V (1913-18), 927, 1045
 Германия, 69, 101, 159, 173, 229, 311, 329, 333, 343, 389, 393, 395, 397, 399, 401, 403, 474, 479, 521, 539, 541, 543, 545, 549, 655, 665, 683, 735, 753; вж. *Германска империя*
 Германска империя, 245, 339, 405, 463, 541, 547, 553, 557, 561, 575, 667, 717 вж. и *Германия*
 Германска конфедерация, 481
 Германски съюз вж. *Германска империя*
 Геров, Найдено (1823-1900), бълг. възрожденец, рус. вицеконсул в Пловдив, xxvi
 Герониер (Guéronnière), Луи Етиен Артюр дьо Брьой виконт дьо ла (1816-75), фр. дипломат (посланник в Цариград 1870-71), 327
 Гика (Ghica), Йон (1816-97), рум. държавник, 41, 575, 799, 867, 1043, 1043
 Гирагос II Ачабахян, Сиски католикос (1855-66), 675, 1039

Гиритли, Мустафа Найли паша (1798-71), осм. сановник, 109, 151
 Гирс, Николай Карлович (1820-95), рус. държавник, xii, xviii 1019, 1023
 Главица, в Черна гора, 273
 Гладстон (Gladstone), Уилиам (1809-98), брит. държавник, xiv, 345
 Гоголев, Р., автор, xxiv
 Голеско (Голеску, Goleacu), Николае 1810-77), рум. военен и полит. деец, 41
 Голицина, Екатерина Леонидовна вж. *Игнатиева, Екатерина Леонидовна*
 Гоня, гр. на о. Крит, 205
 Горчаков, княз Александър Михайлович (1798-1883), рус. държавник, viii, xvi, xviii, xxiii, 39, 109, 111, 115, 123, 131, 143, 159, 161, 175, 181, 213, 231, 235, 397, 470, 471, 477, 478, 481, 563, 621, 775, 779, 787, 789, 793, 797, 799, 801, 803, 805, 807, 809, 811, 813, 817, 821, 825, 831, 833, 835, 841, 843, 845, 861, 863, 867, 875, 879, 881, 883, 887, 889, 893, 897, 899, 903, 907, 909, 911, 915, 927, 929, 933, 959, 965, 983, 1003, 1005, 1037, 1041
 Градишка (Босанска Градишка), гр. в Босна, 551
 Грамон (Gramont), херцог Антоан-Аженор-Алфред дьо (1819-80), фр. дипломат и държавник, 155
 Гранвил (Granville), лорд Джордж (1815-91), брит. държавник, 345
 Грахово, гр. в Черна гора, 483

Григорий VI Фуртуниадис (1798-1881), Вселенски патриарх (1835-40, 1867-71), xv, xxvii, 255, 443, 445, 447, 449, 455, 457, 459, 573, 607, 609, 649, 787, 789, 791, 843, 863, 869, 1015, 1023
 Григорий Араванис (?-1886), архиепископ на Левкада и Итака, 839
 Григорий Павлидис (1825-88), митрополит на Хиос (1860-77), 927, 961, 1045, 1046
 Грийн (Green), Джон, брит. дипломат (ген. консул в Букурещ), 409, 486
 Гроб Господен, 477, 657 вж. и *Божигроб, „Божигроб“*
 Груев, Георги (1832-99), бълг. възрожденец, 815, 1042
 Груич, Ефрем (1826-95), сръб. държавник и дипломат (дипл. агент в Цариград 1869), 415, 486
 Гръцко кралство вж. *Гърция*
 Гърция (Гръцко кралство), 65, 99, 101, 103, 107, 115, 117, 119, 121, 125, 127, 129, 143, 145, 149, 153, 157, 165, 177, 179, 185, 187, 191, 195, 197, 199, 201, 203, 205, 207, 209, 211, 233, 235, 237, 239, 241, 243, 249, 257, 259, 263, 293, 327, 413, 443, 475, 477, 479, 557, 559, 561, 587, 607, 625, 629, 631, 633, 635, 637, 769, 807, 835, 843, 989, 991, 999, 1007, 1035

Гюргево, 259

— Д —

Davison, R., автор, xxii, xxvii
 Далечен изток, 699

Далмация, 417, 419
 Дамаск, 69, 487
 Дамаскин (1817-78), екзархийски - Велешки митрополит, 821, 1042
 Дания, 367, 481
 Дарданели, 347, 371, 391
 Дариво, Д. А., рус. дипломат (вице-консул на о. Хиос), ix
 Дауд паша, Гарабед Артин (1818-73), осм. сановник, управител на Ливан (1861-68), 71, 279, 281, 467, 713
 Делигеоргис, Епамиминондас (1829-79), гръц. държавник, 561, 807, 877, 879
 Делиянис, Теодорос (1826-1905), гръц. държавник, 107, 193, 237, 477
 Дендрино, Спиридон Иванович, рус. дипломат (консул на о. Крит 1863-69), 107, 165, 477, 479
 Деркон, гр. в Източна Тракия, 609, 869
 Дерше, М., фр. дипломат (консул на о. Крит), 141, 165, 478, 479
 Деянира, персонаж от древногръц. митология, 97, 477
 Джемил паша, Мехмед (1828-72), осм. сановник (вън. министър 1872), 517, 531
 Джордж IV (1762-1830), крал на Великобритания (1820-30), 475
 Диарбекир, гр. в Източна Турция, 723

Дизраели (Disraeli), Бенджамин, лорд Биконсфилд (Beaconsfield, 1804-81), брит. държавник, xiv
 Диксън, Чарлз, брит. дипломат (консул на Крит) 165, 479
 Дионисий Харитониадис (1820-91), Критски (1858), Димотишки (1868) и Одрински (1873-86) митрополит; Вселенски патриарх Дионисий V (1887-91), 779, 853, 865, 869, 1041, 1043, 1044
 Дмитриевский, А. А., автор, 487
 Добруджа, 87, 93, 243, 477, 481
 Добруджа, Северна, xv
 Дойнов, Дойно, автор, xxi
 Долинг и Булвер вж. *Булвер*
 Долнодунавски регион, 105
 Дондуков-Корсаков, княз Александър М. (1820-93), рус. държ. деец, x
 Доротей (неизв.-1875), митрополит Софийски (1860) и Скопски (1872-75), 879, 889, 905, 913, 931, 1045
 Друен дьо Люис (Drouyn de Lhuys), Едуар (1805-81), фр. държавник, 33
 Дръстърска епархия, 1015, 1031
 Дунав, xv, 35, 49, 51, 53, 55, 103, 191, 209, 243, 249, 307, 309, 351, 383, 385, 387, 391, 399, 401, 403, 407, 409, 470, 595, 597, 707
 Дунав, бряг на р., 331
 Дунав, делтата на р., 667
 Дунав, Долен, 35
 Дунав, устие на, 485
 Дунавска монархия вж. *Австро-Унгария*

Дунавски вилает, 249, 478, 727

Дунавски княжества вж. Румъния

Дурандо (Durando), ген. Джакомо (1807-94), ит. военен и държ. деец, дипломат (посланик в Цариград), 9, 471

— Е —

Евгений, архимандрит, 457

Европа, vii, xiii, xvii, 11, 35, 37, 39, 43, 55, 83, 87, 99, 101, 113, 115, 121, 129, 133, 135, 137, 147, 149, 151, 153, 155, 159, 161, 163, 165, 175, 181, 183, 187, 199, 201, 203, 205, 207, 211, 219, 221, 229, 231, 235, 241, 243, 245, 251, 269, 277, 287, 289, 293, 297, 299, 305, 315, 319, 327, 331, 333, 335, 339, 341, 343, 345, 359, 365, 375, 381, 391, 393, 397, 401, 403, 409, 425, 429, 433, 455, 499, 503, 505, 511, 523, 525, 541, 549, 553, 559, 565, 577, 579, 583, 631, 665, 671, 685, 687, 699, 701, 703, 705, 713, 725, 727, 733, 735, 737, 739, 741, 743, 745, 753, 755, 759, 765, 771, 775, 805

Европа, Западна, 291, 331, 347, 363, 403, 719

Евстатий (ок. 1832-85), Пелагонийски митрополит (1872), 913, 1045

Егейско море, xvi

Егейско море, островите в, 237

Египет, xvii, 63, 79, 83, 85, 87, 113, 195, 221, 275, 277, 407, 423, 425, 427, 429, 459, 483, 484, 683, 685, 687, 689, 691

„Единството на Св. Григорий Провесветител (Арменски)“, арм. религ. орден, 1038

Екатерина II Велика (1729-96), рус. императрица (1762-96), ix

Елзас, 401

Елинско кралство вж. Гърция

Елиът (Elliot) (1817-1907), Хенри, брит. дипломат (посланик в Цариград 1867-77), viii, 143, 195, 257, 347, 353, 359, 365, 371, 373, 377, 419, 427, 480, 482, 485, 486, 519, 523, 555, 557, 565, 575, 577, 597, 673, 685, 799, 955, 991, 1035, 1036, 1037, 1045

Емин бей, осм. сановник, 513

„Еносис“, гръц. кораб, 141, 165, 193, 205

„Енфийлд“ („Enfield“), система пушки, 705

Епингер (Эппингер), Мартин Иванович (1822-72), рус. архитект, 77

Епир, 121, 125, 127, 129, 143, 191, 193, 195, 225, 233, 237, 239, 293, 991

Ерзерум, гр. в Турция, 567, 723, 1035

Ерзерум, крепост на, 707

Ерзинджан, гр. в Турция, 723, 1040

Ерзинагиан вж. Ерзинджан

Есад паша, Ахмед (1828-75), осм. сановник (валия на Шкодра 1868-70, велик везир 1873, 1875) 423, 529, 531, 533, 821, 823, 829, 831, 833, 989

Ета, планина в Тесалия, 477

Ечмиадзин, в Армения, 71, 281, 469, 675, 677

— Ж —

Железни врата, 383, 385, 387, 595, 597

Жечев, Т., автор, xxiv

Жомини, барон Александър Хенрихович де (1814-88), рус. сановник, 985, 987, 989, 993, 995

— З —

Залцбург, гр. в Австрия, 167, 183, 209, 245, 257, 311

Занос, Петрос, гръц. дипломат, 481

Запад, xiv, xxvi, 11, 39, 43, 53, 65, 125, 127, 133, 135, 153, 161, 163, 207, 217, 219, 221, 269, 289, 295, 299, 303, 305, 313, 317, 319, 325, 329, 333, 349, 357, 367, 381, 401, 403, 405, 407, 427, 449, 499, 501, 503, 505, 511, 525, 537, 549, 583, 601, 631, 633, 643, 665, 669, 711, 713, 731, 739, 743, 747, 759, 761, 763, 771

Запорожка Сеч, 485

Зарифи, Георгиос (1806-1884), гръц. banker в Цариград, 867, 1047

Зворник вж. Мали Зворник

Зимбракакис, Йоанис (1818-1913), един от водачите на Криското въстание 1866-69, 171

Зичи (Zichy), граф Ференц (1811-1900), австро-унг. дипломат (по-

сланик в Цариград 1874-79), 553, 581, 983, 1046

Зографос, Христати (1820-98), гръц. banker в Цариград, 445, 487, 867, 869, 1043

Золмс-Зоненвалде (Solms-Sonnenwalde) (1825-1912), граф Еберхард, прус. дипломат, 203, 480

— И —

Ибрахим паша (1789-1848), син на Мехмед Али, военачалник, хедив на Египет (1848), 705

Иванов, Д., автор, xxiii

Иванов, Иван Александрович (1835-1980), рус. дипломат (консул в Одрин), 869, 889, 947, 1044

Игнатиев, Николай Павлович, vii, viii, ix, xi, xii, xiii, xiv, xv, xvi, xvii, xviii, xix, xx, xxi, xxii, xxiii, xxiv, xxv, xxvi, xxvii, xxviii, 471, 473, 475, 476, 483, 487, 781, 789, 791, 795, 797, 803, 813, 819, 821, 825, 829, 833, 835, 847, 855, 859, 861, 863, 871, 875, 879, 883, 885, 915, 927, 929, 933, 947, 949, 953, 957, 963, 967, 985, 987, 989, 993, 995, 1001, 1007, 1023, 1037, 1038, 1039, 1040, 1041, 1044, 1046

Игнатиев, Павел Николаевич (1797-1879), ген., баща на граф Н. П. Игнатиев, xvi

Игнатиева, Екатерина Леонидовна (1842-1917), съпруга на граф Н. П. Игнатиев, xvi, xxviii

Игнатий I Какмаджиян, арменогригориянски Цариградски патриарх (1869), 469

Игнатий Зервопулос, архиепископ на Трифилия и Олимпия (1871-78), 839

Идра, гръц. о. в Егейско море, 839

Изволски, граф Александър Петрович (1856-1919), рус. държ. деец, xv

Изворов, Нил Добрев (1823-1905), българоуниат. епископ, 879, 889, 901, 905, 907, 909, 911, 913, 917, 919, 921, 947, 951

Измаил, гр. в Бесарабия, 45, 399, 403, 405, 571

Измид (Никомидия), гр. в Турция, 93, 619, 675, 723

Израел, 1043

Изток, xiv, 217, 303, 305, 309, 311, 313, 315, 317, 319, 321, 325, 329, 333, 335, 341, 345, 347, 351, 359, 363, 365, 389, 393, 395, 643, 665

Иларион (ок. 1800-84), Ловчански, митрополит (1852), 445, 453, 487, 613, 615, 617, 619, 621, 1037

Иларион Макариополски (1812-75), Търновски митрополит, бълг. възрожденец, 67, 453, 476, 611, 615, 617, 619, 621, 643, 779, 785, 913, 985, 987, 1037, 1038, 1045

Иларион Търновски вж. *Иларион Макариополски*

Иларионов (Илларионов), Н., рус. дипломат (консул в Шкодра), 869, 1044

Илчев, Ив., автор, xxii

Индии, Източни, 699, 701, 719, 721, 723, 725, 1039 вж. и *Индонезия*

Индийски океан, 697

Индия, 365, 429, 697, 721, 1039, 1040

Индонезия, 699, 1039

Иран, 1040

Иран, Северен, 1040

Иран, Североизточен, 1040

Иран, Югозападен, 1040

Исакча, гр. в Северна Добруджа, 385

Исмаил паша (1830-95), хедив на Египет (1863-79), 83, 85, 87, 101, 113, 275, 277, 423, 425, 427, 477, 483, 484, 537, 683, 685, 687, 689, 691, 693

Исмаилия, гр. в Египет, 691

Испания, 663

Issawi, Ch., автор, 1041

Исус Христос, 487, 488, 1038

Италия, 41, 49, 61, 63, 149, 155, 165, 177, 195, 229, 257, 303, 339, 343, 377, 419, 470, 474, 475, 549, 663, 665, 735, 737, 1036

— Й —

Йемен, 533, 695, 697, 1039

Йеремя, Халкедонски митрополит, 863, 865, 869, 1043, 1044

Йеротей (1800-85), Антиохийски патриарх (1850-85), 625, 827, 981, 1037, 1043, 1046

Йерусалим, 75, 77, 279, 461, 463, 487, 488, 545, 625, 651, 653, 655, 657, 661, 663, 693, 805, 809, 811, 817, 873, 969, 971

Йоаким II (1802-78) Кокодис, Вселенски патриарх (1860-63, 1873-78), 609, 611, 639, 641, 643, 645, 817, 853, 855, 863, 865, 869, 871, 873, 875, 877, 879, 881, 883, 885, 887, 889, 891, 893, 895, 897, 899, 903, 907, 911, 913, 915, 919, 921, 923, 925, 927, 929, 931, 933, 935, 937, 939, 941, 945, 947, 949, 953, 959, 961, 963, 965, 973, 975, 977, 981, 987, 999, 1001, 1005, 1007, 1019, 1021, 1023, 1025, 1042, 1043, 1044, 1045

Йоаким (1834-1912), митрополит във Варна (1864-74) и после в Солун (1874-78), Вселенски патриарх Йоаким III (1878-84, 1901-12), 899, 1044

Йоаким (Николаос Хрусулудис) (1837-87), митрополит на Лариса (1870) и после на Деркон (1875), Вселенски патриарх Йоаким IV (1884-86), 927, 1045

Йоаким, Палмирски епископ, 69

Йоан Златоуст, 839

Йоанити (Хоспиталиери), 487

Йоаникий Константиридис, митрополит на Никея (1859-79), 865, 927, 1043, 1045

Йожени (Eugénie), императрица на французите (1853-70), 51, 75, 279, 303, 429, 461, 463, 479, 486, 487, 1041

Йонийски острови, 65, 101, 127, 475

Йосиф, библ. персонаж, 277, 483

Йосиф I (1840-1915), Бълг. екзарх (1877-1915), xii

Йосиф Соколски (ок. 1786-1879), българоуниатски архиепископ, 69, 476

— К —

Кабога, граф Хайнрих Николаус Бернард (1818-81), австро-унг. дипломат (консул в Йерусалим 1867-81), 663, 1038

Кавказ, 91, 93, 95, 231, 361, 675, 709, 721

Кавказ, Голям, 1040

Кавказ, Малък, 1040

Кайзерлинг (Keyserling-Rautenburg), граф Хенрих (1830-74), прус. дипломат (посланик в Цариград), 369, 377, 419, 485, 486

Кайро, 83, 425, 689

Калергис, Димитриос (1803-67), гръц. генерал, 103

Калиади, Константинос, (1836-96), царигр. грък, 869

Калиник I (1800-89), патриарх на Александрия и на цяла Африка (1858-61), 609

Калиш, Морис, герм. дипломат (консул в Русе), 545

Кандия веницанското име на Крит, както и някогашно име на Ираклион (главен гр. на Крит), 103, 107, 113, 119, 139, 149, 151, 153, 159, 163, 165, 187, 207, 275, 689, 991

Канева, К., автор, xxi

Канинг, Стратфорд вж. *Стратфорд (де Редклиф)*

Канлиджа (Канлиджи), предградие на Цариград, 57, 475

Кантакузин (Cantacuzino), Георге Григоре (1837-1913), рум. политик, 29

Капчев, Г., автор, xxiv, xxvi

Караджорджевич, Александър вж. *Александър Караджорджевич*

Карам, Юсуф, маронитски шейх, 77

Каратеодори, Александър (1833-1906), царигр. грък, 445, 487

Карл I фон Хоенцолерн Зигмаринген (1839-1914), княз/крал на Румъния (1866-1914), 29, 31, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 55, 257, 259, 399, 407, 409, 411, 477, 481, 569, 571, 573, 575, 577, 585, 1035

Карл Антон фон Хоенцолерн Зигмаринген (1811-85), княз, 409, 486

Карл Лудвиг (1833-96), ерцхерцог, брат на имп. Франц-Йосиф I, 551, 1034

Карл Румънски вж. *Карл I фон Хоенцолерн Зигмаринген*

Карловиц (Сремски Карловци), гр. в Сърбия, 607

Карнобатска каза, 1017, 1031

Карс, гр. в Турция, 93

Карс, крепост на, 707

Карцов, А. Н., рус. дипломат (консул в Йерусалим), 279, 484

Каршияка, кв. в Пловдив, 1017, 1031

Касабов, Иван (1837-1911), бълг. възрожденец, 482

Каспийско море, 1040

Кахул (Кагул), гр. в Бесарабия, 403, 405

Кашгар, оазис-град в подножието на Памир, дн. в Китай, 701

Кеворк IV Костанднополсеци (1813-82), Ечмиадзински католикос (1866-82), 75, 281, 469, 677

Кербела, гр. в Ирак, 569

Керимиан I Магърдич (Мигирдик I Керимиан) (1820-1907), арменски Цариградски патриарх (1869-73), 469, 677

Керкира, о. в Егейско море, 839

Кесарея (дн. Кайсери), гр. в Турция, 723, 1040

Киев, 355, 673

Кизик, (дн. не съществуващ) древен гр. на южния бряг на Мраморно море, 869

Килиа (Килия), гр. в Бесарабия, 399, 403

Кипър, о., 93, 95, 625

Кирил II (1792-1872), Йерусалимски патриарх (1845-72), 25, 77, 463, 487, 533, 559, 625, 649, 651, 653, 655, 657, 659, 661, 813, 817, 819, 821, 823, 825, 835, 837, 873, 881, 883, 967, 969, 971, 983, 1037, 1042

Кирил, патриарх Български, автор, xviii, xxviii, 1037, 1041, 1046

Китай, xvii, xxvii

Княжествата вж. *Румъния*

Когълничану (Kogălniceanu), Михай (1817-91), рум. държавник, 472, 473

Кожевников, Василий Федорович (1829-85), рус. дипломат (консул в Йерусалим 1867-76), 655, 661, 805, 1039, 1042

Койдел (Keudell), Robert фон (1824-1903), герм. дипломат (посланик в Цариград), 543, 545, 575, 825

Коканд, гр. (дн. в Узбекистан) и ханство в Средна Азия, 701

Колашин, гр. в Черна гора, 597, 601

Коленкур (Caulaincourt), маркиз Арман дьо (1773-1827), фр. генерал и дипломат, посланик в Санкт Петербург (1807-11), 1034

Комсалова, Р., автор, xxi

Конеманос бей (?-1894) осм. дипломат (шарже д'афер в Петербург 1864-70), 115, 477

Конушка нахия, в България, 1017, 1031

Коня (Копуа), гр. в централна Мала Азия, 705

Коронеос, полк. Панос (1809-99), един от водачите на Криското въстание 1866-69, 171

Кос, о. в Егейско море, 927

Косев, Константин, автор, xxvi

Косик, В. И., автор, xxiv, xxv

Косово, 55

Косово поле, 475

Которски район, 486

Крим, полуостров, 9, 89, 91, 167, 179, 417, 763

Кримско татарско ханство, 485

Крит, о., 85, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 113, 115, 119, 121, 123, 137, 141, 145, 147, 149, 151, 153, 155, 157, 161, 163, 165, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181, 183, 185, 187, 195, 199, 205, 233, 235, 275, 293, 478, 479, 629, 631, 707, 991

„Круп“ („Krupp“), герм. индустр. компания, 301, 547, 707, 731

Кръстевич, Гаврил (1818-98), бълг. възрожденец, 445, 487

Ксантийска епархия, 1015

Ксенос, Т., гръц. дипломат (консул в Йерусалим), 837

Куза, Александру Йон вж. *Александру Йон Куза*

Кукуш (дн. Килкис, в Гърция), гр. в Македония, 889

Куманов, М., автор, xxiii

Кумундурос, Александрос (1815-83), гръц. държавник, 191, 807, 997, 1007

Кундуриотис, Андреас (1820-95), гръц. дипломат (посланик в Цариград 1855), 989, 991, 997, 999, 1007

Купелиан, арменокатолически Цариградски патриарх (1872-79), 679

Кутузов, княз Михаил Ил. (1745-1813), рус. пълководец, xvi

Куцаров, П., автор, xxiv, xxv

Къбръзлъ (Kibrishi) паша, Мехмед Емин (1813-71), осм. държавник, 11, 325, 367, 471

Кълъч (Kilic), А., автор, xxi, xxii

Кьониггрец (Königgrätz), дн. Градец Кралове (Hradec Králové), Чешка република, гр., 39, 474

Кюрдистан, 709

Кюстенджа, гр. в Северна Добруджа, 1017, 1031

Кюстендилска епархия, 923, 1015, 1031

Кямил паша, 953

— Л —

Лавалет (Lavalette), Шарл-Жан-Мари-Феликс дьо (1806-81), фр. дипломат (посланик в Цариград 1851-53, 1860-61), 911

Лаговский, Александър Ефимович (1820-неизв.), рус. дипломат (консул на о. Крит), 991, 1046

Лайънс (Lyons), лорд Ричард Бикертон Памел (1817-87), англ. дипломат (посланик в Цариград 1865-67), 25, 117, 127, 173

Лариса, гр. в Гърция, 927

Лахидже (Лак(и/е)дж), гр. в Йемен, 697, 1039

Лахор, гр. в Пакистан, 723

Левант, 175, 287, 303, 555

Левкада, гръц. о. в Йонийско море, 839

Леонтиев, Константин Николаевич (1831-91), рус. философ, писател и дипломат, ix, xi, xiii, xxiv, xxv

Леополд I (1790-65), крал на Белгия (1831-65), 474

Лернейската хидра, митолог. същество, 477

Лесепс (Lesseps), виконт Фердинан дьо (1805-94), фр. дипломат и инженер, 81, 477, 691, 693, 727

Лефке, гр. в Азиатска Турция, 723

Ливадия, лятна резиденция на руския имп. двор в Крим, 167, 173, 175, 177, 179, 415, 583, 995, 997

Ливан, 11, 77, 181, 277, 279, 281, 471, 472, 480, 484, 673, 675, 1039

Ливански планини, 484

Лида (дн. Лод, в Израел), гр. в Палестина, 488

Ликургос, Александрос вж. *Александрос Ликургос*

Липово, с. в Черна гора, 597, 601

Лобанов-Ростовски, княз Алексей Борисович (1824-96), рус. държ. деец и дипломат (посланик в Цариград 1859-63, 1879-82), 611, 871

Ловеч, 621

Ловешка епархия, 1015, 1031

Ловчански владика вж. *Иларион Ловчански*

Локос (Лососк), брит. дипломат (шарже д'афер в Цариград), 901

Лондон, xiv, xvii, 165, 343, 369, 371, 375, 377, 379, 381, 383, 385, 391, 395, 475, 481, 501, 565

Лотарингия, 401

Лудолф (Ludolf), граф Емануел Константин Франц (1823-98), австро-унг. дипломат (посланик в Цариград 1872-74), 519, 547, 551, 553, 575, 577, 921, 1036

Луи XIV (1638-1715), крал на Франция (1643-1715), 473

Люксембург, 159, 245, 481

Люксембургска крепост, 481

Люксембургско херцогство, 481

— М —

Магазинович, Коста, сръб. дипл. агент в Цариград, 415, 486

Майнингер (Meininger), Т., автор, viii, xviii, xxii, xxv, xxvii, xxviii

Македония, xv, 129, 143, 233, 237, 239, 293, 451, 629, 851, 901, 903, 905, 907, 909, 911, 947, 949, 957, 983, 985, 999, 1005, 1021, 1023, 1046

Макензи (McKenzie), Д., автор, xiii, xxi, xxii, xxv

Максимилиан I фон Хабсбург (1832-67), император на Мексико (1864-67), 479

Малайски архипелаг, 1039

Мала Азия, 93, 479, 707, 709, 719, 721

Малатя, гр. в Мала Азия, 723

Мали Зворник, гр. в Босненския пашалък (дн. в Сърбия), 59, 537, 585, 591, 593, 797

Малик ел-Муазам (неизв.-1227), султан на Дамаск (1218-27), 487

Мало Бърдо, в Черна гора, 421, 423, 597

Мамврийски дъб вж. *Аврамов дъб*

Маринович, Йован (1821-93), сръб. държ. деец, 235, 263, 593, 595, 1036

Мария Александровна (1824-80), императрица на Русия, съпруга на Александър II, 669, 1039

Мария Александровна (1853-1920), велика княгиня, дъщеря на Александър II, 887, 1044

Маркова, З., автор, xxviii

„*Мартини*“ вж. „*Хенри Мартини*“

Мата Хари (Mata Hari) (1876-1917), герм. танцьорка и шпионка, xiv

Матей I Костанднополсеци (неизв.-1865), Ечмиадзински католикос 1858-65, 73

Махмуд II (1785-1839), осм. султан (1808-39), 211, 503, 513, 535, 745, 767

Махмуд Недим паша (1818-83), осм. държавник, 367, 507, 509, 511, 513, 515, 517, 521, 527, 529, 539, 583, 585, 619, 635, 679, 715, 717, 729, 733, 811, 975, 989, 993, 995, 1001, 1003, 1039, 1042, 1046

Махмуд Шах, султан на Аче (1870-74), 699, 1039

„*Меджидие*“, осм. орден, 815

Медун, гр. в Черна гора, 269

Мелетий (1839-1906), Лаодикейски митрополит, Антиохийски патриарх Мелетий II Думани (1899-1906), 827

Мелетий (1824-95), Рашко-Призренски митрополит (1854-95), 865, 869, 1043

Меншиков, княз Александър Сергеевич (1787-1867), рус. военен и държавен деец, 503

Мегахдия, гр. в Банат, 239

Мехмед II (1432-81), осм. султан (1444-46, 1451-81), 213, 217, 480, 701

Мехмед Али (1769-1849), паша на Египет (1805-48), 63, 85, 101, 484, 687

Мехмед Рушди паша вж. *Мехмед Рюшди паша Мютерджим*

Мехмед Рюшди паша вж. *Мехмед Рюшди паша Мютерджим*

Мехмед Рюшди (Рушди, Рюжди) паша Мютерджим (Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa 1811-82), осм. сановник, 83, 221, 325, 367, 481, 519, 521, 527, 529, 539, 573, 575, 577, 599, 637, 651, 653, 805, 809, 811, 813, 821, 1042

Мехмед Рюшди (Рушди) паша Ширванизаде (Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa 1829-74), осм. сановник, 533, 535, 537, 737, 745

Мидхат паша, Ахмед (1822-84), осм. държавник, viii, ix, xi, xiii, 249, 251, 259, 325, 482, 513, 515, 517, 519, 521, 527, 529, 533, 539, 541, 573, 577, 597, 599, 627, 635, 637, 695, 733, 747, 807, 845, 847, 849, 861, 879, 901, 905, 989

Мизия вж. *България, Северна*

Милан Обренович IV (1854-1901), сръб. княз/крал (1868-89), 269, 289, 415, 417, 483, 484, 575, 583, 585, 589, 591, 593, 591, 797, 947, 949

Милетич, Любомир, автор, ххvi

Милош Обренович (1780-1860), сръб. княз (1815-39, 1858-60), 269, 482, 483

Михаил Обренович III (1823-68), сръб. княз (1839-42, 1860-68), 55, 57, 225, 235, 261, 263, 265, 267, 269, 289, 411, 481, 486, 585, 587, 591, 1036

Михайловски, Никола Стоянов (1818-92), бълг. възрожденец, 815, 845, 1042

Молдова, 35, 43, 351, 470, 473, 474 вж. и *Румъния*

Молдо-Влахия вж. *Румъния*

Морис (Morris), Едуард Джой (1815-81), ам. дипломат (пълн. министър в Цариград 1861-70), 347, 485

Мос (Mauss 1829-неизв.), Кристоф Едуар, архитект, 77

Москва, 453

Мосул, гр. в Северен Ирак, 723

Мохамед Али (1769-1849), паша на Египет (1805-40), 427, 483, 486

Мохсин хан, перс. дипломат, 563, 565

Мошнин, Александър, рус. дипломат (ген. консул в Русе), 909, 919, 951, 909, 1045

Мулен (Moulin), фр. дипломат (консул в Сараево), 419, 487

Мур (Moore), Ноел Т., англ. дипломат (консул в Йерусалим), 653, 1038

Мурад V (Мурад ефенди) (1840-1904), осм. султан (1876), 223

Мурад ефенди вж. *Мурад V*

Муристан, в Йерусалим, 487

Муайсера, в гр. Триполи, Ливан, 675

Мустафа паша Гиритли вж. *Гиритли*

Мустие (Moustier), маркиз Лионел дьо (1817-69), фр. държавник и дипломат (посланик в Цариград 1861-66, вълн. министър 1866-68), 7, 17, 23, 27, 33, 63, 81, 83, 109, 111, 113, 123, 129, 131, 137, 139, 141, 145, 155, 159, 161, 175, 177, 209, 215, 473

Мусурус паша, Константин (1807-87), осм. дипломат (посланик в Лондон 1851-85), 369, 371, 373, 377, 381, 385, 387, 501

Мухамера (Мохамера), гр. в Юго-западен Иран, (дн. Хоремшехир), 723, 1040

Муш, гр. в Мала Азия, западно от ез. Ван, 95

— Н —

Наджд, плато в Арабия, 695

Назиф паша, Мехмед, осм. сановник (управител на Йерусалим 1867-69, 1872-73), 655, 1038

Намък паша, (Намък Кемал 1840-88), деец на „*Млада Турция*“, 325

Наполеон (принц Наполеон, принц Жером), Жером (1822-91), 103, 673

Наполеон III (1808-73), император на французите (1852-70), 27, 39, 41, 49, 81, 103, 109, 141, 143, 147, 159, 161, 165, 167, 183, 211, 227, 245, 257, 311, 331, 333, 407, 471, 473, 474, 475, 479, 481, 485, 541, 557, 673, 1039

Насредин (1831-96), шах на Персия (1848-96), 563, 565, 567, 569, 1035

Насри паша, Франко (1814-73), управител на Ливан (1868-73), 279, 281, 673

Натанаил (1820-1906), Охридски митрополит (1872-77), бълг. възрожденец, 913, 931, 1045

Неврез паша, осм. сановник, 683

Нелидов, Александър Иванович (1835-1910), рус. дипломат, хix, 895, 899, 903, 907, 909, 957

Немска империя вж. *Германска империя*

„*Неологос*“, гръц. вестник, 877

Неофит, архиепископ на о. Идра и Специа (1852-1875), 839

Неофит (?-1875), Дерконски митрополит, 609, 639, 853, 865, 869, 1038, 1043, 1044

Неофит, Касандрийски митрополит, 779, 1041

Неофит (?-1896), Серски митрополит (1867-75), 865, 1043

Нерзес II Варжабетян? (1837-84), арменогригориански Цариградски патриарх (1873-84), 677

Несебърска епархия, 1015, 1017, 1031

Несос, кентавър, 477

Нешед (Мешед или Мешхед), гр. в Североизточен Иран, 723, 1040

„*Нидерландски лъв*“, орден на Холандското кралство, 701

Никея (дн. Изник, гр. в Турция), 927

Ников, П., автор, 1046
 Никодим Константинович (1826-1900), Серски (1860) и Кизикийски митрополит (1860-1900), 865, 869, 963, 1043, 1044, 1046
 Никодим I Константинович, Воденски (1859-70), после Брусенски митрополит, 865, 927, 1043, 1045
 Никола I Петрович Негош (1841-1921), черногорски княз/крал (1860-1918), 59, 61, 63, 225, 267, 269, 271, 273, 275, 291, 413, 417, 419, 421, 423, 475, 483, 485, 597, 599, 601, 603
 Николай Николаевич (1831-91), рус. велик княз, 625, 651
 Никомидия вж. *Измид*
 Никон (1605-81), Московски патриарх (1652-58), 1038
 Никшич, гр. в Черна гора, 269
 Нил вж. *Изворов, Нил*
 Нил, Александрийски патриарх (1869-70), 457, 459
 Нифон (1789-1875), Угро-Влашки митрополит (1850-65), митрополит на цяла Румъния (1865-75), 835, 839
 Ница, 321
 Ниш, 591, 717, 821
 Нишавска епархия, 1015, 1031
 Нишка епархия, 1015, 1031
 Нишко, xv
 Нова Русия, 345, 355
 Новайска каза, в България, 1017, 1031
 Нови Пазар, гр. в Сърбия, 591

Новиков, Евгений Петрович (1826-1903), рус. дипломат, 15, 17, 191, 455, 473, 480, 611
 Новикова, Олга Алексеевна (1840-1925), рус. писателка-славянофилка, xiv
 Ново село, в Черна гора, 273
 Нубар паша (Нубар Нубарян) (1825-99), египет. сановник, 113, 277
 Нуредин паша, Абдурахман (1836-1912), осм. сановник (Дунавски валия 1873-74), 909, 1045

— ○ —

Обаре (Aubaret 1825-94), Луи Габриел Галдерик, фр. дипломат (консул в Шкодра 1868), 419, 487
 Обединени княжества вж. *Румъния*
 Обренович, сръб. династия, 483, 585
 Одеса, 355, 535, 861
 Оджаков, Петър (1834-1916), бълг. възрожденец, xxiii
 Одрин, 93, 555, 869, 879, 885, 889, 901, 905, 911, 939, 947, 951, 985, 1001
 Одринска епархия, 887, 951, 1017, 1031
 Одрински вилает, 727
 Окша-Ожеховски, барон Тадеуш (1837-1902), полски емигрант в Цариград, 671
 Олга Константиновна Романова (1851-1925), рус. велика княгиня, кралица на Гърция, 115, 117, 163, 479, 629, 1038

Олимпия, гр. в Южна Гърция, 839
 Олтеница, гр. в Румъния, 35
 Омански залив, 723
 Омар, джамия на... в Йерусалим, 487
 Омер паша (Михаил Латас) (1806-71), осм. военачалник, 35, 151, 165, 179, 185, 475, 480
 Ону (Ονου), А. М., автор, ix, xiv, xxiii, xxv
 Ону, Михаил Константинович (1835-1901); рус. дипломат (драгоман в посолството в Цариград), ix, 811, 871, 873, 881, 897, 899, 1042
 Ориент, xvii, 3, 5, 7, 9, 13, 39, 45, 51, 53, 63, 73, 75, 79, 81, 89, 99, 101, 105, 119, 123, 125, 129, 135, 145, 167, 169, 189, 195, 203, 207, 209, 211, 217, 219, 225, 227, 231, 235, 237, 239, 241, 243, 245, 251, 259, 265, 285, 287, 289, 293, 297, 325, 395, 399, 403, 405, 413, 433, 437, 439, 461, 467, 479, 499, 501, 519, 521, 541, 543, 545, 547, 549, 553, 555, 557, 561, 563, 569, 573, 579, 601, 605, 609, 661, 663, 665, 667, 669, 671, 681, 683, 691, 693, 707, 711, 741, 755, 759, 763, 767, 769, 771, 773, 775, 799, 807, 965, 967, 979, 997
 Ортакой, предградие на Цариград, 445, 611, 615, 621, 645, 851, 915, 945, 987, 1037, 1042
 Оршова, гр. в Румъния, 481
 Осман (Hausmann, 1809-91), барон Жорж Йожен, фр. администратор и политик, 723
 Османска империя, vii, viii, xi, xii, xiv, xvii, xxi, xxii, xxiii, xxvi, 5, 7, 11, 13, 37, 39, 41, 47, 51, 53, 55, 59, 61, 63, 65, 67, 71, 75, 79, 83, 85, 87, 89, 91, 93, 95, 97, 101, 103, 105, 111, 113, 115, 117, 119, 121, 127, 129, 133, 135, 137, 145, 147, 157, 159, 161, 163, 169, 171, 173, 175, 177, 181, 183, 189, 193, 195, 197, 199, 201, 205, 209, 211, 213, 215, 217, 219, 221, 223, 225, 227, 229, 231, 233, 235, 237, 241, 243, 245, 255, 257, 261, 263, 265, 269, 271, 273, 275, 287, 289, 293, 295, 297, 299, 301, 303, 305, 307, 309, 311, 313, 319, 321, 323, 325, 327, 329, 331, 337, 339, 345, 349, 351, 353, 359, 361, 363, 365, 367, 369, 371, 373, 381, 383, 385, 387, 389, 393, 395, 397, 401, 403, 405, 407, 409, 413, 417, 419, 421, 423, 427, 429, 431, 433, 435, 437, 441, 451, 455, 469, 470, 471, 472, 477, 478, 479, 483, 484, 487, 499, 501, 503, 505, 507, 509, 511, 513, 517, 519, 521, 523, 525, 527, 529, 535, 541, 543, 547, 549, 551, 555, 557, 559, 561, 563, 565, 567, 569, 573, 575, 577, 583, 585, 587, 595, 599, 601, 607, 623, 631, 659, 663, 665, 667, 669, 671, 673, 675, 677, 683, 685, 687, 693, 697, 699, 701, 703, 705, 707, 709, 711, 713, 715, 717, 719, 721, 725, 727, 729, 731, 733, 735, 737, 739, 741, 743, 745, 747, 749, 751, 753, 755, 759, 761, 763, 765, 767, 769, 771, 773, 797, 801, 807, 845, 847, 849, 851, 861, 879, 955, 967, 975, 977, 991, 1034, 1036

Охрид, 611, 645, 853, 919, 925,
927, 929, 931, 933, 935, 939, 961

Охридска епархия, 611, 641, 913,
919, 923

Охридска област, 641, 925

— П —

Павел (Савел), апостол, xv

Павли, католически владика на Бу-
курещ, 909

Паисий (1810-72), Пловдивски мит-
рополит (1858), 67, 453, 476, 611,
617, 619, 779, 785, 985, 1037,
1041

Палеолози, династия, ix, xvi

Палестина, xvii, 69, 75, 279, 459,
461, 465, 545, 555, 559, 625, 651,
653, 655, 657, 661, 663, 665, 667,
817, 819, 825, 827, 835, 983, 1038

Палмерстон (Palmerston), Хенри
Джон Темпъл (1784-1865), брит.
държавник, 99, 343, 555

Панарет (1805-83), Пловдивски ми-
трополит (1863), 453, 613, 615,
617, 619, 621, 643, 913, 1037,
1038, 1045

Панарет, Ираклийски митрополит,
869, 1044

„Панелинион“, гръц. кораб, 141

Париж, 13, 33, 37, 41, 57, 73, 75,
123, 129, 137, 139, 141, 157, 159,
161, 163, 165, 173, 175, 197, 201,
209, 245, 253, 269, 375, 473, 480,
482, 723, 739, 815, 1042

Пейович, Перо, сръб. дипломат
(дипл. агент в Шкодра), 599, 1037

Пекин, xvii, xxvii

Пелагонийска епархия, 1015

Пенчович, х. Иванчо х. (ок. 1820/30
- ок. 1895), осм. сановник, 445,
487, 913, 1045

Пера, кв. на Цариград, 71, 129,
488, 779, 787, 789, 793, 797, 801,
803, 813, 821, 825, 831, 833, 841,
861, 863, 867, 875, 881, 887, 897,
899, 903, 907, 911, 915, 927, 929,
933, 947, 951, 959, 965, 983, 997,
1003, 1019

Персийски залив, 721, 723

Персия, 563, 565, 567, 569, 709,
721

Петербург вж. *Санкт-Петербург*

Петкович, Константин Дмитриевич
(ок. 1830-неизв.), рус. дипломат
(ген. консул в Бейрут 1869-80),
805, 827, 1043

Петрович, Божидар, черногорски
държ. деец, 601

Петроград вж. *Санкт-Петербург*

Петропулакис, полк. Димитриос
(ок. 1806-70), ръководител на две
поредни експедиции (1866-67,
1868) на доброволци от Мани в
Критското въстание, 189, 205

Петропулакис, Леонидас Димитриу
(1829-87), доброволец в Критско-
то въстание (1868), 205

Петър I Велики (1672-1725), рус.
цар (1696-1725), 767

Пеща, 307, 309, 311, 415, 549

Пещера на млякото, в Палестина,
461

Пещера на Рождеството, в Палес-
тина, 661, 663

Пива, р. в Черна гора, приток на
Тара, 269

Пиомонт, 470

Пий IX (1792-1878), Римски папа
(1846-78), 484, 681, 849, 911, 917

Пипери, черногорско племе, 423

Пирея, 139, 391

Плавница, р. в Черна гора, 269

Пламенац, поп Илия (1825?-1916),
черногорски държ. деец, 269, 413

Пламенац, Раде, сръб. дипломат
(дипл. агент в Шкодра), 599, 1037

Планината вж. *Ливан*

Плати (Πλάτη, тур. Yassiada), един
от Принцовите острови в Мра-
морно море, част от територията
на Турция, 25

Плевен, ix

Пловдив, 621, 1005, 1015, 1017,
1019, 1021, 1031

Пловдивска епархия, 643, 913,
1007, 1015, 1017, 1031, 1033,
1045

Плоещ, гр. в Румъния, 409

Пльойм (Pium) (1808-1874), Жо-
зеф, апостолически делегат в Ца-
риград (1870-74), 469

Подгорица, гр. в Черна гора, 421

Полско кралство вж. *Полша*

Полша, xv, 49, 63, 309, 475

Попов, Рафаил (1831-76), Бълга-
роуниатски епископ, 69, 476, 901,
909, 911, 951, 957, 983, 985

Порт-Саид, гр. в Египет, 429, 691

Пресел (Pressel), Вилхелм фон
(1821-1902), герм. инженер, 723,
725

Преславска епархия, 1015, 1031

Приамурие, xxvii

Прибалтика, xvii

Призрен, гр., дн. в Косово, 869

Прилепска каза, 1015

Приморие, xxvii

Причерноморие, Северно, 485

Провадийска каза, 1017, 1031

Прокеш Остен (Prokesch Osten),
граф Антон фон (1795-1876),
австр. дипломат (интернунций
1855-71), 9, 17, 23, 25, 33, 195,
257, 353, 365, 371, 377, 411, 419,
473, 474, 480, 482, 485, 486, 547,
583, 1036

Прокопий II (неизв.-1880), Йеруса-
лимски патриарх (1872-75), 653,
657, 821, 823, 825, 835, 837, 969,
971, 983

Прокопий, митрополит на Газа вж.
Прокопий II

Проливите (Протоците), xxii, xxvi,
345, 347, 369, 373, 375, 377, 379,
381, 383, 391, 393, 431, 470

Протоците вж. *Проливите*

Прусия, 41, 61, 101, 147, 149, 155,
165, 177, 195, 197, 229, 233, 245,
303, 311, 327, 329, 331, 333, 335,
337, 339, 341, 343, 377, 379, 383,
393, 397, 411, 419, 461, 463, 470,
474, 481, 553

Прут, р., 45, 403

Пунтай, 701

— Р —

Рагозина, Е. А., автор, ххii, ххiii
 Радев, С., автор, ххiii
 Радкова, Р., автор, хxi
 Радонич, Станко, черногорец (пра-
 теник на княз Никола в Цариград
 1866), 269
 Рангавис (Рангабе), Александрос
 Ризос (1809-92), гръц. дипломат,
 203, 480
 Рафаил вж. *Попов, Рафаил*
 Рахил, библ. персонаж, 483
 Рашид паша, Мехмед (1824-76),
 осм. сановник (вън. министър
 1873-74), 533, 535, 537, 551, 563,
 565, 589, 591, 593, 847, 849, 851,
 853, 855, 857, 959, 861, 865, 867,
 891, 893, 895, 897, 899, 905, 909,
 921, 923, 925, 927, 929, 931, 933,
 939, 941, 947, 955, 957, 987, 1003
 Рейн, р. 197, 311
 Рехберг (Rechberg), граф Йохан
 Бернад (1806-99), австр. държ.
 деец (вън. министър 1859-64),
 397
 Решид паша, Мехмед (?-1876),
 осм. сановник (валия на Босна
 1872), 599, 1034
 Решид паша, Мустафа (1800-58),
 осм. държавник, 417, 505, 521
 Риека Църноевича, с. близо до Це-
 тине, 475
 Риза паша, Али?, осм. сановник,
 325, 367.

Рим, 69, 73, 283, 637, 643, 683,
 917, 957, 985
 Ристич, Йован (1831-99), сръб. по-
 литик и дипломат (дипл. агент в
 Цариград 1861-67), регент (1868-
 72), 237, 263, 269, 289, 291, 413,
 415, 483, 486, 583
 „Рождество Христово“, църква
 във Витлеем, 459, 487, 663
 Романски, Ст., автор, 1046
 Румелия, 87, 89, 293, 299, 331,
 709, 727, 825
 Румъния, 15, 17, 19, 21, 23, 31, 35,
 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53,
 55, 63, 85, 101, 103, 105, 121, 191,
 207, 241, 243, 249, 253, 257, 259,
 271, 287, 291, 309, 387, 399, 403,
 407, 409, 411, 437, 470, 472, 473,
 474, 475, 479, 531, 569, 571, 573,
 575, 577, 579, 581, 583, 587, 595,
 607, 639, 769, 997, 1035, 1036,
 1037
 Русе, 35, 93, 545, 801, 833, 901,
 919, 951, 997
 Русенска епархия, 919, 951
 Русия, vii, x, xi, xii, xiii, xiv, xv, xvi,
 xxii, xxiv, xxv, xxvii, 7, 9, 13, 17, 19,
 21, 23, 25, 27, 29, 37, 41, 45, 47,
 49, 51, 53, 67, 71, 75, 87, 89, 99,
 101, 107, 111, 113, 115, 119, 129,
 135, 137, 143, 145, 147, 157, 161,
 163, 165, 167, 169, 173, 181, 185,
 189, 191, 195, 203, 207, 209, 211,
 223, 231, 233, 239, 245, 247, 251,
 257, 261, 273, 283, 287, 291, 295,
 303, 309, 311, 313, 321, 327, 329,
 335, 337, 343, 347, 351, 353, 355,
 357, 359, 361, 363, 367, 369, 371,
 373, 377, 381, 383, 385, 387, 389,

393, 395, 397, 399, 401, 403, 405,
 407, 415, 417, 439, 441, 470, 471,
 475, 476, 477, 478, 479, 483, 485,
 501, 503, 505, 511, 515, 517, 521,
 525, 533, 535, 541, 543, 547, 549,
 551, 553, 555, 557, 559, 561, 567,
 575, 581, 583, 607, 609, 629, 631,
 657, 663, 667, 669, 671, 673, 677,
 701, 703, 709, 723, 739, 755, 757,
 761, 767, 769, 773, 775, 807, 811,
 819, 849, 861, 867, 873, 885, 917,
 919, 931, 935, 965, 967, 1034,
 1035, 1040

Руска империя вж. *Русия*

Рустем паша (1810-95), посланик в
 Санкт Петербург (1870-73), упра-
 вител на Ливан (1873-82), 673,
 675

Русчук вж. *Русе*

Рюжди Мютерджим паша вж. *Мех-
 мед Рюшди паша*

— С —

Сабуров, Пьотр Александрович
 (1835-1918), рус. дипломат (по-
 сланик в Атина 1870-79), 631,
 641, 793, 807, 1038, 1042

Сава, р., 309

Савфет паша, Мехмед Есад (1814-
 83), осм. сановник, 33, 35, 37,
 474, 533, 827, 829, 831, 985, 987

Садова (Sadová), гр. в Бохемия
 (дн. в Чешката република), 209,
 305, 329, 474, 485

Садък паша вж. *Чайковски, Миха-
 ил*

Садърланд (Sutherland), херцог на,
 693

Сазонов, Сергей Дмитриевич
 (1860-1927), рус. държ. деец
 (вън. министър 1910-16), xv

Саксония, 575

Саладин (1138-93), основател на
 династията на Аюбидите, султан
 на Египет и Сирия, 461, 487

Саладин, хоспиций на ... в Йеруса-
 лим, 461, 487

Самнър (Sumner), Б., автор, xviii,
 ххii, ххv, ххvii

Самоковска епархия, 829, 1015,
 1031

Самос, о., 153, 479

Самсун, гр. в Турция, 723

„Сан Бенедето“ („Сен Бьонго“),
 къща на Лазаристите в Цариград,
 907, 911, 1044

Сан Стефано, xi, xiii, xv, xvii, ххvii

Санкт-Петербург (Петербург, Пет-
 роград), xiv, ххvii, 75, 111, 123,
 139, 161, 173, 213, 235, 269, 333,
 335, 355, 371, 377, 413, 553, 581,
 673, 689, 745, 775, 793, 885, 999,
 1034, 1036

Сараево, xiii, 419, 551

Сардиния, 474

Саудитска Арабия, 1039

САЩ, 69, 191, 345, 347, 359, 539,
 667

Сбрено, в Черна гора, 273

Св. Георги, великомъченик, 488

„Св.Георги“, патриаршеска църква
 в Цариград, 871, 1044

„Св.Георги Лидаски“, църква в
 Йерусалим, 463

- „Св. Йоан Кръстител“, църква в Йерусалим, 461, 487
- Св. Кирил, слав. апостол, 447, 621
- Св. Методий, слав. апостол, 447, 621
- „Св. Пантелеймон“, руски манастир на Атон, 647, 651, 949, 959, 963
- Св. Стефан (ок. 970/975-1038), крал на Унгария (Стефан I, 1000-38), 309
- „Св. Стефан“, бълг. църква в Цариград, 476, 613, 779, 1011, 1029, 1041
- Света гора вж. *Атон*
- Светата земя вж. *Светите места*
- Светите земи вж. *Светите места*
- Светите места (Светата земя, Светите земи), 75, 277, 459, 461, 463, 651, 657, 659, 661, 663, 823
- Свищов, 93
- Север, 503
- Северната империя вж. *Русия*
- Северната конфедерация, 311
- Седан, гр. във Франция, 331, 409, 485
- „Сейнт-Джеймс“, дворец в Лондон, 475, 476
- „Сен Бьоньо“ вж. „*Сан Бенедето*“
- Серафим Ксенопулос Византиос, митрополит на Арта, 863, 1043
- Сервер ефенди, комисар на о. Крит, 151, 425
- Сергеев, С., автор, xxiv
- Сивас, гр. в Центр. Турция, 723
- Сиври (Сиврихисар), гр. в Турция, 723, 1040
- Силистра, 35, 93
- „Силистра“, кораб, 273
- Симеон (1840-1937), Варненско-Преславски митрополит (1872), 913, 1045
- Симеон Велики (864/65-927), бълг. цар (893-927), ix
- Симон (Simon), Шарл-Мари-Проспер (1808-72), фр. адмирал, 165, 479
- Симос, Евстатиос, гръц. дипломат (посланик в Цариград), 561, 563, 869, 877, 999, 1035
- Синай, 457
- Синоп, гр. в Турция 369, 723
- Сира (Сирос), о. в Егейско море, 193, 205
- Сирия, xvii, 69, 179, 483, 655, 827
- Сис, гр. в Киликия (Югозападна Мала Азия), дн. Козан (в Турция), 71, 465, 677
- Скендербег (1405-68), алб. нац. герой, 605
- Скопие, 853, 919, 925, 927, 929, 931, 933, 939
- Скопска епархия, 641, 913, 919, 1015, 1017, 1031
- Скопска област, 641, 925
- Скот Ръсел (Scott Russel), Джон (1808-82), англ. инженер, 723
- Скутари (Юскюдар), на азиатския бряг на Босфора, 723
- Скутари вж. *Шкодра*

- Славейков, П. Р. (1827-95), бълг. възрожденец, 1041
- Сливенска каза, 1015, 1031
- Смедерево, гр. в Сърбия, 263
- Смирна (Измир), гр. в Турция, 719
- „Снайдер“ („Snyder“), система пушки, 301, 705
- Сокол, гр. в Сърбия, 475
- Соколски вж. *Йосиф Соколски*
- Соловьов, Вл., автор, xxiv
- Солсбъри (Salisbury), маркиз Робърт Гаскойн-Сесил (1830-1903), брит. държавник, xiv
- Солун, 85, 555, 879, 885, 889, 899, 901, 905, 907, 909, 911, 913, 939, 941, 983
- Солунска епархия, 889, 951
- Солунски вилает, 645, 727
- „Соук-Су“, стационар, 929
- Софийска епархия, 1015, 1031
- София, xviii, xx, 93, 717, 961
- Софроний, Амасийски митрополит (1863-87), 865, 1043
- Софроний, Триполски митрополит, 827
- Софроний III (1798-1899), Вселенски патриарх (1863-66); Софроний IV, Александрийски патриарх (1870-99), 255, 441, 457, 459, 625, 779, 827, 1037, 1041
- Софроний III (1826-1900), Кипърски архиепископ (1865-1900), 625, 1037
- Софроний IV, Александрийски патриарх вж. *Софроний III*
- „Спасител“ („Παράσχιον Τάγματος τοῦ Σωτήρος“), орден на Гръцкото кралство, 559, 857, 1035
- Специа, гръц. о. в Егейско море, 839
- Спица вж. *Спич*
- Спич, залив на Адриатическо море, на север от Бар, 269, 483
- Спони, в Черна гора, 273
- Спудеи (Агиотафити), 1038
- Спуж, гр. в Черна гора, 421
- Средиземно море, 391, 393, 695, 723
- Стаал, барон Егор Егорович (1822-1907), рус. дипломат (чиновник в посолството в Цариград), 357
- Стамболов, Стефан (1854-95), бълг. държавник, xxiii
- Стамбул вж. *Цариград*
- Станли (Stanley), Едуард, лорд Дарби (Derby) 1799-1869), брит. държавник (министър-председател 1852, 1858-59, 1866-68), 139
- Стара планина, xv, 249, 251, 443, 447, 482
- Стед (Stead), Уилиам Томас (1849-1912), англ. журналист, viii, xiv, xxii
- Стефан Душан (1308-55), сръб. крал (1331-55), 55
- Стефан Караджа (1840-68), бълг. революционер, 482
- Стефанович, Павлос Скилица, гръц. banker в Цариград, 867, 1043
- Стоянович, Георгаки (Г. Ст. Чалъков) (1822-82), бълг. възрожде-

нец, 445, 487, 815, 913, 1042, 1045
 Страт, И. Т., рум. дипломат (дипл. агент в Цариград), 571, 1036
 Стратфорд (де Редклиф), виконт Стратфорд Канинг (Stratford (de Redcliffe) Canning (1786-1880), брит. дипломат (посланик в Цариград (1810-12, 1841-58), 325, 503
 Суда, пристанищен гр. в северната част на о. Крит, 113
 Суецки канал, 79, 277, 423, 425, 429, 486, 531, 533, 691, 693, 695, 1041
 Суецки провлак, 429
 Суматра, о., 699, 703, 1040
 Сфакия, област на о. Крит с център Каня, 151, 157, 165, 205
 Събев, Т., автор, 1041
 Съединени княжества вж. *Румъния*
 Сърбия, хiii, хxiv, 53, 55, 59, 93, 125, 191, 193, 233, 235, 237, 241, 243, 245, 249, 253, 257, 259, 263, 265, 267, 269, 271, 291, 293, 307, 309, 385, 407, 411, 413, 415, 417, 437, 471, 472, 483, 531, 551, 573, 575, 579, 583, 585, 587, 589, 591, 593, 595, 597, 603, 769, 797, 799, 991
 Сърбия, Стара, 125, 225, 237
 Сюбхи паша, Абдулатиф (1818-86), валия на Сирия (1871-72), 827
 Сяр, 1043

— Т —

Таврис (Тебриз), гр. в Иран, 723, 1040

Такърман (Tuckerman), Чарлз К. (1827-1896), ам. дипломат (посланик в Атина 1868-71), 191, 480
 Тара, р. в Черна гора и Босна, приток на р. Дрина, 269
 Тевфик, Мехмед паша (1852-92), хедив на Египет (1879-92), 277, 427, 484
 Теодорович, Светозар, австро-унг. дипломат (ген. консул в Сараево), 551, 1034
 Теофил Влахопадопулос (1790-1873), Атински митрополит, (1862-73), 839
 Теплов, В., автор, 1041
 Тесалия, 121, 125, 127, 129, 143, 191, 193, 195, 225, 233, 237, 239, 293, 477, 991
 Техеран, 563, 567
 Теч (!?), 263
 Тиер, Адолф (Thiers 1797-1877), фр. държавник, хiv, 335
 Тимощук, В. В., автор, хxvii
 „Титаник“, кораб, viii
 Тихи океан, хxvii
 Тодев, Ил., автор, хxi, хxiv, хxv, хxvi, хxvii, хxviii, 1041
 Тодоров, Димитраки бей (1815-80), бълг. възрожденец, осм. сановник, 913, 1045
 Толстой, граф Дмитрий Андреевич (1823-89), рус. държ. деец, 875, 899, 903, 911, 965, 967, 971, 979, 983, 1044, 1046
 Топчидер, долина недалеч от Белград, през която протича едноименна река, 267

Трабзон (Трапезунт), гр. в Турция, 95, 369
 Тракия, хv, 129, 237
 Тракия, Северна, хv
 Тракия, Южна, хv
 „Тракия“, гръц. вестник, 877, 965
 Транскавказия, 723
 Трапезунт вж. *Трабзон*
 Треземилли (!?), в Черна гора, 269
 Триест, 425
 Трикупис, Спиридон (1788-1873), гръц. държавник, дипломат, 237
 Трикупис, Харилаос (1832-96), гръц. държавник (министър-председател 1875), 991
 Триполи (Тараблус), гр. в Южен Ливан, 675, 1039
 Трифилия, област в Южна Гърция, 839
 Троянски, Александр Степанович (1835-1905), рус. дипломат (консул в Янина), 991, 1046
 Тувнел (Thouvenel), Едуар-Антоан (1818-66), фр. държ. деец (вън. министър 1860-63), 81
 Тулон, гр. във Франция, 425
 Тулча, гр. в Румъния, 35, 849
 Туран, О., автор, хxi
 Турска империя вж. *Османска империя*
 Турция, Азиатска, 455, 719, 725
 Турция, Европейска, 89, 93, 227, 233, 329, 331, 455, 477, 605, 697, 713, 719
 Турция вж. *Османска империя*

Тъпчилеца, Христо П. (1806-75), бълг. възрожденец, 913, 1044
 Търново, 645, 961
 Търновска епархия, 643, 913, 1015, 1031, 1045
 „Тюйлери“, дворец, 473
 „Тюрки, Ла“, („La Turquie“), франкоезичен цариградски вестник, 875

— У —

„Уайтхол“, дворец в Лондон, 475
 Ужице, гр. в Сърбия, 475, 482
 „Уинчестър“ („Winchester“), система пушки, 705
 Улисе-Барболани (Ulisse Barbolani), Рафаеле, ит. дипломат (посланик в Цариград 1870), 377, 381, 419, 485, 486
 Улунян, А. А., автор, хxvi, хxviii
 Унгария, 245, 291, 309, 403, 415, 485, 549, 591, 1034
 Утре (Outrey), Амеде, фр. дипломат (в посолството в Цариград), 155, 165, 173, 175, 479

— Ф —

Фазъл паша, Мустафа (1830-75), брат на египет. хедив Исмаил паша, 83, 277, 427, 521, 527, 531, 539, 695, 747
 „Фар дьо Босфор“ („Phare de Bosphore“), франкоезичен орган на Цариградската патриаршия, 935, 977

Фенер, кв. на Цариград, 443, 447, 457, 573, 615, 621, 625, 627, 629, 857, 867, 875, 889, 917, 923, 929, 945, 985, 1037

Фердинанд I (1861-1947), бълг. княз/цар (1887-1918), xxiv

Филип II Македонски (382-336), мак. цар, (356-336), 443

Филип Тотю (1830-1907), бълг. революционер, 482

Филип Фландърски (1837-1905), граф, 31, 474

Филипеску, Джордже, рум. дипломат (дипл. представител в Санкт-Петербург 1874), 581, 1036

Филипините, 1039

Фотиадис бей, Янко (1827-92), осм. дипломат (посланик в Атина 1861-70, 1874-78), 191, 193, 445, 487

Франки (Franchi), Алесандро (1819-78), Монс., папски нунций в Цариград, 677, 679, 983, 1046

„Франклин“, ам. военен кораб, 347, 485

Франко паша вж. *Насри паша*

Францисканци, в Йерусалим, 463, 488

Франция, xiv, xxvi, 7, 11, 13, 17, 19, 21, 23, 27, 33, 37, 39, 41, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 61, 63, 65, 69, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 83, 87, 97, 99, 105, 109, 111, 113, 115, 121, 123, 125, 127, 129, 131, 133, 135, 137, 139, 141, 143, 145, 147, 149, 153, 155, 157, 159, 161, 163, 165, 167, 173, 177, 179, 183, 187, 195, 197, 205, 207, 209, 211, 215, 217, 219,

227, 233, 245, 257, 269, 271, 279, 281, 283, 299, 301, 303, 305, 311, 327, 329, 331, 333, 335, 339, 341, 349, 367, 371, 389, 393, 395, 397, 409, 411, 419, 427, 429, 433, 459, 463, 467, 470, 471, 474, 477, 479, 481, 484, 501, 525, 537, 541, 549, 557, 583, 661, 663, 665, 671, 673, 675, 679, 681, 683, 689, 713, 735, 737, 755, 763, 765, 983, 1034, 1036

Франц-Йосиф I (1830-1916), хабсбургски император (1848-1916) и унг. крал (1867-1916), 163, 167, 245, 303, 309, 417, 429, 463, 479, 485, 486, 488, 519, 541, 551, 553, 1034, 1041

Фридрих III (1831-88), пруски принц, герм. император (1888), 429, 461, 487, 1042

Фридрих Вилхелм вж. *Фридрих III*

Фуад паша, Мехмед (1815-69), осм. държавник, 55, 59, 83, 85, 133, 149, 155, 157, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 177, 179, 181, 215, 221, 243, 245, 257, 271, 281, 321, 323, 325, 429, 470, 480, 505, 521, 523, 525, 535, 537, 603, 735, 747, 843, 871

Фьослау (Voeslau), гр. близо до Виена, 481

— X —

Хабсбурги, династия, 229, 307, 311, 583

Хабсбургска (Австрийска) империя, 7, 9, 13, 15, 23, 25, 27, 33, 39, 41, 49, 51, 57, 61, 97, 121, 127,

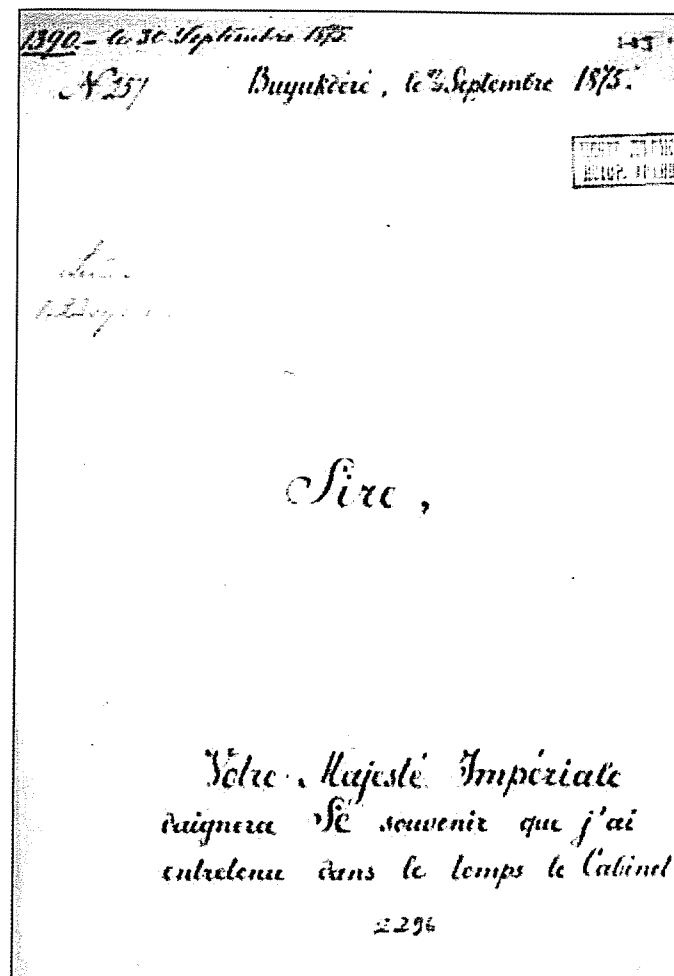
Портрет на граф Н. П. Игнатиев, етюд към картината „Гържествено заседание на Държавния съвет“, худ. Б. Кустодиев, Третьяковска галерия, Москва

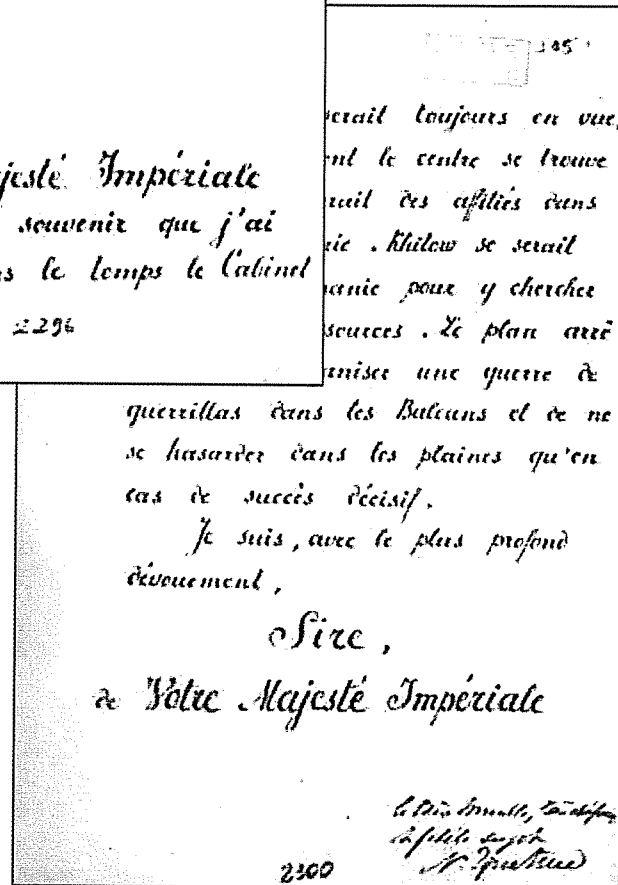
Портрет на имп. Александър II.
Худ. А.-Г. Рокшпул, 1864

Портрет на княз А. М. Горчаков,
канцлер и външен министър
на Руската империя.
Худ. Г. Ботман, 1874.

Първата и последната
страници от доклад
на Игнatieв
до имп. Александър II.

Михаил Обренович,
княз на Сърбия.

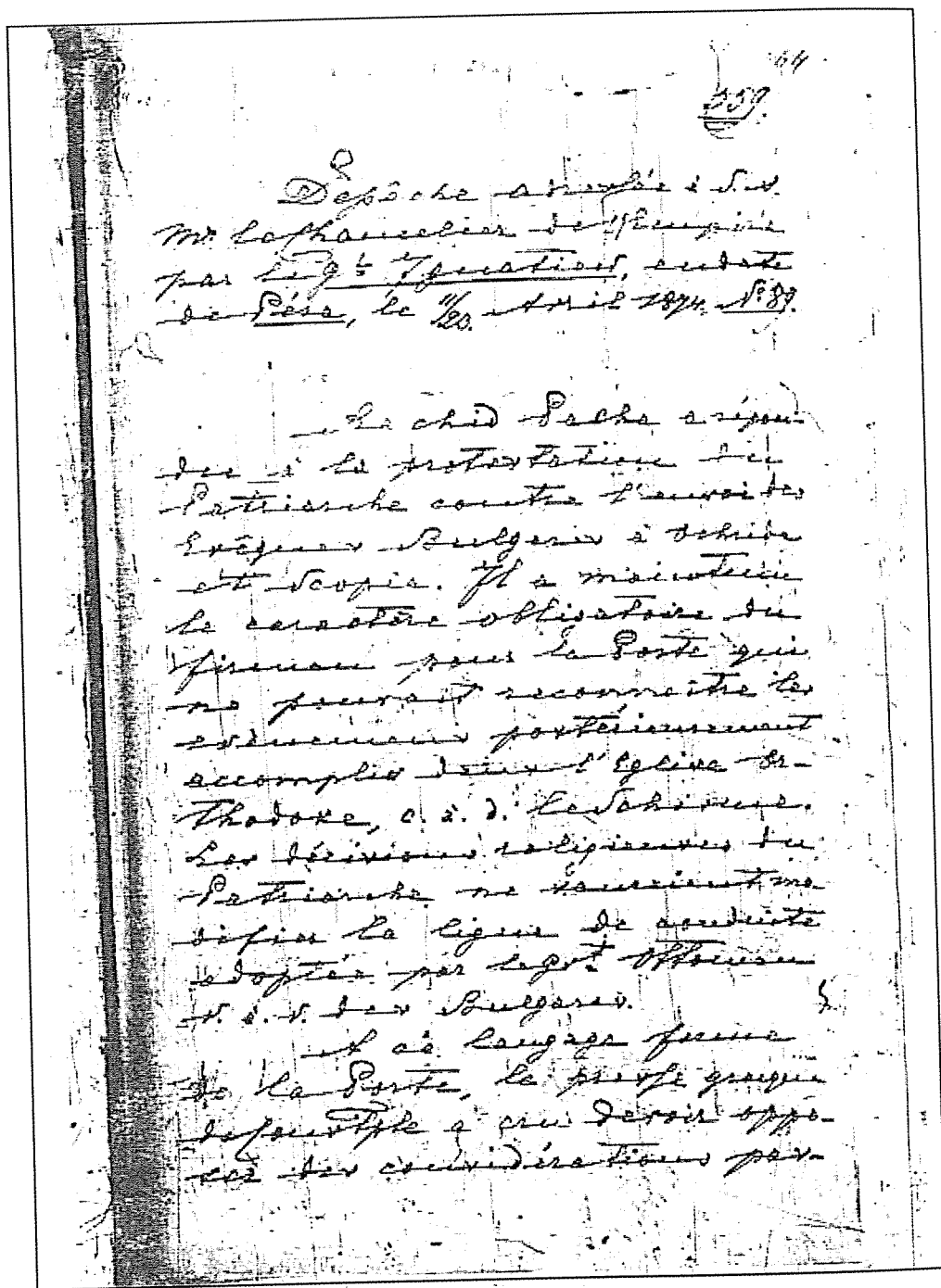

Никола I Петрович,
княз на Черна гора.

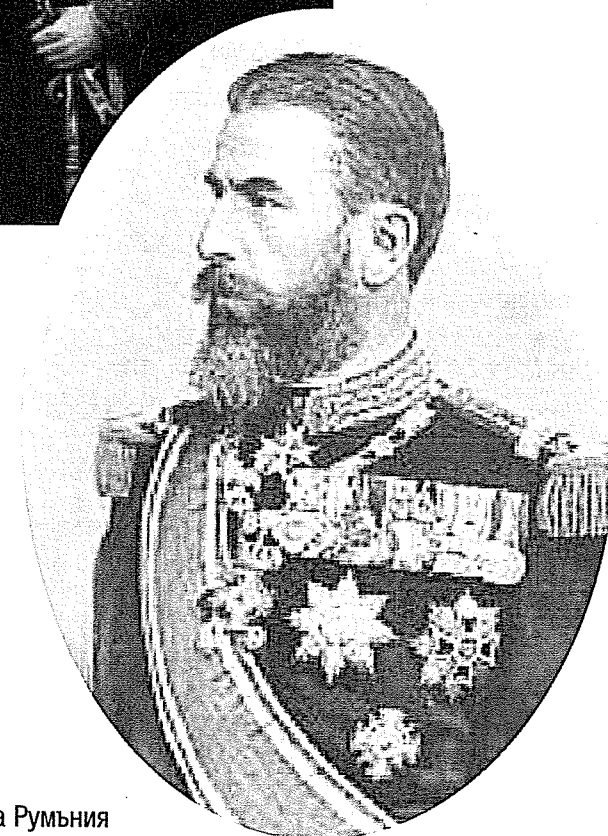

Мидхат паша, османски държавник, Халил Шериф паша, османски държавник

Началната страница от служебно копие на доклад на Игнатиев до Горчаков

Исмаил паша,
хедив на Египет

Карл Хоенцолерн, княз/крал на Румъния

„Концерт в недобър тон“, карикатура от 1863.

Горчаков и Бисмарк, карикатура.

149, 155, 183, 229, 233, 245, 259, 261, 265, 271, 303, 305, 307, 339, 341, 343, 367, 397, 470, 472, 474, 475, 477, 479, 481, 1046 вж. и *Австро-Унгария*

Хабсбургска корона вж. *Хабсбурги*

Хаджи Димитър (1840-68), бълг. националреволюционер, 482

Хайдарабад, гр. в Южна Индия, 723

Халил Шериф паша (1832-79), осм. сановник (вън. министър 1872-73), 427, 517, 521, 523, 527, 531, 533, 537, 539, 541, 543, 549, 563, 565, 573, 575, 577, 579, 585, 587, 589, 635, 637, 653, 655, 695, 793, 795, 797, 799, 801, 803, 805, 807, 809, 811, 813, 815, 821, 823, 825, 827, 829, 879

Халим паша (1831-94), Абдул петият син на Мехмед Али, 277, 427, 484

Халки, о., 783

Ханке (Hanké?), в Йерусалим, 463

Ханя (Кидония), пристанище на Крит, 105, 109, 141, 205

Хаскьойска каза, 1021, 1031

Хасун, Антоний (1809-84), Арменски патриарх на Киликия (1866-81), кардинал, 283, 465, 679

Хевролина, В. М., автор, ххi, ххiv, ххv, ххvi, ххvii, ххviii, 471

Хеврон, гр. в Палестина, 488

Хеджаз, район на Арабския полуостров, покрай брега на Червено море, 695, 1039

„Хенри Мартини“ („Henry Martini“), система пушки, 705, 731

Херакъл, персонаж от древногръц. митология, 477

Херцеговина, vii, xiii, 125, 225, 237, 265, 269, 303, 307, 309, 417, 483, 589

Хива, ханство и гр. в Средна Азия, дн. в Узбекистан, xvii, ххviii, 703, 1040

Хиос, о. в Егейско море, 927

Хирш (Hirsch), барон Морис (1831-96), евр. предприемач, 713, 715

„Хирш“, компания, 569, 715, 717

Хитов, Панайот (1830-1918), бълг. националреволюционер, 482, 997

Хобарт паша (Augustus Charles Hobart-Hampden 1822-86), англ. авантюрист на осм. служба, 185, 193

Хоенцолерн, династия, 39, 41, 409

Холандия, 701

Холщайн, 481

Хрисант, Акарийски митрополит, 827

Христич, Филип (1819-1905), сръб. дипломат (посланик/дипломатически агент на Сърбия в Цариград 1871-73), 415, 486, 575, 589, 591, 593, 797, 799, 1036

„Христос Спасител“, манастир на Францисканците в Йерусалим, 488

Хърватска (Хърватия), 591, 1034

Хъгън-Дюпюи (Hutton-Dupuis), Джоузеф, брит. дипломат (консул в Одрин), 555, 1035

Хюсеин Авни паша (1821-76), осм. сановник, 185, 299, 513, 535, 537, 539, 581, 593, 599, 693, 695, 705,

745, 957, 959, 985, 1036, 1037,
1039, 1045, 1046

Хюсеин хан, Мирза, перс. дипло-
мат (посланик в Цариград), 567

Хюсни (Хюсеин?) паша, 513

— Ц —

Цанков, Драган (1828-1911), бълг.
възрожденец, 476, 913, 1045

Цариград, vii, ix, xii, xiii, xiv, xv, xvi,
xvii, xviii, xxi, xxii, xxiii, xxiv, xxvi,
xxvii, 3, 5, 7, 9, 13, 15, 17, 19, 23,
25, 27, 33, 37, 41, 43, 45, 49, 55,
57, 63, 65, 67, 75, 79, 83, 85, 87,
91, 97, 101, 111, 113, 117, 129,
139, 141, 143, 145, 147, 149, 151,
161, 163, 165, 171, 173, 175, 183,
187, 191, 193, 195, 207, 211, 231,
233, 237, 241, 251, 261, 263, 269,
273, 277, 285, 295, 299, 301, 321,
325, 327, 335, 337, 355, 357, 359,
361, 365, 369, 375, 379, 383, 387,
395, 403, 415, 417, 421, 423, 425,
427, 433, 435, 437, 445, 447, 449,
461, 465, 471, 475, 476, 480, 481,
483, 511, 519, 523, 525, 537, 539,
543, 545, 547, 549, 551, 553, 555,
557, 559, 561, 563, 565, 567, 571,
583, 585, 589, 593, 601, 615, 617,
619, 621, 623, 625, 627, 629, 631,
645, 647, 651, 657, 659, 669, 671,
675, 677, 679, 687, 689, 691, 701,
703, 721, 723, 737, 739, 741, 747,
753, 773, 781, 785, 793, 795, 797,
807, 819, 821, 823, 827, 835, 837,
839, 851, 861, 863, 893, 901, 907,
909, 911, 913, 919, 921, 927, 935,
939, 941, 945, 949, 951, 967, 999,
1005, 1007, 1011, 1025, 1029,
1034, 1036, 1044, 1046

Цетине, гр. в Черна гора, 269, 291,
413, 472, 475, 601, 603

— Ч —

Чайковски, Михаил (Садък паша)
(1804-86), полски емигрант на
осм. служба, 671, 673, 737, 745,
747, 749, 751

Червено море, 429, 695

Червенска епархия, 1015, 1031

Черна гора, xiii, 59, 61, 195, 225,
237, 241, 243, 263, 267, 269, 271,
273, 275, 307, 413, 417, 419, 421,
423, 483, 531, 583, 597, 599, 601,
603, 769, 991

Черната планина вж. *Черна гора*

Черно море, 309, 345, 351, 353,
355, 357, 359, 361, 369, 375, 383,
389, 393, 397, 399, 470, 471, 719,
723

Чомаков, д-р Стоян (1819-93),
бълг. възрожденец, xxi, xxiv, xxvi,
xxvii, 67, 253, 476, 482, 613, 643,
815, 817, 845, 899, 909, 913, 935,
1037, 1038, 1041, 1045

Чумаков вж. *Чомаков, д-р Стоян*

— Ш —

Шабац, гр. в Сърбия, 263

Шампоазо (Champoiseau), Шарл
(ок. 1830-1909), фр. дипломат (ви-
цеконсул в Пловдив (1857-62),
Одрин (1862-65) Янина (1865), в
Каня (1869)), 109, 205, 478

Шарова, Кр., автор, xxv

Шат-ел-Араб, р. в Ирак, образува-
на от сливането на Тигър и Еф-
рат, 1035

Шипка, връх, xxiv

Ширванизаде вж. *Мехмед Рюшди*
паша Ширванизаде

— Ъ —

Ърскин (Erskine), Едуард Морис
(1817-83), брит. дипломат (посла-
ник в Атина 1864-72), 191, 480

— Ю —

Юнан, провинция в Китай, 1040

Юсуф-Изеддин ефенди (1857-
1916), първороден син на султан
Абдул-Азиз, 221, 223, 225, 539

— Я —

Яков, библ. персонаж, 483

Якубовски, Николай Федорович
(1825-74), рус. дипломат (консул
в Битоля 1866-73, в Солун 1874),
889, 1044

Ямболска каза, 1017, 1031

Янина, гр. в Гърция, 991

Япония, 85

Ястребов, Иван Степанович (1839-
94), рус. дипломат (консул в При-
зрен), 869, 1044

Яфа, пристанищен гр. в Израел,
(дн. кв. на Тел Авив), 651

Яш, 15, 23, 31, 35, 4

Съст. *Магделина Георгиева*

Шишкин, Николай Павлович (ок.
1828-1912), рус. дипломат (ген.
консул в Одрин 1861-63 и Бел-
град 1863-75), 415, 486

Шкодра (Скутари), гр. в Албания,
419, 423, 599, 869

Шкодренски санджак, 483

Шкодренско езеро, 269, 273

Шопов, Ат., автор, 482

Шумаков вж. *Чомаков, д-р Стоян*

Шумен, 35, 331, 707, 833

Шуменска епархия, 829

— Щ —

Щакелберг, Ернест Густавович
(1814-70), рус. дипломат (посла-
ник във Виена 1864-68 и в Париж
от 1868, представител на Русия
на Парижката конференция за о.
Крит 1869), 203, 480

Щирбей, Барбу-Димитрие (1799-
1869), войвода на Влашко (1849-
53, 1854-56), 41

Щрусберг (Strousberg), Бетел Хен-
ри (Барух Хирш 1823-84), нем.
индустриалец и ж.п. предприе-
мач, 1035, 1036

„Щрусберг“, компания, 569, 571,
717, 1035

Щутгарт, 63

СЪДЪРЖАНИЕ

ЗАПИСКИ (1871-1874)

Четвърти период (1871-1874). - Отношенията ни с Портата (499). - Смъртта на Али паша (505). - Великото везирство на Махмуд паша (507). - Великото везирство на Мидхат паша (513). - Великото везирство на Мехмед Рушди паша (519). - Великото везирство на Есад паша (529). - Великото везирство на Мехмед Рушди паша Ширванизаде (533). - Великото везирство на Хюсеин Авни паша (535). - Позиции на Западните сили. - а) Германия (541). - в) Австрия (547). - с) Англия (553). - d) Франция (557). - Гърция (557). - Персия (563). - Румъния (569). - Сърбия (583). - Черна гора (597). - Гръцко-българският въпрос (605). - Светите места; арабите от Палестина (651). - Католическата и протестантската пропаганди (665). - Полската емиграция (671). - Ливан (673). - Армения (675). - Армения (675). - Армения (677). - Египет (683). - Суецкият канал (691). - Арабия. Панислямизмът (695). - Въоръжените сили на Турция (703). - Железници (711). - Финанси (727)	499
Заключение	759

ДОНЕСЕНИЯ (1865-1876)

1) 1865, февруари 21, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: смъртта на Авксентий Велешки; опасенията за безредици на неговото погребение не са се оправдали; патриархът създаде смесена Българо-гръцка комисия в тесен състав за решение на Църковния въпрос; сред населението съществува	
---	--

недоволство, от което католици и протестанти се стараят да се възползват..... 779

2) 1867, април, Цариград. - Първоначален вариант на проекта на патриарх Григорий VI за решение на Българския църковен въпрос	781
3) 1868, ноември 17, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: идеята, която Игнатиев лансирал преди около две години, за свикване на православен вселенски събор, където между другото да се разгледа и Гръцко-българската разпра, сега се подема отново и печели привърженици.....	787
4) 1869, ноември 9, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: напомнил на великия везир необходимостта от приключване на Гръцко-българския въпрос - Али паша казал, че обещаният за това ферман скоро ще се появи	789
5) 1870, ноември 29, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: Портата отлага да се произнесе във връзка с подновените искания на Патриаршията за свикване на вселенски събор по Българския църковен въпрос	789
6) 1873, януари 13, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: казал на турския външен министър Халил Шериф паша, че е смешно да се въвеждат правила за дрехите на духовенството и че Портата няма право да нарича Екзархията "схизматична"; патриарх Антим VI бил силно раздразнен, когато Халил Шериф паша му заявил, че, ако Портата оттегли Фермана за учредяване на Екзархията, тя ще трябва да го замени с друг, в който вместо титлата "екзарх", на българския първосвещеник да се признава титлата "патриарх".....	793
7) 1873, януари 23, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: Ф. Христич го осведомил за неотдавнашен свой разговор с Халил Шериф паша; османският външен министър заявил, че е против предаване на Мали Зворник; Портата смятала да насърчи религиозното разделение между гърци и българи -	

- изглежда съществува план за отчуждаване на Сръбската и Румънската църкви от българите 797
- 8) 1873, януари 23, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: пререкания между екзарх Антим и външния министър Халил Шериф паша по повод отварянето на гръцка църква в Русе; финансовото положение и на Екзархията, и на Патриаршията е лошо 801
- 9) 1873, януари 30, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: ще се постарее да се съобрази с волята на императора за пълната резервираност, макар в Цариград това да е невъзможно и неизгодно; имал дълъг разговор с великия везир Мехмед Рушди паша, който предлага подновяване на близките отношения с Русия; султанът е благоразположен към Русия и лично към Игнатиев, но не е в състояние да се ръководи от добре обмислени и последователни решения 803
- 10) 1873, февруари 6, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: гърците по принцип са решили да свалят патриарх Антим VI и се стремят да постигнат оттегляне на Екзархийския ферман и промяна облеклото на българското духовенство; в желанието си да угоди на гърците, външният министър Халил Шериф паша предлага на екзарха да допусне гръцки владци в своя диоцез; към изменение на Фермана сред българите се стреми партията на д-р Чомаков, но тя е в малцинство; екзарх Антим е за помирение с Патриаршията при запазване на Фермана; българското духовенство категорично отказва да приеме схизмата; бившият Йерусалимски патриарх Кирил II е направил оплакване по повод свалянето си, моли за пенсия 813
- 11) 1873, февруари 22, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: Портата издала берати на екзархийските владци в Ниш и Велес 821
- 12) 1873, февруари 27, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: продължават интригите срещу сваления Йерусалимски патриарх Кирил II; Портата се е отказала да променя

- Екзархийския ферман, но е решила да позволи на Вселенския патриарх да изпраща свои владци в смесените епархии 821
- 13) 1873, март 27, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: бившият Йерусалимски патриарх Кирил II прави отлично впечатление на немския посланик; гръцкото духовенство преследва православните араби в Сирия; Савфет паша не бърза да издаде поисканите от патриарх Антим VI берати за гръцки владци в седем български епархии; привържениците на патриарх Антим го съветват да подаде оставка 825
- 14) 1873, април 3, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: патриарх Антим VI иска да получи съставен по старому берат и да му се разреши да изпраща свои владци в българските епархии; Портата е склонна, въпреки че местните органи са против, да се съгласи с второто, но окончателно се отказва да променя облеклото на екзархийското духовенство и да отменя Българския ферман; местните власти са против изпращане на гръцки владци в българските области 831
- 15) 1873, април 14, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: изпраща копия от писма на Атинския синод до новия Йерусалимски патриарх Прокопий II и на Угро-Влашкия митрополит до Вселенския патриарх; докато писмото на Атинския синод приветства промяната в Йерусалим и би могло допълнително да разпали страстите в Гърция, Угро-Влашкият митрополит заема много благоразумна позиция в Българо-гръцката разпра и заслужава благоразположението на Русия 833
- 16) 1873, май 15, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: създал е сред гърците партия, която цели заместването на патриарх Антим VI; последният получава от Портата берат, който обаче с нищо не накърнява Екзархийския ферман; крайната българска партия иска да свалят екзарха, да скъса окончателно с Вселенската патриаршия и да създаде независима Славянска църква, подчинена на Български патриарх; екзархът обещава да

- положи всичките си усилия за запазване единството на Православната църква..... 841
- 17)** 1873, юли 17, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до император Александър II: в Българо-гръцката църковна разпра е настъпила благоприятна промяна; турският външен министър Рашид паша тайно работи за помирение на двете противостоящи си страни; министерският съвет е одобрил компромисна основа за преговори между тях; Рашид паша е съгласен Портата да поеме отговорността за внушена от Игнатиев политика по разпрата; при определени условия българите са готови за преговори, чийто успех е възможен само при смяна на сегашния патриарх..... 847
- 18)** 1873, 14 август, Цариград. - Писмо на генерал Игнатиев до сенатора Вестман: Рашид паша, в съответствие с обещанието си, приканил българи и гърци към помирение; патриарх Антим VI, подкрепян от гръцкото правителство, е против, но срещу него има опозиция, която иска да го свали; екзарх Антим е готов да направи необходимите стъпки, убедил е Смесения съвет да го подкрепи и официално е отговорил положително на призивите на Рашид паша 855
- 19)** 1873, октомври 23, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до император Александър II: сред българите наистина съществува бунтовническо движение, което той се постарал да парализира - така че, ако не възникнат непредвидени обстоятелства, редът и спокойствието в българските провинции ще бъдат запазени; уставът на Екзархията още не е утвърден..... 859
- 20)** 1873, ноември 27, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: започват изборите за Вселенски патриарх, с най-големи шансове е бившият патриарх Йоаким II 861
- 21)** 1873, декември 4, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: провели са се предварителните избори за патриарх, с най-много гласове е бившият патриарх Йоаким II, чието окончателно избиране Портата е готова да подкрепи при условие, което той приел, да се изглади Гръцко-българската разпра; сред цариградските гърци продължава да се наблюдава обрат в полза на Русия 863
- 22)** 1873, декември 8, Цариград. - Доклад на генерал Игнатиев до княз Горчаков: благодарение на руската подкрепа, на Вселенския престол е избран бившият патриарх Йоаким II; новоизбраният патриарх съжалявал за предишната си враждебност към българските искания за църковна автономия, които вече смятал за законни, и бил готов да работи за вдигане на схизмата; възнамерявал още да реабилитира сваления Йерусалимски патриарх Кирил II, да възстанови съюза с Русия и да отмени, доколкото може, Органическият устав 867
- 23)** 1873, декември 18, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: посетил новоизбрания патриарх Йоаким II и го поздравил; патриархът е настроен миролюбиво и има намерение да се посвети на възстановяването на реда и мира в лоното на Църквата; крайната гръцка партия, подкрепяна от атинското правителство, се мъчи патриархът да не се отклони от пътя на схизмата; екзархът отстъпил под натиска на крайната българска партия и пратил владици в Солун и Одрин 875
- 24)** 1874, януари 1, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: изпраща в приложение резюме на свой разговор с патриарха относно Гръцко-българския въпрос; патриархът показал сговорчивост и желание да спечели благоразположението на Русия, както и готовност да възстанови мира и единството в Православната църква и да реабилитира сваления Йерусалимски патриарх Кирил II 881
- 25)** 1874, януари 22, Цариград. - Донесение на А. И. Нелидов до княз Горчаков: провел срещи с патриарха и екзарха, които се оплакват един от друг, но не са настроени враждебно; Рашид паша има желание да сложи край на Българо-гръцката разпра; въпреки миролюбието по върховете, в смесените епархии не спират борбите за църкви и училища; Руският Св.Синод да насърчи па-

- триарха с проява на благосклонност към него, същото да направи руското обществено мнение спрямо екзарха..... 887
- 26) 1874, януари 29, Цариград. - Донесение на А. И. Нелидов до княз Горчаков: възстановени са сърдечните отношения между Руската и Цариградската църкви; за да внесе успокоение в българо-гръцките отношения, Рашид паша наредил на екзарха да не праща владици и свещеници в смесените епархии и има намерение да прати д-р Чомаков на служба в провинцията; патриархът назначил свой човек за митрополит на Солун, чрез който ще работи за помирение там 897
- 27) 1874, февруари 12, Цариград. - Донесение на А. И. Нелидов до княз Горчаков: след като не получили обещание за британско покровителство срещу евентуално приемане на протестантизма, няколко български общини от Македония започнали преговори за същото с униатския владика Рафаил; екзарх Антим предприел действия, които ще пресекат това движение, което цели единствено да окаже натиск върху Екзархията и руското посолство... 899
- 28) 1874, февруари 19, Цариград. - Донесение на А. И. Нелидов до княз Горчаков: Екзархията взема мерки срещу прокатолическото движение в Македония, което, без да е сериозно само по себе си, е в състояние да усложни Гръцко-българската разпра; Рашид паша обещава да ускори цялостното решение на въпроса за смесените епархии; Нил Смоленски пристигнал в Цариград и се приютил в "Сен Бьоноа" 903
- 29) 1874, февруари 26, Цариград. - Донесение на А. И. Нелидов до княз Горчаков: новоприелите унията българи от Македония се връщат в православието; Портата се държи неодобрително към опитите за разширяване на униатството; Рашид паша не се е отказал от намерението си да отстрани д-р Чомаков от Цариград . 907
- 30) 1874, март 12, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: Гръцко-българският въпрос продължава да тъпче на място, но се наблюдава известно успокоение; патриарх Йоаким е изпълнен с благодарумие; екзархът, независимо от добрата

- си воля, направил много грешки; отстъпничеството на Нил Смоленски няма да доведе до значително или трайно разширяване на униатството; по въпроса за прилагане в смесените епархии на член X от Фермана в Екзархията се очертават две партии..... 911
- 31) 1874, март 26, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: екзархът е готов за помирение с патриарха и пита дали, ако го свалят, може да разчита на убежище в Русия; той ще работи и срещу унията, но за успех в това направление е необходимо към Екзархията да се присъединят Охридска и Скопска епархии; чрез русенския консул Мошнин Игнатиев влязъл във връзка с Нил Смоленски; нито турските министри, нито западните представители, с изключение на граф Лудолф, се интересуват от унията; патриархът е против начина, по който в смесените епархии се провеждат истилямите, но също прави усилия за вдигане на схизмата и за помирение с българите, като за очи само се показва неотстъпчив и строг; Рашид паша е сговорчив по Църковния въпрос; някои гръцки вестници критикуват отговора на Руския Св.Синод на писмото на патриарх Йоаким - но сам последният, заедно със здравомислещите гърци в Цариград, е доволен от възстановяването на добрите отношения с Руската църква 915
- 32) 1874, април 2, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: патриархът променил състава на своя Синод в смисъл, благоприятен за помирение с българите; на Екзархията са издадени берати за Охридска и Скопска епархии - това ще осуети продължаващите латински интриги в полза на унията; и патриархът щял да иска берати за свои владици в същите епархии; Рашид паша е готов да ускори работата по провеждане на истилямите..... 927
- 33) 1874, април 16, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: присъствал на служба в патриаршеската църква за да насърчи патриарха към умереност по църковно-националните въпроси; патриархът се оплаква от изпращането на български владици в смесените епархии и се кани в замяна да иска църкви за гърците в границите на Екзархията; в Охрид на гърците

- неправилно е предоставена катедралата, която ще бъде върната на българите в замяна на друга църква; патриархът иска целият член X от Екзархийския ферман да се приложи чрез Смесената комисия..... 929
- 34) 1874, април 23, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: Портата държи на Екзархийския ферман и не признава схизмата - срещу това остро реагира цариградската гръцка преса, образец за чиито тежнения е приложената статия от *"Фар дьо Босфор"*; посетили го екзарх Антим и д-р Чомаков, който е променил позицията си по Църковния въпрос; екзархът е готов да премести седалището на Екзархията в Охрид и иска изпращане на Смесената комисия в спорните епархии за извършване на истилиями - при тези условия патриархът, който също го посетил, е съгласен да работи за вдигане на схизмата; убедил Рашид паша Смесената комисия да обиколи спорните епархии, започвайки от Солун..... 933
- 35) 1874, май 25, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до Двореца: бави се заминаването на Смесената комисия, която трябва да извърши разграничаването между Патриаршията и Екзархията в смесените епархии; Нил Смоленски заминал за Одрин; решен е въпросът с призренската църква 947
- 36) 1874, юли 9, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев: новият външен министър, Аарифи паша, изглежда много по-малко загрижен за Гръцко-българската разпра от своя предшественик; наблюдава се силно възбуждение, особено в Македония, в спорните епархии стават спречквания между българи и гърци; този път Портата издала бераг на патриарха без обичайните затруднения; помолил патриарха да се намеси във въпроса с руския атонски манастир *"Св.Пантелеймон"*; Нил Смоленски му обещал да се върне в Русе и да скъса с католиците..... 949
- 37) 1874, септември 7, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до сенатора Вестман: Портата изпраща нов такрир на Патриар-

- шията във връзка със Смесената комисия за провеждане на истилиямите..... 951
- 38) 1874, октомври 1, Цариград. - Донесение на А. И. Нелидов до сенатора Вестман: Портата показва пристрастие в полза на гърците и по-хладно отношение към Русия и се старее да раздухва българо-гръцките противоречия по Църковния въпрос 953
- 39) 1874, октомври 22, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до император Александър II: турците разрешили на униатския владика Рафаил да посети Македония, но обещават да забранят вмешателството на католическото духовенство в българските дела 957
- 40) 1874, ноември 23, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: изпраща в приложение вестникарска статия по въпроса за руския светогорски манастир *"Св.Пантелеймон"*; междуособни борби сред гърците и промени в Мирския съвет на Патриаршията; и екзархът, и патриархът са готови за помирение, но първият настоява за допитвания само в спорните епархии, а вторият - във всички; патриархът обещава да подкрепи каузата на руските светогорски монаси..... 959
- 41) 1875, февруари 18, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: изпраща изрезки от вестниците *"Курие д'Ориан"* и *"Фар дьо Босфор"*, които по повод обнародването годишния доклад на обер-прокурора на Руския Св.Синод излизат с коментари за положението в Йерусалимската патриаршия и за Българския въпрос; враждебната на патриарх Йоаким II партия взема повод от един пасаж в доклада за да предизвика вълнения, целящи подготовка на неговото сваляне 965
- 42) 1875, април 8, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: убедил турците да върнат обратно в Одрин униатския владика Рафаил, който с успех обикалял Македония 983
- 43) 1875, юни 21, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до барон Жомини: починал Иларион, Търновски митрополит и бивш епископ Макариополски - с неговата смърт изчезнала една от

- най-големите пречки за възстановяване на мира в лоното на Източната църква..... 985
- 44) 1875, август 30, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до барон Жомини: подготвя се комисия, която да разграничи българските от гръцките епархии 987
- 45) 1875, септември 2, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до барон Жомини: за да получат отстъпки, в настоящата криза гърците от Османската империя са склонни да подкрепят Портата срещу славяните; атинското правителство се опитва да получи от турците по мирен път всички възможни облаги, като внимателно следи хода на събитията за да се намеси решително и да поиска Тесалия, Епир и Крит; британският посланик в Цариград се страхува турско-гръцкото съгласие да не се развали 989
- 46) 1875, септември 9, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до барон Жомини: екзархът бил принуден да представи на великия везир писмени гаранции, че българите ще запазят спокойствие; има опасност турците да издадат нов ферман, който да реши висящите между Екзархията и Великата църква въпроси и да нарани религиозните убеждения на онези, които дълбоко в себе си са останали православни 993
- 47) 1875, септември 30, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до император Александър II: Портата одобрила съществена част от Екзархийския устав; султанът благодари на българите за тяхната вяност в сегашните трудни обстоятелства; идеята за скорошно въръжено надигане в България не била изоставена ... 995
- 48) 1875, ноември 4, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до император Александър II: гръцкият пълномощен министър предлага подялба на Македония между българите и гърците с оглед решаване на Църковния въпрос; осуетил изпращане на български бератлия владика в Одрин..... 997
- 49) 1876, март 16, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до княз Горчаков: продължава да полага усилия за помирение на българи и гърци - но не пряко, а чрез Портата и чрез доверени ли-

- ца от двата лагера; създадената за тази цел смесена българо-гръцка комисия е изработила изложение, копие от което изпраща в приложение; патриархът, както и гръцкото правителство, са се запознали с него и го одобряват по принцип, но имат и възражения; срещнал се с екзарх Антим и настоятелно го помолил да приеме предложението за споразумение, което ще му бъде направено..... 1003
- 50) 1876, май 11, Цариград. - Донесение на генерал Игнатиев до Н. К. Гирс: имал разговор с патриарх Йоаким относно представения на Портата негов контрапроект (който изпраща в приложение), в отговор на изложението на Смесената комисия, за решение на Българо-гръцката църковна разпра; макар в контрапроекта си да прави предложения, които българите надали ще приемат, патриархът е настроен компромисно, което дава надежди схизмата да бъде унищожена и Българската църква канонически учредена..... 1019
- Бележки**..... 1034
- Глосар**..... 1047
- Съкращения** 1051
- Добавки и поправки към том 1** 1054
- Показалец**..... 1055-1087